

أحمد أوامر
5/04

ABDELKADER AHMED - OUAMAR

Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ
ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΕ ΔΥΟ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΕΣ
ΧΩΡΕΣ: ΕΛΛΑΔΑ-ΑΛΓΕΡΙΑ.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ 1983

nd: 3613

ABDELKADER AHMED - OUAMAR

Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ
ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΕ ΔΥΟ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΕΣ
ΧΩΡΕΣ: ΕΛΛΑΔΑ-ΑΛΓΕΡΙΑ.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ 1983

Αυτή ή εργασία χρηματοδοτήθηκε κατά μέρος από μία ύποτροφία του Ι.Κ.Υ. Όστόσο δέν θά ολοκληρωνόταν χωρίς τήν αποτελεσματική βοήθεια τών έξῆς φίλων:

Ματίνα Ναούμη
Έλένη Παπαδούδη

Θέλω νά εύχαριστήσω επίσης τόν Καθηγητή Κων/νο Δεσποτόπουλο για την συμπαράστασή του καί τό προσωπικό τῆς βιβλιοθήκης του Έθνικού Κέντρου Κοινωνικών Έρευνών. Καθώς καί τίς : Γιάννα Κουτσούρη καί Πόπη Καννή, οί οποῖες μέ τήν φροντίδα τους συνέβαλαν στήν ώραία εμφάνιση του βιβλίου.

"Η Έγκρισις διδακτορικῆς διατριβῆς υπό της Παντείου Άνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Έπιστημῶν δέν ύποδηλοῖ άποδοχήν τῶν γνωμῶν του συγγραφέως"

(Ν. 5343/32, άρθρ. 202 § 2)

~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~
~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~

~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~

~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~

~~XXXXXXXXXXXX~~

A mon ami Jacques Dyon
en témoignage de
profonde gratitude

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελίδα
Είσαγωγή	9
Οικογένεια, Έκβιομηχάνιση καί Αστικοποίηση	9

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Συγκριτική Τυπολογία τής Έλληνικῆς καί Άλγερινῆς οἰκογένειας ..	31
1) Τό σύστημα συγγένειας	32
α) Ἡ υἱική σχέση (Filiation)	33
β) Ἡ καταγωγή	35
β,α) Ἡ κληρονομιά	38
β,β) Τό σύστημα προικιοδότησης	40
Συμπεράσματα	48
2) Πολιτικο-οικονομική δομή	48
α) Διάσταση καί θεμέλια	48
α,α) Ἡ βερβερική οἰκογενειακή κοινότητα	52
α,β) Ἡ Ἑλληνική οἰκογένεια	53
β) Ἡ δομή τῆς ἐξουσίας	55
β,α) Οἱ γαμήλιες σχέσεις στούς Βέρβερους	56
β,β) Οἱ γαμήλιες σχέσεις στούς Ἑλληνες	58
β,1) Ἡ δομή ἐξουσίας κατά τήν ἡλικία	60
β,2) Ἡ δομή ἐξουσίας κατά τό φύλο	61
β,2,α) Στούς Βέρβερους	62
β,2,β) Στούς Ἑλληνες	65
3) Ἡ θέση τῆς οἰκογένειας στό σύνολο τῆς κοινωνίας	66

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Παράθεση τῶν κύριων σημείων τοῦ ἑλληνικοῦ καί ἄλγερινοῦ οἰκογενεια- κοῦ δικαίου	72
I. Ἡ σύσταση τῆς οἰκογένειας: ὁ γάμος	74
1ον) Ἡ ἑλληνική νομική ἀντίληψη γιά τό γάμο	74
α) Ἡ ἀρχή τῆς ἀπόλυτης συζυγικῆς συμβίωσης	74

2ον) Ἡ περί γάμου ἰσλαμική ἀντίληψη	75
1,β) Ἡ ἀρχή τῆς νομικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἄντρα στήν οἰκογένεια: Στήν Ἑλλάδα	77
2,β) Ἡ ἀρχή τῆς νομικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἄντρα στήν οἰκογένεια: Στήν Ἀλγερία	79
3ον) Ἡ σύναψη τοῦ γάμου	81
A) Τά κωλύματα γάμου στήν Ἑλλάδα	81
α) Τά ἀπόλυτα ἀνατρεπτικά κωλύματα	82
β) Τά σχετικά ἀνατρεπτικά κωλύματα	82
B) Τά κωλύματα γάμου στήν Ἀλγερία	84
α) Τά προσωρινά κωλύματα	85
Γ) Τό κώλυμα ἐτεροθρησκείας	86
Δ) Οἱ θετικές προϋποθέσεις γιά τή σύσταση γάμου	87
4ον) Ὁ Τρόπος σύστασης τοῦ γάμου	89
A) Στό ἐλληνικό δίκαιο	89
B) Στό ἰσλαμικό καί ἀλγερινό δίκαιο	90
5ον) Οἱ ἀποδείξεις τοῦ γάμου	92
A) Στήν Ἑλλάδα	92
B) Στήν Ἀλγερία	92
6ον) Τά ἀποτελέσματα τοῦ γάμου	92
A) Οἱ προσωπικές σχέσεις μεταξύ συζύγων: ἡ κοινή συμβίωση.	93
α) Στήν Ἑλλάδα	93
β) Στήν Ἀλγερία	93
B) Οἱ μεταξύ συζύγων περιουσιακές σχέσεις	94
α) Ἡ πρόκλη στήν ἐλληνική νομοθεσία	96
II. Ἡ διάλυση τοῦ γάμου	97
1ον) Ἡ μονόπλευρη διάζευξη στήν Ἀλγερία	98
2ον) Ἡ δικαστική διάλυση τοῦ γάμου στήν Ἑλλάδα	101
III. Οἱ μεταξύ γονέων καί τέκνων σχέσεις	103
1ον) Τά τεκμήρια γνησιότητας τοῦ τέκνου	103
2ον) Οἱ μεταξύ γονέων καί τέκνων νομικές σχέσεις	104
A) Ἡ ἐπιμέλεια τοῦ ἀνηλίκου παιδιοῦ	105
B) Ἡ ἐπιμέλεια σέ περίπτωση διαζυγίου	105

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

Σελίδα

Ἡ διαχρονική καί ἡ συγχρονική μεταβολή τοῦ μεγέθους τῆς Ἑλληνικῆς οἰκογένειας	107
---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ἡ ἱστορική εξέλιξη τοῦ μεγέθους τῆς σύγχρονης Ἑλληνικῆς οἰκογένειας	111
I. Ἡ μείωση τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας	111
II. Ἡ δημογραφική ἐπανάσταση	127

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ἡ συγχρονική μεταβολή τοῦ μεγέθους τῆς Ἑλληνικῆς οἰκογένειας ..	151
I. Ἡ μεταβολή τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας ἀνάλογα μέ τό εἰσόδημα	158
II. Τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας καί ἡ κοινωνία κατανάλωσης ...	169
III. Τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας καί ἡ κοινωνία ψυχαγωγίας	175
IV. Ἡ μεταβολή τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας καί ἡ ζώνη κατοικίας	177
V. Τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας καί ἡ μόρφωση	181
VI. Τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας καί ἡ γυναικεία ἐργασία	183

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ἡ διαχρονική καί ἡ συγχρονική μεταβολή τῆς δομῆς τῆς Ἑλληνικῆς οἰκογένειας	186
I. Ἡ σταθεροποίηση καί ἡ στερέωση τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας	191
II. Ὁ εὐρύς συγγενικός κύκλος	202
III. Ἡ ἐξασθένιση τῆς γενεᾶς καί ἡ στερέωση τοῦ νοικοκυριοῦ..	212
1ον) Ἡ ἀπομάκρυνση τῶν ἐξαδέλφων	212
2ον) Οἱ αἰτίες τῆς ἐξασθένισης τῆς ἐξ αἵματος συγγένειας	213
IV. Ἡ σταθεροποίηση τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας	217

Μ Ε Ρ Ο Σ Τ Ρ Ι Τ Ο

Σελίδα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Άπό τή φυλή στό Κράτος: ή δύσκολη ανάδυση τής συζυγικής οικόγ- νειας στήν Άλγερία	228
I. Άποδιοργάνωση τής κοινοτικής κοινωνίας	237
II. Ά δύσκολη ανάδυση τής συζυγικής οικόγένειας στήν Άλγε- ρία	244
1ον) Οί μεταβλητές πού προσδιορίζουν τό μέγεθος καί τή δομή τής άλγερινής οικόγένειας	246
α) Ά περιφερειακή μεταβολή	246
β) Ά μεταβολή τοῦ μεγέθους τοῦ άλγερινοῦ νοικοκυριοῦ ά- νάλογα μέ τήν κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία τοῦ οί- κογενειάρχη	256
γ) Ά μεταβολή ανάλογα μέ τό εἰσόδημα	257
δ) Ά μεταβολή τοῦ μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ ανάλογα μέ τήν Κ.Ε.Κ. καί τό εἰσόδημα	259
2ον) Ά δύσκολη ανάδυση τής άλγερινής συζυγικής οικόγένειας.	279

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τό καθεστώς καί ὁ ρόλος τής γυναίκας στήν Άλγερία τομές καί ἐ- πιβιώσεις	293
---	-----

Μ Ε Ρ Ο Σ Τ Ε Τ Α Ρ Τ Ο

Οί παράγοντες ἔνταξης καί περιθωριοποίησης τής οικόγένειας στήν καπιταλιστική κοινωνία στήν Ἑλλάδα καί στήν Άλγερία	317
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	336
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	357
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	387

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ, ΕΚΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ και ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

Ο Leroi Gourhan¹ δεν έχει άδικο όταν λέει ότι η βιομηχανική επανάσταση είναι το πιο σημαντικό φαινόμενο στην ιστορία της ανθρωπότητας, από τότε που ανακαλύφθηκε η γεωργία.

Έδω και 6.000 χρόνια πράγματι, όλη η ζωή της συντριπτικής πλειοψηφίας του πληθυσμού του πλανήτη, οργανώνεται με βάση την καλλιέργεια της γης και τη μη νομαδική κτηνοτροφία. Η πολιτική οργάνωση καθώς και η οικειοποίηση του χώρου εξαρτιόταν απ'αυτά.

Σε πολλές γλώσσες ο όρος "κράτος" δεν ήταν παρά ένα συνώνυμο της λέξης "σιταποθήκη": η σιταποθήκη - φρούριο, γύρω από την οποία ιδρύθηκαν οι πρώτες πόλεις - κράτη της Μεσοποταμίας. Φυσικά οι ευφορές πόλεις του Μεσαίωνα και οι λαμπρές πολειτείες της Αναγέννησης δεν θυμίζουν παρά μόνο άμυδρά την Ούρ των Σουμεριανών. Είναι αλήθεια πως το αστικό φαινόμενο έχει αποκτήσει μεγαλύτερη ευρύτητα, όμως οι οικονομικές δραστηριότητες (έμπόριο και βιοτεχνία), που λαμβάνουν χώρα, δεν κάνουν τίποτα άλλο παρά να υπηρετούν την πρωταρχική δραστηριότητα, την γεωργία.

"Όσο για τον άρχοντα, αν δεν διαμένει πιά σε μία σιταποθήκη - φρούριο, παραμένει προπαντός ένας μεγάλος γαιοκτήμονας." Έτσι όταν θά θίξουμε αυτό το θέμα, θα δούμε ότι δεν είναι τόσο η αστικοποίηση που είναι ένα ανεπανάληπτο φαινόμενο, όσο οι νέες λειτουργίες των Πόλεων σαν αποτέλεσμα της εκβιομηχάνισης. Η τύχη της οικογένειας είναι αναμφισβήτητα δεμένη με την εξέλιξη των μορφών της ιδιοκτησίας. Αποδείχτηκε ότι το ανθρώπινο συγκρότημα που λέγεται οικογένεια, οργανώθηκε με βάση την κοινοτική οικειοποίηση της γης και των ζώων.

Όστόσο δεν υπάρχει όμοφωνία ανάμεσα στους κοινωνιολόγους για τις πραγματικές αιτίες και περιστάσεις που οδήγησαν τον άνθρωπο να ζει στη μία ή στην άλλη μορφή οικογένειας. Πάντως δύο θεωρητικές τάσεις διακρίνονται σ'αυτό το θέμα:

1. A. Leroi - Gourhan "Le geste et la parole". Ed. Albin Michel Paris 1965 p.p. 253 - 257.

Ἡ πρώτη εἶναι αὐτή πού θεωρεῖ τήν πατριαρχική οἰκογένεια ὡς τήν ἀρχέγονη τῆς ὁποίας ἡ προοδευτική διάλυση γέννησε πολυάριθμες μορφές μικρότερων ἢ μεγαλύτερων συγκροτημάτων. Ἐνα ἀπ'αὐτά τά συγκροτήματα, εἶναι ἡ πυρηνική ἢ συζυγική οἰκογένεια, δηλαδή ἡ ἀποτελούμενη ἀποκλειστικά ἀπό τό ζεῦγος τῶν συζύγων καί τά παιδιά τους.

Ἡ δεύτερη θεωρεῖ ἀντίθετα, ὅτι ἡ πυρηνική οἰκογένεια, θεμελιώδης μονάδα βιολογικῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ γένους, εἶναι ἡ βάση κάθε συνθέτου συγκροτήματος.

Ἡ μεγάλη γεωγραφική ἐξάπλωση τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας ἔγκειται στο γεγονός ὅτι οἱ μικρές οἰκιακές συγγενικές μονάδες ἐξασφαλίζουν βασικές λειτουργίες βιολογικῆς ἀναπαραγωγῆς, κοινωνικοποίησης καί σεξουαλικῆς ρύθμισης.

Κατά τόν Murdock¹ ἡ καθολικότητα τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας ὡς ἐπικρατέστερος καί θεμελιώδης τύπος συστατικός ἄλλων πολύπλοκων μορφῶν εἶναι ἓνα ἐμπειρικό γεγονός πού ἀποδείχτηκε ἀπό στοιχεῖα ἑνός δείγματος 250 κοινωνιῶν. Πάντα κατά τόν Murdock, ἡ πυρηνική οἰκογένεια, εἴτε ἐντάσσεται εἴτε ὄχι σ'ἓνα εὐρύτερο καί πιό σύνθετο συγκρότημα, ἐκπληρώνει παγκόσμια τέσσερις θεμελιώδεις λειτουργίες στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου: τήν σεξουαλική, τῆς ἀναπαραγωγῆς, τήν ἐκπαιδευτική καί τήν οικονομική.

Μολονότι ἡ οἰκογένεια παρουσιάζει ἀναγκαστικά οικονομικές ὀψεις εἶναι ὡστόσο ἡ λειτουργία τῆς κοινωνικοποίησης πού βρίσκεται στή βάση ὅλου τοῦ συστήματος.

Ἡ πυρηνική οἰκογένεια ἀκόμα καί ἐνταγμένη σέ ἓνα εὐρύτερο σύνολο διακρίνεται πάντα ὡς στοιχεῶδης μονάδα κοινωνικοποίησης.

Τό νά ἀναγνωρίζει κανεῖς τήν καθολικότητα τῆς λειτουργίας κοινωνικοποίησης καί ὅτι αὐτή ἀπαιτεῖ μικρές δομημένες συγγενικές μονάδες δέν συνεπάγεται ἀναγκαστικά ὅτι αὐτές οἱ μονάδες εἶναι ὅμοιες σέ ὅλες τίς κοινωνίες οὔτε ὅτι αὐτές εἶναι παντοῦ πυρηνικές οἰκογένειες παρατηροῦν

1. G.P. Murdock. "Social Structure". The Macmillan, 1949 New York.

οί Marion J. Levy και Lloyd A. Fallers¹. Αναγνωρίζουν τόν αναπαραγωγικό ρόλο τής πυρηνικής οικογένειας. Δέν πιστεύουν όμως ότι τά έκτεταμένα νοικοκυριά είναι πάντα μία σύμπτυξη πυρηνικῶν οικογενειῶν. Δέν πιστεύουν επίσης ότι σέ τέτοια νοικοκυριά τά παιδιά κοινωνικοποιῶνται πρῶτα στό πλαίσιο τής στοιχειώδους μονάδας, δηλαδή τής πυρηνικής οικογένειας.

Στήν περίπτωση τής Κινεζικῆς παραδοσιακῆς οικογένειας δείχνουν ὅτι ἡ κοινωνικοποίηση τῶν παιδιῶν πραγματοποιεῖται στά πλαίσια τοῦ έκτεταμένου πατριαρχικοῦ νοικοκυριοῦ, ἐνῶ ἀντίθετα στήν περίπτωση τῶν Μπασόγκα τῆς Ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς γίνεται σέ νοικοκυριά πού συχνά περιλαμβάνουν μόνο τόν ἕνα ἀπό τούς γονεῖς.

Ἡ πυρηνική οικογένεια, ὅπως τήν βρίσκουμε στήν Εὐρώπη καί στίς ΗΠΑ θεωρεῖται γενικά ἀποτέλεσμα τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης καί τῆς ἀστικοποίησης².

Ἡ ἐπικρατοῦσα θέση στήν κοινωνιολογία συσχετίζει τήν τεχνολογία καί τήν κοινωνική ὀργάνωση. Ὑποθέτει μιᾶ λειτουργική ἀλληλεξάρτητη μεταξύ βιομηχανοποίησης καί ἀστικοποίησης. Βεβαίως ἡ ἀστικοποίηση καταμαρτυρεῖται στήν Εὐρώπη καί στήν Ἀσία πολύ πρὶν τήν βιομηχανική ἐπανάσταση. Ἡ τελευταία ὅμως εἶναι ἡ αἰτία μιᾶς ἀνεπανάληπτης ἀνάπτυξης τῶν πόλεων.

Οἱ πρῶτες ἐκδηλώσεις τοῦ ἀστικοῦ φαινομένου ὀφείλονται προπαντός στήν κτηματική συγκέντρωση καί στή δημογραφική πίεση πού προέκυψε. Τό φαινόμενο ἐπιδεινώθηκε μέ τήν ἐκμηχάνιση τῆς γεωργίας καί τήν συνακόλουθη ἀνάπτυξη τῆς μηχανουργίας πού προεκάλεσαν ἕνα ἐντυπωσιακό κίνημα ἀστυφιλίας.

Ἡ γεωγραφική κινητικότητα τῶν μελῶν τῆς εὐρείας οικογένειας λαμβάνει ἄλλη διάσταση ὅταν αὐτά ἀναζητοῦν ἐργασία. Ἔτσι ἐπιταχύνεται ὁ διαμελισμός τοῦ έκτεταμένου νοικοκυριοῦ. Ὁ Karl Marx³, ἀναλύοντας τίς

-
1. Marion J. Levy and Lloyd A. Fallers. "The family: some comparative considerations in Kinship and Family Organization. Bernard Farber. John Wiley and Sons. New York 1966.
 2. J. Kirk Folsom. "Family and democratic society". John Wiley and Sons. New York 1944.
 3. Βλ. Karl Marx. Τό κεφάλαιο, Τόμος I κεφ. 13 μέχρι 23 "Οἱ μηχανές καί ἡ μεγάλη βιομηχανία". Ἐκδόσεις Χρόνος. Ἀθήνα 1974 σελ. 62, 97-108.

αίτιες τής εκβιομηχάνισης στην Ἀγγλία στά μέσα τοῦ ΧΙΧου αἰώνα ὑπῆρξε ἀπό τούς πρώτους πού ὑπογράμμισαν αὐτές τίς ἐπιπτώσεις τής βιομηχανικῆς ἐργασίας στην οἰκογενειακή δομή.

Οἱ ἄθλιοι μισθοί, σημείωσε, ὀδηγοῦν ὄλο καί περισσότερο τά μέλη μιᾶς σύνθετης οἰκογένειας συμπεριλαμβανομένων καί τῶν γυναικοπαίδων, νά ἐκμισθώνονται στά ἐργοστάσια. Ἡ μεγάλη διάρκεια τής ἐργατικῆς μέρας καί οἱ ἄσχημες ὑγιεινομικῆς συνθήκες εἶχαν καταστρεπτικές ἐπιδράσεις στην οἰκογένεια. Αὐτό τόσο στό σωματικό ἐπίπεδο (μεγάλη θνησιμότητα) ὅσο καί στό ψυχολογικό (ἀνυπαρξία οἰκογενειακῆς πολιτιστικῆς ζωῆς).

Ἐνα ἄλλο ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ δυσκολία κοινωνικοποίησης τῶν παιδιῶν στά οἰκογενειακά πλαίσια καί συνεπῶς ἡ ἀτελής ἀναπαραγωγή τής οἰκογενειακῆς ἰδεολογίας.

Μολονότι αὐτό τό σχῆμα κοινωνικῆς ἐξέλιξης εἶναι κατά κανόνα παρὰδεκτό στίς γενικές του γραμμές, ἡ ἀνάπτυξη τής ἐθνογραφικῆς ἐρευνας καί ἡ γνωριμία ἄλλων λαῶν ἐκτός Εὐρώπης καί Β. Ἀμερικῆς ἐσπρωξε μερικούς ἀνθρωπολόγους νά ἐξετάσουν ἄλλους παράγοντες κοινωνικῆς μεταβολῆς πέρα τής οἰκονομικῆς καί τεχνολογικῆς αἰτιολογίας. Ἔτσι ἡ καταμαρτυρούμενη ὑπαρξη τής βιομηχανοποίησης καί τής ἀστικοποίησης σέ ὠρισμένες κοινωνίες, χωρίς ὡστόσο νά ἐμφανίζεται σ'αὐτές ἡ πυρηνική οἰκογένεια, ἀμφισβητεῖ σοβαρά τήν ἀρχή τής λειτουργικῆς ἀλληλεξάρτησης μεταξύ πυρηνικῆς οἰκογένειας καί ἐκβιομηχάνισης¹.

Ὁ Erwin.H.Johnson² ἔδειξε ὅτι ἡ εὐρεία οἰκογένεια, ριζωμένη ἐδῶ καί τέσσερις αἰῶνες τουλάχιστον στην Ἰαπωνία συνυπάρχει μέ τίς μεταβλητές τεχνολογικές ἀνάγκες τής χώρας. Τό γεγονός ὅτι ἡ παραδοσιακή οἰκογένεια δέν ἐξαφανίζεται ἀναγκαστικά μέ τήν βιομηχανοποίηση καί τήν ἀστι-

-
1. Sidney. M. Greenfield: "Land tenure and transmission in Rural Barbados". in *Anthropological Quarterly* XXXIII October 1961 pp.165-176. "Industrialization and the family in sociological theory" in B. Farber's *Kinship and family organization*. John Wiley and Sons New York 1966. pp. 408-417.
 2. Erwin H. Johnson. "The stem family and its extensions in Modern Japan". Paper presented at the Annual Meeting of the American Anthropological Association Minneapolis Minnesota 1960.

κοποίηση, υπογραμμίζει τή σημασία τοῦ ἰδεολογικοῦ παράγοντα καί τοῦ πολιτιστικοῦ ὑπόβαθρου. Ὑπογραμμίζει ἐπίσης τίς εἰδικές συγκεκριμένες συνθήκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες κάθε κοινωνία ἐκβιομηχανίζεται.

Ὁ Max Weber¹, σέ μιά προσπάθεια ἀνατροπῆς τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ (κατά τήν ὁποία τό οἰκονομικό οἰκοδόμημα καθορίζει τό πολιτικό καί πολιτιστικό ἐπικοδόμημα), ἀξιοποίησε τό σημαντικό ρόλο τῆς ἰδεολογίας τῶν διαμαρτυρομένων στήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ. Οἱ θρησκευτικά καθιερωμένες ἀξίες τους (φειδωλότητα, ἀτομική ἐπιχειρηματικότητα, φιλεργία) συντέλεσαν, ὅπως ἰσχυρίζεται, ἀποφασιστικά στήν ἀνάδυση τοῦ καπιταλισμοῦ.

Μολονότι εἶναι ὑπερβολική ἡ θέση του ὅτι ἡ ἰδεολογία τῆς ἐργασίας καί τῆς συσώρευσης τοῦ κεφαλαίου εἶναι περισσότερο αἰτία παρά ἀποτέλεσμα τοῦ καπιταλισμοῦ, ἔχει ὡστόσο τό πλεονέκτημα νά ἀποκαλύπτει τήν πολύπλοκη ἀλληλεξάρτηση μεταξύ οἰκονομικῶν, πολιτιστικῶν καί ἰδεολογικῶν φαινομένων.

Ὁ Max Weber² συσχετίζει τίς μεταβολές πού συμβαίνουν στήν οἰκονομία μέ τίς ἀλλαγές τῆς οἰκονομικῆς τῆς θέσης πού ἡ ἴδια εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν μετασχηματισμῶν πού γίνονται στό σύνολο τῆς κοινωνίας.

Ἔτσι ὁ Max Weber διατυπώνει τήν λειτουργική ἀλληλεξάρτηση μεταξύ πυρηνικῆς οἰκονομίας καί βιομηχανοποίησης, ἀλλά ἐκ τῶν ὑστέρων.

Δηλαδή εἶναι μόνο μετά τήν ὀλοκλήρωση τῆς ἐκβιομηχάνισης πού μιά νέα ἰσορροπία παρατηρεῖται στό κοινωνικό σύστημα μεταξύ τῆς κοινωνικῆς ὀλότητας καί κάθε μέρους τῆς. Ὑπάρχει τότε ἀρμονία καί τό ὅλο προσδιορίζει τά μέρη του ἐνῶ ἡ σχέση ἀνάμεσα σ'αὐτά τά μέρη εἶναι μόνο σχέση ἀλληλεξάρτησης. Ἡ οἰκονομία εἶναι ἓνα μέρος τοῦ ὀλικῶν κοινωνικοῦ συστήματος.

1. Max Weber. "The protestant ethic and the spirit of capitalism". Scribner and Sons 1956.

2. Max Weber. "The methodology of social sciences" Glencoe The freePress 1949.

Ὁ Ogburn¹ εἶναι πιό ἐπιφυλακτικός καί θέλει νά ἀποφύγει κάθε γενίκευση ὡς πρὸς τοὺς προσδιοριστικούς παράγοντες στή κοινωνική ἐξέλιξη. Δέν ἀντέχει ὅμως στὸν πειρασμό νά εὐνοήσῃ τὴν τεχνολογική ἀνακάλυψη καί τὴν μηχανική ἐφεύρεση ἔστω ἐπειδὴ, ὅπως λέει, αὐτὲς εἶναι χρονολογήσιμες.

Γενικότερα πιστεύει ὅτι οἱ δημιουργικὲς ἀλλαγές ὄλων τῶν εἰδῶν ἔχουν τὴν μεγαλύτερη ἐπίδραση ἂν καί προτιμᾷ τὶς μηχανικὲς ἐφευρέσεις ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς ἀνακαλύψεις ὅπως εἶναι οἱ θεσμοί κτλ.

Στὴν ἀρχὴ ἡ βιομηχανία δέν ἦταν παρά μόνο ἓνα νέο τεχνοοικονομικὸ σύστημα πού μετέτρεψε τὶς μεθόδους παραγωγῆς, μέ τὸν καιρὸ ὅμως ἀνέπτυξε ἓνα νέο δίκτυο κοινωνικῶν σχέσεων πού λόγω τῆς μισθωτῆς ἐργασίας βασιζέται στὸν οἰκονομικὸ ὀρθολογισμό καί σέ ἓνα διαχωρισμὸ σέ κοινωνικὲς τάξεις. Ἡ πυρηνικὴ οἰκογένεια εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ δημιουργήματά της. Ἡ πείρα ὅμως ἀπέδειξε ὅτι, κατὰ γενικὸ κανόνα, οἱ ἀλλαγές ἐπηρεάζουν πρῶτα τὸ οἰκονομικὸ σύστημα πρὶν φτάσουν στὴν οἰκογένεια πού πάντα καθυστερεῖ στὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη.

Τὸ κοινῶς ἀποδεκτὸ σχῆμα ἐξελίξεως τῆς δομῆς καί τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογένειας εἶναι, ὅπως τὸ περιγράφουν ὁ Ogburn² καί ὁ Nimkoff², τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἐξ αἵματος οἰκογένεια στὴν συζυγικὴ μέ ἐνδιάμεση καί μεταβατικὴ μορφή, τὴν εὐρεία οἰκογένεια.

Ἡ πυρηνικὴ οἰκογένεια εἶναι ἡ μόνη ἐπικρατοῦσα στὶς δυτικὲς βιομηχανικὲς κοινωνίες (Εὐρώπη, ΗΠΑ) στὶς ὁποῖες ἡ ἐξ αἵματος ὀμάδα τείνει νά ἐξαφανιστεῖ.

Ἡ οἰκογένεια προσβάλλεται πολὺπλευρα (ἄμεσα καί ἔμμεσα) ἀπὸ τὴν βιομηχανικὴ κοινωνία.

-
1. William F. Ogburn. "American Society in Wartime" The University of Chicago Press 1943. "The social effects of aviation". Houghton Mifflin 1946. "Technology and the Standard of living in the United States" in the American Journal of Sociology 60. January 1955.
 2. William F. Ogburn and Meyer F. Nimkoff. "Sociology" Boston Houghton Mifflin Co. 1950. "Technology and changing family" Houghton Mifflin New York. 1955.

Ἡ ἐκβιομηχάνιση δὲν προκάλεσε μόνο τὴν ὀργανικὴ διάλυση τῆς οἰκογένειας διασπέρνοντας γεωγραφικὰ τὰ μέλη τῆς που ἀναζητοῦν ἐργασία. Δὲν μετέθεσε ἀπλῶς τὴν ἐργασία ἀπὸ τὴν ὑπαιθρο στὴν πόλη, ἔχει ἐπίσης μεταφέρει σημαντικὲς οἰκιακὲς δραστηριότητες ἀπὸ τὸ σπίτι στοῦ ἐργοστάσιο, στοῦ μαγαζὶ καὶ στοῦ γραφεῖο.

Ἔτσι ἡ οἰκιακὴ οἰκονομία πού βασιζόταν στὴν ἐπεξεργασία, τὴν διατήρηση καὶ τὴν ἐναποθήκευση μεγάλων ποσοτήτων ἀγαθῶν κατανάλωσης καθὼς καὶ στὴ κατασκευή μαγειρικῶν σκευῶν καὶ ἄλλων οἰκιακῶν ἀντικειμένων πού ἔκαναν τὴν οἰκογένεια μικρὴ οἰκονομικὴ μονάδα παραγωγῆς, ἔχει καταστραφεῖ τελείως. Ἡ βαφὴ, ἡ ὑφαντικὴ, τὸ πλέξιμο ἐξαφανίζονται ἀπὸ τὸ σπίτι ὅπως καὶ ἡ καρδάρα. Ὅλο καὶ λιγότερες γίνονται οἱ οἰκογένειες πού φτιάχνουν στοῦ σπίτι τίς δικὲς τους κονσέρβες, τίς ἄλμες καὶ λιγότερο ἄκόμα, τίς σκοῦπες καὶ τὸ καπιτονάρισμά τους.

Συνέβη κάποτε αὐτὲς οἱ οἰκιακὲς δραστηριότητες νὰ μεταφερθοῦν στοῦ ἐργοστάσιο, παρασύροντας μαζί τους τίς γυναῖκες δίνοντας ἔτσι μιὰ καινούργια διάσταση στὴ μισθωτὴ ἐργασία.

Θὰ μπορούσε κανεὶς, λέει ὁ Ogburn¹ νὰ φανταστεῖ ἀλλοιῶς τὴν ὀργάνωση τῶν πληθυσμῶν ἐν ὄψει τῆς χρησιμοποίησης τῶν μηχανῶν καὶ νὰ μεταφέρει τὴ λειτουργία παραγωγῆς στὴν ἐκτεταμένη οἰκογένεια. Ὅμως ὁ ἀτμολέβητας ἦταν πολὺ μεγάλος γιὰ τὸ σπίτι καὶ οἱ μηχανές ἀπαιτοῦν εὐρύτερο χῶρο. Τὸ ἐργοστάσιο ἦταν πολὺ ἄχανές γιὰ νὰ τὸ διευθύνει μιὰ οἰκογένεια ἄκόμα καὶ ἐκτεταμένη.

Κι ὅμως συμβαίνει ἡ προερχόμενη ἀπὸ τὴν ἐκβιομηχάνιση τεχνικὴ καὶ τεχνολογικὴ πρόοδος νὰ διατηρεῖ ἢ νὰ ἐπαναφέρει στὴν οἰκογένεια ὠρισμένες παραδοσιακὲς λειτουργίες τῆς. Ἔτσι γίνεται μὲ τὸ πλυντήριο πού ἐπαναφέρει στοῦ σπίτι τὴν μπουγάδα καὶ τὸ ψυγεῖο πού διευκολύνει τὴ διατήρηση τῶν προϊόντων πού φτιάχτηκαν στοῦ σπίτι. Ἡ ραπτομηχανὴ διευκολύνει ἐπίσης τὴν κατ'οἶκον ἐπιδιόρθωση ἂν ὄχι καὶ τὴν κατασκευὴ ἐνδυμάτων.

Ἀπὸ τίς ἐφευρέσεις τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, τὸ ἠλεκτρικὸ ρεῦμα εἶναι ἀναμφίβολα αὐτὴ πού ἀναστάτωσε περισσότερο τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῆς

1. W.F.Ogburn and M.F. Nimkoff. "Sociology" op. cit. 1950.

οικογένειας. Χάρης σ'αυτήν ή ήλεκτρική λάμπα, ό ήλεκτρικός κινητήρας και τό τηλέφωνο άπλοποίησαν τήν οικιακή εργασία και τά ψώνια προσφέροντας τήν άνεση και καταργώντας τις άνιάρές δουλειές.

Μηχανοποιώντας τις οικιακές δουλειές έλευθερώνει ένα μεγάλο μέρος τοῦ χρόνου τής νοικοκυράς.

Αυτός ό έλεύθερος χρόνος θά αφιερωθεῖ όλο και περισσότερο σέ διάφορες μορφές ψυχαγωγίας, άπ'τίς όποιες μερικές καταναλώνονται στό ίδιο τό σπίτι (ραδιόφωνο, τηλεόραση, δίσκοι κλπ), ένώ άλλες άπαιτοῦν έξόδους περισσότερο ή λιγότερο παρατεταμένες (κινηματογράφος, σπόρ, και ύπαίθρια άναψυχή).

Άκόμα και ή κατανάλωση τροφίμων τείνει νά γίνεται έξω από τό σπίτι άφοῦ ή λήψη γευμάτων στό έστιατόριο, χωρίς νά καταργήσει τό οικιακό μαγείρεμα γίνεται πιό συχνή.

Η ψυχαγωγία έν γένει βοηθεῖται σημαντικά από τήν ανάπτυξη τών μέσων μεταφοράς και επικοινωνίας πού μειώνουν τις άποστάσεις και ένθαρρύνουν τήν κινητικότητα και τήν άτομική έλευθερία.

Τό ιδιωτικής χρήσης αυτοκίνητο, ιδιαίτερα, πού, ύπηρετώντας τήν άναψυχή όλης τής οικογενειακής ομάδας, επιτρέπει ταυτόχρονα τις έξόδους ομάδων νεαρών και τή φυγή τους μακριά από τό βλέμμα τών γονιών¹. Ο κοινωνικός έλεγχος μειώνεται έπομένως σημαντικά και παρεκκλίσεις έμφανίζονται ειδικά στόν σεξουαλικό τομέα².

Έξάλλου τό αυτοκίνητο συντελεῖ στήν ανάπτυξη τής άτομικότητας προσφέροντας εύκαιρίες περιπετειών στήν καθημερινότητα τοῦ άνθρώπου. Αιτία άποχωρισμοῦ τό αυτοκίνητο είναι επίσης πηγή συγκρούσεως στήν ίδια οικογένεια. Προϋπόθεση και άποτέλεσμα τής τεχνικής και τεχνολογικής ανάπτυξης, ή ανάπτυξη τών φυσικῶν, βιολογικῶν και κοινωνικῶν έπιστημῶν έχει κι αυτή πολλαπλές επιδράσεις στήν οικογένεια.

Η πρόοδος τής προληπτικῆς καθώς και θεραπευτικῆς ίατρικῆς όπως και

1. Robert. S. Lynd and Helen. M. Lynd: "Middletown" Harcourt Brace New York 1929. "Middletown in transition A. Study in cultural conflicts". Harcourt Brace 1937.

2. J. Kirk Folsom op. cit. 1944.

τῆς ὑγιεινῆς, καταπνίγοντας τίς μεταδοτικές καί ἐπιδημικές ἀρρώστιες (φυματίωση, τύφος, ἐλονοσία, εὐλογιά καί ἀφροδισιακά νοσήματα), ἐνίσχυσε σέ μιὰ πρώτη φάση τήν οἰκογένεια μειώνοντας τήν βρεφική καί νεανική θνησιμότητα καί ἐπεκτείνοντας τή διάρκεια ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Στίς ΗΠΑ αὐτή πέρασε ἀπό τά 30 χρόνια πού ἦταν κατά μέσο ὄρο στό τέλος τοῦ XVIIIου αἰώνα στά 63 χρόνια στό πρῶτο μισό τοῦ ΧΧου αἰώνα¹.

Ἡ δημογραφική αὔξηση πού προέκυψε, πραγματοποιώντας πληρέστατα τό ἰδεῶδες τῆς πολυτεκνίας τῆς τότε οἰκογένειας, εἶναι καί ἡ αἰτία τῆς ἐξασθένεισός της. Ὁ οἰκονομικός ὀρθολογισμός, ἡ θέληση κοινωνικῆς ἀνόδου καί οἱ καινούργιες ἀντισυλληπτικές μέθοδοι προτρέπουν τούξ γονεῖς νά κάνουν ὅσα μόνο παιδιά ἐπιθυμοῦν. Ἔτσι ἐμφανίστηκε ὁ οἰκογενειακός προγραμματισμός.

Ἐποστηρίχτηκε μάλιστα ὅτι ἡ ἀντισύλληψη εἶναι κοινωνικά μιὰ ἐφεύρεση πιό ἐπαναστατική καί ἀπό τήν ἀτμομηχανή².

Θά ἦταν πιό σωστό νά ποῦμε ὅτι δέν εἶναι τόσο ἡ ἀντισύλληψη καθ'ἑαυτή -(ἀφοῦ ἀντισυλληπτικές μέθοδοι διάφορης ἀποτελεσματικότητας ὑπάρχουν ἀπό τήν ἀρχαιότητα)- πού ἀποτελεῖ μιὰ καινοτομία, ὅσο οἱ νέες δυνατότητες πού προσφέρει ἡ ἰατρική ἐπιστήμη, ὅπως τό ἀντισυλληπτικό χάπι.

Πέρα ἀπό τήν ἀπλή ρύθμιση τῶν γεννήσεων πού ἐπιτρέπει τό ἀντισυλληπτικό χάπι ἐλευθερώνει σωματικά τή γυναίκα πού ἀπό δῶ καί πέρα θά μπορέσει ὅπως ὁ ἄνδρας νά ζήσει τή σεξουαλικότητά της χωρίς νά ἐπιβαρυνθεῖ (νά τιμωρηθεῖ ἄνευ οἱ φεμινίστριες) μέ μιὰ ἐγκυμοσύνη.

Ἡ διαχώριση στή σεξουαλική πράξη τῆς λειτουργίας ἡδονῆς ἀπ'ἐκεῖνη τῆς ἀναπαραγωγῆς θά εἶναι πηγὴ σημαντικῶν ταραχῶν στό σύστημα ἀξιών καί γενικότερα στήν ἰδεολογία τῆς οἰκογένειας τῆς ὁποίας ἡ μητρότητα εἶναι ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος.

1. Statistical Bulletin. Metropolitan Life Insurance Co. May 1942, 23 No 5.

2. Norman E.Himes "Medical History of Contraception" The Williams and Wilkins. Baltimore 1936. A. Stone and N.E.Himes. "Planned Parenthood". The Viking Press. New York 1951.

Αυτό ιδιαίτερα αν θεωρούμε ότι το σύστημα αξιών της οικογένειας εξαρτάται όχι μόνο από την περιβάλλουσα κοινωνική οργάνωση αλλά και από την κοσμοθεωρία που την διέπει. Άρα είναι αναμφισβήτητο ότι αυτή η κοσμοθεωρία αναθεωρήθηκε σημαντικά από την επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη που προηγήθηκαν ή ακολούθησαν τη βιομηχανική επανάσταση.

Η επανάσταση του Κοπέρνικου και του Γαλιλαίου στην αστρονομία αμφισβητούν την βιβλικά εμπνευσμένη Ιουδαιοχριστιανοϊσλαμική κοσμογονία που θεωρούσε τη γη σαν το κέντρο του σύμπαντος καθιερώνοντάς την σαν το θεϊκό άριστόοργημα.

Άλλά η γη δεν είναι η μόνη που εκπίπτει. Με την θεωρία της μεταμόρφωσης του Lamarck και της εξέλιξης του Darwin αντιλαμβάνεται ότι ο ίδιος ο άνθρωπος δεν είναι παρά ένα τυχαίο, αν και κάπως πετυχημένο αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης εξέλιξης των βιολογικών ειδών.

Αρχίζει τότε η ανθρωπότητα να διαισθάνεται ότι δεν δημιουργήθηκε ο άνθρωπος από τον άργιλο κατ'είκόνα του θεού, αλλά αντίθετα ότι είναι ο άνθρωπος που δημιούργησε τον θεό κατ'είκόνα αυτού σύμφωνα με έναν αφορισμό του L. Feuerbach.

Αν η ίδια η θεϊκή τάξη απομυθοποιείται με τις ιεραρχίες και τις προτιμήσεις της, πώς να μή συμβαίνει το ίδιο και για την ανθρώπινη τάξη;

Η ιδέα ότι ένα οποιοδήποτε σύστημα μπορεί να παραμένει ακίνητο ή αμετάβλητο διότι είναι τέλειο και θεϊκά εμπνευσμένο, αρχίζει να υποχωρεί.

Οι κοινωνικές επιστήμες που αναπτύσσονται στηρίζουν προοδευτικά την ιδέα ότι οι ανθρώπινες κοινωνίες είναι έργο των ανθρώπων που έπομένως μπορούν και να τις μετατρέπουν.

Από θεϊκή και απόλυτη ή αιτιολογία γίνεται σχετική και πολυδιάστατη.

Ο άνθρωπος δεν είναι ένα αμετάβλητο δεδομένο, δεν προγραμματίστηκε μια για πάντα από το δημιουργό του για να ολοκληρώσει τη μοίρα του.

Ο άνθρωπος είναι ένα ζώο που προσδιορίζεται κοινωνικά, φυσιολογικά, και ψυχολογικά.

Ο προσδιορισμός αυτός όμως δεν έχει πάντα τα ίδια μοιραία αποτελέσματα. Απόδειξη είναι ότι η εθνογραφία χάρις στην γνωριμία διαφόρων

λαών μās ἀποκαλύπτει ὅτι δέν ὑπάρχει στούς ἀνθρώπους ἕνας μόνο τρόπος κοινωνικῆς ὀργάνωσης, σκέψης καί γενικότερα ὑπαρξης.

Τό οἰκογενειακό ἰδανικό, μέ πρότυπο τήν πατριαρχική οἰκογένεια τῆς Βίβλου πού διαδόθηκε ἀπό τήν Ιουδαιοχριστιανοῖσλαμική παράδοση σέ τόσους διαφορετικούς λαούς, ὅπως εἶναι οἱ Ἑγγλοσάξωνες, οἱ Ἕλληνες καί οἱ Βέρβεροι, ἀντιμετωπίζει ἀνά τόν κόσμο πλῆθος οἰκογενειακῶν τύπων.

Ἡ ὑπαρξη μητροπλευρικῶν ἀν ὄχι μητριαρχικῶν κοινωνιῶν ἀποδείχνει ὅτι ὑπάρχει τρόπος νά παντρεύεται κανεῖς, νά κληρονομεῖ περιουσία καί κοινωνική θέση καί πέραν τῆς πατρικῆς γραμμῆς.

Τότε γεννιέται ἡ σκέψη: ἀφοῦ ἡ παντοδυναμία τοῦ πατέρα δέν ὑπῆρξε ἀνέκαθεν μπορεῖ ἐπομένως νά μήν ὑπάρξει γιά πάντα. Τό κλίμα ἀνοχῆς πού, ὑποτίθεται, χαρακτηρίζει, σέ ἄλλους λαούς, τήν κοινωνικοποίηση τῶν παιδιῶν καί τῆ σεξουαλικῆ συμπεριφορά κλονίζει ἰσχυρά δόγματα ὅπως τήν ἐξουσία τῶν ἐνηλίκων καί τήν ἀποκλειστικότητα τῶν σεξουαλικῶν σχέσεων μεταξύ συζύγων.

Φυσικά αὐτές οἱ κατακτήσεις τῶν φυσικῶν, βιολογικῶν καί κοινωνικῶν ἐπιστημῶν δέν μεταδόθηκαν ἄμεσα καί ἀνόθευτα στό κοινωνικό σύνολο. Ἡ ἐκλαΐκευση αὐτῶν τῶν βασικῶν ἰδεῶν ἦταν ἀργή καί δέν ἐγινε χωρίς ἀλλοιώσεις.

Συχνά ἦταν ἔργο πολιτικῶν ὀργανώσεων καί συνδικάτων πού ἐκπροσωποῦσαν τίς κοινωνικές τάξεις ἢ στρώματα πού εἶχαν τό μεγαλύτερο συμφέρον στήν ἀλλαγῆ τοῦ κατεστημένου.

Τέτοιες δυνάμεις ἦταν οἱ ἐργάτες, οἱ γυναῖκες καί ἡ νεολαία. Ἡ ἐπίδραση αὐτῶν τῶν νέων ἰδεῶν στά ἦθη καί στήν οἰκογένεια αὐξάνεται ὅταν μεταδίδονται ἀπό μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης καί προπαγάνδας πού εἶναι ἰδιαιτέρα διεισδυτικά, ὅπως ὁ τύπος, τό ραδιόφωνο καί ἡ τηλεόραση. Αὐτή ἡ ἐπίδραση τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας συνοδεύεται μέ μιὰ τάση πρὸς τήν πολιτιστική ἰσοπέδωση καί τήν τυποποίηση τῶν οἰκογενειακῶν μορφῶν καί δομῶν.

Τά μέσα ἐνημέρωσης δέν προπλάθουν μόνο τά ἦθη τῆς οἰκογένειας, ἐνθαρρύνουν ἐπίσης τήν καθιστική καί παθητική ζωῆ καί συμπεριφορά τῶν μελῶν αὐτῆς.

Ἡ οἰκογένεια δέν ζεῖ τόν κόσμο καί τήν ἐποχή της παρά μέ μεσολαβητές.

Κάθε πολιτιστικό, πολιτικό ἀκόμα καί φυσικό γεγονός τῆς ἔρχεται ἐπεξεργασμένο ἀπό τά ὀπτικοακουστικά μέσα. Κατά τόν J.S.Plant¹ αὐτή ἡ παθητικότητα ἐνθαρρύνει τίς ἐνδοστρεφεῖς διανοητικές ἀντιδράσεις στίς οἰκογένειες τῶν μεγάλων ἁστικῶν κέντρων. Ἡ ἐντυπωσιακή ἀποτελεσματικότητα τῶν μαζικῶν μέσων ἐνημέρωσης στό μετασχηματισμό τῶν οἰκογενειακῶν δομῶν δέν ἀγνοήθηκε ἀπό τίς πολιτικές ἐξουσίες.

Ὅρισμένες μάλιστα δέν δίστασαν νά τά μεταχειριστοῦν σύμφωνα μέ τούς πολιτικούς τους στόχους καί τό κοινωνικό τους ὄραμα. Τό καλύτερο παράδειγμα τό βρίσκουμε στά ὀλοκληρωτικά καθεστῶτα ὅπου τά παιδιά ἀπομακρύνονται ἀπό τήν ἐπιρροή τῶν γονιῶν τους καί νουθετοῦνται.

Εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι σέ ὅλες σχεδόν τίς χῶρες ἡ λειτουργία κοινωνικοποίησης τοῦ παιδιοῦ τείνει νά ἀφαιρεθεῖ ἀπό τήν οἰκογένεια καί νά ἀναληφθεῖ ἀπό τό κράτος. Συμβαίνει ὡστόσο καμμιά φορά οἱ στόχοι τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν νά ματαιώνονται ἀπό τήν ἐπικρατοῦσα κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα πού συχνά οἱ ἴδιοι δημιούργησαν.

Ἔτσι ἡ ἀπόπειρα τῶν NAZI νά ἀποκαταστήσουν στή ΓΕΡΜΑΝΙΑ τήν πατριαρχική οἰκογένεια -μέ αὐστηρό διαχωρισμό μεταξύ ἀρσενικῶν καί θηλυκῶν ρόλων- συγκρούστηκε στήν πραγματικότητα μέ τίς ἀνάγκες γιά ἐργατικά χέρια λόγω πολέμου.

Τό ἀποτέλεσμα ἦταν μιὰ ἐντυπωσιακή αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γυναικῶν στά ἐργοστάσια βαριάς βιομηχανίας. Ἐπίσης ἡ οἰκειοποίηση ἀπό τό Ναζιστικό κόμμα ὀρισμένων οἰκογενειακῶν λειτουργιῶν (κοινωνικοποίηση, ἐκπαίδευση) ἀντιτάχτηκε στή συνοχή καί τήν ἀλληλεγγύη τῆς οἰκογένειας πού τό ἴδιο κόμμα πρόβαλε σάν ἰδανικό.

Ὅμοφωνία ὑπάρχει γενικά ὅτι μέ τήν ἐκβιομηχάνιση ἡ οἰκογένεια τείνει νά ἐξελιχθεῖ ἀπό τόν ἐξ αἵματος πατριαρχικό θεσμό σέ ἓνα πυρηνικό ἢ συζυγικό τύπο.

1. James. S. Plant: "Present problems in Marriage Counseling"
Mental Hygiene XXIII 1939.

Δυσκολεύεται ωστόσο νά αντιληφθεῖ κανείς στήν πραγματικότητα μιὰ ὀλοκληρωμένη μορφή ἔστω καί ἑνός ἀπ'αὐτούς τούς ἔσχατους τύπους. Γι'αὐτό συνιστᾶται ἡ ἔννοια τοῦ ἰδανικοῦ τύπου. Ἡ μεθοδολογική σπουδαιότητα τῆς ἔννομιας τοῦ ἰδανικοῦ τύπου (Type ideal) καί ἡ ἀναγκαιότητά της στήν Κοινωνιολογία δέν χρειάζονται ἀποδείξεις. Ὁ ἰδανικός τύπος ἐπιτρέπει τή συγκέντρωση σέ ἕνα ἀρμονικό σύνολο τυπικῶν δομικῶν γνωρισμάτων πού, ὑποτίθεται, ὅτι ἀνήκουν σέ μιὰ ὀρισμένη μορφή οἰκογένειας, χωρίς ὅμως αὐτά τά γνωρίσματα νά ὑπάρχουν πλήρως σέ κανένα ἐπιμέρους τύπο. Δηλαδή ὅταν μιλάμε γιά πατριαρχική οἰκογένεια σάν ἰδανικό τύπο ἀναφερόμαστε οὐσιαστικά σέ ὀρισμένα μορφολογικά καί λειτουργικά γνωρίσματα πού μπορεῖ νά βρεθοῦν σκορπισμένα σ' ἕνα πλῆθος μεικτῶν οἰκογενειακῶν τύπων, σάν ἐπιβιώσεις ἑνός μυθικοῦ ἀρχέγονου τύπου.

Αὐτές οἱ ἐπιβιώσεις θά ἦταν περισσότερες ἢ λιγότερες ἀνάλογα μέ τή μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ἔνταξη τῶν προκειμένων οἰκογενειῶν στόν βιομηχανικό καί τεχνολογικό πολιτισμό. Θά ἦταν φυσικό νά ἀναμένεται ὁ πατριαρχικός τύπος περισσότερο ὀλοκληρωμένος στίς κοινωνίες ὅπου ὁ καπιταλισμός (μέ τή βιομηχανική καί τεχνολογική ἀνάπτυξη) εἶναι τοπικά πιό περιορισμένος καί ἱστορικά πιό πρόσφατος. Ἀντίθετα ἡ πυρηνική συζυγική οἰκογένεια θά ἐμφανιζόταν προπαντός στίς νωρίτερα καί πιό συνολικά βιομηχανοποιημένες χῶρες.

Ἡ πρώτη ὑπόθεση ἐπιβεβαιώνεται κάπως ἀφοῦ ὄντως κοινωνιολόγοι καί ἀνθρωπολόγοι διαπιστώνουν τήν ὑπαρξη ἔντονων πατριαρχικῶν χαρακτήρων κυρίως στίς Ἀσιατικές (Κινεζικές καί Ἰνδικές), Μεσανατολικές (Ἀραβικές, Περσικές, Τουρκικές), Ἀφρικανικές (Βερβερικές) καί Νοτιοευρωπαϊκές (Ἰσπανία, Ἰταλία, Γιουγκοσλαβία, Ἑλλάδα) οἰκογένειες.

Ἡ δεύτερη ὅμως ὑπόθεση δύσκολα στέκεται διότι ἡ πυρηνική οἰκογένεια παρατηρήθηκε σέ κοινωνίες καθόλου ἢ πολύ ἐλαφρά βιομηχανοποιημένες, ὅπως ἦταν ἡ προ-βιομηχανική Ἀγγλία καί ὅπως εἶναι τά νησιά Barbados¹. Αὐτό ὀφείλεται ἴσως στό γεγονός ὅτι ὅλες οἱ μορφές πυρηνικῆς οἰκογένειας δέν προέρχονται ἀπό τήν ἀποδιοργάνωση τῆς σύνθετης πατριαρχικῆς οἰκογένειας.

1. Sidney. M. Greenfield: "Industrialization and the family in sociological theory".

in *Kinship and family organization*. John Wiley and Sons New York 1966. pp. 408 - 417.

νειας. Πρίν όμως θίξουμε αυτό τό θεμελιώδες σημείο θά έκθέσουμε, παραθέτοντάς τα, μορφολογικά καί λειτουργικά χαρακτηριστικά τών αντίστοιχα πατριαρχικῶν καί πυρηνικῶν συζυγικῶν οἰκογενειῶν.

Μία ἀπό τίς πιό σημαντικές θεσμικές ὀψεις τῆς πατριαρχικῆς οἰκογένειας εἶναι ἡ ἔμφαση πού δίνει στήν κοινοτική οἰκονομική ὀργάνωση. Ἡ κοινοκτημοσύνη τῆς περιουσίας συμβαίνει πράγματι νά ἐπεκτείνεται ἀπό τή σύνθετη οἰκογένεια μέχρι τό γένος ἢ ἀκόμα πιό πέρα μέχρι τή φυλή. Αὐτή ἡ κοινοτική οἰκονομική ὀργάνωση ἔχει σάν ἀποτέλεσμα μιά οἰκογενειακή ἀλληλεγγύη πού κι αὐτή ἐκτείνεται στό γένος ἢ σ' ὀλόκληρο τό ἔξ αἵματος συγγενολόι.

Αὐτό πού χαρακτηρίζει ἀντίθετα τήν συζυγική πυρηνική οἰκογένεια εἶναι ὅτι δέν σχηματίζεται ἀναγκαστικά γύρω ἀπό μιά κοινή περιουσία.

Συχνότερα ἡ πυρηνική οἰκογένεια εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς βούλησης δύο ἀτόμων, τῆς γυναίκα καί τοῦ ἀνδρα νά ζοῦν μαζί. Ὄταν τυχαίνει ἡ πυρηνική οἰκογένεια νά διαθέτει μιά περιουσία αὐτή εἶναι, κατά κανόνα, περιορισμένη, (μικρό κομμάτι γῆς ἢ προίκα τῆς γυναίκα). Συνήθως τά μέλη μιᾶς πυρηνικῆς οἰκογένειας, δηλαδή τό ἀνδρόγυνο καί τά παιδιά του, ζοῦν ἀπό τή μισθωτή ἔργασία τοῦ ἑνός ἢ καί τῶν 2 συζύγων. Ἡ πυρηνική οἰκογένεια εἶναι σχετικά ἀπομονωμένη ἀπό τό κοινωνικό σύνολο καί δέν ἐπηρεάζεται ἀπό ἕνα δίκτυο ἀλληλεγγύης καί ἀλληλοβοήθειας πού ἐπεκτείνεται πέρα ἀπό τούς ἄμεσους ἔξ αἵματος καί ἔξ ἐπιγαμίας συγγενεῖς τοῦ ζεύγους.

Τό δεύτερο θεσμικό θεμέλιο τῆς πατριαρχικῆς οἰκογένειας εἶναι τό ἔξ αἵματος πατροπλευρικό συγγενικό σύστημα πού ἔχει, σάν ἀποτέλεσμα, τά δικαιώματα πού παρέχει ἡ συγγένεια νά πηγαίνουν ἀποκλειστικά στόν ἀρσενικό.

Τά δικαιώματα ἢ προνόμια αὐτά εἶναι κυρίως:

- α) Τό δικαίωμα κληρονομιάς καί μεταβίβασης τοῦ οἰκογενειακοῦ ὀνόματος (τοῦ πατρωνύμου).
- β) Τό δικαίωμα κληρονομιάς καί μεταβίβασης τῆς περιουσίας καί κοινωνικῆς θέσης τοῦ πατέρα.

Τά προνόμια πού ἀπονέμονται ἀπό τό συγγενικό σύστημα ἐξηγοῦν γιατί

στήν πατριαρχική οικογένεια ή έξουσία σ'όλα τὰ επίπεδα, περιέρχεται στους άρσενικούς καί στον πατέρα.

Άπό τή γέννησή τους κιόλας τὰ άγόρια εύνοούνται καί προτιμούνται άπό τὰ κορίτσια.

Βασισμένη στην πατροπλευρική συγγένεια καί στή λατρεία του προγόνου - ιδρυτή του γένους, ή έξουσία στην πατριαρχική οικογένεια οργανώνεται μέ βάση τήν ηλικία (γεροντοκρατία καί δικαίωμα του πρωτοτόκου) καί τό φύλο (κατωτερότητα τής γυναίκας πού άντισταθμίζεται κάπως όταν αυτή γίνεται μητέρα πολυάριθμων άρσενικών απογόνων καί αποκτά έξουσία πάνω στις άλλες γυναίκες).

Η κυριαρχία του άνδρα καί ή ύποταγή τής γυναίκας καθιερώνονται στην πατριαρχική οικογένεια μέ όρισμένες συνθήκες πού διέπουν τή σχέση άνδρα γυναίκας.

Άπό τή μικρότερή της ηλικία, ή γυναίκα εκπαιδεύεται καί ετοιμάζεται για τή θέση καί τό ρόλο ενός κατώτερου πλάσματος στην ύπηρεσία του άνδρα στον όποιο θά προσφέρει τή σεξουαλική απόλαυση καί τίς τεκνοποιητικές της άρετές. Κατά κανόνα ή γυναίκα παντρεύεται χωρίς τή συναίνεσή της καί συχνά παρά τή θέλησή της άπό τον πατέρα ή τον άρσενικό κηδεμόνα της. Μολονότι αυτό θεωρείται σαν δευτερεύον χαρακτηριστικό του συστήματος, ό γάμος γίνεται συνήθως, στην πατριαρχική οικογένεια μέ έξαγορά τής νύφης έναντι καταβολής όρισμένου χρηματικού ποσοϋ. Συχνά ή έξαγορά τής νύφης πού έξηγείται άπό μερικούς άνθρωπολόγους σαν άνταμοιβή στον πατέρα για τή άπώλεια των ύπηρεσιών τής κόρης του, είναι μιá πραγματική τιμή πώλησεως όμοια μ'αυτή πού προέρχεται άπό πώληση δούλου.

Θύμα του διπλοϋ κριτηρίου μέτρησης τής σεξουαλικής ήθικης πολύ καταπιεστική σ'αυτήν καί πολύ άνεκτική στον άνδρα, ή γυναίκα κλίνεται στό σπίτι ήδη άπό τήν έφηβεία της για νά διαφυλάξει τήν παρθενιά της. Άν καί παντρεμένη, ή κατάστασή της δεν βελτιώνεται. Παραμένει κλεισμένη στό γυναικωνίτη (χαρέμι στις Ίσλαμικές χώρες καί Παρντάχ στην Ίνδία) για νά μήν εκθέτει τό φιλότιμο του συζύγου της. Μιά άραβική παροιμία λέει κυνικά "δύο φορές στή ζωή της βγαίνει ή γυναίκα: τή μέρα του γάμου καί τή μέρα του θανάτου της".

Η γυναίκα συχνά πρέπει έπιπλέον νά άνέχεται άλλες ταπεινώσεις όπως

ή πολυγαμία και τό άπεριόριστο δικαίωμα του άνδρα να τή διώξει όποτε θέλει (μονόπλευρη διάζευξη).

Τέλος ή γυναίκα ανήκει ψυχή και σώμα στον άνδρα της. Έτσι σε όρισμένες χώρες (Ίνδία, Άφρική) ή χήρα άποτεφρώνεται μέ τον πεθαμένο σύζυγό της (συνήθεια του "Σατί" στην Ίνδία).

Τό έθιμο να μίν ξαναπαντρευτεί ή χήρα σε άλλες χώρες (π.χ. Ελλάδα) άν και λιγότερο σκληρό, από τό "Σατί" τής Ίνδίας, είναι ψυχολογικά και συμβολικά όμοιο.

Στή συζυγική πυρηνική οικογένεια ή έξ αίματος συγγένεια άντισταθμίζεται μέ δύο τρόπους:

- α) από τό γεγονός ότι ό γάμος είναι ύπόθεση δύο ατόμων, τής γυναίκας και του άνδρα που άποφάσισαν να ζούνε μαζί, και όχι πιά μία σύμβαση και συμμαχία μεταξύ δύο οικογενειών.
- β) ή έξουσία του άνδρα μειώνεται όταν, όπως συχνά συμβαίνει, δέν διαθέτει σημαντική οικονομική περιουσία. Αυτό ιδιαίτερα όταν επιπλέον ή γυναίκα εργάζεται ή διαθέτει ύπολογίσιμους πόρους.

Ή γυναικεία εργασία είναι μία εκδήλωση τής τάσης να έξασθενίζεται ή διαφοροποίηση ρόλων μεταξύ των φύλων. Ύποχρεώνει τον πατέρα να άπασχολείται περισσότερο μέ τίς οικιακές δουλειές, κάτι που σε άντάλλαγμα, διευκολύνει τή γυναικεία εργασία. Μία εϋνοϊκή ιδιολογική διάθεση του άνδρα ένθαρρύνει τήν άνάπτυξη τής γυναικείας εργασίας, μπορεί όμως αυτή ή διάθεση να προκληθεϊ εκ των ύστερων από τή γυναικεία εργασία.

Ή γυναικεία μισθωτή εργασία έχει επιπτώσεις στή συζυγική δομή έξουσίας μόνο άν ύπάρχει συνειδητοποίηση τής γυναίκας για τήν από τον άνδρα καταπίεσή της.

Ή από τή γυναίκα άπόκτηση ενός εισοδήματος και μάλιστα μισθοϋ είναι κάτι που άξιοποιεϊται πολύ στην καπιταλιστική κοινωνία. Αυτό εμπνέει στή γυναίκα αίσθημα έμπιστοσύνης στίς ίκανότητές της και προκαλεϊ σ' αυτήν πίο άύταρχική και άποφασιστική στάση και συμπεριφορά.

Συμβαίνει όμως ή γυναικεία εργασία να θεωρεϊται όχι σαν έπάγγελμα αλλά σαν μία άπλη δουλειά που συμπληρώνει τό μισθό του άνδρα. Δέν παρατηρεϊται τότε καμμιά επίδραση στή δομή έξουσίας τής οικογένειας. Γι'αύ-

τό, για την ανατροπή της συζυγικής δομής εξουσίας συνεργούν ή μισθωτή γυναικεία εργασία και ή κατάλληλη ιδεολογία.

Ἡ ἰσορροπία μεταξύ καθεστῶτος καί ρόλου τῶν δύο φύλων αὐξάνεται στήν πυρηνική οἰκογένεια μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς διαπροσωπικῆς ἐπικοινωνίας πού ἐπιτρέπει, ἄν ὄχι εὐνοεῖ.

Τό πέρασμα ἀπό τήν ἐξ αἵματος θεσμική οἰκογένεια σέ μιά συζυγική συντροφική σημειώνεται στό ἐπίπεδο τῶν μεταξύ τῶν μελῶν σχέσεων. Οἱ σχέσεις συντροφικότητας καί συνεννόησης ἀναπτύσσονται λόγω τῆς μεταφορᾶς τῶν παραδοσιακῶν λειτουργιῶν τῆς οἰκογένειας (παραγωγή, κοινωνικός ἔλεγχος κτλ) σέ ἄλλους θεσμούς τῆς περιβάλλουσας κοινωνίας. Οἱ μικρές οἰκιακές ὁμάδες πού εἶναι οἱ πυρηνικές οἰκογένειες ὑπερφορτίζονται συναισθηματικά λόγω τοῦ ἐνδοστρεφοῦς χαρακτήρα τῶν συζυγικῶν καί υἰκῶν σχέσεων στό πυρηνικό νοικοκυριό. Αὐτή ἡ συναισθηματική φόρτιση συνοδεύεται συχνά ἀπό ψυχικές ἐντάσεις ὅταν τά ἀνεκτικά ἦθη τῆς οἰκογένειας πού βασιζονται στήν ψυχαγωγία καί τήν συζυγική ὀλοκλήρωση ἀποδοκιμάζονται καί ἐμποδίζονται ἀπό τήν περιβάλλουσα κοινωνία.

Διότι ὑπάρχουν δυο πιθανές ἐσχάτες ἐξελίξεις τῆς οἰκογένειας μέ φυσικά ἐνδιάμεσους σταθμούς. Ἡ μία εἶναι ὅταν ὁ οἰκογενειακός κύκλος ζωῆς ἐννοεῖται σάν ἓνα κλειστό σύστημα ὅε μιά ἱερή καί τέλεια κοινωνία μέ μιά ἀμετάβλητη ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου οἰκογενειακοῦ δράματος. Μιά κοινωνία ὅπου οἱ θέσεις καί οἱ ρόλοι θά μεταβιβάζονταν ἀπό παπποῦ πρός παπποῦ σύμφωνα μέ προϋπάρχοντες κανόνες.

Αὐτό μπορεῖ νά ἰσχύει κάπως σέ αὐτάρκειες πρωτόγονες κοινωνίες ὅπου τό ἀσυνήθιστο καί τό ἀπροσδόκητο δέν ἔχουν θέση καί ὅπου κάθε ἐκτροπή καταπνίγεται. Τέτοιες κοινωνίες, λέγεται, δέν ἔχουν Ἱστορία.

Μέ τήν ἄκρως ἀντίθετη ἀντίληψη μποροῦμε νά θεωροῦμε τήν οἰκογενειακή ἐξέλιξη σάν ἀντανάκλαση τῶν κοινωνικῶν μεταβολῶν πού συμβαίνουν σέ μιά ἐγκόσμια κοινωνία.

Σ'αὐτή τήν περίπτωση τά μέλη τῆς οἰκογένειας θά ἔχουν ἀναγκαστικά κάποιο περιθώριο νά αὐτοσχεδιάζουν στάσεις καί συμπεριφορές ἀντί νά παίζουν ἢ νά ἀναλαμβάνουν ρόλους καί λειτουργίες πού θά εἶχαν προηγουμένως μάθει καί ἀφομοιώσει.

Ἐπίπαιρχει τότε σ'αὐτή τήν περίπτωση μᾶλλον μιά πορεία ἀτομικοποίησης

τοῦ κάθε μέλους τῆς οἰκογένειας καί ὄχι τόσο ἀναπαραγωγή τῆς οἰκογενειακῆς παράδοσης¹. Τέτοια εἶναι ἡ τάση ἐξέλιξης στίς κοινωνίες πού ὑφίστανται δομικές καί λειτουργικές μεταβολές καί ἰδιαίτερα στή βιομηχανική κοινωνία.

Ἡ ἐλευθερία αὐτοσχεδιασμοῦ ρόλων καί λειτουργιῶν πού ἐπικρατεῖ στό πυρηνικό νοικοκυριό συνενάγεται ἐπομένως μιὰ σύγχυση ρόλων καί σχετικά ἀπρόβλεπτες συμπεριφορές λόγω ἔλλειψης αὐταρχικοῦ πρότυπου. Ἔτσι π.χ. ὁ οικονομικός ὀργανωτικός ρόλος τοῦ πατέρα καί ὁ συναισθηματικός ρόλος τῆς μητέρας τείνουν νά μεταμορφώνονται ἂν ὄχι νά ἐξαφανίζονται ἢ νά συγχέωνται. Ἄρα ἡ οἰκογενειακή ἀλληλεγγύη στό πυρηνικό νοικοκυριό εἶναι ἀκριβῶς βασισμένη στήν συμπληρωματικότητα μεταξύ τοῦ ρόλου τοῦ πατέρα σάν ὀργανικοῦ ἀρχηγοῦ (δηλαδή πού ἐξασφαλίζει τή σχέση τῆς οἰκογένειας μέ τήν περιβάλλουσα κοινωνική δομή) καί τοῦ ρόλου τῆς μητέρας σάν συναισθηματικοῦ ἀρχηγοῦ (δηλαδή πού ἐξασφαλίζει τή σχέση ἀνάμεσα στά μέλη τῆς οἰκογένειας).

Ἔτσι εἶναι φυσικό ἢ μή τήρηση τοῦ κατά φύλο καταμερισμοῦ τῶν ρόλων καί εὐθυνῶν νά προκαλεῖ συγκρούσεις².

Γενικότερα οἱ συγκρούσεις γεννιοῦνται στήν πυρηνική οἰκογένεια λόγω τῆς μή ἐπίλυσης μιᾶς σειρᾶς διλημάτων μεταξύ τῆς τάσης πρὸς τήν ἐλευθερία καί τῆς ἀνάγκης γιά τάξη καί ἀποτελεσματικότητα³. Ἡ ἀκόμα, ὅπως θά ἔλεγε ὁ S.Freud⁴ μεταξύ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς καί τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας, μεταξύ ἔρωτα καί πολιτισμοῦ⁵.

Ἔτσι ἡ ἐλεύθερη ἔκφραση τῆς προσωπικότητας τῶν γονέων μπορεῖ νά συγκρούεται μέ τό ἐκπαιδευτικό καθήκον τους ἀπέναντι στά παιδιά. Ἐπίσης

-
1. C. Kirkpatrick: "The family as process and institution" The Ronald Press. Company. New York 1955.
 2. M. Zelditch, Jr. "Role differentiation in the Nuclear family" in Talcott Parsons and Robert F. Bales. "The family, socialization and interaction process". The Free Press Glencoe 1955.
 3. C. Kirkpatrick. op. cit. 1955 p.86.
 4. S. Freud. "Malaise dans la Civilisation". P.U.F. Paris 1971.
 5. H. Marcuse. "Eros et Civilisation" éd de Minuit. Paris 1963.

ή άχαλίνωτη ανάπτυξη τής άτομικότητας τοῦ παιδιοῦ μπορεῖ νά ἐμποδίζει τήν πραγματοποίηση σταθερῶν στόχων στή ζωή του.

Όμως τό νά τροφοδοτεῖ κανείς τό παιδί μέ ἀποκλειστικά ρεαλιστικές ἐλπίδες μπορεῖ νά προκαλεῖ σ'αὐτό ἕνα κυνισμό ἢ ἀντίθετα μιὰ ὑπερβολική δειλία ἀπέναντι σέ καταστάσεις πού τοῦ φαίνονται ἐπικίνδυνες. Οἱ γονεῖς ὑποχρεώνονται τότε νά στήσουν γύρω του προστατευτικούς μηχανισμούς γιά νά ἀποφευχθοῦν ἐνδεχόμενα συναισθηματικά ἐπεισόδια.

Ὁ ἴδιος τύπος σύγκρουσης ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἐπαγγελματική ἐπιτυχία καί τήν συζυγική εὐτυχία. Καί μεταξύ αὐτῆς καί τῆς σεξουαλικῆς ὁλοκλήρωσης.

Ἡ ἐλεύθερη σεξουαλική ἔκφραση δέν συναρμόζεται μέ τήν σταθερότητα τῆς οἰκογένειας καί τίς λειτουργίες της.

Ἡ διαθεσιμότητα τοῦ sex ἐκτός τοῦ συζυγικοῦ πλαισίου ἐνθαρρύνει τίς παράνομες σχέσεις καί τήν ἀπόρριψη τοῦ γάμου. Μέσα στό ἴδιο τό ζευγάρι, ὁ τονισμός τῆς ψυχαγωγικῆς ὄψης τοῦ sex γίνεται εἰς βάρος τῆς τεκνοποιητικῆς του λειτουργίας.

Ἐφόσον ἡ βιολογική ἀναπαραγωγή τοῦ εἴδους δέν ἐξασφαλίζεται πιά ἀπό τήν πυρηνική οἰκογένεια αὐτό μπορεῖ νά προκαλεῖ μιὰ, σοβαρή δημογραφική κρίση.

Ὅσον ἀφορᾷ τά παιδιά μιὰ προχωρημένη ἐρωτική ἐμπειρία μπορεῖ, ὅταν συνοδεύεται ἀπό ἀπογοητεύσεις ἢ ἀποτυχίες, νά ἔχει ἀρνητικές ἐπιπτώσεις στήν ἐρωτική ὑγεία μέ ψυχολογικά μπλοκαρίσματα καί ἐπαναστροφές καθῶς καί συναισθηματική ἀνωριμότητα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ προτεραιότητα πού δίνεται στήν ἀσφάλεια τοῦ ἔρωτα μπορεῖ νά ἔχει, ὡς ἀντίκτυπο, μιὰ στερεότυπη καί φτωχή συναισθηματική ζωή. Ὁ περιορισμός τῆς σεξουαλικῆς δραστηριότητας στήν ἀποκλειστικά συζυγική σχέση μπορεῖ νά προκαλέσει ὀδυνηρά αἰσθήματα ἀποστέρησης. Ἐπίσης ἕνας πρόωρος γάμος πού ἔγινε χωρίς ἐπιλεκτική ἀναζήτηση ἑνός συντρόφου πληρώνεται συχνά μέ μιὰ ἔλλειψη εὐτυχίας καί οἰκογενειακῆς ἀσφάλειας. Εἶναι ὡστόσο ἀλήθεια ὅτι ἀντίθετα μιὰ ἀπαιτητική ἐπιλογή συντρόφου καταλήγει συχνά σέ μιὰ θλιβερή ἀγαμία.

Ὅλες αὐτές οἱ ἐν δυνάμει πηγές συγκρούσεων πού ὀφείλονται στήν οὐσιαστική ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς καί τήν ἀρχή τῆς πραγμα-

τικότητας θέτουν προβλήματα κοινωνικοποίησης του παιδιού και ανάληψης από κάθε μέλος της οικογένειας του αντίστοιχου ρόλου του.

Ἡ συναισθηματική φόρτιση και οἱ ψυχολογικές ἐντάσεις πού μπορεῖ νά προκύπτουν ἀπειλοῦν τήν πυρηνική οἰκογένεια. Κι αὐτό ἰδιαίτερα ἐπειδή τό μικρό αὐτό συγκρότημα κτυπιέται στά ἴδια του τά θεμέλια πού εἶναι ὁ συναισθηματικός δεσμός πού ἐνώνει τούς συζύγους.

Ἀπ'αὐτή τήν ἄποψη ἡ πυρηνική οἰκογένεια εἶναι ἰδιαίτερα τραπή, ὅταν, σχετικά ἀπομονωμένη στό κοινωνικό σύνολο, καμμιά κοινωνική πίεση ἢ κανένα νομικό κώλυμα δέν μεταπεῖθει τούς συζύγους νά χωρίζουν.

Κι ὅμως συμβαίνει ἡ πυρηνική οἰκογένεια νά βρεῖ διέξοδο και νά ἀπαλλάσσεται ἀπό τίς ἐντάσεις και τίς συγκρούσεις της. Αὐτό γίνεται ὅταν:

α) ἐσωτερικά: ἡ ἀνάπτυξη κοινῶν κέντρων ἐνδιαφέροντος μπορεῖ νά ἀντισταθμίζει τήν ἐξουθένωση τοῦ ρομαντικοῦ συναισθήματος μεταξύ συζύγων. Τέτοια κίνητρα εἶναι ἡ περιποίηση και ἡ προσοχή στά παιδιά ὅταν ὑπάρχουν¹.

β) ἐξωτερικά: ἡ συμμετοχή στήν συνεταιριστική και συλλογική ζωή (συνδικάτα, πολιτικές και πολιτιστικές ὀργανώσεις) ὅπως και στίς συγκεντρώσεις φίλων ἐπιτρέπουν στό νοικοκυριό νά ἀντισταθεῖ μειώνοντας τίς περιπτώσεις σύγκρουσης μέσα στό σπίτι.

Ἐξάλλου οἱ πεθεροί πού, μερικές φορές ἐξαιτίας τῆς ἀνάμειξης τους στίς ὑποθέσεις τοῦ ζεύγους, περιπλέκουν τή συναισθηματική ζωή του, συμβαίνει μέ τήν ἠθική και οἰκονομική τους συμπαράσταση νά τό βοηθοῦν νά ξεπεράσει τήν κρίση.

Κατά τόν H.Schelsky² τό δίπλευρο συγγενικό συγκρότημα (δηλαδή οἱ ἐξ ἐπιγαμίας συγγενεῖς) λειτουργεῖ σάν ἐνδιάμεσο μεταξύ τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας και τῆς εὐρύτερης κοινωνίας.

1. E.W.Burgess and P.Wallin. "Engagement and Marriage" Bippincott, Philadelphia 1953.

2. Helmut Schelsky. "The German family and opposed development tendencies in industrial society" in B.Farber's Kinship and family Organization" John Wiley and Sons New York 1966.

Σημαίνει όμως αυτό ότι η πυρηνική οικογένεια έχασε κάθε επιρροή πάνω στον εξωτερικό κόσμο; Ασφαλώς όχι. Η επιρροή της οικογένειας στην ευρύτερη κοινωνία παραμένει έντυπωσιακή, έστω επειδή οι γονείς διατηρούν τό προνόμιο της πρώτης επαφής με τὰ παιδιά τους.

Προορισμένη γι' αυτό τό σκοπό, η οικογένεια μπορεί νά εἶναι ἕνα ἰσχυρό φρούριο ἀντίστασης στή βία καί στήν αὐθαιρεσία τοῦ καταπιεστικοῦ κράτους καί στό ἐκπαιδευτικό του σύστημα. Τά παιδιά μπορεί νά ἐκπαιδευτοῦν γιά νά ἀντισταθοῦν στήν πολιτική μηχανή.

Κατά τόν C.Kirkpatrick¹ τὰ μέλη τῆς οικογένειας μπορεί νά ὀργανωθοῦν σέ ὁμάδες πίεσης καί νά δροῦν γιά τόν μετασχηματισμό τῆς κοινωνίας. Οἱ γυναικεῖες ὀργανώσεις μπορεί νά ἀγωνίζονται γιά τὰ νομικά καί πολιτικά δικαιώματα τῶν γυναικῶν ἐναντίον τῆς πατριαρχικῆς δομῆς τῆς οικογένειας. Οἱ γονεῖς πολυμελῶν οικογενειῶν νά ἀγωνίζονται γιά τὰ οικογενειακά ἐπιδόματα καί ἄλλα δικαιώματα. Οἱ σχολικοί σύλλογοι γονέων ἔχουν παντοῦ μιὰ τεράστια πολιτική ἐπιρροή καί ἐνεργοῦν στήν ἐκπαιδευτική ἀν ὄχι πολιτιστική πολιτική τῶν κρατῶν.

Οἱ μεταβολές στήν οικογενειακή δομή εἶναι στήν οὐσία ἕνα ξαναμοίρασμα ρόλων καί λειτουργιῶν στό χρόνο καί στό χῶρο.

Όταν αὐξάνεται ἡ πρὸς γάμον ἡλικία τῆς γυναίκας λόγω οικονομικῶν δυσχερειῶν ἢ ἀντίθετα ἐξ αἰτίας τῆς μακρόχρονης ἐκπαίδευσής της, ἔχουμε ἕνα χρονικό ξαναμοίρασμα ρόλων καί λειτουργιῶν. Ἡ γυναίκα ἀργεῖ νά γίνεη μητέρα.

Όταν ἡ οἰκιακή οἰκονομία, ἡ βασισμένη στήν ἐπεξεργασία καί ἐναποθήκευση μεγάλων ποσοτήτων ἀγαθῶν κατανάλωσης, μεταφέρεται ἀπό τό σπίτι στό ἐργοστάσιο, ἔχουμε μιάν ἀνακατανομή λειτουργιῶν καί ρόλων στό χῶρο.

Τὰ μέλη τῆς οικογένειας μεταναστεύουν πρὸς τίς πόλεις ἀκολουθώντας τίς παληές τους δραστηριότητες.

Όστόσο ἡ ἐξαφάνιση τῆς οικογένειας δέν εἶναι πιθανή. Θά ἦταν πιό σωστό νά μιλάμε γιά ἀποδιοργάνωση τῆς οικογένειας σάν ἕνα σταθμό πρὸς τήν ἀναδόμησή της. Μολονότι μιὰ ἀποδιοργάνωση τῆς οικογένειας μπορεί

1. C.Kirkpatrick. op. cit. 1955.

πράγματι νά σημαίνει τή διάλυσή της, πιδό συχνό καί πραγματικό παραμένει τό συνεχές φαινόμενο άναδιοργάνωσης καί προσαρμογής τών κοινωνικῶν ομάδων καί θεσμών.

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ρ Ω Τ Ο

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΛΓΕΡΙΝΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ.

Μπορεί νόμιμα νά αναρωτιέται κανείς κατά πόσο μιά σύγκριση ανάμεσα στην ελληνική και την αλγερινή οικογένεια δέν είναι καθαρά ρητορική. Μπορεί μέ τό δίκιο του νά ἀμφιβάλλει γιά τήν ὀρθότητα τέτοιας προσέγγισης καί γιά τήν ἐνδεχόμενη ἀπόδοσή της.

Δέν είναι ἄραγε ἡ Ἑλλάδα καί ἡ Ἀλγερία δύο χώρες πού πολλά θά ἔπρεπε νά τίς χωρίζουν;

Ἡ μιά γεωγραφικά τοποθετημένη σχεδόν στήν ἄκρη τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου, ἡ ἄλλη σχεδόν στήν ἄκρη τῆς δυτικῆς της λεκάνης. Ἡ πρώτη στή Βόρεια της ἀκτῆ, ἡ δεύτερη στή νότια. Αὐτή χριστιανική καί ἰδεολογικά δεμένη μέ τό Δυτικό Κόσμο, ἐκείνη τελικά ἰσλαμική καί δεμένη ἰδεολογικά μέ τήν Ἀνατολή.

Ἐξ ἄλλου δέν θά ὑπῆρχε ἐδῶ κάποια ἰταμότητα, ἴσως καί ἀκοσμία νά συγκριθεῖ τό ἀσύγκριτο; Ἡ Ἑλλάδα "λίκνον" ἐνός χιλιετοῦς πολιτισμοῦ, καί ἡ Ἀλγερία πού κατά τήν γνώμη πολλῶν δέν ἔχει ἄλλη Ἱστορία ἀπό ἐκείνη τῶν ἀναρίθμητων κατακτητῶν της, καί τῆς ὁποίας, περίεργος χλευασμός, ὁ λαός ἀποκαλεῖται "Βέρβερος", μιά ἀραβική ἀλλοίωση τοῦ ἐλληνικοῦ "Βάρβαρος".

Προαισθανθεῖσα πρῶτα, συγκεχυμένα μά κατά μεγαλοφυῆ τρόπο, ἀπό μερικούς ἐξερευνητές, περισσότερο ποιητές παρά ἐπιστήμονες, ἡ βαθειά ἀνθρωπολογική ἐνότητα τοῦ μεσογειακοῦ κόσμου ἐπιβεβαιώνεται ὄλο καί πιό λογικά σήμερα¹. Ὅταν προσβλέπουμε σ'αὐτούς τοὺς "εὐγενεῖς παράχθιους τῆς Μεσογείου", καί προσθέτει ἡ G.Tillion, "στήν προοπτική ὅπου τοποθετούμαστε, ἡ διαφορά ἀνάμεσα στοὺς Μουσουλμάνους, Ἰουδαίους καί Χριστιανούς

1. Julian Pitt - Rivers. "Mediterranean Countrymen. Essays in the social anthropology of the mediterranean". Mouton. Paris 1963.
John Davis. "People of the Mediterranean an Essay in Comparative social anthropology". Routledge London. 1977.
J.G.Peristiany's edition. "Mediterranean family structures" Cambridge University Press. 1976.
Jean Servier. "Les portes de l'année, L'Algérie dans la tradition mediterrannéenne". R. Laffont. Paris 1962.

νούς είναι ισχνή, πρόκειται σφαιρικά, για "δική μας" κοινωνία και για "δικό μας" πολιτισμό".¹

"Αρα είναι από την ίδια άποψη, που επιχειρούμε μία συγκριτική ανάλυση των ιδιομορφιών ένταξης της ελληνικής και της αλγερινής οικογένειας, στή βιομηχανική καπιταλιστική κοινωνία.

Στό κοινό παραδοσιακό υπόβαθρο, όντας εξακριβωμένο, θά σημειώσουμε τις διαφορές, τις παρεκκλίσεις, τις "άνωμαλίες". Θά τις εξηγήσουμε δηλαδή, θά δείξουμε σε τί είναι δομικές, όταν είναι, και σε τί είναι τυχαίες, έξωγενείς κτλ.

"Αλλά πέρα από αποκλίνουσες ή συγκλίνουσες μορφές αυτό που μάς ενδιαφέρει είναι να παρατηρήσουμε μηχανισμούς λειτουργίας αυτού του είδους οικογενειών. Αυτό που μάς ενδιαφέρει προπαντός είναι να μάθουμε κατά πόσο οι πολύμορφες αντιδράσεις τέτοιων οικογενειών απέναντι στους έξω-επιτιμικούς έρεθισμούς, προκλήσεις, καινοτομίες κτλ., που μπορεί να είναι αντιδράσεις άμυνας, προσαρμογής, απόρριψης, ένταξης κτλ., υπακούουν σε σταθερούς νόμους. Η εξακρίβωση αυτών των μηχανισμών αντίδρασης της ελληνικής και αλγερινής οικογένειας θά είναι λοιπόν ή κύρια μας απασχόληση.

I. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΛΓΕΡΙΝΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ.

1ο. Τό σύστημα συγγένειας.

"Από τον Morgan² ξέρουμε ότι παραμένει πάντα ένα περιθώριο, ένα χάσμα μεταξύ του συστήματος συγγένειας και της μορφής της οικογένειας. Μπορεί τότε να θεωρηθεί παραδοξολογικό που αρχίζουμε μίαν οικογενειακή τυπολογία από τη μελέτη του συστήματος συγγένειας. "Αλλά είναι ακριβώς γι' αυτό! Είναι πράγματι επειδή οι μορφές της οικογένειας αλλάζουν διαρκώς από τη μία εποχή στην άλλη, από μία περιοχή στην άλλη, που μάς είναι δύσκολο να διαλέξουμε διά μιās, ποιά από τις αλλοιωμένες μορφές αντιπρο-

1. Germaine Tillion: " Le Harem et les Cousins" Ed du Seuil Paris 1966 p.17. βλ. επίσης Dominique Fernandez: "Mère Méditerranée" Grasset. 1965.

2. Morgan.L.H. "Systems of consanguinity and affinity of the humanfamily" 1871. ibid. "Ancient Society" 1877.

σωπεύει καλύτερα τόν αρχέγονο τύπο, τόν ιδεώδη τύπο μιᾶς ὀρισμένης οἰκογένειας.

Σέ μιάν ἴδια χώρα, μιάν ἴδια περιοχή, ἕνα ἴδιο πολιτισμό, διάφορες μορφές μιᾶς ἴδιας οἰκογένειας παρουσιάζονται, ἡ κάθε μία σάν ἕνα ἀπολιθωμένο συντρίμι ἑνός ἐξαφανισμένου ζώου.

Αὐτό, εἶναι ἀλήθεια, ἰσχύει περισσότερο γιά τήν ἀλγερινή παρά γιά τήν ἑλληνική οἰκογένεια.

Θά ἐκπλήσεται τότε λιγότερο κανείς πού ὡς πρός τήν Ἰαλγερία, μιᾶ χώρα πού κατά μέρος ἀραβοποιήθηκε (περισσότερο ἀπό ἄποψη γλώσσας παρά ἀπό ἄποψη ἠθῶν, ὡστόσο), διαλέγουμε τήν βερβερική οἰκογένεια σάν δομικό πρότυπο (modèle structural).

Θά ἔχει καταλάβει πῶς πρόκειται ἐδῶ περί ἑνός ἰδανικοῦ τύπου καί ὅτι ἡ πραγματικότητα εἶναι πολύ πιό περίπλοκη.

Εἶναι ἄλλωστε γι'αὐτό τόν λόγο, πού τόσο γιά τήν ἑλληνική, ὅσο καί γιά τήν ἀλγερινή περίπτωση, τό σύστημα συγγένειας, θά μᾶς βοηθήσει νά ἐντοπίσουμε κάποια συνοχή, ὅπου τήν στερούμαστε.

α) Ἡ υἱική σχέση (la filiation).

Στόν ἑλληνικό ὅπως καί στόν βερβερικό κόσμο ἡ υἱική σχέση εἶναι δίπλευρη. Ἰαναγνωρίζονται σάν συγγενεῖς ὅλοι οἱ ὁμοαἵματοι, εἴτε πατρῶ-πλευρικοί εἶναι, εἴτε μητροπλευρικοί.

Στούς Ἕλληνες αὐτή ἡ υἱική σχέση περικλείεται σέ ἀκριβῆ ὄρια. Δέν ἐκτείνεται ποτέ πέρα ἀπό τόν ὄγδοο βαθμό (ἐξάδελφο 3ου βαθμοῦ) σέ πατρική γραμμή, καί ποτέ πέρα ἀπό τόν ἕκτο βαθμό (ἐξάδελφο 2ου βαθμοῦ) σέ μητρική γραμμή. Φαίνεται ὅτι τά ὄρια αὐτά ἐπιβλήθηκαν ἀπό τήν Ἰορθόδοξη Ἰεκκλησία, πού ἀπαγορεύει κάθε γαμήλια ἔνωση μέσα σ'αὐτά¹.

Ἰενῶ στούς Βέρβερους ἡ γνώση τῆς πραγματικῆς υἱικῆς σχέσης ἐξαρτᾶται ἀπό τίς ἰδιοτροπίες τῆς ἀνθρώπινης μνήμης, εἴτε συλλογική εἶναι εἴτε ἀτομική, φαίνεται ὅτι στούς Ἕλληνες ἡ φρίκη πού προκαλεῖ ἡ αἰμομιξία πειθανάγκασε τήν ἀνάμνηση. Καί πράγματι:

1. βλ. G.B. Kawadias: "Pasteurs nomades méditerranéens, le Sarakatsans de Grèce" Gautier Villars Paris 1965 pp. 126-128.

"Οί νέοι μπορούν νά χαράσσουν τήν άνιοῦσα συγγένεια τους μέχρι τούς πατρικούς καί μητρικούς παποῦδες τους, ένθυμούμενοι κατά προτίμηση ἄρρενες παρά θήλειες *... Οί ηλικιωμένοι μπορούν νά ἀνατρέξουν μέχρι τήν τέταρτη γενιά"¹.

Σημειώνεται ἐπ'εὐκαιρία, σήμα τῶν καιρῶν, ἡ ἀλλοίωση αὐτῆς τῆς μνήμης στίς νέες γενιές.

Συχνά ἔχει ὑποστηριχθεῖ, ὅτι οἱ Βέρβεροι τοῦ Μάγρεμπ ἀγνοοῦν τήν συγγένεια ἀπό τήν γυναικεία πλευρά, ἀντίθετα μέ τούς Ἕλληνες πού τήν ἀναγνωρίζουν. Στήν πραγματικότητα οἱ μὲν ὅπως καί οἱ ὀέ τήν ἀγνοοῦν καί τήν ἀναγνωρίζουν σχεδόν κατά τόν ἴδιο τρόπο. "Ὅλα ὅμως ἐξαρτῶνται ἀπό τό ἐπίπεδο ὅπου τοποθετούμαστε. Διότι ἡ συγγένεια καλύπτει τουλάχιστον δύο τάξεις φαινομένων, πού ναί μὲν διεισδύουν ἀμοιβαῖα, ὅμως δέν διασταυρώνονται ἀναγκαστικά: τήν υἱική σχέση καί τήν καταγωγή. Ἡ υἱική σχέση ἀφορᾷ ὅλους, ὅσους ἔχουν δικαίωμα στό "σύστημα ὀνομασιῶν" τῆς ὀμάδας ἡ μέ ἄλλα λόγια, ὅλους ὅσους "ὀνομάζει" μιᾷ συγκεκριμένη ὀρολογία συγγένειας.

Ἐπέναντι σ'αὐτό τό σύστημα ὀνομασιῶν "πού, στήν πραγματικότητα, ἀποτελεῖ ἕνα σύστημα λεξιλογίου" μπορεῖ νά ἀντιστοιχεῖ ὅπως θά ἔλεγε ὀ Claude Levi-Strauss² "ἕνα σύστημα στάσεων" πού θά ὑποχρέωνε τά ἐνδιαφερόμενα πρόσωπα σέ ψυχο-κοινωνικές σχέσεις συντήρησης, ἀλληλεγγύης, στοργῆς κτλ., ὄχι ὅμως ἀναγκαστικά.

Ἐπό ἄποψη υἱικής σχέσης λοιπόν, Ἕλληνες καί Μαγρεμπῖνοι ἔχουν ἕνα δίπλευρο σύστημα συγγένειας, ἀναμφίβολα πιό ἔντονο στούς πρώτους, λόγω τῆς πρακτικῆς ἀνάγκης (ἀπαγόρευση τῆς αἱμομιξίας) νά γνωρίζουν καλύτερα ἀπό τούς τελευταίους τήν μητρική υἱική τους σχέση. Ἐλλά δέν εἶναι αὐτή, ὅπως θά τό δοῦμε παρά κάτω, ἡ μόνη αἰτία.

1. J.B.Peristiany: "Introduction to a Cyprus Highland village" in Mediterranean Sociological Conference. Athens 1963 p.87.

* βλ. Stanley.E.Aschenbrenner. "Karpofora: Reluctant farmers on a fertile land" in Regional variation in modern Greece and Cyprus" Ed. by Muriel Dimen and Ernestine Friedl. New York 1976. p.216

2. Claude levi-Strauss. "Anthropologie Structurale" PLOU 1958 p.45.

Ἡ καταγωγή, ὡς πρὸς αὐτήν, θέτει σέ λειτουργία μιὰ σειρά φαινομένων κατά πολύ πῶ σημαντικά στήν αντίληψη τῆς ομάδας. Ἡ καταγωγή συν-επάγεται δικαιώματα καί καθήκοντα.

Ἐνάμεσα στά δικαιώματα βρίσκονται: τό νά φέρει κανεῖς τό ὄνομα τῆς ομάδας, νά κατέχει μιὰ κοινωνική θέση καί ἕνα ἀξίωμα. Τό νά κληρονομήσει ἀπό τήν κοινή περιουσία καί νά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τό δίκτυο ἀλληλεγγύης τῆς ομάδας.

Ἐνάμεσα στά καθήκοντα βρίσκονται: ἡ διαιώνιση τοῦ ὀνόματος τῆς ομάδας, ἡ υπεράσπιση τῆς τιμῆς της, ἡ διαφύλαξη τῆς κοινῆς περιουσίας καί ἡ ἔκφραση τῆς ὑποστήριξης στήν ομάδα σέ κάθε περίπτωση.

Ἄρα, ἀπ'αὐτήν τήν ἀποψη, δέν μπορεῖ παρά νά ὁμολογήσουμε ὅτι Ἑλληνες καί Βέρβεροι συμφωνοῦν στό νά ἀναγνωρίζουν μόνο ἕναν τύπο καταγωγῆς: ἐκείνης σέ πατρική γραμμή.

β) Ἡ καταγωγή.

Ἡ καταγωγή εἶναι πρῖν ἀπ'ὅλα τό δικαίωμα νά φέρει κανεῖς ἕνα ὄνομα. Τό ὄνομα αὐτό στούς Βέρβερους εἶναι ἐκεῖνο τοῦ πατρικοῦ οἴκου "εχέμ" ἢ τοῦ γένους "εδρὺμ" αὐτό τό ὄνομα εἶναι συνήθως ἐπικλητικό καί ἠχητικό. Ὁ πλοῦτος καί ἡ στερεότητά του ἀντίκεινται σ'αὐτή τήν χυδαιότητα τοῦ praenomen (προωνύμιο), περίπου ὅπως στό λατινικό σύστημα, ὅμως μ' αὐτήν τήν διαφορά, ὅτι τό παρατσούκλι πού εἶναι τόσο συχνό στόν ἀραβικό χῶρο "Iaqab", εἶναι ἐδῶ σπανιότατο¹.

Ἡ τελευταία αὐτή παρατήρηση τοῦ J. Berque, περί τῆς σπανιότητας τοῦ παρατσουκλιοῦ στήν παραδοσιακή βερβερική κοινωνία εἶναι πολύ εὐφυής. Τό παρατσούκλι ἦταν πράγματι κακόδεχτο σ'αὐτήν. Μήπως ἐπειδὴ ἐξατομικεῖ ἢ ἐπειδὴ ὑποτιμᾷ; Ἡ ἀκόμα ὑποτιμᾷ ἐπειδὴ ἐξατομικεῖ; Τό παρατσούκλι ἦταν πάντα μειωτικό. Ὅπως καί νά εἶναι, στήν παραδοσιακή κοινωνία τό παρατσούκλι δέν ἀποδιδόταν παρά μόνο στούς φτωχοῦς, τούς διανοητικά ἀσθενεῖς, τούς "τρελλούς τοῦ χωριοῦ" καί σέ ἄλλους παρεκτρεπόμενους.

Θά πρέπει νά περιμένει κανεῖς τήν ἀποδιοργάνωση τῆς παραδοσιακῆς

1. Jacques Berque: "Structures Sociales du Haut Atlas" P.U.F. Paris 1955 p.40.

κοινωνίας καί τήν ἀποσύνθεση τοῦ παλαιοῦ συστήματος ἀξιῶν, γιά νά δεῖ νά ἐμφανίζεται συχνότερα τό παρατσούκλι, ἀλλά πάντα ἀπονεμόμενο σέ ὀρισμένες κατηγορίες ἀνθρώπων. Ἔτσι θ' ἀποδίδεται πρῶτα στόν τάδε πρωταθλήτη, ποδοσφαιριστή ἢ πυγμάχο, στόν τάδε χωροφύλακα, ἀστυνόμο ἢ θυροφύλακα ἢ ἀκόμα στόν τάδε πολιτευτή.

Τό ὄνομα ἐπομένως, δέν εἶναι ἐκεῖνο τοῦ ἀτόμου, ἀλλά ἐκεῖνο τοῦ γένους του. Γιά νά τό σχηματίσουμε, προσθέτουμε στό προωνύμιο, λ.χ. "Ἀμεζιέν" τό ὄνομα τοῦ γένους του "Ουγδέλ" καί ἔχουμε ἔτσι "Ἀμεζιέν Ἐθ. Ουγδέλ" δηλαδή "Ἀμεζιέν τῶν Ουγδέλ".

Ἡ ἀρχή δέν εἶναι καί πολύ διαφορετική στούς Ἕλληνες. Ἄς τό κρίνουμε: "Τό ὄνομα ἑνός ἀτόμου ἀποτελεῖται ἀπό τό δικό του βαπτιστικό ὄνομα στό ὁποῖο προστίθεται, στήν γενική πώση, τό ὄνομα τοῦ πατέρα του. Ἔτσι ἔχουμε: Ἰωάννης Γεωργίου, δηλαδή Ἰωάννης (ὁ υἱός) τοῦ Γεωργίου. Ἄν κάποιος ἀναρωτιέται "ποιός Γεώργιος;", τό ὄνομα τοῦ πατέρα τοῦ Γεωργίου μπορεῖ νά δοθεῖ σάν ἀπάντηση, ἀλλά πῶς συχνά ἀναφέρεται ἕνα παρατσούκλι "ὁ Ποντικός", "ὁ Γκρινιάρης", "ἡ Ἀλεπού", καί τό παρατσούκλι τοῦ μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖται στή θέση ἑνός πατρωνυμικοῦ. Τό παρατσούκλι εἶναι τό ὄνομα τῆς "γενεᾶς" (γένος, gens)"¹. Νά ποῦ μᾶς προσφέρεται ἡ πολυτέλεια ἑνός ὀνόματος γένους!

Εἶναι ἀλήθεια ὅμως ὅτι βρισκόμαστε στήν Ἄλωνα, ἕνα μικρό ὄρεινό χωριό τῆς Κύπρου, χώρα γνωστή γιά τόν ἀρχαϊσμό τῶν κοινωνικῶν της δομῶν. Μ' αὐτό τό ὄνομα ἀποκτᾶ κανείς ἀμέσως, μιά κοινωνική θέση καί ἕνα ἀξίωμα. Εἴτε ἔντιμο εἶναι εἴτε ὄχι, αὐτό τό ὄνομα δέ τό διάλεξε ἐκεῖνος, ἀρέσκειται νά τό φέρει, μερικές φορές νά τό ὑποφέρει, ἀλλά πάντα προσπαθεῖ νά τό ἀναλαμβάνει ὑπεύθυνα.

Μπορεῖ νά τοῦ παρέχει ὀρισμένα προνόμια. Καμιά φορά τιμητικά, ὅπως τό νά ἐπιχειρεῖ τήν χάραξη τοῦ πρώτου αὐλακιοῦ τοῦ ὀργώματος τοῦ φθινοπώρου, ἂν τύχει νά εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς πρωτότοκης γενεᾶς τοῦ προγόνου ἰδρυτῆ τῆς πόλης στήν Καβυλία². Ἄλλες φορές τό προνόμιο αὐτό μπο-

1. J.B.Peristiany: "Introduction to a Cyprus Highland village" op.cit.p.87

2. βλ. Jean Servier: "Les portes de l'anḡe" op.cit. καί Pierre Bourdieu "Esquisse d'une thḗorie de la pratique, précédée d'une étude d'ethnologie Kabyle" Genève 1979. P.Bourdieu et A.Sayad:"Le déracinement" éd de Minuit 1964.

ρεί νά είναι πιό κερδοφόρο, ὅπως τό νά ἐλπίζει τό καλύτερο δυνατό μερίδιο γιά τά παιδιά του ἢ γιά τόν ἑαυτό του, στήν προοπτική ἑνός γάμου ἄν φέρει τό ὄνομα μιᾶς πλούσιας οἰκογένειας ἐκτιμητῶν κτηνοτρόφων ἢ γεωργῶν τῆς Ἡπείρου ἢ τῆς Θράκης¹.

Τό ὄνομα μπορεῖ νά κάνει ἕνα ἀρσενικό παιδί πού βρίσκεται ἀκόμα στά σπλάχνα τῆς μητέρας του, ἀδιαφόρως, ἕναν ἔν δυνάμει δολοφόνο ἢ ἕνα πιθανό θύμα, ἄν ἔχει τή δυστυχία νά εἶναι ὁ στενότερος συγγενής ἑνός δολοφονημένου ἢ δολοφόνου ἀνθρώπου ἀντίστοιχα. Αὐτό ἀδιάκριτα, τόσο στούς Σαρακατσάνους² ὅσο καί στούς Σάουια³.

Διότι αὐτό τό ὄνομα ἀπό τό ὁποῖο μπορεῖ κανεῖς νά συγκομίζει τό αἶσχος ὅπως καί τό γόητρο, χωρίς νά ἀξίζει ἀναγκαστικά οὔτε τό ἕνα οὔτε τό ἄλλο, δέν τοῦ ἀνήκει: "Ἄρα τό ἄτομο δέν ἔχει ὄνομα, θά μπορούσα νά πῶ"⁴. Δέν εἶναι παρά μόνο ὁ θεματοφύλακας του, καί μ'αὐτή τήν ιδιότητα πρέπει νά τό μεταβιβάσει ἄθικτο ὅπως τό παρέλαβε. Γι'αὐτό πρέπει νά κάνει παιδιά, ὅσο περισσότερα μπορεῖ γιά νά εἶναι σίγουρος ὅτι ὁ θάνατος θά τοῦ ἀφήσει πάντα ἀρκετά. Νά κάνει ἀγόρια φυσικά, γιατί τά κορίτσια δέν μεταδίδουν τό ὄνομα οὔτε τό φιλότιμό του, οὔτε ἀναδεικνύονται νά τά ὑπερασπιστοῦν.

Στήν Ἑλλάδα ὅπως καί στήν Ἀλγερία, δέν ἀνήκει στή γυναῖκα νά ἐκδικηθεῖ ἕνα δολοφονημένο συγγενή, ἀκόμα καί ἄν ἦταν ὁ γυιός, ὁ ἀδελφός ἢ ὁ πατέρας τῆς. Ὅταν κάτι τέτοιο συμβαίνει, ἀγνοεῖται. Ἄλλωστε στήν παραδοσιακή κοινωνία, αὐτό δέν συμβαίνει σχεδόν ποτέ, οἱ γυναῖκες ἔχουν ἀφομοιώσει καλά τό καθεστῶς καί τό ρόλο τους.

Μόνο μέ τήν ἀναστάτωση καί τή σύγχυση τῆς καπιταλιστικῆς ἐποχῆς καί τίς πολλαπλές ἀλλοτριώσεις πού προκάλεσε στόν ἰδεολογικό τομέα, βλέ-

1. Pierre Yves Pechoux: "Les paysans de la rive orientale du Bas Nestos (Thrace Grecque) Centre Nle de la Recherche Sociale. Athènes 1969. Henri Mendras: "Six villages d'Epire" UNESCO. Paris 1961.

2. βλ. J.C.Campbell: "Honour, family and Patronage" Oxford Clarendon Press 1964.

3. G.Tillion: "Le Harem et les Cousins". Ed.Seuil. Paris 1966 pp.134-144

4. Jacques Berque. 1955 op. cit. p.40.

που με νά ἐμφανίζονται γυναίκες πού υἰοθέτησαν κανόνες συμπεριφορᾶς πού κατά παράδοση ἀπονέμονταν στούς ἄντρες. Τότε θά δοῦμε γυναίκες νά δολοφονοῦν ἢ μία τόν ἀποπλανητή τῆς κόρης της, ἢ ἄλλη τόν διαφθορέα τοῦ γυιοῦ της κ.τ.λ., πιστεύοντας ὅλες ὅτι ὑπερασπίζονται τήν χλευαζόμενη τιμή τους¹.

Ἄς μὴν προλάβουμε ὅμως τὰ συμβάντα. Πρὸς τό παρόν, στὸν ἄντρα ἐναπόκειται ἡ εὐθύνη νά ὑπεράσπιστεῖ τό ὄνομα αὐτό καί τή τιμή, στά ὁποῖα ἀνήκει περισσότερο ἀπ' ὅτι τοῦ ἀνήκουν.

β,α) Ἡ κληρονομιά.

Μιά ἄλλη ὄψη τῆς καταγωγῆς καί ὄχι ἀσήμαντη εἶναι ἡ κληρονομιά τῆς περιουσίας.

Ἡ κοινωνική ἰδιοκτησία τῆς οἰκιακῆς ὁμάδας πού ἀποτελεῖται, ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, ἀπό ἓνα κτῆμα γῆς, ἓνα κοινό μερίδιο ζωντανῶν, ἀκίνητη περιουσία ὅπως καί χρήματα, κληρονομεῖται κυρίως σέ πατρική γραμμή στούς Ἑλληνας ὅπως καί στούς Βέρβερους. Ὡστόσο, ἀνάλογα μέ τό ἄν περναίμε ἀπό τοὺς μὲν στοὺς δέ, παρατηροῦμε διαφορές ἐπιπέδου καί ὄχι τόσο δομῆς.

Αὐτό ἐκδηλώνεται πρῶτα στή διανομή ἀνάμεσα στοὺς ἄρρενες κληρονόμους. Εἶναι αὐστηρά ἰσοπολιτική στή βερβερική περίπτωση. Τουλάχιστον ὅσο παραμένει ἡ γῆ σέ ἐξ ἀδαιρέτου κτήση, ὅπως ἦταν κατά κανόνα μέχρι τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἀποικιακῆς κατάκτησης τό 1830. Ἦταν τότε μιά ἰσοπολιτική διανομή ὄχι τῆς ἰδιοκτησίας ἀλλά τῆς ἐπικαρπίας.

Ὅταν ὅμως ἀρχίσει ὁ κατατεμαχισμός τῆς γῆς, θά δοῦμε, ἀντίθετα, ὅτι ἐμφανίζεται συστηματικά, σάν ἓνας νέος νόμος, τό ἀνισοπολιτικό μοίρασμα, πού φθάνει μέχρι τήν ἀποκλήρωση ὅλων τῶν ἀρρένων, ἐκτός ἀπό ἓνα: συνήθως, τόν πρωτογενῆ γυιό.

Αὐτό, ἐξυπακούεται, μέ μοναδικό στόχο νά διαφυλαχθεῖ ἀπό τήν ἀποσύνθεση, ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπό τόν προγονικό κλῆρο.

1. Safilios Constantina Rothschild: "Honour crimes in contemporary Greece" The British Journal of Sociology. Vol. No2 June 1969 p.209.

Φαίνεται ότι, όταν η γη άπειλείται, ή βερβερική άπάντηση είναι κατηγοριματική. Έτσι για τον ίδιο λόγο, καί παρά τίς έντολές του Κοράνιου, πού επιβάλλει νά παραχωρηθεῖ στή γυναίκα τό μισό μιᾶς άρσενικής μερίδας από τήν πατρική κληρονομιά, οί Βέρβεροι όμόφωνα άρνήθηκαν τήν κληρονομιά στίς γυναίκες.

Μερικοί μέ πλάγια μέσα άλλοι σάν τούς Καβύλιους θεαματικά: "σέ μιᾶ γενική συνέλευση πού συγκροτήθηκε τήν 1η Ίουνίου του έτους 1162 του Χεζίρ* (21 Δεκεμβρίου 1748) στην άγορά των Άθ Ουασίφ, οί βερβερικές φυλές ανακήρυξαν πομπωδώς τήν επιστροφή στό παλιό έθιμο καί κατάργησαν όμόφωνα τό δικαίωμα κληρονομιάς των γυναικων"¹.

Άναφορικά μ'αυτό, οί Έλληνες, φαίνεται νά είναι πιά μετρημένοι: Έτσι, αν καί δέν συναντιέται συστηματικά ή ίσοπολιτική διανομή² μεταξύ των υίων, δέν συναντιέται επίσης συχνά ή άποκλήρωση όλων των άλλων παιδιών, εκτός του πρωτότουκου.

"Η περιουσία δέν διαμοιράζεται ποτέ, τουλάχιστον ζώντος του πατέρα. Αύτός δέν παρέχει παρά μόνο τήν επικαρπία των κτημάτων του, πού τίς περισσότερες φορές διανέμονται σέ άνισα μερίδια. Τά παιδιά δέν παράλαμβάνουν τήν κληρονομιά παρά μόνο μετά τον θάνατο του πατέρα, αύτός έχει τό δικαίωμα καί νά άποκληρώσει ένα άπ'αυτά"³.

Όσον άφορά τίς γυναίκες δέν ύφίστανται ούτε αυτές αύτήν τήν άποτομη άποκλήρωση, αν καί, είναι άλήθεια, κανένας νόμος δέν ύποχρεώνει τον πατέρα νά μεταβιβάζει ότιδήποτε στην κόρη του.

Στήν πραγματικότητα αύτή παραλαμβάνει συχνά τό μέρος τής κληρονο-

* Μουσουλμανικό ήμερολόγιο.

1. Hanoteau et Letourneux "La Kabylie et les coutumes Kabyles Challamel, Paris. 1872-1873 3 tomes p. 451.
2. βλ. Michael Herzfeld "Social tension and inheritance in three greek villages", Anthropological Quarterly. Vol 53 No 2 April 1980 p.91
Susannah Hoffman "The ethnography of the islands: Thera" in Regional variation in Modern Greece and Cyprus. E.M.Dimen and E.FRIEDL New York 1976 p.332.
3. Henri Mendras: "Six Villages d'Épire" UNESCO. Paris 1961 p.60
βλ. καί M.Herzfeld op.cit. p.98.

μιάς της υπό μορφή προίκας.

Τέλος ένα άλλο χαρακτηριστικό πού διακρίνει τις ελληνικές μορφές κληρονομιᾶς, εἶναι ἡ κληρονομιά, ὄχι ὅμως συστηματική πού γίνεται σέ μητρική γραμμή. Ὁ Ἕλληνας πράγματι μπορεῖ νά ἐλπίζει σέ ἐξαιρετικές, εἶναι ἀλήθεια, συνθήκες, νά κληρονομήσει ἀπό τόν μητρικό του παπποῦ, ὁ Βέρβερους ποτέ. Ἐδῶ πάλι ἡ αἰτία ὀφείλεται λιγότερο σέ μιᾶ δομική διαφορά καί περισσότερο σέ μιᾶ διαφορά ἐπιπέδου.

Αὐτό πράγματι ὀφείλεται λιγότερο στό σύστημα συγγένειας (υἱική σχέση καί καταγωγή) πού εἶναι σχεδόν ταυτόσημο, παρά στίς γαμήλιες σχέσεις, πού οἱ μὲν καί οἱ δέ προτιμοῦν. Θά δοῦμε πιό πέρα ὅτι οἱ ἐνδογαμικές ἐνώσεις, πιό ἔντονες στούς Βέρβερους, συμπυκνώνουν τήν γενεά (Lignage) μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε δέν θά βρεθεῖ ποτέ ἕνας παπούς χωρίς ἀρσενικούς κληρονόμους στήν πατρική του γενεά, πού νά μήν ἀντιστέκονται στό νά κληροδοτήσῃ τό γυιό τῆς κόρης ἢ τῆς ἀδελφῆς του.

Στήν Ἑλλάδα αὐτή ἡ πιθανότητα εἶναι μεγαλύτερη ἐξ αἰτίας τῆς σχετικῆς ἐξωγαμίας τῶν ἐνώσεως, πού περιορίζουν τήν πυκνότητα τῶν γενεῶν. Μιά ἄλλη ἐκδήλωση τοῦ συστήματος συγγένειας (υἱική σχέση καί καταγωγή) καί πού διασαφηνίζει τίς μορφές κληρονομιᾶς εἶναι τό σύστημα προικοδότησης.

β,β) Τό σύστημα προικοδότησης.

Ὅταν ἐξετάζουμε ταυτόχρονα τό ἐλληνικό καί τό βερβερικό σύστημα προικοδότησης δέν μποροῦμε νά μήν σημειώσουμε τήν συμμετρική ἀντίθεση πού τούς χαρακτηρίζει. Τό ἕνα ἐμφανίζεται πράγματι σάν τήν ἀκριβή ἀντιστραμμένη εἰκόνα τοῦ ἄλλου καί ἀντίστροφα.

Ἐνῶ στούς Βέρβερους ἡ ἰσχὺς τοῦ γάμου ἐξαρτᾶται ἀπό τήν προκαταβολή ἑνός δώρου (χρηματικό ποσό ἢ εἶδη) "θέμεμθ" (bride price, douaire) ἐκ μέρους τοῦ πατέρα τοῦ γαμπροῦ σ' ἐκεῖνο τῆς νύφης, στούς Ἕλληνες, ἀντίθετα, εἶναι ὁ πατέρας ἢ κηδεμόνας τῆς νύφης πού πρέπει νά τῆς παρέχει μιᾶ προίκα πού αὐτή ὀφείλει νά φέρνει στό σπίτι τοῦ συζύγου της.

Εἶναι αὐτό πού ὁ κοινός νοῦς ἐρμηνεύει ἀπλοῦκά ὡς ἐξῆς: "Σέ μιᾶ περίπτωση ἀγοράζουν τή γυναίκα καί στήν ἄλλη τόν ἄντρα!"

Αὐτή ἡ μονοπλευρική ἠθική ἐρμηνεία εἶναι ἐπιπλέον παραπλανητική

διότι αναλύει με οικονομικούς όρους, θεσμούς που γεννήθηκαν σε αυτόταρκες κοινωνίες, λίγο πολύ πολεμικές, στις οποίες ή ίδια ή λέξη "αγορά" κάλυπτε άλλη έννοια από την εμπορική, και όπου το νόμισμα ήταν ανύπαρκτο. Έξ άλλου μάς φαίνεται πολύ δύσκολο να αγοράζεται ή να πουλιέται ένα άτομο, άντρας ή γυναίκα, σε κοινωνίες όπου το άτομο καθ' εαυτό δεν υπάρχει και που μόνο ή ομάδα υπάρχει. Ο ίδιος ο γάμος είναι μια συμμαχία που δεσμεύει ομάδες και όχι άτομα. Τό ότι τό σύστημα έχει αλλοιωθεῖ και στις δύο περιπτώσεις δεν τό αρνούμαστε και θά δοῦμε μάλιστα πώς έγινε αυτή ή αλλοίωση, αλλά δεν μπορεί να κριθεῖ ή φύση ενός ἔθιμου από τις διεφθαρμένες του μορφές.

Ας υπενθυμίσουμε ότι ή "έξαγορά της νύφης" (bride price, douaire) δέχτηκε διάφορες ἐρμηνείες, χωρίς ωστόσο να υπάρχει ὁμοφωνία σε καμία. Πολύ συχνά προωθήθηκαν οικονομιστικές και λογικές ἐξηγήσεις αντί για κοινωνιολογικές.

Έτσι μια από τις πρώτες θέσεις, ἐκείνη του Westermarck¹ που ἐπαναλήφθηκε από αρκετούς ανθρωπολόγους, είναι καθαρά οικονομολογική.

Ο Westermarck είδε την έξαγορά της νύφης, σαν μια ἀποζημίωση που δίνεται στον πατέρα, για την ἀπώλεια τῶν ἐργατικῶν χερῶν της κόρης του.

Πάντα σαν μια ἐπανόρθωση, ἄλλου τύπου ὅμως, την ἐβλεπε και ὁ Hickson². Θά ήταν τότε μια ἀνταμοιβή για τό χάσιμο της τεκνοποιητικῆς δύναμης που διαθέτει ή κόρη. Πιο σφαιρικά, πρὸς μιάν ἀνάλογη ἀντίληψη, τείνει ὁ Malinowski³ βλέποντας στις "ὑπηρεσίες ὄλων τῶν εἰδῶν που ἀνταποδίδει ὁ ἀντρας στή γυναίκα του... ένα μισθό-δῶρο, για την ὑπηρεσία που τοῦ προσφέρει αυτή, όταν τοῦ δανείζει αυτό που τό Κοράνι ἀποκαλεῖ ἀκόμα τό "χωράφι*".

Αυτή ή θέση δεν εὐσταθεῖ, όταν ξέρουμε ότι ή έξαγορά της νύφης ὑπάρχει ἐπίσης στις μητροπλευρικές κοινωνίες. "Αρα σ'αυτές τις τελευταῖ-

1. E.Westermarck: "The history of Human Marriage". The Allerton Book Company New York 1922 pp. 393-395.

2. S.J.Hickson: "A naturalist of North Celebes". London.J.Murray 1889 p. 282.

3. B.Malinowski: "Argonauts of the Western Pacific" London 1922.

* Σχόλια του M.Mauss in "Sociologie et Anthropologie" P.U.F.Paris 1968 p.190.

ες, δέν πρόκειται περί άποζημίωσης γιά τό χάσιμο ένδεχόμενων παιδιών, άφοϋ αυτά άνήκουν όπωσδήποτε στή γενεά τής γυναίκα¹.

Άνυποστήρικτη είναι έπίσης ή έκδοση, κατά τήν όποία, ή έξαγορά τής νύφης είναι ή επανόρθωση τής παράβασης τοϋ σεξουαλικού ταμποϋ τής παρθε- νιάς². Πάμπολλες μητροπλευρικές κοινωνίες άγνοοϋν τέτοιο ταμποϋ, χωρίς ώστόσο νά άγνοοϋν τήν έξαγορά τής νύφης.

Δέν λείπει οϋτε ή ψυχολογική έρμηνεία. Έτσι ό Crawley³ θεωρεΐ τήν έξαγορά τής νύφης σάν σχεδόν μιάν προκαταβολική έξόρκιση τής όργης καί τής κατάρας τοϋ πατέρα, πού θά άπειλοϋσε τούς νεόνυμφους, ένώ ό Schapera⁴ άναγνωρίζει σ'αϋτήν, μιάν έκδήλωση εύχαριστίας καί εύγνωμοσύνης άπέναν- ντι στούς γονεΐς τής νύφης γιά τίς φροντίδες καί τήν έκπαίδευση πού τής παρεΐχαν, όπως καί γιά τήν καλωσύνη τους πού τήν έδωσαν στό γαμπρό.

Ό G.P.Murdock⁵ άρκεΐται στήν διαπίστωση, ότι ή έξαγορά τής νύφης άποτελεΐ άντικειμενικά μιá ένγύηση καλής μεταχείρησης τής γυναίκα⁶ σέ περίπτωση πατροτοπικής διαμονής. Γιά τόν Radcliffe-Brown⁶ είναι μιá ίε- ροτελεστία μετάβασης, όπως καί ένα έμπόδιο στό διαζύγιο.

Βέβαια, όλες αϋτές οί έξηγήσεις δέν μπορεί νά άπορριφθοϋν συνολικά γιατί ή καθεμιá τους άντανакλά μιάν όψη καί μιá λειτουργία τής έξαγοράς τής νύφης πού είναι ειδικές γιά κάθε πολιτισμό (κοινωνία).

Πιστεύουμε πράγματι ότι ύπάρχουν τόσες έξαγορές τής νύφης όσες καί κοινωνίες.

Όστόσο όσον άφορά τήν βερβερική "θέμεμθ", θά διαλέγαμε μάλλον τήν

-
1. M.J. Herskovits: "Economic Anthropology" New York. Norton 1940 p.382 καί Henri Lhote "Les Touareg du Hoggar" 1944. p.288.
 2. E.Crawley: "The mystic rose" Meridian Books New York 1960 p.140.
 2. βλ. P.Bourdieu: "Sociologie de l'Algérie" P.U.F. 1974 pp. 16-17.
 3. E.Crawley, op.cit.
 4. I.Schapera. "A handbook of Tswana law and custom".
 5. G.P.Murdock: "Social Structure" New York Macmillan 1967.
 6. A.R.Radcliffe-Brown & D.Forde: "Introduction in african systems of kinship and marriage" London Oxford University Press 1950 p.p.46-49

θεωρία πού τήν βλέπει ούσιαστικά σάν μιάν ανταλλαγή καί ένα στοιχείο τών γαμήλιων τελετών, πού οί ίδιες αποτελοῦν μιá συναλλαγή¹ ἔχοντας ὑπ' ὄψη ὅτι αὐτό πού ανταλλάσσεται "Δέν εἶναι ἀποκλειστικά ἀγαθά καί πλούτη, ἐπιπλα καί ἀκίνητα, οἰκονομικά χρήσιμα πράγματα. Εἶναι πρὶν ἅπ' ὅλα κοσμιότητες, συνεστιάσεις, ἱεροτελεστίες, στρατιωτικές ὑπηρεσίες, γυναῖκες, παιδιά, χοροί, ἐμποροπανηγύρεις, τών ὁποίων ἡ ἀγορά δέν εἶναι παρά μόνο μιá στιγμή, καί ὅπου ἡ κυκλοφορία τών ἐμπορευμάτων εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς ὄρους ἑνός πιό γενικοῦ καί πιό μόνιμου συμβόλαιου"².

Ἐπομένως, μόνο ἂν ἐξετάσουμε τό σύστημα προικοδότησης σάν μιá ὄψη τοῦ συστήματος ὀλοκληρωτικῶν παροχῶν (prestation totales) (δῶρο καί ἀντί-δῶρο) μπορούμε νά κατανοήσουμε τήν λειτουργία καί τή σημασία του.

Ἐλοκληρωτική παροχή ὑπάρχει μ' αὐτή τήν ἔννοια, ὅτι εἶναι ὄντως ὀλόκληρο τό γένος πού δεσμεύεται γιά ὄλους, γιά ὅ,τι κατέχει καί γιά ὅ,τι κάνει, διá μέσου τοῦ ἀρχηγοῦ του"³.

Μπορεῖ νά φανεῖ ὑπερβολικό πού ταυτίζουμε τοὺς νεόνυμφους, τήν προίκα, τήν προγαμιαία δωρεά, καί τήν ἐξαγορά τῆς νύφης μέ ένα ἀμερικάνικο "ποτλατς". Ἄν ὅμως οἱ παροχές πού ανταλλάσσονται σ' αὐτή τήν περίπτωση δέν ἔχουν οὔτε τή διάσταση οὔτε τήν εὐρύτητα πού μπορεῖ νά τίς χαρακτηρίσουν σάν ὀλοκληρωτικές, ὑπάρχει ἀπὸ μιá περίπτωση στήν ἄλλη "ἐπιβίωση τῶν ἀρχῶν" ὅπως θά ἔλεγε ὁ M. Mauss⁴.

Αὐτό θά τό δοῦμε ἐξετάζοντας ταυτόχρονα τό βερβερικό καί τό ἑλληνικό σύστημα προικοδότησης.

Ἄπό τήν ἔδνα στήν προίκα. Μιá σύγκριση μεταξὺ τοῦ βερβερικοῦ καί τοῦ ἑλληνικοῦ συστήματος προικοδοτήσεως.

"Ἐνα ἀπὸ τά μέσα, καί τό πιό σύνθητες*, μέ τό ὁποῖο ἕνας βέρβερος μπορούσε νά πάρει γυναῖκα, ἦταν λοιπόν νά τήν "ἀγοράζει" καταβάλλοντας ἕνα ποσό "θέμεμθ" στὸν πατέρα της.

1. E.E. Evans-Pritchard: "Kinship and marriage among the Nuer".
Oxford Clarendon Press 1951 pp. 58-74.

2. Marcel Mauss: "Essai sur le Don" in Sociologie et Anthropologie
P.U.F. Paris 1968 p.151 3. ibid p.152, 4. ibid p.240-257

* Τό ἄλλο εἶναι ἡ ἀπαγωγή.

Νομικά ή προίκα είναι σήμερα στην Ελλάδα, ό,τι παρέχει ή γεόνυμφη στον άνδρα της με σκοπό την ανακούφιση των βαρών του γάμου, συνεισφέροντας ταυτόχρονα στην αύξηση της περιουσίας του συζύγου. Μ'αυτή την ιδιότητα την παραλαμβάνει και την αποδέχεται ή οικογένεια του γαμπρού.

Ο τελευταίος μπορεί να απολαμβάνει την επικαρπία της, όσο διαρκεί ο γάμος, όμως ή προίκα παραμένει ή αναπαλλοτρίωτη ιδιοκτησία της γυναίκας¹.

Φαίνεται λοιπόν ότι υπάρχει ένα χάσμα ανάμεσα στη βερβερική "θεμεμθ" και την ελληνική προίκα. Δεν ήταν όμως πάντα έτσι.

Αν και δεν υπάρχει όμοφωνία ως προς ορισμένα χωρία του Όμηρου περί αυτού του θέματος, οι ανθρωπολόγοι παραδέχονται γενικά, ότι ο γάμος με τη καταβολή ενός ποσού, "έξαγορά της νύφης" ή "έδνα" συνυπήρχε στην Ελλάδα στα ήρωικά χρόνια, με το γάμο διά απαγωγής².

Φαίνεται έξ άλλου ότι τέτοια κατάσταση ίσχυε σ'όλους τους ίνδοευρωπαϊκούς λαούς, πριν την μεγάλη τους διαχώριση³.

Πώς περάσαμε από την έδνα ή έξαγορά της νύφης στην προίκα;

Με τον απλούστερο δυνατό τρόπο, ο πατέρας της νύφης είχε σιγά - σιγά συνηθίσει να επιστρέφει στην κόρη του την έδνα πού κατέβαλε ο γαμπρός όπως τό υπενθυμίζει ο Westermarck: "Ο πατέρας δεν κρατούσε πάντα την έδνα για τον ξαυτό του, αλλά την παραχωρούσε ολόκληρη ή κατά μέρος στην κόρη του..."⁴.

Αυτό τό "τίποτα" ήταν λοιπόν αρκετό για να γίνει ή ανατροφή όλου

1. βλ. Ν.Πύστη στη Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαύδεια. Τόμος 20ος σ.σελ. 723-725.

2. E.Westermarck. op.cit 1922 Tome III pp. 420,251.
βλ. Joseph Madrzewski: "La Structure juridique du mariage grec" in Actes du IV colloque international du droit grec et hellénistique (Egine 3-7 Spt.1979). Τμήμα 2ο 'Επιστημονικής 'Επειτηρύδας της Παντείου Α.Σ.Π.Ε. Αθήνα 1981 σελ. 37-71, και G.Dumezil. Mariages in do-européens Payot, Paris 1979.

3. βλ. Winternitz: "On a comparative study of Indo-European customs" in Transactions of the International Folk Lore Congress 1891 p.287 και Dubois: "Description of the character, manners and customs of the People of India" p.103.

4. Westermarck 1922 op.cit. p.240.

τοῦ συστήματος.

Αὐτή ἡ μεταμόρφωση τῆς ἔδνας στήν προίκα ἔχει μάλιστα ἀποκρυσταλλωθεῖ στό Ἰνδοευρωπαϊκό λεξιλόγιο. Ἡ ἴδια λέξη που σήμαινε τήν "ἔδνα" θά σημάνει στή συνέχεια τήν "προίκα".

"Ἄρα ὀρισμένες ἐνδείξεις ἀποκαλύπτουν μιάν ἀνάλογη πορεία ἀναστροφῆς στό Μάγρεμπ. Ἦδη ὁ Westermarck τίς σημείωσε στό Μαρόκο.

"Στό Μαρόκο, ὁ πατέρας τῆς νύφης σέ μερικά μέρη ξόδευε ὁλόκληρο τό πληρωμένο ποσό στό ρουχισμό τῆς κόρης του"¹.

Κατά τόν Murdock αὐτή θά ἦταν μάλιστα ἡ ἀρχέγονη² συνήθεια τῶν Βέρβερων, ὅπως τό ἀποδεικνύουν παρατηρήσεις πού ἔγιναν στούς Βέρβερους τῶν Καναρίων Νησιῶν, πού δέν ἐπηρεάστηκαν ἀπό τούς "Ἀραβες καί τό Ἰσλάμ.

"Ὅχι μόνο ἀνάλογες περιπτώσεις εἶναι πολύ συχνές στήν Ἀλγερία, στούς Καβύλλους, ἀλλά πρέπει νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι τό βερβερικό σύστημα προικοδότησης περιέχει ἐκτός ἀπό τήν "θέμεμθ" ἢ ἔξαγορά τῆς νύφης τό "εζγέζ" ἢ ρουχισμό πού συγκροτεῖ ὁ πατέρας γιά τήν κόρη του.

Ἡ συνήθεια αὐτή εἶναι πράγματι τόσο διαδεδομένη στό Μάγρεμπ, πού ἀποτελεῖ ζήτημα τιμῆς γιά μιάν οἰκογένεια. Συχνά μάλιστα ἡ ἐμπορική ἀξία τοῦ ρουχισμοῦ ὑπερβαίνει, κατά πολύ, ἐκεῖνη τῆς "θέμεμθ" ἢ ἔξαγορά τῆς νύφης.

"Ἄρα πρέπει νά σημειωθεῖ, ὅτι ἂν ἡ "θέμεμθ" εἶναι ὑποχρεωτική, τό ἴδιο δέν ἰσχύει γιά τό ρουχισμό. Πράγματι τίποτα δέν ὑποχρεώνει ἕναν πατέρα νά προικοδοτήσῃ τήν κόρη του. Τίποτα ἂν δέν ἦταν τό φιλότιμο "ἐν νίφ". Στήν ἐρώτηση, "καί ἂν κάποιος δέν προικοδοτεῖ τήν κόρη του τή μέρα τοῦ γάμου της;" οἱ ἐρωτούμενοι Βέρβεροι ἀπάντησαν ὁμόφωνα: "ἡ κόρη του θά ταπεινωθεῖ στήν ἐστία της καί ὁ ἴδιος θά περιφρονηθεῖ".

Βλέπουμε καθαρά ἐδῶ ὅτι ἡ ὑπόθεση εἶναι κάθε ἄλλο παρά οἰκονομική. Ἡ "θέμεμθ" ὅπως καί τό "εζγέζ" εἶναι μιὰ ἀνταλλαγή καλῶν τρόπων ἂν ὄχι σχεδόν πολεμικά ἀνδραγαθήματα.

1. Westermarck 1922 ο.π.σ.!

2. βλ. George Peter Murdock: "Africa, its peoples and their culture history", Mc Graw-Hill Book Company, Inc. 1959. New York. p. 116-117.

Ἡ "θέμεθ" ἢ ἔξαγορά τῆς νύφης εἶναι πραγματικά μιὰ πρόκληση σέ μονομαχία, μιὰ πραγματική προσβολή πού ἀπευθύνεται στήν οἰκογένεια τῆς νύφης. Ἄν αὐτή νοιάζεται γιά τήν τιμή της, πρέπει νά ἀνταποκριθεῖ τιμώντας τήν κόρη της μέ μιὰ καλή προίκα-ρουχισμό. Καί τιμώντας τήν κόρη της, εἶναι τόν ἑαυτό της πού τιμᾷ.

Εἶναι ἡ ἴδια ἀντίληψη πού ὑπερτερεῖ στούς Ἕλληνες, ὡς πρός τήν προίκα. Αὐτή θεωρεῖται, ὄντως, σάν τό μέρος πού φέρνει ἡ νύφη στήν κοινή ἐστία, σέ ἀνταμοιβή γιά τό μερίδιο κληρονομιάς τοῦ συζύγου της. Αὐτό, μέ τόν πρόδηλο σκοπό, νά μήν ὑποβαθμιστεῖ ἡ γυναίκα στά μάτια τῶν πεθερῶν της¹.

Ἔτσι στούς Σαρακατσάνους τά κορίτσια παραλάμβαναν τό μερίδιό τους ἀπό τήν πατρική κληρονομιά ὑπό μορφή προίκας. Ὅσο γιά τά παντρεμένα ἀγόρια, συνέχιζαν νά ζοῦν μέσα στήν ἐκτεταμένη οἰκογένεια, στήν ὁποία ἡ περιουσία παρέμενε πάντα κοινή. Ὅμως ὅταν συνέβαινε νά ἐγκαταλείπει μιὰ στοιχειώδη οἰκογένεια τό εὐρύ νοικοκυριό (ἢ τό κοινό σπιτί τῶν ἀδελφῶν), ἡ οἰκογένεια τοῦ συζύγου θά ἔχει συνεισφέρει στήν προικοδότηση τοῦ ζευγαριοῦ μέ 100 πρόβατα καί αἰγοειδῆ καί ἕνα ἢ δύο μουλάρια. Ὡς πρός τήν οἰκογένεια τῆς νύφης, θά ἐφοδιάζει τήν κοινή ἐστία μέ τόν ἐξοπλισμό τοῦ σπιτιοῦ (τῆς καλύβας ἢ ἀχυροκαλύβας) καί μέ ροῦχα καί στολισμό τῆς νύφης, σέ ποσότητες ἀναγκαῖες γιά δέκα χρόνια χρήσης ἢ καί περισσότερο².

"Ὅπωςδήποτε ἄν μιὰ νύφη φέρνει μιὰ πλοῦσια προίκα (δηλαδή ὅταν, μιὰ νεο-εγκατεστημένη οἰκογένεια προικοδοτεῖται κατά ἴσο τρόπο καί ἀπό τίς δύο πλευρές) ὁ σύζυγος εἶναι ὑποχρεωμένος, νά εἶναι ἰδιαίτερα βοηθητικός στήν οἰκογένεια καί στούς συγγενεῖς τῆς γυναίκας του, καί αὐτό ὀδηγεῖ σέ πολύ στενές σχέσεις μεταξύ τῶν παιδιῶν του καί τῶν μητρικῶν ἐξαδέλφων τους"³.

-
1. βλ. Bernard Russel. "Kalymnos" in *Regional variation in modern Greece and Cyprus*. Ed. by M.Dimen and E.Friedl New York 1976 pp.296-297. Michael Herzfeld. "Social tension and inheritance by lot in three Greek villages". *Anthropological Quarterly* VOL 53 No 2. April 1980 p.91
 - Jill Dubisch. "The ethnography of the islands: Tinos" in *Regional variation in modern Greece and Cyprus*" ed M.Dimen, E.Friedl New York 1976 p.321.
 2. J.K.Campbell. "Honours family and Patronage" Clarendon Press Oxford 1964 p.44
 3. Ibid pp. 46

Βέβαια μιά τέτοια αμοιβαιότητα είναι πιά αισθητή στην ελληνική παρά στή βερβερική περίπτωση, έξ αιτίας του έντονότερου δίπλευρου χαρακτήρα της ελληνικής συγγένειας.

Αυτό πού βλέπουμε όμως, είναι ότι, ούτε στην πρώτη περίπτωση αγοράζεται ή γυναίκα, ούτε στην δεύτερη πουλιέται ό άνδρας.

Ή σχέση πού υπάρχει μεταξύ του συστήματος μέ εξαγορά της νύφης και του συστήματος μέ προίκα, είναι τέτοια πού περνάμε από τό ένα στό άλλο καί αντίστροφα χωρίς δυσκολία.

Είδαμε παραπάνω τήν ιστορική μετάβαση από τήν έδνα ή εξαγορά της νύφης στην προίκα. Ήρα μιά αντίστροφη μετάβαση φαίνεται νά έγινε πρόσφατα από τήν προίκα στην εξαγορά της νύφης μέ τήν εύκαιρία της τουρκικής κατοχής σέ μερικές περιοχές της Ελλάδος:

"Άλλά οί χωρικοί επιμένουν στην πρόσφατη εμφάνιση της προίκας: μερικοί γέροντες πού παντρεύτηκαν άλλοτε στην Άνατολική Θράκη, βεβαιώνουν μάλιστα, ότι εξοφλήσανε μιά χρηματική αποζημίωση σέ χρυσά νομίσματα στον πατέρα της συζύγου τους"¹.

"Άλλα ανάλογα παραδείγματα σημειώνονται στην Δυτική Ήπειρο, πάντα υπό τήν επίρροή των μουσουλμανικών τουρκικών εθίμων*.

"Ετσι, αν οί Έλληνες μπόρεσαν νά περάσουν άνετα στό τουρκικό σύστημα της εξαγοράς της νύφης, είναι διασκεδαστικό νά διαπιστώνουμε ότι τό αντίθετο δέν είναι πιά δύσκολο.

Πάντα στην ελληνική θράκη, είναι αυτή τή φορά οί Τούρκοι πού ανακαλύπτουν καί επιδοκιμάζουν τίς χαρές της προίκας:

"Όστόσο τό έθιμο της προίκας αρχίζει νά διαδίδεται στους Τούρκους στην πεδιάδα μέ τήν εύκαιρία των πλούσιων γάμων καί ιδιαίτερα στα χωριά του καπνού των Ήάκας, πού είναι περισσότερο από τους άλλους μπλεγμένοι στην νομισματική οίκονομία"².

1. Pierre Yves Pécoux: "Les paysans de la rive orientale du Bas Nestos" Centre Nle de la Recherche Sociale", Athènes 1969. p.29.

* Μπορεί όμως νά μήν είναι άπλή ξένη επίδραση. Βλ. τήν περίπτωση της Μάνης καί Ε. Άλεξάκη. "Τά γένη καί ή οίκογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης" Άθήνα 1980.

2. Pierre Yves Pécoux 1969 op. cit. p.30

“Αν λοιπόν μπορούμε να περάσουμε με τόση άνεση, από ένα σύστημα προικοδότησης με εξαγορά τής νύφης, σ’ ένα άλλο σύστημα με προίκα και αντίστροφα, χωρίς ωστόσο να σημειώνεται ανατροπή, ούτε στο σύστημα συγγένειας (υϊκή σχέση και καταγωγή), ούτε στη δομή τής οικογένειας, πού αντιστοιχοῦν στο ένα ή στο άλλο σύστημα προικοδότησης, είναι διότι είτε αυτά εκπληρώνουν δευτερεύουσες λειτουργίες, είτε δέν διαφέρουν κατά θεμελιώδη τρόπο μεταξύ τους.

“Όσο για μᾶς, αποκλίνουμε μᾶλλον πρὸς τή δεύτερη υπόθεση.

“Αν τό βερβερικό σύστημα προικοδότησης σημειώνει μιὰ παρέκκλιση ἐπιπέδου σέ σχέση με τό ἑλληνικό, δέν ὑπάρχει μεταξύ τῶν δύο δομική διαφορά.

Συμπέρασμα.

Αὐτό πού διαπιστώνουμε λοιπόν, ἔχοντας ἐξετάσει τό ἑλληνικό καί τό βερβερικό σύστημα συγγένειας εἶναι, ὅτι θεωρούμενα ἀπό τίς δύο τους ὀψεις: υϊκή σχέση και καταγωγή, εἶναι βασικά ἴδια.

Ἡ υϊκή σχέση εἶναι και στίς δύο περιπτώσεις δίπλευρη, δηλαδή ἀρρενοθηλυγονική (*filiation cognatique*). Εἶναι ἄλλωστε κατά τούς Lowie¹ και Levi-Strauss, ἡ περίπτωση σ’ ὀλόκληρο τόν κόσμο: ἡ μονόπλευρη υϊκή σχέση εἶναι ἓνα ἐπινόημα διότι ἓνας ἄνθρωπος ἔχει πάντα δύο γονεῖς, μιὰ μητέρα και ἓνα πατέρα, και τούς δύο προσδιορισμένους κοινωνικά και ὄχι βιολογικά, φυσικά.

“Όσο για τήν καταγωγή εἶναι και στίς δύο περιπτώσεις πατροπλευρική

2ο) Πολιτικο-οικονομική δομή.

α) Διάσταση και θεμέλια.

“Όταν θέτει κανείς τό πρόβλημα τής διάστασης τής οικιακῆς ομάδας πού ἐπιχειρεῖ νά μελετήσει, δέν μπορεῖ νά μήν ἀναφέρει τήν παλιά ἀλλά πάντα ἐπίκαιρη συζήτηση στήν κοινωνική ἀνθρωπολογία: εἶναι πράγματι ἡ σύζυγική οικογένεια τό καθολικό θεμέλιο ὄλων τῶν ἄλλων τύπων οικογένειας

1. R.H.Lowie. "Traité de sociologie primitive" Payot p.69
C.Lévi-Strauss 1958 op. cit.

πού παρατηροῦνται ἐδῶ κι ἐκεῖ σ'ὀλόκληρο τόν κόσμο;

Μέ ἄλλα λόγια, εἶναι ἡ συζυγική οἰκογένεια πραγματικά αὐτή ἢ στοιχειώδης ἢ πυρηνική, τῆς ὁποίας ἡ διεύρυνση ἢ ἡ σμίκρυνση ἔχει δώσει τούς ἄλλους τύπους οἰκογένειας πού συναντιοῦνται σήμερα ὅπως τό νομίζουν ὁ R.H.Lowie καί ὁ A.R.Radcliffe-Brown καί κάμποσοι ἄλλοι¹.

Ἡ θεμιτή μέριμνά τους, νά καταπολεμήσουν τίς ὑπερβολές τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης, ἔχει ὀδηγήσει αὐτούς τούς ἀνθρωπολόγους στό ἄλλο ἄκρο.

Ἐχοντας παρατηρήσει στό "Νέο Κόσμο" (Ἑνωμένη καί Ἰσπανία) τήν ὑπαρξη ἀπομονωμένων ζευγαριῶν μέ ἡ δίχως παιδιά, συμπέραναν τήν προτεραιότητα αὐτῆς τῆς μορφῆς οἰκογένειας ἀπό κάθε ἄλλη, ἀφοῦ διαπιστώνεται στίς πιό πρωτόγονες κοινωνίες.

Τό θεμέλιο τῆς συζυγικῆς οἰκογένειας θά ἦταν, ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, μᾶλλον βιολογικό² (λειτουργία ἀναπαραγωγῆς), μᾶλλον ψυχολογικό (συναισθηματική φύση τοῦ ἀνθρώπου)³ ἢ ἀκόμα ἕνα σύστημα σχέσεων μεταξύ ρόλων πού θέτει σέ λειτουργία δυάδες: ἀνδρας-γυναίκα, μητέρα-γυιός, μητέρα-κόρη, πατέρας-γυιός, πατέρας-κόρη, ἀδελφός-ἀδελφή, ἀδελφός-ἀδελφός καί ἀδελφή-ἀδελφή⁴.

Ἡ ἀνασκευή αὐτῆς τῆς θεωρίας, πού καταπολέμησαν ὁ R. Makarius καί ὁ Levy-Bruhl ἔγινε προκαταβολικά ἀπό τόν E. Durkheim.

Κατά τόν τελευταῖο ἡ ὑπαρξη συγκολλημάτων, ἀποτελουμένων ἀπό ἀπομονωμένα ζευγάρια καί τά τέκνα τους, δέν τούς ἀπονέμει αὐτόματα τόν τίτλο τῆς "οἰκογένειας". Διότι ἡ οἰκογένεια δέν καθορίζεται βιολογικά, ἀλλά κοινωνικά:

1. R.H.Lowie op.cit. p.68 A.R.Radcliff Brown: "The study of Kinship systems" Journal of the Royal Anthropol. Institute. VOL 71 1941.

2. George Peter Murdock. "Social Structure" Mac Millan New York 1949 p.3

3. T.Parsons and R.Bales. "Family Socialization and interaction process" Glencoe III Free Press 1955.

4. Levy Marion and Fallers L.A. "The family some comparative considerations" in American Anthropologist New Series 61 pp. 647-661.
καί Levi-Strauss: "Les Structures élémentaires de la parenté" P.U.F. Paris 1949 ibid "Anthropologie Structurale" Plon 1958.

"Γιά νά υπάρχει οίκογένεια δέν εἶναι ἀνάγκη νά υπάρχει συγκατοίκηση καί δέν εἶναι ἀρκετό νά υπάρχει ἐξ αἵματος δεσμός. Ἄλλα πρέπει ἐπί πλέον... νά υπάρχουν δικαιώματα καί καθήκοντα πού κυρώνονται ἀπό τήν κοινωνία καί πού ἐνώνουν τά μέλη πού ἀποτελεῖ ἡ οίκογένεια. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ οίκογένεια δέν υπάρχει παρά μόνο ἐφ' ὅσον εἶναι ἕνας κοινωνικός θεσμός, ταυτόχρονα νομικός καί ἠθικός, πού βρίσκεται ὑπό τήν προστασία τῆς περιβάλλουσας κοινότητας"¹.

"Ὅσο γιά τό δίκτυο δυαδικῶν σχέσεων, πού κανεῖς δέν θά σκεφτόταν νά ἀρνηθεῖ, δέν μπορεῖ νά ἀποχωριστεῖ ἀπό τό σύστημα υἱκῆς σχέσης καί καταγωγῆς πού τό προσδιορίζει. Σύστημα συγγένειας, τοῦ ὁποῦ ἡ λειτουργία εἶναι ἀναπόσπαστη ἀπό τή μορφή οίκογένειας καί τοῦ ὁποῦ ἡ διαμόρφωση, ἡ Ἱστορία τό ἀποδείχνει, δέν χρονολογεῖται σίγουρα ἀπό τήν συζυγική ἢ δῆθεν στοιχειώδη οίκογένεια.

Ἡ Ἱστορία ὑποστηρίζει μᾶλλον, ἂν καί μέ ὀρισμένες ἐπιφυλάξεις, τήν θεωρία τῆς μείωσης τῆς οἰκιακῆς ὁμάδας ἀπό τήν εὐρύτερη στήν πυρηνική οἰκογένεια, ξεκινῶντας ἀπό τό γένος (gens, clan).

Ἡ μελέτη τῶν ἀλληλοεπιδράσεων τῶν ρόλων στήν συζυγική οἰκογένεια συλλαμβανόμενη σάν ἕνας κλειστός χῶρος (ἕνα σύστημα σχέσεων ἀποκομμένο ἀπό τήν περιβάλλουσα κοινωνία, μιά δομή χωρίς ἱστορία) δέν κατορθώνει ἄλλο ἀπό τό νά μᾶς παρέχει πληροφορίες, πολύτιμες βέβαια, ἀλλά ἀκατανόητες ἐφ' ὅσον δέν ἀναφέρονται σ' αὐτό πού τοῦς προσδιορίζει. Ἐπειδῆ ἡ ἔλλειψη αὐτή σημαδεύει τό πλεῖστο τῶν μελετῶν περὶ τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς οἰκογένειας, αἰσθανόμεστε τήν ἀνάγκη νά εἰσάγουμε στήν ἔρευνά μας τήν ἱστορική διάσταση.

Γι' αὐτό ὅταν θά προβλέπουμε στήν μελέτη τῆς πολιτικο-οικονομικῆς δομῆς τῆς ἑλληνικῆς ὅπως καί τῆς ἀλγερινῆς οἰκογένειας θά ἀναζητοῦμε πάντα τήν εὐρύτερη ἱστορική ὁμάδα.

Ἐπὶ πλέον, ἔχει πάντα ἕνα πρόβλημα ὁρολογίας πού παρουσιάζεται ὅταν ἐξετάζει κανεῖς διαφορετικές πολιτιστικές πραγματικότητες, μέ μιά μοναδική κατηγορία ἀναφορᾶς. Ἔτσι σημαίνουν ἄραγε τό ἴδιο πράγμα οἱ λατινικῆς

1. Emile Durkheim: "Journal Sociologique" P.U.F. Paris 1969 p.123.

καταγωγής λέξεις *family*, *famille*, *familia*, πού χρησιμοποιούνται διεθνώς από τίς κοινωνικές επιστήμες, όταν περνάμε από τήν βερβερική στήν έλληνική πραγματικότητα;

Αυτή τή φορά όμως δέν φαίνεται νά υπάρχει μείζων δυσκολία.

Ή οίκογένεια "έχέμ" στά βερβερικά σημαίνει "σπίτι" δηλαδή ταυτόχρονα περιουσία, κληρο καί αυτούς πού ζούνε σ'αυτήν ή απ'αυτήν.

Είναι αλήθεια ότι κατά κανόνα ζούνε στό ίδιο "έχέμ" μόνο οί άρρενογονικοί συγγενείς.

Τήν ίδια έννοια ξαναβρίσκουμε στήν έλληνική λέξη "οίκογένεια", τής όποίας τό α συνθετικό "οίκος", σημαίνει επίσης σπίτι, διαμονή μέ, πιθανότατα, συδηλωτικότητες περιουσίας, τουλάχιστον στό παρελθόν. Όπωςδήποτε σίγουρα, στήν εποχή τών δωρικών εισβολών, όπου τό "οίκος" ήταν μιá οίκογενειακή κοινότητα (*communauté familiale*) μέ, σαν οίκονομική βάση, τό "κληρός" πού ήταν μιá άναπαλλοτρίωση καί άδισαίρετη ιδιοκτησία τής όμάδας¹.

Όσο γιά τή λατινική *familia* αναφέρεται επίσης, άν καί πολύ έμμεσα, στό σπίτι, σ'έκείνους πού ζούνε σ'αυτό καί στήν περιουσία:

"Τά άντικείμενα δέν είναι αυτά τά άψυχα καί άδρανή όντα πού τό Δίκαιο τοῦ Ίουστινιανού καί τά δικά μας Δίκαια έννοοῦν. Πρώτα - πρώτα είναι μέρος τής οίκογένειας: ή ρωμαϊκή *familia* περιλαμβάνει τά *res* καί όχι μόνο τά πρόσωπα. Είχαμε άκόμα πρόσφατα τόν καθορισμό της στό *Digeste* καί είναι άξιοπαρατήρητο ότι όσο άνατρέχουμε στήν άρχαιότητα, τόσο περισσότερο ή έννοια τής λέξης *familia* έπισημαίνει τά *res* πού τής άνήκουν, μέχρι τό σημείο νά υποδεικνύει άκόμα καί τά τρόφιμα καί τά μέσα έπιβίωσης τής οίκογένειας. Ή καλύτερη έτυμολογία τής λέξης *familia* είναι άναμφισβήτητα εκείνη πού τήν παραβάλλει μέ τήν σανσκριτική "δαμαν", σπίτι"².

Όταν έξετάζουμε ταυτόχρονα τή δομή καί τό μέγεθος τών οίκιακών όμάδων πού παρατηρήθηκαν έδῶ καί πενήντα χρόνια άκόμα, στήν Ελλάδα καί

1. βλ. Jean Gaudemet: "Les communautés familiales"
Editions Marcel Rivière et Cie Paris 1963 p.39.

2. Marcel Mauss. 1968. op. cit. p.232.

στήν Ἄλγερία, διαπιστώνουμε, σ'όλες τίς περιπτώσεις, αὐτήν τήν παρέκ-
κλιση πού σημειώσαμε ἀνάμεσα σέ δομές καί μορφές, πιό ἀρχαϊκές στήν Ἄλ-
γερία, πιό σύγχρονες στήν Ἑλλάδα. Ὅπως τό εἶδαμε γιά τή συγγένεια, αὐ-
τές οἱ παρεκκλίνουσες μορφές ἀναφέρονται βασικά σέ παρόμοιες δομές, ἀφοῦ
τίς διαφορές πού βρίσκουμε περνώντας ἀπό τόν ἑλληνικό στό βερβερικό χῶ-
ρο, τίς συναντᾶμε ἀκόμα καί μέσα στό τελευταῖο αὐτό χῶρο, ἀνάμεσα στή
μία καί στήν ἄλλη περιοχῆ.

α,α) Ἡ βερβερική οἰκογενειακή κοινότητα (communauté familiale).

Ἡ οἰκιακή ομάδα πού ἀποτελεῖ τό βασικό κύτταρο τῆς παραδοσιακῆς
βερβερικῆς κοινωνίας εἶναι ἡ οἰκογενειακή κοινότητα, ἡ ἀκόμα αὐτό πού
ἀποδείκνύεται στά ἀγγλικά μέ τόν ὄρο "joint family" ἢ σύνθετη οἰκογέν-
εια. "Ἡ σύνθετη οἰκογένεια ὑπάρχει ὅταν δύο ἢ περισσότεροι συγγενεῖς
τοῦ ἴδιου γένους καί τοῦ ἴδιου φύλου μέ τίς (ἢ τούς) συζύγους καί τά
παιδιά τους, κατέχουν τό ἴδιο κτῆμα καί ὑποτάσσονται μαζί στήν ἐξουσία
ἐνός μόνο ἀρχηγοῦ"¹.

Τό βερβερικό "εχέμ" στεγάζει τρεῖς γενιές τουλάχιστον, ἔχει σάν
θεμέλιο τήν κοινή περιουσία "ἐγιλε", ἀδισάρετη καί ἀναπαλλοτρίωτη καί
τήν ἀρρενογονική γενεά (lignage agnatique).

Οἱ παντρεμένοι γιοιοί διαμένουν στήν ἴδια κατοικία μέ τίς γυναῖκες
καί τά παιδιά τους καί ὅλοι ὑποτάσσονται στόν πατριάρχη, πού διατηρεῖ
τήν οἰκονομική καί τήν πολιτική ἐξουσία.

Ὅλες οἱ δραστηριότητες διαμοιράζονται ἰσοδύναμα ἀνάμεσα στά μέλη
τοῦ μεγάλου σπιτιοῦ. Οἱ ἀντίστοιχοι τομεῖς τῶν ἀνδρῶν καί τῶν γυναικῶν
εἶναι συστηματικά χωρισμένοι σ'ὅλα τά ἐπίπεδα.

Ἀηλαδή τόσο στό καταμερισμό τῶν λειτουργιῶν (ρόλων) καί ἐργασιῶν
ὅσο καί στήν ὀργάνωση (οἰκειοποίηση) τοῦ χώρου.

Τά γεύματα ἐτοιμάζονται καί λαμβάνονται ἀπό κοινοῦ, δέ δύο διαδο-
χικά τραπέζια, πρῶτα ἐκεῖνο τῶν ἀνδρῶν, ἔπειτα ἐκεῖνο τῶν γυναικῶν.

Βασικό κοινωνικό κύτταρο, τό "εχέμ" δέν εἶναι ὡστόσο ἀπομονωμένο
στήν περιβάλλουσα κοινωνία. Ἐντάσσεται πολύπλευρα, κοινωνικά, οἰκονο-

1. Notes and Queries on Anthropology. British Association 1874.

μικά και πολιτικά στο άπλο ή στο πολυσύνθετο γένος, αντίστοιχα ή "θέχα-ρυβθ" και τό "Εδρύμ" (clan simple et clan complexe).

Κοινωνικο-οικονομικά τό "εχέμ" συμμετέχει στη ζωή του γένους, μέσω μιās κοινής περιουσίας πού αποτελείται από, λ.χ., ένα μύλο, ένα έλαιο-τριβεῖο, ένα σιτοβολώνα κτλ. Είναι τό "ίμεσμέλ" ή κοινή ιδιοκτησία του γένους. Τό "εχέμ" συμμετέχει επίσης μέ κοινές εργασίες ή αλληλοβοήθειες μεταξύ τών οικογενειών πού συνθέτουν τό γένος. Είναι αυτό πού λέγεται "θιουιζί" ή εργασία-δώρο, αλληλοβοήθειας και αλληλεγγύης.

Τό "εχέμ" συμμετέχει ακόμα στην πολιτιστική και θρησκευτική ζωή του γένους, γιορτές, ιεροτελεστίες και λατρεία του ίδρυτη προγόνου κτλ. Συμμετέχει τελικά στην πολιτική ζωή του γένους, εκλέγοντας τόν "Τάμεν", πού αντιπροσωπεύει τό γένος στη συνέλευση "θεζμέιθ" του χωριού ή της φυλής.

"Όπως βλέπουμε, αν ή βερβερική οικογενειακή κοινότητα "εχέμ", διατηρεί μιάν οργανική ύπαρξη και μιάν αναμφισβήτητη αυτόνομία σέ σχέση μέ τό γένος, δέν είναι απόλυτα ανεξάρτητη, αλλά περνάμε αδιάκριτα από τήν σύνθετη οικογένεια στο γένος. Είναι μάλιστα αυτό πού προκάλεσε κάποια σύγχυση ανάμεσα στη μία και στο άλλο εκ μέρους του πλείστου τών ανθρωπολόγων, πού απασχολήθηκαν μέ τό θέμα. Και τουῦτο συμβαίνει ακόμα πιό εύκολα, δεδομένου ότι τό γένος και ή σύνθετη οικογένεια έχουν τό ίδιο πατρώνυμο.

"Από κεῖ (προκύπτει) μιá ασάφεια τής πολιτικῆς ονοματολογίας. Ίδιαιτέρα σ'ό,τι αφορά τά συγκροτήματα οικογενειών, "θεχαρυβθ" και "Εδρύμ", αυτές οι λέξεις καθορίζουν κοινωνικές μονάδες μεταβλητῆς έκτασης, ανάλογα μέ τίς περιοχές, αλλά επίσης κι ανάλογα μέ τή δομή και τήν ιστορία τών χωριών"¹.

α,β) Ἡ ἑλληνική οἰκογένεια.

"Όσον αφορά τήν ἑλληνική οἰκογένεια, ή ευρύτερη ομάδα πού παρατηρήθηκε ακόμα πρόσφατα περιορίζεται σ'αυτό πού υποδεικνύεται στη συγκριτική κοινωνιολογία τής οἰκογένειας μέ τόν ὄρο "έκτεταμένη οἰκογένεια" (famille étendue)².

1. Pierre Bourdieu "Sociologie de l'Algérie" P.U.F.1974 p.18.

2. βλ. P.Y. Pēchoux 1969 op.cit. p.36. και H.Mendras 1961 op.cit. p.20

"Η έκτεταμένη οικογένεια είναι μία διεσπαρμένη έκδοση της σύνθετης οικογένειας. Δηλαδή τὰ μέλη τῶν ομάδων πού ἀποτελοῦν τήν έκτεταμένη οἰκογένεια δέν ζοῦν ὅλα μαζί καί δέν περιπλέκονται σέ κοινές δραστηριότητες"¹.

Αὐτός ὁ τύπος οἰκογένειας, ὅπως συναντήθηκε σέ διάφορες γωνιές τῆς Ἑλλάδας, δέν εἶναι πλέον μιὰ ὁμοιογενῆς οἰκιακή ομάδα, ὅπως εἶναι ἡ οἰκογενειακή κοινότητα. Διότι μιὰ καί ἔχει ἀποδιοργανωθεῖ ἡ σύνθετη οἰκογένεια, δέν γεννᾷ ἕναν μόνο τύπο έκτεταμένης οἰκογένειας ἀλλά μιὰ μυριάδα τύπων, τῶν ὁποίων ὁ καθένας ἀποτελεῖ ἕναν πρωτότυπο συνδυασμό τῶν διαφόρων ἀποσπασμάτων τῆς ἀποσυντεθεισῆς σύνθετης οἰκογένειας.

Ἡ έκτεταμένη οἰκογένεια μπορεῖ νά διατηρήσει ἀκόμα μιὰ κοινή παρουσία ζῶντος τοῦ πατέρα, ἀλλά μετὰ τόν θάνατο του, τίποτα δέν ἀναγκάζει συνήθως τούς παντρεμένους γιουούς νά παραμένουν μαζί.

Αὐτό δέν ἰσχύει στήν σύνθετη οἰκογένεια, ὅπου μιὰ καί ἔχει πεθάνει ὁ πατέρας ἀντικαθίσταται ἀπό τόν πρωτογενῆ γιουό ἢ τόν ἐκλεγμένο ἀνάμεσα στούς ἀδελφούς, ὅπως συμβαίνει στή βερβερική οἰκογένεια. Διότι σ' αὐτόν τόν τελευταῖο τύπο οἰκογένειας, ἀκόμα καί νά τό ἤθελαν οἱ γιουοί, δέν εἶναι ἐλεύθεροι νά ἀπαλοτριώνουν ἢ νά διαιροῦν τήν πατρική παρουσία.

Αὐτή τή φορά μιὰ ἀνώτερη ἐξουσία τούς ἐμποδίζει νά τό κάνουν: τό γένος πού ἔχει τό δικαίωμα τῆς προαγορᾶς σέ κάθε ἰδιοκτησία πού ἀνήκει στήν κοινότητα.

"Ἄρα τίποτα ἀνάλογο δέν ὑπάρχει στήν περίπτωση τῆς ἐλληνικῆς έκτεταμένης οἰκογένειας, μέσα στήν ὁποία ἡ συζυγική οἰκογένεια εἶναι ἡ μόνη σταθερή συγγενική μονάδα. Γι' αὐτό παρατηροῦνται σχέσεις ἀντιζηλίας καί ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ διαφόρων συζυγικῶν οἰκογενειῶν μέσα στήν ἴδια τήν έκτεταμένη οἰκογένεια². Αὐτές οἱ ἀνταγωνιστικές σχέσεις δέν ἐμποδίζουν ὡστόσο ἀλληλέγγυες δραστηριότητες καί κάποια ἀλληλοβοήθεια.

Αὐτό πού προκύπτει ἀπ' αὐτό τόν παραλληλισμό εἶναι ὅτι, μέ τήν πα-

1. Encyclopædia of the Social sciences. The Macmillan Company and the free Press. 1968. p.304.

2. βλ. Campbell 1964 op. cit.

ρέκκλιση πού αντιστοιχεῖ, ἡ ἑλληνική ἐκτεταμένη οἰκογένεια ἐκπληρώνει τόν ἴδιο ρόλο γιά τήν συζυγική οἰκογένεια πού ἐκπληρώνει στή βερβερική περίπτωση τό γένος γιά τήν σύνθετη οἰκογένεια. Δηλαδή κυρίως ἕνα δίκτυο ἀλληλεγγύης, τοῦ ὁποῖου ἡ ὑλική βάση ἔχει πρακτικά διαλυθεῖ.

Στήν βερβερική, ὅπως καί στήν ἑλληνική περίπτωση, ἡ πιό μικρή οἰκιακή ὁμάδα γίνεται ἡ πιό σημαντική. Ἡ πιό σημαντική καθ'ὅτι πιό συμπεπηγμένη. Τοῦτο φαίνεται νά ἐπικυρώνει τήν ἐξῆς διατύπωση τοῦ E. Durkheim¹:

"Ἡ μεγάλη ἀλλαγὴ πού ἔγινε ἀπ'αὐτὴν τήν ἀποψη, εἶναι ἡ προοδευτική διάλυση τῆς οἰκογενειακῆς κοινοκτημοσύνης.

Στήν ἀρχὴ ἐκτείνεται σ'ὅλες τίς συγγενικές σχέσεις. Ὅλοι οἱ συγγενεῖς ζοῦνε μαζί καί κατέχουν μαζί. Ἀλλά μόλις συμβαίνει μιὰ πρώτη διαχώριση ἀνάμεσα στίς ἄμορφες μάζες τῆς ἀρχῆς, μόλις ἐμφανίζονται δευτερεύουσες ζῶνες*, ἡ κοινοκτημοσύνη ἀποσύρεται ἀπ'αὐτές γιά νά συγκεντρωθεῖ ἀποκλειστικά στήν ἀρχέγονη ἢ κεντρική ζώνη.

Ὅταν ἀπό τό γένος (clan) ἀναδύεται ἡ ἀρρενογονική οἰκογένεια, ἡ κοινοκτημοσύνη παύει νά εἶναι ἡ βάση τοῦ γένους, ὅταν ἀπό τήν ἀρρενογονική οἰκογένεια ἀπαλλάσσεται ἡ πατριαρχική, ἡ κοινοκτημοσύνη παύει νά εἶναι ἡ βάση τῆς ἀρρενογονικῆς οἰκογένειας.

Τέλος προσβάλλεται σιγά-σιγά μέχρι στό ἐσωτερικό τοῦ ἀρχέγονου κύκλου συγγένειας... Τελικά στήν συζυγική οἰκογένεια δέν παραμένουν παρά μόνο ἐρεῖπια ἀπ'αὐτήν".

β. Ἡ δομὴ τῆς ἐξουσίας.

Ἡ δομὴ ἐξουσίας στήν παραδοσιακὴ ἑλληνική οἰκογένεια ὅπως καί στήν ἀλγερινή, ὀργανώνεται γύρω ἀπὸ δύο ἄξονες πού διασταυρώνουν: τήν ἡλικία καί τό φύλο. Αὐτές οἱ δύο κατηγορίες πού καθορίζουν τό καθεστῶς ἑνός ἀτόμου στήν οἰκογένεια, προσδιορίζονται οἱ ἴδιες ἀπὸ τό σύστημα συγγένειας (υἱκὴ σχέση καί καταγωγή), τῆ δομῆ τῆς οἰκογένειας καί τίς γαμήλιες σχέσεις.

1. Emile Durkheim: "La famille conjugale" Revue Philosophique Janvier Juin. 1921 pp. 7,8.

* ὁ Durkheim ἐννοεῖ οἰκογενειακὲς δομές.

Είδαμε τούς δύο πρώτους προσδιοριστικούς παράγοντες. Μας μένει νά δοῦμε τίς γαμήλιες σχέσεις. Αυτό θά μάς ἐπιτρέπει μετά νά ἀναλύσουμε τήν δομή ἐξουσίας.

β,α) Οἱ γαμήλιες σχέσεις στούς Βέρβερους.

Σέ συσχέτιση μέ τό σύστημα συγγένειας καί τή μορφή τῆς οἰκογένειας, οἱ γαμήλιες σχέσεις διευθετοῦν τήν ἐξέλιξη τοῦ ἑνός ὅπως καί τῆς ἄλλης.

Οἱ γαμήλιες σχέσεις διέπονται ἀπό ἕναν ὀρισμένο ἀριθμό ἐπιτακτικῶν καί ἀπαγορευτικῶν κανόνων.

Στούς Βέρβερους, ἡ ἐξ αἵματος συγγένεια δέν ὀροθετεῖ παρά μόνο ἕναν πολύ στενό κύκλο ἀπαγόρευσης. Εἶναι, γύρω σ' ἕνα ἄτομο, ὅλοι οἱ ἀνιόντες καί κατιόντες συγγενεῖς του, εἴτε κάθετα εἶναι, εἴτε ἐκ πλαγίου, στό πρῶτο βαθμό, τ' ἀδελφία του, εἴτε ὀμοπάτρια εἶναι εἴτε ὀμομήτρια εἴτε ἄκόμα θετά, οἱ σύζυγοι τῶν ἐκ πλαγίου καί κάθετα κατιόντων, στό πρῶτο βαθμό, συγγενῶν, καί τέλος οἱ σύζυγοι τῶν πατρικῶν καί μητρικῶν θειῶν του. Αὐτός ὁ πολύ στενός κύκλος πού δέν ἀποκλείει ἀπό τήν γαμήλια ἔνωση, παρά μόνο τούς πραγματικά στενοῦς συγγενεῖς ἐπιτρέπει στόν Βέρβερο νά παντρευτεῖ ὄχι μόνο μέσα στό γένος του (clan) ἀλλά καί μέσα στήν ἴδια τήν οἰκογενειακή κοινότητα ὅπου βρίσκεται. Πράγματι, μήπως δέν ὀρίζει ὁ ἕνας ἀπό τούς ἐπιτακτικούς γαμήλιους κανόνες τά σταυρωτά ἢ τά παράλληλα ξαδελφία σάν ἰδανικούς συζύγους;

Συναντιέται ἐπίσης στίς πιό παραδοσιακές βερβερικές οἰκογένειες, τό ἔθιμο τοῦ Levirat καί τοῦ Sororat ὅπου, στήν πρώτη περίπτωση, ἕνας ἄντρας παντρεύεται τή χήρα τοῦ ἀδελφοῦ του καί, στήν δεύτερη, μιά γυναίκα παντρεύεται τό χῆρο τῆς ἀδελφῆς της. Αὐτή ἡ συνήθεια ὅμως περιῆλθε σέ ἀχρηστία καί εἶναι σήμερα πολύ κακόδεκτη.

Τά συμπεθεριά στούς Βέρβερους εἶναι, ὅπως τό βλέπουμε, ἐνδογαμικά μέχρι σχεδόν τά ὄρια τῆς αἰμομιξίας.

Αὐτό πού πρέπει νά ὑπογραμμιστεῖ, εἶναι ὅτι ὁ Βέρβερος εἶναι ἐνδογαμικός στήν πράξη, ἀλλά καί συχνά ἐκ καρδίας. Ἡ ἐκ καρδίας ἐνδογαμία λοιπόν χαρακτηρίζει τόν Βέρβερο, διότι δέν τοῦ ἀπαγορεύεται νά παντρευτεῖ ἔξω. Κάθε ἄλλο μάλιστα:

"Ὁ γάμος μέ μιά νέγρα δέν ἀπαγορεύεται κατ' ἀρχήν, ἡ οἰκογένεια ὅμως

θά αντιστεκόταν σέ παρόμοια ένωση"¹.

Φυσικά, ό γάμος δέν είναι υπόθεση ενός ατόμου. Ένδογαμία καί στήν πράξη λοιπόν. Είναι πράγματι γεγονός ότι, έκτός από μερικές πολύ περιορισμένες περιοχές², ό Βέρβερσ παντρεύεται σ'όλόκληρο τό Μάγρεμπ στά ἴδια συγγενολόγια, πού αποτελοῦνται από έναν όρισμένο αριθμό γενεῶν (Lignées), κατά κανόνα πέντε. Ἡ βαθειά αἰτία αὐτοῦ πού ἡ G.Tillion ἀποκαλεῖ τό "νά ζοῦμε μεταξύ μας"³, ἔγκειται σέ μιὰ βούληση νά ένισχυθεῖ ἡ γενεά (Lignage), διότι ἄς μήν ξεχνοῦμε ότι βρισκόμαστε σέ μιὰ κοινωνία γενῶν (société clanale). Τά πάντα ἔχουν ἔδῳ τό σημάδι τοῦ γένους (clan) ἀκόμα καί ἡ συγγενική όρολογία πού είναι ταξινομική⁴.

Ξέρουμε ότι ἡ ταξινομική όρολογία συγγένειας ἀντιστοιχεῖ ἱστορικά σ'ένα κοινωνικό στάδιο όπου ἡ πατριά (τό γένος) είναι ἡ θεμελιώδης κοινωνική μονάδα.

Φυσικά ἡ ένδυνάμωση τοῦ γένους είναι πρῶτα ἡ ένδυνάμωση τῆς γενεᾶς διά μέσου τῆς ἔξ αἵματος συγγένειας πού είναι ἡ κατ'έξοχήν συγγένεια ἀλλά ἔπίσης τό δυνάμωμα τῆς περιουσίας τοῦ γένους πού συνήθως είναι ἓνα κτῆμα γῆς.

Ἡ ένίσχυση τῆς ἔξ αἵματος συγγένειας, σημαίνει τήν ἀπόρριψη κάθε ξένου, στό γένος, αἵματος. Ἡ στερέωση τῆς περιουσίας συνεπάγεται τήν ἀρνηση τῆς κατάτμισης τῆς γῆς.

Τίς δύο προϋποθέσεις αὐτές οἱ Βέρβερσ τίς πραγματοποίησαν παρ'όλα τά ἔμπόδια, μέ μιάν ἀξιοσημεῖωτη συνέπεια μέχρι τήν ἀποικιακή κατάκτηση. Ὅπως ἔγραφε ό K.Marx⁵:

1. Hanoteau et Letourneux: "La Kabylie et les coutumes Kabyles" op. cit. Tome II p.164.

2. Βλ. πάρα κάτω.

3. G. Tillion 1966 op.cit. pp. 67-87.

4. Γιά τή δυσκολία πού ἔχουν οἱ Βέρβερσ νά κατέχουν τήν ἀραβική περιγραφική ἔγκεντρική συγγενική όρολογία, βλ. Germaine Tillion: "Les deux versants de la parenté Berbère". Actes du 1er Congrès d'Etudes des cultures méditerranéennes d'influence arabo-berbère! Malte 3-4 au 6-4 1972 SNED ALGER 1973 pp. 43-49.

5. Karl Marx: "Le système foncier en Algérie au moment de la conquête française" in "Sur les Sociétés précapitalistes". Ouvrage du C.E.R.M. Editions Sociales Paris 1973 pp. 383-384.

"Είναι η Άλγερία που διατηρεί -μετά την Ίνδία-τά σημαντικότερα ί-χνη της αρχαϊκής μορφής της κτηματικής ιδιοκτησίας. Η αδιαίρετη φυλετική και οικογενειακή ιδιοκτησία ήταν σ'αυτήν η πιο διαδεδομένη μορφή. Αί-ωνες άραβικής, τουρκικής και τελικά γαλλικής κατοχής στάθηκαν αδύνατοι -έκτός στην πιο πρόσφατη περίοδο, επίσημα από το νόμο του 1873- να θραύ-σουν την έξ αίματος όργάνωση και τις αρχές που συνεπάγεται: τόν αδιαί-ρετο και αναπαλλοτρίωτο χαρακτήρα της κτηματικής ιδιοκτησίας".

"Ας δοῦμε τώρα τί γίνεται μέ τις γαμήλιες σχέσεις στους Έλληνες:

β,β) Οί γαμήλιες σχέσεις στους Έλληνες.

Σχεδόν, από τις αρχές της χριστιανικής εποχής, οί ελληνικές γαμή-λιες σχέσεις διέπονται περισσότερο από τό Κανονικό Δίκαιο της Βυζαντινής Έκκλησίας, παρά από τά αρχαία έθιμα. Καί είναι αυτό που τις κάνει να διαφέρουν κατά ούσιώδη τρόπο από τό βερβερικό τύπο μέ τόν όποιο συγγέ-νευαν πολύ στην αρχή. Ό κύκλος γαμήλιας άπαγόρευσης που χαράσσει ή Όρ-θόδοξη Έκκλησία γύρω από τόν Έλληνα είναι πολύ έκτενης. Περιλαμβάνει την πατροπλευρική έκ πλαγίου συγγένεια μέχρι τόν όγδοο βαθμό (έξαδέλφια του 3ου βαθμού) και την μητροπλευρική έκ πλαγίου συγγένεια μέχρι τόν έ-κτο βαθμό (έξαδέλφια 2ου βαθμού).

"Όπως διαπιστώνεται, άν και λιγότερο έκτεταμένη ως προς τή θηλυγο-νική συγγένεια, ή γαμήλια άπαγόρευση παραμένει πολύ σημαντική. Κι αυτό γίνεται ακόμα πιο έντυπωσιακό όταν ξέρουμε ότι "αυτό τό όριο του έκτου βαθμού άφορά επίσης την λεγόμενη έξ έπιγαμίας συγγένεια ή ... σχεδόν έξ έπιγαμίας κατά την διατύπωση του Βυζαντινού Δικαίου (τή δήθεν συγγένεια μεταξύ συγγενών του άνδρα και της γυναίκας)¹."

Τό άποτέλεσμα αύτης της κατάστασης είναι άποφασιστικό στή διάκρι-ση της ελληνικής γαμήλιας σχέσης στό μεσογειακό σύνολο. Πράγματι έχουμε τότε την άρκετιώς αντίστροφη κατάσταση, σέ σύγκριση μέ τή βερβερική περι-πτωση, ως προς τή σύσταση των συμπεθεριών.

Αυτή τή φορά αντί να παρακολουθοῦμε μιá συμπύκνωση της γενεάς (li-gnage) παρατηροῦμε αντίθετα τή διάλυσή της σέ πολλές άλλες. Αντί για την κάθετη γαλβάνισή της, παρατηροῦμε την όριζόντια έξάπλωση της γενεάς.

1. G.Kavadias 1965 op.cit. p. 129.

Φαίνεται ότι παρακολουθούμε εδώ τη γέννηση ενός είδους "mesnie"¹, δηλαδή ενός οικιακού συγκροτήματος, όπου τουλάχιστον δύο γενεές (Lignage) αντιπροσωπεύονται: ή μητρική και ή πατρική. Το χαρακτηριστικό της "mesnie" είναι ότι ή πατρική και ή μητρική γενεά που τήν αποτελούν, διατηρούν μεταξύ τους σχέσεις μάλλον αποδοχής παρά αποκλεισμού.

Στή Γαλλία είναι από τη "mesnie" που γεννήθηκε το "ménage" δηλαδή το συζυγικό νοικοκυριό, σάν θεσμός και σάν λέξη.

"Αν αυτή ή υπόθεση επικυρωνόταν, θά είχαμε τότε ίσως μιάν εξήγηση των ορισμένων ιδιοτήτων του ελληνικού συστήματος συγγένειας, (υϊκή σχέση και καταγωγή) όπου ή γυναίκα έχει ένα τόσο πρωτότυπο ρόλο.

Διότι είναι πράγματι μιá πρωτοτυπία άκόμα και σέ σχέση μέ τήν Ἄρχαία Ἑλλάδα, ἄν τουλάχιστον παραδεχόμαστε ότι υπάρχει μιá συνέχεια από εκείνη τήν εποχή, στό σύστημα συγγένειας. Διότι τότε δέν ήταν μόνο τή σταυρωτή του ξαδέλφου που μπορούσε νά παντρευτεί ὁ Ἕλληνας, ἀλλά ἔπίσης τήν ὁμοπάτρια ἀδελφή του*.

"Στούς τελευταίους (τούς Ἕλληνες) ἐπιτρεπόταν στά ξαδέλφια, ἀλλά ἀκόμα και στά ἑτεροθαλή ἀδέλφια, νά παντρεύονται μεταξύ τους"².

Πιό σαφής ὡς πρός τό θέμα είναι ὁ L.Gernet³.

"Στήν Ἀθήνα και, πιθανότατα, σ'ένα μεγάλο μέρος της Ἑλλάδας,μπορεῖ κανείς νά παντρευτεί τήν ἀδελφή του ἀπό πατέρα (ὄχι ὅμως ἀπό μητέρα)*, ἔχουμε δέ και μερικά παραδείγματα. Μπορεῖ ἔπίσης νά παντρευτεί τήν ἀνηψιά του. Ἰδιαίτερα ὁ γάμος μέ τήν κόρη τοῦ ἀδελφοῦ ήταν ὄχι μόνο παραδεκτός, ἀλλά τόν ἔβλεπαν μέ εὐνοια ἀκόμα και στήν κλασσική εποχή. Ἀπό

1. Bl. C.N.R.S. Γαλλίας. "Compte rendu des Colloques du C.N.R.S. Sur la famille". Editions du C.N.R.S. Paris Avril 1955.

2. Westermarck op. cit. Tome II p.207.

3. Louis Gernet: "Mariages de tyrans "Hommage à Lucien Febvre. Eventail de l'Histoire vivante. Colin 1954. T. II pp. 41-42. Cité par Germaine Tillion in "Le Harem et les Cousins" op.cit. pp. 78-79.

* ἀκόμα ἓνα κοινό σημεῖο στους ἀρχαίους μεσογειακούς λαούς, ὅπου θεωροῦνταν ἀδέλφια μόνο τά παιδιά της ἴδιας μητέρας, ὅπως ἄλλωστε τό δηλώνει ἡ ἴδια ἡ προ-ἑλληνική λέξη "ἀδελφός, ἀδελφή" που σημαίνει κατά γράμμα "ἀπό τά σπλάχνα" μέ τό μεριστικό μόριο "α" (ἀπό, ἐκ) και τό οὐσιαστικό "δέλφ" (σπλάχνα, μήτρα). Τό ἴδιο ἰσχύει στους Βέρβερους που ἀποκαλοῦν "έγμα" και "ύλτμα" ἀντίστοιχα τόν ἀδελφό και τήν ἀδελφή που κατά λέξη σημαίνουν "ἀπό μητέρα" μέ τά μεριστικά μόρια "έγ" και "ύλτ" (ἀπό, ἐκ) και τό οὐσιαστικό "μα" (μητέρα).

τά στοιχειώδη του συναξαριοῦ ἐμφανίζεται μέ μιάν χαρακτηριστική συχνότητα. Στό οἰκογενειακό δίκαιο ἔχει τήν ἀξία ἑνός θεσμοῦ: ἄν ἕνας μακαρίτης ἀφήνει μόνο μιὰ κόρη, αὐτή, ὑπό τό ὄνομα τῆς Ἐπίκληρης παντρεύεται κανονικά μέ τόν στενότερο συγγενή της. Εἶναι ὁ ἀδελφός τοῦ πατέρα της πού καλεῖται πρῶτος"

β) Ἡ δομή ἐξουσίας.

Ἡ δομή ἐξουσίας διαρθρώνεται λοιπόν ὅπως εἶπαμε γύρω ἀπό δύο ἀξονες: τήν ἡλικία καί τό φύλο. Ὅταν ξέρουμε ὅτι κατά τήν πιό ἀποδεκτὴ ἔκδοση στήν ἀνθρωπολογία, ἡ ἴδια ἡ συγγένεια ὀργανώθηκε στήν ἀρχή, γύρω ἀπ'αὐτούς τούς δύο πόλους, δέν θά εἶναι τυχαῖο ἄν τότε βρῖσκαμε μιάν αἰτιολογική σχέση μεταξύ τῆς συγγένειας καί τῆς δομῆς ἐξουσίας.

β,1) Ἡ δομή ἐξουσίας κατά τήν ἡλικία.

Ποῖός θά ἐκπλαγεῖ πού βρῖσκει σέ μιὰ πατριαρχική κοινωνία, ὅπως εἶναι ἡ βορειαφρικάνικη, μιὰ πολύ ἔντονα αὐταρχική δομή βασιμμένη στήν ἡλικία; Μήπως ὁ ἴδιος ὁ λόγος ὕπαρξης τῆς γενεᾶς (Lignage) δέν εἶναι ἡ πίστη τῆς ομάδας ἀπέναντι στόν ἰδρυτὴ πρόγονο;

Ἀπό τότε διαμορφώθηκε τό πρότυπο κάθε στάσης εὐλάβειας. Ὁ τελευταῖος ἐρχόμενος στή ζωὴ θά ὑποταθεῖ σ'ἐκεῖνον πού τοῦ προηγῆθηκε. Κι' αὐτό ἀκόμα περισσότερο ἐφ'ὅσον ὁ πιό ἡλικιωμένος εἶναι, ἐξ αἵματος, πιό κοντά στόν ἰδρυτὴ πρόγονο. Ἔτσι στό βερβερικό γένος (clan), τό δικαίωμα πρωτοτοκίας, δέν ἀπονέμεται ἀναγκαστικά στό πιό ἡλικιωμένο πρόσωπο, ἀλλά πάντα στόν πρωτότοκο γυιό τῆς πρωτόγενους γενεᾶς τοῦ ἰδρυτῆ προγόνου.

Αὐτός θά εἶναι ἐπίσης ὁ πιό σεβαστός ἄνθρωπος στήν ομάδα του ἀκόμα καί ἄν εἶναι παιδί ἀνάμεσα σέ κατά πολύ, πιό ἀξιολογώμενους γέροντες.

Γρήγορα ἀντιλαμβανόμαστε, ὅτι δέν εἶναι πραγματικά ἡ ἡλικία πού παίζει ρόλο, ἀλλά ἡ στενότερη συγγένεια μέ τό πανσέβαστο αἷμα.

Ἀκριβέστερα ἡ ἡλικία μόνη της χωρὶς τήν στενότητα τοῦ ἐξ αἵματος δεσμοῦ δέν παίζει ρόλο. Ἀντίθετα ἡ ἐξ αἵματος συγγένεια σὺν τῆς ἡλικίας εἶναι ἀποφασιστική στήν διαπλάτυνση τῆς ἐξουσίας.

Φυσικά στην κοινωνία, αυτή ή σχέση ανάμεσα στην συγγένεια με τον πρόγονο, την ηλικία και την εξουσία, "ξεχάστηκε" (έπισκιάστηκε).

Ἡ εξουσία παρομοιάζεται επομένως με τή βιολογική ηλικία, δηλαδή τὸ γέραςμα, χωρίς ἀναφορά σέ ὀτιδήποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό μερικές φορές, σέ μιάν ἐνδεχόμενη πείρα πού ἀποκτᾶται ἀπό τή μακρόχρονη ζωή.

"Αὐτός πού σοῦ προηγήθηκε με μιὰ μέρα σοῦ προηγήθηκε με μιὰ πονηριά" λέει μιὰ ἀλγερινή παροιμία γιά νά διδάσκει τὸ σεβασμὸ πού ὀφείλεται στοὺς γέροντες, ὀίότι ἔτσι κι' ἄλλιώς πρέπει κάποτε νά διδαχθεῖ.

Τὸ δικαίωμα πρωτοτοκίας ὀπως καί ἡ στηριγμένη στήν ηλικία δομὴ ἐξουσίας, χαρακτηρίζουν ὀλους τοὺς μεσογειακοὺς τύπους οἰκογένειας, καί δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἐπιμηκύνουμε τὸν λόγο γι' αὐτὸ τὸ θέμα. Εἶναι ὀστόσο ἐνδιαφέρον νά σημειωθεῖ, ὀτι στήν Ἑλλάδα ἡ ἐξασθένιση καί σχεδὸν ἐξαφάνιση τοῦ δικαιώματος πρωτοτοκίας πού, ὀχι τυχαῖα, συμπίπτει με τήν ἐξασθένιση τῆς γενεᾶς, δέν συνοδεύτηκε με τήν ἐξαφάνιση τοῦ ἐπακόλουθου του, δηλαδή τοῦ καθήκοντος πρωτοτοκίας. Πράγματι ἀκόμα καί σήμερα ἀναφέρονται περιπτώσεις πρωτότοκων γυιῶν πού θυσιάζονται π.χ. γιά νά σπουδάσουν τὰ μικρότερα ἀδελφια τους ἡ ἀρνοῦνται νά ἰδρύσουν οἰκή τους οἰκογένεια πρὶν νά ἔχουν παντρέψει ὀλες τίς ἀδελφές τους.

Ἡ Ἑλλάδα ἐπομένως δέν ἐξαιρεῖται ἀπό τὸ προαναφερόμενο σχῆμα ἂν καί δέν ἔχει ὀιατηρήσει ὀλα τὰ ἀρχαῖκά χαρακτηριστικά τῆς βερβερικῆς κοινωνίας. Ἡ βασισμένη στήν ηλικία δομὴ ἐξουσίας ἰσχύει καί σ' αὐτήν, ὀίότι ταυτίζεται σχεδὸν με ἕνα φαινόμενο γλώσσας. Δηλαδή ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ φαινόμενα πού εἶναι τόσο βαθειὰ ριζωμένα στήν προϊστορία τῆς ἀνθρωπότη-
τας πού τελικά ἀποστεώνονται καί ἀπολιθώνονται.

β,2) Ἡ δομὴ ἐξουσίας κατὰ τὸ φύλο.

Ποιὸς θά μᾶς πεῖ σήμερα γιατί σ' ὀλόκληρο τὸν πλανήτη ἡ γυναῖκα εἶναι ὑποταγμένη; Ποιὸς θά μᾶς πεῖ γιατί ἀκόμα καί στίς μητροπλευρικές κοινωνίες δέν ὑπάρχει μητριαρχία; Μπροστά στήν ἀδυναμία τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν νά μᾶς παράσχουν στερεὰ ἐξήγηση, καταναγκαζόμαστε στή διατύ-
πωση εἰκασιῶν.

Φαίνεται ὀστόσο, χωρίς νά ἀναφεροῦμε μέχρι τήν προϊστορική γένε-
ση τῆς ὑποδούλωσης τῆς γυναῖκας, ὀτι εἶναι δυνατόν νά συστήσουμε τήν ἴδια σχέση ἀνάμεσα στή συγγένεια καί τήν κατὰ τὸ φύλο δομὴ ἐξουσίας, πού

στηρίξαμε ανάμεσα στη πρώτη και στην κατά την ηλικία δομή εξουσίας.

Στούς Βερβέρους:

Ἡ σχέση ανάμεσα στη μέριμνα τῶν Βερβέρων νά δυναμώνουῦν τή γενεά τους καί τή βούλησή τους, νά διατηρήσουν ἀκέραια τήν περιουσία τοῦ γένους, μπορεῖ νά μὴν φανεῖ πρόδηλη μέ τήν πρώτη ματιά.

Εἶπαμε προηγουμένως ὅτι, ἦταν αὐτή ἡ βούληση νά συμπεκνωθεῖ ἡ γενεά πού ἀποτελέσει τήν αἰτία τοῦ ἔντονου ἐνδογαμικοῦ χαρακτήρα τῶν γαμήλιων κανόνων. Ὅμως καμμιά κοινωνία δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀποκλειστικά ἐνδογαμική ἢ ἀποκλειστικά ἐξωγαμική, χωρίς νά βρεθεῖ σέ ἀντίφαση μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της καί νά καταστραφεῖ: "Διότι ἐκεῖ πού πρέπει νά ἀνταλλάσσουν δέν μπορεῖ νά ἀνταλλάσσουν τά πάντα, καί ἐκεῖ ὅπου θέλουν νά τά κρατήσουν, πάλι δέν μπορεῖ νά τά κρατήσουν ὅλα"¹.

Ἐπομένως ἀνταλλάσσουν, τό ἐλάχιστο δυνατόν βέβαια, ὅμως ἀνταλλάσσουν... γυναῖκες.

Πηγαίνοντας νά ζήσει σέ μιὰ ἄλλη γενεά, ἐκείνη τοῦ ἄντρα της, γιατί ἡ γαμήλια διαμονή εἶναι πατροτοπική, ὅπως σχεδόν σ'ὀλόκληρη τή μεσογειακή λεκάνη, ἡ γυναίκα, ὄχι μόνο δέν διαιωνίζει τή δική της γενεά ἀλλά ἐπί πλέον συντελεῖ στή διαιώνιση μιᾶς ξένης γενεᾶς. Ὅσο γιά ἐκείνη πού τήν ὑποδέχεται ἡ ομάδα, θά ἀνήκει πάντα σέ μιὰ ξένη γενεά. Δηλαδή θά παραμένει πάντα γιά τό γένος πού τήν ὑποδέχεται, τό πρόσωπο, τοῦ ὁποίου τό αἷμα εἶναι τό πιό μακρινό ἀπ'ἐκεῖνο τοῦ ἰδρυτῆ προγόνου. Μ'αὐτήν τήν ιδιότητα θά εἶναι τό ἄτομο πού τό λιγότερο δικαιούται προσοχή.

Ἐπομένως ἐμφανίζονται δύο συμμετρικές, ἀντιθετικές ἀλλά συμπληρωματικές, εἰκόνες τῆς γυναίκας στή Βερβερική κοινωνία.

1) ἐκείνη τῆς ξένης στή γενεά.

2) ἐκείνη πού θά φύγει καί θά διαλύσει τή γενεά τῶν προγόνων της.

Αὐτές οἱ δύο ὄψεις μιᾶς ἴδιας γυναικείας κατάστασης, τήν ἐξηγοῦν, δείχνοντας ὅτι, στή μιὰ περίπτωση ἡ γυναίκα εἶναι τό πιό ἄσχετο μέ τή

1. G.Tillion. 1966 op.cit.

Prehistoric origins of the condition of women in "civilized" areas. International Social Journal UNESCO. Vol. XXIX No 4 1977.

γενεά πλάσμα καί, στήν ἄλλη, ἐκείνη πού "προδίνει" τή γενεά.

Καί στίς δύο περιπτώσεις δέν δικαιούται, ὅπως προαναφέραμε, καμμία ἐξουσία, ἀφοῦ αὐτή ἀπονέμεται ἀπό τή στενότερη συγγένεια μέ τό αἷμα τοῦ ἰδρυτῆ προγόνου.

Αὐτό τό σχῆμα ἀποκαλύπτει δύο σημαντικά φαινόμενα:

1ο) Ἡ εἰκόνα τῆς γυναίκας πού δίνει, δέν εἶναι ἐκείνη πού θά ἔπρεπε νά ἔδινε μιά ἐνδογαμική, ἀλλά μάλλον μιά ἐξωγαμική κοινωνία.

Ἐξηγοῦμαστε:

"Ἐχουμε μιά εἰκόνα τῆς γυναίκας πού δείχνει μιά πραγματική ξένη στήν μιά περίπτωση, καί μιά ἐν δυνάμει ξένη στήν ἄλλη.

"Ἄρα σέ μιά ἐντονα ἐνδογαμική κοινωνία, ὅπως εἶναι ἡ Βερβερική, ἡ κυρίαρχη εἰκόνα τῆς γυναίκας θά ἔπρεπε μάλλον νά ἦταν ἐκείνη τῆς αἰώνιας συγγενοῦς. Μιά ἐντιμη καί σεβαστή γυναίκα ἀφοῦ ἀνήκει στήν ἴδια γενεά μέ τό σύζυγό της. Ὅσο γιά τό πρόβλημα τῆς κληροδότησης τῶν γυναικῶν δέν θά ἐτίθετο πλέον.

Παραμένοντας στή δική τους γενεά, οἱ γυναῖκες θά μπορούσαν νά κληρονομοῦν χωρίς κίνδυνο ἀποσύνθεσης τῆς περιουσίας τοῦ γένους.¹

1. Εἶναι ἐνόητο νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Μωυσῆς ἀντιμέτωπος μέ τό ἴδιο πρόβλημα τῆς ἐξωγαμίας καί τῆς κληροδότησης τῶν γυναικῶν τό ἔλυσε ὡς ἑξῆς:

"Καί προσῆλθον οἱ ἄρχοντες φυλῆς υἱῶν Γαλαάδ υἱοῦ Μανασσῆ ἐκ τῆς φυλῆς υἱῶν Ἰωσήφ καί ἐλάλησαν ἐναντι Μωυσῆ καί ἐναντι Ἐλεάζαρ τοῦ ἱερέως καί ἐναντι τῶν ἀρχόντων οἰκῶν πατριῶν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ καί εἶπαν· τῷ κυρίῳ ἡμῶν ἐνετέλατο Κύριος ἀποδοῦναι τήν γῆν τῆς κληρονομίας ἐν κλήρῳ τοῦ υἱοῦ Ἰσραήλ καί τῷ κυρίῳ συνέταξε. Κύριος δοῦναι τήν κληρονομίαν Σαλπαάδ τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν ταῦς θυγατράσιν αὐτοῦ. καί ἔσσονται ἐνί τῶν φυλῶν υἱῶν Ἰσραήλ γυναῖκες, καί ἀφαιρεθήσεται ὁ κληρὸς αὐτῶν ἐκ τῆς κατασχέσεως τῶν πατέρων ἡμῶν καί προστεθήσεται εἰς κληρονομίαν τῆς φυλῆς, οἷς ἂν γένωνται γυναῖκες, καί ἐκ τοῦ κλήρου τῆς κληρονομίας ἡμῶν ἀφαιρεθήσεται (...). Καί ἐνετέλατο Μωυσῆς τοῦ υἱοῦ Ἰσραήλ διὰ προστάγματος Κυρίου λέγων· οὕτως φυλῆ υἱῶν Ἰωσήφ λέγουσι· τοῦτο τό ῥῆμα, ὃ συνέταξε Κύριος τοῦς θυγατράσι Σαλπαάδ, λέγων· οὗ ἀρέσκη ἐναντίον αὐτῶν, ἔστωσαν γυναῖκες πλήν ἐκ τοῦ δήμου τοῦ πατρός αὐτῶν· ἔστωσαν γυναῖκες, καί οὐχί περιστραφήσεται κληρονομία τοῦ υἱοῦ Ἰσραήλ ἀπό φυλῆς ἐπὶ φυλῆν, ὅτι ἕκαστος ἐν τῇ κληρονομίᾳ τῆς φυλῆς τῆς πατριᾶς αὐτοῦ προσκολληθήσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραήλ. Καί πᾶσα θυγάτηρ ἀγχιστεύουσα κληρονομίαν ἐκ τῶν φυλῶν υἱῶν

Ἡ λογική μιᾶς πατροπλευρικής καταγωγῆς εἶναι ἡ ἐξῆς:

1ο) Εἴτε ὁ γάμος εἶναι ἐνδογαμικός, καί τότε ἡ κοινωνική θέση τῆς γυναίκας δέν θά πρέπει νά εἶναι πολύ διαφορετική ἀπ' ἐκεῖνη τοῦ ἀνδρα.

2ο) Εἴτε ὁ γάμος εἶναι ἐξωγαμικός, καί τότε ἐξηγεῖται ἡ κατάσταση ὑποδούλωσης, στήν ὁποία βρίσκεται ἡ γυναίκα.

Αὐτές οἱ δύο προτάσεις θά συνεπάγονταν ἐπόμενα, ὅτι ἡ ἐνδογαμία τῶν Βέρβερων, εἶναι βραδεία, καί ὅτι τό καθεστώς τῆς γυναίκας διαμορφώθηκε στή βάση μᾶλλον ἐξωγαμικῶν πράξεων. Ἡ ὑπαρξη αὐτοῦ τοῦ εἴδους γάμων ἐπιβεβαιώθηκε πράγματι σέ ἀρκετά ἐκτενεῖς ἐκτάσεις τῆς Βόρειας Ἀφρικής, (στό Μέσο καί Ἄνω Ἀτλαντα, στό Οὐαρσενίς καί στό χῶρο τῶν Τουαρέγκ), γιά νά μᾶς ἐπιτρέπει νά πιστεύουμε, ὅτι ὄντως, ἔτσι ἦταν ἡ κατάσταση.

Σ' αὐτήν τήν περίπτωση, θά πρέπει ἀναγκαστικά νά ὑποθέσουμε, ὅτι ὁ ἐνδογαμικός γάμος ἦταν μιᾶ ἀντίδραση τῆς ὁμάδας σέ μιᾶ κρίση ἢ ἀπειλή. Ποιά; Τό μόνο πού μπορούμε νά πούμε εἶναι ὅτι ἀπό τήν ἀπώτατη ἀρχαιότητα, ὁ βερβερικός λαός δέν ἔπαψε νά ὑφίσταται ἐπιθέσεις ἀπό ξένους κατακτητές. Οἱ Φοίνικες, Ρωμαῖοι, Βάνδαλοι, Βυζαντινοί, Ἀραβες, Τοῦρκοι καί τέλος οἱ Γάλλοι, τόν ἀνάγκασαν νά ἀναπτύξει κοινωνικούς τρόπους ἐπιβίωσης, τῶν ὁποίων ἡ ἐνδογαμία δέν εἶναι παρά μόνο ἓνα στοιχεῖο. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ἡ ἔντονη ἐνδογαμία τῶν Καβυλίων, συμπίπτει σ' αὐτούς μέ μιάν ἔλλειψη προσαρμογῆς στό σημερινό τους ὄρεινό περιβάλλον, ὅπως διαπιστώνουν οἱ γεωγράφοι¹. Ἀντίθετα, ἐκεῖνοι πού ἀνάμεσα στοῦς Βέρβερους

¹ Ἰσραήλ ἐνί τῶν ἐκ τοῦ δήμου τοῦ πατρὸς αὐτῆς ἔσονται γυναῖκες, ἕνα ἀγχιστεύωσιν οἱ υἱοὶ Ἰσραήλ ἕκαστος τήν κληρονομίαν τήν πατρικήν αὐτοῦ (...). Ὁν τρόπον συνέταξε Κύριος Μωυσῆ, οὕτως ἐποίησαν θυγατράσι Σαλπαάδ, καί ἐγένοντο θεροά καί Ἐγλά καί Μελλά καί Νοῦα καί Μαλαά θυγατέρες Σαλπαάδ τοῦς ἀνεψιοῦς αὐτῶν. Ἐκ τοῦ δήμου τοῦ Μανασσῆ υἱῶν Ἰωσήφ ἐγενήθησαν γυναῖκες, καί ἐγενήθη ἡ κληρονομία αὐτῶν ἐπὶ τήν φυλὴν δήμου τοῦ πατρὸς αὐτῶν".

Παλαιά Διαθήκη. Κατά τοῦς Ἑβδομήκοντα. Ἀριθμοὶ ΛΣΤ'/1 ὡς 13.

1. βλ. Richard L. Lawless: "L'évolution de l'habitat et des paysages agraires du Maghreb". Annales de Géographie no 446 Juillet-Aout 1972. Pierre Birot et Jean Dresch: "La Méditerranée et le Moyen Orient" Tome 1er la Méditerranée Occidentale pp. 453-457. R.W. Bulliet: "Bots et Beranès Hypothèses sur l'Histoire des Berbères". Annales 36e année no 1 Janvier-Février 1981 pp.104-116.

διατήρησαν καλύτερα τόν παραδοσιακό αρχαίο τρόπο ζωής, καί τό φυσικό περιβάλλον τους, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνοι πού διακρίνονται μέ τήν ἐξωγαμία τους. Τέτοιοι εἶναι οἱ Βέρβεροι τοῦ Ἄνω Ἄτλαντα (Ἰσελχιέν, Ἰσεκσεούεν). Τοῦ Μέσου Ἄτλαντα, τοῦ Οὐαρσενίς καί κατά μέρος τοῦ Ἄουράς (Ἰσαουιέν). Σ'αὐτούς προστίθενται οἱ Τούαρεγκ πού ἐξ ἄλλου διατηροῦν τό παλαιό μητροπλευρικό συγγενικό σύστημα.

Ὅπωςδὴποτε, ἡ ἐνδογαμία παραμένει στούς Βέρβερους μιά πράξη πού ὀμως δέν θεσμοποιήθηκε. Ἡ ἐνδογαμία δέν εἶναι ὑποχρεωτική.

Τότε ἐξηγεῖται καλύτερα ἡ ἀποκλήρωση τῶν γυναικῶν ἀπό τόν φόβο νά διαλυθεῖ ἡ περιουσία:

"Δέν θέλουμε, λένε οἱ "Κανούν" (νόμοι) τῶν Ἄθ Χαλίφα, νά περάσουν στούς ξένους οἱ περιουσίες τῆς φυλῆς μας μέσω τῆς κληροδότησης τῶν γυναικῶν, οὔτε θά ἐπιτρέψουμε στίς ξένες περιουσίες νά μποῦνε σ' ἐμᾶς ἀπό τήν ἴδια ὁδó"².

β, 2β) Ἡ κατά φύλο δομή ἐξουσίας στούς Ἕλληνες.

Τό καθεστῶς τῆς αἰώνιας "ξένης" εἶναι λιγότερο ἔντονο στό πλαίσιο τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας.

Ἡ αἰτία ὀφείλεται σ'αὐτό τό εὐρύ δίκτυο συγγένειας, ἀπό τό ὁποῖο ἐπωφελεῖται ἡ Ἑλληνίδα καί πού ἐκτείνεται ἐπίσης στή μητρική της γενεά. Αὐτή ἡ πολύ πλατιά ὀριζόντια συγγένεια ἀντισταθμίζει τή δύναμη τῆς γενεᾶς (Lignage) πού εἶναι ἤδη λιγότερο πυκνή ἀπ'ὄτι στούς Βέρβερους.

Αὐτή ἡ κατάσταση εἶναι τό ἀποτέλεσμα δύο φαινομένων:

- 1) τῆς ἐξασθένησης τῆς γενεᾶς λόγω τῶν ἐξωγαμικῶν ἐνώσεων
- 2) τῆς ἐνδυνάμωσης τοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ ἐξ αἰτίας τῆς ἀποδυνάμωσης τῆς γενεᾶς.

Τό ἀδυνάτισμα τῆς γενεᾶς ὀφείλεται, τό θυμόμαστε, στήν ἀπαγόρευση ἀπό τό Βυζαντινό Κράτος, κάθε γάμου μεταξύ πατροπλευρικῶν καί μητροπλευρικῶν ἐκ πλαγίου συγγενῶν μέχρι, ἀντίστοιχα, τόν ἕκτο καί ὄγδοο βαθμό.

Ἐφ'ὅσον ἡ γενεά εἶναι ἐξασθενημένη, ἐξασθενημένη γίνεται καί ἡ ἀρρονογονική συγγένεια. Ἄρα ὑπενθυμίζουμε πῶς αὐτή ἦταν ἡ κύρια αἰτία τοῦ

2. Hanoteau et Letourneux 1871-1873 op.cit. p.451.

ἀποκλεισμού τῆς γυναίκα ἀπό τὰ δικαιώματα πού παρέχει ἡ καταγωγή, ὅπως εἶναι ἡ κληρονομιά καί μιὰ ἀξιότιμη θέση μέσα στήν οἰκονόμεια.

Αὐτό ἐξηγεῖ ἴσως τήν ἐμφάνιση, ἄν καί δειλιά, τῆς κληροδότησης τῶν γυναικῶν στήν ἑλληνική οἰκονόμεια. Εἶδαμε ἐπίσης πῶς ἐκδηλώνεται αὐτό στό σύστημα προικοδότησης. Τό ἴδιο φαινόμενο ἐξηγεῖ ἀκόμα τή δυνατότητα πού συναντᾶται στούς "Ἕλληνες νά κληρονομοῦν μέσω τῶν γυναικῶν ἢ ἀκριβέστερα μέσω τῆς μητρικῆς γραμμῆς.

Καταλαβαίνουμε, τέλος, καλύτερα τήν ἐξαιρετική θέση πού κατέχει ὁ πατέρας τῆς νέφης στόν οἰκονομικό θεσμό ὅπως καί τή μητροτοπική γαμήλια διαμονή πού παρατηρεῖται ἀρκετά συχνά.

Σά συμπέρασμα, δέν πρόκειται φυσικά νά διατυπώσουμε ἠθικές κρίσεις καί νά ποῦμε λ.χ. ποιά ἀπό τίς δύο γυναῖκες, τήν Ἑλληνίδα ἢ τήν Βέρβερη μεταχειρίζεται καλύτερα.

Αὐτό πού διαπιστώνεται ὡστόσο εἶναι ὅτι, ἄν καί ὑποτάσσεται θεσμικά στόν ἄνδρα, ὅπως ἡ τελευταία, ἡ Ἑλληνίδα ἐπωφελεῖται ἀπό ἐγγυήσεις ὄχι λιγότερο θεσμικές. Καί δέν εἶναι χωρίς σημασία νά σημειωθεῖ, ὅτι αὐτό ὀφείλεται σέ μιάν ἀνατροπή ἑνός συστήματος συγγένειας τοῦ ὁποίου ἡ γένεση χάνεται στά βάθη τῶν καιρῶν¹.

3. Ἡ θέση τῆς οἰκονόμειας στό σύνολο τῆς κοινωνίας.

Ποιά εἶναι ἡ θέση τῆς οἰκονόμειας στήν παραδοσιακή ἑλληνική καί βερβερική κοινωνία;

"Ὅσον ἀφορᾷ τήν τελευταία, ἄς ἀκούσουμε τόν P. Bourdieu:

"Ἡ οἰκονόμεια εἶναι τό ἄλφα καί τό ὦμεγα ὀλόκληρου τοῦ συστήματος, ἡ ἀρχέγονη ομάδα καί τό δομικό πρότυπο κάθε δυνατοῦ συγκροτήματος, τό κοινωνικό ἀδιάσπαστο μόριο πού ἀπονέμει καί ἐξασφαλίζει στό καθένα ἀπό τὰ μέλη του τή θέση, τή λειτουργία (ρόλο), τό λόγο ὑπαρξης καί κατά κάποιον τρόπο τό "εἶναι" του. (Ἡ οἰκονόμεια) εἶναι τό κέντρο ἑνός τρόπου ζωῆς

1. βλ. Dickinson: "Greek view of life" p.159.
Döllinger: "The gentle and the jew" p.234
Hesiod: "Les Travaux et les jours".
Westermarck 1922 op.cit. Tome II pp. 29-30
Jean Gaudemet 1963 op.cit.

καί μιᾶς παράδοσης, πού τήν στηρίζουν, καί τῶν ὁποίων, ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς σύνδεσης, εἶναι ἀποφασιστικός συντηρητής. Τέλος, εἶναι μία συναφής καί σταθερή μονάδα, πού τοποθετεῖται σ' ἓνα δίκτυο ἀλληλεγγύης, τοῦ ὁποῖου ἡ μονιμότητα καί ἡ διάσωση πρέπει νά ἐξασφαλισθοῦν πρὶν ἀπ' ὅλα, πάνω ἀπ' ὅλα, εἰς βάρος, ἂν χρειασεῖ, τῶν ἀτομικῶν φιλοδοξιῶν καί συμφερόντων"¹.

Σ' αὐτά δὲν ἔχουμε πολλά νά προσθέσουμε, ἐκτός ἀπό τό νά ὑπενθυμίσουμε ὅσα εἶπαμε προηγουμένως, ὅτι: ἡ οἰκογένεια (ἐχέμ) ἐντάσσεται σ' ἓνα σύνολο οἰκογενειῶν πού ἀποτελοῦν τό γένος, ἀπλό (θαχαρυβθ) ἢ πολυσύνθετο (ἐδρῦμ). Ἄν καί ἡ πολιτική ἐξουσία τοῦ γένους εἶναι περιορισμένη, ἡ οἰκογένεια δὲν μπορεῖ νά τήν παραβλέπει.

Τό γένος ἀποτελεῖ τό στήριγμα τῆς οἰκογένειας, ὅπως αὐτή ἀπ' τή μεριά της εἶναι τό θεμέλιο του. Στό γένος ὀφείλει ἡ οἰκογένεια τό ὄνομα, τήν περιουσία καί τήν τιμή της "ἐν νίφ". Στό γένος ὀφείλει ἐπίσης τό συγγενικό της σύστημα καί τήν συντηρητικότητα, ἂν ὄχι τή συντήρησή της.

Τέλος εἶναι διὰ μέσου τοῦ γένους πού ἡ οἰκογένεια συμμετέχει στήν πολιτική ζωή τοῦ χωριοῦ ἢ τῆς φυλῆς.

Τί γίνεται τώρα μέ τή θέση τῆς ἐλληνικῆς οἰκογένειας στήν παραδοσιακή κοινωνία;

Στίς λειτουργικές ἐκδηλώσεις στά διάφορα χωριά τῆς Ἑλλάδας, οἱ ἐθνογράφοι διαπιστώνουν τήν συμμετοχή τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας σάν τή μόνη συμπαγή μονάδα. Μέ τήν εὐκαιρία τῶν βαπτίσεων, γάμων, κηδεῖων, θρησκευτικῶν γιορτῶν καί ἄλλων ἱεροτελεστιῶν, ἐμφανίζονται ὅμως στίς μαζικές συγκεντρώσεις δύο τάξεις συμμετεχόντων:

"...: μερικοί εἶναι "ἐμεῖς" καί οἱ ὑπόλοιποι εἶναι "ἐκεῖνοι" ἢ κατά τοὺς ὅρους τοῦ Irwin Coffman ὑπάρχει μιᾶ ομάδα πού κάνει ἐπίδειξη μπροστά σέ ἓνα ἀκροατήριο (...) (αὐτή) ἡ ομάδα εἶναι (ἢ) πυρηνική οἰκογένεια, καί τό ἀκροατήριο εἶναι τό ὑπόλοιπο χωριό, δηλαδή ὅσοι ἀπ' αὐτό ἐκλέχθησαν ἢ διαλέχθησαν νά συμμετέχουν (...). Σέ ἄλλα εἶδη τελετῶν, δὲν ὑπάρχουν "ἐμεῖς" καί "ἐκεῖνοι", ἡ ομάδα ἐδῶ εἶναι ὁλόκληρη ἢ κοινότητα πού λειτουργεῖ γιὰ δικό της λογαριασμό. Σ' αὐτές τίς τελετές περιλαμβάν-

1. Pierre Bourdieu 1974 op.cit. p.86

νονται ὁ ἐτήσιος κύκλος τῶν μειζῶνων λειτουργιῶν καί οἱ ἐθνικές γιορτές"¹.

Ἄν καί δέν ἐντάσσεται σέ μιάν εὐρύτερη ὀργανική ομάδα ἡ ἑλληνική συζυγική οἰκογένεια, διατηρεῖ σχέσεις ἀλληλεγγύης μέ διάφορες κοινωνιολογικές κοινότητες, τή χριστιανική, τήν ἐθνική, τή χωρική καί τή συνολική κοινότητα. Ἐπειδή ὅμως αὐτές οἱ κοινότητες συλλαμβάνονται περισσότερο σάν ἄτυπες ὀντότητες σχέσεων καί ὄχι σάν ὀργανικές, ἡ ἑλληνική συζυγική οἰκογένεια, διατηρῶντας τήν ἀνεξαρτησία της, παραμένει ἀπομονωμένη στή περιβάλλουσα κοινωνία.

Αὐτή ἡ ἀπομόνωση τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας ἐκδηλώνεται μέ μιὰ συγγενική ὀνοματολογία, πού ἐφαρμόζεται μόνο στά ὄρια τοῦ στενοῦ κύκλου συγγενῶν. Γι'αὐτό ἡ οἰκογένεια ἀποτελεῖ γιά τόν Ἕλληνα, τό κέντρο τοῦ κόσμου. Σ'αὐτήν βρίσκει στοργή καί ὑποστήριξη, καί σ'αὐτήν ἀποκτᾷ κάποια ἰδέα τῆς ἠθικῆς ὑποχρέωσης.

Γι'αὐτό ἐπίσης, ὁ κόσμος πού περιβάλλει τόν οἰκογενειακό κύκλο, εἶναι ἐχθρικός. Τέλος εἶναι γι'αὐτόν τόν λόγο πού οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στίς διάφορες συζυγικές οἰκογένειες, σημαδεύονται ἀπό τή δυσπιστία, τήν ἐχθρα καί τόν ἀνταγωνισμό².

Τελειώνοντας αὐτό τόν παραλληλισμό μεταξύ τῆς ἑλληνικῆς καί τῆς βερβερικῆς οἰκογένειας, κάνουμε τίς ἐξῆς παρατηρήσεις:

Σέ ὅλα τά ἐπίπεδα τῆς σύγκρισῆς μας, διαπιστώνουμε μιὰ διαφορά ὅταν περνᾶμε ἀπό τή μιὰ στήν ἄλλη ἐξεταζόμενη οἰκογένεια.

Μιὰ διαφορά στό σύστημα συγγένειας, πού ἄν καί εἶναι κατά βάση ἴδιο, παρουσιάζει ἀρχαιομούς στή βερβερική περίπτωση, ὅπως μιὰ ἔντονη μονόπλευρη ἀρρενογονική καταγωγή, ἐνῶ στήν ἑλληνική περίπτωση αὐτή ἡ ἀρρενογονική καταγωγή, ἀντισταθμίζεται ἀπό μιὰ δειλή θηλυγονική καταγωγή.

Διαφορά, ἐπίσης σημειώσαμε, στό μέγεθος καί τή δομή τῆς βασικῆς οἰκιακῆς ομάδας, πού στούς Βέρβερους εἶναι ἡ οἰκογενειακή κοινότητα ἢ σύνθετη οἰκογένεια, ἐνῶ ἡ εὐρύτερη ομάδα εἶναι στούς Ἕλληνες ἡ ἐκτετα-

1. Fred. Gearing: "Preliminary notes on ritual in a village Greece".
in Mediterranean Sociological Conference Athens 1961 p. 66.

2. βλ. J.C.CAMPBELL op.cit.

μένη οικόγένεια. Διαφορά άκόμα παρατηρείται στή δομή έξουσίας και στή θέση τής γυναίκας πού στους Έλληνες τείνει νά ρυθμίζεται άπό νομικές σχέσεις άντί έθιμικών.

Τέλος, μιá διαφορά παρατηρείται, στή θέση πού κατέχει ή οικόγένεια στό κοινωνικό σύνολο. Η Βερβερική οικόγένεια διατηρεί μιá πολιτική και κοινωνικο-οικονομική έξουσία, πού δέν έχει πιά ή έλληνική.

"Όλες αυτές οί διαφορές έξηγοῦνται κατά τή γνώμη μας, άπό τήν πρώιμη ύπαρξη τοῦ Κράτους, πού σημάδεψε τήν έλληνική οικόγένεια.

Χωρίς νά άναφερθοῦμε στήν άρχαιότητα, σημειώσαμε τήν επέμβαση τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους στίς γαμήλιες σχέσεις. Έπομένως όλες οί άλλαγές πού προκύπτουν, μās παραπέμπουν άμετάκλητα σ'αυτήν.

Έπί πλεόν ξερούμε, ότι άπό τήν άρχαιότητα κιόλας ή συζυγική οικόγένεια ήταν ή πιό διαδεδομένη μορφή σ'όλόκληρη τήν Έλλάδα. Κυρίαρχη άριθμητικά ή συζυγική οικόγένεια, δέν κυριαρχούσε όμως πολιτικά, άφοῦ ό τύπος οικόγένειας πού επικρατοῦσε στήν άρχουσα τάξη, ήταν τότε ή οικόγενειακή κοινότητα (Communaute Familiale).

"Ήδη ό Ήσιόδος, άναφέρει τήν άπλή συζυγική οικόγένεια μέ τό άνδρόγυνο και τά παιδιά του, πού σέ περίπτωση άνάγκης θά άναζητήσουν τή βοήθεια ενός γείτονα. Για τή συνδρομή τής μεγάλης οικόγένειας δέν γίνεται πιά λόγος"¹.

Βέβαια, ξαναπαρουσιάστηκαν έκτεταμένες οικόγένειες μέ τήν εύκαιρία τής τουρκικής κατοχής, ιδιαίτερα στίς περιοχές όπου επικρατοῦσε τό σύστημα τσιφλικιών, όπως ήταν ή Θεσσαλία και ή Θράκη. Γνωστό είναι, ότι ή έκτατική καλλιέργεια πού ίσχυε στά τσιφλίκια, εὔνοοῦσε τόν σχηματισμό εὔρύτερων οικόγενειών, έξ αίτίας τής οικονομικής συνεργασίας πού άπαιτεῖ².

Όστόσο, αυτό πού καταστράφηκε άπό τήν εποχή τοῦ Σόλωνα τοῦ νομοθέτη, δέν μπορούσε πιά νά άναστηθεῖ.³ Τό γένος πού μόνο μπορούσε νά δια-

1. Jean Gaudemet: "Les communautés familiales". Editions Marcel Rivière et Cie Paris p.44.

2. βλ. παρακάτω.

3. βλ. F.Engels: L'origine de la famille, de la propriété privée et de l'Etat. Alfred Costes Paris 1948.

ωνίζει την οικογενειακή κοινότητα, είχε πιά εξαφανιστεί.

Είναι αντίθετα, ή παρουσία του Γένους και ή απουσία του Κράτους, που επέτρεψε στη Βερβερική μεγάλη οικογένεια να επιβιώσει ως τις μέρες μας.

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Η

Έπειδή επέρχεται σημαντική τροποποίηση του Έλληνικού Οικογενειακού Δικαίου επιβάλλεται νά υπογραμμίσουμε τά έξής:

Τό Οικογενειακό Δίκαιο πού μάς ενδιαφέρει έδῶ εἶναι αυτό πού ισχύει μέχρι τό 1981 πού ολοκληρώθηκε αυτή ή μελέτη. Εἶναι άλλωστε τό Δίκαιο πού συνόδεψε τήν πορεία τῆς έλληνικῆς οἰκογένειας καί πού κατά κάποιο τρόπο διαμορφώθηκε μ'αυτήν.

Όσο για τίς μεταρρυθμίσεις πού έγιναν ή αναμένονται σ'αυτό το χῶρο τίς αναφέρουμε (βλ. σελ. 332 καί παράρτημα, σελ.384) καί τίς έρμηνεύουμε σάν τό αποτέλεσμα τῆς πορείας ένταξης τῆς έλληνικῆς οἰκογένειας στή βιομηχανική καπιταλιστική κοινωνία.

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΣΗΜΕΙΩΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΑΛΓΕΡΙΝΟΥ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Οί πηγές τῆς περί οἰκογένειας νομοθεσίας:

Σχεδόν ὅλες οἱ διατάξεις πού ἀφοροῦν στό ἐλληνικό οἰκογενειακό δίκαιο βρίσκονται στό τέταρτο βιβλίο τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικα καί στόν εἰσαγωγικό νόμο αὐτοῦ.

Ἐπενθυμίζεται ὅτι ὁ Ἀστικός Κώδικας ἀντικατέστησε ἀπό τή 23η Φεβρουαρίου 1946 τό Βυζαντινό Ρωμαϊκό δίκαιο καί τά διάφορα τοπικά ἐθιμικά δίκαια.¹

Ἀντίθετα οἱ πηγές τῆς περί οἰκογένειας σημερινῆς ἀλγερινῆς νομοθεσίας δέν συγκεντρώνονται σέ ἓναιῖο σῶμα.²

Ἔτσι ὁ νόμος τῆς 31 Δεκεμβρίου 1962 παρατείνει τή γαλλική νομοθεσία πού ἴσχυε μέχρι τότε. Αὐτή ἡ νομοθεσία ἀναγνώριζε μέ μεταρρυθμίσεις σέ ὀρισμένα σημεῖα τους τήν ἰσχὺ τῶν ἐθιμικῶν δικαίων τῶν διαφόρων περιοχῶν τῆς Ἀλγερίας (Καβυλία, Μ'Ζάμπ καί Ἀραβόφωνη Ζώνη) ὅπως καί τοῦ μαλεκίτ ἰσλαμικοῦ δικαίου.

Τό ἐθιμικό Καβυλικό καθώς καί τό ἰσλαμικό δίκαιο γνώρισαν μερικές ἀπόπειρες μεταρρίθμισης. Ἔτσι π.χ. τά διατάγματα τῆς 1ης Αὐγούστου κανονίζουν τήν ἐπιτροπεία καί ὁ νόμος τῆς 2ης Μαΐου 1930 ρυθμίζει τή μνηστεία καί τό γάμο στήν Καβυλία. Ἐπίσης τό διάταγμα τῆς 19 Μαΐου 1931 περί διαζυγίου καί κληρονομιάς σκόπευε στή βελτίωση τῆς θέσης τῆς γυναίκα στήν οἰκογένεια.

1.βλ. Δεμερτζῆ Κωνσταντῖνο Β. Σύστημα Ἀστικοῦ Δικαίου. Οἰκογενειακόν Δίκαιον τευ. Α' Γ.Η.ΚΑΛΛΕΡΓΗ Ἀθήναι 1935 σελ. 1-9.
Μιχαηλίδου-Νουάρου-Γεωργίου. Οἰκογενειακόν Δίκαιον (κατά τās παραδόσεις τοῦ καθηγητοῦ). ΑΦΟΙ Σακκούλα Ἀθήναι 1975.

2.βλ. Maurice Borrmans: "La famille et le droit positif maghrébin" in Revue Algérienne. Vol XI No 3 Sept. 1974 pp. 29-56.

Όσο για τό Μαλεκίτ Ισλαμικό δίκαιο έτοιμάστηκε ένα νομοσχέδιο κωδικοποίησής του τό 1916 γνωστό ως Κώδικας Μόραντ.

Άπό τόν Κώδικα Μόραντ έμπνέεται άρκετά συχνά ή σημερινή άλγερινή νομοθεσία για ό,τι άφορά τό οίκογενειακό καί κληρονομικό δίκαιο.

Τά διατάγματα τής 12ης Αύγούστου 1936 καθόρισαν τήν ένηλικίωση καί διευθετοῦν τό θέμα τής έπιτροπείας τών ανήλικων Μουσουλμάνων μέ τήν έξάιρεση τών Καβύλιων καί τών Μουσουλμάνων τών νότιων έδαφών (Σαχάρα).

Όσο για τό γαλλικό Άστικό Κώδικα πού ή άποικιοκρατική διοίκηση θεωροῦσε ως ισχύοντα για όλους, συχνά δέν έφαρμοζόταν παρά μόνο σέ όρισμένες κατηγορίες Άλγερινῶν.

Έχουμε έπομένως στήν Άλγερία συνύπαρξη τεσσάρων οίκογενειακῶν δικαίων άνισης έπιρροής. Μόνο ή διάταξη τής 4ης Φεβρουαρίου 1952 ανακηρύχθηκε έφαρμοστέα σ'όλους τούς Άλγερινούς έκτός τών Μοζαμπίτ (Ιμπαντίτ δόγματος) (άρθρο 10). Άφοροῦσε τό γάμο καί έγινε γνωστή ως Νόμος Σίντ Καρά.

Στόν τομέα τοῦ οίκογενειακοῦ δικαίου ό άλγερινός νομοθέτης δέν έφερε καμμιά άξιοσημείωτη τροποποίηση μετά τήν άπελευθέρωση τής χώρας. Έπομένως εἶναι τό προηγούμενο καθεστώς πού επικρατεῖ άκόμα σήμερα έκτός από τά έξής σημεία:

- α) Όρισμός τής πρός γάμον ήλικίας καί τών άποδείξεων τοῦ γάμου μέ τό Νόμο Χήρα Χεμίστη καί Στεφανίνη τής 29 'Ιουνίου 1963.
- β) Οί άποδείξεις όρισμένων γάμων πού έγιναν χωρίς ληξιαρχική πράξη ή δέν μετα-γράφτηκαν στά ληξιαρχικά βιβλία.

Οί τελευταῖοι αὐτοί νόμοι εφαρμόζονται σ'όλους τούς άλγερινούς πολίτες χωρίς θρησκευτικές διακρίσεις.

Αὐτό εἶναι μιá έκδήλωση τής θέλησης για ένοποίηση τής περί οίκογένειας άλγερινής νομοθεσίας.

Ι. Η ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Ο ΓΑΜΟΣ

1ο) Ἡ ἑλληνική νομική αντίληψη γιὰ τὸ γάμο.

Τὸ κανονικὸ κλασσικὸ Βυζαντινὸ Δίκαιο καθὼς καὶ τὸ σύγχρονο ἑλληνικὸ συμφωνοῦν στὸν καθορισμὸ τοῦ γάμου, ὡς νόμιμη καὶ μόνιμη ἔνωση ἑνὸς ἄντρα καὶ μιᾶς γυναίκας μὲ σκοπὸ τὴν ὀλοκλήρωση μιᾶς ἀπόλυτης συζυγικῆς συμβίωσης. Ὁ γάμος εἶναι θεσμός ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο τῆς νόμιμης οἰκογένειας πού ἢ ἴδια εἶναι τὸ βασικὸ κύτταρο τῆς κοινωνίας¹.

Σὰν θεσμός ὁ γάμος διέπεται ἀπὸ ἕναν ὀρισμένο ἀριθμὸ ἀρχῶν πού καθιερώθηκαν ἀπὸ τὸ Κράτος καὶ τὴν περιβάλλουσα κοινωνία. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο ὀρισμένες διατάξεις πού ρυθμίζουν τὸ γάμο εἶναι ἐπίσης ζητήματα δημόσιας τάξης.

Δηλαδή οἱ νόμοι καὶ τὰ ἄρθρα πού ἀναφέρονται σ' αὐτὸν δὲν ἐπιβάλλονται μόνον στὸ ἰδιωτικὸ πλαίσιο τῆς οἰκογένειας ἀλλὰ ἐκτείνονται σ' ὅλο τὸ πολιτικὸ χῶρο. Ἐπομένως ἡ παράβαση αὐτῶν τῶν ἀρχῶν (νόμων καὶ ἀρθρων) τιμωρεῖται ἀπὸ τὸν νόμο. Ὁ παραβάτης παρομοιάζεται τότε μὲ ἕναν κοινὸ ἐγκληματία.

Ἀνάμεσα στὶς πιὸ σημαντικὲς ἀρχές πού διέπουν τὸ γάμο βρίσκουμε:

- α) τὴν ἀρχή τῆς ἀπόλυτης συζυγικῆς συμβίωσης
- β) τὴν ἀρχή τῆς νομικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἄντρα στὴν οἰκογένεια.

α) Ἡ ἀρχή τῆς ἀπόλυτης συζυγικῆς συμβίωσης.

Αὕτῃ ἡ ἀρχή περιλαμβάνει: 1ο) καθαρὰ ἠθικῆς σημασίας συμβουλές καὶ συστάσεις ὅπως ἡ ἀναγκαῖα πνευματικὴ καὶ συναισθηματικὴ συμπληρωματικότητα τῶν συζύγων (ἀμοιβαία ἀγάπη, πίστη καὶ σεβασμός)².

2ο) μιὰ ἀντικειμενικὴ διαπίστωση τῆς κοινότητος τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἠθικῶν συμφερόντων τοῦ ζεύγους.

1. βλ. Δεμερτζῆ *op. cit.* σελ. 8-11.

Τουση Ἀνδρέα. Οἰκογενειακὸν Δίκαιον. Τζάκα-Δελαγραμμάτικα Ἀθῆναι 1950, σελ.15-17.- Μπαλῆ Γεώργιο. Οἰκογενειακὸν Δίκαιον. Τζάκα-Δελαγραμμάτικα Ἀθῆναι 1956 σελ.20-22.
Μιχαηλίδου-Νουάρου *op.cit.* σελ. 28-29, 32

2. βλ. Τούση *op.cit.* σελ.64-67, Μιχαηλίδου-Νουάρου *op.cit.* σελ.30.

“Όμως, καί προπαντός, ή άρχή αύτή περιέχει, ιδιαίτερα ρητώς διατυπωμένη, τήν έπιτακτική ύποχρέωση για συζυγική συγκατοίκηση¹ μέ όλα όσα συνεπόγονται σάν τήρηση τών συζυγικών καθηκόντων σύμφωνα μέ τά ισχύοντα στήν κοινωνία ήθη.

Μιά άλλη ύποχρέωση, τό ίδιο έπιτακτική, διατυπώνεται σαφώς: είναι ή άποκλειστικότητα τών σεξουαλικών σχέσεων μεταξύ νόμιμων συζύγων.

Αυτό τό χρέος συζυγικής πίστης ύπονοεί προφανώς τήν τυπική άπαγόρευση τής μοιχείας.

Δέν μπορεί νά τεθεϊ τέρμα στήν συζυγική συμβίωση μέ άπλή άπόφαση τοϋ ενός ή καί τών δύο συζύγων. Μιά νομική διαδικασία είναι άπαραίτητη για τήν επίτευξη τοϋ διαζυγίου, πού δέν παρέχεται άπό τό δικαστήριο παρά μόνο για όρισμένους λόγους². ‘Η άρχή τής άποκλειστικότητας τών σεξουαλικών σχέσεων έπιβάλλεται στόν άντρα όπως καί στήν γυναίκα. Αυτό σημαίνει ότι δέν γίνεται δεκτή καμία μορφή πολυγυναικείας ή πολυανδρίας. ‘Η μονογαμία είναι ή μόνη έπιτρεπτή μορφή γάμου. Κάθε σύναψη ενός δεύτερου γάμου πριν τήν νομική (ή διά θανάτου) διάλυση τοϋ πρώτου, τιμωρείται άπό τό νόμο³. ‘Η διγαμία (καί φυσικά ή πολυγαμία) άποτελεϊ λόγο διαζυγίου⁴.

2ο) ‘Η περί γάμου ισλαμική αντίληψη.

Μάταια θά αναζητοϋσε κανείς στό ‘Ισλαμικό Δίκαιο μία περί γάμου σκέψη ανάλογη μ’αυτήν πού αναπτύσσεται στά δυτικά νομοθετικά συστήματα ή στό σύγχρονο έλληνικό Δίκαιο. Δηλαδή μία σκέψη πού θά ύπογράμμιζε τίς κοινωνικές επιπτώσεις τοϋ γάμου λόγω τής θεσμικής σύνδεσης μεταξύ οικογένειας καί κοινωνίας.

‘Έτσι οί κλασικοί νομοδιδάσκαλοι καθορίζουν τό γάμο σάν ένα άπλό ιδιωτικό άμφοτεροβαρές συμβόλαιο. Μιά ιδιωτική νομική πράξη μέ τήν όποία

1. βλ. Δεμερτζή ορ.cit. σελ.105, Τούση ορ.cit. σελ.67-68, Μπαλή ορ.cit. σελ.67 - Μιχαηλίδου-Νουάρου ορ.cit. σελ.83-84.

1. ‘Αστικός Κώδικας άρθρο 1386
2. " " άρθρο 1438
3. " " άρθρο 1354
4. " " άρθρο 1439

μιά γυναίκα και ένας άντρας υποχρεώνονται να παρέχουν ο ένας στον άλλο αμοιβαίες υπηρεσίες¹.

Ο άντρας αναλαμβάνει την καταβολή ενός χρηματικού ποσού (sdaq έξ-αγορά της νύφης) στη γυναίκα και την οικονομική της συντήρηση (διατροφή, ντύσιμο, κατοικία). Σε αντάλλαγμα αποκτά από τη γυναίκα το δικαίωμα να διατηρήσει μαζί της νόμιμες σεξουαλικές σχέσεις.

Δέν υπερβάλλουμε όταν λέμε ότι στην Ισλαμική νομική αντίληψη, όπως ρητώς διατυπώνεται, ο γάμος είναι ουσιαστικά μια νομιμοποίηση των σεξουαλικών σχέσεων. Πράγματι οι εκτός γάμου σεξουαλικές σχέσεις αποτελούν έγκλημα άσελγείας (Zīna) που τιμωρείται, ανάλογα με την περίπτωση, με ραβδισμούς ή λιθοβολισμούς.

Σημαίνει αυτό, άραγε, ότι δεν υπάρχει ωστόσο μια ευρύτερη κοινωνική αντίληψη για το γάμο εκτός αυτής της έννοιας της ιδιωτικής σύμβασης μεταξύ δύο ατόμων; Όπωςδήποτε όχι στην μαγρεμπινή κοινοτική κοινωνία, όπου ο γάμος δεν είναι ποτέ υπόθεση δύο ατόμων αλλά συμμαχία μεταξύ δύο οικογενειών, αν όχι δύο γενών. "Αν άλλωστε μελετούσαμε στο "Ισλαμικό Δίκαιο, πέρα από τις ρητές διατυπώσεις, όλη τη νομοθεσία που προσδιορίζει και περιβάλλει το γάμο, θα αντιλαμβανόμασταν ότι πράγματι για τον μουσουλμάνο νομοθέτη όπως και για τον δυτικό, ο γάμος είναι το νόμιμο θεμέλιο της οικογένειας.

"Αν ο γάμος ήταν μια απλή ιδιωτική υπόθεση δεν θα απαιτούσαν οι νομοθέτες τη δημοσιότητά του με την παρουσία δύο μαρτύρων. Ούτε θα συνιστούσαν την οργάνωση συμποσίων και θορυβωδών πανηγυριών την ημέρα της εκτέλεσής του². Έξ άλλου αν ο γάμος δεν αφορούσε την κοινωνία δεν θα υπόκειταν σε όρισμένες προϋποθέσεις που τον επικυρώνουν ή ακυρώνουν. "Όπως ή αναγκαία συναίνεση των δύο πλευρών³, τα κλύματα γάμου λόγω έξι αΐματος ή ακόμα καλύτερα λόγω έξι άγχιστείας συγγένειας⁴. Τέλος, αν ο γάμος δεν είχε θεσμικές επιπτώσεις δεν θα καταλαβαίναμε τότε γιατί συνο-

1. Xalīl ibn Ishāq "El Mūxtasar" trad de G.H.Bousquet 1956-63 και Dardīr Dasūqī. "Ašarh El Kebir" Κάϊρο 1921.

2. Šams Edīn As Šaraxsī "Al Mabsūt" Κάϊρο 1956-1963.

3. Dardīr Dasūqī op. cit. Τόμος II.

4. Κοράνι Σουράτ IV Εϋέτ 23

δεύεται μέ τόσο σημαντικά αποτελέσματα, όπως ό προσδιορισμός τής γνησιότητας του τέκνου μέ όλα όσα ακολουθοϋν σάν περιουσιακά καί κληρονομικά δικαιώματα.

Είναι αλήθεια ότι στό Ίσλαμικό Δίκαιο ό γάμος δέν αποτελεί ίερή πράξη (ένα Μυστήριο) όπως τό ελληνικό δίκαιο τό κληρονόμησε από τό κανονικό δίκαιο τής ορθόδοξης εκκλησίας.

Έτσι αν καί υπάρχει σάν έννοια, ή αρχή τής απόλυτης συζυγικής συμβίωσης προσβάλλεται σοβαρά από τό γεγονός ότι ό άντρας μπορεί νά μοιράζει τή ζωή του μέ πολλές γυναίκες (μέχρι τέσσερεις νόμιμες).

Καταλαβαίνει τότε κανείς, ότι ή αρχή τής αποκλειστικότητας τής σεξουαλικής σχέσης είναι μονόπλευρη καί αποκλειστικά πρός όφελος του άντρα.

Η αρχή τής αποκλειστικότητας των σεξουαλικών σχέσεων προσβάλλεται επίσης σοβαρά από τον άντρα πού μπορεί νά διαλύσει τό γάμο μέ απλή αποπομπή τής γυναίκας.

Όστόσο αν καί δέν έχει ίερό χαρακτήρα ό γάμος συνιστάται δυνατά από τούς νομοδιδασκάλους του Ίσλάμ. Γίνεται μάλιστα ύποχρεωτικός για λόγους πού μπορεί νά θεωρηθοϋν δημόσιας τάξης καί υπεράσπισης τής οικογένειας, π.χ. όταν ό άγαμος κινδυνεύει νά πέσει στην άκολασία¹.

1, β) Η αρχή τής νομικής υπεροχής του άντρα στην οικογένεια.

Στήν Ελλάδα.

Τό άρθρο 1387 του Άστικού Κώδικα καθιερώνει τήν νομική υπεροχή του άντρα στην ελληνική οικογένεια διατυπώνοντας ρητώς ότι ό "άνήρ" είναι ό αρχηγός τής οικογένειας. Σ' αυτόν ανήκει τό δικαίωμα νά αποφασίζει για ό,τι αφορά τό συζυγικό βίο. Τό μόνο όριο σ' αυτήν τήν έξουσία του άντρα είναι ήθικου χαρακτήρα². Του συνιστάται νά μήν κάνει κατάχρηση αυτού του δικαιώματος. Όστόσο μόνο τό δικαστήριο μπορεί νά κρίνει αν υπάρχει κατάχρηση.

1. Khalīl Ibn. Ishaq op.cit.

2. βλ. Δεμερτζή op.cit. σελ.106-110, Τούση op.cit. σελ.66-78.
Μπαλή op.cit. σελ.71, Μυχαηλίδου-Νουάρου op.cit. σελ.85-94.

Οί συμβολικές ενδείξεις τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἄντρα στήν οἰκογένεια εἶναι:

- α) Τό γεγονός ὅτι ὅταν παντρεύεται ἡ γυναίκα ἀλλάζει ἐπώνυμο καί παίρνει ἐκεῖνο τοῦ ἄντρα της.
- β) Ὅτι ἡ γυναίκα ἀλλάζει ἐπίσης διαμονή πηγαίνοντας νά κατοικήσει στοῦ ἄντρα της.
- γ) Τέλος, ὅτι ἡ γυναίκα ἀποκτᾷ τήν ἐθνικότητα τοῦ ἄντρα της¹.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ δύο τελευταῖες ἔχουν ὑποστεί τροποποιήσεις. Ἔτσι ἐπιτρέπεται στή γυναίκα νά διατηρήσει τήν προηγούμενη τοῦ γάμου της ἐθνικότητα καί νά διαμένει στό σπίτι της σέ ὀρισμένες περιπτώσεις.

* Ἡ πατριαρχική ἐξουσία συνεπάγεται ὅμως καί καθήκοντα*.

Στόν ἄντρα ἐναποτίθενται τά βάρη τοῦ γάμου. Δηλαδή ὅλες οἱ ἀπαραίτητες δαπάνες γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν (διατροφή, ντύσιμο, κατοικία, περίθαλψη, ἐκπαίδευση) τοῦ ζεύγους καί τῶν παιδιῶν του σύμφωνα μέ τά κοινωνικά ἰσχύοντα ἤθη.

Μόνο στήν περίπτωση ὅπου ὁ ἄντρας ἀποδεικνύεται ἀνίκανος νά ἐκπληρώσει αὐτές τίς ὑποχρεώσεις, ἐπιβάλλεται στή γυναίκα νά συνεισφέρει στά βάρη τοῦ γάμου ἀπό τή δική της περιουσία (κατά κανόνα προῖκα)².

Ἐνα ἄλλο φαινόμενο ἀποτυπώνει τήν ἀρχή τῆς νομικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἄντρα στήν οἰκογένεια. Εἶναι ἡ πατρική ἐξουσία στήν ὁποία ὑποτάσσονται τά παιδιά τοῦ ζεύγους μέχρι τήν ἐνηλικίωσή τους³.

Μόνο στήν περίπτωση ἀδυναμίας τοῦ πατέρα νά τήν ἀναλάβει, μεταβιβάζεται ἡ πατρική ἐξουσία στή μητέρα⁴.

*. βλ. Τούση op.cit. σελ.129-133. Δεμερτζῆ op.cit. σελ.111-114
Μιχαηλίδου-Νουάρου, op.cit. σελ.95-100, 111-114.

1. Ἀστικός Κώδικας ἄρθρο 1388 55
2. " " ἄρθρα 1399 καί 1461, Τούση σελ. 91-92.
3. " " ἄρθρο 1398, Δεμερτζῆ, σελ. 372-390, Τούση σελ.437-440
4. " " ἄρθρο 1500 ἐδ.2, Τούση σελ. 440-441.

2,β) Ἡ ἀρχή τῆς νομικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἄντρα στήν οἰκογένεια.

Στήν Ἀλγερία.

Μάταια τὰ διάφορα συντάγματα τῆς Ἀλγερινῆς Δημοκρατίας διατυπώνουν τήν κατ'ἀρχήν ἰσότητα τοῦ ἄντρα καί τῆς γυναίκας*. Στά ἦθη, στά ἔθιμικά δίκαια καθώς καί στό ἰσλαμικό δίκαιο ἡ "κατωτερότητα" τῆς γυναίκας εἶναι ἕνα δόγμα πού δέν ἀμφισβητεῖται ποτέ.

Τό τελευταῖο Σύνταγμα πού θέτει κατηγορηματικά τό Ἰσλάμ σάν θρησκεία[⊕] τοῦ Κράτους ἀπομακρύνει ἀκόμα περισσότερο τό ὄραμα γιά ἰσότητα τῶν δύο φύλων. Ἔτσι ἐξηγεῖται τό γεγονός ὅτι στά διάφορα νομοσχέδιά της γιά μεταρρύθμιση τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου, ἡ σημερινή πολιτική ἡγεσία (1965-1980) προσπαθεῖ νά εἰσάγει μαζικά τήν ἰσλαμική νομοθεσία.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό Ἰσλάμ ἀναγνωρίζει στή γυναίκα ὀρισμένα "δικαιώματα" (σύμφωνα μιά στερεότυπη διατύπωση). Διατυπώνει ὅμως τελεσίδικα τήν κατωτερότητά της:

"Οἱ ἄντρες εἶναι κατά ἕνα βαθμό ἀνώτεροι τῶν γυναικῶν τους" λέει τό Κοράνι¹.

Αὐτή ἡ πατριαρχική ὑπεροχή ἐκδηλώνεται, ὅπως καί στό ἑλληνικό δίκαιο, σέ ὀρισμένα προνόμια πού παρέχονται στόν ἄντρα:

- α) Τό δικαίωμα νά ὀρίζει τή συζυγική κατοικία²
- β) Τό δικαίωμα νά διαθέτει ὅπως θέλει τή γυναίκα τους καί νά τήν ἀπορρίψει μονόπλευρα χωρίς νά δικαιολογηθεῖ³.

Αὐτό τό προνόμιο τοῦ ἄντρα συνοδεύεται μέ τό δικαίωμα πού τοῦ ἀναγνωρίζεται νά περιορίζει κατά προαίρεση τήν ἐλευθερία τῆς γυναίκας του, ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν ἐξόδων της μέχρι τήν ἀπόλυτη ἀπαγόρευσή τους.

Ἐπίσης ὁ σύζυγος μπορεῖ νά ἀπαγορεύσει στή γυναίκα του νά δέχεται ἢ νά κάνει ἐπισκέψεις, ἐκτός ἂν πρόκειται περί πολύ στενῶν συγγενῶν της

1. Κοράνι. Σουράτ II Εὔετ 228.

2. Hatāb "Mewehib El Jelīl" Κάβρο 1928 τ. IV.

3. Dardīr Dasūqi. op.cit. τ. II

* βλ. Constitution de 1976 de la R.A.D.P. Articles. 39 et 42.

⊕ βλ. " " " " 2

ὅπως τά παιδιά της ἢ τή δική της μητέρα πού μποροῦν νά τή δοῦν μιά φορά τήν ἑβδομάδα.

γ) Ὁ ἄντρας διαθέτει, τέλος, τό δικαίωμα νά δέρνει τή γυναίκα του σέ περίπτωση "άνυποταξίας" της¹.

Αὐτό τό λεγόμενο "σωφρονιστικό δικαίωμα", οἱ μουσουλμάνοι νομοθέτες τό βρῆκαν σ' ἕνα χωρίο τοῦ Κορανίου².

Τό ἐπικαλέστηκε, μάλιστα πρόσφατα ἕνας βουλευτής στήν ἄλγερινή ἐθνοσυνέλευση στή διάρκεια τῶν συζητήσεων γιά τό νομοσχέδιο μεταρρύθμισης τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου³.

Τό σωφρονιστικό αὐτό δικαίωμα πού ἀναγνωρίζεται ἀπό τήν ἰσλαμική νομοθεσία παραβιάζει ὅμως τίς διατάξεις τοῦ Γαλλικῆς ἐμπνευσης ποινικοῦ κώδικα πού πάντα ἰσχύει στήν Ἀλγερία. Ἔτσι τό Ἀνώτατο Δικαστήριο τῆς Ἀλγερίας ἀκύρωσε μιά ἀπόφαση τοῦ Κακουργιοδικείου τῆς Μοσταγάνεμ πού, ἐπικαλούμενο τήν ἰσλαμική νομοθεσία ἀθώωσε ἕναν ἄντρα πού "τιμώρησε" τήν γυναίκα του⁴.

Σέ ἀντάλλαγμα γι' αὐτήν τήν ὑπερβολική ἐξουσία ὁ ἄντρας ἔχει τήν ὑποχρέωση νά συντηρήσει τή γυναίκα καί τά παιδιά του⁵.

Αὐτή ἡ ὑποχρέωση συντήρησης ἐπιβάλλει στόν ἄντρα νά διατρέφει, νά ντύνει (δύο φορές τό χρόνο, τό χειμώνα καί τό καλοκαίρι) καί νά στεγάσει εὐπρεπῶς τή γυναίκα καί τά παιδιά του ἀνάλογα μέ τά οἰκονομικά του μέσα.

Ὁ ἄντρας ὅμως δέν εὐθύνεται καθόλου γιά τήν περίθαλψη τῆς γυναίκας του ὅταν αὐτή ἀρρωσταίνει. Ὁ σύζυγός δέν ὑποχρεώνεται νά ἀγοράζει φάρμακα καί νά πληρώνει γιαντρό, διότι αὐτά τά ἔξοδα ἔχουν σάν σκοπό τήν ἀποκατάσταση τῆς σωματικῆς υγείας (τῆς γυναίκας) γιά τήν ὁποία δέν εὐθύνεται, ὅπως δέν εὐθύνεται ὁ ἐνοικιαστής γιά τίς μεγάλες ἐπισκευές (ἐνόσ σπιτιοῦ)"⁶.

1. βλ. Y.Linant de Bellefonds: "A propos d'un livre récent du recteur d'Al Azhar". Revue Orient No.9.

2. Κοράνι. Σουράτ V Εὔέτ 34

3. βλ. El Moudjahid τῶν 7.1.1982 καί 14.1.1982.

4. Chambre Criminelle 24 mars 1970 βλ. Revue Algérienne 1971 pp.555-557, Vol.XI No.3 Sept.1974 p.102. Med.Salah Bey.

5. Κοράνι Σουράτ II Εὔέτ 233 καί Σουράτ IXV Εὔέτ 6.

6. Χαλίλ ibn Ishāq op.cit. τ.II σ.132.

Μέ άλλα λόγια, όπως σωστά τό παρατηρεῖ ὁ Y. Linant de Bellefonds¹, ὁ σύζυγος χρωστᾶ τά ἔξοδα συντήρησης ἀλλά ὄχι καί τά ἔξοδα ἀποκατάστασης τῆς υγείας τῆς γυναίκας του.

Ἐπιβάλλεται ἐπίσης στόν ἄντρα νά ἐκπληρώνει τά συζυγικά του καθήκοντα. Αὐτή ἡ ὑποχρέωση παρουσιάζεται ἀπό τούς νομοδιδάσκαλους περισσότερο σάν δικαίωμα τῆς γυναίκας γιά σεξουαλικές σχέσεις.

Ὁ ἄντρας πού, γιά τόν ἕνα ἢ γιά τόν ἄλλο λόγο δέν συμμορφώνεται, θεωρεῖται, μετὰ τέσσερεις μῆνες, ὅτι ἔχει ἀπορρίψει τή γυναίκα του.

3ο) Ἡ σύναψη τοῦ γάμου.

Στό ἑλληνικό, ὅπως καί στό ἀλγερινό (ἰσλαμικό μαλεκίτ δόγματος) δίκαιο γιά νά εἶναι δυνατός ὁ γάμος πρέπει νά ἐξασφαλιστοῦν ὀρισμένες προϋποθέσεις².

Οἱ νομοθέτες διακρίνουν συνήθως θετικές καί ἀρνητικές προϋποθέσεις. Οἱ θετικές προϋποθέσεις εἶναι αὐτές πού ἐπικυρώνουν τό γάμο ἐνώ οἱ ἀρνητικές εἶναι ἀντίθετα αὐτές πού τόν ἀκυρώνουν ἢ τόν καθιστοῦν ἀδύνατο.

Ἡ τελευταία αὐτή κατηγορία ἀποτελεῖ τά λεγόμενα κωλύματα γάμου.

Α). Τά κωλύματα γάμου στήν Ἑλλάδα.

Τό ἑλληνικό δίκαιο διακρίνει δύο εἴδη κωλυμάτων γάμου: α) Τά ἀνατρεπτικά καί β) τά ἀναβλητικά κωλύματα³.

Τά ἀνατρεπτικά κωλύματα εἶναι αὐτά τῶν ὁποίων ἡ ὑπαρξη ἀπαγορεύει διαρκῶς τό γάμο ἢ τόν ἀκυρώνει μετὰ τή σύναψή του.

Ὅσο γιά τά ἀναβλητικά κωλύματα εἶναι ἐκεῖνα πού ὅταν ὑπάρχουν ἀναβάλουν προσωρινά τήν ἰσχύ τοῦ συναπτομένου γάμου μέχρι τήν ὀλοκλήρωση ὄλων τῶν θετικῶν προϋποθέσεων ἢ τήν κατάργηση τῶν κωλυμάτων γάμου.

Ἐξ ἄλλου τά ἀνατρεπτικά κωλύματα ὑποδιαιροῦνται κι αὐτά σέ δύο κατηγορίες: α) τά ἀπόλυτα ἀνατρεπτικά κωλύματα καί

β) τά σχετικά ἀνατρεπτικά κωλύματα.

1. Y. Linant de Bellefonds: "Traité de Droit Musulman Comparé" Mouton & Co. Paris-La Haye 1965 Vol. II p. 261.

2. βλ. Μπαλῆ ὀρ. cit. σελ. 22, Μυχαηλίδου-Νουάρου ὀρ. cit. σελ. 35-40, 40-51

3. Δεμερτζῆ ὀρ. cit. σελ. 28-29, 49-51, Τούση ὀρ. cit. σελ. 25.

α) Τά απόλυτα άνατρεπτικά κωλύματα:

Τό πλό σημαντικό άπ'αυτά τά απόλυτα άνατρεπτικά κωλύματα είναι αυτό πού θέτει τήν άρχή τής μονογαμίας άπαγορεύοντας κατηγορηματικά κάθε δεύτερο γάμο σέ όποιον (ή όποια) δεσμεύεται ήδη σέ μία νόμιμη γαμήλια ένωση πρίν τή διάλυση της διά διαζυγίου ή θανάτου¹.

"Ένα άλλο άξιολογημένο απόλυτο κώλυμα είναι αυτό πού έμποδίζει τή σύναψη ενός τέταρτου (καί πέρα) γάμου όταν ένα άτομο έχει ήδη συνάψει διαδοχικά τρεις νόμιμους γάμους.

Αυτή ή άπαγόρευση φαίνεται νά υπερασπίζεται προπαντός τή σοβαρότητα του γάμου καί τή σταθερότητα τής οικογένειας.

β) Τά σχετικά άνατρεπτικά κωλύματα.Ή άπαγόρευση λόγω συγγένειας:

Τά σχετικά άνατρεπτικά κωλύματα είναι κυρίως αυτά πού δημιουργεί ή συγγένεια, είτε αυτή είναι βιολογική (δηλαδή έξ αίματος) είτε οικογενειακή (δηλαδή έξ έπιγαμίας), είτε ακόμα τεχνητή, όπως αυτή πού προκύπτει από τήν υίοθεσία, τήν έπιτροπεία κτλ².

Αυτή ή κατηγορία των κωλυμάτων γάμου έχει μεγάλη κοινωνιολογική σημασία διότι μάς άποκαλύπτει τήν περί συγγένειας αντίληψη του έλληνικού δικαίου καί τήν έκταση πού δίνει στήν έξ αίματος συγγένεια.

Ό κύκλος γαμήλιας άπαγόρευσης πού χαράσσει ό "Έλληνας νομοθέτης γύρω από ένα άτομο είναι πολύ εύρύς.

• Άπαγορεύεται λόγω συγγένειας ό γάμος ενός άτόμου μέ τούς έξ αίματος του συγγενείς κατ'εύθείαν γραμμή (δηλαδή τούς άνιόντες καί κατιόντες συγγενείς) χωρίς περιορισμό βαθμού. Άπαγορεύεται επίσης, λόγω έξ αίματος συγγένειας, ή γαμήλια ένωση μεταξύ εκ πλαγίου συγγενών μέχρι τό όριο του τέταρτου βαθμού. Έτσι για παράδειγμα, ό γάμος μεταξύ πρωτεξαδελφών θεωρείται αίμομιξία. Από τό πέμπτο βαθμό μόνο επιτρέπεται ό γάμος μεταξύ εκ πλαγίου συγγενών (μικρός θεϊος μέ μικρανήψια) καί άνάμεσα στα δι-

1. Άστικός Κώδικας άρθρο 1354, Δεμερτζή op.cit. σελ. 29-32.
Τούση op.cit. σελ. 26-28, Μπαλή op.cit. σελ. 28-31.

2. Δεμερτζής op.cit. σελ.35-43, 47-49, Τούση σελ.28-32, Μπαλή σελ.32-33
Μιχαηλίδου-Νουάρου σελ. 45-48.

σεξαδέλφια (6ος βαθμός).· Όμως ή έξ αίματος συγγένεια δέν είναι ή μόνη πού στους Έλληνες αποτελεί ένα κώλυμα γάμου.

· Η λεγόμενη έξ άγχιστείας συγγένεια δημιουργεΐ κι αυτή μιá σειρά άπαγορεύσεων άν και είναι μικρότερης έκτασης από τήν πρώτη.

· Έτσι δέν επιτρέπεται ό γάμος μεταξύ έξ έπιγαμίας συγγενών άπεριορίστως σέ κατ'εύθεία γραμμή (δηλαδή μέ τούς άνιόντες και κατιόντες συγγενείς του (ή τής) συζύγου) και μέχρι συμπεριλαμβανομένου του τρίτου βαθμού σέ περίπτωση έκ πλαγίου συγγενών (δηλαδή μέ τά αδέλφια, ανήψια και τούς θείους του (ή τής) συζύγου)¹.

· Πρέπει νά υπογραμμιστεΐ ότι αυτή ή άπαγόρευση είναι διαρκής άφου δέν πάυει μέ τή διάλυση (διά διαζυγίου ή θανάτου) του γάμου πού τή δημιούργησε.

· Η έννοια αυτή τής έξ άγχιστείας συγγένειας άποκαλύπτει τή σημασία πού δίνουν, πρώτα ή όρθόδοξη έκκλησία και τό Βυζαντινό Δίκαιο, έπειτα τό σημερινό έλληνικό δίκαιο, στους γαμήλιους δεσμούς.

· Έξηγεΐ επίσης αυτήν τήν ιδιοτροπία του σημερινού έλληνικού δικαίου πού επιτρέπει σ'ένα έξώγαμο παιδί πού δέν άναγνωρίστηκε από τόν πατέρα του νά παντρευτεΐ τούς στενότερους συγγενείς αυτού μέχρι και τά ίδια τά έτεροθαλή αδέλφια του.

· Η γαμήλια άπαγόρευση πού δημιουργεΐ ή έξ άγχιστείας συγγένεια έφαρμόζεται επίσης μεταξύ των αντίστοιχων έξ αίματος συγγενών των συζύγων μέχρι τό δεύτερο βαθμό.

· Αν ή έξ έπιγαμίας συγγένεια μάς άπομακρύνει ήδη από τήν έννοια τής βιολογικής συγγένειας, πιό μακρινές άκόμα από τήν έξ αίματος συγγένεια είναι ή έξ υίοθεσίας και ή πνευματική συγγένεια πού άποτελούν κι αυτές, στό έλληνικό δίκαιο, κωλύματα γάμου.

· Έτσι άπαγορεύεται λόγω συγγένειας ό γάμος μεταξύ υίοθετοϋντος και υίοθετημένου, μεταξύ του ενός και των κατιόντων συγγενών του άλλου και μεταξύ των αντίστοιχων κατιόντων τους (πρώτου βαθμού)².

1. 'Αστικός Κώδικας άρθρο 1357

2. 'Αστικός Κώδικας άρθρο 1581.

Ἐπαγορεύεται ἐπίσης λόγω πνευματικῆς συγγένειας ὁ γάμος μεταξύ ἀναδόχων καί ἀναδεκτῶν καί μεταξύ τῶν πρώτων καί τῶν ἐξ αἵματος γονέων τῶν τελευταίων.

Συνοπτικά, αὐτή ἡ σειρά ἀπαγορεύσεων πού ἀφορᾷ τήν γαμήλια ἔνωση μᾶς διασαφηνίζει τή σημασία πού, μετά τήν ὀρθόδοξη ἐκκλησία, τό σύγχρονο ἑλληνικό δίκαιο δίνει στό γάμο.

Ἐπίσης δέν εἶναι μόνο μιᾶ σωματική ἔνωση δύο ἀτόμων, ὅπως ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ἡ ἀπαγόρευση λόγω ἐξ αἵματος συγγένειας.

Ἐπίσης εἶναι ἡ ἔνωση δύο ψυχῶν καί ἐπομένως Μυστήριο. Ἐτσι μόνο ἐξηγοῦνται οἱ ἀπαγορεύσεις πού δημιουργοῦν οἱ διάφοροι τύποι πνευματικῆς συγγένειας.

Σέ μιᾶ εὐρύτερη ἀντίληψη τοῦ ὅρου, μέ πνευματική συγγένεια ἐννοοῦμε τήν ἐξ ἀγχιστείας, τήν ἐξ υἰοθεσίας καί τήν κυρίως πνευματική συγγένεια.

Β) Τά κωλύματα γάμου στήν Ἀλγερία.

Οἱ ἐννοίες τῶν ἀνατρεπτικῶν καί ἀναβλητικῶν κωλυμάτων τῶν ἐλλήνων νομοθετῶν ἀποδίδονται μέ τίς ἀντίστοιχες ἐννοίες τῶν διαρκῶν καί προσωρινῶν κωλυμάτων ἀπό τούς μουσουλμάνους νομοδιδασκάλους.

Στό ἰσλαμικό δίκαιο τά μόνα διαρκῆ κωλύματα γάμου εἶναι αὐτά πού δημιουργεῖ ἡ συγγένεια. Ἐδῶ ἐπίσης λαμβάνονται ὑπ'ὄψην τόσο ἡ ἐξ αἵματος ὅσο καί ἡ ἐξ ἐπιγαμίας συγγένεια.

Ἐάν ἡ πνευματική καί ἡ ἐξ υἰοθεσίας συγγένεια ἀγνοοῦνται (στό μαλεκίτ δίκαιο ἡ υἰοθεσία δέν ἔχει καμμία νομική ἰσχύ) ἀπό τό ἰσλαμικό δίκαιο, ἀναγνωρίζεται ὅμως ἕνα ἄλλο εἶδος συγγένειας: αὐτή πού προέρχεται ἀπό τό θηλασμό στήν ἴδια τροφή¹.

Τό Κοράνι ἀπαγορεύει λοιπόν λόγω ἐξ αἵματος συγγένειας τό γάμο ἐνός ἀτόμου μέ τούς ἀνιόντες καί κατιόντες συγγενεῖς του κατ' εὐθείαν γραμμή χωρίς περιορισμό βαθμοῦ. Σέ ἐκ πλαγίου γραμμή τοῦ ἀπαγορεύεται ὁ γάμος μέ τούς καντιόντες τῶν πρώτου βαθμοῦ ἀνιόντων του, καί τούς πρώτου βαθμοῦ καντιόντες τῶν ἀνιόντων του.

1. hatāb op.cit. τόμος IV.

Μέ άλλα λόγια σέ έκ πλαγίου γραμμή επιτρέπεται ὁ γάμος ανάμεσα σ' ὅλα τά ξαδέλφια συμπεριλαμβανόμενα καί τά πρωτεξαδέλφια. Ἐπαγορεύεται ὅμως ὁ γάμος μεταξύ θείων (μεγάλων θείων) ἀνηψιῶν (μικρανηψιῶν) καί φυσικά μεταξύ ἀδελφῶν¹.

Ὅσο γιά τίς ἀπαγορεύσεις πού δημιουργεῖ ἡ ἐξ ἐπιγαμίας συγγένεια μοιάζουν πολύ μ'αὐτές πού ἰσχύουν στό ἑλληνικό δίκαιο. Συμβαίνει μάλιστα νά εἶναι πιό αὐστηρές.

Ἐτσι θεωρεῖται αἰμομιξία καί ὁ γάμος ἑνός ἀτόμου μέ ὅλα τά πρόσωπα πού ἀπαγορεύονται στό (στή) συζυγό του (της). Κωλύεται ἐπίσης ὁ γάμος ἑνός ἀτόμου μέ τούς συζύγους τῶν συγγενῶν πού τοῦ ἀπαγορεύονται.

Κατά κανόνα ἡ ἀπαγόρευση πού προκύπτει ἀπό τήν ἐξ ἀγχιστείας συγγένεια ἰσχύει μέ τήν ἀπλή σύναψη γάμου χωρίς νά ἔχει γίνει ἀναγκαστικά ἡ ἐκπλήρωση τῶν συζυγικῶν ὑποχρεώσεων. Ἡ μόνη ἐξαίρεση ἰσχύει γιά τίς κόρες τῆς συζύγου πού δέν ἀπαγορεύονται στόν ἄντρα παρά μόνο μετά τήν ἐκπλήρωση τῶν συζυγικῶν ὑποχρεώσεων.

Ὡς πρὸς τήν ἐκ θηλασμοῦ συγγένεια αὐτή συγκεντρώνει τά ἀπαγορευτικά ἀποτελέσματα τῆς ἐξ αἵματος καί τῆς ἐξ ἀγχιστείας συγγένειας.

Σημαντικός περιορισμός σ'αὐτό τό εἶδος συγγένειας ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι μόνο τό θηλασμένο παιδί θεωρεῖται τέκνο τῆς τροφοῦ καί τοῦ συζύγου της.

Ἀποκλείονται ἀπ'αὐτήν τή συγγένεια τά ἀδέλφια τοῦ θηλασμένου.

Προκύπτει λοιπόν, ὅτι τό θηλασμένο παιδί δέν μπορεῖ νά παντρευτεῖ τά παιδιά τῆς τροφοῦ του (πού θεωροῦνται ἀδέλφια του) τό σύζυγό της (πού θεωρεῖται πατέρας του), τούς κατ'εὐθεία γραμμή ἀνιόντες καί κατιόντες συγγενεῖς καί τούς πρὸς πατρός καί μητρός θεῖους της.

α) Τά προσωρινά κωλύματα.

Τά προσωρινά κωλύματα γάμου εἶναι πολυάριθμα στήν ἰσλαμική νομοθεσία. Τά πιό σημαντικά ἀπ'αὐτά εἶναι ἑκεῖνα πού ἀφοροῦν:

1ο) στή σύναψη ἑνός πέμπτου γάμου ὅταν ὁ ἄντρας διαθέτει ἤδη τέσσερεις νόμιμες γυναῖκες.

1. Κοράνι Σουράτ IV Εὔέτ 23.

2ο) στο γάμο με μία γυναίκα που χώρισε τρεις φορές κατ'άκολουθία όταν αυτή δεν εκπλήρωσε την περίοδο εγκράτειας, διάρκειας τριών μηνών¹.

Γ) Τό κώλυμα έτεροθρησκείας.

Τό κώλυμα λόγω έτεροθρησκείας συναντιέται τόσο στο έλληνικό όσο και στο Ισλαμικό δίκαιο.

Τό πρώτο απαγορεύει σε κάθε έλληνα πολίτη χριστιανικού θρησκευματος να παντρευτεί ένα έτερόθρησκο άτομο (πού χαρακτηρίζεται ως άπιστο) εκτός φυσικά αν αυτό γίνεται χριστιανός². Αυτή η απαγόρευση αφορά έξ ίσου τούς άντρες και τίς γυναίκες.

Τό Κοράνι³ απαγορεύει σε κάθε Μουσουλμάνο, άντρα ή γυναίκα, να παντρευτεί έναν πολυθεϊστή ή ειδωλολάτρη. Οί νομοδιδάσκαλοι εκτείνουν την απαγόρευση αυτή σε κάθε μορφή άθεϊσμού. Τό ιερό βιβλίο του Ίσλάμ επιτρέπει όμως τό γάμο ενός Μουσουλμάνου με μία Χριστιανή ή Ίουδαία⁴.

Τό Ίσλάμ πού θεωρεί τόν έαυτό του σαν κληρονόμο και συνεχιστή τής αποστολής τών προφητών του Ίσραήλ και του Ίησού Χριστού δεν βλέπει τούς Ίουδαίους και Χριστιανούς σαν άπιστους αλλά σαν αίρετικούς. Η δονομασία "άνθρωποι τής Βίβλου" πού τούς άπονέμει τούς ξεχωρίζει από τό σύνολο τών άπιστων και ειδωλολατρών. Όστόσο αν επιτρέπεται σ'έναν άντρα μουσουλμάνο να παντρευτεί μία Ίουδαία ή Χριστιανή απαγορεύεται όμως στή γυναίκα μουσουλμάνο να παντρευτεί έναν Ίουδαίο ή Χριστιανό.

Αυτή η διάκριση μεταξύ άντρα και γυναίκας ως προς τή δυνατότητα σύναψης ενός μικτού γάμου έξηγεϊται από τή μέριμνα του Κορανίου να υπερασπιστεί τήν Ισλαμική θρησκεία.

Πράγματι η κατώτερη κοινωνική θέση τής γυναίκας πού καθιερώνεται και από τή θρησκεία θά έκανε να υποτάσσεται μία Μουσουλμάνο στον Χρι-

1. Κοράνι Σουράτ II Εΰέτ 230.
Dardīr Dasūqī op.cit. τ.ΙΙ.

2. Βλ. Δεμερτζή op.cit.σελ.44-45, Τούση op.cit.σελ.35-36,
Μπαλή op.cit. σελ.22.
Βλ. Ίαστικός Κώδικας άρθρο 1353, Μιχαηλίδου-Νουάρου σελ.49-50.

3. Κοράνι Σουράτ II Εΰέτ 22.

4. " Σουράτ V Εΰέτ 25

στιανό ή Ιουδαίο σύζυγό της μέ όλους τούς κινδύνους άποστασίας πού αυτό¹ περιέχει. Άντίθετα ό μουσουλμάνος άντρας δέν θά διέτρεχε τούς ίδιους κινδύνους έκ μέρους τής Ιουδαίας ή χριστιανής γυναίκας του, πάντα γιά τούς ίδιους λόγους πατριαρχικής δομής τής οίκογένειας καί ύπεροχής του άντρα. Υπάρχουν μάλιστα νομοδιδάσκαλοι (κυρίως στους Μαλεκίτ)² πού άποδοκιμάζουν σφοδρά άκόμα κι αύτήν τήν τελευταία μορφή μικτού γάμου ύπενθυμίζοντας μέ συνέπεια τόν εκπαιδευτικό ρόλο τής μητέρας καί τήν άρνητική (γιά τό Ίσλάμ) επίρροή πού θά είχε στά παιδιά της*.

Δ) Οί θετικές προϋποθέσεις γιά τή σύσταση γάμου.

Οί θετικές προϋποθέσεις γιά τή σύσταση γάμου είναι αυτές χωρίς τίς όποιες ό γάμος δέν γίνεται.

Τό ελληνικό, όπως καί τί Ισλαμικό δίκαιο, θέτει πρώτα τήν άρχή τής σωματικής, πνευματικής καί νομικής Ικανότητας τών μελλονύμφων.

Στήν πραγματικότητα καί τό ένα καί τό άλλο δίκαιο θέτουν τό πρόβλημα χωρίς νά τό λύνουν. Έτσι ή πρόσ γάμον σωματική Ικανότητα πού στήν ουσία είναι ή πρόσ συνουσία Ικανότητα δέν άποτελεϊ άναγκαία γιά τό γάμο προϋπόθεση. Στο Ισλαμικό δίκαιο ή σύναψη γάμου διαχωρίζεται άπό τήν έκπλήρωση τών ύποχρεώσεων του, καί ό άνήλικος, όπως καί ό ευνούχος, μπορεί νά παντρευτοϋν χωρίς πρόβλημα.

Στό σύγχρονο ελληνικό δίκαιο ή πρόσ συνουσία άνικανότητα δέν άποτελεϊ κώλυμα γάμου. Όστόσο καί στίς δύο νομοθεσίες ή σεξουαλική άνικανότητα άποτελεϊ λόγο διαζυγίου³.

Στό κλασσικό Ισλαμικό δίκαιο ή πνευματική ή άκόμα καί ή διανοητική Ικανότητα τών μελλονύμφων δέν άποτελοϋν άναγκαϊες προϋποθέσεις γιά τή σύναψη γάμου⁴.

1. Βλ. Jean DEPRES: "Mariage mixte, islam et nation". in Revue Algérienne Vol. XII No1, Mars 1975 p.p. 97-142 et en ANNEXE. Allal El Fassi. "Pour la protection de la famille musulmane. Les hauts fonctionnaires et le mariage mixte pp.143-145.
2. hatāb op. cit. II. *βλ. επίσης Jean DEPRES op.cit., Allal El FASSI op.cit.
3. Άστικός Κώδικας άρθρο 1446, Δεμερτζή op.cit.σελ.279-280, Τούση op.cit. σελ.238. Dardfr Dasūqi op.cit. II.
4. βλ. Roussier: "Le mariage du mineur de statut musulman" in Revue Algérienne no 3 1959.

Ὁ νόμιμος ἐπίτροπος μπορεῖ νά ἀντικαθιστᾶ τή βούληση τοῦ ἀνηλίκου, τοῦ διανοητικά ἀνώριμου ἢ καθυστερημένου ἀλλά καί τοῦ τρελοῦ γιά νά τοὺς παντρέψῃ. Χειρότερα ἀκόμα μπορεῖ ὁ ἐπίτροπος νά χρησιμοποιοῦ τὸ δικαίωμα καταναγκασμοῦ (jabr) πού διαθέτει γιά νά τοὺς ἐπιβάλλει νά παντρευτοῦν παρά τή θέλησή τους.

Εἶναι ἀλήθεια ὅμως ὅτι ἡ σύγχρονη ἀλγερινή νομοθεσία πού μόνο ἐφαρμόζεται σ'αὐτὴν τὴν περίπτωση, καταργεῖ ἢ περιορίζει σημαντικά τὰ προνόμια τοῦ ἐπιτρόπου κυρίως σ'ὅ,τι ἀφορᾶ τὸ γάμο τῶν ἀνηλίκων. Ὅρίζει πρῶτα τὴν πρὸς γάμο ἡλικία.

Τὸ πρῶτο ἄρθρο τοῦ νόμου Χήρα Χεμίστη ἀπαγορεύει στὸν ἄντρα νά συνάψῃ γάμο πρὶν τὰ 18 του χρόνια καί στὴ γυναίκα πρὶν νά ἔχει κλείσει τὰ 16 χρόνια. Χορηγοῦνται ὅμως καί ἄδειες γάμου πρὶν τὴν ὀλοκλήρωση τῆς νόμιμης ἡλικίας γιά ἐξαιρετικά σοβαροὺς λόγους.

Ἡ ἄδεια παρέχεται ἀπὸ τὸν πρόεδρο τοῦ δικαστηρίου μετὰ τὴ συμβουλή τοῦ εἰσαγγελέα. Τὸ ἄρθρο 4 τοῦ ἴδιου νόμου προσθέτει ὡστόσο ὅτι ὁ γάμος πού ἔγινε μεταξὺ συζύγων πού δὲν εἶχαν ἀκόμα τὴν ἀπαιτούμενη ἡλικία δὲν μπορεῖ νά προσβληθεῖ στίς ἐξῆς περιπτώσεις:

1ο) Ὅταν οἱ σύζυγοι ἔχουν πλέον φτάσει τὴν νόμιμη ἡλικία.

2ο) Ὅταν ἡ γυναίκα πού δὲν εἶχε αὐτὴν τὴν ἡλικία ἔχει μείνει ἔγκυος.

Ἐξ ἄλλου ὅταν οἱ μελλοντικοὶ δὲν ἔχουν φτάσει τὴν κατά τὸ νόμο ἐνηλικίωση πού εἶναι 21 ἐτῶν, πρέπει νά ἔχουν τὴν ἄδεια τοῦ νόμιμου τοῦ ἐπιτρόπου¹.

Ὅσο γιά τὸ ἐλληνικό δίκαιο ἀπαιτεῖ ὡς πρὸς γάμον ἡλικία, αὐτὴ τῶν 18 χρονῶν γιά τὸν ἄντρα καί 14 μόνο χρονῶν γιά τὴ γυναίκα.

Ὡστόσο ὅταν ἕνας γάμος γίνεται πρὶν τὴν ὀλοκλήρωση αὐτῶν τῶν προθεσμιῶν δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι ἄκυρος. Ἀναστελλεται ἀπλῶς ἡ συγκατοίκηση τῶν συζύγων μέχρι νά ἔχουν ἐκπληρώσει τίς ἀπαιτούμενες νόμιμες ἡλικίες².

1. Διάταξη τῆς 4ης Φεβρουαρίου 1959 ἄρθρο 2.

2. Ἀστικός Κώδικας, ἄρθρα 1350 ἐδ.1 καί 1373 ἀριθμὸς 1. Μιχαηλίδου.Νουάρου op.cit. σελ.36.

Τέλος απαιτείται ή συναίνεση τών γονέων ή τοῦ νόμιμου ἐπιτρόπου γιά τό γάμο τών ἀτόμων πού δέν διαθέτουν τήν πρός γάμον πνευματική ἰκανότητα¹. Θεωροῦνται ὡς πνευματικά ἀνίκανοι: οἱ ἀνήλικοι, οἱ διανοητικά καθυστερημένοι καί οἱ φρενοβλαβεῖς.

4ο) Ὁ τρόπος σύστασης τοῦ γάμου.

Ἐφ' ὅσον ὁ γάμος εἶναι κοινωνικός θεσμός χρειάζεται γιά νά εἶναι ἔγκυρος νά τηρηθοῦν ὀρισμένοι τύποι πού καθορίζει ὁ νόμος στή σύστασή του.

A) Στό ἑλληνικό δίκαιο.

Ἐφ' ὅσον ὁ γάμος εἶναι μιά συγκαταθετική σύμβαση ἢ αὐτοπρόσωπος παρουσία τών μελλονύμφων ἀπαιτεῖται στήν τέλεσή του*.

Ἡ συναίνεση ἐκφράζεται προσωπικά ἀπό κάθε μελλόνυμφο. Δηλαδή ὅεν ἐπιτρέπεται καμία μορφή γάμου δια ἐντολοδούχου².

Πρέπει ἢ συναίνεση νά ἐκφραστεῖ καθαρά καί νά μήν περιέχει ὄρους ἢ προθεσμίες. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ γάμος εἶναι μιά σύμβαση μεταξύ δύο ἀτόμων. Εἶναι ὅμως μιά σύμβαση πού γίνεται ἐνώπιον τῆς κοινωνίας. Γι' αὐτό ὁ νόμος ἀπαιτεῖ νά τοῦ δοθοῦν δημοσιότητα καί ἐπισημότητα.

Πρέπει ὁ μελλοντικός γάμος νά γνωστοποιηθεῖ δημόσια ὥστε νά μπορέσει νά καταγγελεῖ ἀπό ἕνα τρίτο πρόσωπο σέ περίπτωση ὑπαρξης νομικῶν κωλυμάτων γιά τή σύναψή του³.

Ἄν καί ἢ μή τήρηση αὐτῆς τῆς διάταξης δέν προκαλεῖ κυρώσεις ἢ μή γνωστοποίηση καθιστᾷ ἀδύνατη τήν χορήγηση τῆς ἐπισκοπικῆς ἀδειας πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν ἱεροτελεστία τοῦ γάμου. Ἡ ἱεροτελεστία τοῦ γάμου εἶναι ἀναγκαία ὅταν οἱ νεόνυμφοι εἶναι ἔλληνες πολίτες καί ὀρθόδοξοι⁴. Ἕνας γάμος πού γίνεται χωρίς θρησκευτική τελετή θεωρεῖται ἀνυπόστατος.

1. Ἀστικός Κώδικας ἄρθρα 1352 καί 131

2. " " ἄρθρο 1350 ἐδ.2, Μιχαηλίδου-Νουάρου *op.cit.* σελ.53-54

3. " " ἄρθρο 1369, Μπαλῆ *op.cit.* σελ.35-41, Δεμερτζῆ *op.cit.* σελ.21, Τούση *op.cit.* σελ.20.

* βλ. Δεμερτζῆ *op.cit.* σελ.11-12, 20, 23-25, Τούση *op.cit.* σελ.19 Μπαλῆ *op.cit.* σελ.22-25.

4. Ἀστικός Κώδικας ἄρθρο 1367, Δεμερτζῆ *op.cit.* σελ.51-57, Τούση *op.cit.* σελ. 20, 36-39.

B) Ἐπίσης, ὁ τρόπος σύστασης τοῦ γάμου στὸ ἰσλαμικὸ καὶ ἀλγερινὸ δίκαιο.

Στὸ ἰσλαμικὸ Μαλεκίτ δίκαιο ἐπίσης ὁ γάμος θεωρεῖται συναινετικὴ σύμβαση, ἢ συναίνεση πού ὅμως ἀπαιτεῖται δὲν εἶναι ἀναγκαστικά αὐτὴ τῶν μελλονύμφων ἀλλὰ ἐκείνη τῶν δύο πλευρῶν πού τοὺς ἐκπροσωποῦν. Ἐκτιθέμενα ἂν καὶ οἱ μελλονύμφοι μπορεῖ νὰ ἐκπροσωπηθοῦν στὴ σύναψη τοῦ γάμου αὐτὴ ἢ ἐκπροσώπηση δὲν ἔχει τὴν ἴδια σημασία ὅταν ἀφορᾷ τὸν ἄντρα καὶ ὅταν ἀφορᾷ τὴ γυναίκα.

Ἡ συναίνεση τοῦ ἐφήβου εἶναι μιὰ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἰσχύ τοῦ γάμου. Ἄν χρειάζεται, μπορεῖ ὁ ἄντρας νὰ στείλει πληρεξούσιο γιὰ νὰ ἐκφραστεῖ προφορικὰ ἢ συναίνεσὴ του.

Ἀντίθετα ἢ ἔφηβος, ἀλλὰ παρθένα γυναίκα, δὲν μπορεῖ νὰ παραβρεθεῖ στὴν τέλεση τοῦ γάμου καὶ νὰ ἐκφράσει ἢ ἴδια τὴ συναίνεσὴ της. Ἐκπροσωπεῖται ὅπωςδήποτε ἀπὸ τὸ νόμιμο γαμήλιο ἐπίτροπό της (wali) πού διαθέτει καὶ τὸ δικαίωμα νὰ τὴν ἐξαναγκάζει νὰ παντρευτεῖ¹.

Ὅταν ὅμως ἡ γυναίκα δὲν εἶναι παρθένα ἢ συναίνεσὴ της εἶναι ἀπαραίτητη ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἐκφράσει παρὰ μόνο διὰ μέσου τοῦ γαμήλιου ἐπιτρόπου της.

Ὡστόσο στὴν Ἀλγερία ἐφαρμόζεται ἡ διάταξη τῆς 4ης Φεβρουαρίου 1959 πού, ἀπορρίπτοντας τίς διατάξεις τοῦ κλασσικοῦ ἰσλαμικοῦ δικαίου, ἐπιβάλλει τὴν αὐτοπροσώπως παράσταση τῶν εἰς γάμο εἰσερχόμενων διατυπώνοντας: ὅτι: "Ὁ γάμος συνίσταται διὰ τῆς συναίνεσης τῶν δύο μελλονύμφων. Γιὰ νὰ μὴν ἀκυρωθεῖ ἡ συναίνεση ἐκφράζεται προφορικὰ, δημόσια καὶ αὐτοπροσώπως μὲ τὴν παρουσία δύο ἐνήλικων μαρτύρων, εἴτε ἐνώπιον τοῦ κάδι*, εἴτε ἐνώπιον τοῦ ληξίαρχου" (ἄρθρ.2).

Ἐξυπακούεται ὅτι πρὶν τὴ δημόδια αὐτὴ τελετὴ ἢ συμφωνία ἔχει ἤδη γίνεи μεταξύ τῶν δύο ἐνδιαφερόμενων πλευρῶν σὲ μιὰ εἰδικὴ σύσκεψη τῆς ὁποίας οἱ λεπτομέρειες ρυθμίζονται ἀπὸ τὸ κλασσικὸ ἰσλαμικὸ δίκαιο.

Σ'αὐτὴν τὴ συμβατικὴ σύσκεψη πρέπει νὰ παραβρεθοῦν: ὁ ὑποψήφιος γαμπρός ἢ ὁ ἐκπρόσωπός του, ὁ γαμήλιος ἐπίτροπος τῆς γυναίκας καὶ δύο μάρτυρες πού, κατὰ τὸ μαλεκίτ δίκαιο, μπορεῖ νὰ εἶναι μὲν ἔφηβοι, διανοητικὰ ἀνάπηροι ἢ καὶ κουφοί.

1. As Šarāxsi op.cit.IV. Χαϊτλ Ibn Ishāq op.cit.II.

* Κάδι: παραδοσιακὸς δικαστής.

Αυτή η υπερβολική επιείκεια τῶν Μαλεκίτ ὅσον ἀφορᾶ τὴν ποιότητα τῶν μαρτύρων ἐξηγεῖται μὲ τὸ γεγονός ὅτι οἱ μαλεκίτ νομοθέτες θεωροῦν ὅτι ἡ παρουσία τῶν ὄο μαρτύρων ἔχει ὡς μοναδικό σκοπὸ νὰ ἀφαιρέσει κάθε κρυφό χαρακτῆρα στὴ σύναψη γάμου.

Σ'αὐτὴ τὴ μόνη συμβατικὴ σύσκεψη πρέπει κάθε πλευρὰ νὰ θέσει ὄλους τοὺς ὄρους τῆς. Ἡ πρόταση γάμου καὶ ἡ παραδοχὴ τῆς πρέπει νὰ διατυπωθοῦν καὶ νὰ ἐννοηθοῦν καθαρά ἀπὸ κάθε πλευρὰ.

Οἱ συζητήσεις ἀφορᾶνε κατὰ κύριο λόγο τὸ ποσὸ ἐξαγορᾶς τῆς νύφης (sdaq) πού ὁ γαμπρός πρέπει νὰ καταβάλλει στὴ γυναίκα του.

Ἀντίθετα μὲ ὄλες τίς ἰσλαμικὲς νομοθετικὲς σχολές πού θεωροῦν τὴν καταβολὴ τοῦ "sdaq" σάν ἕνα ἀποτέλεσμα τοῦ γάμου, ἡ Μαλεκίτ σχολὴ τὸ βλέπει σάν μιὰ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἰσχὺ τοῦ γάμου¹. Γιὰ τοὺς Μαλεκίτ ἡ ἐξαγορὰ τῆς νύφης (sdaq) καθιστᾶ νόμιμη τὴν ἐκπλήρωση τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ γάμου. Τὸ Μαλεκίτ δίκαιο δὲν ἀκυρῶνει ὄμως μὲ κανένα τρόπο ἕνα γάμο πού ἔγινε χωρὶς τὴν καταβολὴ τοῦ "sdaq" ὅταν αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται ρητῶς στὴ σύμβαση τοῦ γάμου. Ὄταν ὄμως ὑπάρχει ρητὴ ἀναφορὰ γι'αὐτὸ, ὅπως συμβαίνει στίς περισσότερες περιπτώσεις, τὸ ποσὸ τοῦ "sdāq" πρέπει νὰ εἶναι ἀρκετὰ σημαντικό. Γι'αὐτὸ ἐξ ἄλλου ἡ Μαλεκίτ νομοθετικὴ σχολὴ ὀρίζει ὡς ἐλάχιστο ποσὸ τοῦ "sdaq" δέκα "δίρχαμ" δηλαδὴ δέκα χρυσὰ φράγκα². Ἀντίθετα κανένα ἀνώτατο ποσὸ τοῦ "sdāq" δὲν ὀρίζεται.

Μιὰ ἐπιτροπὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἐνωσης Γυναικῶν τῆς Ἀλγερίας ζήτησε ἀπὸ τὸ Κράτος νὰ μὴν ὑπερβαίνει τὸ "sdaq" τὸ ποσὸ τῶν 500 διναρίων Ἀλγερίας (περίπου 600 Γαλλικὰ Φράγκα τοῦ 1981) γιὰ νὰ τεθεῖ τέρμα στὴν αἰσχροκέρδεια ὀρισμένων γονέων³.

Ὅσο γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ "sdaq" ὁ νόμος ὀρίζει ὅτι μπορεῖ νὰ δοθεῖ σάν sdaq μόνο αὐτὸ πού μπορεῖ νὰ γίνει ἀντικείμενο πώλησης ἢ ἐνοικίωσης. Τὸ sdaq μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖται ἐπομένως ἀπὸ χρήματα, κινητὴ ἢ ἀκίνητη περιουσία ἢ καὶ τὴν ἐπικαρπία τους.

1. Kalīl Ibn Ishāq op.cit.II, Dardīr Dasūqi op.cit. II.

2. βλ. L.Milliot: "Introduction à l'étude du Droit Musulman".
Paris 1953 p.302.

3. βλ. Colloque sur le Droit de la Famille. Alger 27-28 mars 1973.

5ο) Οί αποδείξεις του γάμου.

Δέν άρκεϊ νά συσταθεϊ ό γάμος σύμφωνα μέ τούς κανόνες γιά νά ακολουθήσουν όλα τά άποτελέσματά του. Γι'αυτό χρειάζεται ακόμα νά υπάρξουν αποδείξεις τής σύναψής του.

A) Στήν Έλλάδα:

Τό έγγραφο πού ό έλληνικός νόμος¹ περί ληξιαρχικών πράξεων άναγνωρίζει σάν αποδεικτικό του γάμου είναι ή ληξιαρχική πράξη γάμου πού συντάσσεται μέ βάση τή δήλωση του θρησκευτικού λειτουργού πού εϋλόγησε τό γάμο. Στήν έλλειψη τέτοιου εγγράφου ό γάμος μπορεί νά αποδειχτεϊ είτε μέ άπόφαση του δικαστηρίου είτε ακόμα μέ κάθε νόμιμο μέσο συμπεριλαμβανομένου του όρκου ή τής όμολογίας.

B) Στήν Άλγερία:

"Αν τό κλασσικό ίσλαμικό δίκαιο δέν άπαιτεϊ καμία άπόδειξη του γάμου (έκτός από τήν παρουσία δύο μαρτύρων στή σύναψή του) τό ίδιο δέν ισχύει γιά τή σύγχρονη άλγερινή νομοθεσία.

Κατά τό άρθρο 5 του νόμου Χήρα Χεμίστη: "Κανείς δέν μπορεί νά διεκδικεϊ τόν τίτλο του συζύγου άν δέν διαθέτει ένα αποδεικτικό του γάμου πού συντάχθηκε ή μεταγράφηκε στό ληξιαρχικό βιβλίο.

Οί γάμοι πού συστάθηκαν πριν από τόν παρόντα νόμο θά πρέπει νά μεταγραφθοϋν έντός τριών έτών".

6ο) Τά άποτελέσματα του γάμου.

Μιά καί συστάθηκε σύμφωνα μέ τούς κανόνες ό γάμος έχει ως άποτέλεσμα πρώτα τήν κοινή συμβίωση των συζύγων. Αϋτή ή κοινή συμβίωση υπόκειται σέ όρισμένες άνισες υποχρεώσεις ανάλογα μέ τό φύλο των συζύγων. Είναι αϋτά πού λέγονται άμοιβαία δικαιώματα καί καθήκοντα των συζύγων. Αϋτά τά καθήκοντα καί δικαιώματα των συζύγων ρυθμίζουν τίς σχέσεις τους όχι μόνο στό προσωπικό επίπεδο αλλά καί σέ ό,τι άφορᾷ τήν περιουσία.

1. Νόμος 5097/1931, βλ. Τούση ορ.cit. σελ.63, Μπαλῆ ορ.cit.σελ.39-41, Μιχαηλίδου-Νουάρου ορ.cit. σελ. 59-60.

Πρέπει να ειπωθεί ότι από νομική άποψη δύσκολα διακρίνονται τα όρια μεταξύ προσωπικών και περιουσιακών σχέσεων που τόσο περιπλέκονται στην οικογένεια.

A) Οί προσωπικές σχέσεις μεταξύ συζύγων: ή κοινή συμβίωση.

a) Στήν Ελλάδα.

Η υποχρέωση για συζυγική συγκατοίκηση είναι το πρώτο αποτέλεσμα του γάμου και θεωρείται αυτονόητο. Είναι ένα δικαίωμα που μπορεί να διεκδικεί ο καθένας των δύο συζύγων με μόνη περιοριστική προϋπόθεση να μην θίξει την ατομική ελευθερία του άλλου¹.

Η κοινή συμβίωση συνεπάγεται την συζυγική συγκατοίκηση, την μεταξύ συζύγων αποκλειστικότητα των σεξουαλικών σχέσεων², την αμοιβαία βοήθεια και υποστήριξη, τον αμοιβαίο σεβασμό και πίστη και τέλος την συντήρηση και τη φροντίδα των κοινών τέκνων.

β) Στήν Αλγερία.

Η αρχή της κοινής συμβίωσης δεν αναπτύσσεται στο ισλαμικό όπως στο ελληνικό δίκαιο. Ίσως διότι αυτή η κοινή συμβίωση μειώνεται σοβαρά όταν ο άντρας είναι πολύγαμος.

Εφ'όσον ο γάμος λαμβάνεται προπαντός σαν νομιμοποίηση των σεξουαλικών σχέσεων, απ'αυτήν τη σκοπιά εξετάζονται αποκλειστικά οι ενδοσυζυγικές σχέσεις. Έτσι ο νόμος που επιβάλλει στον άντρα κάποια συζυγική συγκατοίκηση επικαλείται το δικαίωμα της γυναίκας για σεξουαλικές σχέσεις. Γι' αυτόν τον λόγο επίσης το κλασσικό ισλαμικό δίκαιο όριζε στον άντρα να διαμοιράζει δίκαια το χρόνο του μεταξύ των γυναικών του όταν είναι πολύγαμος.

Τέλος ένα από τα αποτελέσματα του γάμου που έχει βαριές επιπτώσεις στις προσωπικές συζυγικές σχέσεις είναι το δικαίωμα που αναγνωρίζεται στον άντρα να διαθέτει όπως θέλει τη γυναίκα του, να την υποχρεώσει να τον ακολουθεί όπου θέλει και να την τιμωρήσει (μέ δάρισιμο) αν αυτή είναι

1. Αστικός Κώδικας, άρθρο 1386, Δεμερτζή op.cit.σελ.105-107, Τούση op.cit.σελ.67, Μπαλή op.cit.σελ.67, Μιχαηλίδου-Νουάρου op.cit.σ.82-84.

2. Αστικός Κώδικας, άρθρο 1439, βλ.Μιχαηλίδου-Νουάρου op.cit.σελ.85. Ποινικός Κώδικας άρθρο 357.

"άνυπότακτη"¹.

Ἡ ὑποχρέωση γιὰ συζυγική πίστη εἶναι φυσικά μονόπλευρη καί ἐπιβαρύνει μόνο τή γυναίκα. Ὡστόσο στή σημερινή ἀλγερινή νομοθεσία τό διάταγμα τῆς 17ης Σεπτεμβρίου 1959 πού συμπληρώνει τή διάταξη τῆς 4ης Φεβρουαρίου τοῦ ἴδιου χρόνου ἐπιβάλλει καί στόν ἄντρα τή συζυγική πίστη ἀφοῦ τιμωρεῖ μιὰ ἐνδεχόμενη μοιχεία του.

Β) Οἱ μεταξύ συζύγων περιουσιακές σχέσεις.

Οἱ μεταξύ συζύγων περιουσιακές σχέσεις εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας στόν χαρακτηρισμό ἑνός τύπου οἰκογένειας. Διότι ἀνάλογα μέ τήν ἔκταση τῶν κοινῶν τοῦς οἰκονομικῶν συμφερόντων ὁ ἄντρας καί ἡ γυναίκα μπορεῖ νά διατηρήσουν μεταξύ τους σχέσεις μικρότερης ἢ μεγαλύτερης ἀλληλεγγύης. Εἶναι ἀλήθεια ὅμως ὅτι τά κοινά συμφέροντα μπορεῖ νά εἶναι ἐξ ἴσου αἰτία καλύτερης συζυγικῆς συμβίωσης καί πηγὴ ἐχθρότητας ὅταν ὑπάρχουν σημαντικές διαφορές ὡς πρός τή διαχείριση τῆς κοινῆς περιουσίας.

Ὅπωςδήποτε τό σύστημα ρύθμισης τῶν περιουσιακῶν σχέσεων πού προκύπτει ἀπό τόν γάμο δέν μπορεῖ παρά νά ἔχει ἐπιπτώσεις στή σταθερότητα τῆς οἰκογένειας.

Ποιά εἶναι, λοιπόν, ἡ τύχη τῆς περιουσίας τοῦ κάθε συζύγου μετά τό γάμο ὅπως προσδιορίζεται ἀπό τό ἑλληνικό καί τό ἰσλαμικό δίκαιο;

Στό σύγχρονο ἑλληνικό ὅπως καί στό μαλεκίτ δίκαιο εἶναι τό σύστημα χωρισμοῦ περιουσιῶν πού ἰσχύει. Πρέπει ὡστόσο νά σημειωθεῖ ὅτι αὐτός ὁ χωρισμός περιουσιῶν μετριάζεται στήν ἑλληνική περίπτωση μ' ἕνα λεγόμενο "συμβατικό προικῶο σύστημα" ὅταν μιὰ προίκα ἔχει συσταθεῖ. Κάτι πού συνέβαινε μέχρι πρόσφατα πολύ συχνά. Ἡ περί χωρισμοῦ περιουσίας ἑλληνική νομοθεσία βασίζεται σέ δύο θεμελιώδεις ἀρχές².

1ο) Ἡ ἀρχή τῆς περιουσιακῆς αὐτοτέλειας τῶν συζύγων.

2ο) Ἡ ἀρχή ὅτι ὁ ἄντρας φέρει τά βάρη τοῦ γάμου.

1ο) Ἡ ἀρχή τῆς περιουσιακῆς αὐτοτέλειας τῶν συζύγων ἐπιβάλλει ὅτι ὅλα τά εἶδη ἀγαθῶν πού ὁ ἄντρας καί ἡ γυναίκα ἀπόκτησαν χωριστά δέν πρέ-

1. Κοράνι: Σουράτ IV Εὑέτ 34.

2. Ἀστικὸς Κώδικας ἄρθρο 1397 βλ. Δεμερτζή ο.π. cit. σελ. 123, 106-114.

πει νά θίγονται λόγω τῆς σύναψης γάμου. Ὁ καθένας ἀπό τούς δύο σύζυγους μπορεῖ νά διαθέτει τήν περιουσία του, νά τή διαχειριστεῖ ὅπως θέλει χωρίς νά δίνει λογαριασμό στόν ἄλλο. Ἡ μόνη ἐξαιρέση ἀφορᾷ στήν ἄσκηση ἀπό τή γυναίκα μιᾶς ἐμπορικῆς δραστηριότητας. Ἀπαιτεῖται γιά τό σκοπό αὐτό ἡ συναίνεση τοῦ ἄντρα.

- 2ο) Ἡ ἀρχή ὅτι ὁ "ἄνθρωπος φέρει τά βάρη τοῦ γάμου" ἀπαγγέλεται σάν λογική συνέπεια τῶν προνομίων του ὡς ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογένειας¹. Τά βάρη τοῦ γάμου εἶναι ὅλα τά ἀπαραίτητα ἐξοδα γιά τή συντήρηση (διατροφή, ντύσιμο, κατοικία, περίθαλψη, ἐκπαίδευση) καί τήν κοινωνική ζωή (ψυχαγωγία κτλ.) τοῦ ζεύγους καί τῶν παιδιῶν του, σύμφωνα μέ τήν κοινωνική τους τάξη, τήν περιουσία τους καί τήν ἐποχή τους.

Ὁ σύζυγος δέν εὐθύνεται φυσικά γιά τή συντήρηση τῶν ἐνδεχόμενων ἐξώγαμων παιδιῶν τῆς γυναίκας του ὅπως δέν ὑποχρεώνεται νά ἱκανοποιήσει τίς οἰκονομικές ἀνάγκες τῶν πεθερῶν του. Ὅπως βλέπουμε ἡ ἀρχή τῆς ἀναγνώρισης, καθιέρωσης καί υπεράσπισης τῆς συζυγικῆς, πυρηνικῆς μόνο, οἰκογένειας ἐκδηλώνεται ἐδῶ σαφέστατα. Ἄν ὁ Ἀστικός Κώδικας ἐπιβάλλει στόν ἄντρα νά φέρει τά βάρη τοῦ γάμου, ὑποχρεώνει ἐπίσης τή γυναίκα νά συνεισφέρει ἐπικουρικά στήν ἀνακούφισή τους ἀπό τήν ἴδια της περιουσία ἢ μέ ὁποιοδήποτε ἄλλο εἰσόδημα διαθέτει ὅταν ὁ ἄντρας ἀποδεικνύεται ἀνίκανος νά ἐκπληρώσει μόνος τά καθήκοντά του². Καλύτερα ἀκόμα ἡ γυναίκα ὑποχρεώνεται νά ἀντιμετωπίζει ὅλα τά βάρη τοῦ γάμου ὅταν ὁ ἄντρας της βρίσκεται σέ ἀπόλυτη ἐνδεια³.

Κάτι τέτοιο δέν ὑπάρχει στό ἰσλαμικό μαλεκίτ δίκαιο. Καθώς ἡ ἐξουσία τοῦ ἄντρα εἶναι ἀπόλυτη, ἀποκλειστικά ἐπίσης τοῦ ἀνατίθεται ἡ ὑποχρέωση συντήρησης τῆς γυναίκας καί τῶν παιδιῶν του. Αὐτή ἡ ὑποχρέωση συντήρησης περιλαμβάνει τή διατροφή, τό ντύσιμο καί μιάν εὐπρεπῆ κατοικία⁴. Ἄν καί συνιστᾶται νά ληφθεῖ ὑπ'ὄψη ἡ οἰκονομική κατάσταση τοῦ ἄντρα καί τῆς γυναίκας στόν καθορισμό τῆς χρηματικῆς ἀξίας τῆς συντήρησης αὐ-

1. Ἀστικός Κώδικας ἄρθρο 1398 βλ. Τούση op.cit.σελ.129-133.
Μιχαηλίδου-Νουάρου op.cit. σελ.110-113.

2. Ἀστικός Κώδικας ἄρθρα 1404, 1482 βλ. Τούση σελ.91-92.

3. " " ἄρθρο 1399, βλ. Μιχαηλίδου-Νουάρου σελ.113.

4. Κοράνι Σουράτ LXV Εἰδέτ 7.

της, ή γυναίκα έχει τό δικαίωμα νά τήν διεκδικήσει άκόμα καί όταν εΐναι, κατά πολύ, πλουσιότερη τοῦ άντρα της.

Ήν ό άντρας βρίσκεται σέ άπόλυτη ένδεια καί συνεπώς σέ άδυναμία νά έκπληρώσει αύτήν τήν ύποχρέωση συντήρησης, όχι μόνο δέν επιβάλλεται στή γυναίκα νά τόν βοηθήσει άλλά της επιτρέπεται, άν όχι συνιστάται, νά τόν διαζευχθεΐ¹. Τίποτα δέν δείχνει καλύτερα από τό σύστημα χωρισμοῦ περιουσίας πόσο άβάσιμη νομικά εΐναι στό Ίσλάμ ή άρχή της κοινής συμβίωσης. Ό γάμος δέν έχει πράγματι καμία επίπτωση στίς άντίστοιχες περιουσίες τών συζύγων. Εΐναι μάλιστα έκπληκτικό νά βλέπει κανείς μιá νομοθεσία, πού έξ άλλου μειώνει τή γυναίκα, νά της δίνει μεγαλύτερο -άπ'ό,τι τό έλληνικό δίκαιο- περιθώριο νά διαχειρίζεται τήν περιουσία της χωρίς τήν παραμικρή άνάμιξη τοῦ άντρα της.

Ένας μόνο περιορισμός της επιβάλλεται από τό μαλεκίτ δίκαιο στόν τομέα αυτό. Άφορά δύο είδη νομικῶν πράξεων: α) τή όωρεά από μέρος της γυναίκας, όσο ζεΐ, πάνω τοῦ τρίτου της περιουσίας της καί β) τήν έγγύηση έκ μέρος της σέ κάποιον ξένο πρός τήν οικογένεια². Γι'αυτές μόνο τίς δύο πράξεις ή μαλεκίτ ισλαμική νομοθεσία άναγνωρίζει στόν άντρα νά άντιτίθεται στή γενναιοδωρία της γυναίκας του.

α) Ή προίκα στήν έλληνική νομοθεσία:

Ό χωρισμός περιουσίας δέν εΐναι όμως άπόλυτος, όπως προαναφέραμε, στό έλληνικό δίκαιο εφόσον ή προίκα συνιστάται μέ σύμβαση, κάτι πού συνέβαινε μέχρι πρόσφατα πολύ συχνά. Οί Έλληνες νομοθέτες μιλάνε τότε γιά ένα συμβατικό προικῶο σύστημα.

Ή προίκα εΐναι στό σημερινό έλληνικό δίκαιο ή περιουσία πού ή γυναίκα παρέχει στόν άντρα της γιά τήν ανακούφιση τῶν βαρῶν τοῦ γάμου³. Μ'αυτήν τήν ιδιότητα εΐναι δεμένη μέ τή σύσταση τοῦ γάμου. Μπορεΐ ή προίκα νά συσταθεΐ κατά δύο τρόπους⁴: α) μέ προικωσύμφωνο, β) μέ διαθήκη (ή διά-

1. Dardír Dasūqí op.cit. II.

2. Hatāb op.cit. V. L.Milliot op.cit. p.431.

3. Άστικός Κώδικας άρθρο 1406 παράγραφος 1, βλ. Δεμερτζή σελ.127, Τούση σελ.140-143.

4. Άστικός Κώδικας άρθρα 1406 παράγρ. 2 καί 1407. Βλ.Τούση σελ.149-155 Δεμερτζή σελ.146-147, Μιχαηλίδου-Νουάρου σελ.122.

ταξη τελευταίας βούλησης). Φυσικά μπορεί ή προίκα νά απονέμεται χωρίς τήν προηγούμενη σύνταξη συμβολαιογραφικού εγγράφου αλλά, στην περίπτωση αυτή, είναι νομικά ανύπαρκτη.

Ἡ ἰσχὺς τῆς σύστασης προίκας ἐξαρτᾶται φυσικά ἀπὸ τὴ νομιμότητα τοῦ συναπτομένου γάμου. Ἡ προίκα μπορεῖ νά δοθεῖ πρὶν καὶ κατὰ τὸ γάμο, ὅμως μὲ κανένα τρόπο μετὰ τὴ διάλυσή του. Ἡ προίκα δὲν εἶναι δωρεὰ τῆς γυναίκα πρὸς τὸν ἄντρα της. Τίθεται ἀπλῶς στὴ διάθεση τοῦ συζύγου ὡς κεφάλαιο τοῦ ὁποίου μπορεῖ νά ἔχει τὴν ἐπικαρπία ὅσο διαρκεῖ ὁ γάμος. Φυσικά αὐτὸ δὲν ἀφορᾷ τὴν ἐξώπρικο περιουσία πού μπορεῖ νά ἔχει ἡ γυναίκα.

Μετὰ τὴ διάλυση τοῦ γάμου (ἢ τὸ θάνατο τῆς γυναίκα) τὸ κεφάλαιο (ἀκίνητη ἢ κινητὴ περιουσία) πρέπει νά ἐπιστραφεῖ ἀκέραιο στὴ γυναίκα, τὸν προικοδότη ἢ τοὺς κληρονόμους της. Ἡ προίκα εἶναι ἐπομένως ἡ ἀναπαλλοτρίωτη περιουσία τῆς γυναίκα¹. Ἐξ ἄλλου ἂν ἡ διαχείριση τῆς προίκας ἀπὸ τὸν ἄντρα εἶναι ἐλλαττωματικὴ ἢ ἂν αὐτὸς δὲν ἐκπληρώνει τίς ὑποχρεώσεις συντήρησης ἀπέναντι στὴ γυναίκα καὶ στὰ παιδιὰ του, ἡ γυναίκα μπορεῖ νά ἀνακτήσει τὴν προικῶν περιουσία της καὶ νά τὴν διαχειριστέῃ ὅπως θέλει².

Ἡ προίκα θεωρεῖται ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ νομοθεσία ὡς ὑπηρετοῦσα τὸ δημόσιο συμφέρον. Οἱ διατάξεις τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικα πού ἀναφέρονται σ'αὐτὴν εἶναι ἐπομένως ἐπιτακτικὲς καὶ ζήτημα δημόσιας τάξης³.

Ἡ ὑποχρέωση προικοδότησης δὲν ἐπιβαρύνει τὴ νύφη ἀλλὰ τοὺς γονεῖς της (πρῶτα τὸν πατέρα καὶ σὲ περίπτωση ἀνικανότητάς του, τὴν μητέρα). Οἱ γονεῖς τῆς νύφης ὑποχρεώνονται νά προικοδοτοῦν τὴν κόρη τους ὅταν διαθέτουν τὰ οἰκονομικά μέσα καὶ ὅταν ἡ θυγατέρα τους δὲν διαθέτει καμία προσωπικὴ περιουσία πού νά τῆς ἐπιτρέπει νά αὐτοπροικοδοτηθεῖ.

II Ἡ διάλυση τοῦ γάμου.

Ἐκτός ἀπὸ τὸ θάνατο, ὑπάρχουν τρεῖς πιθανές μορφές διάλυσης τοῦ γάμου: α) ἡ μονόπλευρη διάζευξη, β) ἡ ἀκύρωση τοῦ γάμου, γ) ἡ δικαστικὴ

1. Ἀστικός Κώδικας ἄρθρα 1416 καὶ 1417, Δεμερτζῆ σελ.139,179-182.

2. " " ἄρθρα 1431 παράγραφος 2 καὶ 1434, Τούση σελ.213-215.

3. Ἀστικός Κώδικας ἄρθρα 1402 ἐδ.2, 1407, 1429, 1416, 1417 ἐπ, 1425, 1262 ἀριθμὸς 4, 1304, 1431 ἐπ, 1426.

διάλυση γάμου. Οι τρεις αυτές μορφές διακοπής του γαμήλιου δεσμού αναγνωρίζονται από το ισλαμικό μαλκεϊτ δίκαιο¹, ενώ δέκτες στο ελληνικό δίκαιο είναι μόνο η ακύρωση του γάμου και το διαζύγιο με δικαστική απόφαση.

Και εφ'όσον στην πράξη, η μονόπλευρη διάζευξη (μέ απόρριψη της γυναίκας) είναι η πιό συνηθισμένη μορφή διάλυσης γάμου στις μουσουλμανικές χώρες και ιδιαίτερα στην Άλγερία, απ'αυτήν θά αρχίσουμε:

1ο) Ἡ μονόπλευρη διάζευξη (Talaq) στην Ἄλγερία:

Ἡ μονόπλευρη διάζευξη είναι ένα από τὰ προνόμια τοῦ ἄντρα στον ὁποῖον ἀναγνωρίζεται τὸ δικαίωμα νά διακόψει ὅποτε θέλει τὸ γαμήλιο δεσμό χωρίς νά δώσει λογαριασμό σέ κανέναν.

Ἡ γυναίκα πού θά ἀκούσει ρητά διατυπωμένες ἀπό τόν ἄντρα της τίς καθιερωμένες ἐκφράσεις διάζευξης θεωρεῖται αὐτόματα διαζευγμένη. Ἡ συναίνεσή της δέν ἀπαιτεῖται καί δέν μπορεῖ νά ἀσκήσει ἔφεση διότι ἡ διάζευξη θεωρεῖται ἀπό τὸ νόμο σάν μιὰ καθαρὰ ἰδιωτική πράξη στήν ὁποία καμία ἐπισημότητα ἢ δημοσιότητα δέν ἐπιβάλλεται (ὅπως π.χ. ἡ παρουσία μαρτύρων).

Ὡστόσο στήν Ἄλγερία ἡ διάταξη τῆς 4ης Φεβρουαρίου 1959 περιορίζει σημαντικά αὐτήν τήν ὑπερβολική ἐξουσία τοῦ ἄντρα ἐπιβάλλοντας ὅτι, ἐκτός τῶν περιπτώσεων θανάτου, ὁ γάμος διαλύεται μόνο μέ δικαστική ἀπόφαση (ἄρθρο 6).

Ἀλλά ἡ συνήθεια τῆς μονόπλευρης διάζευξης εἶναι τόσο βαθιά ριζωμένη στήν κοινωνία πού ἀναγκάστηκε ἡ σύγχρονη ἄλγερινή νομοθεσία νά συμβιβαστεῖ μαζί της. Ἔτσι ἀποδεικνύεται ὅτι τελικά ἡ ἀποπομπή τῆς γυναίκας παραμένει πάντα νομικά ἀποδεκτὴ ἀρκεῖ νά γνωστοποιηθεῖ δημόσια.

Τὸ διάταγμα τῆς 17 Σεπτεμβρίου 1959 ὀρίζει πράγματι (ἄρθρο 11 in fine) ὅτι ἡ διάλυση τοῦ γάμου εἶναι δυνατή "ὅταν, μετὰ ἀπό ἐκκλήση τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου συζύγου πού τόν ἐνημερώνει γιὰ τήν μονόπλευρη βούληση τοῦ ἄντρα νά διαζευχθεῖ, ὁ δικαστής ἀποφασίζει τή διάλυση αὐτή.

Ἡ ισλαμική νομοθεσία ἀναγνωρίζει στον ἄντρα τὸ δικαίωμα νά διαζευ-

1. Dardīr Dasūqi: op.cit.II.

χθεϊ καί νά ξαναπαντρευτεϊ τή γυναίκα του τρεῖς φορές διαδοχικά χωρίς νά ὑποχρεώνεται σέ μιὰ καινούργια σύμβαση γάμου στήν ὁποία ἀπαιτεῖται ἡ συνάφιση τῆς γυναίκας καί ἡ καταβολή σ'αὐτήν ἑνός νέου χρηματικοῦ ποσοῦ ἔξαγορᾶς τῆς νύφης.

Οἱ τρεῖς αὐτές πρῶτες διαζεύξεις πού συνοδεύονται μέ παλινωδίες τοῦ ἄντρα θεωροῦνται ἀκυρώσιμες μέ τήν προϋπόθεση ὅμως ὅτι κάθε φορά ἡ παλινωδία τοῦ ἄντρα γίνεται πρὶν τή λήξη τῆς περιόδου ἐγκρατείας τῆς γυναίκας, διάρκειας τριῶν μηνῶν¹.

Ἡ τέταρτη διάζευξη εἶναι ὅμως ἀμετάκλητη διότι ἀπαγορεύεται στόν ἄντρα νά ξαναπαντρευτεϊ μιὰ γυναίκα πού ἀπέρριψε τρεῖς φορές, ἐκτός ἂν, ἐν τῷ μεταξῷ, ἡ γυναίκα ἔχει συνάψει γάμο μέ ἕνα τρίτο πρόσωπο καί χωρίσει. Τότε ὁ πρῶν ἄντρας της μπορεῖ νά τήν ξαναπαντρευτεϊ τηρώντας ὅμως ὅλη τή διαδικασία μιᾶς νέας σύμβασης γάμου.

Μιὰ ἄλλη περίεργη μορφή ἀμετάκλητης διάζευξης εἶναι ἡ λεγόμενη "διάζευξη τῶν τριῶν". Ἡ διάζευξη "τῶν τριῶν" ἀποκαλεῖται ἔτσι διότι ὁ ἄντρας ἀπαγγέλει τρεῖς φορές τά καθιερωμένα λόγια διάζευξης (ἢ μέ χειρονομία δηλώνει τόν ἀριθμό τρία). Αὐτή ἡ μορφή διάζευξης δημιουργεῖ τά ἴδια, μέ τήν τρίτη διάζευξη, κωλύματα γάμου.

Ἄν καί ἀποδοκιμάζεται σφοδρά ἀπό τοὺς νομοδιδάσκαλους καί θεωρεῖται ἁμαρτία ἀπό τοὺς Μαλεκίτ ἡ διάζευξη τῶν τριῶν παραμένει μιὰ πολύ συχνή συνήθεια στήν Βόρεια Ἀφρική. Θεωρεῖται ἄλλωστε νόμιμη ἀπό τό ἰσλαμικό δίκαιο.

Ἐπάρχει τέλος μιὰ μορφή διαζυγίου πού λέγεται συναινετική διάζευξη μέ τήν ὁποία οἱ δύο σύζυγοι συμφωνοῦν νά διαζευχθοῦν ὀριστικά (μέ ἢ χωρίς ὄρους ὅπως οἰκονομική ἀνταμοιβή, δικαίωμα ἐπιμέλειας τῶν παιδιῶν κτλ.). Τυπικά ὅμως αὐτή ἡ διάζευξη περιβάλλεται τό χαρακτήρα μιᾶς μονόπλευρης (ἐκ μέρους τοῦ ἄντρα) διάζευξης.

Ἡ δεύτερη μορφή διάλυσης τοῦ γάμου μετά τήν μονόπλευρη διάζευξη εἶναι ἡ ἀκύρωση τοῦ γάμου. Ἀκύρωση τοῦ γάμου ὑπάρχει ὅταν μετά τή σύναψη του ἐμφανίζονται αἰτίες πού θά μπορούσαν νά τήν ἐμποδίζουν ὅπως ἡ ἐξ ἀγχιστείας ἢ ἐκ θηλασμοῦ συγγένεια καί ἡ ἑτεροθρησκεία σέ περίπτωση ἀποστασίας ἑνός συζύγου.

1. Κοράνι Σουράτ II Εὔέτ 229-230.

Είναι αλήθεια ότι η μονόπλευρη διάζευξη είναι ο πιο συνηθισμένος τρόπος διακοπής του γαμήλιου δεσμού στα Ισλαμικά κράτη. Υπάρχουν ωστόσο περιπτώσεις όπου η διάλυση του γάμου αποφασίζεται από δικαστήριο.

Η δικαστική διάλυση του γάμου αν και παρομοιάζεται από τους μαλεκίτ νομοθέτες με την μονόπλευρη διάζευξη έχει, αντίθετα με την τελευταία, αιτίες που καταγράφηκαν προσεκτικά. Όρισμένες απ'αυτές προκαλούν αυτόματα το διαζύγιο. Δηλαδή ο δικαστής αποφασίζει αναγκαστικά τη διάλυση του γάμου όταν μετά από έκκληση του ενός συζύγου διαπιστώνει την ύπαρξη των εξής αιτίων:¹

α) Μετά από έκκληση της γυναίκας:

1ο) Όταν ο άντρας δεν εκπληρώνει την υποχρέωση συντήρησης έναντί της.

2ο) Όταν ο άντρας δεν κατέβαλε το χρηματικό ποσό εξαγοράς της νύμφης πριν την εκπλήρωση των συζυγικών υποχρεώσεων.

β) Μετά από έκκληση αμφοτέρων των συζύγων:

Όταν υπάρχουν άκυρωτικά φυσικά (σωματικά και ψυχικά) ελαττώματα. Αυτά τα ελαττώματα είναι:

1ο) Οί αναπηρίες και κάθε μορφή σεξουαλικής ανικανότητας που καθιστούν αδύνατη τη συνουσία.

2ο) Οί μεταδοτικές αρρώστιες ή αυτές που καθιστούν αδύνατη ή ανυπόφορη την συγκατοίκηση όπως η φρενοβλάβεια, ή λέπρα και η περιττωματική ακράτεια.

Η δικαστική διάλυση του γάμου μπορεί, τέλος, να αποφασιστεί μετά τη συμβουλή δύο διαιτητών που διαπιστώνουν την ασυμφωνία των δύο συζύγων ή, ακόμα καλύτερα, μετά από αίτηση της γυναίκας λόγω ζημιάς ή αδικίας που υπέστη. Η ζημιά αυτή μπορεί να είναι έξ'ισου ήθικη (εξύβριση, συκοφαντία) ή σωματική (κακώσεις, δάρσιμο, υπερβολική ή παράνομη κάθειρξη και απαγόρευση να δει τους γονείς της). Υπάρχει ζημιά όταν ο άντρας κάνει κατάχρηση των προνομίων του πέρα απ'όσα επιτρέπει ο νόμος ή αγνοεί τα δικαιώματα που παρέχει στη γυναίκα.

1. Khalīl Ibn.Ishāq op.cit.II,Hatāb op.cit. III.

Τό διάταγμα τῆς 17ης Σεπτεμβρίου 1959 συμπληρώνοντας τή διάταξη τῆς 4ης Φεβρουαρίου 1959 προσθέτει, ὡς λόγους διαζυγίου, τή μοιχεία τοῦ ἄντρα καί τήν καταδίκη του σέ μιά καταθληπτική καί ἀτιμωτική ποινή.

2ο) Ἡ δικαστική διάλυση τοῦ γάμου στήν Ἑλλάδα.

Ἡ διάλυση τοῦ γάμου διά δικαστικῆς ἀπόφασης εἶναι ἡ μόνη δεκτὴ μορφή διαζυγίου στήν Ἑλλάδα¹. Μέχρι τό 1920 ἴσχυαν ἀκόμα οἱ διατάξεις τοῦ νόμου τῆς Νεαρᾶς 117 τοῦ Ἰουστινιανοῦ Δικαίου (πού υἱοθετήθηκαν ἀπό τό Βυζαντινὸ Κανονικὸ Δίκαιο) σχετικὰ μέ τό διαζύγιο "ἐξ εὐλόγου αἰτίας". Οἱ λόγοι διαζυγίου ἦταν:²

- α) ἡ μοιχεία τῆς γυναίκας
- β) ἡ καταδίκη τοῦ ἄντρα γιά μοιχεία μέ μιά παντρεμένη γυναίκα.
- γ) ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἄντρα ἀβάσιμη καταγγελία γιά μοιχεία τῆς γυναί-
κας.
- δ) ἡ ἐπιβουλή τῆς ζωῆς ἑνός συζύγου ἀπό τόν ἄλλο.
- ε) ἡ συνωμοσία τοῦ ἄντρα κατά τοῦ βασιλιᾶ.
- ζ) τό γεγονός ὅτι ἡ γυναίκα συντροφεύεται ἢ λούζεται σέ κοινά λου-
τρά μέ ἄντρες χωρίς ἄδεια τοῦ συζύγου.
- η) ἡ διανυκτέρευση τῆς γυναίκας ἐκτός τοῦ συζυγικοῦ οἴκου.
- θ) ἡ σεξουαλικὴ ἀνικανότητα τοῦ ἄντρα.

Ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψη τοῦ γάμου σάν Μυστήριου, καί ὀλοκλήρωση δύο ἀνθρώπων ὑπάρξεων πού δένονται ἰσόβια ἐξηγεῖ τήν αὐστηρότητα τοῦ ἑλλη-
νικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικα ἀπέναντι στό διαζύγιο.

Φυσικά, ἀναγνωρίζοντας τή διάλυση τοῦ γάμου καί τή δευτερογαμία τῶν διαζευγμένων ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία παρέχει δεῖγμα σοφίας καί ἐπιείκειας σέ σχέση μέ τήν Ρωμαιοκαθολικὴ πού ἀπαγορεύει τό διαζύγιο.

Εἶναι ὥστ' ὅσο σάν ἀναγκαῖο κακό καί κοινωνικὴ ἀνάγκη πού τό σύγχρο-

1. Ἀστικός Κώδικας ἄρθρο 1438 βλ. Δεμερτζῆ *op.cit.* σελ. 260. Τούση *op.cit.* σελ. 227.

2. Βλ. Δεμερτζῆ σελ. 254-259, Τούση σελ.230, Μιχαηλίδου-Νουάρου *op.cit.* σελ. 170-171.

νο ελληνικό δίκαιο αντίλαμβάνεται τό διαζύγιο¹. Γι'αυτόν τό λόγο οί διατάξεις πού αναφέρονται σ'αυτό εἶναι ζητήματα δημόσιας τάξης καί περιορισμένες εἶναι οί νόμιμες αἰτίες διαζυγίου. Τό ελληνικό δίκαιο διακρίνει δύο εἴδη λόγων διαζυγίου: α) τούς ὑπαίτιους λόγους διαζυγίου καί β) τούς ἀναίτιους λόγους διαζυγίου.

α) Οἱ ὑπαίτιοι λόγοι διαζυγίου εἶναι:²

- 1ο) ἡ μοιχεία τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου συζύγου.
- 2ο) ἡ ἐπί διετία κακόβουλος ἐγκατάλειψη τοῦ συζυγικοῦ οἴκου.
- 3ο) ἡ ὀλιγαμία
- 4ο) ἡ ἐπιβουλή τῆς ζωῆς τοῦ ἑνός συζύγου ἀπό τόν ἄλλο.
- 5ο) ὁ ἰσχυρός κλονισμός τῆς ἔγγαμης σχέσης.

Μπορεῖ νά φανεῖ περίεργο ὅτι ὁ κλονισμός τῆς ἔγγαμης σχέσης θεωρεῖται σάν ὑπαίτιος λόγος διαζυγίου. Εἶναι ὅμως λιγότερο περίεργο ὅταν ξέροῦμε ὅτι ὁ ἐλληνικός Ἀστικός Κώδικας ἐξετάζει μ'αὐτήν τήν ἔννοια κυρίως τίς πράξεις βίας εἴτε σωματικές εἶναι αὐτές (δάρσιμο, κάκωση τῆς γυναίκα) εἴτε ἀκόμα ἠθικές (ἐξύβριση, ταπείνωση) ὅπως καί τήν μή ἐκπλήρωση τῶν ὑποχρέωσεων τοῦ γάμου.

Τό δικαστήριο εἶναι φυσικά τό μόνο πού κρίνει ἂν τό ἓνα ἢ τό ἄλλο ἀντικειμενικό ἢ ὑποκειμενικό γεγονός προκαλεῖ ἢ ὄχι τόν κλονισμό τῆς ἔγγαμης σχέσης στό σημεῖο νά καθιστᾶ ἠθικά ἀνυπόφορη τή συζυγική-συμβίωση³.

Ἐξυπακούεται ὅτι τό δικαστήριο ὄχι καταδικάζει ἀναγκαστικά ἓναν μόνο ἀπό τούς δύο συζύγους ἀλλά μπορεῖ νά ἀποφασίζει τήν συνυπατιότητα τῶν δύο.

β) Ὅσο γιά τούς ἀναίτιους λόγους διαζυγίου εἶναι φυσικά αὐτοί τῶν ὀπίων ἢ ὑπαρξη ὄχι ἐξαρτᾶται ἀπό τή βούληση τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου συζύγου.

Πρόκειται γιά φυσικές (σωματικές ἢ ψυχικές) ἀρρώστιες ὅπως ἡ φρενοβλάβεια καί ἡ λέπρα. Ὡς λέπρα θεωρεῖται καί ἡ νόσος τῶν Χανσενικών.

1. βλ. Τούση σελ. 229-230, Μιχαηλίδου-Νουάρου σελ.171-173.

2. Ἀστικός Κώδικας ἄρθρα 1439-1442.

3. Ἀστικός Κώδικας ἄρθρα 1442.

Ἡ ἀπουσία πού διαρκεῖ ἕνα χρόνο ἀποτελεῖ ἐπίσης ἀναίτιο λόγο διαζυγίου¹.

Τέλος κάθε μορφῆ σεξουαλικῆς ἀναπηρίας ἢ ἀνικανότητος πού καθιστᾷ ἀδύνατη τὴ συνουσία εἶναι μιὰ νόμιμη αἰτία διαζυγίου μετὰ τὴν προϋπόθεση ὅμως νὰ μὴν ἔχει ἐμφανιστεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ γάμου. Γιατί τότε θεωρεῖται σὰν ἀρρώστια ἢ ἀτύχημα πού ὁ ὑγιῆς σύζυγος πρέπει νὰ ὑποφέρει.

Ὅλοι οἱ ἀναίτιοι λόγοι διαζυγίου χαρακτηρίζονται ὡς ἀπόλυτοι λόγοι διαζυγίου².

Δηλαδή μετὰ τὴ διαπίστωση ὑπαρξης αὐτῶν τῶν αἰτιῶν, πρέπει ὁ δικαστὴς νὰ ἀποφασίσαι ἀναγκαστικά τὴ διάλυση τοῦ γάμου.

Θεωροῦνται ἐπίσης ὡς ἀπόλυτοι ὅλοι οἱ ὑπαίτιοι λόγοι διαζυγίου μετὰ τὴν ἐξαίρεση τοῦ κλονισμοῦ τῆς ἐγγάμου σχέσης πού ἀποτελεῖ μιὰ σχετικὴ αἰτία διαζυγίου.

Σ'αὐτὴν τὴν περίπτωση πρᾶγματι ὅλο τὸ περιθώριο ἀφήνεται στὸ δικαστήριο πού ἀποφασίζει ἢ ὄχι τὴ διάλυση τοῦ γάμου.

III. Οἱ μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων σχέσεις.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς κύριους σκοποὺς τοῦ γάμου εἶναι ἡ ἀπὸ τοὺς δύο συζύγους ἀπόκτηση παιδιῶν πού νὰ εἶναι δικά τους. Φυσικὰ μπορεῖ ὁ ἄντρας ὅπως καὶ ἡ γυναίκα νὰ ἔχει ἐξώγαμα παιδιὰ. Ἐναντι ὅμως τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ νομοθέτη, εἴτε Ἕλληνας εἶναι αὐτὸς εἴτε Ἀλγερινός τὰ ἀντίστοιχα καθεστῶτα τῶν νόμιμων καὶ τῶν ἐξώγαμων παιδιῶν διαφέρουν σημαντικά. Αὐτὲς οἱ διαφορὲς στὸ καθεστῶς προσδιορίζουν διαφορὲς στὴ μεταξὺ γονέων - τέκνων νομικὴ σχέση.

Γιὰ νὰ ὑπάρξουν νομικὲς σχέσεις μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων πρέπει νὰ ἀποδειχτεῖ ἡ γνησιότητα τοῦ τέκνου σὲ σχέση μετὰ τοὺς γονεῖς του.

1ο) Τὰ τεκμήρια γνησιότητος τοῦ τέκνου.

Οἱ ἀποδείξεις γνησιότητος τοῦ τέκνου τεκμηριώνονται διαφορετικὰ ἀνάλογα μετὰ τὸ φύλο τοῦ γονέα.

1. Ἀστικὸς Κώδικας ἄρθρα 1445 καὶ 50.

2. βλ. Τούση *op.cit.*σελ.238, Δεμερτζή *op.cit.*σελ.261, 277-281.
Μιχαηλίδου-Νουάρου *op.cit.* σελ. 174-175.

Σε ό,τι αφορά τή μεταξύ μητέρας και τέκνου σχέση μιά μόνο μορφή συγγένειας εξετάζεται από τό Ισλαμικό νόμο: είναι αυτή πού προκύπτει από τό τοκετό. Τό έλληνικό δίκαιο τής προσθέτει αυτή πού δημιουργεί ή υίοθεσία¹.

Τό έλληνικό και τό Ισλαμικό δίκαιο θεωροϋν όπωσδήποτε νόμιμη τή μεταξύ μητέρας και τέκνου φυσική (όηλαδή βιολογική) συγγένεια. Αυτό σημαίνει ότι τό έξώγαμο παιδί έχει έναντι τής μητέρας του τά ίδια, μέ τό νόμιμο, δικαιώματα και υποχρεώσεις. Έναντι τοϋ πατέρα ή γνησιότητα τέκνου τεκμηριώνεται όταν: α) τό παιδί είναι καρπός νόμιμων συζυγικών σεξουαλικών σχέσεων και β) όταν υπάρχουν αποδείξεις ή όμολογία πατρότητας για ένα έξώγαμο παιδί².

Τό έλληνικό δίκαιο αναγνωρίζει πάλι έδώ τή συγγένεια πού δημιουργεί ή υίοθεσία ενώ τό μαλακίτ δίκαιο άγνοεί όπωσδήποτε τήν έξ υίοθεσίας συγγένεια.

Φυσικά στίς περισσότερες περιπτώσεις ή γνησιότητα τοϋ τέκνου δέν άποτελεϊ πρόβλημα διότι προκύπτει από τό γάμο.

20) Οί μεταξύ γονέων και τέκνων νομικές σχέσεις.

Έκτός από τίς προσωπικές σχέσεις για τίς όποιες και τό έλληνικό και τό Ισλαμικό δίκαιο συνιστοϋν ότι πρέπει νά διακρίνονται από άμοιβαία άγάπη και σεβασμό μεταξύ γονέων και τέκνων, ή συγγένεια έχει πολλαπλά και περίπλοκα άποτελέσματα.

Υπάρχουν πρώτα αυτά πού μπορεί νά φανοϋν τυπικά όπως τό δικαίωμα και ή υποχρέωση τοϋ παιδιοϋ νά φέρει τό όνομα τοϋ πατέρα του (πατρώνυμο)³.

Έπειτα υπάρχουν άλλα πού φαίνονται άυτονόητα όπως τά κωλύματα γάμου λόγω συγγένειας. Υπάρχουν όμως και προπαντός οί σχέσεις περιουσιακοϋ ή οικονομικοϋ χαρακτήρα πού είναι: α) ή υποχρέωση για οικονομική συντήρηση

1. Άστικός Κώδικας άρθρα 1350 και 1568 βλ. Δεμερτζή *op.cit.*σελ.326-327, 362-372, Τούση *op.cit.*σελ.359, Μιχαηλίδου-Νουάρου *op.cit.*σελ.215.

2. βλ. Τούση, σελ.359-360, Δεμερτζή 325-347, Μιχαηλίδου-Νουάρου σελ.215.

3. Άστικός Κώδικας άρθρο 1439 βλ.Μιχαηλίδου-Νουάρου σελ.251-252,256-357.

(διατροφή, ντύσιμο, στέγη κλπ) β) ή επιτροπεία του ανήλικου παιδιού, τό δικαίωμα επιμέλειας σέ περίπτωση διαζυγίου καί γ) τά κληρονομικά δικαιώματα (ή υποχρέωση γιά προικοδότηση τῆς γυναίκα στό ἑλληνικό δίκαιο).

A) Ἡ ἐπιμέλεια τοῦ ανήλικου παιδιοῦ.

Ἡ ἐπιμέλεια τοῦ παιδιοῦ μέχρι τήν ἐνηλικίωσή του εἶναι μιὰ ὄψη τῆς πατρικῆς ἐξουσίας. Μ'αὐτήν τήν ιδιότητα εἶναι ἕνα δικαίωμα καθὼς καί ἕνα καθῆκον τοῦ πατέρα¹.

Συμβαίνει ὡστόσο νά μεταβιβάζεται στή μητέρα αὐτό τό δικαίωμα ἐπιμέλειας. Αὐτό γίνεται αὐτόματα στήν ἑλληνική περίπτωση μέ τό θάνατο τοῦ πατέρα².

"Στήν περίπτωση θανάτου τοῦ πατέρα ἡ ἀπώλεια τῶν δικαιωμάτων του ὅπως καί στήν περίπτωση μή ἀνάδειξης (διά διαθήκης) ἐπιτροπείας" στήν Ἀλγερία ὁ νόμος τῆς 11ης Ἰουλίου 1957 ὀρίζει ὅτι "ἡ μητέρα γίνεται νόμιμος ἐπίτροπος (ἄρθρ.19). Ἡ ἐπιμέλεια περιλαμβάνει φυσικά τήν υποχρέωση διατροφῆς, ντυσίματος, στέγασης, ἐκπαίδευσης καί ἱατρικῆς περίθαλψης τοῦ παιδιοῦ. Ἡ ἐπιμέλεια συνεπάγεται ἐπίσης τό δικαίωμα διαχείρισης τῆς περιουσίας τοῦ παιδιοῦ καί, στήν ἀνάγκη, τή λήψη σωφρονιστικῶν μέτρων ἔναντι του.

B) Ἡ ἐπιμέλεια σέ περίπτωση διαζυγίου.

Σέ περίπτωση διαζυγίου τό ἑλληνικό δίκαιο προβλέπει ὅτι τό δικαίωμα ἐπιμέλειας τοῦ παιδιοῦ ἀνήκει στόν μή ὑπαίτιο γιά τό διαζύγιο σύζυγο³. Σέ περίπτωση συνυπαιτιότητος ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιὰ περίεργη λύση ὅπου γίνεται διάκριση μεταξύ ἀρσενικῶν καί θυληκῶν παιδιῶν ὡς πρός τήν ἐπιμέλειά τους. Ἐτσι ἡ ἐπιμέλεια τῶν κοριτσιῶν ἀνατίθεται στή μητέρα ἐνῶ ἐκείνη τῶν ἀγοριῶν ἀνήκει στόν πατέρα ὅταν ὑπερβαίνουν τά δέκα χρόνια καί στή μητέρα ὅταν εἶναι μέχρι δέκα χρονῶν.

Ὡστόσο τό δικαστήριο ἔχει τή δυνατότητα νά ἀποφασίζει ἄλλοιῶς καί ἀκόμα νά ἀναθέσει τήν ἐπιμέλεια σ'ἕνα τρίτο πρόσωπο ἂν τό κρίνει προτιμότερο γιά τό συμφέρον τῶν παιδιῶν⁴.

1. Ἀστικός Κώδικας ἄρθρο 1501. βλ. Τούση σελ. 437-440, Δεμερτζή σελ. 297-390

2. " " ἄρθρο 1628 βλ. Τούση σελ. 440-441, Μιχαηλίδου-Νουάρου σελ. 252-253.

3,4. Ἀστικός Κώδικας ἄρθρο 1403, βλ. Δεμερτζή σελ. 297-299.

Όποια καί ἂν εἶναι ἡ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου ὡς πρὸς τὸν ὑπαίτιο διαζυγίου ἢ ὑποχρέωση γιὰ συντήρηση τῶν παιδιῶν ἐπιβαρύνει τὸν ἄντρα καί ἐπικουρικά μόνο τὴ γυναῖκα¹.

Τέλος ὁ σύζυγος πού δέν ἀπολαμβάνει τὸ δικαίωμα ἐπιμέλειας τῶν παιδιῶν διατηρεῖ τὸ δικαίωμα ἐπικοινωνίας μαζί τους (ἐπισκέψεις κλπ.).

Ὁ τρόπος ἄσκησης αὐτοῦ τοῦ δικαιώματος μπορεῖ νά εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς συμφωνίας μεταξύ τῶν πρώην συζύγων. Σέ περίπτωση διαφωνίας ὅμως ἀνήκει στό δικαστήριο νά κανονίσει τὸ θέμα αὐτό².

Στὴν Ἀλγερία μετὰ τὴ διάλυση τοῦ γάμου τὸ μαλεκίτ δίκαιο ἀναθέτει κατὰ κανόνα τὴν ἐπιμέλεια τῶν παιδιῶν στὴ μητέρα ἢ στίς γυναῖκες συγγενεῖς της ἀπὸ μητρική πλευρά.

Ἡ μητέρα διατηρεῖ τὸ δικαίωμα ἐπιμέλειας αὐτὸ μέχρι τὴν ἐφηβικὴ τους ἡλικία, γιὰ τὰ ἀγόρια, καί μέχρι τὴν τέλεση τοῦ γάμου τους, γιὰ τὰ κορίτσια.

Αὐτὸ τὸ δικαίωμα ἐπιμέλειας διαχωρίζεται ὅμως ἀπὸ τὴν ἐπιτροπεία. Αὐτὴ παραμένει προνόμιο τοῦ πατέρα πού ἐκπληρώνει ταυτόχρονα τὴν ὑποχρέωση γιὰ συντήρηση τῶν παιδιῶν του ὅπως ἄλλωστε τὸ ὀρίζει ὁ νόμος.

1. Ἀστικὸς Κώδικας ἄρθρο 1480.

2. " " ἄρθρο 1504 βλ. Μιχαηλίδου-Νουάρου σελ. 198-200.

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΟΜΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

"Η πυρηνική οικογένεια, συχνά μέ ένα ή και τούς δύο έπιζώντες γονείς του συζύγου, εύκαιριακά τής συζύγου, είναι ή βασική νοικοκυριακή μονάδα. Παλιά (πρίν τό 1900) δέν ήταν σπάνιο τό πατριαρχικό νοικοκυριό στό όποιο πολλοί παντρεμένοι άδελφοί, μέ τίς οικογένειές του, ζούσανε στην ίδια στέγη κάτω από τήν πατρική έξουσία." (1)

Αυτή ή παρατήρηση του Ρ. Βialor σχετικά μέ τή διάσταση τής έλληνικής οικογένειας από άποψη δομής συμπληρώνεται άπ'αυτή τή σημείωση τής Ε. Friedl πάνω στό μέγεθος αυτής τής οικογένειας.

"Η τάση προς μικρότερες οικογένειες φαίνεται νά έχει ξεκινήσει μετά τό 1920. Η μελέτη των γενεαλογικών σειρών' δείχνει ότι οί γονείς των ύποψήφιων νεονύμφων στή μέση και τό τέλος τής δεκαετίας 1950-60 έχουν κώλας περιορίσει στό μέσο όρο των τεσσάρων παιδιών τίς οικογενειές τους σέ αντίθετη μέ τούς γονείς τους πού χαρακτηριστικά είχαν όκτώ."

Τέτοιες παρατηρήσεις, σωστές καθ'εαυτές τοποθετημένες στό μονογραφικό τους πλαίσιο, οδηγούν εύκολα σέ λάθη όταν γενικεύονται, όπως συμβαίνει συχνά, για όλόκληρη τήν Έλλάδα. Μέ τό άλλοθι του παραδοσιακού χαρακτήρα τής Έλληνικής οικογένειας πιστεύεται άτράνταχτα πώς έδώ και όγδόντα χρόνια ίσως και έξήντα ή πατριαρχική οικογένεια ήταν άν όχι ό νόμος τουλάχιστον μία πολύ συχνή πραγματικότητα σ'όλόκληρη τή χώρα.

Σ'αυτήν τήν πίστη προστίθεται μία άλλη πού τήν συμπληρώνει, είναι τό ότι τήν ίδια εποχή κάθε έλληνικό ζευγάρι έχει σάν μέσο όρο όκτώ παιδιά κάτι πού, θά τό δοΰμε πιό πέρα, διαψεύδουν τά γεγονότα.

Αυτή ή γνώμη δέν είναι προνόμιο τής άπλης κοινής αντίληψης αλλά τήν βρίσκουμε, ύπονοούμενη και διάχυτη σέ άρκετές έθνογραφικές και κοι-

(1) Perry Bialor "Intervillages tensions leading to conflict and the resolution and avoidance of conflict in a greek farming community" in Mediterranean rural community and Social change. Mediterranean Sociological conference. National Social Research centre. Athens 1963 p.21

(2) Ernestine Friedl: " Vassilika A. Village in Modern Greece" Holt. Rinehart and Winston. New York 1962 p 50.

ωνιολογικές αναφορές. Είναι βασισμένη σε μια συχνή σύγχυση ανάμεσα στο μέγεθος της οικογένειας και την κοινωνική της φύση.

Ταυτίζεται συχνά η οικογένεια περιορισμένης διάστασης με την σύγχρονη βιομηχανική και η οικογένεια μεγάλου μεγέθους με μια προ-βιομηχανική παραδοσιακή.

Ο ξένος παρατηρητής της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας πού θά άρκεϊτο στην τυπική (μορφική) της όψη για να εκτιμήσει την κοινωνιολογική της φύση θά άπατάτο πολύ.

Με 3,41 μέλη σάν έθνικό μέσο όρο τό 1974, τό ελληνικό νοικοκυριό θά πλησίαζε περισσότερο την οικογένεια δυτικού ευρωπαϊκού τύπου παρά εκείνη της μέσης ανατολής με την όποία έχει άκόμα έντονο κοινό γεωγραφικό, ιστορικό και πολιτιστικό υπόβαθρο.

Άλλα έδω σταματάει η όμοιότητα.

Άν η μορφική διάσταση της οικογένειας είναι η πιό χειροπιαστή της όψη διότι φαινομενικά άποτελεϊ ύλική έκφραση της ιστορικής, οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης εκείνης, είναι στη δική μας περίπτωση μία άπατηλή όψη της όποίας η σημασία είναι συχνά διφορούμενη. Ο ίδιος ξένος παρατηρητής θά έβλεπε άμέσως, άν ήταν πιό όξυδερκής, άπέναντι σ'αυτόν τον έπιφανειακό έκσυγχρονισμό έναν συντηρητισμό δομικό και πολιτιστικό πού έκπλήσσει τούς ανθρωπολόγους και δυσαρεστεϊ μερικούς τουρίστες.

Θά έβλεπε πώς διατηροϋνται, παρά τίς έπιφανειακές και τίς άπατηλές άναδομήσεις, οι ίδιες διακρίσεις μεταξύ άνδρα και γυναίκας σε ό,τι άφορά τό καθεστώς και τό ρόλο τους στην κοινωνία, στην όργάνωση και οικειοποίηση του χώρου και προπαντός θά έβλεπε τό ίδιο σύστημα άξιών να σφετερίζεται τά πάντα.

Θά δοϋμε άσφαλώς, όλ'αυτά όταν άσχοληθοϋμε με την πολιτιστική πλευρά της ελληνικής οικογένειας.

Αυτή η φανερή παραδοξολογία πού θά πίστευε κανείς πώς άνακαλύπτει στην ελληνική οικογένεια δέν ύπάρχει. Παραδοξολογία θά ύπάρχει μόνο για κείνον πού κρίνει με βάση τίς δύο έξης προλήψεις πού προαναφέραμε αλλά πού ύπενθυμίζουμε.

Πρώτη πρόληψη:

Μία συστελλόμενη μορφή του μεγέθους του νοικοκυριού θά σήμαινε ά-

ναγκαστικά μίαν οικογένεια βιομηχανικοῦ τύπου.

Δεύτερη πρόληψη:

Στίς προβιομηχανικές αγροτικές κοινωνίες τό μέγεθος τῆς οικογένειας ἦταν μεγαλύτερο.

Τό πρῶτο σημεῖο εἶναι, τό ξέρομε, ὀλότελα λανθασμένο, ἀφοῦ οἱ ἀνθρωπολόγοι διαπίστωσαν τήν ὑπαρξη οικογενειῶν περιορισμένης διάστασης στίς πιό πρωτόγονες κοινωνίες.

Ὅσον ἀφορᾷ τό δεύτερο σημεῖο δέν εἶναι περισσότερο ἀξιόπιστο ὅπως θά τό δοῦμε στήν περίπτωση τῆς ἐλληνικῆς οικογένειας.

Πράγματι μιᾷ μεγάλη μεταβλητότητα ὑπάρχει στήν ἐλληνική οικογένεια ὡς πρός τό μέγεθος χωρίς νά τῆς ἀντιστοιχεῖ ἀναγκαστικά ἡ ἴδια μεταβλητότητα ὅσον ἀφορᾷ τήν κοινωνιολογική της φύση.

Ἔτσι μιᾷ μεταβλητότητα ὑπάρχει διά μέσου τοῦ χρόνου καί τῆς ἱστορίας. Ἡ Ἑλληνική οικογένεια γνώρισε ἐναλλασσόμενες φάσεις διαπλάτυσης καί συστολῆς τοῦ μεγέθους της, σέ διάστημα μερικῶν δεκαετιῶν ἐνῶ ἀπό τήν φύση της παρέμεινε ἴδια, δηλαδή βαθιά ἀγροτική καί παραδοσιακή. Ἐπίσης παρατηρεῖται μιᾷ μεταβλητότητα ἀνάμεσα στό γεωγραφικό καί κοινωνικό χώρο: γεωγραφικές περιοχές, Ζῶνες κατοικίας, κοινωνικές τάξεις.

Συμβαίνει ἀκόμη ἡ μεταβλητότητα νά εἶναι δομική ἐκεῖ ὅπου τό μέγεθος παραμένει σταθερό (ἀμετάβλητο).

Ἔτσι ἕνα ἴδιο μέγεθος, περιορισμένο σέ τρία μέλη, τοῦ ἐλληνικοῦ ἐργατικοῦ νοικοκυριοῦ ἢ τῶν διανοουμένων ἀστῶν δέν ἔχει βέβαια τήν ἴδια κοινωνιολογική σημασία.

Ἡδῆ δέν εἶναι σχεδόν πλέον ἡ ἴδια οικογένεια. Ὅπως σίγουρα δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ τήν ἴδια ἐλληνική οικογένεια τό 1834 καί τό 1974 παρ'ὅτι τό ἐθνικό μέσο μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ εἶναι, καί στίς δύο ἡμερομηνίες, γύρω στά τέσσερα μέλη. Αὐτό διότι-εἶναι ἄραγε ἀνάγκη νά θυμίσουμε;- ἡ οικογένεια ὅπως ἔλεγε ὁ Durkheim δέν εἶναι οὔτε ὁ ἐξ αἵματος δεσμός μήτε ἡ κοινή στέγη μόνο ἀλλά ἐπί πλέον, ἕνα περίπλοκο σύστημα ὑποχρεώσεων, δικαιωμάτων καί καθηκόντων, ἕνα πολύπλοκο σύμπλεγμα ἀλληλεγγύης τοῦ ὁποῖου ὁ λόγος ὑπαρξης βρίσκεται στήν περιβάλλουσα κοινωνία.

Σημαίνει ὅμως αὐτό πῶς ἡ διάσταση τῆς οικογένειας εἶναι χωρίς ἐν-

διαφέρον;

Κάθε άλλο! Λέμε αντίθετα ότι είναι ουσιώδους σημασίας στον χαρακτηρισμό ενός τύπου οικογένειας. Ύπό τὸ ὄρο ὅμως νά ἀντιληφθοῦμε τίς πολλαπλές ἔννοιες πού μποροῦν νά κρυφτοῦν πίσω ἀπό μιά μόνο ἐκδήλωσή της.

Αὐτό δέν γίνεται παρά μόνο μέ τὸ νά ἐξετάσουμε σέ ἄρθρωση μέ τήν διάσταση τῆς οἰκογένειας ἄλλους περιβάλλοντες παράγοντες, ἱστορικούς, οἰκονομικούς καί πολιτιστικούς.

Ὅσο γιά μᾶς, αὐτό θά προσπαθήσουμε νά ἐφαρμόσουμε στήν δική μας μελέτη γιά τήν ἐλληνική οἰκογένεια.

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΣΥΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Ἡ σύγχρονη ἑλληνική οἰκογένεια δέν προῆλθε ἀπό τό μηδέν, ἔχει μίαν ἱστορία. Χωρίς νά ἀνατρέξουμε στήν ἀρχαιότητα, ἂν καί πολλά τῆς χρωστάει, μποροῦμε ὅμως νά ποῦμε ὅτι: ὅπως τό σύνολο τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, στήν ὁποία ἐντάσσεται, ἡ σύγχρονη ἑλληνική οἰκογένεια, διαμορφώθηκε στούς τέσσαρεις αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας. Εἶναι ὄντως σ' ἐκείνη τήν περίοδο πού σιγά-σιγά μαζεύτηκαν τά συστατικά πού θά διαπλάσουν τήν πρωτότυπή της προσωπικότητα. Γι' αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀναφερθοῦμε στή κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στό τέλος αὐτῆς τῆς περιόδου τῆς Τουρκικῆς κυριαρχίας καί στήν χαραυγή τῆς ἀνεξάρτητης Ἑλλάδος ἂν θέλουμε νά ἐκτιμήσουμε τήν εὐρύτητα τῶν μεταβολῶν πού ὑπέστη στό μέγεθος της καί στή δομή της. Ἄν τό μέγεθος καί ἡ δομή τῆς οἰκογένειας δέν καθορίζει τό ἓνα τό ἄλλο, δέν σημαίνει ὡστόσο πῶς τό ρεῦμα κόπηκε μεταξύ τους. Συνήθως ἡ δομή ἐπηρεάζει τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας ἢ τοῦ νοικοκυριοῦ.

Ἔτσι σέ μιά ἴδια κοινωνία μιά συζυγική οἰκογένεια ἔχει μεγαλύτερες πιθανότητες νά ἀποκτήσει μειωμένο μέγεθος σέ σχέση μέ μιά πατριαρχική. Ὅχι ἀναγκαστικά ὅμως ἀφοῦ μποροῦμε θαυμάσια νά ἔχουμε ἓνα μέσο μέγεθος δέκα μελῶν γιά μιά συζυγική οἰκογένεια ἀποτελουμένη μόνο ἀπό τό ζευγάρι γονέων καί τά ὀκτώ τους παιδιά. Ὅπως μπορεῖ νά ἔχουμε ἓνα μέγεθος πέντε ἀτόμων γιά μιά οἰκογένεια πού ἐνωματώνει τρεῖς γενιές κάτω ἀπό τήν ἴδια στέγη. Πρέπει ὡστόσο νά ὁμολογηθεῖ ὅτι τέτοιες περιπτώσεις ἀποτελοῦν μᾶλλον θεωρητικές ἐξαιρέσεις.

Θά ἀγγίξουμε λοιπόν τό πρόβλημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μορφῆς τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας μέ τή διπλή της ὄψη: ποσοτική (μέγεθος) καί ποιοτική (δομή).

Θά ξεκινήσουμε ἀπό τό μέγεθος.

Ι. Η ΜΕΙΩΣΗ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Ποιό ἦταν λοιπόν τό μέσο μέγεθος τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας στήν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας τό 1830 καί πῶς ἐξελίχθηκε ὡς τίς μέρες μας;

Δέν θά ἔχουμε ὡς πρός αὐτό μιάν ἐπίσημη ἀπάντηση πρὶν τὸ 1860. Εἶναι στ' ἀλήθεια μόνο τότε πού ἄρχισαν οἱ πρῶτες σοβαρές ἀπογραφές, δηλαδή συστηματικές. Οἱ ἀπογραφές αὐτές θά διακοποῦν ἄλλωστε λόγῳ ...οἰκονομίας, τὸ 1891 γιὰ νά ἐπαναληφθοῦν τὸ 1921.

Σ' αὐτὴ τὴ θολὴ περίοδο τοῦ 1891 ὡς τὸ 1921 εἶναι εὐκόλο νά ριχτεῖ κάποιο φῶς χάρις στίς μεθόδους ἀνασύστασης πού μᾶς διδάσκει ἡ δημογραφικὴ ἐπιστήμη.

Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τὰ χαρακτηριστικά τοῦ πληθυσμοῦ στὴν ἀρχὴ τῆς περιόδου καὶ στὸ τέλος της, μπορούμε νά ἀποδώσουμε μιάν, ἂν ὄχι ἀκριβῆ, τουλάχιστον ἀληθοφανή, εἰκόνα τῆς δημογραφικῆς κατάστασης τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐνδιάμεσης περιόδου.

Μποροῦμε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο νά φανταζόμαστε ἕνα συναφές καὶ ἀξιόπιστο σχῆμα τῆς ἐξέλιξης πού ἔγινε κατὰ τὴν διάρκεια αὐτῆς τῆς θολῆς περιόδου.

Πρὶν τὸ 1860 ὅμως;

Ἐδῶ πάλι δέν σταθήκαμε καὶ τόσο ἄτυχοι ἀφοῦ εὐτυχῶς διαθέτουμε τίς ἄμεσες καὶ ζωντανές μαρτυρίες ὀρισμένων ξένων ταξιδιωτῶν πού ἦταν συχνά ἄριστοι παρατηρητές τῆς Ἑλλάδας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τὴν κατάθεση τοῦ βαναροῦ ἐπιστήμονα Frédéric THIERSCH⁽¹⁾. Βασίζεται στὰ ἀτελῆ δεδομένα τοῦ Στατιστικοῦ Γραφείου τῆς πρῶτης κυβέρνησης τῆς Ἐλευθέρας Ἑλλάδος στὸ Νάυπλιο. Στατιστικὰ δεδομένα πού ὁ Thiersch διορθώνει καὶ συμπληρώνει σύμφωνα μὲ τίς δικές του παρατηρήσεις. Ἔτσι μᾶς μαθαίνει πρῶτα πῶς ὁ πληθυσμὸς τοῦ περίπου ἑνὸς τετάρτου τῶν πόλεων καὶ χωριῶν γίνεται γνωστός μόνο ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν σπιτιῶν ἢ οἰκογενειῶν. Δέν μπορεῖ ἐπομένως νά ἐκτιμηθεῖ παρά μὲ ἕνα παραπλήσιο ὑπολογισμό.

Ἄλλὰ αὐτὸ πού ἀποτελεῖ πρόβλημα γιὰ τὸν καθηγητὴ τοῦ Μονάχου, πού θέλει νά ξέρει τὸν ἀκριβῆ πληθυσμὸ τοῦ νέου κράτους, εἶναι ἀντίθετα γιὰ μᾶς μιὰ εὐλογία ἀφοῦ μᾶς δίνει ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὸ μέσο μέγεθος τῆς οἰκογένειας πού ἀλλοιῶς ἴσως νά μὴν εἶχαμε ποτέ.

(1) Frédéric THIERSCH. "De l'Etat Actuel de la Grèce et des moyens d'arriver a sa Restauration". F.A. Brockhaus. Leipzig 1833.
Ἑλληνικὴ μετάφραση Α. Σπήλιου ὑπὸ τὸν τίτλο: "Ἡ Ἑλλάδα τοῦ Καποδίστρια Ἐκδόσεις Αφων Τολιόδη Ἀθῆναι 1972 σελ. 267-274.

Υπήρχαν, λοιπόν, στην Ελλάδα, κατά προσέγγιση, γύρω στο 1832, κατά μέσο όρο, 300 σπίτια ή οικογένειες σε κάθε πόλη και 50 σπίτια ή οικογένειες σε κάθε χωριό.

Ο μέσος αριθμός των ατόμων που συνθέτετε μίαν οικογένεια πρέπει να κυμαίνεται από τέσσερα ως πέντε.

Ο Thiersch προσθέτει πώς θα μπορούσε κανείς να ανεβάσει λίγο αυτούς τους αριθμούς σε μιά τόσο γόνιμη χώρα αν δεν ήταν οι καταστροφές που προκάλεσε ο τελευταίος εμφύλιος πόλεμος. Άλλ'όμως δεν καταφέρνει να μᾶς δώσει σαφώς τις αναλογίες των αριθμών κατοίκων και των αριθμών οικογενειών παρά μόνο για τήν Πελοπόννησο. "Ετσι έχουμε για αυτήν τήν περιοχή που συγκεντρώνει τό μισό πληθυσμό τῆς τότε Ελλάδος: 429.250 κατοίκους για 107.900 οικογένειες ή σπίτια. Κάτι που μᾶς κάνει ἕναν μέσο όρο 3,97 ατόμων ανά νοικοκυριό.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι τό μέσο μέγεθος τῆς ἑλληνικῆς οικογενείας στην Πελοπόννησο ήταν ἀφάνταστα μειωμένο τό 1832. Θα μπορούσε κανείς, ὄχι χωρίς λόγο, να αποδώσει, ὅπως κάνει ὁ Thiersch, αὐτή τή κατάσταση στις καταστροφές που προξενήθηκαν στον ἔθνικό ἀπελευθερωτικό ἀγώνα και στον ἐμφύλιο πόλεμο που τόν ἀκολούθησε. Ἐπί πλέον ἕνα κλίμα γενικῆς ἀστάθειας θα ἐπικρατήσει πολύ καιρό μετά στή χώρα. Ὡπλισμένες συμμορίες παλιῶν ἀνταρτῶν που ἡ ἀνάγκη ἔχει μεταβάλει σε κακούργους περιέτρεχαν τήν Πελοπόννησο και τήν Ἠπειρο ληστεύοντας και εἰσπράττοντας λύτρα ἀπό μίαν ἀγροτιά που ἦταν ἤδη ὑπερβολικά φτωχή ἄν ὄχι ἄθλια. Ὅλοι οἱ παρατηρητές συμφωνοῦν σ'αὐτό τό σημείο και θα ἀναφέρουν κλέφτες ἀκόμα μέχρι τό 1865-1870. (1)

Αὐτά ὅμως δέν τά ἐξηγοῦν ὅλα. Διαφορετικά θα ἔπρεπε να εἶχαμε για τίς περιόδους που προηγήθηκαν τῆς ἐξέγερσης τοῦ 1821 ἕνα πολύ εὐρύτερο μέγεθος τῆς οικογένειας. Ἄρα δέν εἶναι ἡ περίπτωση. Ὁ δευτέρός μας μάρτυρας, κι'αὐτός βαναρὸς, εἶναι ὁ λόγιος και αὐστηρὸς Georg Ludw Von Maurer(2). Μᾶς παρέχει ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες που ὁ ἴδιος ἀντλεῖ ἀπό τόν

(1) C.F. J.P. Mahaffy. "Rambles and Studies in Greece". Macmillan and co. London 1876 p.p. VIII, VI and p.p. 138, 141, 112. Charles K. Tuckerman "The Greeks of to day" G.P. Putnam's son. New York. 1878 p.p. 231,251, 291.

(2) Georg Ludw Von Maurer "Le Peuple Grec" Heidelberg 1835. Ἑλληνική μετάφραση τῆς Ὀλγας Ρομπάκη ὑπό τόν τίτλο "Ὁ Ἑλληνικός Λαός" ἐκδόσεις Ἄφων Τολζόη. Ἀθήνα 1976, σελ. 64-65.

Ταχυδρόμο της Ελλάδος της 15 ως 27 Ιουνίου 1830 για ό,τι πιθανά έπρεπε να ήταν το μέσο μέγεθος της οικογένειας στην Πελοπόννησο κατά την διάρκεια της Ένετικής κατοχής στα τέλη του ΧVIIου αιώνα.

Καί μαθαίνουμε, όχι χωρίς έκπληξη, ότι αυτό μόλις ξεπερνούσε εκείνο του 1832. Έτσι για έναν πληθυσμό των 190.655 κατοίκων έχουμε 46.207 οικογένειες, κάτι που μάς κάνει ένα μέσο όρο 4,12 ατόμων ανά οικογένεια. Υπήρχε άλλωστε ήδη μιá πολύ μεγάλη όμοιογένεια στο μέγεθος της οικογένειας από μιá περιοχή στην άλλη των τεσσάρων επαρχιών της Πελοποννήσου όπως τό δείχνει ó παρακάτω πίνακας: (1)

Η μεταβολή του μεγέθους της οικογένειας στην Πελοπόννησο στο τέλος του ΧVIIου αιώνα.

Έπαρχία	Περιφέρεια	Μέσο μέγεθος της οικογένειας.
ΡΟΜΑΝΙΑΣ	Νεάπολης	4,03
	Άργους	4,30
	Κορίνθου	4,38
	Τριπολιτσάς	4,36
	Άγ. Πέτρου Τσακωνιάς	4,28
ΑΧΑΪΑΣ	Γαστούνης	4,13
	Πάτρας	3,94
	Βοστίτζας	4,28
	Καλαβρύτων	4,91
ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	Ναυαρίνου	4,03
	Μεθώνης	4,03
	Κορώνης	3,81
	Άνδρούτσας	4,15
	Καλαμάτας	3,90
	Λεονταρίου	3,89
	Καρύταινας	3,96
	Φαναρίου	4,29
Άρκαδίας	3,98	
ΛΑΚΩΝΙΑΣ	Μονεμβασίας	4,35
	Μυστρά	3,72
	Βαρδούνας	3,92
	Κιελέφα Πασάβας	4,05
	Ζαρνάτας	4,16
ΜΟΡΙΑΣ	Σύνολο	4,12

(1) πηγή: Georg Ludw. Von Maurer "Ο Έλληνικός Λαός" Αθήνα 1976.

Αυτή ή όμοιογένεια αποδεικνύει, πέρα από τήν έξάπλωση του φαινομένου, ένα ιστορικό ρίζωμα, αρκετά βαθύ, του μειωμένου μεγέθους τής οίκογενείας.

Δύο αιώνες αργότερα τά πράγματα δέν θά είναι καί πολύ διαφορετικά. Ό Ρουκουένιλλε⁽¹⁾ πού περιόδευε σχεδόν σ'όλόκληρη τήν Έλλάδα μόλις μερικά χρόνια πρίν τήν έξέγερση του 1821 σημειώνει ήδη σάν έξαιρετικό τό οίκογενειακό μέσο μέγεθος τών έπτά μελών πού χαρακτηρίζει τά χωριά του Ίσθμου τής Κορίνθου. Για όλα τά άλλα διοικητικά διαμερίσματα τών όποιων αναφέρει στοιχειά σύμφωνα μέ τό κτηματολόγιο, καί πού είναι στίς έπαρχίες: Αίτωλίας, Έπικτήτης, Δορίδας, Λοκρίδας, Φωκίδας, Πελοποννήσου, Άττικής, Κορινθίας (πλήν του Ίσθμου), Άργολίδας, Ήλιδας, Νότιας Άρκαδίας, Λακωνίας, Μάνης καί Μεσσηνίας, τό μέγεθος τής οίκογενείας ήταν πάντα ίσο μέ πέντε άτομα. Αυτό μπορεί νά έξηγηθεί κατά μέρος από τήν ταραγμένη ιστορία πού γνώριζε ή Πελοπόννησος όπως έξέ άλλου ή Ήπειρος, τά Ίόνια νησιά καί μιá μεγάλη μερίδα του Έλληνικού χώρου.

Ό πληθυσμός ουσιαστικά άγροτικός υπέφερε από τίς καταστροφές πού προκαλούσαν στά κτήματά του οί άτέλειωτοι μικροί πόλεμοι μεταξύ Τούρκων καί Βενετσιάνων καί Τούρκων καί Άυστριακών στό δεύτερο μισό του ΧVΙΙουαίωνα καί στίς άρχές του ΧVΙΙΙου.

Τά στρατεύματα περνούσαν χωρίς νά λογαριάζουν τά πρόσωπα τίς σοδειές καί τίς περιουσίες. Έτσι ή Πελοπόννησος, Λ.Χ. άλλαξε κατακτητή δυό φορές στη διάρκεια τής ίδιας περιόδου.

Όλ'αυτά φυσικά δέν εύνουσαν τίς πολυάριθμες οίκογένειες. Άντίθετα έπακολούθησε μιá έρήμωση τής έλληνικής υπαίθρου (καί ή Έλλάδα στό συνολό της ήταν τότε μιá υπαίθρος) πού επιδεινώθηκε από τή μετανάστευση καί τήν φυγή πός τά βουνά. Άλλά ή αστάθεια καί ή άβεβαιότητα του αύριο άν μπορούν νά μās έξηγοϋν τήν κατάσταση στην όποία βρίσκουμε τήν έλληνική οίκογένεια τό 1832 άδυνατοϋν νά μās έξηγοϋν γιατί διατηρήθηκε αυτή ή κατάσταση χρόνια μετά. Διότι διατηρήθηκε!

(1) F.C.H.L. Rouquerville: "Voyage de la Grèce". Edition Firmin Didot Père et Fils 2ème éd Paris 1826-1827. c.f. Tome V p. 171; T. IV pp. 13,83, 170; T. V pp. 168,171,212,488,562, T VI pp. 69,73.

Είναι αλήθεια πώς η Έλληνική οικογένεια φαίνεται να ανέλαβε για ένα μικρό χρονικό διάστημα. Είκοσι χρόνια μετά, ο τρίτος μας μάρτυρας ο γάλλος αρχαιολόγος Edmond ABOUT⁽¹⁾ δεν παύει να κάνει υπαινιγμούς για τη γονιμότητα των Έλληγιδων στα έτη 1852-1853. Χωρίς να μᾶς παρέχει συστηματικά δεδομένα μᾶς αφήνει καθαρά να κατανοήσουμε πώς ο ἄριθμός τῶν παιδιῶν σέ κάθε οἰκογένεια κυμαινόταν μεταξύ πέντε καί ἕξι. Σ'αὐτά πρέπει νά προσθέσουμε, κατὰ μέσο ὄρο, τρία ἐνήλικα ἄτομα πού εἶναι συνήθως τό ζευγάρι τῶν γονέων σὺν ἕναν ἀπό τούς παποῦδες, εἴτε πατρικό εἴτε μητρικό. Ἔτσι ἔχουμε ἕνα μέγεθος τῆς οἰκογενείας ἴσο μέ ὀκτώ μέλη δηλαδή κάτι διπλάσιο ἀπό ἐκεῖνο τοῦ 1832.

Κι ὅμως ὁ ἴδιος ὁ About ὑπογραμμίζει τήν χαμηλή φυσική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Θά τόν δικαιώσουν τά γεγονότα. Ἔτσι, ὀκτώ χρόνια μετά, τό 1861 τό μέσο μέγεθος τοῦ ἑλληνικοῦ νοικοκυριοῦ θά περιοριστεῖ στά πέντε μέλη ἀπό τά ὅποια κατὰ μέσο ὄρο δύο εἶναι παιδιά, σύμφωνα μέ ἐπίσημους ἄριθμούς αὐτή τή φορά.⁽²⁾ Πρέπει φυσικά νά ἰσοροποῦμε τόν ἀπότομο χαρακτήρα αὐτῆς τῆς πτώσης ἀπό ὀκτώ σέ πέντε μέλη σέ μιά δεκαετία, παίρνοντας ὑπόψη ὅτι οἱ ἐπίσημες στατιστικές ἐσωκλείουν καί τά ἄτεκνα νοικοκυριά. Ἀπό δῶ καί πέρα ὡστόσο, σπάνια τό μέγεθος τῆς οἰκογενείας θά ξεπεράσει τό κατώφλι τῶν πέντε ἀτόμων.

Πῶς μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ αὐτό τό φαινόμενο;

Ἵφείλεται ἄραγε σέ μιάν αὐτόβουλη ἀπόφαση τῶν ἑλληνικῶν ἀνδρόγυνων νά περιορίζουν τίς γεννήσεις τους;

Ἰσφαλῶς ὄχι!

Σέ μιά χώρα κατὰ 75% ἀγροτική ἀκόμα τό 1879 ὅπου ἡ ἀγορά περιορίζεται σέ μερικές πόλεις εἶναι πολύ νωρίς γιά νά ἐπικαλούμαστε τόν οἰκονομικό ὀρθολογισμό καί τόν οἰκογενειακό προγραμματισμό. Ἐπί πλέον σ' ἕναν πληθυσμό ἀναλόγητο κατὰ 80% (70% στούς ἄντρες ἀλλά 93% στίς γυναῖκες!) δέν βρῆκαν ἔδαφος οἱ δυτικές ἰδέες τῆς ἀτομικῆς εὐημερίας, τῆς ὑγιεινῆς καί τῆς ὑγείας τῆς μητέρας καθώς καί ἡ θέληση κοινωνικῆς ἀνόδου. ἰδέες

(1) Edmond ABOUT: "La Grèce Contemporaine" Librairie L. Hachette et cie 4ème éd. Paris 1860 pp. 167,168.

(2) Service National de la statistique de Grèce "Recensement de 1861" Athènes 1863.

πού κατά τήν γνώμη τῶν κοινωνιολόγων καί δημογράφων⁽¹⁾ σχημάτισαν, στό πλαίσιο τῶν ὑλικῶν ἐξαναγκασμῶν ἢ εὐχερειῶν, ἀνάλογα, τά συστατικά πού εἶναι στήν ἀρχή τῆς θεληματικῆς ρύθμισης τῶν γεννήσεων στή Δύση.

Πράγματι γιά πολύ καιρό ἀκόμα καί τουλάχιστον ὡς τό 1900, ἡ στάση τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στίς γεννήσεις θά μείνει ὅπως τήν περιγράφει παρακάτω ὁ Ε. About⁽²⁾: "Ἡ μητέρα νοιώθει βαθύ οἶκτο γιά τίς γυναῖκες πού ἔχουν τήν δυστυχία νά εἶναι στεῖρες. Ὅταν ταξιδεύαμε οἱ ἄνδρες μᾶς ρωτοῦσαν ἂν εἴμασταν παντρεμένοι, οἱ γυναῖκες ἂν οἱ μανάδες μας εἶχαν πολλά παιδιά (...). Μιά καί εἶναι παντρεμένη ἢ ἀγρότισσα ἢ πιό κομψή, δέν νοιάζεται πιά νά ἀρέσει στόν ἄντρα της. Ὅλη ἡ ἀπόλαυση καί ὅλη ἡ δόξα της εἶναι νά ἀναστήσει ὅσο πιό πολλά παιδιά γίνεται. Νοιώθει ἀρκετά ὁμορφιά τήν Κυριακή ἂν μπορεῖ νά πάει περίπατο μέ τόν ἄντρα της μπροστά καί πέντε ἢ ἕξι παιδιά πίσω. Δέν φροντίζει διόλου νά κρύψει ἢ νά υποστηρίξει τόν πελώριο μαστό πού πότισε ὅλη αὐτή τή μικρή οἰκογένεια. Προχωρεῖ μέ βῆμα μεγαλόπρεπο, τή κοιλιά μπροστά, σάν χήνα".

Φαντάζεται κανεῖς πῶς δέν εἶναι μέ τέτοια νοοτροπία πού ἡ ἑλληνίδα μάνα θά ἀποφασίσει ἀπό μόνη της νά περιορίζει τίς γεννήσεις της. Ἀντίθετα μέ τή θλιψη στή ψυχή βλέπει, ἀδύναμη καί καρτερική, νά μειώνεται ὁ ἀριθμός τῶν παιδιῶν της. Ἄν ὑπάρχει ρύθμιση τῶν γεννήσεων εἶναι, ἐξυπακούεται, μιᾶ ρύθμιση ἀπό τόν θάνατο. Ἐνα στά τρία παιδιά πέθαινε πρῖν τήν ἐφηβική του ἡλικία λόγω τῶν ἀναρίθμητων ἀσθενειῶν πού μᾶστιζαν τότε τόν ἑλληνικό λαό.

Οἱ ἀφηγήσεις τῶν περιηγητῶν εἶναι γεμάτες ἀναφορές σ'αὐτήν τήν παράξενη ἀρρώστια πού ἀποδεκατίζει τούς πληθυσμούς ἰδιαίτερα τό καλοκαίρι⁽³⁾ καί τήν ὁποία ὀρίζουν μέ τήν ἄδηλη καί ἐκφραστική λέξη πυρετός. Θά μπορούσε νά πρόκειται ἐξ ἴσου περί ἐπιδημίας τύφου, χολέρας ἢ ἀκόμα περί ἐλονοσίας. Ἡ ἐλονοσία ἦταν μιᾶ ἀπό τίς φοβερότερες συμφορές πού μά-

(1) Cf Alain Girard: "Aspects Statistiques du problème familial" in Sociologie comparée de la famille contemporaine. Compte rendu des Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique Editions du C.N.R.S. Paris 1955 pp. 55-66.

(2) Edmond ABOUT: "La Grèce Contemporaine" Louis Hachette et Cie 4ème édition. Paris 1860 pp. 167,168.

(3) βλ. Lucien Davesiès de Pontes: "Notes sur la Grèce". Michel Levy frère F.C.H.L. Rouqueville op. cit. Tome 2 p 457,459,460. Ludwig Ross "Souvenirs et communications de Grèce" Berlin 1863. Ἑλληνική μετάφραση Ἀθήναι 1976 pp. 198-199. E. About: op. cit. p 11.

* Ἐπιδημίες πανούκλας σημειώνονται στήν Ἠπειρο καί στή Θεσσαλία ἀκόμα τό 1812-1814. βλ. Henry Holland "Travels in the Ionians Isles, Albania Thessaly, Macedonia, &c. During the years 1812-1813" Longman Hurst Rees Orme and Brown London 1815 p. 265. καί F.C.H.L. Rouqueville op. cit. Tome I p. 116. Tome V p. 350

στιζαν τότε τόν ελληνικό λαό. Πλήττει ακόμα μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο τὰ 30% τοῦ πληθυσμοῦ.⁽¹⁾ Ἡ κινίνη πού τό 5% τῆς διεθνοῦς παραγωγῆς εἰσαγόταν στή χώρα πουλιόταν καί στά περίπτερα τό 1913.

Ἡ μία ἀπό τίς αἰτίες πού μποροῦν νά πρωθηθοῦν γι'αὐτήν τήν κατάσταση εἶναι καθαρά οἰκολογική. "Ἄν καί μεγάλες διαφορές ἀναγνωρίστηκαν ὡς πρός αὐτό, συχνά ἀπό ἕνα διοικητικό διαμέρισμα στό ἄλλο στήν ἴδια ἐπαρχία, οἱ πολυάριθμοι ἐξερευνητές τοῦ τόπου στίς διάφορες ἐποχές συμφωνοῦν νά τόν θεωροῦν οὐσιαστικά νοσηρό.

Στίς ἀφηγήσεις τους ὁ θαλασσινός ἀέρας, μολονότι γεμάτος ἄρωμα πορτοκαλιᾶς, ἀπαρνεῖται κάθε ποίηση καί ἀναδίδει ὀσμές πτώματος ζῶου σέ ἀποσύνθεση. Οἱ ἴδιοι οἱ ἄνεμοι εἶναι θανατηφόροι καί σκορπίζουν τίς ἐπιδημίες "προκαλοῦν δυσεντερίες, ὄξεις ρευματισμούς, φλεγμονώδεις ἀσθένειες (...)" τίς πιό καταστρεπτικές, πού ἐπηρεάζουν εἰδικά τοὺς ἀγρότες."⁽²⁾ Ἡ ἀκαταληλότητα τῶν νερῶν ἦταν ἡ κύρια αἰτία συχνῶν ἐπιδημιῶν τοῦ τυφοειδῆ πυρετοῦ. Θά προσβληθεῖ καί ἡ Ἀθήνα ἀκόμα τό 1882.⁽³⁾ Μία ἐπιτροπή γιαιτρῶν θά καταγγεῖλει τήν ἀνθυγιεινότητα τῶν πηγαδιῶν τῆς πόλης ἀλλά καί τοὺς ὑδραγωγούς τοῦ δήμου!

Πραγματική πληγή τῆς χώρας θά παραμένουν ὡστόσο γιά πολλά χρόνια τὰ ἔλη τῶν ὁποίων τήν ἀποξήρανση δέν ἔπαψαν νά συνιστοῦν ἤδη ἀπό τό 1830. Μάλιστα ὅμως ἀφοῦ ἀκόμα τό 1913 κάποιος Percy F. Martin⁽⁴⁾ θά γράψει:

"Ἀνάμεσα στίς πολλές ἀρρώστιες πού ἐπικρατοῦν στήν Ἑλλάδα ὁ διακεκομμένος πυρετός εἶναι ἡ πιό κοινή; ἡ ἀρχική αἰτία εἶναι τό θνητό μίasma πού ὑψώνεται ἀπό τὰ τέλματα στήν ἀκτὴ καί πάνω στίς χαμηλές πεδιάδες τῆς ἐνδοχώρας. Τόσο ἐπικρατέστερη εἶναι ἡ ἀσθένεια πού σέ μερικά χωριά τὰ ποσοστά τῶν περιπτώσεων (...) ἔφθασαν τὰ 100 τίς ἑκατό τῶν κατοίκων ἐνῶ τό

(1) L.S. Stavrianos "The Balkans since 1453" Holt Rinehart & Winston 1958 USA. p. 603.

(2) F.C.H.L. Rouqueville op. cit. Tome II p. 460.

(3) Agnes Smith: "Glimpses of Greek life and scenery" Hurstand & Blackett London 1884. p. 73. Βλ. ἐπίσης τὴν Ἀθηναϊκὴν ἔφημερίδα τοῦ 1882.

(4) Percy Martin. F.R.G.S. "Greece of the twentieth century" T. Fisher Unwin. London 1913 p. 176-177.

ποσοστό θανάτων πού δόθηκε από γιατρούς είναι 20 τίς εκατό (...). Στην περίπτωση παιδιών, οί επιθέσεις πολύ συχνά αποδεικνύονται ολέθριες (...). Σε μερικά μέρη τής χώρας ή νόσος παρουσιάζει σοβαρότερη μορφή, αναγκάζοντας τόν πάσχοντα νά κάνει μεταγγίσεις, καί στίς πιό άνησυχητικές θψεις της μοιάζει στόν πυρετό τοῦ μαύρου νεροῦ τής Νότιας Ἀφρικῆς.

(...) Διακεκομμένος πυρετός διασπείρεται ακόμα από ένα είδος κουνουπιού πού αναπαράγεται στά ἔλη, καί μόνο μέ τήν αποξήρανση αὐτῶν καί τόν ἀφανισμό τῆς νύμφης τοῦ κουνουπιοῦ μπορεῖ νά ἀναμένεται κάποιο ἐπιδοφόρο ἀποτέλεσμα".

Σ'αὐτή τήν γενική νοσηρότητα τοῦ περιβάλλοντος προστίθεται ἐκείνη τοῦ οἰκισμοῦ. Ὁ οἰκισμός θά διατηρηθεῖ πολύ ἐλαττωματικός καί ἀνθυγιεινός ὡς τό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στήν ἐπαρχία. Ἄρα εἶναι αὐτή πού στεγάζει περισσότερο ἀπό τό μισό τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας μέ 53% τό 1940. Τά περισσότερα σπίτια ἦταν ἰσόγεια μέ δάπεδο ἀπό πατημένο χῶμα. Περιλαμβάνανε συνήθως μόνο ένα δωμάτιο διαχωρισμένο σέ τρεῖς χώρους: ένα γιά τά ζῶα, ένα γιά τήν νομή τους καί ένα γιά τούς ἀνθρώπους. Ἀνάμεσα σ'αὐτά τά διάφορα μέρη τοῦ σπιτιοῦ δέν ὑπῆρχε γιά νά χωρίζει ἀνθρώπους καί κτήνη παρά μόνο ένα λεπτό χώρισμα ἀπό ξύλο ἢ πέτρα. Συχνά μάλιστα αὐτό τό χώρισμα περιοριζόταν στήν πιό ἀπλή του μορφή τόσο πού τά ζωντανά δέν δυσκολεύονταν νά τό πηδήξουν. Ἔτσι μερικές φορές μᾶς λέει ὁ Thiersch⁽¹⁾μποροῦσε κανείς νά δεῖ τά γουρούνια νά ἐγκαθίστανται ὅπου τούς ἄρσε. Ὅσο γιά τούς πιό τυχερούς ἀγρότες, τούς πιό πλούσιους, πού συνέβαινε νά ἔχουν διόροφο σπίτι, ἄφηναν τό ἰσόγειο στά ζῶα. Γενικά ὅμως ὅλος ὁ κόσμος ζοῦσε σ'αὐτό τό μοναδικό δωμάτιο τοῦ ἰσογείου ὅπου κοιμόταν καί ἔτρωγε κατάχαμα.

Ἐναν ἄλλο τύπο σπιτιοῦ μᾶς περιγράφει ὁ L. D. de Pontes⁽²⁾ στήν Πελοπόννησο:

" Ἀπό τήν οἰκιακή ζωή τῶν κατοίκων τοῦ Μωριά λίγα πράγματα ξέρω, ἰδοῦ ὅμως τό ἐσωτερικό ἑνός σπιτιοῦ. Δέν θά πάρω σάν ὄρο σύγκρισης οὔτε τήν κατοικία ἑνός πλουσίου μήτε ἐκείνη ἑνός φτωχοῦ, θά διαλέξω τήν οἰκία μιᾶς οἰκογένειας πού ἀνήκει σ'αὐτήν τήν ἐνδιάμεση τάξη πού ἀποτελεῖ τό μεγαλύ-

(1) Frédéric THIERSCH op. cit p. 295.

(2) Lucien Davesiès de Pontes "Notes sur la Grèce". Michel Levy frères. Paris 1864 pp. 194-196.

τερο μέρος ενός πληθυσμού, εκείνη ενός έμπορου. Τό σπίτι είναι συνήθως χτισμένο μέ ξύλο. Αποτελείται από ένα μόνο δωμάτιο καί ένα ισόγειο πού χρησιμεύει ταυτόχρονα σάν μαγαζί, κουζίνα καί ύπνοδωμάτιο; δέν είναι ούτε λιθοστρωμένο, ούτε σανιδωμένο καί τό χῶμα του διαφέρει ἀπ' ἐκεῖνο τοῦ ἔξω μέρους μόνο ἀπό τό ὅτι είναι σκληρό καί πατημένο. τό τζάκι δέν είναι ποτέ σκαμμένο στόν τοῖχο, συχνά ἡ θέση του σημειώνεται μόνο ἀπό τόν καπνό πού μαυρίζει τούς τοίχους καί τήν ὄροφή καί ἀπό μερικούς δαυλούς σχεδόν πάντα μισοσβησμένους. Μερικές φορές ἔχει τό σχῆμα ενός παραλληλεπιπέδου ὕψους τριῶν ποδιῶν πού προεξέχει ἔξω ἀπό τόν τοῖχο, πιά συχνά ἀντικαθίσταται ἀπό μία φουφού τοποθετημένη στη μέση τοῦ διαμερίσματος (...) καμιά καρέκλα, κανένα κρεβάτι καί κανένα ἄλλο ἐπιπλο δέν ὑπάρχει ἐκτός ἀπό ένα τραπέζι ἀπό ἔλατο. Οἱ τέσσερις τοίχοι είναι ὀλόγυμνοι (...). Στό βάθος, ένα σανίδωμα στηριγμένο ἀπό δοκαράκια στό ὕψος τῶν δέκα μέ δώδεκα ποδῶν προχωράει ὡς τό τρίτο τοῦ διαμερίσματος. Ἀνεβαίνουν ἐκεῖ ἀπό μία σκάλα. Ἐκεῖ κοιμᾶται ὅλη ἡ οἰκογένεια, ξαπλωμένη σέ ἄσχημα χαλιά."

Ἐπάρχουν φυσικά ἐξαιρέσεις σ' αὐτήν τήν γενική κατάσταση τοῦ οἰκισμοῦ ἀνάλογα μέ τίς κοινωνικές τάξεις καί τίς ζῶνες κατοικίας.

Ἔτσι οἱ ἀνώτεροι ὑπάλληλοι καί οἱ πλούσιοι ἔμποροι εἴτε στήν Ἀθήνα βρίσκονται, εἴτε στίς Κυκλάδες ἢ τά Ἰόνια νησιά ἔχουν συχνά πολύ ὁμορφα σπίτια μέ γαλλικά ἢ ἰταλικά ἐπιπλα⁽¹⁾.

Μά δυστυχῶς οἱ περισσότεροι "Ἕλληνες δέν ἦταν οὔτε φαναριῶτες οὔτε Ὑδραῖοι ἐφοπλιστές. Ἡ μοίρα τους ἦταν καθαρά ἡ προηγούμενα ἀναφερθεῖσα. Αὐτή ἡ προσκαιρότητα τῆς κατοίκησης καί ἡ σύμμιξη στή στέγαση θά συνιστοῦν, ἐξυπακούεται, ένα εὐμενές ἔδαφος γιά τίς μεταδοτικές ἀσθένειες, ὅπως είναι ὁ τυφοειδῆς πυρετός καί ἡ φυματίωση πού θά σημειώσει μιά καινούργια ἔξαρση στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ ΧΧου αἰώνα.

Μέχρι τό τέλος τοῦ δευτέρου παγκόσμιου πολέμου ἡ φυματίωση θά παραμείνει ὁ πρῶτος δολοφόνος στήν Ἑλλάδα μέ κατά μέσο ὄρο 25.000 θανάτους τό χρόνο. Ὡστόσο ὁ λαός καί ἰδιαίτερα τά παιδιά θά εἶχαν καλύτερα ἀντέξει σ' ὅλες αὐτές τίς ἀρρώστιες ἂν ἦταν καλοθρεμμένοι.

"Ἄρα ἴσχυε ἀκριβῶς τό ἀντίθετο.

(1) Βλ. C. Adolphus Slade: "La Turquie, la Grèce et Malte". H Fournier Paris 1838. Tome I pp. 291, 292, 293.
Henry Fanshawe Tozer. "The islands of the Aegean". Clarendon Press. Oxford 1890.

"Όλοι οί παρατηρητές εκείνης τής εποχής πού έκτείνεται από τό 1830 ως τό 1939 υπογραμμίζουν τήν "έγκράτεια" τών Έλλήνων στό φαγητό.⁽¹⁾ "Ένας άπ'αυτούς μάς λέει πώς ή τροφή ένός άγγλου καλλιεργητή θά έπαρκοϋσε στήν Έλλάδα για μιά οίκογένεια έξι άτομων. "Ένας άλλος σημειώνει ότι άκόμα και στίς σχετικά καλά έφοδιασμένες πόλεις, οί πλούσιοι άρκοϋνται σέ ένα πιάτο χόρτα ή λαχανικά και οί φτωχοί σέ μιά χούφτα έλιές και μιά φέτα από σαρδέλα. Στην έπαρχία σιτίζονταν μέ ψωμί από καλαμπόκι και βραστά χόρτα. Σέ μερικές περιοχές όπως είναι ή Άρκαδία τό ίδιο τό ψωμί ήταν μιά πολυτέλεια. Ίκανοποιούνταν μέ γάλα πρόβειο ή κασίκας και άλατισμένο τυρί. "Όσο για τό κρέας τρωγότανε, σ'όλόκληρη τή χώρα, μόνο έλάχιστες φορές τό χρόνο μέ τήν εύκαιρία τών γιορτών. Συνήθως τό Πάσχα πού είναι και ή πιό σημαντική Χριστιανική όρθόδοξη γιορτή.

Μέ τόν ίδιο τρόπο πού διέφερε αισθητά σέ ποιότητα και ποσότητα από μιά έπαρχία στην άλλη, ή διατροφή διέφερε και άνάλογα μέ τίς εποχές του χρόνου. Είναι γνωστό ότι στή Μεσόγειο, τό φθινόπωρο πάντα συμβολίζει τήν άφθονία. Και όντως σ'αυτήν τήν εποχή ό άγρότης έτρωγε πολύ καλύτερα άφοϋ μπορούσε νά βελτιώσει τό συσσίτιο του μέ έλιές, έλαιόλαδο και κρεμμύδια μέ τά φρούτα και τά όσπρια τής στιγμής.

Ή διατροφή ήταν όμως καταστροφική τό καλοκαίρι όπου τό γάλα έλειπε τραγικά στά παιδιά. Αυτό μάς έξηγεϊ, άνάμεσα στίς άλλες αιτίες, γιατί είναι αυτή τήν εποχή πού οί άρρώστιες άποδεικνύονται πιό θανατηφόρες. Και είναι πράγματι συμπτώματα άνεπαρκούς τροφής και κακής θρέψης πού μάς περιγράφονται:⁽²⁾

" Τό καλοκαίρι τά παιδιά πεθαίνουν σάν μύγες. Έκεϊνα πού έπιζοϋν έχουν συνήθως αδύνατα ποδαράκια και τήν κοιλιά φουσκωμένη ως τά δεκατρία ή δεκατέσσερά τους χρόνια. Οί γονεϊς γλυτώνουν όσα μπορούν και δέν νοιάζονται νά θρηνοϋν τά υπόλοιπα. Ξέρουν πώς μέχρι τήν ηλικία τών δεκατριών έτών ή ζωή τών παιδιών τους είναι πρόσκαιρη."

(1) Ludwig Ross. op. cit. 91, 188.

(2) E. About op. cit. p. 168.

Ἡ στέρηση τροφίμων καί οἱ ἀσθένειες ἦταν, λοιπόν, οἱ παράγοντες ποί συντελοῦσαν στή μείωση τοῦ μεγέθους τῆς Ἑλληνικῆς οἰκογένειας ἀπό τό 1830. Ἄρα οἱ πιθανότητες νά εἶναι κανεῖς ἄρρωστος καί κακοθρεμμένος αὐξάνονταν ἀνάλογα ἄν ἄνηκε σέ μιὰ φτωχή τάξη ἢ ζοῦσε σέ ἐπαρχία. Αὐτή ἡ σχέση μεταξύ τοῦ πλούτου ἢ εὐημερίας καί τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογενείας παρατηρήθηκε ἤδη ἀπό τόν Ε. Thiersch ὡς ἐξῆς: (1)

"Εἶναι σύνηθες ὅτι κάθε οἰκογένεια μέ τά παιδιά της ἀπασχολεῖται ἡ ἴδια μέ τίς ὑποθέσεις της, τῶν ὁποίων ἡ ἔκταση καί τό κέρδος αὐξάνονται μέ τόν ἀριθμό τῶν παιδιῶν".

Ἔτσι γιά ὀρισμένες περιοχές τῆς Θεσσαλίας, Μακεδονίας καί Θράκης, οἰκονομικά εὐπορες μᾶς ἀναφέρονται πληθυσμοί πού κυμαίνονται ἀπό 4.000 ὡς 6.000 κατοίκους ἀνά χωριό γιά ἕναν ἀριθμό οἰκογενειῶν πού ποίκιλε μεταξύ 400 καί 600. Κάτι πού μᾶς δίνει κατά μέσο ὄρο δέκα ἄτομα γιά κάθε νοικοκυριό. (2)

Τό ἴδιο συμβαίνει καί τό 1832, ἐνῶ τό μέσο μέγεθος τῆς οἰκογένειας στίς φτωχές περιφέρειες Πελοποννήσου καί Ἡπείρου κυμαίνονταν γύρω στά τέσσερα μέλη, ἡ εὐπορη Ἰδρα ἀριθμοῦσε 4.000 σπίτια γιά 25.000 κατοίκους, πού μᾶς δίνει κατά μέσο ὄρο 6,25 μέλη σέ κάθε οἰκογένεια. (3) Ὅσο γιά τήν Ἀθήνα ὅπου τό 1853 οἱ ἴδιοι οἱ ζητιάνοι ζοῦσαν καλύτερα ἀπό τοὺς ἀγρότες τῆς Ἀρκαδίας, ἐκεῖνη ἀριθμοῦσε 2.000 ψυχές γιά 200 σπίτια, δηλαδή κατά μέσο ὄρο, 10 ἄτομα ἀνά οἰκογένεια. Ὁ τελευταῖος ἀριθμός ἄν καί ὑπερβολικός δέν παύει ὡστόσο νά εἶναι χαρακτηριστικός. (4)

Μιά καί στηρίξαμε αὐτή τή σχέση μεταξύ τοῦ πλούτου καί τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας καλό θά ἦταν, γιά νά καταλάβουμε γιατί τό νοικοκυριό τείνει νά μειώνεται νά ἐκτιμῆσουμε τήν οἰκονομική κατάσταση τῆς ἀγροτιᾶς.

(1) F. Thiersch. op. cit. p. 297.

(2) βλ. JLS. Bartholdy: "Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804" Paris 1807 pp. 99-114.

Clarke "Travels in various countries of Europe, Asia and Africa". London 1816 pp. 280-290

Holland. op. cit. pp. 280,281,289.

Pouqueville. op. cit. pp. 80,81 Tome III et p. 86 Tome III.

Leake: "Travels in Northern Greece" London 1835 pp. 380-390.

(3) Ludwig Ross. op. cit. pp. 134, 137.

(4) E. About op.cit.

Ἐκ τῆς γέννησής του μέ τῆς τυπικῆ ἀνεξαρτησίας τῆς χώρας, τό νέο ἔθnikό κράτος ἀποδείχθηκε ἀνίκανο νά ἐπιβληθεῖ στούς ἰσχυρούς τῆς στιγμῆς, τούς ντόπιους προύχοντες, τούς πολέμαρχους καί τούς πλουσίους ἐφοπλιστές, γιά νά ἐφαρμόζει μιὰ τόσο ἀναγκαία ἀγροτική μεταρρύθμιση.

Γιά νά σχηματίσουμε μιάν ἰδέα γιά τῆς ἔκτασης τοῦ γεωργικοῦ κλήρου πού ἔλαχε στούς ἔλληνες ἀγρότες σάν ἰδιοκτησία ἀρκεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι τῆς μέρας τῆς ἐξέγερσης τοῦ 1821 οἱ Τούρκοι διέθεταν 75 στρέμματα ἀνά ἄτομο ἐνῶ οἱ Ἕλληνες δέν εἶχαν παρά μόνο 1,38 ὀ καθένας(*). Ἐπιδεινώθηκε ἡ κατάσταση ὅταν οἱ πριμάτοι (πρωθιεράρχες) καί οἱ Κοτζαπάσηδες ἀπόκτησαν τά καλύτερα καί μεγαλύτερα κτήματα πού γλύτωσαν ἀπό τούς Τούρκους.

Ὅταν μέ τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς χώρας, τά περισσότερα ἀγροκτῆματα τῶν Τούρκων ἔγιναν κρατική περιουσία (ἐπί δέκα ἑκατομμύρια καλλιεργημένης γῆς τό κράτος διατηροῦσε ὀκτώ) ἡ κατάσταση τῶν ἀγροτῶν δέν βελτιώθηκε.

Ἐτσι τό 1832 μόνο 16,6% τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν ἦταν ἰδιοκτῆτες, ἄν καί ἡ ἔκταση τοῦ μερίδιου αὐτῶν τῶν προνομιούχων ἦταν λιτή. Πραγματοποιήθηκε ἀπό τό κράτος, μιὰ διανομή γῆς ἀλλά ἦταν ἀπρογραμματιστή καί διακεκομμένη. Ἐνας νόμος ἀπέδινε τό 1830 καί τό 1840 μερικά στρέμματα στούς ἀπόμαχους τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα καί στούς ἀγρότες πού διέμεναν στά μεγάλα κτήματα. Τό Κράτος ὅμως στάθηκε ἀδύνατο νά ἐγγυηθεῖ τούς τίτλους κτήσης πού παρείχε.

Ἡ οἰκειοποίηση τοῦ κτήματος μετά ἕνα διάστημα ἐκμετάλλευσης, ἐνός μέχρι δεκαπέντε χρόνων, ἦταν μιὰ συνηθισμένη πράξη. Γι' αὐτό καί ἔμεινε ἀγνωστο πῶς ὀρισμένα χωράφια πέρασαν σέ ὀρισμένα χέρια. Ἐπρεπε νά ἔρθει τό τέλος τοῦ αἰῶνα γιά νά διανεῖμουν ἀρκετά σημαντικές ἐκτάσεις ἐθνικοποιημένης γῆς. Κατά μέσο ὄρο ὀ κλῆρος πού παραχωρήθηκε σέ κάθε οἰκογένεια ἦταν ἀπό 68 ὠς 130 στρέμματα γύρω στά 1871. Θά μπορούσε νά ἦταν ἐπαρκῆς γιά κάμποσες ἀγροτικές οἰκογένειες, ἄν δέν ὑπῆρχαν ὀρισμένες παραμελήσεις, πού προσδιόρισαν τῆς ροῆ καί τόν προσανατολισμό τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας.⁽¹⁾

Καμμιά βελτίωση τῶν μεθόδων καλλιέργειας δέν ἔγινε γιά χρόνια σ' αὐτόν τόν χώρο. Ὁ ἀγρότης συνέχιζε νά σκαλίζει τό χώμα μέ τό πανάρχαιο του ἀλέτρι καί ἀνέτρεχε στήν ὀχι λιγότερο ἀρχαία ἀγρανάπαυση λόγω μῆς χρησιμοποίησης λιπασμάτων. Στά παλιά τσιφλίκια πού πέρασαν καί ἔμειναν πολύ καιρό στά χέρια τῶν ντόπιων προυχόντων ἡ κατάσταση ἦταν χειρότερη. Οἱ παλαιές

(*) βλ. Stavrianos. op. cit.

(1) ibid op cit. 298

συνθήκες ένοικίας γης στους νομάδες βοσκούς τής Πίνδου θά επικρατήσουν στο βορρά. Σ'όλα αυτά τά χάσματα προστίθεται μία σοβαρή έλλειψη ύποδομής. Τά πρώτα μεγάλα έργα σ'αυτόν τό τομέα θά αρχίσουν μόνο τό 1880 επί Χαριλάου Τρικούπη.

Αναφέρεται ή περίπτωση όρισμένων πόλεων όπως είναι τό Άργος όπου αναγκάζονταν νά εισάγουν τό σιτάρι από τήν Άλεξάνδρεια ή από τήν Τεργέστη ενώ ή γόνιμη περιοχή τής Τριπολιτσάς ήταν σέ απόσταση μόλις δεκαεσσάρων χιλιομέτρων.

Η έλλειψη κάθε συστήματος βοήθειας στους αγρότες καί μία αυθαίρετη καί βαρειά φορολογία, βαρύτερη ακόμα καί από εκείνη τής Τουρκοκρατίας, προκάλεσαν τήν καταχρέωση καί τήν πτώχευση τής αγροτιάς.⁽¹⁾ Η οικονομική κατάσταση τών αγροτών βελτιώθηκε λίγο μέ τήν μεταστροφή στήν μονοκαλλιέργεια τής κορινθιακής σταφίδας στά 1870 αλλά ή πτώση τής ζήτησης στό τέλος του αιώνα προκάλεσε μία σοβαρότατη κρίση πού κατέληξε στίς πρώτες μαζικές μεταναστεύσεις πρός τίς Ήνωμένες Πολιτείες.

Αυτά καί οί συχνές στρατιωτικές επιχειρήσεις είναι οί αίτιες πού γιά περισσότερο από έναν αιώνα μετά τήν άπελευθέρωση τής χώρας, ή οικονομική κατάσταση του λαού παρέμεινε πάντα τόσο έξαθλιωμένη. Καί πριν άπ'όλα τίς συνθήκες διατροφής του όπως τό δείχνει ό έξής πίνακας:⁽²⁾

Η Έτήσια κατανάλωση τροφίμων σέ κιλά ανά κάτοικο. Έλλάδα 1918-1948

Άγαθά	Απαραίτητη μερίδα*	Διαθέσιμη σ'όλη τή χώρα 1918-39(1)	Εργατική τάξη 1923 (2)	Σ'όλη τή χώρα 1943(3)
Δημητριακά	104	168	190	157
Πατάτες	82	15	--	30
Ζάχαρη	16	9	3	9
Κρέατα	41	16	12	23
Γαλακτερά	217	(75)	--	34
Λάδι καί λίπη	23	16	10	14
Φρούτα & όσπρια	137	(60)	61	120

(1) G.L. Dawson Damer "Diary of a tour in Greece, Turkey, Egypt and the holy Land" Henry Colburn London 1842 Tome I. pp. 73,74.

(2) Πηγές: 1. Economic development in South Eastern Europe p. 21

2. : Μιλτ. Σαπνα: Άρχειον τών οικονομικών καί κοινωνικών έπιστημών. Τόμος 3 τεύχος Β' Γ' Άπρίλιος. Σεπτέμβριος 1923.

3. L.G. Albaugh: "Crete: a case study of under developed area". Princeton NJ. Princeton University Press 1953 p. 31.

* Κατά τό U.S. National Research Council.

Μετά σάν αποτέλεσμα, τουλάχιστον κατά μέρος, σϋτῆς τῆς στέρησης τρο-
φῆς ἔρχεται ἡ ὑγειονομική του κατάσταση. Δίνουμε παρακάτω τήν εξέλιξη τῶν
κυριότερων ἀσθενειῶν πού ὅπως ἀναφέραμε ἀποδεκάτιζαν τόν ἑλληνικό λαό.

Οἱ κύριες αἰτίες θανάτου τό 1931 καί ἡ εξέλιξή τους μέχρι τό 1963.

Οἱ ἀριθμοί περιπτώσεων ἀνά 100.000 κατοίκους.

*Ετη	Πνευμονία	Ἐντερίτιδα	Φυματίωση	Ἐλονοσία
1931	234,9	189,8	161,4	102,5
32	273,8	164,4	161,7	108,1
33	272,8	122,4	152,7	62,5
34	219,1	140,1	145,3	44,6
35	206,0	128,5	137,4	53,0
36	207,4	124,6	128,4	75,2
37	233,6	117,5	128,3	48,3
1938	200,1	91,1	116,6	40,0
1956	26,5	9,3	21,0	0,1
57	28,8	10,4	21,2	0,1
58	25,7	7,7	18,7	0,0
59	28,8	7,7	17,9	0,0
1960	27,1	8,9	16,6	---
61	28,0	8,3	17,9	---
62	31,2	8,4	16,2	---
1963	28,2	6,5	14,1	---

Πηγή: Ἐθνική Στατιστική Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος. Δημογραφικά ροπαί καί
μελλοντικά προεκτάσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος 1960-1985. Πίν. 27
σελ. 49 Ἀθῆναι 1966.

Ὅπως διαπιστώνεται ἔπρεπε νά περιμένει κανεῖς τήν μεταπολεμική πε-
ρίοδο γιά νά ἀρχίσουν νά ἐξαφανίζονται οἱ αἰώνιες πληγές καί νά ξερριζωθεῖ
ἡ ἴδια ἡ ἔλονοσία ἀπό τόν ἑλληνικό τόπο.

Δέν εἶναι ἐπομένως καθόλου ἐκπληκτικό πού, λόγω τῆς κακῆς διατροφῆς
καί τῆς ἀξιοθρήνητης ὑγειονομικῆς κατάστασης τῶν ὁποίων ὑπογραμμίζουμε τήν

διάρκεια, όχι μόνο η ελληνική οικογένεια δέν γνώρισε ποτέ, πλὴν ἐλάχιστον ἐξαιρέσεων, τό μέγεθος τῶν δέκα μελῶν ἀλλά ἀπό πολύ νωρίς στήν ἱστορία της δοκίμασε τήν προοδευτική μείωση τοῦ μεγέθους της.

Αὐτό δείχνει καί ὁ ἀκόλουθος πίνακας:

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ μέσου μεγέθους τῆς ἐλληνικῆς οἰκογένειας, ἀπό τό 1870 ὡς τό 1974 (1).

Μέσος ἀριθμός τῶν μελῶν τοῦ νοικοκυριοῦ.	1870	1879	1907	1920	1928	1951	1961	1974
ἄτομα ἀπό 0 ὡς 14 ἐτῶν	1,7	1,84	1,76	1,37	1,43	1,03	0,86	0,78*
ἄτομα ἄνω τῶν 14 ἐτῶν	2,7	2,85	2,8	2,62	3,0	2,62	2,4	2,63
σύνολο τῶν μελῶν	4,4	4,7	4,56	4	4,44	3,65	3,26	3,41

(1) Πηγές: Ὁ Πίνακας εἶναι σύνθεση στοιχείων τῆς Ἐθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος: Γιά τό 1870 καί 1879 πρόκειται γιά δεδομένα τῶν ἀπογραφῶν ἀντιστοίχων ἐτῶν. Ἀθῆναι 1872 καί 1882. Γιά τό 1907 πρόκειται γιά στοιχεία τῆς ἀπογραφῆς τῆς 27-10-1907. Ὡς πρὸς ἐκεῖνα τῶν 1923 καί 1931 ἀνήκουν στή Γενική Στατιστική Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1923 καί 1931.

* Σημείωση: Ἐδῶ πρόκειται γιά ἄτομα κάτω τῶν 13 ἐτῶν (πηγή: Ἐρευνα οἰκογενειακῶν προϋπολογισμῶν. ΕΣΥΕ. Ἀθῆναι 1974). Ἡ δημογραφική Ἐπετηρίδα τοῦ ΟΗΕ. Νέα Ὑόρκη 1973 δίνει ἕνα μέσο μέγεθος 4,01 μελῶν, ἀνά νοικοκυριό γιά τό 1971 ὅπου κατά μέσο ὄρο 0,99 εἶναι παιδιά κάτω τῶν 15 ἐτῶν.

Μία πρώτη διαπίστωση γίνεται μόλις ἐξετάσουμε τόν παραπάνω πίνακα. Εἶναι ἡ προοδευτική μείωση τοῦ μεγέθους τοῦ ἐλληνικοῦ νοικοκυριοῦ. Βλεπούμε ἀκόμα ὅτι αὐτή ἡ μείωση ἔγινε σέ δύο φάσεις: μιά ἀρχή πού ἐκτείνεται ἀπό τό 1879 ὡς τό 1907 καί μιάν ἄλλη πιό γοργή ἀπό τό 1907 μέχρι τό 1920. Στήν τελευταία αὐτή σημειώνεται μιά ριζική ἀλλαγῆ, ἀν ὄχι ἐπανάσταση, στό μέγεθος τῆς οἰκογένειας μέ τήν ἀπότομη κατάληξη πού ἔχει. Δέν περνᾶμε, ὀντως ἀπό ἕναν μέσο ὄρο πού κοντεύει τά πέντε μέλη σ' ἕναν ἄλλο τῶν, περίπου,

τεσσάρων μελών δηλαδή μία μείωση κατά μία ολόκληρη μονάδα;

Όσον αφορά την πρώτη περίοδο, αυτή καλύπτει μία πολύ άργη εξέλιξη της οποίας οι συνέπειες είναι σχεδόν ασύλληπτες. Μήπως δέν παραμένει, αν και σέ μείωση, τό μέγεθος του νοικοκυριού στα όρια τών πέντε μελών;

Πρίν εισέλθουμε στην ανάλυση μπορούμε από τώρα κιόλας νά υποθέσουμε ότι ή πρώτη φάση είναι έκφραση ενός ύφισταμένου περιορισμού ενῶ ή δεύτερη είναι μίας αυτόβουλης απόφασης για τήν μείωση του μεγέθους τής οικόγενειας.

Τά πράγματα φαίνεται νά ἔχουν συμβεῖ ως ἐξῆς: Στήν πρώτη περίοδο ὁ Ἕλληνας ἔβλεπε, ἀδύναμος καί παθητικός, τήν οἰκονομία του νά μικραίνει παρά τή θέλησή του καί μετά, στή δεύτερη φάση, μέ τήν ἐμμονή τής κατάστασης ὑλικῆς ἀθλιότητος καί ἀσθενειῶν πού ἀναφέραμε, νά εἶχε ἀποφασίσει, χάρις στήν ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικοοικονομικῶν δομῶν, νά περιορίζει ὁ ἴδιος τό μέγεθος τής οἰκογενείας του. Ὁ πίνακας 4 δείχνει ὅτι πράγματι ή γενική μείωση του μεγέθους του νοικοκυριού ὀφείλεται προπαντός στή μείωση του ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν κάτω τῶν 14 χρόνων.

Όταν θυμόμαστε τήν προαναφερομένη στάση τῶν Ἑλληνίδων ἀπέναντι στις γεννήσεις τό 1852 δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς παρακολουθοῦμε ἐδῶ μίαν ριζοσπαστική ἀλλαγὴ νοοτροπίας ως πρὸς τό θέμα αὐτό.

Πρόκειται για πραγματική δημογραφική ἐπανάσταση καί αὐτό τό φαινόμενο ὀφείλουμε ν' ἀποδώσουμε στή συνέχεια.

II. Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ.

Ἡ δημογραφική ἱστορία του ἑλληνικοῦ λαοῦ μοιάζει μ' ἐκείνη τή γενική ἱστορία του τόπου. Εἶναι μία ταραγμένη ἱστορία.

Ἐτσι ὅταν ἐξετάζουμε τήν εξέλιξη τῶν γεννήσεων⁽¹⁾ διαπιστώνουμε πῶς δέν εἶναι οὔτε ρυθμική οὔτε γραμμικά προσανατολισμένη στή μία ἢ στήν ἄλλη κατεύθυνση. Δείχνει ἀντίθετα μιά ἄνιση σειρά ἀξομειώσεων, ή μία πιό

(1) Ἐξ αἰτίας τῆς ἀνεπαρκῆς καταγραφῆς τῶν γεννήσεων ὅπως ἄλλωστε καί τῶν θανάτων, οἱ ἀριθμοί πού δίνουμε μέχρι τό 1920 εἶναι οἱ ἐπιτιμήσεις του δημογράφου Βασίλειου Γ. Βαλαώρα ὅπως ἀναφέρονται στό περιοδικό Milban K. Memorial fund Quarterly, April 1960. VOL XXXVIII N° 2 ὑπό τόν τίτλο "A construction of the demographic history of Modern Greece".

αίφνιδια από τήν ἄλλη, χωρίς οἱ αἰτίες τους νά εἶναι πάντα προφανεῖς. Ὡστόσο στά μεγάλα διαστήματα διακρίνονται σαφέστατες τάσεις. Ἔτσι ἀπό τό 1860 ὡς τό 1879 τό ποσοστό γεννήσεων εἶναι περίπου 39%. Σέ συνεχή αὔξηση, φθάνει τό ἀνώτατό του ὄριο κατά τήν διάρκεια τῆς πενταετίας 1880-1884 μέ 40,8% καί θά διατηρηθεῖ στό ἐπίπεδο τοῦ 40,4% ἀπό τό 1885 μέχρι τό 1889. Ἡ ἀποφασιστική μείωση ξεκινᾷ μετά τό 1890 στά τριάντα χρόνια πού ἐκτείνονται ὡς τό 1920 καί κατά τήν διάρκεια τῶν ὁποίων διακόπηκαν οἱ ἀπογραφές.

Ἀπό τό 1921 μέχρι τό 1924 ἡ γεννητικότητα θά πέσει στό ὡς τότε ἀνεπανάληπτο ἐπίπεδο τοῦ 31%.

Αὐτή ἡ αὐξημένη γεννητικότητα διαυγέστατη τουλάχιστον μέχρι τό 1889, μαρτυρεῖ τήν μὴν ὑπαρξη ὁποιασδήποτε μαλθουσιανῆς συμπεριφορᾶς στόν ἑλληνικό λαό. Ἀντίθετα ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἂν καί ἕνας περιορισμός τῆς γονιμότητας διαγράφεται ἄρκετά νωρίς, πρὶν ἀκόμα τό 1900, αὐτό ὀφείλεται μᾶλλον στίς σκληρότατες οἰκονομικές συνθήκες πού τόν ἐπέβαλαν παρά σέ μιᾶ αὐτόβουλη ἐκλογή.

Θά δοῦμε ὅτι πραγματικά κάθε φορά πού βελτιώνονταν οἱ συνθήκες ζωῆς, παρατηροῦνταν μιᾶ ἐπανάκαμψη τῶν γεννήσεων.

Σημαίνει αὐτό ἄραγε πῶς κάτω ἀπό τίς πιέσεις τῶν ὑλικῶν ἐξαναγκασμῶν ἀσκούνταν ἤδη, πρὶν ἀπό τό 1900, τεχνικές μέθοδοι ἐλέγχου τῶν γεννήσεων; Χωρίς νά εἶναι δυνατή μιᾶ κατηγορηματική ἀπάντηση σ'αὐτό τό ἐρώτημα ἀφοῦ δέν διαθέτουμε καμμιά πληροφορία γι'αὐτό τό θέμα, δέν πιστεύουμε πῶς ἐφαρμοζόταν στήν Ἑλλάδα πρὶν τό 1900 ἀντισυλληπτικοί μέθοδοι γιά τουλάχιστον δυό λόγους:

1ο) Κανένας δομικός μετασχηματισμός δέν ἔγινε πρὶν τό 1880 πού νάμποροῦσε νά ἐπιφέρει τέτοια ἀνατροπή στό παραδοσιακό σύστημα ἀξιών πού ἀγνοοῦσε τό πνεῦμα τοῦ οἰκονομικοῦ ὀρθολογισμοῦ.*

* Ἐπιμένουμε ἰδιαίτερα σ'αὐτήν τή βούληση ἐλέγχου τῶν γεννήσεων διότι ἂν καί ὀρισμένες μέθοδοι (διακεκομμένη συνουσία, ἔμφραξη τῆς μήτρας, ἔλεγχος τῶν γόνιμων ἡμερῶν τῆς γυναίκας) εἶναι γνωστές ἀπό τήν ἀρχαιότητα ἡ χρήση τους, εἶναι πολύ δεμένη μέ τήν κοινωνική ἀνάγκη. "Οἱ ἀντισυλληπτικές μέθοδοι δέν ἐξαφανίστηκαν ἐντελῶς ἀπό τήν πραγματικότητα ἀλλά ἐξαφανίστηκαν ἀπό τήν μνήμη" λέει ὁ Andrῆ Burguière. "Le mariage tardif et l'esprit d'entreprise". Annales n° 4-5 Juillet-Octobre 1972 p. 1129. βλ. ἐπίσης John T. Noonan "Contraception a history of its treatment by the Catholic theologians and canonists" The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge. Massachussets 1966. ➡

Για πολύ καιρό ακόμα τὰ πολυάριθμα τέκνα θά εἶναι μάλλον συνώνυμο εὐημερίας καί ὄχι πολλῶν στομάτων. Ἐπιπλέον ἀφοῦ οἱ δυνατότητες κοινωνικῆς ἀνόδου ἦταν μηδαμινές, ἀνύπαρκτη σχεδόν ἦταν καί ἡ ἀντίστοιχη βούληση γιά κοινωνική πρόοδο.

2ο) Ἄκόμα καί νά τό ἤθελαν τὰ ἐλληνικά ἀνδρόγυνα θά ἦταν ἀνίκανα νά ἐφαρμόσουν αὐτή τήν ρύθμιση τῶν γεννήσεων. Ἀνίκανα γιατί ἀμαθεῖς, ἀμαθεῖς γιατί ἀναλφάβητοι. Τό 1879, γιά παράδειγμα, ὁ λαός ἦταν ἀναλφάβητος κατά 81,7%, 69% στούς ἄνδρες ἀλλά 93% στίς γυναῖκες τίς ὁποῖες ἀφορᾶ κατὰ κύριο λόγο ἡ ἀντισύλληψη.

Ἐξάλλου τὰ τρία τέταρτα αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ζοῦσαν σέ αὐτάρκεια σέ ἀπομονωμένα χωριά πού παρήγαγαν ὅ,τι κατανάλωναν ἀπό τήν τροφή τους μέχρι τό ντύσιμο καί τὰ ἐργαλεῖα.⁽¹⁾

Ἄρα αὐτή ἡ κατάσταση θά διατηρηθεῖ τουλάχιστον ὡς τό 1890. Ἄν ποτέ ὑπῆρξε ἕνας αὐτόβουλος ἔλεγχος τῶν γεννήσεων στήν Ἑλλάδα πρίν τό 1900, θά πρέπει νά περιοριζόταν σέ στενά στρώματα δυτικοποιημένων ὅπως ἦταν οἱ Φαναριῶτες καί ὀρισμένοι μεγαλέμποροι τῆς διασποράς. Τέτοια ὑποθετική συμπεριφορά θά κάνει χρόνια νά γενικευτεῖ καί νά ἐπιβληθεῖ σ' ὅλοκληρη τή χώρα.

Ὅταν μιλάμε γιά μείωση τῶν γεννήσεων ἔνεκα ὑλικῶν ἐξαναγκασμῶν δέν ἐννοοῦμε μιάν ἐφαρμογή τεχνικῶν ἀντισυλληπτικῶν συνταγῶν πού θά ἦταν ἡ ἔκφραση μιᾶς αὐτόβουλης ἀπόφασης ἀλλά ἐννοοῦμε μιᾶ κοινωνική ρύθμιση πού εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς σύγκλισης οἰκονομικῶν καί πολιτιστικῶν παραγόντων. Ἔτσι π.χ. πολύ σκληρές οἰκονομικές συνθήκες θά ἔχουν ἀρνητικές ἐπιπτώσεις στίς γεννήσεις λόγω τῆς μείωσης τῶν γάμων.

Ξέρουμε ὅτι στήν παραδοσιακή ἐλληνική κοινωνία γιά νά γίνει γάμος ἔπρεπε οἱ γονεῖς τῆς νέφης νά προικοδοτήσουν τήν κόρη τους, καί ἐκεῖνοι τοῦ γαμπροῦ νά τοῦ ἀποδώσουν τό κληρονομικό του μερίδιο, συνήθως ἕνα κτήμα γῆς.

Ἄρα ἐξυπακούεται πώς ὅσο πιό μεγάλες εἶναι οἱ ὑλικές δυσχέρειες

➔ Philippe Aries: "La prévention des naissances dans la famille. Ses origines dans les temps modernes".

Cahier de L'INED n° 35 Paris 1969.

(1) βλ. Adolphus Slade. "La Turquie, la Grèce et Malte".
H. Fournier. Paris 1838. p. 293.

τόσο λιγότερο εύκολο είναι να εξοικονομήσει κανείς και να συγκεντρώσει ένα ρουχισμό ή να δεχτεί να χωριστεί από ένα πολύτιμο αγροτικό κληρο.

Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα τη μείωση του αριθμού των γάμων και την αύξηση της μέσης ηλικίας στο γάμο.

Αν η πτώση της γαμηλιότητας έχει συνολικό αποτέλεσμα τη μείωση των γεννήσεων, δεν συνεπάγεται προφανώς αναγκαστικά μία μείωση του μεγέθους της οικογένειας. Αντίθετα, η αύξηση της μέσης ηλικίας στο γάμο έχει άμεσες επιπτώσεις στο μέγεθος της οικογένειας. Πράγματι, αφού η γυναίκα είναι γόνιμη μόνο από τα δεκαπέντε ως τα πενήντα της χρόνια, όσο πιο καθυστερημένα παντρεύεται, τόσο λιγότερα παιδιά μπορεί να αποκτήσει.

Και είναι πράγματι αυτό το φαινόμενο που παρατηρούμε στη περίπτωση της Ελλάδας σε περιόδους οικονομικής κρίσης. Και δεν είναι σίγουρα καθαρή σύμπτωση που η μείωση των γεννήσεων που ξεκινά το 1884 προηγείται το 1879 από μία πτώση της γαμηλιότητας και μία συνακόλουθη αύξηση της μέσης ηλικίας στο γάμο. (*)

Έτη	1878	1879	1880	1881
ποσοστό γάμων επί 1000 (1)	5,8	5,6	5,0	4,6
Η μέση ηλικία των γυναικών στο γάμο. (2)	23 ετών και 8 μηνών	23 ετών, 9 μηνών	23 ετών, 10 μηνών	24 ετών

Αλλά η άνοδος της μέσης ηλικίας στο γάμο δεν είναι ο μοναδικός περιοριστικός παράγων του μεγέθους της οικογένειας. Επεμβαίνει ένας άλλος παράγων ως προς αυτό, κι αυτός αντανάκλαση των συνθηκών διατροφής και υγιεινής: Είναι η θνησιμότητα.

(*) Πηγές: (1) Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος: "Οι κινήσεις του πληθυσμού της Ελλάδος. Αθήναι, 1880, 1881, 1882.

(2) Gariphalea Serelea: "Reconstitution des caractéristiques démographiques de la population féminine en Grèce pendant la seconde moitié du 19ème siècle. Thèse Université catholique de Louvain 1977. p. 75.

Έτσι από τό 1860 ως τό 1878, τό ποσοστό γεννήσεων μένει κοντά στά 39,5% κάτι πού θά εἶχε σάν ἀποτέλεσμα μιá σημαντική αύξηση τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας ἀν δέν ἦταν μιá τρομερή θνησιμότητα πού τήν περιορίζε. Καί ἡ θνησιμότητα αὐτή, μεταβλητή ἀνάλογα μέ τίς συνθήκες διαβίωσης, εἶναι ἀτακτη στήν εξέλιξή της. Ὄντως, ἀπό τό 1860 ως τό 1874, κυμαινόταν γύρω στά 25% μέ ἐξάρσεις ὅπως π.χ., ἀπό τό 1860 ως τό 1864 ὅπου ἔφθασε τό 26,5%.

Σ' αὐτή τήν περιόδο γεννήσεις καί θνησιμότητα μαζί ἐπιτρέπουν ἐπομένως μόνο μιá πολύ περιορισμένη αύξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἴση μέ 12%.

Αὐτός ὁ δείκτης φυσικῆς αύξήσεως, σχετικά πολύ μέτριος, θά ἀναπτυχθεῖ κατά σημαντικό τρόπο στή δεκαετία 1870-1879 ὅπου θά ἀγγίξει τά 15,8%. Εἶναι πού αὐτή ἡ περιόδος στάθηκε, ὅπως θά τό δοῦμε, οἰκονομικά εὐνοική γιά τήν Ἑλλάδα.

Ἀνάμεσα στούς διάφορους παράγοντες πού λίγο πολύ ἐπηρεάζουν ἄμεσα τό μέγεθος τῆς οἰκογενείας βρίσκονται:

1ο) Οἱ φυσικές δημογραφικές κινήσεις πού εἶναι οἱ γεννήσεις καί οἱ θάνατοι, πού δέν εἶναι ἄλλωστε καί τόσο φυσικές ἀφοῦ καί οἱ μέν καί οἱ δέ προσδιορίζονται ἀπό τίς κοινωνικές συνθήκες ζωῆς.

Οἱ γεννήσεις μεταβάλλονται ἀντίστοιχα μέ τήν συχνότητα τῶν γάμων καί τήν μέση ἡλικία στόν γάμο πού κ' αὐτές σχετίζονται μέ τίς πολιτιστικές συνθήκες ζωῆς.

Ὅσο γιά τή θνησιμότητα προσδιορίζεται ἄμεσα ἀπό τήν κατάσταση διατροφῆς καί υγιεινῆς τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἴδια ἡ θνησιμότητα ἐπιδρᾷ στήν εξέλιξη τῆς γεννητικότητας.

Πράγματι ἡ θνησιμότητα ἐξοντώνει πρίν ἀκόμα σχηματιστοῦν ὅλα τά ἐν δυνάμει ἀνδρόγυνα.

2ο) οἱ δημογραφικές κινήσεις εἴτε ἐθελοντικές εἶναι αὐτές εἴτε ὑποχρεωτικές πού μπορεῖ νά εἶναι ἀποτελέσματα οἰκονομικῶν ἢ κοινωνικῶν κρίσεων, πολέμων κτλ.

Ὅλοι αὐτοί οἱ παράγοντες ἐνεργώντας σέ πολύπλοκη ἀλληλοεπίδραση ἀντανακλῶνται ἄμεσα σέ καθαρὸ ἢ πραγματικό ποσοστό αύξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ. (βλ. ἀκόλουθο πίνακα)⁽¹⁾.

(1) Πηγή ΕΣΥΕ. Δημογραφικά ῥοπαύ καί μελλοντικά προεκτάσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος. 1960-1985. Ἀθῆναι 1966.

Έτη	Καθαρή αύξηση %	Έτη	καθαρή αύξηση %
1839-1845	21,8	1896-1907	6,5
1845-1861	7,8	1907-1920	5,1
1861-1870	12,1	1920-1928	23,5
1870-1879	14,1	1928-1940	12,9
1879-1889	8,9	1940-1951	1,8
1889-1896	13,3	1951-1961	8,5
		1961-1971	3,9

Σέ τί μᾶς ὠφελεῖ ἡ μελέτη τῆς ἐξέλιξης τοῦ πληθυσμοῦ ὅταν ἐνδιαφερόμαστε γιά τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας;

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δέν ὑπάρχει ἀναγκαστικά αἰτιολογική σχέση ἀνάμεσα στό ἓνα καί στό ἄλλο φαινόμενο.

Ἔτσι σ' ἓνα ὑψηλό ποσοστό αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ μπορεῖ νά μήν ἀντιστοιχεῖ ἓνα μεγάλο μέγεθος τῆς οἰκογένειας ἂν οἱ νεοερχόμενοι εἴτε ἀπό γεννήσεις εἴτε ἀπό μεταναστεύσεις διασκορπίζονται σέ πολλά νοικοκυριά.

Ἀντίστροφα μιά χαμηλή δημογραφική αὐξηση μπορεῖ νά μή σημαίνει μείωση τοῦ μέσου μεγέθους τῆς οἰκογενείας ἂν παράλληλα μείωνεται ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν.

Τότε σέ τί ὠφελεῖ ἡ γνώμη τῆς ἐξέλιξης τοῦ πληθυσμοῦ;

Ἡ ἀπάντηση βρίσκεται στή συνάφεια πού σημειώσαμε μεταξύ τῆς αὐξησης τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας καί τῆ βελτίωση τῆς οἰκονομικῆς τῆς κατάστασης. Αὐτό τουλάχιστον μέχρι τό 1900, δηλαδή ὅσο καιρό ἡ μεταβολή τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας ἐξαρτιόταν, ὄχι ἀπό τήν αὐτόβουλη ἀπόφαση τῶν ἐλληνικῶν ζευγαριῶν νά ἐλέγχουν τίς γεννήσεις τους ἀλλά ἀπό τήν ἔσχατη μεταβλητότητα, ἀπό ἓνα χρόνο στόν ἄλλο, τῆς διατροφῆς καί τῆς ὑγιεινολογικῆς τους κατάστασης.

Ἄρα τό καθαρό ποσοστό αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ἐπειδή εἶναι τό ἀποτέλεσμα ὄλων αὐτῶν τῶν φυσικῶν καί κοινωνικῶν δημογραφικῶν παραγόντων ἐπισημαίνει ὠρισμένες εὐνοϊκές καί δυσμενεῖς περιόδους.

Ἔτσι τό ποσοστό τῶν 21,8% πού παρατηροῦμε γιά τήν περίοδο ἀπό

τό 1839 ως 1845 δέν είναι τό ἀποτέλεσμα μόνο τῶν γεννήσεων ἀλλά πιθανά καί τῆς μαζικῆς ἀφίξεως τῶν Ἑλλήνων ἀπό τά ἐδάφη πού βρισκόνταν ἀκόμα ὑπό τήν τουρκική κυριαρχία στήν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα ἀποτελούμενη τότε ἀπό τίς Κυκλάδες, τήν Κεντρική Ἑλλάδα, τήν Εὐβοία καί τήν Πελοπόννησο.

Εἶναι τό γνωστό φαινόμενο τοῦ ἐνθουσιασμοῦ πού ἀκολούθησε τήν Ἀπελευθέρωση. Τό μέσο μέγεθος τῆς οἰκογένειας δέν ἐπηρεάστηκε φυσικά ἀπό αὐτήν τήν ἀφίξη νέων οἰκογενειῶν.

Ἡ φυσική αὔξηση δέν θά πρέπει νά εἶχε ξεπεράσει τό 10% μέ ἕνα ποσοστό γεννήσεων πού κόντευε τά 35% καί μιὰ θνησιμότητα πού ξεπερνοῦσε τά 20%. Ἡ πτώση μέχρι 7,8% πού παρατηρεῖται ἀπό τό 1845 ως τό 1861 ὑπογραμμίζει, μέ τόν τερματισμό τῶν μαζικῶν ἀφίξεων, τό τέλος τῆς περιόδου ἐνθουσιασμοῦ. Ἀντίθετα, εἶναι τώρα ἡ ἀπογοήτευση πού τήν διαδέχεται μέ τήν διατήρηση μιᾶς κατάστασης χρόνιας ἀθλιότητος καί ἀνασφάλειας ὅπως τήν προαναφέραμε.

Αὐτή τή φορά ἀναχωρήσεις γίνονται ἀντίστροφα ἀπό τήν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα πρὸς τίς ἐπαρχίες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Τέλος, τό ποσοστό τοῦ 7,8% ἀντανανκλᾶ ἀρκετά σωστά αὐτό πού πρέπει νά ἦταν ἡ φυσική αὔξηση ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐπανάκαμψη πού παρατηρεῖται ἀπό τό 1869 ως τό 1879 ἐκφράζει ἀκριβῶς μιάν σχετική βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῆς ἀγροτιᾶς. Ἡ διανομή τῶν κτημάτων γῆς ἐγίνε μέ περισσότερη κανονικότητα καί τό 1870 ἡ πλειοψηφία τῶν ἀγροτῶν ἦταν ἤδη ἰδιοκτῆτες ἑνός κλήρου ἀρκετοῦ γιά νά συντηρήσει μιάν οἰκογένεια.

Ἕνας ἀμερικάνος περιηγητής τό διαπίστωσε ὡς ἐξῆς:⁽¹⁾

"Ἡ γεωργία στήν Ἑλλάδα δέν ἔχει ἀκόμα ἀποβάλλει τά δεσμά τῆς ἀνατολικῆς δουλείας. Τά πάντα εἶναι πρωτόγονα καί καθυστερημένα ὅπως ἦταν στό καιρό τῶν Τούρκων καί ἡ ἐρήμωση καί ἡ ἀθλιότητα χτυπᾶνε στά μάτια τοῦ ταξιδιώτη πού μπαίνει μέσα στίς ἀγροτικές περιοχές. Ἐν τοῦτοις ἐάν ὁ ταξιδιώτης πού θά κοίταζε κατά τρόπο λιγότερο ἀπαισιόδοξο ἔξυνε τήν ἐπιφάνεια τοῦ μαύρου πίνακα, θά ἔβλεπε ὅτι ἡ ἀπόλυτη φτώχεια δέν ὑπάρχει στήν Ἑλλάδα· ὅτι ἡ τροφή εἶναι ἀφθονη ἔστω καί στά πιό χοντροειδῆ εἶδη."

(1) Charles. K. Tuckerman: "The Greeks of to day".

G.P. Putnam's sons. New York 1878. p. 162.

Κατά τήν διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου οἱ γεννήσεις βρίσκονταν γύρω στά 39,5% μέ μιὰ κορυφή στά 1875-1879 ὅπου φθάνουν τά 40,4%. Ὅσο γιά τήν θνησιμότητα γειτονεῖ τά 25%. Αὐτό μᾶς κάνει ἕνα ἐτήσιο μέσο ποσοστό φυσικῆς αὐξήσεως ἴσο μέ 14,5%. Τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας περνάει ἀπό 4,4 ἄτομα τό 1870 στά 4,7 τό 1879.

Σημειώνουμε ὅτι αὐτό δέν ἔχει καμμία σχέση μέ τήν ἔνταξη στήν Ἑλεύθερη Ἑλλάδα τῶν Ἰόνιων νησιῶν. Ἄς ὑπενθυμίζουμε, πῶς κάθε φορά πού γίνεται ἀπόκτηση καινούργων ἐπαρχιῶν ἢ αὐξηση πληθυσμοῦ πού προκύπτει δέν καταγράφεται ἀμέσως στόν ὑπολογισμό τῶν ποσοστῶν.

Ὁ ὑπολογισμός αὐτός ἐκτελεῖται πάντα γιά τόν ἴδιο πληθυσμό ἀναχώρησης καί ἀφίξης στά ἴδια ἐδαφικά σύνορα.

Ἔτσι ἀντιστάθμιζεται ἡ διαταρακτική ἐνέργεια πού θά προέκυπτε ἀπό τήν ξαφνική ἀφίξη τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς ὁλόκληρης ἐπαρχίας. Διαφορετικά θά εἴχαμε γιά τήν περίοδο 1861-1870 ὄχι μιάν καθαρή αὐξηση τῶν 12,1% ἀλλά τῶν 30,9%!

Ἡ πτώση πού ἀκολουθεῖ, στήν περίοδο 1879-1889, ὀφείλεται πιθανότατα στήν μετανάστευση διότι ἡ φυσική αὐξηση, ἂν καί μειώνεται ἐλαφρά σέ σχέση μέ τά 16,2% τῆς πενταετίας 1875-1879, διατηρεῖται ὡστόσο στά 15,6%. Δέν εἶναι ἀνάγκη νά ποῦμε ὅτι θά ἔχει περιοριστικές συνέπειες στό μέσο μέγεθος τῆς οἰκογένειας. Βλέπουμε ἐδῶ σέ ἐνέργεια τοῦς κοινωνικούς μηχανισμούς πού περιορίζουν τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας, ὅπως τό προαναφέραμε, σέ καιρούς οἰκονομικῶν δυσχεριῶν μέ μιὰ μεγάλη μετανάστευση, μιὰ μείωση τῆς συχνότητος τῶν γάμων, μιὰ μείωση τῶν γεννήσεων καί μεγάλη θνησιμότητα.

Ἄρα ἡ περίοδος 1879-1889 ὑπῆρξε ὄντως ἐκείνη τῆς σοβαρῆς οἰκονομικῆς κρίσης.⁽¹⁾ Τό ἐμπορικό ἰσοζύγιο ἦταν ἐλλειμματικό, οἱ ἐξαγωγές δέν κάλυπταν παρά μόνο τό 66% τῶν εἰσαγωγῶν. Ἡ ἀγροτιά πού εἶδε τήν μοίρα της νά καλυτερεύει κάπως, στήν προηγούμενη δεκαετία, μέ τήν ὀρμή τῶν ἐξαγωγῶν τῆς κορινθιακῆς σταφίδας, θά δοκιμασθεῖ σκληρά ἀπό τήν πτώση τῆς ζήτησης καί τῶν τιμῶν αὐτοῦ τοῦ προϊόντος.

Ἡ Γαλλία, πρῶτος εἰσαγωγέας αὐτοῦ τοῦ προϊόντος θά ἐγκαταστήσει προστατευτικά φράγματα. Αὐτό θά ἔχει συνέπειες στή κατάσταση τοῦ προϋπολογισμοῦ. Μιά χρόνια χρηματική κρίση πού ὀφειλόταν σέ μιὰ κακή διαχειρί-

(1) Βλ. Stavrianos op. cit.

ση πού επιδεινώσαν οι στρατιωτικές δαπάνες ολοκλήρωσε τήν χρεωκοπία τοῦ κράτους. Τό τελευταίον ἀναγκάστηκε νά προστρέξει, μεταξύ τοῦ 1879 καί τοῦ 1890, σέ διεθνή δάνεια πού ἀνερχόταν σέ 630 ἑκατομμύρια χρυσά φράγκα μέ ἕνα μέσο ἐπιτόκιο τῶν 28%.

Ἡ κρίση πού ἀναφέραμε θά διαρκέσει καί θά διαιωνιστεῖ πέρα ἀπό τόν πρῶτον Παγκόσμιον πόλεμον. Καί ὅμως παρατηροῦμε, μεταξύ τῶν 1889 καί 1896, μιᾶ σημαντική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ πού ἀποδίδουμε σέ δύο φαινόμενα:

- 1ο) Τήν ἔνταξη τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς καινούργιας ἐπαρχίας, τῆς Θεσσαλίας.
- 2ο) Τήν βελτίωση τοῦ συγκοινωνιακοῦ δικτύου.

1ο) Ἡ ἀπόκτηση ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος τῆς πλούσιας, σέ σιτάρι, Θεσσαλίας, σ'αυτούς τούς καιρούς τῆς οἰκονομικῆς κρίσης, δέν θά καλυτερέψει αἰσθητά τήν κατάσταση της λόγω τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος τῶντσιφλικῶν πού περιόριζε ἐκεῖ τήν ἀπόδοση τῆς γῆς.

Ἄντίθετα ὅμως εἶναι ἡ ἔνταξη ἐνός ἰδιαίτερα πολυἀριθμοῦ καί γόνιμου πληθυσμοῦ πού θά ἐπηρεάσει θετικά τίς γεννήσεις.

2ο) Τά μεγάλα ἔργα ὀδικῆς, σιδηροδρομικῆς καί ναυσιπλοικῆς ὑποδομῆς πού ξεκίνησε ἀπό τό 1882 ὁ Χαρίλαος Τρικούπης θά βελτιώσουν τήν κατάσταση τῆς ἀγροτικῆς μέ τήν μείωση τῶν ἀνισορροπιῶν ἀνάμεσα σέ πλούσιες καί φτωχές περιοχές. Δέν θά ἐπιτρέψουν μόνο τήν καλύτερη κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τήν μία ἐπαρχία στήν ἄλλη, ἄλλα καί, προπαντός, θά βοηθήσουν τούς ἀγρότες νά διοχετεύουν τά προϊόντα τους πρός τίς πόλεις.

Ἄν σέ μιᾶ πρώτη φάση αὐτή ἡ βελτίωση τῶν συγκοινωνιῶν θά εὐνοήσει τίς γεννήσεις χάρις σέ μιᾶ σχετική βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῆς ἀγροτικῆς, θά γίνει, σέ δεύτερη φάση, ἡ αἰτία τῆς μαλθουσιανῆς δημογραφικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.

Αὐτή ἡ δεύτερη φάση εἶναι αὐτή πού καλύπτει τήν περίοδο πού ἐκτείνεται ἀπό τό 1890 ὡς 1920 ὅπου βλέπουμε τήν φυσική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ νά πέφτει ἀπό τά 16% ὡς τά 10%. Εἶναι ἡ φάση πού ἀκόμα βλέπουμε τό μέσο μέγεθος τῆς οἰκονόμειας νά μειώνεται κατὰ μιᾶ ὀλόκληρη μονάδα περνώντας ἀπό ἕναν μέσο ὄρο τῶν πέντε ἀτόμων στό σημερινό του ἐπίπεδο τῶν τεσσάρων μελῶν.

Αὐτή ἡ περίοδος τοῦ 1890 ὡς 1920 εἶναι ἐκεῖνη ὅπου βλέπουμε τήν

έλληνική κοινωνία νά άφομοιώνει τήν καπιταλιστική ιδεολογία.

Ἡ καπιταλιστική κοινωνία εἶναι πρῶτα ὑπό τήν οἰκονομική της ὄψη, ἡ ἀγοραία οἰκονομία, ἡ νομισματικοποίηση καί ἡ μισθωτή ἐργασία. Ὑπό τήν κοινωνιολογική της ὄψη εἶναι ἡ διάσπαση τῆς αὐταρκούς κοινότητας τῶν ἀγροτικῶν χωριῶν καί συνοικισμῶν, εἶναι ἡ ἀστυφιλία. Ὑπό τήν ιδεολογική της ὄψη, τελικά εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματος τοῦ ὑπολογισμοῦ καί τοῦ συνδυασμοῦ καί τῆς οἰκονομικῆς πρόγνωσης πού ἀντικαθιστοῦν τό παλιό ἀγροτικό σύστημα ἀξιῶν πού στηριζόταν στό ἀσύμμετρο καί στή μὴ συσχέτιση ἀνάμεσα στά μέσα πού ἐπένδυε καί τά ἀποτελέσματα πού πετύχαινε. (1)

Ἐξ ἄλλου μέ τήν ἀπομόνωση τοῦ ἀτόμου ἀναπτύσσονται ὁ ἀτομισμός καί ἡ ἔννοια τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας. Ἐπίσης μέ τήν αὔξηση τῆς παραγωγῆς ἐνθαρρύνονται οἱ καταναλωτικές τάσεις καί δημιουργοῦνται νέες ἀνάγκες. Ἡ ἱκανοποίηση αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν γίνεται τό κριτήριο μέτρησης τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας καί τό κίνητρο γιά κοινωνική ἄνοδο.

Ἔτσι ὁ συνδυασμός ὄλων αὐτῶν τῶν παραγόντων μαζί καί μέ ἄλλους θά προσδιορίσει μιὰ ριζοσπαστική ἀλλαγὴ στάσης ἀπέναντι στίς γεννήσεις.

Ἐφεξῆς, οἱ γεννήσεις δέν θά εἶναι πιά τυχαῖες ἀλλά ἐθελοντικές, προγραμματισμένες σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τοῦ οἰκονομικοῦ ὀρθολογισμοῦ μέ σκοπὸ τήν κοινωνική ἄνοδο.

Στήν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς δημογραφικῆς ἐπανάστασης βρίσκεται λοιπόν, ὅπως ἀναφέραμε, ἡ ἀνάπτυξη τῶν συγκοινωνιῶν.

Γιά νά σχηματίσουμε μιάν ἰδέα γιά τίς ἀλλαγές πού ἔγιναν στήν συγκοινωνιακή ὑποδομή, ἄς ἐξετάσουμε τόν παρακάτω πίνακα. (2)

(1) Βλ. Pierre Bourdieu: (παρακάτω).

(2) Πηγές: α) Edmond. About "La Grèce Contemporaine" op. cit.

β) Ἐθνικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος.

γ) Percy. F. Martin:

"Greece of the twentieth century"

T. Fisher Unwin. London 1913 p. 188

δ) E. Evelpidi. " Les Etats Balkaniques"

Rousseau & Cie Paris 1930. p. 159

δίκτυο / Έτη	1852	1867	1870	1882	1913	1929
όδικό χμ.	120=160 ^(α)	4 02 ^(β)		5632 ^(β)		10630 ^(β)
σιδηροδρομικό			11 ^(β)	22 ^(β)	1613 ^(γ)	2782 ^(δ)

Σ'αυτά πρέπει νά προσθέσουμε τήν ολοκλήρωση τῶν ἔργων τῆς διώρυγας τῆς Κορίνθου τό 1893 πού θά ἐπιτρέπει τήν πιό γοργή σύνδεση μεταξύ τῆς Πελοποννήσου καί τῆς πρωτεύουσας.

Ἡ ἀνάπτυξη αὐτή τῶν συγκοινωνιῶν συνοδεύεται ἀπό μιὰ πρώτη προσπάθεια ἐκβιομηχάνισης. Ἡ ἐλληνική βιομηχανία ἀρχίζει τότε νά ἐμφανίζεται καί μαζί της, τό προλεταριάτο.

Ἦταν μιὰ ἐλαφρῆ βιομηχανία ἀγαθῶν κατανάλωσης, ἀλευροποίητικῶν, ὑφασμάτων, κεραμουργεῶν, ὑαλουργεῶν, ἐλαιουργεῶν, σαπυνοποιεῶν καί ζυθοποιεῶν. Ἦταν ὅμως καί τὰ ναυπηγεῖα.

Ὅλες αὐτές οἱ βιομηχανίες συγκεντρῶνονταν στήν Ἀθήνα καί στόν Πειραιᾶ, στό Βόλο, στήν Πάτρα, στή Καλαμάτα καί μετά τό 1913 στή Θεσσαλονίκη. Ἀριθμοῦσαν περίπου 33.000 μονάδες τό 1920 καί προσλαμβάνανε ἑκατό χιλιάδες ἐργάτες.

Πιό συγκεκριμένα τό 1920 ἀπογράφηκαν 33.811 ἐπιχειρήσεις πού χρησιμοποιοῦσαν 103.777 ἐργάτες καί 5.281 ὑπαλλήλους. Μέσα σ'αυτά τά 33.811 ἐργοστάσια, 24.275 ἀναλαμβάνανε τήν μετατροπή ἀγροτικῶν προϊόντων: ξύλο, δημητριακά καί φρούτα, σταφύλια, λάδι, κρασί καί καπνό, 4.414 ἦταν μεταλλευτικές ἐπιχειρήσεις καί 3.939 ἀποτελοῦνταν ἀπό ἐργοστάσια ὑφασμάτων, βαμβακιοῦ, μεταξιοῦ, μαλλιοῦ κτλ. Οἱ περισσότερες βρίσκονταν στήν Ἀττική, στήν Θεσσαλονίκη, στήν Ἀχαΐα καί στή Λάρισα.⁽¹⁾

Ἐκβιομηχάνιση καί συγκοινωνιακές διευκολύνσεις θά παρασύρουν πρός τίς πόλεις ἕνα μέρος τοῦ ἐπιπλέον πληθυσμοῦ τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν.

(1) Γενική Στατιστική Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος. Στατιστική Ἐπετηρίδα 1930 Ἀθῆναι. Μάϊου 1931.

Κατανομή επί 100, του πληθυσμού ανάλογα με την ζώνη κατοικίας. Από 1879 ως 1920⁽¹⁾.

Ζώνη κατοικίας	1879	1889	1907	1920
Χωριά	72,2	70,1	66,9	63,7
Μεσαίες πόλεις	9,8	8,7	9,2	9,7
Μεγάλες πόλεις	17,7	21,2	23,9	26,6

Άρα δέν υπάρχει αμφιβολία ως προς τόν ρόλο αυτής τής αστικοποίησης στο περιορισμό του μεγέθους τής οικογένειας διά μέσου τής πτώσης τών γεννήσεων. Βρίσκουμε, όντως στον πρώτο σταθμό αυτής τής περιόδου μεταβολών, δηλαδή τό 1921, μιά μέση γονιμότητα τών γάμων πιό ισχυρή στην ύπαιθρο μέ 3,85 απ'ότι στις πόλεις μέ μόνο 2,65.

Άμφιβολία δέν υπάρχει έξ ίσου καί για τόν έθελοντικό χαρακτήρα αυτού του περιορισμού τών γεννήσεων άφού βρίσκουμε τό ποσοστό γεννήσεων σέ ένα επίπεδο πού δέν έφτασε ποτέ πρωτύτερα δηλαδή 30%ο - τό αφήσαμε στό 40%ο τό 1889 - ένω μιά αισθητή μείωση τής θνησιμότητας έπισημαίνει μιά σημαντική βελτίωση τών συνθηκών διαβίωσης.

Δέν πρέπει νά ξεχνάμε έξ άλλου ότι αυτή ή έλαφρή έξαρση τών γεννήσεων πού παρακολουθούμε από τό 1924 όφείλεται πιθανότατα στην ένταξη στην Έλλάδα καινούργιων έπαρχιών πού ήταν ή Μακεδονία, ή Ήπειρος, ή Θράκη, τά νησιά του Αιγαίου καί ή Κρήτη, δηλαδή πληθυσμοί κατά μεγάλο μέρος άγροτικοί πού διατηρούν πιό παραδοσιακούς κοινωνικούς τρόπους. Αυτοί οί πληθυσμοί, ύπενθυμίζουμε, ξμειναν έξω από τίς κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές πού έπηρεασαν ως τότε την Έλεύθερη Έλλάδα.

Οί νέες έπαρχίες αυτές είναι έλάχιστα αστικοποιημένες, άρα είναι στά αστικά κέντρα πού αναπτύσσεται αυτή ή δυτικο-καπιταλιστική ιδεολογία ή όποία είπαμε πώς είναι στη βάση αυτής τής μαλθουσιανής δημογραφικής έπανάστασης. Αυτή τή φορά ό έλληνικός πληθυσμός είναι σέ θέση νά δεχθεϊ αυτή τήν καινούργια ιδεολογία.

(1) Πηγή: ΕΣΥΕ. Δημογραφικά ροπαί καί μελλοντικά προεκτάσεις του πληθυσμού τής Έλλάδος. 1960-1985. Άθήνα 1966. πύν. 2 σελ. 13.

Σημαντική πρόοδος επιτεύχθηκε στην μόρφωση του λαού.

*Άτομα που ξέρουν ανάγνωση ανά εκατό κατοίκους κατά φύλο. 1879-1920. (1)

*Έτη	*Άρρενες	Θήλειες	*Αμφότεροι
1879	30,8	7,0	19,3
1907	59,6	19,5	39,5
1920	66,1	39,3	50,4

Αυτή η δημογραφική επανάσταση φαίνεται να αμφισβητείται στη διάρκεια της περιόδου 1921-1935. Τότε παρατηρείται πράγματι μιά έξαρση των γεννήσεων, άρνη στην άρχή, από τό 1921 ως τό 1924, πού επιταχύνεται μετά από τό 1925 μέχρι 1935. Οί γεννήσεις θά περάσουν από τά 30% στά 32%.

Αυτή ή έξαρση τής γεννητικότητας θά έχει μεγαλύτερες επιπτώσεις στό μέγεθος τής οικογένειας διότι όφείλεται επίσης σέ μιάν αύξηση τής γονιμότητας τών γάμων.

Παρακολουθοῦμε όντως από τό 1921 ως τό 1929 μιάν ούσιώδη αύξηση τής μέσης γονιμότητας τών γάμων πού θά περάσει από 3,51 σέ 4,08 μέ μιá κορύφωση τό 1928 μέ 4,58.

Αυτή ή έξαρση τών γεννήσεων όχι μόνο δέν άκυρώνει τήν υπόθεσή μας περί μιās δημογραφικής επανάστασης πού τοποθετοῦμε στην περίοδο 1889-1920, αντίθετα τήν επιβεβαιώνει. "Ήδη πολύ πρίν τό 1920 ή Θεσσαλία, (2), πρόσφατο απόκτημα πού έμεινε, περισσότερο από έξήντα χρόνια μακριά από τίς κοινωνικο-πολιτιστικές μεταβολές πού σημάδεψαν τήν 'Ελεύθερη 'Ελλάδα διακρίνοταν, άν όχι από ύψηλότερο ποσοστό γεννήσεων, τουλάχιστον από έντονώτερη γονιμότητα τών γάμων. Είναι γνωστό πώς τό ποσοστό τών γεννήσεων μπορεί νά αύξηθεϊ μέ μιá άπλή άνοδο τής συχνότητας τών γάμων ένώ παραμένει στάσιμη ή γονιμότητα. Καί πράγματι τή στιγμή πού ξαναρχίζουν οί άπογραφές τό 1921 βρίσκουμε μιá μέση γονιμότητα τών γάμων ίση μέ 5,82 στή

(1) Ε.Σ.Υ.Ε. Δημογραφικά ροπαύ καί μελλοντικά προεκτάσεις του πληθυσμού τής 'Ελλάδος. 'Αθήναι 1966. Πύν. 2. σελ. 13.

(2) Τήν 27-10-1907 ή άγροτική οίκογένεια τής Θεσσαλίας εΰχε ένα μέσο μέγεθος έξη άτομων. Βλ. έφημερίδα Κυβερνήσεως τής 6 Φεβρουαρίου 1908, σελ. 51-52, 192, 126, καί Δ.Κ. Τσοπότου "Γή καί γεωργοί τής Θεσσαλίας κατά τήν Τουρκοκρατίαν" Έκδοση 'Επικαιρότητα. 'Αθήναι 1974. 1η έκδοση 1912.

Θεσσαλία καί στήν Ἄρτα ἐνῶ εἶναι μόνο 3,20 στήν Κεντρική Ἑλλάδα καί στήν Εὐβοία πού ἀποτελοῦν τόν ἱστορικό πυρήνα τῆς Ἐλευθέρας Ἑλλάδος.

Αὕτη ἡ διαδिकότητα ἀνάμεσα στίς παλιές καί στίς πρόσφατα ἀποκτημένες ἐπαρχίες θά ὀξυνθεῖ μετά τό 1920 μέ τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τελευταίων. Τήν Θεσσαλία ἀκολουθοῦν ἡ Θράκη, ἡ Ἥπειρος, ὅ,τι ἔμεινε ἀπό τά νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἡ Κρήτη καί ἡ Μακεδονία. Ἡ τελευταία αὕτη ἔχει ἰδιαίτερο δημογραφικό βάρος ἀφοῦ συγκεντρώνει τό 1928 τά 23% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας.

Ὁ παρακάτω πίνακας δείχνει τήν εξέλιξη τῆς γεννητικότητας ἀπό τό 1925 ὡς 1928 στίς διάφορες ἐπαρχίες.

Ἐπαρχίες	Ἔτος 1925 (1)			Ἔτος 1928 (2)		
	Γεννήσ. ἐπί 1000	Γονιμότ. τῶν γάμων	Γάμοι ἐπί 1000	Γεννήσεις ἐπί 1000	Γονιμότ. τῶν γάμων	Γάμοι ἐπί 1000
Δυτική Θράκη	29,0	3,4	8,6	36,4	4,8	7,6
Μακεδονία	30,3	3,05	10,0	36,6	4,8	7,7
Ἥπειρος	26,5	3,2	8,3	28,3	4,2	6,7
Θεσσαλία	28,9	3,4	8,6	32,5	5,4	6
Ἰόνια νησιά	23,3	3	7,8	23,8	3,5	6,8
Κρήτη	19,8	2,6	7,7	24,8	3,9	6,5
Κυκλάδες	32,3	3,6	9,0	32,2	5,4	6,0
Νησιά τοῦ Αἰγαίου	25,0	2,6	9,7	26,5	3,5	7,7
Πελοπόννησος	28,7	3,3	8,8	28,6	4,6	6,3
Στερεά Ἑλλάς καί Εὐβοία	23,8	3,7	6,3	28	4,8	5,8
Σύνολο	26,9	3,2	8,3	30,5	4,6	6,7

Πηγές: (1) Γενική Στατιστική Ἐπηρεσία τῆς Ἑλλάδος. "Ὁί κινήσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος τό 1925" Ἀθῆναι 1928 Πίνακας 2.

(2) Γ.Σ.Υ.Ε. "Ὁί κινήσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος τό 1928". Ἀθῆναι 1931 Πίνακας 4.

Αυτό που διαπιστώνουμε εξετάζοντας τόν πίνακα είναι ότι αυτή ή εξαρ-
ση τών γεννήσεων είναι έξ ίσου έκφραση πολυαριθμών γάμων καί μιᾶς αὐξημέ-
νης γονιμότητάς τους.

Πράγματι σέ ένα ισχυρό ποσοστό γεννήσεων ἀντιστοιχεῖ σχεδόν πάντα ἕ-
να ἐπίσης ὑψηλό ποσοστό γάμων ὄχι ὅμως συστηματικά ὅπως φαίνεται ἀπό τήν
περίπτωση τών Κυκλάδων νήσων τό 1928 πού διακρίνονται ἀπό ένα χαμηλό ποσο-
στό γάμων ἀπέναντι σ'ένα ὑψηλό ποσοστό γεννήσεων.

Εἶναι ἀκόμη γιά τό ἴδιο ἔτος 1928 ή περίπτωση τῆς Θεσσαλίας τῆς Κεν-
τρικῆς Ἑλλάδος, τῆς Εὐβοίας καί σέ μικρότερο βαθμό τῆς Πελοποννήσου.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν γονιμότητα τών γάμων, ἀκολουθεῖ ἀκόμα λιγότερο τήν
συχνότητα τῆς γαμηλιότητας γι'αὐτό δέν ἀντανακλᾶται ἀναγκαστικά σέ ένα ἰ-
σχυρό ποσοστό γεννήσεων.

Τό πιό τυπικό παράδειγμα μᾶς τό παρέχουν, τό ἔτος 1925, ή Κεντρική
Ἑλλάδα καί ή Εὐβοία πού συγκεντρώνουν τό χαμηλότερο ποσοστό γάμων, τό προ-
τελευταῖο ποσοστό γεννήσεων, ἔχουν ὅμως τήν πιό ὑψηλή γονιμότητα τών γάμων.
Εἶναι πού ή τελευταῖα ὀφείλεται προπαντός, ὅπως προαναφέραμε σέ μιᾶ πτώση
τῆς μέσης ἡλικίας στό γάμο.

Ἐξέλιξη τῆς μέσης ἡλικίας στό γάμο 1921-1929. (1)

Ἔτη	Ἀ ρ ρ ε ν ε ς		Θ ἡ λ ε ι ς	
	Ἔτη	Μῆνες	Ἔτη	Μῆνες
1921	31	5	25	2
1923	30	2	24	2
1925	29	11	24	8
1927	29	6	24	4
1929	29	2	24	3

(1) Πηγή: Γ.Σ.Υ.Ε. Στατιστική τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος κα-
τά τό ἔτος 1925. Ἀθήναι 1929. πύν. 22. σελ. με.
κατά τό ἔτος 1933. Ἀθήναι 1935 πύν. 24 σελ. 45.

Ἡ ἐπανάκαμψη αὐτῆ τῶν γεννήσεων εἶναι ἐπίσης ἐκείνη τῆς γονιμότητος τῶν γάμων θά ἔχει ἄμεσες ἐπιπτώσεις ἐπὶ τὸ μέγεθος τῆς οἰκονόμειας. Βλέπουμε ὄντως αὐτὸ νὰ περνᾷ ἀπὸ ἕνα μέσο ὄρο τῶν 4 ἀτόμων, τὸ 1920, σ' ἐκεῖνον τῶν 4,44 μελῶν τὸ 1928.

Ἡ ἄλλη διαπίστωση πού ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἐξέταση τοῦ ἴδιου πίνακα εἶναι ἡ σχεδὸν γενίκευση, σ' ὁλόκληρην τὴν Ἑλλάδα, αὐτῆς τῆς ἔξαρσης τῶν γεννήσεων.

Ἀλήθεια εἶναι πὼς οἱ πρόσφατα ἀποκτημένους ἐπαρχίες παραμένουν ἐπὶ κεφαλῆς αὐτοῦ τοῦ ρεύματος (ἰδιαίτερα ἐκεῖνες τοῦ Βορρᾶ) ταυτόχρονα διὰ μέσου τῶν γεννήσεων τους καὶ τῆς γονιμότητος τῶν γάμων τους. Βλέπουμε ὡστόσο πολὺ καλὰ ὅτι οἱ ἐπαρχίες-πυρῆνες τῆς Ἐλευθέρας Ἑλλάδος δὲν ἔμειναν καὶ τόσο πίσω. Ἔτσι ἡ Πελοπόννησος, ἡ Κεντρικὴ Ἑλλάδα καὶ ἡ Εὐβοία ἔχουν ἀντίστοιχα ποσοστὰ γεννήσεων 28,59% καὶ 27,95% καὶ μιὰ μέση γονιμότητα, ἀντίστοιχα 4,55 καὶ 4,75 γιὰ τὸ ἔτος 1928. Πόσο ἰσχύει, σ' αὐτές τίς συνθήκες, ὁ ἰσχυρισμὸς μας ὅτι αὐτὴ ἡ ἐπανάκαμψη τῶν γεννήσεων ὀφειλόταν, πρὶν ἀπ' ὅλα, στοὺς πληθυσμοὺς τῶν νέων ἀποκτημένων περιοχῶν, δηλαδὴ σὲ πληθυσμοὺς πού ἔμειναν στὰ περιθώρια τῆς δημογραφικῆς ἐπανάστασης πού ἔγινε μετὰ τὸ 1896 καὶ 1920.

Πιστεύουμε ὅτι παραμένει ἀσπτόσ ἀρκεῖ νὰ ξέρουμε πὼς αὐτοὶ οἱ πληθυσμοὶ δὲν καθελώθησαν στίς ἐπαρχίες καταγωγῆς τους. Οἱ ἐσωτερικὲς μεταναστεύσεις ἦταν πάντα πολὺ ἔντονος στὴν Ἑλλάδα. Τέτοια περίπτωσις ἰσχύει εἰδικὰ μετὰ τὸ 1920 ὅπου σὰν συνέπειες τῶν πολέμων καὶ ἀπειλῶν τοῦ πολέμου θά φύγουν μαζικὰ ἀπ' αὐτές τίς βόρειες συνοριακὰς ἐπαρχίες (Θράκη, Ἡπειρο, Μακεδονία) πρὸς τὸ Νότο, ἀλλὰ προπαντὸς πρὸς τὴν Κεντρικὴ Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐβοία, σημαντικοὶ πληθυσμοί.

Σ' αὐτὸ τὸ φαινόμενο φηγῆς προστίθεται ἐκεῖνο τῆς ἀστυφιλίας. Ἄρα τὰ μεγάλα κέντρα ἀστικῆς ἔλξης βρίσκονταν κυρίως στὴν Πελοπόννησο στὴν Κεντρικὴ Ἑλλάδα καὶ στὴν Εὐβοία.

Ἔτσι ἐξηγεῖται κατὰ μέρος ἡ ἐπανάκαμψη τῶν γεννήσεων σ' αὐτές τίς δύο ἐπαρχίες μετὰ τὸ 1920.

Ἐνα ἄλλο δημογραφικὸ φαινόμενο, τουλάχιστον ἴσης εὐρύτητας μὲ τὸ πρῶτο, πού θά συντελέσει σ' αὐτὴν τὴν ἔξαρση τῶν γεννήσεων καὶ τῆς γονιμότητος ἀκόμα καὶ στίς παλιὰς κεντρικὰς καὶ νότιες ἐπαρχίες, εἶναι ἡ μαζικὴ

άφιξη περίπου ενάμισυ εκατομμυρίου προσφύγων της Μικράς 'Ασίας.

"Αρα αυτός ο πληθυσμός (ουσιαστικά έμποροι και βιοτέχνες) άλλοτε πλούσιος και ήθικα συντηρητικός, δέν είχε ποτέ του ούτε καν φανταστεί τό ένδεχόμενο ενός περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων. Τουναντίον τό χτύπημα τῆς καταστροφῆς θά διεγείρει μέσα του αυτό τό ζωτικό ένστικτο πού βρίσκεται στήν άρχή όλων τῶν εξάρσεων τῶν γεννήσεων πού παρακολουθήθηκαν από τούς δημογράφους μετά τούς πολέμους και τίς καταστροφές.

Αυτοί οί πρόσφυγες τῶν οποίων τό μισό, δηλαδή 602.173 άτομα, θά έγκατασταθεῖ στίς πόλεις, θά εἶναι κατά μεγάλο μέρος ή αίτία μιᾶς ένδιαφέρουσας μετατόπισης τῶν πόλων γονιμότητας από τήν ύπαιθρο πρός τίς πόλεις. Πράγματι, ένῶ μέχρι τό 1921 ή μέση γονιμότητα τῶν γάμων ήταν πάντα ύψηλότερη στήν ύπαιθρο από ὅ,τι στήν πόλη μέ αντίστοιχα 3,85 γιά τή μία και 2,65 γιά τήν άλλη τό 1921, παρατηροῦμε από τό 1925 μιάν άνατροπή τῆς ύπεροχῆς ὡς πρός αυτό. "Εχουμε τότε γι'αυτό τό έτος 3,16 στήν ύπαιθρο και 3,37 στήν πόλη.

"Από τότε αυτή ή ύπεροχή τῆς πόλης άπέναντι στήν ύπαιθρο δέν θά άνατραπεῖ ποτέ πρίν τό 1929.

"Η εξέλιξη τῆς μέσης γονιμότητας τῶν γάμων από τό 1921 ὡς τό 1929⁽¹⁾

"Ετη	"Υπαιθρος	Πόλεις	Σύνολο
1921	3,85	2,65	3,51
1925	3,16	3,37	
1928	4,47	4,87	4,58
1929	4,13	3,95	4,08

Κατά τήν γνώμη μας δέν ύπάρχει καμμία άμφιβολία ότι αυτή ή επανάκαμψη τῆς γεννητικότητας πού παρατηροῦμε από τό 1921 ὡς τό 1934 ὀφείλεται ουσιαστικά στούς πληθυσμούς τῶν νέων έπαρχιῶν (κυρίως τοῦ Βορρά)και στούς πρόσφυγες τῆς Μικράς 'Ασίας.

"Αν ή δημογραφική αυτή συμπεριφορά επεκτάθηκε σ'όλόκληρη τήν 'Ελλάδα δέν έγινε, νομίζουμε, μεταδοτικά.

(1) Πηγή: Γ.Σ.Υ.Ε. Στατιστική τῆς κληῆσεως τοῦ πληθυσμοῦ κατά τό έτος 1931. 'Αθήναι 1933. πύν. 29, σελ. με.'

Έχει κατακτήσει τις νότιες και κεντρικές επαρχίες με τους φορείς της που είναι οι πρόσφυγες και οι μετανάστες χωρίς να επηρεάσει κατά ιδιαίτερο τρόπο τους αυτόχθονες πληθυσμούς.

Πρόκειται λοιπόν μάλλον για διείσδυση και όχι για πραγματική μετάδοση. Η διείσδυση αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στις πόλεις όπου μετανάστες και πρόσφυγες αντιπροσωπεύουν συχνά περισσότερο από τον μισό συνολικό πληθυσμό. Για να εκτιμήσουμε την ευρύτητα αυτού του φαινομένου, αρκεί να εξετάσουμε την συνεισφορά του καθενός απ'αυτούς τους διαφόρους πληθυσμούς, αυτόχθονες, μετανάστες και πρόσφυγες, στους συνολικούς των πόλεων, στην άκμή αυτής της δημογραφικής έξαρσης, δηλαδή το 1928.

Η σύνθεση του πληθυσμού των πόλεων άνω των 20.000 κατοίκων το 1928⁽¹⁾

Πόλεις	Μετανάστες	Πρόσφυγες	Αυτόχθονες
Ξάνθη	21,6	41,4	37,0
Δράμα	10,6	70,2	19,2
Σέρρες	13,4	50,4	36,2
Κομοτινή	21,1	34,1	44,8
Καβάλλα	22,2	56,9	20,9
Θεσσαλονίκη	16,1	47,8	36,1
Ίωάννινα	37,8	14,5	47,7
Λάρισα	46,5	17,0	36,5
Τρίκαλα	35,8	2,8	61,4
Κέρκυρα	27,9	6,03	66,1
Βόλος	40,1	28,7	31,2
Μυτιλήνη	13,7	46,8	39,5
Χίος	12,0	35,7	52,3
Πάτρα	39,1	10,8	50,1
Αθήναι	43,1	28,2	28,7
Πειραιάς	32,4	40,0	27,6
Πύργος	40,5	3,8	55,7
Ερμούπολις	29,9	14,2	55,9
Καλαμάτα	43,0	12,4	46,6
Χανιά	32,1	21,5	46,4
Ηράκλειον	24,8	35,9	39,3
Σύνολο	33,3	31,7	35,0

(1) Πηγή: Bernard Kayser " Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος. Έκδοση του Ε.Κ.Κ.Ε. Αθήναι, 1968. πύν. 11, σελ. 33.

Ἐξετάζοντας αὐτόν τόν πίνακα κάνουμε μιὰ προφανή διαπίστωση: εἶναι ὅτι κατεβαίνοντας ἀπό βορρᾶ πρὸς Νότο, δηλαδή ἀπὸ τίς πρόσφατα ἀποκτημένες ἐπαρχίες πρὸς τίς ἐπαρχίες-पुरῆνες τοῦ Ἐλεύθερου Κράτους, ὅλο καὶ αὐξάνεται ἡ ἀναλογία τῶν μεταναστῶν (ἡ περίπτωση τῶν νησιῶν ἀποτελεῖ ἐξαιρέση). Οἱ μετανάστες αὐτοὶ ἔρχονται οὐσιαστικά ἀπὸ τὸ βορρᾶ (Θράκη, Μακεδονία καὶ Ἡπειρο) ὁ ὅποῖος ἐρημώνεται. Ἐρημώνεται μάλιστα τόσο πολὺ πού ἔπρεπε νὰ ἀνακατοικηθεῖ μὲ τοὺς πρόσφυγες. Καί βλέπουμε πολὺ καλὰ πῶς σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν ὑποδοχὴ τῶν προσφύγων ἐπὶ κεφαλῆς εἶναι οἱ βόρειες πόλεις ἂν καὶ σέ ἀπόλυτους ἀριθμούς οἱ μεγάλες νότιες καὶ κεντρικὲς πόλεις ὑποδέχονται ἐπίσης ἕνα ἀρκετὰ σημαντικὸ ποσοστὸ.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, βλέποντας τὸ μηδαμινὸ σχεδὸν ποσοστὸ πού ἀντιπροσωπεύει κατὰ μέσο ὄρο, ὁ αὐτόχθονος πληθυσμὸς στίς πόλεις ἄνω τῶν 20.000 κατοίκων καταλαβαίνουμε πόσο ἀσήμαντο εἶναι στή μάζα τῶν προσφύγων καὶ μεταναστῶν, πού ἀντιπροσωπεύουν τὰ 65% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῶν πόλεων.

Ἐκτιμοῦμε τότε καλύτερα τὸν δημογραφικὸ ρόλο τῶν νεοεἰσερχομένων στίς κεντρικὲς καὶ νότιες ἐπαρχίες τῆς χώρας.

Τέλος, ἀξίζει νὰ σημειώσουμε (ἔξω ἀπὸ τὸν πίνακα) ὅτι στίς πόλεις τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου ὅπου οἱ μετανάστες καὶ οἱ πρόσφυγες ἀντιπροσωπεύουν, τὸ ἴδιο ἔτος 1928, ἀντίστοιχα μόνο 27,1% καὶ 27,0%, ἡ ἐπανάκαμψη τῶν γεννήσεων εἶναι πολὺ μειωμένη.

Ἄν αὐτὴ ἡ ἐπανάκαμψη τῶν γεννήσεων τῶν ἐτῶν 1921-1934 αὔξησε ἐλαφρὰ τὸ μέγεθος τῆς οἰκογένειας πού, ἄς τὸ ὑπενθυμίσουμε, πέρασε ἀπὸ 4, κατὰ μέσο ὄρο, μέλη τὸ 1920 στὰ 4,44 τὸ 1928, δὲν θὰ ἀλλάξει ὡστόσο τὴν φυσιογνωμία της καὶ ἡ ἑλληνικὴ οἰκογένεια δὲν θὰ ὑπερβεῖ ποτέ πιά τὰ τέσσερα μέλη.

Ἐπειδὴ ἡ ἐπανάκαμψη αὐτὴ τῶν γεννήσεων ὑπῆρξε πολὺ ἐφήμερη, δὲν διαρκεῖ οὔτε ὅσο μία γενεά, δὲν μποροῦσε νὰ ἐπηρεάσει κατὰ διαρκὴ τρόπο τὸ μέγεθος τῆς οἰκογένειας.

Εἶναι πού ἄλλαξαν οἱ καιροὶ καὶ ἡ τάση δὲν εἶναι πιά στίς πολυάριθμες οἰκογένειες. Ἡ χώρα εἰσδύει ὅλο καὶ περισσότερο στὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία, ἀρχίζοντας ἀπὸ τίς καθυστερημένες ἐπαρχίες. Ἡ πύκνωση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν βόρειων ἐπαρχιῶν θὰ κάνει ταυτόχρονα δυνατὴ καὶ ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάπτυξή τους. Ἡ μαζικὴ ροὴ τῶν προσφύγων θὰ ἐπιβάλλει τὴν

τόσο ποθητή αγροτική μεταρρύθμιση. "Ενας νόμος θά καταργήσει τὰ τσιφλίκια ἐκκαθαρίζοντας ἔτσι τὰ τελευταῖα οἰκονομικά ἴχνη τοῦ φεουδαλισμοῦ στήν Ἑλλάδα. Ἀνάμεσα στά 1907 καί 1918 ὁ ἀριθμός τους εἶχε ἤδη κάπως μειωθεῖ στή Θεσσαλία περνώντας ἀπό 458 σέ 310. Ἄν καί μέτρια, μιὰ ἐκμηχάνιση ἀναπτύσσεται στή γεωργία.

Ὅμως οἱ οἰκονομικοί μετασχηματισμοί δέν εἶναι οἱ μόνοι πού σημαδεύουν τήν ἑλληνική ὑπαιθρο. Πέρα ἀπό τήν ἐκπαίδευση πού ἀναπτύσσεται, τό 1928 ἤδη 58,2% τῶν Ἑλλήνων ξέρουν ἀνάγνωση ἀπό τοῦς ὁποίους 75,2% εἶναι ἄντρες καί 40,6% γυναῖκες, οἱ ἀνταλλαγές μέ τίς πόλεις θά μεταφέρουν ἐκεῖ τὰ πολιτιστικά τους χαρακτηριστικά.

Ἄρα ἡ ἴδια ἡ ἀστικοποίηση ἐπιταχύνεται. Ἀπό τὰ 36,3% τοῦ πληθυσμοῦ πού στέγαζαν τό 1920, οἱ πόλεις θά καλύψουν ἀπό τό 1928 κιόλας τὰ 45,6%.

Μέ τήν ἀστικοποίηση δυτικοποιῦνται τὰ ἦθη. Δυτικοποιῦνται ἄλλωστε τόσο πολύ πού θά διεγείρουν ἀμυντικές ἀντιδράσεις. Ἐτσι, γιά παράδειγμα ὁ στρατηγός-δικτάτορας θεόδωρος Πάγκαλος πού ἔφερε στήν ἐξουσία τό πραξικόπημα τοῦ 1926 ἐξέδωσε ἕνα διάταγμα πού ἀπαγόρευε στίς γυναῖκες νά φοροῦν φοῦστες πού ὑψώνονταν ἄνω τῶν δεκατεσσάρων πόντων ἀπό τό χῶμα.

Σ'αὐτό τόν ἀναμφισβήτητο πολιτιστικό ρόλο τῶν πόλεων προστίθεται καί τό ὅτι αὐτές στάθηκαν, ἀπό τὰ πρῶτα χρόνια, κιόλας, τῆς ἀπελευθέρωσης, πολύ δεκτικές στό δυτικό πολιτισμό. Ἀποτελοῦν ἀπό τό 1900 κέντρο μετάδοσης τῆς καπιταλιστικῆς ἰδεολογίας διὰ μέσου τοῦ Τύπου, τοῦ ὁποῖου τό κοινό διευρυνόταν μέ τήν πρόοδο τῆς μόρφωσης τοῦ λαοῦ.

Ἀπό τό 1910 ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευση γίνεται ἐλεύθερη καί ὑποχρεωτική. Ἐκτός ἀπό τόν Τύπο, οἱ ἐπαφές πού γίνονται σέ οἰκογενειακά πλαίσια μεταξύ πόλης καί χωριοῦ εἶναι, κι αὐτές, ἀποτελεσματικοί φορεῖς αὐτῆς τῆς καινούργιας ἰδεολογίας. Ἀποτελεσματικές ἦταν καί οἱ ἐπαφές, πάντα διὰ μέσου τῶν συγγενῶν, μέ τίς δυτικές χῶρες.

Ὅταν ἡ οἰκονομική κρίση τοῦ 1929 θά ὑποχρεώσει στίς Η.Π.Α., 200.000 Ἑλληνες μετανάστες νά ἐπιστρέψουν στή πατρίδα, τό 1931, δέν θά εἶναι μόνο ἐπί πλέον ἀνεργούς πού ἀποστέλλει ἀλλά ἐπίσης ζωντανούς μάρτυρες ἑνός ἄλλου τρόπου ζωῆς, ἑνός ἄλλου πολιτισμοῦ τῶν ὁποίων θά εἶναι,

μέ τό δικό τους τρόπο, προπαγανδιστές. (1)

Όλοι αὐτοί οἱ παράγοντες, σέ πολύπλοκη ἀλληλοεπίδραση, θά εὐνοήσουν, ἐξυπακούεται, τήν ἀνάδυση μιᾶς ἄλλης στάσης ἀπέναντι στή ζωή, στίς συνθήκες ζωῆς καί ἐπομένως τήν οἰκονόμεια.

καί εἶναι ἀπό τό 1935 πού ξεκινᾷ ἡ δεύτερη μαλθουσιανή δημογραφική ἐπανάσταση πού θά εἶναι ἀποφασιστική καί γενική. Ἀποφασιστική διότι παρατηρεῖται τότε μιᾶ πτώση τῶν γεννήσεων πού δέν θά διαψευθεῖ ποτέ πιά.

Μποροῦμε νά τό κρίνουμε ἀπό τόν ἀκόλουθο πίνακα.

Ἡ ἐξέλιξη τῶν γεννήσεων στήν Ἑλλάδα ἀπό τό 1935 ὡς τό 1940. (2)

Ἔτη	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Γεννήσεις ἐπί 1000 κατοίκων	28,2	27,9	26,2	25,9	24,8	24,5

Ἐφεξῆς ἀπό τό 1949 ὡς τό 1959, αὐτό τό ποσοστό γεννήσεων θά βρῖσκειται γύρω στά 19% καί ἀπό τό 1960 ὡς τό 1964 θά περιοριστεῖ στά 18%.

Ἡ ὁμογραφική αὐτή ἐπανάσταση θά εἶναι αὐτή τή φορά γενική ἐπειδὴ θά ἀγγίξει τό σύνολο τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, στίς πόλεις ὅπως καί στήν ὑπαίθρο. Ἀλήθεια εἶναι ὅμως, καί αὐτό δέν ἀποτελεῖ ἐκπληξη, ὅτι ξεκινᾷ στίς πόλεις. Εἶναι ἄλλωστε ἐξ' ἴσου μιᾶ πτώση τῶν συνολικῶν γεννήσεων καί ἐκεῖνη τῆς γονιμότητας τῶν γάμων. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ἀπό τό 1925 ὡς τό 1928, σέ πλήρη ἔξαρση τῶν γεννήσεων, ἡ γονιμότητα τῶν γάμων ἦταν πιά ἔντονη στήν πόλη ἀπ' ὅτι στήν ὑπαίθρο μέ ἀντίστοιχα 4,87 γιά τή μία καί 4,47 γιά τήν ἄλλη, τό ἔτος 1928, κάτι πού μᾶς κάνει 4,58 γιά ὁλόκληρη τή χώρα. Ἀπό τό 1929 ὅμως τήν ἴδια στιγμή πού διαγραφόταν μιᾶ συνολική πτώση τῆς γονιμότητας τῶν γάμων πού ἔφτασε τά 4,08, διαπιστωνό-

(1) Βλ. Theodore Saloutos " They remember America. The story of the repatriated Greek-Americans." Berkeley California 1956.

(2) Πηγές Ε.Σ.Υ.Ε. Δημογραφικά ροπαί καί μελλοντικά προεκτάσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος 1960-1985. Ἀθήνα 1966, πύν. 7, σελ. 21. Στατιστική Ἐπέτηρις τῆς Ἑλλάδος. Ἀθήνα 1972, πύν. II. 17 σελ. 40.

ταν ότι αυτή ή πτώση είναι πιο αισθητή στην πόλη με 3,95 παρά στην ύπαιθρο με 4,13.

Τούτη ή πτώση τής γονιμότητας είναι άκόμα πιο σημαντική έφ'όσον για πρώτη φορά δέν πραγματοποιείται διά μέσου τής αύξησης τής μέσης ηλικίας στο γάμο όπως συνέβαινε μέχρι τότε. Αντίθετα τή φορά αυτή, ή πτώση τής γονιμότητας γίνεται παρά τή μείωση τής πρόσ γάμον ηλικίας.

Ή εξέλιξη τής μέσης ηλικίας στο γάμο 1925-1937. ⁽¹⁾

Έτη	Α ρ ρ ε ν ε ς		Θ ή λ ε ι ς	
	Έτη	Μήνες	Έτη	Μήνες
1925-29	29	4	24	5
1933-37	27	3	23	3

Αυτό τό άπλό γεγονός ύπογραμμίζει τόν έθελοντικό χαρακτήρα αυτού του περιορισμού τών γεννήσεων. Τουτό έπιβεβαιώνει τίς παρατηρήσεις τής E. Friedl που βασιζόμενη στις άνασυστάσεις τών γενεαλογιών κατέληξε στο συμπέρασμα ότι:

"Ή τάση πρόσ μικρότερες οίκογένειες φαίνεται νά έχει ξεκινήσει μετά τά 1920. (...) Ή σαφής δήλωση αυτή που έκαναν οί έξήντα και έβδομηντα χρονών χήρες δείχνει πως ή άλλαγή είναι αυτόβουλη και συμπίπτει με τίς εκδηλωμένες τους στάσεις. Οί γονεΐς που έχουν περισσότερα παιδιά άπ' όσα μπορούν νά τρέφουν και νά φροντίζουν κατάλληλα κατηγορούνται ότι συμπεριφέρονται σαν ζώα· λέγεται νι'αυτούς πως δέν έχουν ούτε μυαλό μήτε αυτοσυγκράτηση." ⁽²⁾

Ή μείωση αυτή τής γονιμότητας είναι επίσης εκείνη τών συνολικών γεννήσεων κι'αυτό άκόμα παρά μιá παράλληλη αύξηση τών γάμων. Άλλη άπόδειξη του αυτόβουλου χαρακτήρα αυτού του περιορισμού τών γεννήσεων. Ή

(1) Πηγές: Γ.Σ.Υ.Ε. Στατιστική τής κινήσεως του πληθυσμού τής Ελλάδος κατά τό έτος 1929. Άθήνα 1931. πύν. 22, σελ. λβ.
Ε.Σ.Υ.Ε. Δημογραφικά ροπαί και μελλοντικά προεκτάσεις του πληθυσμού τής Ελλάδος. 1960-1985. Άθήνα 1966. πύν. 15 σελ. 32.

(2) Ernestine FRIEDL "Vassilika..." op. cit. pp 50-51

πτώση τῶν γεννήσεων εἶναι ὅπως προαναφέραμε πιό αἰσθητή στίς πόλεις. Ἡ ἐξέλιξη τῶν γεννήσεων καί τῶν γάμων κατά ζώνη κατοικίας ἀστική/ἀγροτική ἀπό τό 1925 ὡς τό 1963.⁽¹⁾

Ἔτη	Γεννήσεις ἐτήσια ποσοστά %		Γάμοι ἐτήσια ποσοστά %	
	Ἀστική ζώνη	Ἀγροτική ζώνη	Ἀστική ζώνη	Ἀγροτική ζώνη
1925-29	27,28	29,62	6,44	7,64
1930-34	26,5	31,9	6,58	6,92
1935-39	21,9	28,74	7,42	5,86
1956-59	16,12	21,65	8,32	8,12
1960-63	16,37	19,37	8,92	7,7

Δέν εἶναι χωρίς σημασία νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι αὐτή ἡ μαλθουσιανή δημογραφική ἐπανάσταση ἄρχισε ἐνῶ οἱ συνθηκες διαβίωσης εἶναι πάντα πολύ σκληρές. Καί θά εἶναι χειρότερες ὅταν θά ἐκδηλωθεῖ ἡ οἰκονομική ὑφεση τῆς δεκαετίας τοῦ 1930. Αὐτή θά χτυπήσει τήν Ἑλλάδα ὅπως καί ὅλες τίς χῶρες τοῦ κόσμου. Θά εἶναι πιό αἰσθητή στίς πόλεις πού εἶναι πάντα πιό εὐαἰσθητες σέ τέτοιο εἶδος φαινομένων, διότι εἶναι πιό ἐνταγμένες στή διεθνή καπιταλιστική ἀγορά κι ἐπομένως περισσότερο ἐξαρτημένες ἀπ' αὐτήν.

Ἡ θνησιμότητα πού εἶναι ἡ πιστή ἀνταύγεια τῶν γενικῶν συνθηκῶν διαβίωσης δείχνει πολύ καλά τήν ἐπιδείνωσή τους στίς πόλεις.

Πράγματι, ἐνῶ ἀπό τό 1934 μέχρι 1940 τό ποσοστό θνησιμότητας σημειώνει σ'ὀλόκληρη τή χώρα σημαντική μείωση, πέφτοντας ἀπό τά 15% τό 1934 στά 13,2% τό 1938 καί στά 12,8% τό 1940, παραμένει χρόνια ὑψηλότερο στήν πόλη ἀπ'ὅτι στήν ὑπαίθρο.

1) Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. Δημογραφικά ῥοπαύ καί μελλοντικά προεκτάσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος 1960-1985. Ἀθήνα 1966. πίν. 7 σελ. 21

Ἡ εξέλιξη τοῦ ποσοστοῦ θνησιμότητας κατὰ ζώνη κατοικίας
ἀγροτική/ἀστική ἀπό τό 1925 ὡς τό 1963. Ἐτήσια ποσοστά ἐπί 1000.⁽¹⁾

Ἔτη	1925-29	1930-34	1935-39	1956-1963
Ἀγροτική	14,5	16,5	14	8
Ἀστική	19,5	17,5	15	7

Ἔτσι λοιπόν, ἡ οἰκονομική κρίση, πιά αἰσθητή στήν πόλη ἀπ' ὅτι, στήν ὑπαιθρο (λόγω ὄλων τῶν προαναφερόμενων κοινωνικο-πολιτιστικῶν αἰτίων), θά εἶναι ἡ πλοκή στήν ὁποία πραγματοποιεῖται ἡ δεύτερη αὐτή δημογραφική ἐπα-
νάσταση πού θά δώσει στήν ἑλληνική οἰκονόμεια τήν σημερινή της ὄψη.

1) Πηγές: Γ.Σ.Υ.Ε. Στατιστική τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος κα-
τά τό ἔτος 1925. Ἀθῆναι 1929, πύν. 4, σελ. Κς.
τό ἔτος 1927. Ἀθῆναι 1930, πύν. 6, σελ. Ι.
τό ἔτος 1929. Ἀθῆναι 1931, πύν. 4, σελ. η.
τό ἔτος 1934. Ἀθῆναι 1936, πύν. 58, σελ. 78.
Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, κα-
τά τά ἔτη 1935-1939, 1956-1963.

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Έτη (1)	Αριθμός ατόμων ανά νοικοκυ- ριό	Η κατανομή ανάλογα μέ το μέγεθος σε 100 νοικο- κυριά								
		1	2	3	4	5	6	7	8 καί +	σύνολο
1957-58	3,78	6,0	16,6	23,7	23,2	15,7	8,4	3,5	2,7	100
1974	3,41	8,5	22,2	21,5	27	13	7,8	---	---	100

Αυτό που διαπιστώνουμε εξετάζοντας τόν παραπάνω πίνακα είναι πρώτα-πρώτα ή τάση για τήν εξέλιξη τής διαφοράς (2) που χαρακτηρίζει τήν Έλληνική οικόγενεια ως πρός τό μέγεθος της όταν περνάμε ανάλογα από τά έτη 1957-58 στο 1974. Οί έρευνητές δέν αισθάνθησαν καν τήν ανάγκη νά ανοίξουν μιá στήλη για τίς οικόγενείες τών έπτά, όκτώ και περισσοτέρων ατόμων όπως έγινε στα 1957-1958. Είναι που τό φάσμα του μεγέθους τής οικόγενείας ξανακλείνει γύρω στα τρία ή τέσσερα μέλη. Οί πολυμελείς οικόγενείες εξαφανίζονται πρός όφελος τών οικόγενειών περιορισμένης διάστασης. Ό μέσος αριθμός μελών ανά νοικοκυριό περνά από 3,78 τό 1957-58 σε 3,41 άτομα τό 1974. Η ελληνική οικόγενεια όμοιογενοποιείται σιγά-σιγά ελαττούμενη.

Αυτό που προκάλεσε τήν ποικιλία τής ελληνικής οικόγενείας, τόσο από ά-

-
- 1) Πηγή: "Όλα τά στοιχεία που άφορούν τό βιοτικό επίπεδο τής οικόγενείας είναι βασισμένα σ'έκεινα τών:" Έρευνών οικόγενειακών προϋπολογισμών" τών 1957-58 και 1974 τής Έθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας τής Ελλάδος. (Όταν καμμιά άλλη ένδειξη δέν σημειώνεται).
- 2) Σημείωση: Αύτή ή τάση θά φαινόταν ακόμα έντονότερα αν ή έρευνα κάλυπτε τό 1957-58 και τίς άγροτικές και ήμιαστικές περιοχές όπως συμβαίνει τό 1974.

ποψη μεγέθους όσο και από άποψη δομής και πολιτισμού, ώστε να μπορούμε να μιλάμε όχι περί μιάς ελληνικής οικογένειας αλλά περί πολλών ελληνικών οικογενειών, ήταν ή διαφοροποίηση κατά περιφέρειες της χώρας: γεωγραφική ποικιλία, ιστορική διαφοροποίηση και επομένως πολιτιστική διαφορά. Διαφορά που έκανε ώστε, όπως δεν είχανε την ίδια γαμήλια ένδυμασία στη θράκη ή στα Ίόνια νησιά π.χ. έτσι και δεν εφαρμόζανε ακριβώς το ίδιο οικογενειακό δίκαιο. (κηδεμονία, κληρονομιά κτλ.). Επίσης δεν είχανε τα ίδια ήθη και την ίδια ήθικη ανάλογα με το αν γνώρισαν την τουρκική ή την βενετιάνικη επίδραση.⁽¹⁾

Όλα αυτά φυσικά παρά το κοινό ελληνικό υπόβαθρο.

Και μόν η ίδια γλώσσα μιλιόταν από τη μία άκρη στην άλλη της χώρας, ήταν όμως σπασμένη σε πολυάριθμες διαλέκτους.

Άρα όπως το Σχολείο και το Ραδιόφωνο επέβαλαν σ'ολόκληρη τη χώρα το Αθηναϊκό ιδίωμα, έτσι και η συγκεντρωτική οικονομική ανάπτυξη και αστικοποίηση θα γενικεύσουν τα ίδια πολιτιστικά πρότυπα.

Η οικογένεια δεν εξαιρείται.

Ξέρουμε πώς ο καπιταλισμός είναι ισοπεδωτικός, αλλά είναι λιγότερο ή περισσότερο τέτοιος ανάλογα με το αν γνώρισε μία περισσότερη ή λιγότερη συγκεντρωτική ανάπτυξη. Ένας από τους καλύτερους μετρητές αυτού του φαινομένου, επειδή αποτελεί έκφρασή του, είναι η πορεία της αστικοποίησης. Αυτή, στην Ελλάδα, είναι ιδιαίτερα ταχεία και ανισόρροπη.

Γοργή ήταν ήδη, όπως το είδαμε, από την περίοδο 1900-1920, επιταχύνεται όμως μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Αυτό φαίνεται από τον παρακάτω πίνακα.

Η κατανομή του πληθυσμού της Ελλάδος ανάλογα με την ζώνη κατοικίας Αγροτική, ήμιαστική και αστική 1940-1971 επί 100 κατοίκων.⁽²⁾

Έτη	Αγροτική	Ημιαστική	Αστική
1940	52,4	14,8	32,8
1951	47,5	14,8	37,7
1961	43,8	12,9	43,3
1971	35,2	11,6	53,2

1) Βλ. G.L. Von Maurer. op. cit.

2) Πηγές: Γ.Σ.Υ.Ε. Ο πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν, της 16 Οκτωβρίου 1940 Αθήναι 1950. Ε.Σ.Υ.Ε. Αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της 7ης Απριλίου 1951. Αθήναι 1961, της 19 Μαρτίου 1961. Αθήναι 1962, της 14ης Μαρτίου 1971. Αθήναι 1973.

Βλέπουμε πώς σ'ένα διάστημα τριάντα ετών ένας πληθυσμός, αγροτικός στην πλειοψηφία του, γίνεται αστικός και όχι οποιοσδήποτε αστικός. Πρόκειται για την αστικοποίηση των μεγάλων πόλεων. Αντιλαμβανόμαστε, όντως, εξετάζοντας τον πίνακα, ότι οι ίδιες οι μεσαίες πόλεις χάνουν τον πληθυσμό τους προς όφελος των μεγάλων. Έτσι ο αγρότης πηδά άμέσως από το χωριό του σε μία από τις δύο Βαβυλώνες της χώρας. Γιατί δεν υπάρχουν πραγματικά παρά μόνο δύο μεγάλα, αστικά κέντρα, αληθινές μεγαλουπόλεις, είναι η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη, ή τελευταία παίζοντας στο Βορρά τον ρόλο που άσκει η Αθήνα στην Πελοπόννησο, στην Κεντρική Ελλάδα και στα νησιά του Αιγαίου, σαν κέντρο έλξης των εσωτερικών μεταναστεύσεων. Αυτές δεν φαίνεται να έχουν υποστεί έναν επαναπροσανατολισμό αφού από την απογραφή του 1961* προκύπτει ότι ανά 53 πόλεις, εκτός Αθήνας και Θεσσαλονίκης, 30 έχουν ένα μεταναστευτικό έλλειμμα συμπεριλαμβανομένης και της Πάτρας και του Βόλου που αποτελούν αντίστοιχα την τρίτη και την πέμπτη πόλη σε σημασία. Φυσικά η ανισόρροπη αυτή αστικοποίηση έχει οικονομικούς και κοινωνικούς λόγους. Στην ύπαιθρο, ή κατάτμηση της γης και η στενότητα των κτημάτων δύσκολα αντέχουν την δημογραφική πίεση. Η συγκέντρωση σε μερικές μόνο πόλεις των βασικών βιομηχανικών και διοικητικών δραστηριοτήτων επισύρει προς αυτές τον επί πλέον πληθυσμό των επαρχιών.

Σ'αυτό πρέπει να προσθέσουμε την υποτίμηση της αγροτικής εργασίας προς όφελος της κερδοσκοπίας στον τομέα της οικοδόμησης και γενικότερα τον τριτογενή. Πρόκειται εδώ για ένα πασιγνωστο και ήδη πολύ καλά αναλυμένο σενάριο που δεν χρειάζεται να αναπτύξεις.

Όπως και να είναι όταν ξέρουμε ότι το 53,2% του ελληνικού πληθυσμού είναι αστικός το 1971 και ακόμα περισσότερο, αν προσθέσουμε τον πληθυσμό των μεσαίων πόλεων, πράγμα που ανεβάζει τον αστικό πληθυσμό σε 64,8% δεν εκπλήσσει το ότι είναι το αστικό πρότυπο οίκογένειας που γενικεύεται σ'ολόκληρη τη χώρα. Σ'ολόκληρη τη χώρα, διότι με τα τεράστια σημερινά μέσα προπαγάνδας, ραδιοφωνο, τηλεόραση, τύπο, κινηματογράφο κτλ, ή ίδια ή ύπαιθρος δεν γλυτώνει. Σ'αυτά πρέπει να προσθέσουμε το Σχολείο και την ανάπτυξη, των επικοινωνιών. Όλα αυτά τα μέσα μεταδίδουν όχι μόνο τα πολιτιστικά πρότυπα της πόλης αλλά και εκείνα της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής, Ποιός μπορεί εξάλλου να αμφισβητήσει την επίδραση των

* Βλ. C. Evelpidis. "L'exode rural en Grèce" και B. Kayser. "Les migrations intérieures en Grèce". in Mediterranean Sociological Conference. Athens July 1963.

τουριστών αὐτῶν τῶν χωρῶν στή μεταμόρφωση τῶν ἠθῶν καί τῆς ἠθικῆς τῶν Ἑλλήνων; Ἄρα ἡ οἰκογένεια εἶναι ἐδῶ ἡ πρώτη πού ἐπηρεάζεται. Καί πρίν ἀπ' ὅλα, σέ ὅ,τι μᾶς ἀπασχολεῖ, ἐπηρεάζεται στήν ποσοτική της διάσταση, δηλαδή στό μέγεθός της.

Ἄν τό μέσο μέγεθος τῆς οἰκογένειας εἶναι μειωμένο στό σημερινό του ἐπίπεδο τῶν τριῶν μέ τεσσάρων ἀτόμων ἀπό τό 1920, ἡ μεταμόρφωση πού ὑπέστη ἀπό τό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο εἶναι ἀνεπανάληπτη. Ἔχει μιᾶ καινούργια σημασία.

Ὁ περιορισμός τῶν γεννήσεων ἔχει πρῶτα ἐμφανιστεῖ ἱστορικά σάν ἕνας ἔλεγχος τῶν γεννήσεων. Εἶναι σύγχρονος τῆς ἐμφάνισης τοῦ οἰκονομικοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ ὁποῖου ἀποτελεῖ ἐφαρμογή στόν οἰκογενειακό τομέα. Ἡ οἰκογενειακή μονάδα διαχειρίζεται τότε σάν μιᾶ ἐπιχείρηση, λέγεται πῶς ἡ οἰκογένεια προγραμματίζεται. Ξεκινώντας μέ τή διαπίστωση ὅτι τά πολλά παιδιά εἶναι ἕνα ἀνυπόφορο βάρος, ἀποφασίζεται ἡ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τους.

Οἱ μέθοδοι πού χρησιμοποιοῦνται εἶναι τόσο ποικίλλες ὅσο καί ἄνισα ἀποτελεσματικές: ἀντισύλληψη, ἀπόσταση μεταξύ τοκετῶν, διακεκομμένη συνουσία (coitus interruptus) κτλ.

Κοινωνιολόγοι καί δημογράφοι διαπιστώνουν, πράγματι μέ τή μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν, μιάν ἄνοδο τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου. Ἀλλά αὐτό πού, στήν ἀρχή, ἦταν μιάν ἀπλή ἐπιθυμία βελτίωσης τῶν συνθηκῶν διαβίωσης μεταβάλλεται μέ τήν βοήθεια τῆς ἐκπαίδευσης καί τῆς ἰδεολογίας σέ μιάν ἐπιθυμία γιά κοινωνική ἄνοδο.

"Μέ τίς δυνατότητες κοινωνικῆς ἀνόδου ἀναπτύσσεται μιᾶ ἀντίστοιχη ἀνάγκη κοινωνικῆς ἀνόδου. Ἀπό τό τέλος τοῦ ΧΙΧου αἰῶνα, ὁ Arsène Dumont ὑποπτεύοταν μιᾶ σχέση μεταξύ τῆς μείωσης τῶν γεννήσεων καί τῆς ἐπιθυμίας ἀνόδου σ' ὅλους τούς τομεῖς. (...). Χάρις στή σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἔνταση τῆς θέλησης κοινωνικῆς ἀνόδου καί στίς γεννήσεις, ἔγραφε, αὐξανόμενης τῆς πρώτης, οἱ ἄλλες πρέπει νά μειωθοῦν ἀναγκαστικά." (1)

1) Alain Girard: "Aspects statistiques du problème familial" in Sociologie comparée de la famille contemporaine Editions du C.N.R.S. Paris 1955 p. 57.

Διαπιστώνεται ότι, όντως ή κοινωνική εύκινησία είναι ανώτερη στις μικρότερες οικογένειες των οποίων τα παιδιά όχι μόνο διατηρούν τό βιοτικό τους επίπεδο ίδιο μ'έκείνο των γονιών τους αλλά και συχνά τό βελτιώνουν. Αντίθετα τά παιδιά των πολύτεκνων οικογενειών δυσκολεύονται νά διαφυλάξουν άκόμα και τό απόκτημα των γονιών τους και ξαναπέφτουν συχνότερα σέ μία χαμηλότερη κοινωνική βαθμίδα.

Τή φάση αυτή τής μείωσης των γεννήσεων πού έννοείται σαν μία ρύθμιση των γεννήσεων, δηλαδή ένας οικογενειακός προγραμματισμός και πού άρχισε στή Δυτική Εύρώπη μέ τή βιομηχανική επανάσταση και τήν ανάπτυξη των πόλεων τό ΧΙΧ^ο αιώνα, ή ελληνική οικογένεια τήν γνώρισε άρκετά νωρίς. Τήν γνώρισε πρώτα στις κεντρικές και νότιες επαρχίες άπό τήν περίοδο 1900-1920 και μετά, πιό γενικά και άποφασιστικά, σ'όλόκληρη τή χώρα άπό τό 1935.

Η δεύτερη φάση αυτής τής ελάττωσης των γεννήσεων πού δέν έχει πιά σχέση μέ τόν οικογενειακό προγραμματισμό, άφοϋ δέν στοχεύει σέ ένα βελτιωμένο αριθμό παιδιών, συμβιβαστό μέ τό οικογενειακό εισόδημα, άλλα στον ελάχιστο δυνατό αριθμό παιδιών άνεξάρτητα άπό τό πλοϋτο, τής οικογενείας, δέν είναι λοιπόν παρά μόνο ένας περιορισμός των γεννήσεων.

• Αρχίζει μετά τό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο μέ τήν ανάπτυξη των ίδων για τήν χειραφέτηση τής γυναίκας. Έμφανίστηκε πρώτα υπό ίατρική όψη: Οι επαναλαμβανόμενοι τοκετοί είναι πράγματι επιβλαβείς για τήν υγεία τής γυναίκας. Όσο λιγότερες γέννες έχει μία γυναίκα τόσο περισσότερο υγιής θά είναι. Σύντομα όμως είναι τό κοινωνικο-πολιτικό επιχείρημα πού θά ύπερτερήσει μία γυναίκα πού ύποχρεώνεται νά άπασχοληθεϊ μέ πολλά παιδιά δέν έχει πλέον καιρό νά αφιερώσει στον έαυτό της. Δέν μπορεί, όμως, μέ τόν άντρα, νά ξανοιχτεϊ, νά μορφωθεϊ και νά εκπαιδευτεϊ κτλ.

Μία τρίτη φάση πού λιγότερη άκόμα σχέση έχει μέ τόν οικογενειακό προγραμματισμό, αρχίζει στην δεκαετία του 1960 μέ τήν άποκάλυψη και τήν γενίκευση του άντισυλληπτικού χαπιού. Είναι ή λεγόμενη σεξουαλική επανάσταση τής οποίας ό όμολογούμενος στόχος είναι ή χειραφέτηση του άνθρώπου κυρίως τής γυναίκας άπό τά αιώνια σεξουαλικά ταμποϋ και άπαγορεύσεις.

Στήν πραγματικότητα αυτή ή "σεξουαλική επανάσταση" πού συχνά παρουσιάζεται σαν τό πόρισμα τής χειραφέτησης τής γυναίκας, είναι άναπό-

σαστη από τήν κοινωνία τής κατανάλωσης καί τής ψυχαγωγίας.

Ἡ σεξουαλικότητα ἀποδευμεύεται ἀπό τήν ζωική της λειτουργία σά μέσο βιολογικῆς ἀναπαραγωγῆς. Μήπως ὁλόκληρη ἡ ἱστορία τής ἀνθρωπότητος ὄεν εἶναι μία λίγο-πολύ πετυχημένη προσπάθεια νά ξεφύγει ἀπό τήν ζωώδη της κατάσταση; Ἐλέγχοντας τήν σεξουαλικότητά του, χάρις στήν ἀντισύλληψη, ὁ ἀνθρώπος ἀλλοιώνει ὅ,τι πιό φυσικό ὑπῆρχε μέσα του. Στόν καινούργιο πολιτισμό τής κατανάλωσης καί τής ψυχαγωγίας ἡ σεξουαλικότητα ὄεν εἶναι πιά, παρά μόνο περιστασιακά, μία πράξη ἀναπαραγωγῆς. Γίνεται οὐσιαστικά μία πράξη ἡδονῆς, μία ἐπί πλέον ψυχαγωγία. Διεκδικώντας γιά τή γυναίκα τί οἰκαίωμα νά ἀπολαμβάνει τό κορμί της χωρίς νά "τιμωρηθεῖ" (θά ἔλεγε τό Μ.Λ. F*) μέ μία ἐγκυμοσύνη, ἡ σεξουαλική τούτη ἐπανάσταση ἔχει σάν ἀντικείμενικό ἀποτέλεσμα νά περιορίζει ἐντυπωσιακά τόν ἀριθμό τῶν γεννήσεων.

"Ὅλες τίς ἰδέες τής χειραφέτησης τής γυναίκας καί τής σεξουαλικῆς ἐπανάστασης ἡ Ἑλλάδα τίς ἀποκαλύπτει σχεδόν ταυτόχρονα στή διάρκεια τής δεκαετίας τοῦ 1960. Γιά νά σχηματίσουμε μιάν ἰδέα γιά τήν ἐξέλιξη τῶν ἠθῶν, ἀρκεῖ νά ποῦμε πῶς ἐνῶ, τό 1950, ἦταν ἀκόμα τιμή γιά τήν κοπέλλα νά παραμένει παρθένα, στά 1970 εἶναι κινόλας νεροπή. Μιά ἐρευνα τοῦ (1) Ε.Κ.Κ. Ε. ἔχει ἀποκαλύψει ὅτι τά 44% τῶν νέων παντρεμένων γυναικῶν τῶν ἀστικῶν νοικοκυριῶν τό 1971-72, ὁμολογοῦν ὅτι εἶχαν προγαμιαῖες σεξουαλικές σχέσεις. Ἐνας ἄλλος περιοριστικός παράγοντας τῶν γεννήσεων εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τής κοινωνίας κατανάλωσης καί ψυχαγωγίας.

"Ὅλο καί περισσότερες σύγχρονες Ἑλληνίδες μετρᾶνε τήν συζυγική τους εὐτυχία μέ τό πόσες φορές βγαίνουν νά διασκεδάσουν μέ τόν ἄντρα τους(2)

"Ἄρα, ὅπως θά τό δοῦμε, ὅσο λιγότερα παιδιά ἔχει μία γυναίκα τόσο συχνότερα μπορεῖ νά βγεῖ.

Ὁ χρόνος πού ἀφιερώνεται στά παιδιά ἐπηρεάζεται ἐπίσης ἀπό ἕνα ἄλλο καί τελευταῖο παράγοντα, τή μισθωτή ἐργασία τής γυναίκας.

1) Βλ. Πρέσβελου Κλειώ καί Τεπέρογλου Ἀφροδίτη: "Κοινωνιολογική ἀνάλυση τοῦ φαινομένου τής ἐκτρώσεως στόν Ἑλληνικό χῶρο".

Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν. Ἔκδοση τοῦ Ε.Κ.Κ.Ε. τεῦχος 28. 3ο τετράμηνο 1976. σελ. 281,284,285.

*) Κίνημα γιά τήν Ἀπελευθέρωση τής Γυναίκας στή Γαλλία. (Mouvement de Libération de la femme).

2) Βλ. Helen Nick Pitsiou. Modern Greek family, a Systems approach. Iowa State University Ph. D. 1973.

Αυτός ο τελευταίος παράγοντας που είναι ο πιο προσδιοριστικός σε μία πραγματική χειραφέτηση της γυναίκας είναι επίσης ένα από τα στοιχεία που αποθαρρύνουν το πιο πολύ την γεννητικότητα. Άρα όλο και περισσότερες Έλληνίδες εργάζονται έξω από το σπίτι τους. Το 1971 ο αριθμός τους εκπροσωπούσε τα 25,3% του συνολικού εργαζόμενου πληθυσμού. Και δεν υπάρχει αμφιβολία πως θα συνεχίσει διογκούμενος με την ανάπτυξη της μόρφωσης. Η ίδια ή μάθηση είναι μία όχι άμελητέα αιτία της μείωσης των γεννήσεων γιατί όσο αυξάνεται, τόσο κοντύτερα πλησιάζει αυτήν την ισοροπία της ατομικής ή συζυγικής ευτυχίας της οποίας ξέρουμε τις μαλθουσιανές συνέπειες.

"Όλοι αυτοί οι λόγοι του περιορισμού των γεννήσεων που αναφέραμε σύντομα ενεργοούν σε διάφορα επίπεδα ανάλογα με την ζώνη κατοικίας, τις κοινωνικές τάξεις, τις γενιές και τα φύλα.

Συνυέτοντας μιάν όψη της καπιταλιστικής ισοροπίας, είναι λιγότερο ή περισσότερο επιτακτικοί, ανάλογα με το βαθμό εντάξεως του καθενός στην καπιταλιστική κοινωνία.

Στην Ελλάδα η διαδικασία αυτή φαίνεται αρκετά προχωρημένη. Μία έρευνα σχετικά με τη ρύθμιση των γεννήσεων δείχνει ότι μία πλειοψηφία των οικογενειών συμμορφώνεται μ'αυτή, το 1965. Κάτι που υέν μάς ξαφνιάζει καθόλου αφού είδαμε πόσο νωρίς άρχισε η ρύθμιση των γεννήσεων στη χώρα.

"Έχει φυσικά μεγαλύτερη εύριτητα στις πόλεις απ'όπου ξεκίνησε παρά στην ύπαιθρο όπως το δείχνει ο ακόλουθος πίνακας:

"Άσκηση του έλέγχου των γεννήσεων ανάλογα με τη ζώνη κατοικίας στις πόλεις-χωριά και την ηλικία των μητέρων σε 100 οικογένειες.⁽¹⁾

Ήλικία της μητέρας	Πόλεις	Χωριά
20 ετών	74,4	53,8
20 ως 24 ετών	82,5	80,6
25 - 29 "	84,8	81,2
30 - 34 "	92,0	85,5
35 - 39 "	95,1	86,0
40 - 44 "	90,5	74,4
45 - +	75,0	69,6
Σύνολο	87,1	78,7

1) Πηγή: Πανεπιστημιακό Κέντρο Δημογραφικών Έρευνών υπό τον Β.Γ. Βαλαώρα
 "Control of family size in Greece" in Population studies volume
 XVIII No 3 March 1965.

I. Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ

Ἡ ἑλληνικὴ οἰκογένεια εἶναι, ὅπως τὸ εἶδαμε, ἀρκετὰ ὁμοιογενὴς ὡς πρὸς τὸ μέγεθός της. Ὑπάρχει ὡστόσο ἀκόμα μιὰ ποικιλία σ' αὐτὸ τὸν τομέα ἂν καὶ τείνει νὰ μειώνεται. Ὅσο λίγο ἀντιληπτὴ καὶ νὰ εἶναι πρέπει νὰ τὴν ἐξηγήσουμε.

Κατὰ πόσο ἡ μεταβλητότητα τοῦ μεγέθους τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας εἶναι λειτουργία τῶν διαφόρων προαναφερθέντων παραγόντων, δηλαδὴ τοῦ βιοτικού ἐπιπέδου, τῆς εἰσόδου στὴν κοινωνία κατανάλωσης καὶ ψυχαγωγίας, τῆς γυναικείας μισθωτῆς ἐργασίας, τῆς μόρφωσης, τῶν ζωνῶν κατοικίας κτλ,...

Αὐτὸ θὰ προσπαθήσουμε νὰ τὸ καταλάβουμε ἐξετάζοντας τὴ σχέση μεταξύ μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ καὶ βιοτικού ἐπιπέδου. Αὐτὸ προσδιορίζεται πρῶτα καὶ προπαντὸς ἀπὸ τὸ εἰσόδημα.

Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ εἰσόδημα καὶ τὸ μέγεθος τῆς οἰκογένειας τὸ 1957-58 καὶ τὸ 1974. (1)

Ἀριθμὸς μελῶν	Μηνιαῖο εἰσόδημα σέ δεκά- ρια ΗΠΑ	Ὅλα τὰ εἰσο- δήματα	ἰσχυρὸ 335	ἀπὸ	66	99	166	233	333	466	666	999
				33 ὡς 66	ὡς 99	ὡς 166	ὡς 233	ὡς 333	ὡς 466	ὡς 666	ὡς 999	καὶ +
1957-58	Συνολο τῶν μελῶν	3,8	2,8	3,5	4,0	4,3	4,4	4,5	-	-	-	-
	Παιδιὰ κάτω τῶν 16 ἐτῶν.	0,9	0,7	1	1	0,9	0,8	0,7	-	-	-	-
1974	Συνολο μελῶν	3,41	1,70	2,25	2,73	3,04	3,45	3,61	3,64	3,86	3,95	3,97
	Παιδιὰ κάτω τῶν 13 ἐτῶν	0,78	0,18	0,32	0,56	0,6	0,84	0,89	0,97	0,92	0,87	0,89

1) Πηγές: Ε.Σ.Υ.Ε. Ἔρευνα οἰκογενειακῶν προϋπολογισμῶν 1957-58 καὶ 1974.

Φαίνεται καθαρά ή σχέση μεταξύ του μεγέθους της οικογένειας και του εισοδήματος κι' αυτό, τόσο τὰ ἔτη 1957-1958 ὅσο καί τὸ 1974.

Πράγματι διαπιστώνεται ὅτι, καί στίς δύο ἐποχές, τὸ μέγεθος τῆς οἰκογένειας αὐξάνεται μέ τὸ εἰσόδημα κι' αὐτό, κατὰ γραμμικὸ τρόπο.

Ἡ διαφορὰ εἶναι ὄντως χαρακτηριστικὴ ἀνάμεσα στὰ χαμηλά εισοδήματα πού ἔχουν ἕνα μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ ἴσο μέ 2,8 ἄτομα, κατὰ μέσο ὄρο, τὸ 1957-58 καί 1,70 τὸ 1974 καί στὰ ὑψηλότερα εισοδήματα τῶν ὁποίων ὁ μέσος ὄρος εἶναι 4,5 μέλη, τὸ 1957-58 καί 3,95 μέλη τὸ 1974.

Ἐντίθετα ἐμφανίζεται μιὰ λιγότερο ἀπλή σχέση μεταξύ εισοδήματος καί μεγέθους τῆς οἰκογένειας ὅταν ὑπολογίσουμε τὸν ἀριθμὸ παιδιῶν. Τὸ τελευταῖο αὐτό, τόσο τὸ 1957-58 ὅσο καί τὸ 1974, ἀκολουθεῖ μιάν ἀνιούσα καμπύλη μέχρι ἑνὸς ὀρισμένου ἐπιπέδου εισοδήματος καί μετὰ, παρεκκλίνει ἀργὰ ἀλλὰ σταθερὰ. Πῶς ἐξηγεῖται αὐτὸ τὸ φαινόμενο;

Πῶς νὰ ἐξηγήσουμε ὅτι ὅταν πρόκειται γιὰ τὸ συνολικὸ πληθυσμὸ τῆς οἰκογένειας σὲ σχέση μέ τὸ εἰσόδημα διαγράφεται μιὰ ὑπερβολὴ ἐνῶ ὅταν πρόκειται γιὰ τὸν ἀριθμὸ παιδιῶν σχηματίζεται μιὰ παραβολικὴ γραμμὴ; Μὲ πιὸ σαφεῖς λέξεις πῶς νὰ ἐξηγήσουμε ὅτι στὴ μία περίπτωση ἡ καμπύλη τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας ἀκολουθεῖ πιστὰ ἐκεῖνη τοῦ εισοδήματος ἐνῶ ἡ καμπύλη τοῦ ἀριθμοῦ παιδιῶν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν τελευταία καί ξεκινᾷ μιάν κατὰβαση ἐνῶ συνεχίζεται ἡ ἀνοδος τοῦ εισοδήματος;

Στὴν ἀπάντησιν σ' αὐτὴ τὴ διπλὴ ἐρώτησιν βρίσκεται ὅλο τὸ μυστικὸ τῆς διαχρονικῆς ἐξέλιξης καί τῆς συγχρονικῆς μεταβολῆς τοῦ μεγέθους τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας.

Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τὸ δεῦτερο μέρος τῆς ἐρώτησης δηλαδὴ αὐτὸ πού ἀφορᾷ στὴ σχέση μεταξύ τοῦ εισοδήματος καί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν παιδιῶν αὐξάνει λοιπὸν μέ τὸ εἰσόδημα μέχρις ἑνὸς ὀρίου τόσο στὰ 1957-58 ὅσο καί τὸ 1974.

Περνᾷ, στὴ πρώτη περίοδο ἀπὸ ἕναν μέσο ὄρο τῶν 0,7 γιὰ τὸ πιὸ χαμηλὸ εἰσόδημα (λιγότερο τῶν 33\$) σ' ἐκεῖνον τοῦ 1 ὅταν φτάνει ἕνα εἰσόδημα πού βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ 66 καί 99\$. Ἐχοντας περάσει αὐτὸ τὸ κατώφλι τῶν 99\$, πέφτει στὰ 0,9 γιὰ ἕνα εἰσόδημα πού κυμαίνεται ἀπὸ 99 ὡς 166\$ καί φτάνει τὸν συνολικὸ μέσο ὄρο τῶν 0,7 γιὰ τὸ τότε ὑψηλότερο εἰσόδημα πού ἦταν 233 μέ 333\$. Δηλαδὴ βρίσκεται κάτω τοῦ μέσου ὄρου πού εἶναι 0,9 ἄτο-

μα κάτω τών 16 ἐτῶν.

Τό ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται γιά τήν περίοδο 1974 ὅπου ὁ μέσος ἀριθμός τῶν παιδιῶν κάτω τῶν 13 ἐτῶν περνᾷ ἀπό 0,18 γιά τά χαμηλότερα εἰσοδήματα (λιγότερο τῶν 33\$) σέ 0,97 ὅταν φθάνει ἕνα εἰσόδημα πού πηγαίνει ἀπό 333 μέχρι 466\$. Ἀφοῦ πέρασε αὐτό τό ὄριο τῶν 466\$ παρεκκλίνει κι' αὐτός ἀπό τά 466-666\$ ὅπου εἶναι στά 0,92 καί φθάνει τό μέσο ὄρο τῶν 0,89 στό ἀνώτερο τότε εἰσόδημα τῶν 999\$ καί περισσότερο.

Σέ τί ἀνταποκρίνεται λοιπόν αὐτό τό ὄριο εἰσοδήματος πού ἐμποδίζει τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν σέ κάθε περίοδο;

Κοιτάζοντας ἀπό πιό κοντά, γρήγορα ἀντιλαμβανόμαστε πώς συμπίπτει μέ τό μέσο εἰσόδημα τῆς μέσης ἐλληνικῆς οἰκογένειας.

Τοῦτο τοποθετεῖται, πράγματι, γιά τό 1957-58 γύρω στά 116 δολλάρια (ΗΠΑ) μηνιαῖα ἀνά οἰκογένεια ἄρα τό ὄριο-ἐμπόδιο στήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν ἐκεῖνη τήν ἐποχὴ εἶναι τό εἰσόδημα τῶν 99\$. Ἡ πτώση ξεκινᾷ στήν κατηγορία εἰσοδήματος τῶν 99 μέ 166\$.

Ἐπίσης πολύ κοντά στό μέσο οἰκογενειακό εἰσόδημα τοποθετεῖται γιά τό 1974 τό μοιραῖο κατώφλι-φρένο στήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν. Πραγματικά, σ'αὐτήν τήν περίοδο, τό μέσο μηνιαῖο εἰσόδημα τῆς μέσης ἐλληνικῆς οἰκογένειας βρίσκεται γύρω στά 313\$ ἐνῶ τό ὄριο-ἐμπόδιο στήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν τοποθετεῖται στήν τάξη εἰσοδήματος τῶν 333 μέ 466\$.

Ἔτσι μποροῦμε νά ποῦμε, κι αὐτό τόσο γιά τήν περίοδο 1957-58 ὅσο καί γιά τό 1974, ὅτι μιᾶ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν διαγράφεται στίς ἐλληνικές οἰκογένειες μόλις φτάσουν ἢ ξεπεράσουν ἐλαφρά τό ἐθνικό μέσο οἰκογενειακό εἰσόδημα. Μέχρι αὐτό τό κατώφλι ἀσκοῦν, ὄντως, ἕναν ἔλεγχο τῶν γεννήσεων πού εἶναι μιᾶ ρύθμιση τῶν γεννήσεων σέ συσχέτιση μέ τό εἰσόδημα τοῦ νοικοκυριοῦ. Αὐτό αὐξάνοντας, αὐξάνεται ἐπίσης αὐτόματα καί ὁ ἀριθμός τῶν παιδιῶν. Αὐτή ἡ συμπεριφορὰ πού σημειώνει μιάν εὐνοϊκὴ στάση ἀπέναντι στίς γεννήσεις, ἀφοῦ αὐτές περιορίζονται μόνο ἀπό τήν ὑλικὴ ἀνάγκη, δέν παύει ὡστόσο νά εἶναι μιᾶ ὀρθολογικὴ συμπεριφορὰ πού συμφωνεῖ μέ τήν λογικὴ τοῦ οἰκονομικοῦ ὑπολογισμοῦ.

Εἶναι μάλιστα ἡ κατ'ἐξοχὴν λογικὴ ἀφοῦ φαίνεται νά ἀναζητεῖ μιάν ἰσορροπία μεταξύ τῶν οἰκονομικῶν μέσων πού διαθέτει ἡ οἰκογένεια καί τοῦ

ιδανικού της νά έχει πολλά παιδιά. Πρόκειται για τήν ἀναζήτηση τοῦ καλύτερου ἀριθμοῦ παιδιῶν πού εἶναι στή βάση κάθε πραγματικοῦ οἰκογενειακοῦ προγραμματισμοῦ. Μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι μέχρι τό κατώφλι ἑνός μέσου εἰσοδήματος, καί ἀκόμα λίγο πῶς πέρα, ἡ ἐλληνική οἰκογένεια ἐφαρμόζει μιὰ ρύθμιση τῶν γεννήσεων καί ὄχι ἔνανι περιορισμό τους. Κάτι πού εἶναι συνεπές καί σύμφωνο μέ ἕνα ἀκόμα ἐντονο ἰδεῶδες τῆς πολυτεκνίας.

Μιά ἔρευνα ἐπικυρώνει αὐτή τήν ἄποψη καί ὅλες οἱ οἰκογένειες πού ρωτήθηκαν δηλώνουν τήν ἐπιθυμία τους νά ἀποκτήσουν περισσότερα παιδιά ἀπό ὅσα εἶχαν τό 1965.⁽¹⁾

Ὁ ἀριθμός παιδιῶν πού ἐπιθυμοῦν οἱ μητέρες ἀνάλογα μέ τήν ἡλικία καί τή ζώνη κατοικίας τους.

Ἡλικία τῆς μητέρας	Ὅλων τῶν ἡλικιῶν	20 ἐτῶν	20	25	30	35	40	45 καί ἄνω
			24	29	34	39	44	
Χωριά	2,93	2,28	2,39	2,56	2,84	3,23	3,72	4,00
Πόλεις	2,58	2,07	2,18	2,35	2,62	2,95	3,36	3,80

Ὅταν λέμε ὅτι ὅλες οἱ οἰκογένειες θέλουν περισσότερα παιδιά ἀπ' ὅσα ἔχουν, πρέπει νά ξέρομε πῶς στήν ἴδια περίπου περίοδο δηλαδή τό 1961 ὁ ἐθνικός μέσος ἀριθμός τῶν παιδιῶν κάτω τῶν 14 ἐτῶν εἶναι 0,86 ἀνά νοικοκυριό.

Μπορεῖ νά χαμογελάσει κανεῖς βλέποντας τέτοιο ἀριθμό. Ὅμως πέρα ἀπό τό ὅτι ὁ ἀριθμός αὐτός λαμβάνει ὑπ' ὄψη μόνο τά παιδιά μικρῆς ἡλικίας, ἀποτελεῖ ἕναν ἀναλυτικό μέσο ὄρο διότι εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς κατανομῆς τῶν παιδιῶν σ' ὅλα τά νοικοκυριά. Ἄρα τουλάχιστον 40% τῶν ἐλληνικῶν νοικοκυριῶν αὐτῆς τῆς ἔρευνας εἶναι ἄτεκνα. Συνεπάγεται, λοιπόν, ὅτι για νά σχηματίσουμε μιάν πιό σωστή ἰδέα τοῦ μέσου ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν κάτω τῶν 14 ἐτῶν ἀνά οἰκογένεια πρέπει νά πολλαπλασιάσουμε αὐτόν τόν ἀριθμό τοῦ 0,86 μέ 1,66 πρᾶγμα πού μᾶς δίνει ἕναν μέσο ἀριθμό ἴσο μέ 1,43 παιδιά ἀνά νοικοκυριό μέ παιδιά. Αὐτός ὁ ἀριθμός πλησιάζει περισσότερο τήν πρα-

1) Πηγή: Πανεπιστημιακό Κέντρο Δημογραφικῶν Ἐρευνῶν ὑπό τόν ΒΓ. Βαλαώρα V.G. Valaoras: "Control of family size in Greece" in Population Studies. Vol XVIII n° 3 March 1965.

γματικότητα άφοϋ ή πλειοψηφία τών νοικοκυριών μέ παιδιά έχουν τό καθένα δύο, όλων τών ηλικιών.

Άρα διαπιστώνεται ότι κατά μέσο όρο οί οικογένειες θέλουν ένα παραπάνω παιδί άπ'αυτά τά δύο πού έχουν.

Παρατηρείται επίσης, κι αυτό δέν είναι τυχαίο, ότι ό αριθμός τών επιθυμητών παιδιών αύξάνεται μέ τήν ηλικία τών μανάδων αλλά και ανάλογα μέ τό άν περάσουμε από τήν πόλη στό χωριό. Η αίτία μαντεύεται, είναι , όπως θά τό δοϋμε παρακάτω, ότι οί νέες γενιές και οί άστοί έχουν άφομοιώσει βαθύτερα τήν καπιταλιστική ιδεολογία άπ'ό,τι οί παλιές γενιές και οί χωρικοί.

Έπομένως αύτή ή έρευνα πού έγινε τό 1965 επικυρώνει ότι είναι μία πλειοψηφία τών ελληνικών οικογενειών πού εφαρμόζει όχι έναν περιορισμό αλλά μία ρύθμιση τών γεννήσεων.

Τό 1974 οί οικογένειες πού ρυθμίζουν τίς γεννήσεις τους σέ σχέση μέ τά οικονομικά τους μέσα, ως τό κατώφλι τών 466\$ αντιπροσωπεύουν άκόμα τό 80% τών νοικοκυριών.

Είναι λοιπόν μία μειοψηφία, μόλις 20%, τών νοικοκυριών πού, έχοντας φτάσει σ'ένα επίπεδο εισοδήματος ύψηλότερο από τόν μέσο όρο, αρχίζει όχι πιά νά προγραμματίζει τίς γεννήσεις της σύμφωνα μέ τά ύλικά της μέσα, αλλά καθαρά νά τίς περιορίζει. Διότι ή ύλική της εύμάρια θά τής επέτρεπε άν τό ήθελε νά έχει πολύ περισσότερα παιδιά άπ'όσα έχει.

Αυτές οί οικογένειες είναι εκείνες πού χάρις στό εισόδημά τους έχουν ευρύτερη συμμετοχή στόν πολιτισμό τής κατανάλωσης και τής ψυχαγωγίας. Είναι επίσης εκείνες πού διά μέσου τής μόρφωσης άφομοίωσαν καλύτερα τίς ιδεολογικές του συνέπειες, όπως ή άτομική εύτυχία πού άντιτάσσεται στην οικογενειακή, ή άρνηση νά φορτώνεται τό άτομο μέ παιδιά για νά μπορέσει νά "ζήσει τή ζωή του" κτλ...., ή χειραφέτηση τής γυναικας και ή σεξουαλική επανάσταση.

Φυσικά σ'αυτές τίς τάξεις ό περιορισμός τών γεννήσεων δέν παρουσιάζεται ποτέ σαν μία άρνηση του παιδιού.

Άντίθετα προβάλλονται συχνά μεγαλόψυχες δικαιολογίες, όπως ή σοβαρή εύθύνη πού ύπάρχει στό νά κάνει κανείς παιδί, νά του εξασφαλίζει

τήν εύτυχία του κτλ. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ παιδί δέν εἶναι πιά αὐτός ὁ κληρονόμος τῶν παραδοσιακῶν κοινωνιῶν. Μεταμορφώνεται κι' αὐτό σέ ἕνα πρό-
 ἴον αὐτῆς τῆς κοινωνίας κατανάλωσης καί ψυχαγωγίας.

Εἶναι πού τὸ παιδί βρίσκεται μέ τή γυναίκα (καί τήν σεξουαλικότητα) στό ἐπίκεντρο αὐτοῦ πού ὁ J. Dumazedier⁽¹⁾ ἀποκαλεῖ ἡ τερπνή λειτουργία τῆς οἰκογένειας καί πού ἐμφανίζεται μέ τήν κοινωνία κατανάλωσης.

Ἄς συνοψίσουμε ὅσα εἶδαμε γύρω ἀπό τήν ἐξέλιξη τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν ἀνάλογα μέ τὸ οἰκογενειακό εἰσόδημα, λέγοντας ὅτι: ὅταν ὁ ἕνας αὐξάνεται ταυτόχρονα μέ τὸ ἄλλο μέχρι τὸ κατώφλι τοῦ μέσου εἰσοδήματος αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν παιδιῶν ρυθμίζεται ἀνάλογα μέ τίς οἰκο-
 νομικές δυνατότητες τῆς οἰκογένειας. Πρόκειται τότε περί ἑνός πραγματικοῦ οἰκογενειακοῦ προγραμματισμοῦ.

Ἐντίθετα ἂν ἀφοῦ ἔχει ξεπεραστεῖ τὸ κατώφλι αὐτό τοῦ μέσου εἰσο-
 δήματος, βλέπουμε τόν ἀριθμὸ τῶν παιδιῶν νά μειώνεται, ἐνῶ συνεχίζεται ἡ ἄνοδος τοῦ εἰσοδήματος, τότε αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ οἰκογένεια δέν ἐφαρμό-
 ζει πιά μιὰ ρύθμιση τῶν γεννήσεων ἀλλὰ τόν περιορισμὸ τους.

Αὐτός ὁ περιορισμὸς δέν ἐπιβάλλεται πλέον ἀπό τοὺς ὑλικούς ἐξανα-
 γκασμούς, ἀφοῦ ἡ οἰκογένεια ἔχει οἰκονομική ἄνεση, ἀλλὰ ἀπό ἰδεολογικές
 αἰτιολογίες τόσο πολυπλοκές ὅσο καί ποικίλες.

Νά πού ἀπαντήσαμε στό πρῶτο μέρος τῆς ἐρώτησῆς μας περί τῆς μετα-
 βλητότητας τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας σέ σχέση μέ τὸ εἰσόδημα.

Γιατί τὸ συνολικὸ μέγεθος τῆς ἐλληνικῆς οἰκογένειας αὐξάνεται μέ
 τὸ εἰσόδημα;

Θά μπορούσαμε μέ τήν πρώτη ματιά νά νομίσουμε ὅτι πρόκειται ἐδῶ
 γιὰ μιὰ ἐκδήλωση τῆς οἰκογενειακῆς ἀλληλεγγύης. Τά μέσα τῆς οἰκογένειας
 αὐξάνονται, αὐτὴ μπορεῖ τότε νά δέχεται περισσότερα πρόσωπα στοὺς κόλ-
 πους της. Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτός εὐσταθεῖ μόνο μέ πολλές προφυλάξεις.

1) Βλ. Joffre Dumazedier: "Vers une civilisation du Loisir?"
 Édition du seuil, Paris 1962 pp. 99-118
 Edward Shorter: "Sentiment et vie conjugale. Différences de classe
 et sentiment depuis 1750" in Annales N° 4 Juillet-Aout 1974 pp.
 1034-1057.
 Françoise Lautman: "Différences ou changement dans l'organisation
 familiale" in Annales n° 4-5 Juillet-October
 1972 pp. 1190-1196.

Πράγματι, μιά καλή ένδειξη τής εκδήλωσης τής οικογενειακής αλληλεγγύης μās παρέχεται από τόν αριθμό τών συνταξιούχων προσώπων πού ή οικογένεια συντηρεῖ. Ἄρα αὐτός ὁ ἀριθμός λιγότευει ἐνῶ ἀνεβαίνει τό εἰσόδημα κατά γραμμικό τρόπο.

Ὁ μέσος ἀριθμός τών συνταξιούχων τών ὁποίων ή οικογένεια ἀναλαμβάνει τήν συντήρηση περνᾷ, πράγματι, ἀπό 0,46 ἄτομα γιά τό πιό χαμηλό οἰκογενειακό εἰσόδημα στό 0,26 γιά τό ὑψηλότερο εἰσόδημα.

Εἶναι ἐνδιαφέρον νά σημειώσουμε τήν ἀλλαγὴ πού ἐγινε ὡς πρός αὐτήν τήν οἰκογενειακή ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στά 1957-1958 καί στό 1974.

Τά 1957-58 παρατηροῦσαμε ἕνα ἀντίστροφο φαινόμενο ἀπ'αὐτό πού περιγράφεται γιά τό 1974. Ἐκείνη τήν περίοδο, δηλαδή τό 1957-58, πράγματι ὁ ἀριθμός τών συνταξιούχων τών ὁποίων τό βάρος εἶχε ή οικογένεια αὐξανόταν μέ τό εἰσόδημα μέχρι ἕνα σχετικά ὑψηλό ἐπίπεδο μέ συνεχῆ τρόπο.

Εἶναι αὐτό πού δείχνει ὁ ἀκόλουθος πίνακας. (1)

Μηνιαίο οἰκογενειακό εἰσόδημα σέ δολάρια ΗΠΑ.	Ἔτη	Ὅλα τά εἰσόδημα	Πέχου 33%	ἀπό	66	99	166	233	333	466	666	999	999 καί +
				33	66	99	166	233	333	466	666	999	
	1957-58	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2					
	1974	0,29	0,46	0,47	0,42	0,33	0,23	0,23	0,23	0,26	0,24	0,26	

Μήπως πλουτίζοντας ή ἑλληνική οἰκογένεια γίνεται πιό ἐγωίστρια; Διότι ἀπό τό 1957-58 ὡς τό 1974 τό μέσο εἰσόδημα αὐξήθηκε κατά οὐσιώδη τρόπο. Ἡ ἀπάντηση δέν εἶναι ἀπλή. Θά προσπαθήσουμε νά τήν δώσουμε ὅταν θά ἀγγίξουμε τή δομὴ τής οἰκογένειας. Πρός τό παρόν πρέπει ν'ἀποφύγουμε νά ἐξηγήσουμε τήν αἰτία μέ τό ἀποτέλεσμα γιὰ τήν περίπτωση τής ἑλληνικῆς

1) Πηγές: Ε.Σ.Υ.Ε. Ἔρευνα οἰκογενειακῶν προϋπολογισμῶν. 1957-58 καί 1974.

οικογένειας δέν αυξάνει ο συνολικός αριθμός των μελών της έπειδή ανεβαίνει τό εισόδημά της αλλά αντίθετα τό οικογενειακό εισόδημα ανεβαίνει έπειδή αυξάνεται ο αριθμός των ένεργων ατόμων στην οικογένεια.

Μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα σε δολάρια ΗΠΑ.	Έτη	Όλα τά εισόδημα	Μέχρι 33\$	άπό 33 ως 66	66 ως 99	99 ως 166	166 ως 233	233 ως 333	333 ως 466	466 ως 666	666 ως 999	999 και +
Αριθμός ένεργων ατόμων ανά οικογένεια.												
	1957-58	1,5	0,9	1,2	1,6	1,7	1,9	2,0				
	1974	1,24	0,56	0,80	0,36	1,15	1,24	1,31	1,38	1,40	1,54	1,56

Τό νά πούμε λοιπόν ότι τό οικογενειακό εισόδημα αυξάνεται όταν μειώνεται ο αριθμός των ατόμων πού έχει βάρος ή οικογένεια είναι μιά ταυτολογία πού θά αποφύγουμε νά διατυπώσουμε.

Διότι αν είναι αλήθεια πώς ο αριθμός των ένεργων μελών αυξάνει τό οικογενειακό εισόδημα, δέν είναι λιγότερο αλήθεια ότι ο συνολικός πληθυσμός του νοικοκυριού αυξάνεται μέ τό γενικό εισόδημα.

Πράγματι αν υπολογίσουμε τόν μέσο οικογενειακό πληθυσμό αποκλείοντας τά ένεργά μέλη ή αυτά πού διαθέτουν εισόδημα αντιλαμβανόμαστε πώς δέν παύει ώστόσο νά αυξάνεται μέ τό εισόδημα. (1)

Μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα σε δολάρια Η.Π.Α.	Έτη	Όλα τά εισόδημα	Μέχρι 33\$	άπό 33 ως 66	66 ως 99	99 ως 166	166 ως 233	233 ως 333	333 ως 466	466 ως 666	666 ως 999	999 και +
Αριθμός μελών ανά νοικοκυριό πλην των οικονομικά ένεργων μελών και εκείνων που διαθέτουν ένα εισόδημα												
	1957-58	2,2	1,9	2,2	2,4	2,3	2,3	2,5				
	1974	2,17	1,14	1,45	1,82	1,89	2,21	2,3	2,46	2,46	2,41	2,41

1) Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. "Έρευνα οικογενειακών προϋπολογισμών. 1957-58, 1974.

Δέν υπάρχει λοιπόν αμφιβολία ότι ή αύξηση τοῦ εισοδήματος, ἐνισχύει τίς δυνατότητες ὑποδοχῆς περισσότερων ἀτόμων σέ μιὰ οἰκογένεια. Ἐπιτρέπει τήν παραμονή τῶν παιδιῶν ἀνώτερης ἡλικίας περισσότερο χρόνο στήν οἰκογένεια. Τούς διευκολύνει τήν παρακολούθηση μακρότερων σπουδῶν ιδιαίτερα στίς κοπέλλες πού γι' αὐτό τόν λόγο δέν εἶναι ἀναγκασμένες νά πανιρευτοῦν νωρίς.

Ἐνα ὑψηλό εισόδημα ἐπιτρέπει ἀκόμα τήν πιό ἀνετη ὑποδοχή ἡλικιωμένων ἢ ἀνήμπορων συγγενῶν. Ἀναμφίβολα, ὅταν δέν υπάρχει χαλάρωση τῶν συγγενικῶν δεσμῶν, ἡ αύξηση τοῦ εισοδήματος εὐνοεῖ τήν οἰκογενειακή ἀλληλεγγύη.

Στήν περίπτωση τῆς Ἑλλάδος ἀφορᾷ κυρίως τούς ἡλικιωμένους γονεῖς ἢ τούς πεθερούς. Αὐτοί εἶναι συχνά γυναῖκες ἀφοῦ ἡ ἀναλογία τῶν χερῶν ἢ διαζευγμένων γυναικῶν εἶναι πάντα πιό σημαντική. Οἱ χῆρες εἶναι πιό πολλές γιά βιολογικούς λόγους. Οἱ γυναῖκες ζοῦν ὄντως περισσότερο καιρό ἀπό τούς ἄντρες. Ὅσον ἀφορᾷ τίς διαζευγμένες εἶναι περισσότερες γιά κοινωνικούς λόγους. Στήν Ἑλλάδα οἱ διαζευγμένες γυναῖκες ξαναπαντρεύονται πιό δύσκολα ἀπ' ὅτι οἱ διαζευγμένοι ἄντρες.

Ἐπάρχουν τό 1957-58 ἀνά νοικοκυριό 2,1 θήλειες γιά 1,7 ἄρρενες καί τό 1974 1,81 θήλειες γιά 1,6 ἄρρενες. Καί οἱ δύο ἀριθμοί αὐξάνονται μέ τό εισόδημα.

Πῶς τότε ἐξηγεῖται, ἂν τό εισόδημα εὐνοεῖ γενικά τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας, ὅτι αὐτό ἔχει μειωθεῖ ἀπό τά 1957-58 ὡς τό 1974 ἐνῶ παράλληλα τό εισόδημα αὐξήθηκε.

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ μέσου ἐτήσιου εισοδήματος ἀνά κάτοικο ἀπό τό 1933 μέχρι τό 1974 σέ δολλάρια ΗΠΑ. (1)

Ἔτη	1933-37	1953-58	1957-58	1959-63	1974
Ἐτήσιο εισόδημα ἀνά κάτοικο σέ δολλάρια ΗΠΑ	83	257	366	366	1101

1) Πηγές: Ε.Σ.Υ.Ε. Δημογραφικά ροπαῖ καί μελλοντικά προεκτάσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος 1960-1985. Ἀθήναι 1966. πίν. 29 σελ. 53. Ἐρευνα οἰκογενειακῶν προϋπολογισμῶν 1957-58, 1964, 1974.

Βλέπουμε ότι πράγματι από τό 1957-58 ως τό 1974 τό έτήσιο μέσο εί-
σόδημα ανά κάτοικο έχει περισσότερο από τριπλασιαστεί στην Έλλάδα. Τό
οικογενειακό είσόδημα έπίσης έχει σχεδόν τριπλασιαστεί αφού περνά από 116
δολάρια μηνιαία κατά μέσο όρο τό 1957-58 σέ 313 δολάρια τό 1974.

"Αν είναι σωστό πώς ό συνολικός οικογενειακός πληθυσμός τείνει νά
αυξάνεται μέ τό είσόδημα δέν είναι λιγότερο σωστό ότι ό αριθμός τών παι-
διών έλαττώνεται μόλις ξεπεράσουμε τό κατώφλι του μέσου είσοδήματος.

"Αρα ή γενική άνοδος του έπιπέδου του μέσου είσοδήματος τό 1974 κά-
νει τό όριο του είσοδήματος πέρα από τό όποιο αρχίζει ό περιορισμός τών
γεννήσεων νά διαβαίνεται από όλο καί περισσότερα νοικοκυριά.

Οί νεόπλουτες αυτές οικογένειες ξαναορίζουν τότε τόν ιδανικό αριθ-
μό παιδιών σέ συσχέτιση μέ τίς καινούργιες τους ανάγκες όπως τίς διεγεί-
ρει ή κοινωνία κατανάλωσης καί ψυχαγωγίας. "Αρα αυτή, όπως θά τό δούμε
πίό κάτω δέν ένθαρρύνει τήν γεννητικότητα.

Ό παρακάτω πίνακας δείχνει τίς αναλογίες τών οικογενειών πού πέ-
ρασαν τό κατώφλι του μέσου είσοδήματος τό 1957-58 καί 1974. (1)

Μηνιαίο οικογενειακό είσόδημα σέ δολάρια H.H.A.	Όλα τά είσοδή- ματα.	Μέχρι 335	άπο	66	99	166	233	333	466	666	999	
			33 ως 66	66 ως 99	99 ως 166	166 ως 233	233 ως 333	333 ως 466	466 ως 666	666 ως 999	999 καί +	
Ποσοστό νοικοκυ- ριών σέ κάθε δέ- σημ εί- σοδήμα- τος.	Έτη											
	1957-58	100	13,5	23,9	31,0	14,49	9,99	7,98				
	1974	100	2,37	5,7	7,2	15,49	15,18	13,8	15,5	11,0	5,95	2,64

(Α) (Β)

- (Α) δείχνει τή δέσημ όπου βρισκόταν τό μέσο είσόδημα τό 1957-58 πού ή-
ταν τότε γύρω στά 116 δολάρια.
(Β) δείχνει τή δέσημ όπου βρισκόταν τό μέσο είσόδημα τό 1974 πού ήταν
τότε στά περίχωρα τών 313 δολλαρίων.

Βλέπουμε ότι τό 1974 τό οικογενειακό μέσο είσόδημα αυξήθηκε τόσο
πολύ πού βρίσκεται στό έπίπεδο όπου βρισκόταν τό ύψηλότερο είσόδημα του

1) Ε.Σ.Υ.Ε. Έρευνα οικογενειακών προϋπολογισμών 1957-58 καί 1974.

1957-58. Οί έρευνητές αναγκάστηκαν μάλιστα νά ανοίξουν καινούργιες στήλες για καινούργια εισοδήματα, άκόμα πιό ύψηλά τό 1974.

Βλέπουμε επίσης ότι ή άναλογία τών νοικοκυριών πού πέρασαν τό κατώφλι τοῦ μέσου εισοδήματος έχει περισσότερο από διπλασιαστεί μεταξύ τοῦ 1957-58 πού ήταν 16,97% καί τοῦ 1974 όπου έφτασε τά 35,09%.

"Αν εξετάσουμε όμως αυτή τή φορά τήν άναλογία τών νοικοκυριών πού πέρασαν τό 1974 τό κατώφλι τοῦ μέσου εισοδήματος τοῦ 1957-58 έχουμε τότε τό έντυπωσιακό ποσοστό τών 69,07%.

"Αν είναι άλήθεια ότι ή δέσμη τών εισοδημάτων πλαταίνει, καί ή διαφορά ανάμεσα στά χαμηλά καί στά ύψηλά εισοδήματα, αύξάνεται είναι ώστόσο γεγονός ότι ή άναλογία τών οικογενειών μέ χαμηλό εισόδημα τείνει νά μειώνεται πρός όφελος εκείνων μέ άνώτερο εισόδημα.

"Αρα είδαμε πώς τό ξεπέραςμα τοῦ μέσου εισοδήματος προκαλεῖ μία μείωση τών γεννήσεων διότι ό καλύτερος άριθμός τών παιδιών προσδιορίζεται τότε από τίς καινούργιες άνάγκες τής κοινωνίας κατανάλωσης καί ψυχαγωγίας, οί όποιες δέν εύνοοῦν, όπως θά δοῦμε, τίς πολυμελεῖς οικογένειες.

"Εφ'όσον ή ελληνική οικογένεια, θά τό δοῦμε όταν θά αναλύσουμε τή δομή της, είναι ούσιαστικά μία συζυγική οικογένεια, ή μεταβολή τοῦ μεγέθους της, θά έξαρτηθεῖ όλο καί περισσότερο από τόν άριθμό τών παιδιών πού περιλαμβάνει.

"Ετσι εξηγείται τό γεγονός ότι από τό 1957-58 ως τό 1974 τό μέγεθος τής ελληνικής οικογένειας είχε τήν τάση νά μειώνεται παρά τήν αύξηση τοῦ εισοδήματος. Διότι αν τό τελευταῖο εύνοεῖ γενικά τό συνολικό μέγεθος τής οικογένειας, αποθαρρύνει αντίθετα, πέρα από τό μέσο εισόδημα, τίς γεννήσεις. "Αρά από τό 1957-58 ως τό 1974 ή άναλογία τών νοικοκυριών πού πέρασαν αυτό τό κατώφλι δέν έπαψε νά αύξάνεται. "Επομένως δέν έπαψε επίσης νά αύξάνεται καί ή άναλογία τών οικογενειών πού εφαρμόζουν όχι πιά μιάν ρύθμιση αλλά έναν περιορισμό τών γεννήσεων.

"Επί πλέον, ή διαφορά ανάμεσα στά χαμηλά καί ύψηλά εισοδήματα έχοντας επιδεινωθεῖ σοβαρά μεταξύ τοῦ 1957-58 καί τοῦ 1974, τό βιοτικό επίπεδο τών φτωχότερων οικογενειών έχει φθαρεῖ τόσο πολύ πού αναγκάζει αυτές τίς οικογένειες νά περιορίζουν άκόμα περισσότερο τόν άριθμό τών παιδιών τους, παρά τήν έπιθυμία τους νά έχουν πολλά. "Επίσης αυτές οί πολύ

φτωχές οικογένειες δέν μπορούν νά ύποδεχτοϋν στοϋς κόλπους τους πολλά ᾶ-
τομα.

Ἔτσι λοιπόν τό μέγεθος τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας ἑλαττώνεται ἐπει-
δή, ἀπό τήν μιά μεριά, οἱ φτωχές οἰκογένειες δέν μπορούν νά ἀποκτήσουν
πολλά παιδιά καί ἀπό τήν ἄλλη, ἐπειδή οἱ πλούσιες οἰκογένειες δέν θέλουν.
Οἱ πρῶτες λόγο τῶν ὑλικῶν ἐξαναγκασμῶν καί οἱ ἄλλες κυρίως ἐξ αἰτίας μιᾶς
ἰδεολογικῆς στάσης πού ὀφείλεται στήν κοινωνία κατανάλωσης καί ψυχαγω-
γίας.

ΙΙ. ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ

Κατά πόσο ἡ εἴσοδος στήν κατανάλωση καί στή ψυχαγωγία ὑποθαρρύνει
τήν πολυμελῆ οἰκογένεια στήν Ἑλλάδα;

Αὐτό θά προσπαθήσουμε νά δοῦμε.

Πρῖν πλησιάσει, ἡ ἑλληνική οἰκογένεια τήν κατανάλωση καί τήν ψυχα-
γωγία χρειάστηκε, ὅπως τό εἶδαμε ἕνα μακρόχρονο παρελθόν ἀπό στερήσεις
καί ἀθλιότητα. Μόνο στή δεκαετία τοῦ 1950 ἄρχισε νά βελτιώνεται τό βιο-
τικό ἐπίπεδο μέ τήν οὐσιώδη αὔξηση τοῦ εἰσοδήματος.

Ἔπρεπε πρῶτα νά ἐξαφανιστοῦν ἡ πείνα καί ἡ κακή διατροφή.
Διαθεσιμότητα πρωτεϊνῶν σέ γραμμάρια καί θερμίδων σέ μονάδες ἡμερησίως
καί ἀνά κάτοικο. Ἐξέλιξη στήν Γαλλία, Ἑλλάδα καί Τουρκία.⁽¹⁾

Χῶρες \ Ἔτη	1948-1951		1954-1957		1957-1960		1960-1961	
	πρωτ.	θερμ.	πρωτ.	θερμ.	πρωτ.	θερμ.	πρωτ.	θερμ.
Γαλλία	92	2800	95	2890	97	2920	98	2940
Ἑλλάδα	76	2490	87	2720	93	2890	93	2900
Τουρκία	81	2510	88	2780	90	2830	--	--

Πεινασμένη καί κακοθρεμμένη στήν ἀρχή, ἀκόμα καί σέ σχέση μέ τήν
Τουρκία, ἡ Ἑλλάδα πλησιάζει ἀπό τό 1959-1960 τό ἐπίπεδο διατροφῆς μιᾶς
ἀναπτυγμένης δυτικῆς χώρας ὅπως εἶναι ἡ Γαλλία.

1) Πηγή: FAO. " Annuaire de la Production" Vol 15 tableau 95. 1961.

Ἐθνογράφοι καί κοινωνιολόγοι δέν παύουν νά σχολιάζουν τήν ταχεία ἀνάπτυξη τῶν καταναλωτικῶν συνηθειῶν στούς Ἕλληνας μετά τό τέλος τῶν ἐτῶν 1950. Ὁρισμένοι σάν τόν Campbell⁽¹⁾ σημειώνουν τόν ὑπερβολικό της χαρακτήρα καί παρατηροῦν τήν δυσαναλογία ποῦ συχνά ὑπάρχει ἀνάμεσα στό εἰσόδημα τῶν οἰκογενειῶν καί τίς πολυτελεῖς τους δαπάνες. Δέν φτάνει ἄραγε ἡ τάδε οἰκογένεια ὡς τό σημεῖο νά καταχρεωθεῖ γιά νά ἀποκτήσει τό τάδε ἔπιπλο ἢ τήν τάδε ἄνεση πού προβάλλει ἡ κοινωνία κατανάλωσης;

Ὁ Campbell, δίκαια ἐξηγεῖ τούτη τήν συμπεριφορά μέ τήν ἐνέργεια ἐπίδειξης καί τόν κοινωνικό μιμητισμό πού ἐπιβάλλει τό παλιό σύστημα ἀξιών πού βασίζεται στό φιλότιμο καί στό γόητρο.

Οἱ μεσογειακές κοινωνίες εἶναι, γι' αὐτόν τόν λόγο, ἰδιαίτερα τρω-
τές ἀπέναντι στίς παρακινήσεις γιά κατανάλωση τῆς καπιταλιστικῆς κοινω-
νίας. Ἀλλά αὐτή ἡ καταναλωτική φρενίτιδα ὀξύνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι
οἱ μεσογειακές κοινωνίες ὑπῆρξαν χρόνια, καί παραμένουν στήν νότια ἀκτή,
κοινωνίες τῆς ἔνδειας. Ὁ Jacques Berque⁽²⁾ περιγράφει μέ δύναμη αὐτόν
τόν σαρκικό πόθο γιά φαγητό πού κατέχει τούς φουκαράδες τῆς Μεσογείου,
Ἰσπανούς, Ἰταλούς, Μαλτέζους, καί Γάλλους τῆς Προβηγκίας σ' αὐτήν τήν
καινούργια χώρα τῆς ἀφθονίας πού ἦταν τότε γι' αὐτούς ἡ ἀποικιακή Ἀλ-
γερία. Εἶναι ἡ ἀνικανοποίητη πείνα τοῦ ἀποστερημένου ἀνθρώπου καί ὅλοι
οἱ Μεσογειακοί ἔμειναν χρόνια καί παραμένουν στήν πλειοψηφία τους ἀπο-
στερημένοι ἄνθρωποι. Ἀποστερημένοι εἶναι διατροφικά ἀλλά καί σεξουαλι-
κά διότι οἱ μεσογειακές κοινωνίες εἶναι αὐτές τῶν ἀπαγορεύσεων καί τῆς
παρθενίας. Δέν φθάνει ἄραγε ὁ ἴδιος J. Berque μέχρι τό σημεῖο νά χαρα-
κτηρίσει τόν ἄνθρωπο τοῦ Μαγρέμπ σάν ἐρωτικό ἄνθρωπο ("homo eroticus")⁽³⁾.
Εἶναι στήν ἀλήθεια ὁ μεσογειακός ἄνθρωπος στό σύνολό του πού εἶναι "ho-
mo eroticus". Γιά αὐτόν τόν λόγο εἶναι ἰδιαίτερα εὐαίσθητος στίς προ-
τροπές τῆς σεξουαλικῆς ἐπανάστασης.

Ἀπό τόν Freud ξέρουμε τήν σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν διατρο-
φή καί στήν σεξουαλικότητα πού ἀποτελοῦν, καί οἱ δύο, δύο ὄψεις μιᾶς
ἑῆς ζωτικῆς ἐνέργειας κατανάλωσης. Καί δέν εἶναι ἴσως τυχαῖο πού σέ

1) John C. Campbell: "Modern Greece" London Ernest Benn 1963.

2) Jacques Berque: "Le Maghreb entre deux guerres".

Édition du Seuil 1962. Paris pp. 317-328.

3) J. Berque op. cit. p. 324.

όρισμένες παραδοσιακές μεσογειακές κοινωνίες ή λήψη φαγητού ήταν μία ντροπιασμένη πράξη που έπρεπε να κρυφτεί και να περιοριστεί στο ελάχιστο δυνατόν.⁽¹⁾

Ο Freud⁽²⁾ ακόμα έχει υπογραμμίσει την συσχέτιση μεταξύ της καλλιτεχνικής λειτουργίας, των πολιτιστικών δραστηριοτήτων γενικά και της σεξουαλικότητας.

"Αρα όλ'αυτά, τρόφιμα, σέξ, ψυχαγωγία, προσφέρονται από την καπιταλιστική κοινωνία σε μίαν άνεπανάληπτη, προς τό παρόν, κλίμακα, σάν μιά γιγάντια καταναλωτική πράξη. Είναι αυτό που λέγεται πολιτισμός της κατανώωσης και της ψυχαγωγίας.

Προσκεκλημένος σ'αυτό τό τραπέζι της άφθονίας, ό Μεσογειακός γίνεται σάν τό δίψασμένο άνθρωπο στην ξρημο που ξαφνικά αντικρύζει μιά πηγή. Καί να είναι δηλητηριασμένη ή πηγή, λίγο τόν νοιάζει.

"Ας ξεδιψάσει πρώτα.

Ο ΜεσογειακόςΟ Έλληνας για παράδειγμα.

Η κοινωνία κατανάλωσης είναι πριν απ'όλα τό φαγητό. "Αρα δέν υπάρχει άμβιβολία ότι από τό 1957-58 μέχρι τό 1974 ή διατροφή του μέσου ελληνικού νοικοκυριού έχει υπολογίσιμα βελτιωθεί. "Έγινε πράγματι πιό ποικίλη και πλουσιότερη.

Ημερήσια κατανάλωση τροφίμων ανά κάτοικο σε γραμμάρια από 1961-1974.⁽³⁾

Άγαθά	1961-1963	1967	1972-1974	άπαραίτητη μερίδα*
Δημητριακά	264	331	202	284
Πατάτες κ.ά.άμυλώδη	305	161	260	224
Φρούτα και όσπρια	540	825	505	375
Κρέατα	240	139	287	112
Αυγά	30	29	34	40
Γάλα και γαλατερά	440	448	450	594
Λάδι και λίπη	67	51	80	63
Ζάχαρη	91	56	109	43

1) Pierre Bourdieu: Le déracinement" Ed. de Minuit. Paris 1964.

2) S. Freud: "Malaise dans la civilisation". P.U.F. 1971.

βλ. επίσης: Herbert Marcuse: " Eros et civilisation" Ed de Minuit 1963

3) Πηγές: ONU. Recueil de statistiques sociales 1977. New York 1980 Tableau III 16 pp. 674,675.

FAO The state of food and agriculture 1969 Rome 1969 annex tables 2f,3f,4f,5f,6f,7f,8f,9f.

UNO Report on the world social situation. New York 1970 Table 2 p. 176.

* Κατά τό U.S.National Research. Council.

Καταναλώνονται περισσότερα κρέατα και ψάρια των οποίων τó μέρος στόν προϋπολογισμό διατροφής περνά από τó 21,46% ανά νοικοκυριό τó 1957-58, στά 30,4% τó 1974. Καταναλώνονται επίσης περισσότερα φρούτα των οποίων ή μερίδα πέρασε από 4,48%, τó 1957-58 στά 9,9% τó 1974 δηλαδή έχει περισσότερο από διπλασιαστεί. Έχοντας εξασφαλίσει τά απαραίτητα, δημητριακά, ψωμί, γάλα, αυγά και λαχανικά πού δέν αποτελοῦν πιά, ὅπως στό παρελθόν, θέμα στενοχώριας, ἀναζητεῖται τó επιπλέον. Οἰνόπνευμα και καπνός ἀντιπροσωπεύουν, τó 1974 τά 13% τοῦ προϋπολογισμοῦ διατροφής ἐνώ τó 1957-58 ἀποτελοῦσαν μόνο τά 11,8% του. Καταναλώνονται ἀκόμα περισσότερα γλυκίσματα, καφές, τσάι, κακάο και λεμονάδες των οποίων τó ποσοστό αὐξάνεται ἀπό τά 8,5% τοῦ 1957-58 στά 11,8% τó 1974.

Ἄν τώρα ἐξετάσουμε τήν συνολική δομή τῆς κατανάλωσης ἀντιλαμβανόμεστε πώς ἔχει ὑποστεί σημαντικές τροποποιήσεις ἀνάμεσα στά 1957-58 και 1974.

Ἡ ἐξέλιξη τῆς δομῆς κατανάλωσης των νοικοκυριών μεταξύ τοῦ 1957-58 και τοῦ 1974. Ἐναλογία ἐπί 100 των συνολικῶν δαπανῶν για κάθε ἀγαθό και ὑπηρεσία. (1)

Ἄγαθά και ὑπηρεσίες	1957-1958	1974
Διατροφή	42,8	34,3
Οἰνόπνευμα, ποτά, καπνός	4,9	3,9
Ντύσιμο και ὑποδήματα	13,6	11,4
Βάρη κατοίκησης	9,8	14,1
Ἐπιπλα και διαρκή ἀγαθά	6,8	8,6
Ἰγεία και ἀτομικές φροντίδες	5,5	4,9
Μόρφωση και ψυχαγωγία	7,7	8,0
Μεταφορικά και ἐπικοινωνία	6,4	12,2
Ἄλλα ἀγαθά και ὑπηρεσίες	2,5	2,6
Σύνολο δαπανῶν	100	100

1) Πηγές: Ε.Σ.Υ.Ε. Ἐρευνα οἰκογενειακῶν προϋπολογισμῶν 1957-1958
 " " " 1974

Βλέπουμε ότι όσο ανεβαίνει ο προϋπολογισμός των μηνιαίων οικογενειακών δαπανών τόσο προσδιορίζει μια πιο σύγχρονη δομή κατανάλωσης, δηλαδή πιο σύμφωνη με την κοινωνία κατανάλωσης και ψυχαγωγίας. Η διατροφή και το ντύσιμο, πρωταρχικά αγαθά, δέν απορροφούν πλέον την ουσία του προϋπολογισμού. Αν και αυξήθηκαν σε συνολικούς αριθμούς, τα έξοδα που τους αφορούν ελαττώνονται σε σχέση με τις συνολικές δαπάνες περνώντας από 42,8% στα 34,3% για τη διατροφή και από 13,6% σε 11,4% για το ντύσιμο. Είναι που αυξάνονται από 126 δολάρια μηνιαίως το 1957-58 σε 353 δολάρια το 1974, ο προϋπολογισμός των δαπανών γίνεται πιο ελαστικός δηλαδή επιτρέπει μεγαλύτερη έκλογη στη χρήση του. Αυτή η έκλογη κατευθύνεται φυσικά προς την απόκτηση των αγαθών και υπηρεσιών που επιτρέπουν μια όλο και πιο άνετη και ευχάριστη ζωή. Βλέπουμε όντως ότι οι δαπάνες κατοίκησης και επίπλωσης όπως και άλλων αγαθών που εξασφαλίζουν την άνεση του σπιτιού αυξήθηκαν. Η συμμετοχή στη μόρφωση και στη ψυχαγωγία έχει επίσης διευρυνθεί. Ένας άλλος δείκτης της γενικής βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου είναι η ανάπτυξη των δυνατοτήτων ταξιδιού και επικοινωνίας. Η ροπή προς το ταξίδι διεγείρεται όλο και περισσότερο από την κοινωνία ψυχαγωγίας, πράγματι ο κόσμος πηγαίνει συχνότερα διακοπές. Όμως η γενική αυτή βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, αποδεικνύεται περισσότερο ή λιγότερο ανάλογα με το αν περάσουμε από ένα ύψηλο εισόδημα σε ένα χαμηλό, από τις αστικές περιοχές στις ήμισιαστικές και στις αγροτικές και από μιάν οικογένεια μικρού μεγέθους σε μιάν πολυμελή οικογένεια.

Ας δοῦμε τώρα κατά πόσο βρίσκεται η πολυμελής οικογένεια σε δυσμενή θέση ως προς την εισοδο στη κατανάλωση και στη ψυχαγωγία.

Ας αρχίσουμε πρώτα από την κατανάλωση τροφίμων.

Βλέπουμε καλά πως τείνει να μειώνεται το βιοτικό επίπεδο της οικογένειας όσο πληθαίνουν τα μέλη της. Πρώτα οι δαπάνες διατροφής που όταν είναι σχετικά υψηλές σημειώνουν ένα φτωχό προϋπολογισμό, αυξάνονται με το μέγεθος του νοικοκυριού. Απορροφούν πράγματι, τα 38,9% των συνολικών δαπανών των μεγαλύτερων οικογενειών (6 άτομα και άνω) και βρίσκονται έτσι πολύ πιο πέρα από το μέσο όρο που είναι των 35,65%. Αντίθετα αποτελούν μόνο τα 33,9% του προϋπολογισμού της πιο μικρής οικογένειας, εκείνης των 3 μελών, κάτι που είναι πολύ πιο κάτω του μέσου όρου. Η ίδια η διατροφή αυτή φθείρεται ποιοτικά ανάλογα με το αν περνάμε από το μικρό νοικοκυριό στο μεγαλύτερο.

Ἡ μεταβολή τῆς διατροφῆς ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ τό 1974. Ποσοστό % τῶν δαπανῶν γιά κάθε ἀγαθό στίς συνολικές δαπάνες διατροφῆς. (1)

Τρόφιμα	Ἀριθμός μελῶν ἀνά νοικοκυριό				
	Ὅλα τά νοικοκυριά	3 μέλη	4	5	6 καί +
Δημητριακά καί ψωμί	9,7	8,9	9,7	10,1	10,8
Κρέατα	25,9	26,92	26,2	26,1	24,8
Ψάρια	4,5	4,5	4,26	4,5	4,7
Λάδι καί λίπη	8,46	18,15	8,6	8,9	9,5
Γαλατερά καί αὐγά	11,6	11,6	12,1	11,7	11,9
Ὅσπρια	9,9	9,9	9,9	9,6	10,2
Φρούτα, νωπά καί ξερά	7,9	8,12	7,89	8,0	6,8
Ζάχαρη καί ζαχαρωτά	6,8	7,0	6,65	7,0	6,6
Ποτά, μὴ οἶνοπνευματώδη.	5,0	5,0	5,1	4,8	5,3
Ἄλλα	10,1	9,68	9,25	8,9	9,14
Σύνολο δαπανῶν διατροφῆς	100	100	100	100	100
Μέρος τῶν δαπανῶν διατροφῆς στίς συνολικές δαπάνες	35,65%	33,9%	36,15%	36,44%	38,9%
Συνολικές δαπάνες σέ \$ΗΠΑ	295	312	337	365	360
Δαπάνες ἀνά ἄτομο σέ \$ ΗΠΑ	86,5	104	84	73	60

Ἡ κατανάλωση κρέατος, φρούτων καί γλυκισμάτων, δείκτης μιᾶς πλούσιας διατροφῆς, τείνει νά μειώνεται ὅταν αὐξάνεται τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας. Ἀντίθετα τά τρόφιμα πρώτης ἀνάγκης, ψωμί καί δημητριακά, λάδι καί λίπη ὅπως καί ὄσπρια, ἐξαντλοῦν ἕνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ προϋπολογισμοῦ στίς πιό πολυμελεῖς οἰκογένειες.

Γίνεται καταφανές ὅτι ἡ πιό εὐνοούμενη οἰκογένεια, σ' ὅλα τά ἐπίπεδα, εἶναι ἡ πιό μικρή δηλαδή ἐκείνη τῶν τριῶν μελῶν. Εἶναι ἐπίσης ἐκείνη τῆς ὁποίας ὁ πραγματικός προϋπολογισμός εἶναι ὁ ὑψηλότερος ἀφοῦ ἂν ἐξετάσουμε τό μέρος τῶν συνολικῶν δαπανῶν ἀνά ἄτομο γιά κάθε τύπο οἰκογένειας ἀντι-

1) Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. Ἐρευνα οἰκογενειακῶν προϋπολογισμῶν 1974,

λαμβάνομαστε πώς είναι των 104 δολλαρίων ΗΠΑ στα τριμελή νοικοκυριά, δηλαδή ξεπερνά άνετα τον μέσο όρο των 86,5\$, ενώ είναι μόνο των 60\$ στα νοικοκυριά των έξι και πλέον ατόμων δηλαδή ένα ποσό κατά πολύ κατώτερο του μέσου όρου.

Τό μειονέκτημα αυτό που βλάπτει την πολυμελή οικογένεια στην κοινωνία κατανάλωσης εκδηλώνεται ακόμα σε ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο τομέα αυτής της κοινωνίας, δηλαδή στην είσοδο στην ψυχαγωγία και την διασκέδαση.

ΙΙΙ. ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑΣ

Κατά πόσο μεταβάλλεται η είσοδος στην ψυχαγωγία και στη διασκέδαση ανάλογα με το μέγεθος της οικογένειας; Είναι αυτό που δείχνει ο παρακάτω πίνακας.

Τό μέρος των δαπανών για ψυχαγωγία και διασκέδαση στις συνολικές δαπάνες της οικογένειας, ανάλογα με το μέγεθος της οικογένειας τό 1974. (1)

Άγαθά και υπηρεσίες	Αριθμός μελών ανά νοικοκυριό				
	Όλα τά νοικοκυριά	3 μέλη	4	5	6 και +
Ψυχαγωγία	5,5	5,75	5,16	5,16	5,17
Άτομικές φροντίδες	1,05	1,15	1,0	0,9	0,8
Μεταφορικά & επικοινωνία	10,75	11,5	10,7	10,7	10,1
Ίδιωτικῆς χρήσης αυτοκίνητο	2	2,56	1,9	2,2	2,1
Μέσα μαζικής μεταφορᾶς	3,3	3,38	3,43	3,27	3,39
Σ υ ν ο λ ι κ ᾶ	20,5%	23,3%	21,2%	21,3%	20,2%

Έδω πάλι φαίνεται καθαρά ἡ δυσμένεια που βλάπτει τήν πολυμελή οικογένεια στην κατανάλωση των πιό χαρακτηριστικῶν αγαθῶν και υπηρεσιῶν τῆς κοινωνίας ψυχαγωγίας, δηλαδή στό πλησίασμα τῆς ψυχαγωγίας καθ'ἑαυτήν, στις ἀτομικές περιποιήσεις που είναι προπαντός φροντίδες σωματικῆς καλλονῆς,

1) Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. Έρευνα οἰκογενειακῶν προϋπολογισμῶν 1974.

γνωστή είναι ή σχέση πού υπάρχει ανάμεσα στην ανάπτυξη τής αισθητικής (κοσμητικής, καλλυντικής) βιομηχανίας καί στη σεξουαλικότητα. Διάκριση γίνεται επίσης στη χρήση του ιδιωτικού αυτοκινήτου. Βέβαια τό ιδιωτικής χρήσης αυτοκίνητο δέν χρησιμοποιείται μόνο για διασκέδαση αλλά καί για τή δουλειά, βλέπουμε όμως ότι ή διαφορά είναι λιγότερο αισθητή μεταξύ μικρής οικόγενειας καί ευρύτερης, όταν πρόκειται για χρήση τών μέσων μαζικής μεταφοράς. Στην καπιταλιστική κοινωνία τά μέσα μαζικής μεταφοράς είναι τό μέσο μετακίνησης του φτωχού, είναι αλήθεια.

Έτσι λοιπόν, είτε είναι για τή διατροφή είτε για τήν άνεση καί τήν ψυχαγωγία ή κοινωνία κατανάλωσης είναι πιά προσιτή στην περιορισμένη οικογένεια απ'ό,τι στην πολυάριθμη. Είναι πιά προσιτή στη μικρή οικογένεια γιατί, στ'αλήθεια είναι πιά προσιτή στό άτομο, γεγονός στό όποιο αποκαλύπτεται σάν αυτή πού, στό κάτω-κάτω είναι, δηλαδή ή άξια κόρη του καπιταλισμού.

Ό καπιταλισμός είναι, τό ξέρουμε, μία κοινωνία πού εύνοει τό άτομο. Ό μισθός του εργάτη ή του υπάλληλου είναι ατομικός καί όχι οικογενειακός. Γι'αυτόν τόν λόγο είναι πάντα προτιμότερο νά είναι όλιγάριθμα τά μέλη σέ μιάν οικογένεια για νά ζήσουν καλύτερα. Καί άκριβώς για νά ζήσουν καλά καί πάντα καλύτερα παρακινούνται οι Έλληνες απ'όλα τά μέσα μαζικής ενημέρωσης καί προπαγάνδας είτε κρατικά είναι είτε ιδιωτικά. Σ'αυτά προστίθεται τό γεγονός ότι ή Ελλάδα έχει τήν άτυχία (ή τήν τύχη όπως θέλετε) νά είναι μία πολύ τουριστική χώρα. Δηλαδή μία απ'αυτές τίς χώρες όπου ή βιομηχανία τής ψυχαγωγίας καί τής κατανάλωσης τείνει νά αντικαταστήσει εκείνη τών άλλων παραγωγικών δραστηριοτήτων. Πέρα από τίς παρακινήσεις για κατανάλωση καί ψυχαγωγία τής όπτικο-ακουστικής διαφήμισης, οι Έλληνες ύποτάσσονται σ'έκείνες πού πηγάζουν απ'αυτή τήν ζωντανή ενσάρκωση τής κοινωνίας κατανάλωσης καί ψυχαγωγίας πού άποτελει ό δυτικός τουρίστας. Ό τουρίστας άνήκει πιά στό τοπίο τής Ελλάδας καί στην καθημερινή ζωή του ελληνικού λαού. Συχνά για αυτόν ή Ελλάδα δέν είναι παρά μόνο μία άπέραντη πλάζ. Κατά κανόνα δέν υπάρχει μία γωγιά τής χώρας όσο απομακρυσμένη καί νά είναι πού νά μήν δεχτεϊ, έστω καί μία μέρα, τήν επίσκεψη του τουρίστα. Οι Έλληνες πού δέν ξέρουν ή ξεχνούν τήν συχνά σκληρή ζωή πού έχει, σάν εργαζόμενος στην πατρίδα του, αυτός ό άγγελιοφόρος τής Δύσης, τόν βλέπουν μόνο σάν καταναλωτή.

Πώς σ'αυτές τίς συνθήκες νά μήν περιορίζουν τό μέγεθος τής οικογένειάς τους, όταν αντιστατώνται καταφανέστατα ότι όσο πιά πολύ αυξάνεται,

τόσο δυσκολότερο είναι να πλησιάσουν αυτό το επίπεδο κατανάλωσης, που όλο το περιβάλλον επιβάλλει περισσότερο από ό,τι το προβάλλει;

Η επίδραση αυτή του πολιτισμού κατανάλωσης είναι ωστόσο άνιση (ανόμοια) ανάλογα με το αν η οικογένεια είναι αγροτική, ήμιαστική ή αστική όπως θα το δούμε τώρα.

IV. Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ Η ΖΩΝΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Η μεταβολή του μεγέθους του νοικοκυριού ανάλογα με τη ζώνη κατοικίας το 1974. (1)

Αριθμός μελών ανά νοικοκυριό	Όλες οι ζώνες	Αστική	Ημιαστική	Αγροτική
Άτομα άνω των 13 ετών	2,63	2,56	2,68	2,74
Άτομα κάτω των 13 ετών	0,78	0,73	0,93	0,81
Σ ύ ν ο λ ο	3,41	3,29	3,61	3,55

Η σχέση ανάμεσα στη ζώνη κατοικίας και το μέγεθος της οικογένειας είναι όντως πολύ στενή. Βλέπουμε ότι ο αριθμός του συνόλου των μελών του νοικοκυριού όπως και ο αριθμός των παιδιών κάτω των 13 ετών είναι κατά πολύ υψηλότεροι στις ήμιαστικές περιοχές απ'ό,τι είναι στις αστικές αλλά και στις αγροτικές ακόμα. Άς πούμε άμέσως, όσον αφορά τις τελευταίες, ότι αν και μένουν παραδοσιακές από άποψη ήθων, έχουν όμως χάσει την ζωικότητα τους λόγω της αστυφιλίας. Η ελληνική επαρχία μεταμορφώνεται σήμερα όλο και περισσότερο σε καταφύγιο των πρεσβύτερων και ανήμπορων.

Κάτι που έξ άλλου φαίνεται σαφέστατα στον πίνακα μας από το ποσοστό κατά πολύ πιο ύψηλό των άνω των 13 ετών προσώπων που διατηρεί η αγροτική οικογένεια.

1) Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. Έρευνα οίκογενειακών προϋπολογισμών 1974.

Ἐντίθετα ἡ πιό ρωμαλέα οἰκογένεια εἶναι ἀδιαφιλονίκητα ἡ ἡμιαστική. Ἡ μεσαία πόλη κάτω τῶν 30.000 κατοίκων παραμένει στήν Ἑλλάδα, ὅπως καί σέ κάμποσες μεσογειακές χῶρες, ἡ πιό συντηρητική ὡς πρός τίς οἰκογενειακές παραδόσεις. Χωρίς νά εἶναι ἐξαντλημένη ἀπό τίς ζωτικές τῆς δυνάμεις ὅπως συμβαίνει στήν ὕπαιθρο, ὅν εἶναι ὥστόσο πολύ ἀχανής γιά νά μήν εἶναι σ'αὐτήν ἀποτελεσματικός ὁ κοινωνικός ἔλεγχος, προστάτης τῶν παραδόσεων ὅπως συμβαίνει στίς μεγάλες πόλεις.

Ἡ πολιτιστική αὐτή συντηρητικότητα γίνεται ἀκόμα πιό ἔντονη ὅταν ἡ μικρή πόλη ἢ ἡ μεσαία, εἶναι λιγότερο ἐνταγμένη στήν κοινωνία κατανάλωσης καί ψυχαγωγίας.

Ἡ δομή τῆς κατανάλωσης τῶν οἰκογενειῶν ἀνάλογα μέ τήν ζώνη κατοικίας, ἀστική καί ἡμιαστική τό 1974.⁽¹⁾

Ἄγαθά καί ὑπηρεσίες	Ἀστική ζώνη	Ἡμιαστική ζώνη
Διατροφή	34,3	37,4
Οἰνόπνευμα, ποτά, καπνός	3,9	6,2
Ντύσιμο	11,4	14,4
Βάρη κατοίκησης	14,1	10,8
Ἐπιπλα καί διαρκή ἀγαθά	8,6	9,6
Υγεία καί ἀτομικές φροντίδες	4,9	4,7
Μόρφωση καί ψυχαγωγία	8,0	4,6
Μεταφορά καί ἐπικοινωνία	12,2	8,3
Ἄλλα ἀγαθά καί ὑπηρεσίες	2,6	4,0
Σ ὕ ν ο λ ο	100	100

Βλέπουμε μέχρι ποιό σημεῖο ἡ ἡμιαστική οἰκογένεια διατηρεῖ μιὰ πιό συντηρητική δομή κατανάλωσης δηλαδή λιγότερο σύμφωνη μέ τά κριτήρια τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας.

Ἐτσι παρέχει στίς δαπάνες διατροφῆς τῆς ἕνα μεγαλύτερο μέρος ἀπ'ὅ,τι ἡ ἀστική οἰκογένεια. Διαπιστώνουμε ἐπίσης μέχρι ποιό σημεῖο αὐτή ἡ ἡμιαστική οἰκογένεια παραμένει στό περιθώριο τῆς κοινωνίας ψυχαγωγίας.

1) Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. Ἐρευνα οἰκογενειακῶν προϋπολογισμῶν 1974.

Ἡ μερίδα τοῦ προϋπολογισμοῦ πού ἀφιερώνει στήν ψυχαγωγία μόλις ξεπερνᾶ τὸ μισό ἐκείνης πού τῆς ἀφιερώνει ἡ ἀστική οἰκογένεια.

Εἶναι, τέλος, ἐνδιαφέρον νά σημειωθεῖ ὅτι οἱ δαπάνες κατοίκησης εἶναι ἀκόμα, κατὰ πολὺ, χαμηλότερες στήν ἡμιαστική οἰκογένεια ἀπ' ὅ,τι στήν ἀστική. Κι' αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ σέ ἕναν ἄλλο προσδιοριστικό παράγοντα τοῦ μεγέθους τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας: εἶναι ἡ σχέση μέ τήν κατοίκηση.

Ἡ μεταβολή τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας καί ἡ σχέση της μέ τήν κατοίκηση ἀνάλογα μέ τὸ καθεστῶς ἐνοικιασθῆς/ἰδιοκτητῆς τὸ 1974. ⁽¹⁾

Ἀριθμὸς μελῶν τοῦ νοικοκυριοῦ	Ἐνοικιαστές	Ἰδιοκτῆτες	Σύνολο
3 ἄτομα	30,4	89,6	100
4 "	26,6	73,4	100
5 "	22,5	77,5	100
6 καί +	14,8	85,2	100
Ἄλλα τὰ νοικοκυριά	23,6	76,4	100

Ἔτσι λοιπόν, ἂν καί ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν παραμένει ἰδιοκτῆτρια τῆς κατοικίας της, διαπιστώνεται ὅτι αὐτὴ ἡ ἀναλογία τῶν ἰδιοκτητῶν εἶναι μεγαλύτερη στίς πολυμελεῖς οἰκογένειες. Ἀκριβέστερα τὸ μέγεθος τῆς οἰκογένειας τείνει νά μειώνεται ὅσο περνᾶ κανεὶς ἀπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ ἰδιοκτήτη σ' ἐκεῖνο τοῦ ἐνοικιασθῆ.

Πρόκειται γιὰ μιά ἀκόμα ἐπίδραση τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς ἀστυφιλίας στό μέγεθος τῆς οἰκογένειας.

Στίς παραδοσιακές κοινωνίες, πράγματι, τὸ καθεστῶς τοῦ ἐνοικιασθῆ ἦταν ἀνύπαρκτο ἂν ὄχι περιθωριακό καί ἦταν ἡ χειρότερη παρακμὴ γιὰ μιά οἰκογένεια νά μὴν κατέχει τὸ δικό της σπίτι.

Τὸ σπίτι ἦταν μέρος τῆς κληρονομικῆς περιουσίας τῶν προγόνων καί ὁ ἄνθρωπος δὲν τὸ ἔχανε συνήθως παρά μόνο μέ τὸ ὑπόλοιπο τῆς κτηματικῆς περιουσίας. Μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀστυφιλίας, ἡ πόλη στήν ὁποία θά ἐγκατασταθεῖ ὁ ἀγρότης τοῦ εἶναι μιά ξένη χώρα. Δὲν βρίσκει ἐκεῖ ἕνα κομμάτι γῆς

1) Ε.Σ.Υ.Ε. Ἔρευνα οἰκογενειακῶν προϋπολογισμῶν 1974.

πού νά τοῦ ἀνήκει ὥστε νά μπορέσει νά οἰκοδομήσει τὸ δικό του σπίτι, ἐκτός ἂν τὸ ἀγοράζει, κάτι πού εἶναι δύσκολο, τὸ χρήμα συχνά λείπει στοὺς ἀγρότες. Ἄκόμα καί πλούσιος νά ἦταν, δέν θά τοῦ ἦταν ὡστόσο εὐκολο νά ἀγοράσει ἓνα οἰκόπεδο ἢ ἓνα σπίτι διότι συχνά ἡ θέση εἶναι ἤδη πιασμένη. Ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ πόλη τόσο πιό δύσκολο γίνεται νά εἶναι κανεῖς ἰδιοκτήτης τοῦ σπιτιοῦ του λόγω τῆς ἀνάλογης ἀνάπτυξης τῆς κερδοσκοπίας στά ἀκίνητα. Ἡ μοναδική λύση πού τοῦ μένει εἶναι λοιπόν νά νοικιάσει ἓνα διαμέρισμα, τὸ μικρότερο φυσικά, γιὰ νά μὴν στοιχίζου ἀκριβά τὸ νοῖκι καί τὰ κοινόχρηστα. Ἄρα μιὰ μικρὴ κατοικία δέν βολεῦει τὴν πολυμελῆ οἰκογένεια. Πρέπει τότε νά περιοριστεῖ κατὰ τὸ δυνατό τὸ μέγεθος τῆς οἰκογένειας κι' αὐτὸ ἀκόμα περισσότερο ὅσο χαμηλώνει τὸ εἰσόδημα πού διαθέτει.

Ἔτσι περιγράψαμε πολὺ σύντομα τὸ σκηνικὸ ἑνός ἀπὸ τὰ φαινόμενα πού ἱστορικά εἶχαν τίς πρῶτες ἀνασταλτικὲς ἐπιδράσεις στό μέγεθος τῆς οἰκογένειας ἐν γένει καί σ' ἐκεῖνο τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας ἰδιαίτερα.

Εἶδαμε πὼς ἡ ἡμιαστική εἶναι ἡ πιό πολυάριθμη ἑλληνικὴ οἰκογένεια διότι, ἀνάμεσα στά ἄλλα, εἶναι ἐκεῖνη πού ἐπηρεάστηκε λιγότερο ἀπὸ τὴν κοινὴν κατανάλωση καί ψυχαγωγία. Θά δοῦμε τώρα ὅτι εἶναι ἐπίσης μαζί μέ τὴν ἀγροτικὴ φυσικά, ἐκεῖνη πού περιλαμβάνει τοὺς λιγότερους ἐνοικιαστῆς στή σχέση μέ τὴν κατοίκηση.

Ἡ μεταβολὴ τῆς σχέσης τῶν νοικοκυριῶν μέ τὴ κατοίκηση κατὰ τὸ καθεστῶς ἐνοικιαστής/ἰδιοκτήτης, ἀνάλογα μέ τὴ ζώνη κατοικίας τὸ 1974 σέ 100 νοικοκυριά. (1)

Καθεστῶς	Ὅλες οἱ ζώνες	Ζώνες κατοικίας		
		Ἀστική	Ἡμιαστική	Ἀγροτική
Ἐνοικιαστῆς	26,8	40	20	4
Ἰδιοκτήτης	73,2	60	80	96

Βλέπουμε ὅτι παρὰ τὴν γενικὴ τάση τῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν νά ἀποκτήσουν τὴν δική τους κατοικία, κάτι πού ἐπισημαίνει μιὰ παραδοσιακὴ συμπεριφορὰ, τὸ κατορθώνουν πιό δύσκολα στίς ἀστικὲς περιοχὲς ἀπ' ὅ,τι στίς ἡμιαστικὲς ἢ στίς ἀγροτικὲς. Καί ἐφ' ὅσον ἡ τάση πρὸς τὴν ἀνάπτυξη τῶν με-

1) Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. Ἔρευνα οἰκογενειακῶν προϋπολογισμῶν. 1974.

γάλων αστικῶν κέντρων ὑπερέχει, αὐτό δὲν εἶναι κάτι πού εὐνοεῖ τίς πολυμελεῖς οἰκογένειες.

"Ἐτσι λοιπόν, ὅλα συντείνουν στή μείωση τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας τόσο ἢ ἀνάπτυξη τῆς κατανάλωσης καί τῆς ψυχαγωγίας ὅσο καί ἢ αὐξηση τοῦ εἰσοδήματος καί ἢ ἀστικοποίηση.

"Ὅλοι αὐτοί οἱ παράγοντες συσσωρεύονται καί ἀποτελοῦν τό προϊόν τῆς ἴδιας πορείας ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ.

V. ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ Η ΜΟΡΦΩΣΗ

Θά ἐξετάσουμε τώρα δύο τελευταίους παράγοντες πού ἐπιδρoῦν στό μέγεθος τῆς οἰκογένειας δηλαδή τῆ μὀρφωση καί τῆ μισθωτῆ ἐργασία κυρίως, στήν περίπτωση τῶν γυναικῶν.

Εἶναι γνωστό ἀπό παλιά ὅτι ὅσο ἀνεβαίνει τό μορφωτικό ἐπίπεδο τῶν ζευγαριῶν τόσο περισσότερο αὐτά τείνουν νά μειώσουν τόν ἀριθμό τῶν παιδιῶν τους. Αὐτό γιά τούς ἐξῆς δύο βασικούς λόγους:

1ον) Ἡ ἐκπαίδευση εἶναι ἕνα ἀναμφισβήτητο μέσο κοινωνικῆς ἀνόδου κι' αὐτό εἰδικά στήν Ἑλλάδα.⁽¹⁾ "Ἄρα εἶδαμε τί ρόλο παίζει ἡ θέληση κοινωνικῆς ἀνόδου στή ρύθμιση τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας. Ὅσο αὐξάνεται τό μορφωτικό ἐπίπεδο τόσο περισσότερο ἀναπτύσσονται οἱ δυνατότητες καί ἡ θέληση κοινωνικῆς ἀνόδου.

2ον) Ἡ μὀρφωση ἐπιτρέπει μιὰ μεγαλύτερη εἴσοδο στό δυτικό πολιτισμό (κουλοτούρα) πού εἶναι ὁ διεθνῶς κυρίαρχος πολιτισμός. "Ἄρα αὐτός, παράλληλα μέ τό ὅτι βασιλίζει σέ ἀξίες οικονομικοῦ ὀρθολογισμοῦ καί κοινωνικῆς ἀνόδου, ἀναπτύσσει ἐπίσης ἕνα ἀνθρωπιστικό καί ἀτομιστικό ἰδανικό τοῦ ὁποῖου οἱ συνέπειες εἶναι μεταξύ ἄλλων: μιὰ ἰδεολογία τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας καί ἡ χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου σάν ἄτομο. Ἡ χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή καί τῆς γυναίκα. "Ἄρα εἶδαμε ὅτι τό κίνημα χειραφέτησης

1) Βλ. C. TSOUKALAS. "Dépendance et Reproduction. Le rôle des appareils scolaires en Grèce".
Thèse Paris I. Panthéon-Sorbonne 1975.

της γυναίκας καταλήγει αντικειμενικά σ'ένα ουσιαστικό περιορισμό της γεννητικότητας. Ός προς την έννοια της ατομικής ευτυχίας είναι σήμερα, κατά το κυρίαρχο σχήμα, αναπόσπαστη από την κατανάλωση και την ψυχαγωγία αλλά και από την σεξουαλική ολοκλήρωση της γυναίκας. Άρα όλοι αυτοί οι παράγοντες συντελούν στη μείωση του μεγέθους της οικογένειας.

Μιά έρευνα της C. Safilios-Rothschild σε αστική περιοχή δείχνει καλά τον αρνητικό ρόλο που άσκει στη γεννητικότητα, όσο ανεβαίνει, το μορφωτικό επίπεδο στην Ελλάδα.

Ο μέσος αριθμός των παιδιών ανά γυναίκα ανάλογα με το μορφωτικό της επίπεδο. Άστική περιοχή Ελλάδα 1968.(1)

Μορφωτικό επίπεδο της γυναίκας	Μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα
Άγράμματα ή στοιχειώδης εκπαίδευση	2,45
Διπλωματούχος μέσης εκπαίδευσης	1,39
Διπλωματούχος ανώτατης εκπαίδευσης	0,78

Άρα ο αριθμός των μορφωμένων γυναικών αυξάνει συνεχώς στην Ελλάδα από την δεκαετία του 1950 παράλληλα με την άνοδο του μορφωτικού τους επιπέδου. Παρατηρείται ότι αν και ο αριθμός των μορφωμένων αντρών όπως και εκείνων με ανώτερο επίπεδο παραμένει πάντα σημαντικότερος από εκείνον των γυναικών, οι τελευταίες ανακτούν όλο και ταχύτερα το χαμένο έδαφος.

Η αύξηση της μέσης γενικής και της ανώτερης εκπαίδευσης ανάλογα με το φύλο, κατά την περίοδο 1969-70 ως 1974-75 στην Ελλάδα με βάση 100* (2).

Φύλο	Αύξηση μεταξύ 1970 και 1975		Βάση στην αρχή της περιόδου*
	Μέση γενική εκπαίδευση	Άνώτατη εκπαίδευση	
Άρρενες	121	125,5	100
Θήλειες	128	147,5	100
Σύνολο	124	132,4	100

Πηγές: 1) C. Safilios Rothschild. "Sociological factors affecting fertility in Urban Greece" a preliminary report". in Journal of Marriage and family vol. XXXI No 3. August 1969 p. 598.

2) Έθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική της εκπαίδευσης 1974-75 Άθηναι 1978. πίν. VI σελ. 177 και πίν. IV. σελ. 91.

* Τό 1969-70 για τη μέση γενική εκπαίδευση και τό 1971-72 για την ανώτατη.

VI. ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ
Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς γυναικείας μόρφωσης ἔχει ἐπίσης μίαν ἄλλη ἔμμεση ἐπίδραση στή πτώση τῆς γεννητικότητας διὰ μέσου τῆς μισθωτῆς ἐργασίας τῆς γυναίκα.

Στὴν Ἑλλάδα πράγματι ὅσο περισσότερο μορφώνεται μιά γυναίκα, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ πιθανότητα νὰ μπεῖ στή μία ἢ στὴν ἄλλην ἐπαγγελματικὴ δραστηριότητα καὶ ὅσο πλεονάζει τὸ ἐργάζεται τόσο λιγότερα παιδιὰ γεννᾷ.

Ἡ μεταβολὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν ἀνά μητέρα ἀνάλογα μὲ τὴ σχέση της μὲ τὴ δουλειά. Ἑλλάδα, ἀστική περιοχή 1968. (1)

Σχέση τῆς γυναίκα μὲ τὴ μισθωτὴ ἐργασία	Μέσος ἀριθμὸς παιδιῶν ἀνά γυναίκα
Δουλεῦει ὅλη τὴ μέρα	1,47
Δουλεῦει μισὴ μέρα	1,46
Δὲν δούλεψε ποτέ	1,79

Ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς κατάστασης εἶναι ὅτι πρῶτα ἡ ἐργαζόμενη γυναίκα ὄχι μπορεῖ νὰ ἀφιερῶνει ἀρκετὸ χρόνο στὰ παιδιὰ καὶ στὴν οἰκογένεια γενικά καὶ ὄχι τόσο λίγο καιρὸ τοὺς ἀφιερῶνει. Μία ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι πράγματι ἡ Ἑλληνίδα πού ἐργάζεται δὲν παρέχει στίς οἰκιακές δουλειές, καὶ στὴν οἰκογένεια παρά μόνο τὸ 70% τοῦ χρόνου πού τοὺς ἀφιερῶνει ἡ μέση Ἑλληνίδα. (2)

Ἡ αἰτία ὡστόσο δὲν βρίσκεται μόνο στὸ χρόνο πού ἀφαιρεῖ στὴν πρώτη ἢ ἐπαγγελματικὴ τῆς δραστηριότητα. Ὁφείλεται ἐπίσης σὲ μιά πολιτιστικὴ στάση διαφορετικὴ στὴ γυναίκα πού ἐργάζεται. Τὸ γεγονός ὅτι ἀφιερῶνει λιγότερο καιρὸ στὴν οἰκογένεια καὶ στὰ παιδιὰ δὲν τῆς ὑπαγορεύεται μόνο ἀπὸ τὸν προφανῆ ὑλικὸ ἐξαναγκασμὸ πού συνεπάγεται ἡ ἐπαγγελματικὴ τῆς ζωῆ,

1) Πηγή: C.Safilios Rothschild. "Sociological factors affecting fertility in Urban Greece" in Journal of Marriage and family vol. XXXI No 3 August 1969 p. 599.

2) βλ. παρακάτω.

εΐναι άκόμα τό άποτέλεσμα μιās αυτόβουλης ιδεολογικής στάσης και μιās έθελοντικής πράξης: δηλαδή νά άφιερώνει περισσότερο χρόνο στον έαυτό της.

Πραγματικά όλα συσχετίζονται στον καπιταλισμό: μισθωτή εργασία- άστικοποίηση-άνάπτυξη του άτομισμού.

Μιά ένδειξη πού μπορεί νά φαίνεται άσήμαντη ή άστεία ύπογραμμίζει αυτή τήν πραγματικότητα ενός άτομισμού πύό αίσθητοΰ στην εργάζόμενη γυναίκα: εΐναι ό χρόνος πού άφιερώνει στην προσωπική της περιποίηση, οΰσιαστικά αίσθητική. Έξήμισυ ώρες έβδομαδιαία ένώ στην περίπτωση τής μέσης Έλληνίδας δέν φτάνει τίς πέντε ώρες τήν έβδομάδα.

Άκόμα και οί πέντε αυτές ώρες δέν άπαυάζουν τήν πραγματικότητα τών γυναικών πού δέν εργάζονται διότι ή έρευνα συγκαταλέγει στην ίδια κατηγορία "Μέση Έλληνίδα" τόσο τίς εργάζόμενες γυναίκες όσο και τίς μή εργάζόμενες πράγμα πού άνεβάζει τό συνολικό μέσο όρο.

Στήν πραγματικότητα ό χρόνος πού άφιερώνει στή σωματική της καλλονή ή μόνιμη νοικοκυρά εΐναι, κατά πολύ, μικρότερος άπό ό,τι ή γυναίκα πού εργάζεται.

Έπί πλέον έφ'όσον ή τελευταία εΐναι πύό ένταγμένη στή βιομηχανική κοινωνία έπειδή δουλεύει, έντάσσεται περισσότερο και στην κοινωνία ψυχαγωγίας. Ξέρουμε πώς ή διάκριση άνάμεσα στό χρόνο δουλειās και στό χρόνο άναψυχής εΐναι μιá ανακάλυψη τής καπιταλιστικής βιομηχανικής κοινωνίας⁽¹⁾. Στίς προ-καπιταλιστικές κοινωνίες ό χρόνος ψυχαγωγίας διεισδύει άπό τή μιá στιγμή στην άλλη στό χρόνο εργασίας πού και ό ίδιος ήταν πολύ έλαστικός. Η διάρκεια του όπως και ή έντασή του ήταν πολύ μεταβλητές και έξαρτιούνταν άπό τίς ιδιοτροπίες του κλίματος, τόν βιολογικό ρυθμό του έργατη και τή στιγμιαία ψυχική του διάθεση. Ήταν ό χρόνος του άργότη και του βιοτέχνη, έλαστικός και μεταβλητός. Εΐναι επίσης ό χρόνος τής γυναίκας στό σπίτι, τής νοικοκυράς πού ρυθμίζει τή δραστηριότητά της (έκλογή στην προτεραιότητα τών εργασιών, άργός ή επιταχυνόμενος ρυθμός) όπως τής άρέσει. Και σ'αυτήν, ό χρόνος ψυχαγωγίας της τοποθετείται στά νεκρά διαστήματα πού παρέχει στον έαυτό της άνάμεσα σέ δύο οικιακές δουλειές.

1) βλ. Pierre Naville. "La vie du travail et ses problèmes". Cahiers de la Fondation Nationale des Sciences Politiques Paris. 1951. sur la "journée poreuse".

Ἀντίθετα στήν καπιταλιστική κοινωνία ὁ χρόνος δουλειᾶς καί ὁ χρόνος ἀναψυχῆς δέν συγγέονται. Ὁ καθένας τους ἔχει καλά προγραμματιστεῖ καί καλά χρονομετρηθεῖ. Γι'αὐτό ὁ μισθωτός ἐργάτης ἢ ὑπάλληλος ἔχει μιάν ἀντίληψη αὐτῶν τῶν δύο χρόνων, δουλειᾶς καί ψυχαγωγίας, ἐντονότερη ἀπ'ὅ,τι εἶχαν ὁ ἀγρότης καί ὁ βιοτέχνης τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας. Εἶναι ἐπίσης γι'αὐτό πού ἡ διάκριση μεταξύ ἐργασίας καί ἀναψυχῆς γίνεται πιό αἰσθητή στή γυναίκα πού δουλεύει ἀπ'ὅ,τι στή μόνιμη νοικοκυρά.

Εἶναι τελικά γι'αὐτό πού ἡ μία ὥρα πού, κατά μέσο ὄρο, ἀφιερώνει ἡ ἐργαζόμενη γυναίκα στήν ψυχαγωγία καί στίς προσωπικές της φροντίδες ἔχει μεγαλύτερη σημασία, στό πλαίσιο τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας, ἀπό τήν μία καί μισή ὥρα πού διαθέτει γιά τόν ἴδιο σκοπό ἡ μόνιμη νοικοκυρά. Αὐτή ἡ βαθύτερη ἔνταξη τῆς ἐργαζόμενης γυναίκας στήν κοινωνία τῆς ψυχαγωγίας πού εἶναι γενικότερα μιὰ πιό ὀλοκληρωμένη ἔνταξη στόν πολιτισμό τῆς δουλειᾶς εἶναι ἐπίσης αὐτή πού ἔχει τίς βαθύτερες συνέπειες στό μέγεθος τῆς οἰκογένειας γενικά καί στή γεννητικότητα εἰδικά.

Καθημερινή χρήση χρόνου τῆς γυναίκας ἀνάλογα μέ τή σχέση της μέ τήν ἐργασία τό 1978. (1)

Δραστηριότητες	Ἐργαζόμενη γυναίκα		Ὅλες οἱ γυναῖκες	
	ῥρες	λεπτά	ῥρες	λεπτά
Σπίτι καί οἰκογένεια	3	42	6	0
Προσωπικές φροντίδες	0	54	0	42
Ψυχαγωγία	0	18	0	48

1) Πηγή Gerald and Mary Gutenschwager: "Ἐρευνα χρήσης χρόνου".
Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν ἀρ. 33-34 Μάϊος-Δεκέμβριος 1978
σελ. 35-40 ΕΚΚΕ Ἀθήνα.

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Τ Ρ Ι Τ Ο

Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΗΣ ΔΟΜΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Ένα μέσο, ίσως από τὰ πλιό ἀποτελεσματικά, γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν διάσταση τῆς συζυγικῆς οἰκογένειας σὲ μιὰν δεδομένη κοινωνία, σὲ περίπτωση στέρησης ἀπὸ κάθε εὐκρινὴ καὶ ἀνελλιπὴ ἔνδειξη, εἶναι νὰ ἐκτιμήσουμε τὴ σχέση μεταξὺ τοῦ ἀριθμοῦ παντρεμένων ζευγαριῶν καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν. Ἄν αὐτὴ ἡ ἀναλογία εἶναι ἴση μὲ 100% τότε αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ πυρηνικὴ οἰκογένεια εἶναι ὁ μόνος τύπος νοικοκυριοῦ πού ὑπάρχει. Μὲ ἄλλα λόγια, κάθε νοικοκυριό ὀργανώνεται γύρω ἀπὸ ἓνα παντρεμένο ζευγάρι καὶ μόνο ἓνα.

Ἄλλὰ τοῦτο εἶναι φυσικὰ ἓνας ἰδανικὸς τύπος διότι σὲ μιὰ κοινωνία ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ συζυγικὴ οἰκογένεια, ὑπάρχουν πάντοτε χῆροι καὶ διαζευγμένοι, πού ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα ἑνὸς νοικοκυριοῦ χωρὶς αὐτὸ τὸ νοικοκυριό νὰ περιλαμβάνει ἀναγκαστικὰ ἓνα παντρεμένο ζευγάρι. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ τὰ νοικοκυριά, συχνὰ ὑπάρχουν νοικοκυριά ἀνύπαντρων ἀτόμων, κυρίως σὲ βιομηχανικὲς κοινωνίες, ὅπως εἶναι τὰ νοικοκυριά ἐργατῶν, ὑπαλλήλων κτλ.

Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναμένεται αὐτὴ ἡ ἀναλογία, παντρεμένων ζευγαριῶν-νοικοκυριῶν, νὰ εἶναι σὲ μιὰ τέτοια κοινωνία λίγο-πολύ κάτω τοῦ 100%. Ἄν ἀντίθετα αὐτὴ ἡ ἀναλογία εἶναι ἀνώτερη τοῦ 100%, θὰ πρέπει τότε νὰ συμπεράνουμε, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν νοικοκυριῶν ὅπου συνυπάρχουν τουλάχιστον δύο παντρεμένα ζευγάρια εἶναι ἴσος μὲ τὸν ἀριθμὸ μονάδων πού βρίσκονται ἄνω τοῦ ἑκατό. Ἄν αὐτὸς ὁ ἀριθμὸς φθάνει τὰ 200%, τοῦτο θὰ σήμαινε πὼς ὑπάρχουν τόσες πυρηνικὲς οἰκογένειες ὅσες καὶ δυ-πυρηνικὲς, καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ἄς προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε, τώρα, κατὰ πόσο μιὰ τέτοια μέθοδος μπορεῖ νὰ μᾶς διασαφηνίζει τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς δομῆς τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας.

Ἡ ἱστορική εξέλιξη τῆς ἀναλογίας ζευγαριῶν/νοικοκυριῶν ἀπὸ τὸ 1861 ὡς τὸ 1971 στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ μέγεθος τῆς οἰκογένειας¹.

Ἔτη ¹	Ζευγάρια	Νοικοκυριά	Ἀναλογία %	Ἀριθμὸς μελῶν ἀνά νοικοκυριό
1861	184.417	249.399	73,9	4,4
1870	243.685	327.809	74,3	4,4
1879	277.731	357.727	77,6	4,7
1920	883.396	1.113.340	79,3	4,3
1951	1.439.108	1.778.470	80,9	4,1
1961	1.832.946	2.172.844	84,35	3,7
1971	2.131.762	2.491.916	85,54	3,4

Μιά πρώτη καταφανής διαπίστωση ἐπιβάλλεται ἀμέσως, εἶναι ἡ ἀδιαφιλονίκητη ἐπικράτηση τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας στὴν Ἑλλάδα κι αὐτό σέ περισσότερο ἀπὸ ἓνα αἶωνα τουλάχιστον. Ὅχι μόνο ὅλα τὰ ζευγάρια δημιουργοῦν ἀνεξάρτητο νοικοκυριό τὸ καθένα ἀλλὰ ἐπιπλέον δημιουργεῖται μιά μεγάλη μερίδα νοικοκυριῶν ἀνύπαντρων ἀτόμων πού κυμαίνεται μεταξύ 20 καὶ 25%.

Φυσικά αὐτό παραμένει θεωρητικό καὶ ὅλα τὰ ζευγάρια δὲν ὀργανώνονται ἔτσι πραγματικά σέ μονοπυρηνικά νοικοκυριά. Ἡ πείρα δείχνει ὅτι, ἀκόμα καὶ στίς ἔσχατες περιπτώσεις γενίκευσης τῆς συζυγικῆς οἰκογένειας, βρίσκονται πάντα παντρεμένα ζευγάρια πού συγκατοικοῦν σ' ἓνα ἴδιο νοικοκυριό. Τό ποσοστό τους εἶναι ὡστόσο πάντα μηδαμινό.

Διαφορετικά δηλαδή ἂν ἦταν πλιό συχνά θά εἶχαν σάν συνέπεια μίαν οὐσιώδη μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν. Ἄρα τέτοια περίπτωση δὲν ὑπάρχει ἐδῶ.

Ἀσήμαντος ἐπίσης εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν νοικοκυριῶν ὅπου συγκατοικοῦν ἀνύπαντρα πρόσωπα, ἐκτός ἀπὸ ἐξαιρετικές περιπτώσεις κοινωνικῶν κρίσεων ὅπως παρατηροῦμε ἐδῶ μέχρι τὸ 1870 ὅπου πλήθαιναν στίς πόλεις, φτωχοὶ συ-

1. Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική Ἐπετηρίδα τῆς Ἑλλάδος, ἔτος 1979.

νήθως ξεριζωμένοι αγρότες, πού αναζητούσαν τεχνάσματα για νά επιζήσουν¹. Πρέπει άλλωστε νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξη αὐτῶν τῶν νοικοκυριῶν ἀνύπαντρων ἀτόμων εἶναι μιὰ ἔνδειξη τῆς προχωρημένης ἀποδιοργάνωσης τῆς πολυπυρηνικῆς εὐρείας οἰκογένειας καί συνεπῶς τῆς γενίκευσης τῆς συζυγικῆς οἰκογένειας.

Στὴν πραγματικότητα, στή δική μας περίπτωση, ἡ πλειοψηφία τῶν νοικοκυριῶν πού δέν συγκροτοῦνται γύρω ἀπὸ ἓνα ζευγάρι ὀργανώνονται γύρω ἀπὸ ἓνα χῆρο ἢ, σέ ἐλάχιστες περιπτώσεις, διαζευγμένο ἄτομο.

Ὅπως δὴποτε στήν Ἑλλάδα ὁ σχηματισμός ἑνός καινούργιου νοικοκυριοῦ εἶναι οὐσιαστικά τὸ ἔργο ἑνός νέου παντρεμένου ζευγαριοῦ καί πολύ σπάνια τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς διάλυσης ἑνός εὐρύτερου νοικοκυριοῦ.

Εἶναι αὐτὸ πού μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐκτιμήσουμε τὴν ἀναλογία ἀνάμεσα στὰ νέα παντρεμένα ζευγάρια καί στὰ νεο-ιδρυθέντα νοικοκυριά μεταξύ δύο ὀρισμένων περιόδων.

Ἡ ἱστορική ἐξέλιξη τῆς ἀναλογίας ἀνάμεσα στὰ νεο-παντρεμένα ζευγάρια καί στὰ νεο-ιδρυθέντα νοικοκυριά μεταξύ 1861 καί 1971.

Ἔτη ²	Νέα ζευγάρια	Νέα νοικοκυριά	Ἀναλογία %
1861-1870	59.268	78.410	75,6
1870-1879	34.046	29.918	113,8
1879-1920	605.665	755.613	80,15
1920-1951	555.712	665.130	83,5
1951-1961	393.838	394.374	99,86
1961-1971	298.816	319.072	93.65

1. βλ. Héliène Antoniadis Bibicou: "Villages désertés en Grèce" in "Villages désertés et Histoire économique E.P.H.E. VI ème Section. Centre de Recherches Historiques S.E.V.P.E.N pp.401-402. Adolphus Slade: "La Turquie, la Grèce et Malte" H.Fournier Paris 1838 Tome III pp.83, 79, 93.

2. Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική Ἐπετηρὶδα τῆς Ἑλλάδος, ἔτος: 1979.

Βλέπουμε ότι από τό 1879 τουλάχιστον, τά νέα ζευγάρια τείνουν όλο καί περισσότερο νά καλύπτουν τά νοικοκυριά. Στήν πραγματικότητα μπορούμε νά διακρίνουμε σφαιρικά τρείς περιόδους ώς πρός τήν ιστορική εξέλιξη τής δομής τής έλληνικής οίκογένειας. Ή πρώτη περίοδος εΐναι εκείνη πού ξεκινά από τήν άπελευθέρωση τής χώρας τό 1830 καί λήγει τό 1870 περίπου, ή δεύτερη εκτείνεται από τό 1870 ώς τό 1880 καί τέλος ή τελευταία άρχισε τό 1880 καί συνεχίζεται ώς τίς μέρες μας (δηλ. τό 1978). Μέχρι τό 1870, ή έλληνική κοινωνία χαρακτηρίζεται από μιá μεγάλη κινητικότητα τών άγροτικών πληθυσμών πού όφειλόταν ταυτόχρονα στήν έσχατη φτώχεια τής άγροτιás καί στήν άνασφάλεια στήν ύπαιθρο. (βλ. παραπάνω). Αυτό εΐχε, σάν άποτέλεσμα, μιάν άναπόφευκτη άποδιοργάνωση τών εύρέων άγροτικών οίκογενειών πού άλλωστε δέν ήταν καί συχνές. Εΐναι αυτό πού εκδηλώνεται στό γεγονός ότι από τό 1860 ώς τό 1870 τουλάχιστον, τό τέταρτο σχεδόν τών καινούργιων νοικοκυριών δέν εΐναι τό άποτέλεσμα τού σχηματισμού νέων ζευγαριών αλλά ή εκδήλωση τής διάλυσης νοικοκυριών πού άποτελοΰνταν ούσιαστικά από τό παντρεμένο ζευγάρι καί έναν από τούς γονεΐς ή πεθερούς συνήθως χήρο¹.

Όσον άφορā τή δεύτερη περίοδο, εκείνη από τό 1870 ώς τό 1880 μάς άποκαλύπτει ένα ενδιαφέρον φαινόμενο, εκείνο τό μοναδικό ενός πλεονάσματος νέων ζευγαριών σέ σχέση μέ τά καινούργια νοικοκυριά δηλαδή μιá αναλογία τών 113%. Κάτι πού σημαίνει ότι τουλάχιστον τά 13% τών νέων ζευγαριών δέν δημιουργήσαν ανεξάρτητα νοικοκυριά αλλά εντάχτηκαν σέ ήδη ύπάρχοντα. Συνήθως σ'έκεΐνα τών γονιών ή τών πεθερών τους.

Τήν αίτία αύτης τής εφήμερης επανάκτησης τής εύρείας οίκογένειας τήν βρίσκουμε στήν γενική βελτίωση τών συνθηκών διαβίωσης στήν ύπαιθρο. Ύπενθυμίζεται ότι από τό 1870 μιá πλειοψηφία τών άγροτών ώφελήθηκε από τή διανομή τής γής καί ότι ή ληστεία εΐχε σχεδόν σταματήσει (βλ. παραπάνω)

Αύτή ή έλαφρή ανάκαμψη τής εύρείας οίκογένειας εΐκονογραφείται επίσης από μιάν ούσιώδη αύξηση τού μεγέθους τής οίκογένειας πού περνά από τό επίπεδο τών 4,4 μελών τό 1860-1870 σ'έκεΐνο τών 4,69 τό 1879.

Άς μετριάσουμε όμως αύτή τήν έννοια τής "άποδόμησης τής οίκογένειας". Ήξυπακούεται ότι στήν περίπτωση τής Έλλάδας ή συζυγική ή πυρηνική οίκογένεια εΐναι, από, τουλάχιστον, τό 1830, ή κυρίαρχη πραγματικό-

1. βλ. Mahaffy op.cit.

τητα. Κάτι πού αποδεικνύεται ταυτόχρονα από την αναλογία ζευγάρια/νοικοκυριά όπως την είδαμε και από το μέγεθος της οικογένειας πού από καιρό περιορίστηκε γύρω στα τέσσερα μέλη.

Δέν ξπαψαν ωστόσο νά υπάρχουν επί χρόνια και μέχρι τίς μέρες μας, πολυπυρηνικά νοικοκυριά, κυρίως σέ αγροτικές περιοχές και ιδιαίτερα στίς βόρειες επαρχίες τής χώρας.

Αυτά τά νοικοκυριά δέν ξπαψαν επομένως νά αποσυντίθενται μέ τήν αστυφιλία πού ξεκίνησε, όπως τό είδαμε παραπάνω, κατά αποφασιστικό τρόπο μετά τό 1880. Αυτή ή κίνηση δέν σταμάτησε ποτέ και συνεχίζεται μπροστά στα μάτια μας ακόμα στή δεκαετία του 1970. Άλλ'όμως όταν εξετάζουμε τούτη τήν πορεία τής αποδόμησης τής οικογένειας σ'όλόκληρη τήν περίοδο πού εκτείνεται από τό 1860 ως τό 1971, διαπιστώνουμε ένα πολύ πλό θεμελιώδες φαινόμενο, εκείνο μιᾶς επιβράδυνσης και, πρακτικά, εξάντλησης αὐτῆς τῆς πορείας αποδόμησης.

Παρατηροῦμε πράγματι ὅτι ἀπό τό 1861 ὡς τό 1971, τό ποσοστό κάλυψης τῶν νοικοκυριῶν ἀπό τά ζευγάρια, αὐξάνεται συνεχῶς και κατά γραμμικό τρόπο: 73,9% τό 1861, 74,3% τό 1870, 77,6% τό 1879, 79,3% τό 1920, 80,9% τό 1951, 84,35% τό 1961 και τέλος 85,5% τό 1971.

Άπό μιᾶ δεκαετία στήν ἄλλη, τό νοικοκυριό τείνει ὄλο και περισσότερο νά ταυτίζεται μέ τό ζευγάρι. Αυτό φαίνεται ακόμα πλό ἔντονα ἂν εξετάσουμε τήν αναλογία μεταξύ τῶν νέων ζευγαριῶν και τῶν νεο - ιδρυθέντων νοικοκυριῶν. Τότε ἔχουμε αναλογίες πού φθάνουν 99,86% για τά 1951-61 και 93,65% για τά 1961-1971.

Άν και στή διάρκεια τῆς τελευταίας δεκαετίας παρατηρεῖται μιᾶ ελαφρή μείωση ή ὁποία δέν ξέρουμε ἂν θά εἶναι ὀριστική, ὡστόσο ένα ποσοστό κάλυψης τῶν νοικοκυριῶν ἀπό τά ζευγάρια ἄνωτερο του 90%, δηλώνει ὅτι πραγματικά δέν μένει ἀκάλυπτο παρά μόνο τό περιθώριο πού ἀφέθηκε στα νοικοκυριά χήρων και διαζευγμένων*. Αυτό σημαίνει ἐπίης ὅτι αὐτοί οἱ χήροι και διαζευγμένοι ἔχουν ὄλο και περισσότερο τήν τάση νά συγκατοικοῦν μέ παντρεμένα ζευγάρια, φαινόμενο ἀληθινό πού θά μελετήσουμε παρακάτω.

* Τά ποσοστά τῶν χήρων και διαζευγμένων μαζί ἔμειναν περίπου τά ἴδια ἐδῶ και ένα αἰῶνα. Μιᾶ μικρή μείωση τῆς χηρείας ἰσοζυγίζεται ἀπό μιᾶ ἐλαφρή αὐξηση του διαζυγίου. Τά δύο μαζί συγκεντρώνουν ένα πληθυσμό πού κυμαίνεται γύρω στα 7% του συνολικοῦ.

Όλα φαίνεται να συμβαίνουν ως εξής:

Μετά μία μακρά περίοδο διάλυσης κατά την οποία εξαφανίζονταν τα τελευταία υπολείμματα της παραδοσιακής οικογένειας, λιγότερο ή περισσότερο εύρεια, άρχισε, σάν αντίκτυπος, μία πορεία σταθεροποίησης της οικογένειας. Μία πορεία αναδόμησης και προσαρμογής της στην καινούργια βιομηχανική κοινωνία.

Είναι αυτή η πορεία αναδόμησης που θά προσπαθήσουμε να γνωρίσουμε και να κατανοήσουμε μελετώντας την εξέλιξη της δομής της ελληνικής οικογένειας από το 1950, την εποχή δηλαδή που ξεκίνησαν οι ταχύτεροι και πιό αποφασιστικοί μετασχηματισμοί της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

I. Η σταθεροποίηση και η στερέρωση της πυρηνικής οικογένειας.

Η κατανομή των μελών του νοικοκυριού σύμφωνα με τη σχέση συγγένειας με τον άρχηγό και τη ζώνη κατοικίας.

Όμιλο του άρχηγου νοικοκυριού	Όρεινή ¹	Ημιορεινή ²	Πεδινή ³	Ημιστική ⁴	Άστική ⁵	Άστική ⁶
Άρσενικό θηλυκό	83,7 6,3	86,1 15,9	85,9 14,1	87,5 12,5	-	-
Σχέση με τον άρχηγό						
Γυναίκα	9,8	20,10	18,96	21,04	19,2	20,0
Γερός	22,76	20,81	21,62	21,58	20,2	38,3
Κόρη	18,71	19,55	20,13	18,9	21,3	
Γατέρας	0,41	0,55	0,63	0,10	0,4	4,5
Μητέρα	2,51	2,33	2,57	2,35	2,1	
Πεθερός	0,14	0,15	0,23	0,10	0,2	4,1
Πεθερά	0,81	0,93	0,94	1,22	1,4	
Γαμπρός	0,32	0,24	0,35	0,74	0,6	9,8
Νύφη	2,14	2,17	2,20	0,64	0,6	
Έγγονός	2,26	2,44	2,56	1,49	8,0	9,8
Έγγονή	2,45	1,93	2,37	1,38		
Άδελφός	0,56	0,35	0,41	0,2		
Άδελφή	1,26	0,64	0,54	0,96		
Κουνιάδος	0,02	-	0,01	-	9,0	9,8
Κουνιάδα	0,17	0,17	0,16	0,10		

Πηγές: (1,2,3,4): ΕΣΥΕ: Έρευνα οικογενειακών προϋπολογισμών 1964.

(5) : ΕΣΥΕ: " " " " 1957-58

(6) : ΕΣΥΕ: Δοκιμαστική άπογραφή 1960.

(4) * Δήμοι και Κοινότητες των 5.000 ως 10.000 κατοίκων.

Ἡ μεταβολή τῆς δομῆς συγγένειας τοῦ ἑλληνικοῦ νοικοκυριοῦ ἀπὸ τὴν ἀγροτική στῆν ἀστική ζώνη ἐπικυρώνει τὸν ἰσχυρισμὸ μας περὶ ἀναδόμησης τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας.

Ἡ πυρηνική οἰκογένεια μὲ τὴν πιὸ στενή της ἔννοια παραμένει βεβαίως ὁ κυρίαρχος τύπος, ὡστόσο βλέπουμε ὅλο καὶ περισσότερα νοικοκυριά νὰ ὑποδέχονται παποῦδες καὶ γιαγιάδες συχνότερα τοὺς γονεῖς τοῦ συζύγου, συνήθως τῆ μητέρα του, καὶ σπανιότερα τοὺς πεθεροὺς του.

Εἶναι ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτὸ τῆς ὑποδοχῆς τῶν μανάδων πού πρέπει ἄλλωστε νὰ κατανοηθεῖ ἡ οὐσιαστική μείωση τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν γυναίκα σάν οἰκογενειάρχη. Τέτοια νοικοκυριά εἶναι συνήθως τῶν διαζευγμένων καί, κυρίως, χήρων γυναικῶν. Στὴν Ἑλλάδα, ὄντως, ἡ γυναίκα δὲν εἶναι ἀρχηγὸς νοικοκυριοῦ, ἐκτός σπανιοτάτων ἐξαιρέσεων, ἂν δηλαδὴ εἶναι χήρα ἢ διαζευγμένη πού ζεῖ μόνη ἢ μὲ ἀνήλικα παιδιὰ.

Αὐτὴ ἡ τάση τῶν οἰκογενειῶν νὰ ζοῦν μὲ γιαγιάδες καὶ παποῦδες εἶναι ταυτόχρονα μιὰ ἐκδήλωση τῆς οἰκογενειακῆς ἀλληλεγγύης καὶ μιὰ ἀνάγκη.

1ο) Μιὰ ἐκδήλωση οἰκογενειακῆς ἀλληλεγγύης: εἶδαμε, πράγματι (βλ. παραπάνω) ὅτι αὐτὴ ἡ ἀλληλεγγύη ὑλοποιεῖται ὅλο καὶ περισσότερο ὅσο ἀνεβαίνει τὸ βιοτικό ἐπίπεδο τοῦ νοικοκυριοῦ. Πρέπει λοιπὸν νὰ συσχετίζουμε αὐτὴ τὴ μεγαλύτερη φιλοξενία τῶν οἰκογενειῶν ἀπέναντι στοὺς παποῦδες καὶ πιὸ γενικά στοὺς ἄλλους συγγενεῖς μὲ τὴν γενικὴ βελτίωση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν Ἑλλήνων.

2ο) Αὐτὴ ἡ φιλοξενία τῆς οἰκογένειας ἀνταποκρίνεται, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, σὲ μιὰν ἀνάγκη γεννημένη ἀπὸ τὴν μεταμόρφωση τῶν δραστηριοτήτων καὶ τοῦ τρόπου ζωῆς τῆς συζύγου. Αὐτὴ, ἀπουσιάζοντας ὅλο καὶ συχνότερα, εἶτε διότι ἐργάζεται εἶτε, ἀπλούστατα, γιατί εἶναι ἐκεῖνη πού σήμερα κάνει τίς ἀγορές¹, ἡ παρουσία μιᾶς γιαγιάς τὴν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὸ βᾶρος τῆς φύλαξης παιδιῶν μικρῆς ἡλικίας. Αὐτὴ ἡ κατὰ βάθος παραδοσιακὴ λειτουργία τῆς γιαγιάς εἶναι τόσο κοινὴ στῆν ἀστικὴ οἰκογένεια πού ὀδήγησε τὴν C.Safilios

1. Βλ. Gerald and Mary Gutenschwager: "Ἐρευνα χρήσης χρόνου" Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν ἀρ.33-34 Μάιος-Δεκέμβριος 1978 σελ.35-40 Ε.Κ.Κ.Ε. Ἀθήνα.

Rothschild¹ νά υποστηρίξει, λίγο βιαστικά κατά τήν γνώμη μας, ὅτι στήν Ἑλλάδα ἡ μισθωτή ἐργασία τῆς γυναίκας δέν συγκρούεται μέ τήν ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν, διότι ἡ τελευταία ἀναλαβαίνεται ἀπό μιά γιαγιά ἢ κάποια συγγενή.

Πράγματι, ἡ δημιουργία παιδικῶν σταθμῶν καί νηπιαγωγείων εἶναι σήμερα μιά ἀπό τίς κύριες διεκδικήσεις τῶν ἐργαζόμενων γυναικῶν. Ἡ παρουσία τῶν παπούδων πρέπει ἐπίσης νά ἀποδίδεται στό πλαίσιο αὐτοῦ πού ἀποκαλέσαμε μετά τόν J. Dumazedier², "καινούργιες ψυχαγωγικές λειτουργίες τῆς οἰκογένειας". Κρατώντας τά παιδιά κοντά τῆς ἢ γιαγιά, δίνεται ἡ δυνατότητα στό ζευγάρι νά βγαίνει πιά συχνά καί νά ἐνταχθεῖ πιά ἄνετα στήν κοινωνία ψυχαγωγίας. Αὐτή ἡ γιαγιά πού συνήθως εἶναι μιά αὐθεντική ἀγρότισσα εἶναι ὅσο καμμία ἄλλη τό λιγότερο δυνατόν ἐνοχλητική. Μὴν ἔχοντας πιά τήν παραμικρή ἐξουσία, σέ μιά κοινωνία πού τήν ἀφήνει πίσω, ἔχει ἐλάχιστες ἀπαιτήσεις. Παιδί τῶν καιρῶν αὐστηρότητας, ἔχει λίγες ἀνάγκες. Ἡ ἰδέα τῆς ψυχαγωγίας καί τῶν διακοπῶν τῆς εἶναι ἐντελῶς ξένη. Κι ὅμως ἐφευρίσκονται γιά χάρη τῆς καινούργιοι τρόποι νά εἶναι γιαγιά σύμφωνα μέ τά ὀυτικά διαφημιστικά πρότυπα. Εἶναι πράγματι πολύ πρακτικό νά ἔχει κανεῖς γιαγιά.

Δέν πρέπει ἐπομένως νά πιστεύεται, ὅταν μιλάμε γιά ἀναδόμηση τῆς οἰκογένειας ὅτι αὐτή κατευθύνεται πρὸς ὀποιαδήποτε πατροπαράδοτη δομή. Παρακολουθοῦμε ἀντίθετα ἕνα ἐκσυγχρονισμό τῆς οἰκογένειας, δηλαδή μιά στερέρωση τοῦ νοικοκυριοῦ πού ἀποτελεῖται ἀπό τό νέο ζευγάρι. Αὐτή ἡ στερέρωση τοῦ ζευγαριοῦ, δηλαδή, τῆς ἐστίας τῶν δύο, μᾶς ἐπιβεβαιώνεται ἀπό δύο ἀκόμα δείκτες:

1ο) Τῆ σημαντικὴ μείωση τῶν νοικοκυριῶν τῶν ὀποίων ὁ ἀρχηγός συγκατοικεῖ μέ τήν πεθερά του, ὅταν περνᾶμε ἀπό τήν ἡμιαστική στήν ἀστική ζώνη.

2ο) Τήν τάση πρὸς τήν ἐξαφάνιση τῶν νοικοκυριῶν πού περιλαμβάνουν, ἐκτός ἀπό τό παντρεμένο ζευγάρι, τήν ἐνήλικη ἀδελφή καί ἰδιαίτερα τόν ἀδελφό, παντρεμένο ἢ μὴ, τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ νοικοκυριοῦ.

1. Constantina Safilios Rothschild: "A comparison of power structure and marital satisfaction in urban greek and french family" Paper to the II World Congress of Sociology. Evian. France. Sept. 9-11-1966.

2. Joffre Dumazedier: "Vers une civilisation du loisir?"
Ed. du Seuil. Paris 1972 pp. 99-118.

1ο) Ἡ συνήθεια πού ὑπῆρχε, ἕνας ἄρρενας οἰκονομάρχης νά συγκατοικεῖ μέ τήν πεθερά του, ἔχει τουλάχιστον δύο καταγωγές. Ἡ μία πιθανότατα νησιωτική, ἀφοῦ συναντιέται εἰδικά στά νησιά¹, εἴτε στίς Κυκλάδες, στή Μύκονο λ.χ., εἴτε στή Δωδεκάνησο (π.χ. Κάλυμνος) εἴτε ἀκόμα στά Ἰόνια νησιά, στήν Ζάκυνθο γιά παράδειγμα. Ἡ συνήθεια ἦταν νά κληρονομεῖ μόνη της ἡ πρωτότοκῆ ἢ ἡ μοναχοκόρη, ὀλόκληρη τήν προίκα τῆς μητέρας της ἀκόμα καί ἂν ἔχει ἀδελφές ὅπως στήν πρώτη περίπτωση. Αὐτή ἡ προίκα ἦταν συχνά ἡ μοναδική περιουσία τῶν γονιῶν της. Ἡ ἴδια ἡ μητέρα τήν εἶχε κληρονομήσει ἀπό τή δική της κατά τόν ἴδιο τρόπο. Ἐπειδή περιλάμβανε πάντα ἐκτός ἀπό τό ρουχισμό, ἕνα σπίτι, ὅταν ἔφθανε ἡ στιγμή τοῦ γάμου ἡ πρωτότοκῆ ἢ ἡ μοναχοκόρη ἀποστεροῦσε τυπικά ὄχι μόνο ὅλα τά ἀδέλφια της, ἂν εἶχε, ἀλλά καί τή μητέρα καί τόν πατέρα της ἀπό τή στέγη κάτω ἀπ' τήν ὁποία ζοῦσαν ὡς τότε. Λέμε τούς ἀποστεροῦσε τυπικά, γιατί στήν πραγματικότητα αὐτό μετριαζόταν συνήθως ἀπό τό ὅτι οἱ γονεῖς, ἰδιαίτερα ἂν δέν εἶχαν ἄλλη περιουσία ὅπως συνέβαινε συχνά, παρέμεναν μέ τήν κόρη² καί τό γαμπρό τους. Ἡ γαμήλια διανομή ἦταν ἐπομένως γυναικο-νεοτοπική (residence néo uxori locale)³.

Αὐτό τό ἔθιμο πρέπει νά ἀποδοθεῖ στό πλαίσιο ἑνός κατά φύλου ἢ παράλληλου συγγενικοῦ συστήματος, πού τό νομίζουμε πανάρχαιο στή Μεσόγειο, ὅπου ἡ υἱική σχέση (filiation) καί ἡ καταγωγή (descendance) γινόντουσαν σέ ἀρσενική καί σέ θηλυκή γραμμή παράλληλα.

Μιά ἄλλη συνήθεια πού καταλήγει στό ἴδιο ἀποτέλεσμα, δηλαδή στή συγκατοίκηση ἑνός ἄρρενα μέ τούς πεθερούς του, εἶναι ἐκεῖνη ὅπου ἕνας πα-

-
1. Βλ. G.Ludw.Von Maurer: "Ὁ Ἑλληνικός Λαός" Heidelberg 1835 μετάφραση Ὀλγας Ρομπάνη. Ἐκδόσεις Ἐφωσ Τολύδη Ἀθήνα 1976 σελ.99-288.
Sophie Capetanakis: "Parenté et organisation sociale à Elymbos de Karpathos". Thèse 3ème cycle. Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales Paris 1979.
Roxane Caftanzoglou: "Kalymnos, Contribution à la connaissance d'une société" Mémoire de maîtrise d'Ethnologie Paris-Sorbonne 1978.
 2. Βλ. Bernard Russel: "The ethnography of the Islands: Kalymnos" pp.296-297. Jill.Dubisch: "The ethnography of the Islands: Tinos" pp.321.
 3. Susannah M.Hoffman: "The ethnography of the Islands:Thera" pp.331-334. in Regional variation in Modern Greece and Cyprus. Ed.by Muriel Dimen and Ernestine Friedl New York 1976.

τέρας ξπαιρνε στό σπίτι του, σχεδόν σάν ψυχολιό, τό γαμπρό πού προόριζε για τήν κόρη πού θά κρατοῦσε κοντά του. Ἡ ἐκλεγμένη κόρη μπορούσε νά εἶναι ἀνάλογα μέ τήν περιοχὴ εἴτε ἡ μικρότερη εἴτε ἀντίθετα ἡ πρωτότοκη, ἡ μοναχοκόρη, εἴτε ἀπλούστατα ἡ προτιμώμενή του.

Τό τελευταῖο αὐτό ἔθιμο πού λέγεται "τοῦ σῶγαμπρου" καί πού θά λέγαμε τοῦ ψυχολιοῦ-γαμπροῦ εἶναι, ἀντίθετα μ' ἐκεῖνο τό νησιώτικο, περισσότερο διαδεδομένο σ' ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα. Τό ἓνα καί τό ἄλλο ὡστόσο ἀναπτύχθηκαν κυρίως στίς πόλεις ὅπου οἱ συναλλαγές ἀκίνητων ἦταν πλιό εὔκολη ὑπόθεση καί ὅπου ἡ πυρηνική οἰκογένεια ἦταν πλιό συχνή.

Στίς ἔντονα ἀγροτικές περιοχές ἀντίθετα αὐτά τά ἔθιμα ἦταν ἄν ὄχι ἀνύπαρκτα, τουλάχιστον πολύ περιορισμένα¹.

Στή θράκη², π.χ., δέν ἔβλεπαν μέ καλό μάτι τήν συνήθεια τοῦ "σῶγαμπρου" ἢ τοῦ "ψυχολιοῦ-γαμπροῦ". Συνήθως μόνο οἱ πλιό ἐνδεεῖς ἄντρες δέχονταν τήν θεωρουμένη ἀπό τοὺς θρακιῶτες ταπειντική κατάσταση τοῦ σῶγαμπρου. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ οἰκογένεια στή θράκη καί πλιό γενικά στίς περιοχές τῆς βόρειας Ἑλλάδας πού ἔμειναν χρόνια ἀγροτικές (θεσσαλία, Ἡπειρος, Μακεδονία) ἔχει ἓνα ἐντονότερο πατριαρχικό χαρακτήρα. Πρέπει τότε νά κατανοήσουμε τήν ἀπόρριψη αὐτοῦ τοῦ καθεστώτος τοῦ σῶγαμπρου ἢ τῆς ὀποιασδήποτε συγκατοίκησης ἐνός ἄρρενα μέ τοὺς πεθερούς του σάν μιὰ ἄρνηση τῆς πατρικῆς γενεᾶς (Lignage patrilial) νά ταπεινώνεται μπροστά στή μητρική γενεά (Lignage matrilial).

Αὐτή ἡ διαφοροποίηση ἀνάμεσα στίς ἀστικές περιοχές, λιγότερο προκατειλημμένες για τό φιλότιμο τῆς οἰκογένειας καί τίς ἀγροτικές περιοχές πλιό συντηρητικές ὡς πρός τό θέμα, παρατηρεῖτο ἀκόμα καθαρά τό 1964 ὅπως τό δείχνει ὁ παρακάτω πίνακας.

1. Βλ. E.Friedl Vassilida op.cit. p.65 and Peter S.Allen. Aspida a depopulated maniat community in Regional variation in Modern Greece and Cyprus Ed.by M.Dimen and E.Friedl New York 1976 p.184.

2. Βλ. Ἐλευθεροῦ Π. Ἀλεξάνη: "Ἡ δομή τῆς ἐλληνικῆς οἰκογένειας στή θράκη" Ἀνάτυπο ἀπό τόν πέμπτο τόμο τοῦ περιοδικοῦ ΜΝΗΜΩΝ Ἀθήνα 1975. καί Δημητρίου Πατρῶνα καί ἄ. "Κισσάριον Λαβάρων Διδυμοτεύχου 1966. Κέντρον Ἐρεῦνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν χ.φ. 3234.

Ἡ κατανομή τῶν ἀδελφῶν καί ἐξ ἐπιγαμίας συγγενῶν τοῦ ἀρχηγοῦ νοικοκυριοῦ ἀνάλογα μέ τή ζώνη κατοικίας τό 1964¹.

Σχέση μέ τόν ἀρχηγό νοικοκυριοῦ	Πεδινή ζώνη	Ἡμιορεινή ζώνη	Ὅρεινή ζώνη
ἐξ ἐπιγαμίας συγγενεῖς*	1,18	1,08	0,14
ἀδελφοί	0,41	0,35	0,56
ἀδελφές	0,64	0,64	1,28

Διαπιστώνουμε λοιπόν μιὰ σαφέστατη διαφορὰ ἀνάμεσα στή πεδινή ζώνη ὅπου συγκεντρώνονται σχεδόν ὅλες οἱ πόλεις καί τήν ὄρεινή ζώνη ἀπόλυτα ἀγροτική. Ἔτσι ὅσον ἀφορᾷ τά ἄτομα τῆς ἴδιας γενεᾶς (lignage) μέ τόν ἀρχηγό τοῦ νοικοκυριοῦ, δηλαδή τά ἀδέλφια του, εἶναι περισσότερα στίς ὄρεινές περιοχές καί λιγότερα στίς πεδινές. Ἀντίθετα τά ἄτομα πού ἀνήκουν σέ μιὰ γενεά διαφορετική ἀπό ἐκείνη τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ νοικοκυριοῦ, δηλαδή οἱ συγγενεῖς ἐξ ἐπιγαμίας βρίσκονται κατά πλειοψηφία στήν πεδινή ζώνη καί κατά μειοψηφία στήν ὄρεινή ζώνη.

Ὡς πρός τήν ἡμιορεινή περιοχή εἶναι ἐνδιαφέρον νά σημειωθεῖ ὅτι ἀποτελώντας μιὰ ζώνη μετάβασης, συγκεντρώνει ταυτόχρονα μερικά παραδοσιακά χαρακτηριστικά τῆς οἰκογένειας ὅπως τή σπανιότερη, σέ σύγκριση μέ τά πεδινά, συγκατοίκηση τοῦ ἄρρενα μέ τούς πεθερούς του. Συγκεντρώνει ἐπίσης ἄλλα χαρακτηριστικά ἄς τά ποῦμε πιό ἐξελιγμένα αὐτῆς τῆς οἰκογένειας, ὅπως τή μικρότερη συγκατοίκηση μεταξύ ἐνήλικων ἀδελφῶν, κι αὐτό τόσο σέ σύγκριση μέ τό βουνό, κάτι πού εἶναι κανονικό, ὅσο καί σέ σύγκριση μέ τά πεδινά κάτι πού εἶναι λιγότερο κανονικό.

Στήν πραγματικότητα ἡ ἡμιορεινή περιοχή δέν εἶναι μόνο μιὰ ζώνη τοπικῆς μετάβασης εἶναι ἐπίσης μιὰ ζώνη πού βρίσκεται σέ πλήρη μεταβολή καί πού μαστίζεται ἀπό τήν ἀστυφιλία. Εἶναι αὐτός ὁ τελευταῖος παράγων πού ἐξηγεῖ τήν ἀπουσία τῶν ἀδελφῶν.

1. Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. Ἔρευνα Οἰκογενειακῶν Προϋπολογισμῶν 1964.

* Δηλαδή: πενθερός + πενθερά + Γαμπρός (πρός ἀδελφῆν).

Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἐλληνικῆς οἰκογένειας τείνει, ὅπως τό βλέπουμε, πρὸς τὴν ἐξαφάνιση τῶν τελευταίων πατριαρχικῶν ἰχνῶν, τουλάχιστον στό ἐπίπεδο τῆς τυπικῆς δομῆς τοῦ νοικοκυριοῦ. Ὅσο γιά τὴν πολιτιστική πλευρά τῆς οἰκογένειας, τά πράγματα δέν εἶναι οὔτε τόσο ἀπλά, οὔτε τόσο πρόδηλα, ὅπως θά τό δοῦμε πιό πέρα.

Ὁ ἐκσυγχρονισμός τῆς ἐλληνικῆς οἰκογένειας πού ἀναφέρουμε ἐκτελεῖται διαφορετικά, ἀνάλογα μέ τό ἄν ἀφορᾷ τὴν ἀγροτική ἠπειρωτική οἰκογένεια μέ τόν ἔντονο πατριαρχικό χαρακτήρα ἢ ἀντίθετα ἄν πρόκειται γιά τὴν νησιώτικη ἢ τὴν παραδοσιακή ἀστική οἰκογένεια μέ τίς λεπτές μητριαρχικές ἐπιβιώσεις (βλ. τό ἔθιμο τῆς προίκας μέ γυναικο-πατροτοπική ἢ γυναικο-νεστοπική γαμήλια διαμονή, τό ἔθιμο τοῦ σώγαμπρου κτλ.).

Εἶδαμε τὴν προσδευτική ἐξάλειψη τῶν τελευταίων ὑπόλοιπων τῆς ἀγροτικῆς πατριαρχικῆς-οἰκογένειας μέ τὴ διάλυση τοῦ νοικοκυριοῦ τῶν ἀδελφῶν. Ἄς δοῦμε τώρα πῶς μέ τὴ σειρά της ἡ ἡμιαστική οἰκογένεια κι αὐτὴ παραδοσιακή, προσβάλλεται στίς πιό συντηρητικές της ὀψεις.

Ἡ κατανομή τῶν γονέων καί ἐξ ἐπιγαμίας συγγενῶν τοῦ ἀρχηγοῦ νοικοκυριοῦ στήν ἡμιαστική καί ἀστική ζώνη.

Σχέση μέ τόν ἀρχηγό νοικοκυριοῦ	Ἡμιαστική ζώνη ¹	Ἀστική ζώνη ²
Πατέρας	0,1	0,4
Μητέρα	2,35	2,0
Πεθερός	0,1	0,2
Πεθερά	1,92	1,4
Γαμπρός	0,74	0,6
Νύφη	0,64	0,6

Τό προεξέχον γεγονός εἶναι ἀναμφισβήτητα τό πέρασμα ἀπό ἕναν τύπο οἰκογένειας (ὅπου οἱ γονεῖς τῆς γυναίκας, δηλαδή οἱ πεθεροί τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ νοικοκυριοῦ κατεῖχαν μιὰ προνομιοῦχα θέση, μοναδική στή Μεσόγειο) σ'

Πηγές: 1. Ε.Σ.Υ.Ε. Ἔρευνα οἰκογενειακῶν προϋπολογισμῶν 1964

2. " " " " " 1957-58.

Ένα άλλο τύπο οικογένειας, όπου αντίθετα είναι οι γονείς του άντρα που καταλαμβάνουν μιάν έκλεκτή θέση. Αυτό εμφανίζεται κατά δύο τρόπους:

1ο) Η οικογένεια ανοίγεται περισσότερο στον πατέρα και στην μητέρα του νέου οικογενειάρχη και τείνει να κλείνεται στους πεθερούς του, κυρίως στην πεθερά του.

2ο) Όλο και λιγότεροι γαμπροί δέχονται για άρχηγό στο νοικοκυριο τους τον πεθερό τους ενώ αντίθετα ο αριθμός των νυφών που έχουν σαν άρχηγό του νοικοκυριού τους τον πεθερό τους, παραμένει σχετικά σταθερός.

Έτσι λοιπόν εξαλείφεται σιγά σιγά ή γυναικο-πατροτοπική και ή γυναικο-μητροτοπική γαμήλια διαμονή και γενικεύεται ή συνήθεια πλό ομοιόμορφη με τό μεσογειακό πρότυπο της άνδρο-νεοτοπικής και σπανιότερα της άνδρο-πατροτοπικής γαμήλιας διαμονής.

Έφ'όσον στηρίξαμε μιάν αιτιολογική σχέση ανάμεσα στο νησιωτικο-αστικό σύστημα προικοδότησης (προίκα και γυναικο-νεοτοπική διαμονή, υιοθέτηση ενός σώγαμπρου κτλ.) και την γυναικο-πατροτοπική και γυναικο-μητροτοπική κατοίκηση πρέπει αναγκαστικά να αναρωτηθούμε αν δέν είναι ή άχρηστία του ενός που προξένησε εκείνη της άλλης.

Μέ άλλα λόγια ή προοδευτική απόσβεση αυτών των γυναικο-μητροπλευρικων συνθηκών όφείλεται στην άργή εξαφάνιση του έθιμου της προίκας;

Είναι πράγματι αυτό που φαίνεται να συμβαίνει ιδιαίτερα στα αστικά κέντρα κατά ή γνώμη της Έπιτροπής Γαζή που συστάθηκε για να υποβάλλει προτάσεις για μιá μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου.

Στήν αλήθεια μιá έρευνα βασισμένη στην εκτίμηση του αριθμού των προικοσυμφώνων δέν κατάφερε να δείξει τίποτα τό συγκεκριμένο ως προς την κοινωνική πραγματικότητα της προίκας. Η αύξηση του αριθμού των προικοσυμφώνων που παρατηρείται μεταξύ του 1956 και 1974 είναι πολύ αντιφατική σέ σχέση με την εξέλιξη της ελληνικής οικογένειας και του θεσμού του γάμου σ'αυτήν την περίοδο για να είναι αξιόπιστη.

Αυτό τό φαινόμενο της διατήρησης της προίκας εξηγείται από τον Α. Γαζή και την Χ.Συμειωνίδου-Άλατοπούλου¹, σαν ένα πονηρό τέχνασμα του φο-

1. Βλ. Έπιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών τεύχος 36-37 Μάιος-Δεκέμβριος 1979 Έκδοση Ε.Κ.Κ.Ε. Αθήνα σελ. 322-340.

ρολογουμένου νά γλυτώσει ένα μέρος τῆς περιουσίας του ἀπό ἕναν βαρὺ φόρο μετατρέποντάς τον σέ προίκα. Ἡ προίκα φορολογεῖται ἐλαφρὰ ἢ καθόλου κυρίως μετὰ τὸ 1972.

Ἐνα γεγονός φαίνεται ὡστόσο νά ἐπικυρώνεται ἀπ'αὐτὴν τὴν ἔρευνα εἶναι ἡ ὑπαρξη προικοσυμφώνων ἰδιαίτερα στίς περιοχές ὅπου ἡ συγγένεια εἶναι καθαρὰ δίπλευρη ὅπως στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, στίς Κυκλάδες καί στήν Παλιὰ Ἑλλάδα πού κατά παράδοση εἶναι πιά ἀστικές. Τά πιά ὀλιγάριθμα προικοσύμφωνα χαρακτηρίζουν τά μέρη ὅπου ἡ συγγένεια εἶναι πιά αἰσθητὰ πατροπλευρική ὅπως εἶναι ἡ Θράκη. Γιά ὀλόκληρη τὴ χώρα στήν περίοδο 1956 ὡς 1974 ὁ μέσος ἀριθμὸς προικοσυμφώνων ἀνά 100 γάμους εἶναι 20,8%.

Ἡ ἐπιτροπὴ Γαζῆ πρότεινε συνεπῶς τὴν κατάργηση τοῦ θεσμοῦ τῆς προίκας ὅπως καί ὄλων τῶν ἄρθρων πού ἀναφέρονται σ'αὐτὴν στό παλιό οἰκογενειακό δίκαιο. Ἔτσι λοιπόν γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά ὁ νόμος θά συμμορφωθεῖ μέ τὰ ἦθη.

Ἡ ἐξαφάνιση τοῦ ἔθιμου τῆς προίκας δέν εἶναι κι αὐτὴ παρά μόνο μιὰ ἀπό τίς ὀψεις τοῦ δομικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς ἐλληνικῆς οἰκογένειας ἀφοῦ συνεπάγεται τὴν ἀλλαγὴ τῶν συζυγικῶν σχέσεων. Ὁ γάμος δέν εἶναι πιά ἕνα συμπεθεριό, μιὰ συμμαχία μετὰ τῶν ἀντίστοιχων οἰκογενειῶν τῶν νιόπαντρων ἀλλὰ μιὰ ἀπλὴ προσωπικὴ σχέση ἀνάμεσα σέ δύο ἄτομα. Ἐφ'ὅσον τὸ νέο νοικοκυριό γίνεται "ἡ ὑπόθεση" τοῦ νεοῦ ζευγαριοῦ εἶναι φυσικό νά μειωθεῖ ὁ ρόλος τῶν γονέων καί τῶν πεθερῶν.

Ὅστόσο ἂν εἶναι καταφανές ὅτι ἡ τάση πρὸς τὴν ἐξαφάνιση τῆς προίκας ἐπιφέρει προοδευτικά, ὅπως τὸ εἶδαμε, τὸν ἀποκλεισμό ἀπὸ τὸ νοικοκυριό τῶν πεθερῶν τοῦ ἄντρα (δηλ. τῶν γονέων τῆς γυναίκας), δέν εἶναι λιγότερο φανερό ὅτι προξενεῖ ἐπίσης ἂν ὄχι τὴν ἐνίσχυση τοῦ ρόλου, τουλάχιστον ἐκείνη τῆς ὑλικῆς θέσης τῶν γονέων τοῦ ἄντρα (δηλ. τῶν πεθερῶν τῆς γυναίκας). Μήπως αὐτός ὁ "ἐκσυγχρονισμός" τῆς οἰκογένειας γίνεται μόνο πρὸς μιὰ κατεύθυνση δηλαδή πρὸς ὄφελος τοῦ ἄντρα μόνο;

Θά ἦταν παράδοξο φαινόμενο στήν ἐλληνικὴ οἰκογένεια ἂν αὐτός ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῆς σήμαινε τὸ δυνάμωμα τοῦ πατριαρχικοῦ τῆς χαρακτῆρα.

Ὅσο γιὰ μᾶς, ἀρκοῦμαστε νά διαπιστώσουμε μιὰ στερέωση τοῦ νοικοκυριοῦ καί μιὰ συνακόλουθη ἐνίσχυση τῆς νεο-ανδρικῆς του φύσης σ'αὐτὴν τὴν πρώτη ἐξελιχτικὴ φάση. Ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν περιορισμένη πατριαρχὴ ὀψη πρὸς

τήν όποία φαίνεται νά τείνει πιστεύουμε πώς είναι περισσότερο έπιφανειακή. Πρώτα διότι άν καί βρίσκεται σέ καθαρή αύξηση, ό τύπος οίκογενειών όπου ό άρχηγός είναι ένας πεθερός, παραμένει περιθωριακός. Δέν έκπροσωπεύει πάνω από 10% τοῦ συνόλου τών νοικοκυριών. Έπιπλέον ίσοδύναμη στατιστική σημασία μ'αυτόν έχει ό τύπος οίκογενειών όπου οί γονεΐς πού γίνονται δεκτοί από τό νέο ζευγάρι δέν έχουν κανένα προνόμιο καί διατηροῦν μόνο τόν τίτλο τοῦ πατέρα ή τῆς μητέρας τοῦ νέου οίκογενειάρχη.

Τελικά, καί είναι τό κυρίαρχο γεγονός, ό αριθμός τών όριστικά μονοπυρηνικῶν νοικοκυριών, δηλαδή τά αποτελούμενα άποκλειστικά από τό νέο ζευγάρι καί τά παιδιά του, παραμένει σέ όλες τίς περιπτώσεις, κατά πολύ, πλειοψηφικός.

Έξ άλλου μιά άκόμα χαρακτηριστική μεταβολή άκυρώνει κάθε αλήθεια μιās ένδεχόμενης άναζωογόνησης πατριαρχικῶν τάσεων στήν έλληνική οίκογένεια, είναι ή μείωση τῆς μέσης ηλικίας τοῦ οίκογενειάρχη όταν περνάμε από τήν άγροτική καί ήμιαστική ζώνη στήν άστική.

Ή κατανομή ανά 100 νοικοκυριά τών έλλήνων οίκογενειάρχῶν ανάλογα μέ τήν ηλικία τους. Ή μεταβολή από τήν άγροτική καί ήμιαστική ζώνη στήν άστική τό 1974.

1

Ζώνη κατοικίας \ Ήλικία	Μέχρι 24 ετών	25 ως 34	35	45	55	65	75 καί άνω
άγροτική καί ήμιαστική	10,96		23,45	22,83	19,0	16,96	6,75
Άστική	3,46	16,0	25,28	21,63	17,0	12,27	4,24

Αυτή ή μείωση τῆς μέσης ηλικίας τοῦ έλληνα άρχηγού νοικοκυριού είναι άκόμα πιό άξιοσημείωτη διότι άντισταθμίζει τήν τάση πρός τό γήρας τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ πού όφείλεται στήν πτώση τῆς γεννητικότητας.

Μπορεῖ κανείς νά νομίζει, βέβαια, ότι αυτό τό φαινόμενο τῆς μείωσης τῆς ηλικίας τών άρχηγῶν νοικοκυριού είναι άπατηλό καί ότι όφείλεται άπλού-

1. Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε. "Έρευνα Οίκογενειακῶν Προϋπολογισμῶν 1974.

στατα, μέ τήν συνδρομή τῆς ἀστικοποίησης, στόν πολλαπλασιασμό τῶν νοικοκυριῶν ἀνύπαντρων ἀτόμων πού εἶναι φυσικά πιό νέα.

Αὐτό ὅμως δέν ἰσχύει διότι ἀντίθετα τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν ἀνύπαντρων δέν ἔπαψε νά μειώνεται μεταξύ τοῦ 1951, 1964 καί 1974. Κι αὐτό δέν εἶναι καθόλου ἐκπληκτικό ἐφ' ὅσον ξέρομε ὅτι μεταξύ τοῦ 1951 καί τοῦ 1971, ὅπως τό εἶδαμε, ὄλο καί περισσότερα νοικοκυριά ἰδρύονταν ἀπό νιόπαντρους. Ἐπομένως αὐτή ἡ μείωση τῆς μέσης ἡλικίας τοῦ οἰκογενειάρχη ἔχει πράγματι τήν σημασία πού τῆς ἀποδίδουμε· δηλαδή στό πλεῖστο τῶν νέο ἰδρυθέντων νοικοκυριῶν, οἱ γονεῖς καί πεθεροί τῶν νιόπαντρων, ἀκόμα καί ἄν εἶναι ἀποδεκτοί δέν ἔχουν πλέον τήν παραμικρή ἐξουσία.

Ἄν οἱ γονεῖς καί οἱ πεθεροί παραιτοῦνται ἀπό τίς παλιές τους ἐξουσίες εἶναι προφανῶς διότι δέν ἔχουν ἄλλη ἐκλογή. Ἡ ἐξάρτηση τῶν νέων νοικοκυριῶν ἀπ' αὐτούς πού ἦταν οὐσιαστικά οἰκονομική τείνει ὀλένα νά ἐλαττώνεται, ὅσο ἡ κοινωνία ἐκσυγχρονίζεται.

Μία ἀπό τίς πρῶτες ὀψεις τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῶν μισθωτῶν σχέσεων ἐργασίας. Χάρη στό μισθό του, συχνά πολύ μέτριο ἀλλά τακτικό, ὁ νέος οἰκογενειάρχης δέν ἔχει πιά ἀνάγκη νά συντηρεῖται ἀπό τούς γονεῖς του.

Ἡ δεύτερη ὀψη αὐτοῦ τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ εἶναι ἡ δυνατότητα νά ἀποκτήσει μιὰ κατοικία διὰ μέσου τῆς ἐνοικίασης, πού κάνει ἄν ὄχι περιττή τουλάχιστον ὄχι τόσο ζωτική, τήν χορήγηση τῆς προίκας-κατοικίας.

Εἶδαμε (βλ. παραπάνω) τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐνοικίασης ἀπό τά ἔτη 1950, ὅς ὁῦμε τώρα τί γίνεται μ' ἐκείνη τῆς μισθωτῆς σχέσης ἐργασίας. (βλ. τόν ἀκόλουθο πίνακα). ➡

Κατανομή, ανά 100 νοικοκυριά, τών οικογενειάρχων ανάλογα με την κοινωνικο-επαγγελματική τους κατηγορία. Έξέλιξη από τό 1958 ως τό 1974*.

Κ.Ε.Κ τού οί- οικογενει- άρχη	Ζώνη κατοικίας	Έτη	Έργοδότες	Άνεξάρτητοι Έργατες	Μισθωτοί	Συνταξιούχοι καί άλλοι
Αστική καί ημί- αστική	Αστική	1964 ¹	4,75	59,76	19,38	16,11
		1974 ²	3,45	54,42	21,5	20,63
Αστική	Αστική	1957-58 ³	6,32	32,8	43,4	17,48
		1974 ²	6,62	20,18	44,4	28,8
ή χώρα ομάκληση	ομάκληση	1, 3 1958-64	5,34	50,0	28,0	16,66
		1974 ²	5,32	34,32	34,96	25,4

II. Ό εύρύς συγγενικός κύκλος.

Στήν προσπάθειά μας νά όριοθετήσουμε τόν εύρύτερο συγγενικό κύκλο, όπως τόν ζεϊ σήμερα ό Έλληνας, όφασάσαμε νά τόν συλλάβουμε έκεϊ όπου υπάρχουν οί μεγαλύτερες πιθανότητες νά έκδηλωθεϊ στήν πληρότητά του, δηλαδή μέ τήν εύκαιρία τού πιό σοβαρού συμβάντος τού οικογενειακού βιολογικού κύκλου, πρίν τό γάμο, πρίν τίς γεννήσεις, δηλαδή στήν περίπτωση τού θανάτου.

Εϊναι άραγε άνάγκη νά ξαναπούμε τό συγκινητικό καί μεταφυσικό βάρος πού περιέχει ό θάνατος σ'όλες τίς κοινωνίες καί ιδιαίτερα στίς μεσογειακές;⁴

* Πηγές Ε.Σ.Υ.Ε. Έρευνα Οίκογενειακών Προϋπολογισμών.

1. 1964
2. 1974
3. 1957-58.

4. βλ. Margarita Alexiou: "The ritual lament in a greek tradition" Cambridge University Press, 1974. Kanelli Sheelagh: "Earth and water: a marriage into Greece" London Hoddes & Stoughton 1965.

Μέ τήν εὐκαιρία τοῦ θανάτου ἡ οἰκογένεια σφίγγει τὰ κοινωνικά της δεσμά καί ὑπολογίζει τίς δυνάμεις της. Τί ἐνδιαφέρει ἂν αὐτό εἶναι στιγμιαῖο καί ἂν μετά ἀκολουθοῦν μερικές φορές τσακωμοί γιά κληρονομιά, ἂν αὐτός πού πέθανε ἀφήνει περιουσία; Τί ἐνδιαφέρει ἐπίσης ἂν ὁ μακαρίτης ἀφοῦ ἀποτελοῦσε τόν κύριο πυρήνα τοῦ νοικοκυριοῦ, μέ τήν ἀναχώρησή του αὐτή δίνει τό ἄγγελμα γιά τήν ἐξάρθρωση τῆς οἰκογένειας;

Αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι νά γνωρίζουμε, ἔστω καί ὅσο διαρκεῖ μιὰ τελετή, αὐτούς πού ἦταν στή ζωὴ οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ τοῦ ἄντρα ἢ αὐτῆς τῆς γυναίκας πού μᾶς ἄφησε.

Θά συγχωρεθεῖ κανεὶς ἂν δέν ἔχει πάει στό γάμο ἢ στή βάπτισι κάποιου δικοῦ του, ὅμως δέν θά συγχωρεθεῖ ποτέ πού δέν ἔχει ἐκδηλώσει τήν ἀλληλεγγύη του στήν περίπτωση τοῦ θανάτου ἑνός συγγενῆ.

Ἔτσι κι ἐμεῖς θεωρήσαμε αὐτήν τήν ἔκφραση τῆς οἰκογενειακῆς ἀλληλεγγύης σάν ἀναλογική μέ τήν ἔνταση τῆς σχέσης πού συνέδεε τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας μέ τόν μακαρίτη.

Πῶς μπορούμε νά συλλάβουμε τήν ἔκφραση αὐτῆς τῆς οἰκογενειακῆς ἀλληλεγγύης;

Δέν εἶναι φυσικά μέ τό νά παραβρεθοῦμε στήν κηδεῖα τοῦ ἐνδιαφερόμενου ρωτώντας τούς παρόντες γιά τήν συγγενική τους σχέση μέ τόν μακαρίτη. Θά πρέπει νά ἔχει κανεὶς τήν ἀκοσμία, τή δύναμη, τὰ μέσα καί τό χρόνο νά παρακολουθεῖ ἕναν ἐντυπωσιακό ἀριθμό ἐνταφιασμῶν, κάτι πού στερούμαστε.

Ἔστω μᾶς ἀφορᾶ, διαλέξαμε μιὰ πιό οἰκονομική μέθοδο ἂν καί λιγότερο τέλεια: νά κάνουμε μιάν ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου τῶν νεκρολογικῶν ἀγγελτηρίων πού δημοσιεύονται καθημερινά στίς ἑλληνικές ἔφημερίδες.

Ἡ μελέτη 1200 νεκρολογικῶν ἀγγελτηρίων.

Τό ἔθιμο τῶν νεκρολογικῶν ἀγγελτηρίων εἶναι ἕνας πολύ παλιός θεσμός στίς ἑλληνικές ἔφημερίδες. Τέτοια ἀγγελτήρια θανάτου, τὰ βρίσκουμε πρᾶγματι ἤδη ἀπό τόν Ἰανουάριο τοῦ 1901 στό "Ἄστυ", λίγα εἶναι ἀλήθεια, διότι ἦταν προορισμένα στούς ἐλάχιστους μορφωμένους πού ἀριθμοῦσε τότε ἡ χώρα. Ἀπό τό 1918 ὅμως μπορούσε νά δεῖ κανεὶς σέ μιάν ἄλλη ἡμερήσια ἔφημερίδα "Τό Ἐλεύθερον Βῆμα" ὅτι ἡ χρήση τους ἔχει γίνει κοινή.

Ἢδη μιὰ εἰδική στήλη τούς ἀφιερώθηκε ὅπως καί στίς ἀγγελίες γάμων

καί μνηστειῶν ὑπό τόν γενικό τίτλο "Κοινωνικά" πάντα τοποθετημένη στήν ἴδια σελίδα καί στήν ἴδια θέση. Ἐφεξῆς εἶναι ὑπό αὐτήν τήν μορφή μέ τή λέξη "Κηδεῖες" ἢ "Πένθη" πού θά ἐμφανίζονται στίς περισσότερες ἐφημερίδες τῆς Ἀθήνας ὅπως καί τῆς Ἐπαρχίας.

Μερικές ἐφημερίδες ὅπως "Τό Βῆμα", κληρονόμος τοῦ προηγουμένου τά ἔκαναν εἰδικότητα καί τά δημοσιεύουν, ἡ παράδοση ὑποχρεώνει, μεθοδικά καί σέ μεγάλη ποσότητα: περίπου εἴκοσι κάθε μέρα.

"Ἄλλες τό κάνουν πιό σποραδικά καί ἀκατάστατα.

Δέν φαίνεται ὡστόσο νά ὑπάρχει διαφορά φύσεως αὐτῶν τῶν ἀγγελτηρίων ἀπό μιάν ἐφημερίδα στήν ἄλλη, πού νά ἀποδίδεται στόν πολιτικό χαρακτήρα τῆς μίας ἢ τῆς ἄλλης ἢ ἀκόμα στήν κοινωνική τάξη τῶν ἀναγνωστῶν της. Ἡ μόνη ἐξαιρέση πού σημειώνεται παρατηρεῖται στήν ἐφημερίδα τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος "Ριζοσπάστης" ἀλλά αὐτή ἔγκειται κυρίως στή μορφή. Ἡ ἐφημερίδα αὐτή χρησιμοποιεῖ τή δημοτική γλώσσα στά ἀγγελτήρια της, ἀντίθετα μέ τίς ἄλλες πού πιστεύουν πώς τό πομπῶδες ἐπίσημο τους ὕφος δέν διαφυλάσσεται παρά μόνο μέ τήν καθαρεύουσα, τήν λειτουργική γλώσσα τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας. Ἡ κομμουνιστική ἐφημερίδα διακρίνεται ἐπίσης ἀπό μιάν ἄλλη ἰδιοτυπία, εἶναι τά ἀγγελτήρια θανάτων τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ κόμματος πού ἔχουν πολύ πολιτικοποιημένο χαρακτήρα καί πού γι' αὐτό εὐκολά ἀναγνωρίζονται.

"Ἄν ὑπάρχει κοινωνική διαφοροποίηση, αὐτή βρίσκεται στό ἐπίπεδο τῶν γραφείων ἐπικηδεῖων τελετῶν. Ἀπό τό 1901 ἕνα διάταγμα τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν ἔχει καθορίσει ἕνα τιμολόγιο πού ἐπισημαίνει τρεῖς τάξεις ἐνταφιασμοῦ γιά νά καταπολεμηθεῖ, ὅπως λέει, ἡ αἰσχροκέρδεια τῶν γραφείων τελετῶν.

Καί εἶναι αὐτά τά γραφεῖα τελετῶν πού συντάσσουν καί στέλνουν στίς διάφορες ἐφημερίδες αὐτά τά νεκρολογικά ἀγγελτήρια ὅλων τῶν τάξεων χωρίς ἰδιαίτερη προτίμηση γιά μιά ἢ γιά ἄλλη ἐφημερίδα.

Τά ἴδια ἀγγελτήρια σέ μορφή μικρῶν τοιχοκολλήσεων τοποθετοῦνται σ' ὅλη τή συνοικία τοῦ πεθαμένου ἀπό τούς πράκτορες τῶν γραφείων τελετῶν.

Αὐτά μᾶς δείχνουν πόσο τό νεκρολογικό ἀγγελτήριο ἀποτελεῖ ἕναν πολύ ζωντανό κοινωνικό θεσμό πού θυμίζει τήν εἰκόνα τοῦ δημόσιου κήρυκα στά χωριά τοῦ παλιοῦ καιροῦ.

Ἡ παρουσίαση τοῦ Corpus.

Ἐπιχειρήσαμε λοιπόν τήν ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου τῶν 1200 νεκρολογικῶν ἀγγελτηρίων πού καλύπτουν μιὰ περίοδο πού ἐκτείνεται ἀπό τό Δεκέμβρη 1979 μέχρι τόν Ἰούλη 1980. Προσπαθώντας νά ἀποφύγουμε νά ξαναπέσου-με στά ἴδια πρόσωπα, οἱ ὁμωνυμίες εἶναι συχνές, μελετήσαμε περίπου τριά-ντα ἀγγελτήρια κάθε τέσσερις μέρες.

Αὐτός ὁ ἀριθμός τῶν 1200 ἀγγελτηρίων μπορεῖ νά φαίνεται ἀνεπαρκής. Θά δοῦμε ὅμως σύντομα ὅτι ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στούς σκοπούς πού καθο-ρίσαμε.

Ποικίλλαμε ἐξάλλου κατά τό δυνατόν τήν προέλευση αὐτῶν τῶν ἀγγελ-τηρίων, συλλέγοντάς τα κατά τύχη σέ ἐφημερίδες τῆς Ἀθήνας καί τῆς Θεσσα-λονίκης τόσο διαφορετικές μεταξί τους ὅσο μπορεῖ νά εἶναι: Τά Νέα, ὁ Ρι-ζοσπάστης, ἡ Μακεδονία, ἡ Ἐλευθεροτυπία, ἡ Θεσσαλονίκη, Τό Βῆμα, ὁ Ἑλ-ληνικός Βορράς", χωρίς ἄλλη διάκριση ἐκτός ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἀντίστοι-χων ἀναγνωστῶν τους. Μπορεῖ νά ἰσχυρισθεῖ κανεῖς ὅτι οἱ ἐφημερίδες αὐτές δέν ἀναφέρουν παρά μόνο τίς κηδεῖες πού ἀφοροῦν τά μεγάλα ἀστικά κέντρα καί ἐπομένως αὐτό δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀντιπροσωπευτικό τοῦ συνόλου τῆς χώρας.

Βέβαια, ὅμως πέρα ἀπό τό ὅτι ἡ Ἀθήνα καί ἡ Θεσσαλονίκη συγκεντρῶ-νουν μόνες τους τήν συντριπτική πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἀπο-τελοῦν ἡ κάθε μία στήν περιοχή της πόλους ἑλξης πού διαχέουν τά ἴδια πο-λιτιστικά, ἐπομένως καί οἰκογενειακά, πρότυπα, ἐδῶ καί ἓνα τέταρτο τοῦ αἵωνα.

Εἶδαμε ἄλλωστε ὅτι ἡ ἑλληνική οἰκογένεια εἶναι ἐλάχιστα διαφοροποι-ημένη μέ τήν ἐξαίρεση σπάνιων ἀπομονωμένων ἀγροτικῶν καί ὄρεινῶν περιοχῶν πού προορίζονται στήν ἐξαφάνιση. Ἐπί πλέον ἀφοῦ ἐνδιαφερόμαστε γιά τό πεπρωμένο τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας στή βιομηχανική κοινωνία, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι σ'αὐτήν τήν περίπτωση ἡ ἀστική οἰκογένεια ἀποτελεῖ τόν ἰ-δεώδη τύπο.

A

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ

ΚΗΔΕΙΕΣ

Τόν λατρευτόν μας σύζυγον, πατέρα, υιόν, αδελφόν και θεόν
ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΜΟΣΧΟΒΟΝ
ετών 49
θανόντα κηδεύομεν σήμερα Κυριακήν και ώρα 3 30 μ.μ. εκ τού Ιερού ναού 'Αγ. 'Ισιδώρου τού Β' Νεκροταφείου Πατησίων

Ἡ σύζυγος: Κική Τά τέκνα: Θεόδωρος, Στέλιος. Οἱ γονεῖς: Θεόδωρος και Διαμάντια Μόσχου Καλλιόπη Φατσίου. Οἱ ἀδελφοί: Οἱ ἀνεψιοί: Οἱ λοιποὶ συγγενεῖς

①

Τόν λατρευτόν μας σύζυγον, πατέρα, υιόν, πάππον, αδελφόν και θεόν
ΕΥΘΥΜΙΟΝ ΜΙΧ. ΚΑΛΟΝ
ετών 55
κηδεύομεν σήμερα Κυριακή και ώρα 1 μεσημέριον εκ τού Ιερού ναού τού Νεκροταφείου Παλαιού Φαλήρου

Ἡ σύζυγος: Άννα Τά τέκνα: Στέφανος και Άθηνά Κάλου, Έβνα και Στέφανος Χαρισσά, Ελένη Κάλου. Οἱ γονεῖς: Μιχαήλ Κάλος, Στέφανος και Ελένη Μυριολή. Οἱ ἑγγονοί: Οἱ ἀδελφοί: Ἰωάννης και Έντζελ Κάλου, Αναστάσιος και Σέλυ Κάλου, Ἰγνάτιος και Γκούτλιν Κάλου. Οἱ ἀνεψιοί: Οἱ λοιποὶ συγγενεῖς

Τόν πολυαγαπητόν μας σύζυγον, πατέρα, πάππον και θεόν
ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΤ ΜΑΡΟΝ
ετών 84
θανόντα, κηδεύομεν χθές 11|2|80 στό Α' Νεκροταφείον Ἀθηνών.

Ἡ σύζυγος: Ἀγγελική Τά τέκνα: Βασίλειος Μάρκος, Μαρία και Κώστας Κωστολάς, Δημήτριος και Ἐλένη Μάρκου, Καίτη και Χάρης Γιαννόπουλος, Βιδή και Βασίλειος Μιτρίλης. Οἱ ἑγγονοί: Οἱ ἀνεψιοί: Οἱ λοιποὶ συγγενεῖς.

Παράκλησις νά μή κατατεθοῦν εἰσφοροί.

Τόν σεβαστή μας μητέρα, ἀδελφή, μύμη, προπάμνη και θεία
ΔΙΚΑΤΕΡΙΝΗ Κ. ΠΑΠΑ ΓΙΑΝΝΟΥ
θανούσαν, κηδεύομεν σήμερα Δευτέρα και ώρα 4 μ.μ. εκ τού Ιερού ναού Ἀγίου Κωνσταντίνου και Ἐλένης τού Νεκροταφείου Ζωγράφου.

Ἡ θυγάτηρ: Αἰσώλη Γ. Λιάτσου Ἡ ἀδελφή: Σοφία Α. Σιάκου. Οἱ ἑγγονοί: Εὐφροσύνη και Σπύριδος Σπυριδάκης, Κων. και Άννα Λιάτσου. Οἱ διατέγγονοι: Οἱ ἀνεψιοί: Οἱ λοιποὶ συγγενεῖς.

Παράκλησις νά μή κατατεθοῦν εἰσφοροί.

Τόν λατρευτόν μας μητέρα, ἀδελφήν μύμην και θείαν
ΑΝΤΟΥΑΝΕΤΤΑ χθρα ΑΝΑΣΤ. ΜΠΑΛΙΑΗ - ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ
ετών 63
θανούσαν, κηδεύομεν σήμερα Κυριακήν και ώρα 11 30 π.μ. εκ τού Ιερού ναού Ἀγίου Θεοδώρου Θηβών

Τά παιδιά της: Φωτεινή και Ἰωάννης Ἀνδρής. Οἱ ἀδελφοί: Ρίτα Μακφάρλαν, Μίνα Παπακωνσταντίνου, Έκασ και Ἰωάννης Λυκανός, Πέτρος Σαλλήτας. Οἱ ἑγγονοί: Σπύριδος και Αντουανέττα. Οἱ ἀνεψιοί: Οἱ λοιποὶ συγγενεῖς

Τόν ἀγαπητόν μας σύζυγο, ἀδελφόν, ἐξάδελφο και ἀνηψιό
ΝΙΚΟΛΑΟ ΠΑΥΛΑΚΗ
κηδεύομε σήμερα Κυριακή και ώρα 3 30 μ.μ. εκ τού Ιερού ναού τού Α' Νεκροταφείου

Ἡ σύζυγος: Λαμπρινή. Οἱ ἀδελφοί: Οἱ ἐξάδελφοί: Οἱ ἀνηψιοί: Οἱ φίλοι

Ἡ ἀδελφή: Γεθσημανή. Οἱ ἀνεψιοί: Οἱ ἐξάδελφοί: Οἱ ἀνηψιοί: Οἱ φίλοι

Τὴν λατρευτὴ μας ἀδελφή και θεία
ΒΗΘΛΕΕΜ ΚΟΥΛΛΑΗ
θανούσα κηδεύομεν σήμερα 4 μ.μ. εκ τού Ιερού ναού τών Δώδεκα Ἀποστόλων.

Παρακαλοῦμεν πάντας τοὺς συγγενεῖς και φίλους ὅπως συνοδεύσουν τὴν ἐκφορὰν

Ἡ ἀδελφή: Γεθσημανή. Οἱ ἀνεψιοί: Οἱ συγγενεῖς

Τὴν ἀγαπημένη μας ἀδελφὴν και θείαν
ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΧΡΙΣΤ. ΣΙΟΠΟΥΛΟΝ
θανόντα, κηδεύομεν σήμερα Κυριακήν και ώρα 3 30 μ.μ. εκ τού Ιερού ναού τού Νεκροταφείου Νέας Φιλαδέφειας (Κόκκινος Μύλος)

Τά ἀδελφία του, Τά ἀνήψια του. Οἱ λοιποὶ συγγενεῖς

Τὴν ἀγαπημένη μας μητέρα, γαγά, ἀδελφή και θεία
ΑΔΑΜΑΝΤΙΑ ΚΑΡΑΚΑΤΣΟΓΛΟΥ
τὸ γένος Κοιτοζή
θανούσαν κηδεύομε σήμερα 4 μ.μ. ἀπὸ τὸν ἱερό ναὸ Ἀγίου Ἐλευθερίου Ντεπέ

Παρακαλοῦμεν πάντας τοὺς συγγενεῖς και φίλους ὅπως συνοδεύσουν τὴν ἐκφορὰν αὐτῆς

B

ΚΗΔΕΙΕΣ

1 Τὴν σεβαστὴν καὶ ἀγαπητὴν μας φίλη **ΜΗΛΙΤΣΑ Δ. ΤΖΑΒΟΥΡΗ** ἑτῶν 71 θανατοῦσαν κηδεύομεν σήμερον Τρίτην καὶ ὥρα 4.30 μ.μ. ἐκ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης Νεκροταφείου Ζαγγάρου. Οἱ φίλοι της.

2 **ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΧΡ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ** θανόντα εἰς Γερμανίαν, κηδεύομεν σήμερον καὶ ὥρα 5 μ.μ. ἐκ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγ. Γεωργίου Ἁγ. Βουλῆς. Ἡ γυναίκα του. Τὰ ἀδελφία του

3 Τὸν ἀγαπημένον μας ἀδερφὸ καὶ ξάδερφο **ΤΑΚΗ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟ** ποὺ χάσαμε ξαφνικὰ κηδεύομεν σήμερον καὶ ὥρα 4 ἀπὸ τὸ Ἀ' Νεκροταφεῖο τῆς Ἀθήνας. Τὰ ἀδελφία του: Μπάμπης καὶ Τούλα. Ἡ ξαδέσφη του: Γεωργία καὶ οἱ ἄλλοι συγγενεῖς.

4 Τὸν πολυαγαπημένον μας σύζυγον, πατέρα, ἀδελφὸ, ππῶτα, ξάδερφο καὶ θεῖον **ΣΑΧΑΡΙΑ ΝΙΚ. ΠΑΠΑΘΕΟΥ** Δικηγόρον θανόντα κηδεύομεν σήμερον Παρασκευὴ καὶ ὥρα 3 μ.μ. ἐκ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων Ἀ' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν. Ἡ σύζυγος: Λένα. Τὰ τέκνα: Βάσσω καὶ Μιλτιάδης Καρμυνοπούλης. Οἱ ἀδελφοί: Ἀριόστης Κ. Γιαννίλου, Στραφεῖμι καὶ Μαρία Παπαθίου. Οἱ ἔγγονοι: Ἐλένα, Δημήτρης. Οἱ ἐξάδελφοι: Οἱ ἀνεψιοὶ. Οἱ λοιποὶ συγγενεῖς. Ἡ οἰκογένεια δὲν θά δεχθῆ συλλυπητηρίου ἐπισκέψεις κατ' οἶκον.

4 Τὴν ἀγαπημένην μας ἀδελφὴ καὶ ξαδέσφη **ἈΛΕΞΑΝΔΡΑ ΝΙΚ. ΕΥΘΥΜΙΑΔΟΥ** κηδεύομεν σήμερον Παρασκευὴ καὶ ὥρα 3.30 μ.μ. ἐκ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Νεκροταφείου Ν Σμύρνης. Αἱ ἀδελφαί: Ἑλένη, Χρῆσα καὶ τὰ ἐξάδελφια της.

Τὴν ἀγαπημένην μας θεῖαν καὶ ἐξαδέλφη **ΕΛΕΘΝΟΡΑ (ΛΟΛΑ) Α ΣΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ** ἑτῶν 86 θανατοῦσαν κηδεύομεν σήμερον Παρασκευὴν καὶ ὥρα 11 π.μ. ἐκ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγ. Γεωργίου Κυψέλης. Οἱ ἀνεψιοί: Σπυρίδων καὶ Νευσικά Βασιλακοπούλου, Ζέτα καὶ Σίσυ Βασιλακοπούλου, Ἀναστάσιος καὶ Βάσω Σπανοπούλου, Κούλα Δημοπούλου, Αἰλιὴ Κωσιδάκη. Οἱ ἐξάδελφοι. Οἱ ἄλλοι συγγενεῖς. Ἡ ταφὴ θά γίνῃ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν τῆς πατρίδα Κιάτο Κορινθίας.

Τὸν λατρευτὸν μας πατέρα, ἀδελφὸ καὶ θεο **ΘΕΟΔΩΡΟΝ - ΓΕΩΡΓΙΟΝ Κ ΡΑΛΛΗΝ** θανόντα, κηδεύομεν αὐριον Δευτέραν καὶ ὥρα 4 μ.μ. ἐκ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης τοῦ Νεκροταφείου Ζαγγάρου. Τὰ τέκνα: Στέφανος καὶ Ἰωσήφ Ράλλη, Πέτρος Ράλλης. Οἱ ἀδελφοί: Ἀλεξάνδρα καὶ Ἀνδρέας Τριανταφυλλίδης. Οἱ ἀνεψιοὶ. Οἱ λοιποὶ συγγενεῖς. (Ἡ οἰκογένεια δὲν θά δεχθῆ συλλυπητηρίου ἐπισκέψεις κατ' οἶκον).

5 Τὸν πολυαγαπημένον μας σύζυγον, μητέρα, ἀδελφὸν, μαίμητον καὶ θεῖον **ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΝ ΚΟΥΚΟΥΔΗ** ἑτῶν 52 θανατοῦσαν κηδεύομεν σήμερον 12 μ. ἐκ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Νεκταρίου Δενδροποτάμου. Παρακαλοῦμεν πάντας τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους ὅπως συνοδεύωσιν τὴν ἐκφοράν αὐτῆς. Ο ἄσχυρος Γεώργιος. Τὰ τέκνα Δημήτριος - Κυριακὴ, Κρυσταλλία - Χρυσόστομος Βαρβαρίδης, Χρῆστος - Τριανταφυλλία Ἑλένη - Γεώργιος Κυπαρισσιᾶς. Οἱ ἀδελφοί. Οἱ ἔγγονοι. Οἱ ἀνεψιοὶ. Οἱ συγγενεῖς. Ἡ δεξίωσις εἰς τὴν αἰθούσαν Μαλέα.

Τὸ ἀκριβὸν μας παιδί καὶ λατρευτὸν μας ἀδελφὸ καὶ θεο **ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΟΡΡΑ** ποὺ χάσαμε αἰφνίδια τὴν Πέμπτη 31 Ἰανουαρίου στὸ Κέρταος Κρίστι τοῦ Τέξας, κηδεύομε τὸ Σάββατον, 9 Φεβρουαρίου στίς 12 τὸ μεσημέρι στὸν ἱερὸ ναὸ Ἁγίας Τριάδος Διεργείου Κορινθίας. Οἱ γονεῖς. Τὰ ἀδελφία. Τὰ ἀνήψια καὶ οἱ ὑπόλοιποι συγγενεῖς καὶ φίλοι.

6 Τὸν πολυαγαπημένον μας θεῖον **ΑΝΔΡΕΑΝ ΔΗΜ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ** ἑτῶν 93 Συναχον Ἐταιρείας Τιμιέντων Ἑρακλῆς - Ὀλυμπος θανόντα κηδεύομεν σήμερον Τετάρτην καὶ ὥρα 4 μ.μ. ἐκ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Ἀ' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν. Οἱ ἀνεψιοὶ. Οἱ λοιποὶ συγγενεῖς. Παράκλησις ἀντὶ στεφάνων τῶ ἀντίτιμον νὰ κατατεθῆ εἰς Μοῆν Ὑδρας.

Ίσχύς καί πληρότητα τῆς δειγματοληψίας.

Ὅσον μᾶς ἀφορᾷ ἀσχοληθήκαμε μέ ἓνα ἄλλο πρόβλημα: τό νά ξέρομε κατὰ πόσο αὐτά τά ἀγγελτήρια ἐκφράζουν μιᾶ κοινωνική πραγματικότητα. Ἄνταποκρίνεται ἄραγε ἡ ιδιότητα τῶν συγγενῶν (βαθμός συγγένειας) πού ἀναφέρονται στά ἀγγελτήρια αὐτά σέ κάποια ἀλήθεια τῆς σχέσης μέ τόν μακαρίτη ἢ εἶναι ἀπλᾶ ἡ ἔκφραση μιᾶς στερεότυπης διατύπωσης, πού δίκαια θά ἀναμενόταν σέ τέτοιες περιπτώσεις;

Μιά πρώτη ματιά στίς διάφορες θῆκες τῶν πινάκων Α καί Β μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐκτιμήσουμε τήν μεγάλη ποικιλία πού χαρακτηρίζει τό περιεχόμενο αὐτῶν τῶν ἀγγελτηρίων ὡς πρός αὐτό.

Ἔτσι μπορούμε νά διαπιστώσουμε μιᾶ καθαρή διαφορά ἀνάμεσα, π.χ., στόν Ἰωάννη Ζαρταλούδη (πλαῖσιο 2, πίνακας Α) πού ἐπωφελεῖται ἀπό τόν εὐρύτερο δυνατό κύκλο συγγενῶν ἀρχίζοντας ἀπό τήν μητέρα του μέχρι τά ξαδέλφια του περνώντας ἀπό τούς γαμπρούς του (ἀπό ἀδελφή) καί τά ἀνήψια του, καί τήν Μηλίτσα Δ. Τζαβούρη (πλαῖσ.1, πίνακ.Β) πού οἱ μόνοι πού τήν θυμούνται εἶναι οἱ φίλοι της. Ἀνάμεσα σ'αὐτές τίς δύο ἀκραίες περιπτώσεις, ὑπάρχουν πάρα πολλές δυνατότητες ἐμφανίσεως τῆς συγγενικῆς σχέσης. Τά χρησιμοποιούμενα πλαῖσια τῶν πινάκων Α καί Β ὅν δίνουν παρά μόνο μιάν περίληψη.

Οἱ παράγοντες πού προσδιορίζουν τή συγγενική σχέση εἶναι τόσο πολυάριθμοι ὅσο καί ποικίλοι. Ἀνάμεσα στούς πιό φανερούς, ἄς σημειώσουμε, τήν ἡλικία τοῦ μακαρίτη, τό φύλο του καί τήν οἰκογενειακή του κατάσταση. Ἔτσι εἶναι αὐτονόητο, ὅτι στήν περίπτωση τοῦ Νικόλαου Μοσχοβοῦ πού εἶναι μόλις 49 χρονῶν (πλ.1 πιν.Α), ἡ πιθανότητα νά ἔχει δισέγγονους σάν τήν Αἰκατερίνη Κ. Παπαϊωάννου (πλ.4, πιν.Α) εἶναι μικρότερη ἀπ' ὅ,τι στήν περίπτωση τῆς Ἄντουανέττας Α.ΜΠ. Παπαναστασίου (πλ.4, πιν.Α) ἡλικίας 63 ἐτῶν πού ἔχει ἤδη ἐγγόνια καί πού ἐπί πλέον εἶναι γυναίκα.

Ἐδῶ βλέπουμε νά παραμβαίνει μαζί μέ τήν ἡλικία μιᾶ ἄλλη μεταβλητή πού εἶναι τό φύλο. Ξέρομε πώς ἐπειδή οἱ γυναῖκες παντρεύονται κατά μέσο ὄρο πέντε χρόνια νωρίτερα ἀπό τούς ἄντρες ἔχουν τήν δυνατότητα νά γίνουν πέντε χρόνια νωρίτερα, μητέρες, γιαγιάδες καί προγιαγιάδες. Ἐκτός αὐτοῦ, ζοῦν ἐπί πλέον περισσότερα χρόνια ἀπό τούς ἄνδρες.

Τό φύλο μπορεῖ νά λειτουργήσει κατά πιό ἐπιδέξιο καί λεπτό τρόπο

σέ ἀλληλοεπίδραση μέ τό σύστημα υίκης σχέσης (*systeme de filiation*).

Έτσι ἂν τά μοναδικά ξαδέλφια πού ἔχουμε εἶναι σέ μητρική γραμμή καί σέ δεύτερο βαθμό συγγένειας οἱ πιθανότητες νά τούς δοῦμε νά ἐκδηλώνονται θά εἶναι σίγουρα πιό περιορισμένες ἀπ' ὅ,τι θά ἦταν ἂν αὐτά τά δεύτερα ξαδέλφια μας ἦταν σέ πατρική γραμμή.

Πιό ὀρατός ἀκόμα εἶναι ὁ ρόλος πού ἀσκεῖ ἡ οἰκογενειακή κατάσταση ἀφοῦ ἂν μένει κανεῖς ἀνύπαντρος, ὄχι μόνο δέν πρόκειται νά ἔχει παιδιά ἀλλά δέν θά ἔχει οὔτε πεθερούς οὔτε κουνιάδους. Ἐπίσης ἂν εἶναι κανεῖς μοναχοπαῖδι δέν ἔχει νά ἀναμένει ἀνήψια.

Τέλος ἡ τοπική ἀπομάκρυνση μεταξύ συγγενῶν μπορεῖ νά ἐξασθενήσει τόν συγγενικό δεσμό ἢ νά τόν κάνει νά ξεχαστεῖ ἐντελῶς. Εἶναι κατά πᾶσα πιθανότητα αὐτό πού φαίνεται νά ἔχει πάθει αὐτός ὁ μετανάστης τῆς Γερμανίας, ὁ Σπυρίδων ΧΡ. Λουκόπουλος (πλαίσιο 2, πίνακ.Β) πού δέν ἔχει γύρω του παρά μόνο τόν πιό στενό δυνατό συγγενικό κύκλο δηλαδή τή μάνα του καί τούς ἀδελφούς του.

Ὅπως βλέπουμε, ὄχι μόνο αὐτά τά ἀγγελτήρια δέν εἶναι στερεότυπα ἀλλά προσφέρουν ἕνα πλοῦτο πληροφοριῶν καί μιὰ ποικιλία συγγενικῶν δεσμῶν πού μόνο ἡ ζωή μπορεῖ νά πραγματοποιήσει. Γι' αὐτό πιστεύουμε πώς, ὄντως ἐκφράζουν τή ζωή δηλαδή τήν κοινωνική πραγματικότητα.

Μπορεῖ νά ἰσχυρισθεῖ κανεῖς ὅτι οἱ συγγενεῖς τῶν ὁποίων ἀναφέρονται τά ὀνόματα δέν εἶναι ἀναγκαστικά οἱ μόνοι πού ἐκδηλώνονται. Ἀσφαλῶς! Ὅμως δίκαια μπορούμε νά πιστεύουμε ὅτι αὐτοί πού δέν ἐκδηλώνονται δέν ἀποτελοῦν τόν συνηθισμένο κύκλο συγγενῶν τοῦ μακαρίτη. Διότι ἕνα πράγμα ἀπό τά δύο ἰσχύει εἴτε θά ἐπέμεναν νά μήν τούς παραλείψουν στά ἀγγελτήρια, ἄς μήν ξεχνᾶμε τήν κοινωνική σημασία αὐτῆς τῆς πράξης, εἴτε ἀκόμα ἐκεῖνος ἢ ἐκεῖνοι ἀπό τούς στενότερους συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ πού στοιχειοθετοῦν καί μεταδίδουν τήν λίστα στά γραφεῖα τελετῶν τούς ἔχουν τόσο στό νοῦ τους πού δέν θά παρέλειπαν νά τούς ἀναφέρουν. Στή μία ὅπως καί στήν ἄλλη περίπτωση εἴτε τούς συγκινεῖ τό γεγονός καί ἐκδηλώνονται ἀπό μόνοι τους εἴτε ἄλλοι πού ξέρουν ἢ πιστεύουν πώς τούς ἀφορᾷ τούς ἀναφέρουν αὐτόματα. Ἄν ἀντίθετα περιλαμβάνονται στήν στερεότυπη διατύπωση "οἱ λοιποὶ συγγενεῖς" αὐτό θά σημαίνει ὅτι οἱ σχέσεις τους μέ τόν μακαρίτη ἦταν πολύ χαλαρές γιά νά μᾶς ἐνδιαφέρουν.

Για να μας είναι δυνατή ή επεξεργασία των πληροφοριών που περιέχονται στα 1200 άγγελτήρια που συλλέξαμε πρέπει φυσικά να προσδιορίσουμε τη μονάδα καταγραφής και την μονάδα άριθμησης.

Η μονάδα καταγραφής θα είναι λοιπόν ή συγγενική σχέση που συνδέει τά πρόσωπα που αναφέρονται στο άγγελτήριο με τον μακαρίτη και μόνο μ'αυτόν. Αυτό σημαίνει ότι δέν πρόκειται να ληφθοῦν υπόψη όλες οι σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στα ίδια τά άτομα αυτά είτε έξ αίματος συγγενείς είναι είτε έξ έπιγαμίας. Η αίτία γι'αυτό είναι έξ ίσου πρακτική και κοινωνιολογική.

Πρώτα πρακτική: οι συγγενικές σχέσεις για κάθε περίπτωση θα ήταν τόσο πολυάριθμες που θα αναγκάζομασταν να περιορίσουμε την έκταση του δείματός μας για να τούς αποδώσουμε στο σύνολό τους.

Αυτό θα είχε σαν αποτέλεσμα να φτωχαίνει ή προοπτική μας αφαιρώντας στο έγχείρημά μας κάθε πραγματικότητα.

Η δεύτερη αίτία είναι κοινωνιολογική: πράγματι τίποτα δέν μας λέει ότι σ'όλες τίς περιπτώσεις, οι παρόντες, σ'αυτήν την ευκαιρία, συγγενείς διατηροῦν μεταξύ τους, σε όμαλές συνθήκες, λιγότερο ή περισσότερο συνεχείς σχέσεις.

Ός προς την μονάδα άριθμησης θα είναι άπλουστατα ή συχνότητα με την οποία έμφανίζεται ένας τύπος συγγενικής σχέσης, ανεξάρτητα από τον άριθμό των ατόμων που την "μεταφέρουν" σε κάθε περίπτωση.

Έτσι ένας βαθμός θα αποδοθεῖ άμετάβλητα στη σχέση "έξαδέλφια" είτε αυτή περιλαμβάνει μιά δεκάδα έξαδέλφων του πεθαμένου είτε ένα μόνο, σε κάθε άγγελτήριο.

Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι να απογράψουμε τούς βαθμούς συγγένειας που όροθετοῦν τον ευρύ οικογενειακό κύκλο του μακαρίτη και όχι να υπολογίσουμε τον άριθμό συγγενών που έχει σε καθένα άπ'αυτούς τούς βαθμούς.

Πρέπει τώρα να θέσουμε τό πρόβλημα της πληρότητας του δείματος.

Είναι άρκετές οι 1200 περιπτώσεις κηδειών που μελετήσαμε για να άντανακλοῦν κάποια πραγματικότητα;

Σ'αυτήν την έρώτηση, όχι μόνο άπαντᾶμε καταφατικά αλλά προσθέτουμε

ὅτι αὐτό τό δείγμα τῶν 1200 περιπτώσεων εἶναι περισσότερο ἀπό ἐπαρκές. Πράγματι στή διάρκεια τῆς πορείας καταγραφῆς εἶχαμε συστήσει εἴκοσι περίπου σειρές τῶν 60 περιπτώσεων ἢ κάθε μία. "Αρα μᾶς φανερώθηκε ἀπό τίς δύο πρώτες σειρές κιόλας, δηλαδή στό τέλος τῶν 120 περιπτώσεων, ὅτι ὅλες οἱ δυαδικές σχέσεις πού σχηματίσαμε (βλ. πίν) ἐμφανίζονταν στίς ἴδιες ἀναλογίες ἀπό μιά σειρά στήν ἄλλη μέ τήν ἐξαίρεση τῆς σχέσης "Προπαποῦδες-Δισεγγόνια" πού αὐτή ὄχι μόνο δέν ἐμφανιζόταν σέ ἰσοδύναμες ἀναλογίες ἀλλά ἀντίθετα ἐμφανιζόταν ἄτακτα. Γι' αὐτήν τήν τελευταία σχέση εἶναι φανερό ὅτι ἡ δειγματοληψία εἶναι ἀνεπαρκῆς ἐφ' ὅσον ὁ ἀριθμός τῶν προπαποῦδων πού ζοῦν ἀκόμα εἶναι πολύ περιορισμένος.

Γιά νά πιάσουμε ἀπ' αὐτή τή σχέση προπαποῦδων-δισέγγονων πιό σωστές ἀναλογίες χρειάζεται λοιπόν ἕνα εὐρύτερο δείγμα.

"Ὅσο γιά μᾶς ἡ ἔνδειξη αὐτή μᾶς ἀρκεῖ.

Ὡς πρὸς ὅλους τοὺς ἄλλους τύπους σχέσης πού μποροῦμε νά δοῦμε στόν πίνακα, ὅπου οἱ 1200 περιπτώσεις μεταβλήθηκαν σέ ἕξι σειρές τῶν 200 περιπτώσεων ἢ κάθε μία, παρατηρεῖται ἡ σταθερότητα πού χαρακτηρίζει τό ἐπίπεδο τοῦ δείκτη ἐμφανίσεως κάθε σχέσης ἀπό μιά περίπτωση στήν ἄλλη.

Εἶναι αὐτή ἡ τακτικότητα ἐκδήλωσης τῆς κάθε συγγενικῆς σχέσης στά ἴδια προσδιορισμένα ἐπίπεδα πού ἀποδείχνει ὅτι αὐτή δέν εἶναι περιστασιακή ἀλλά ἀναγκαία.

Εἶναι ἐπίσης ἡ σταθερότητα αὐτή τοῦ δείκτη ἐμφανίσεως τῆς συγγενικῆς σχέσης σέ κάθε βαθμό ἀπό μιά περίπτωση στήν ἄλλη πού τέλος μᾶς ἀποδείχνει καί ἐγγυᾶται τήν ἰσχὺ τοῦ δείγματός μας.

III. Ἡ ἐξασθένηση τῆς γενεᾶς καί ἡ στερέωση τοῦ νοικοκυριοῦ.

1ο) Ἡ ἀπομάκρυνση τῶν ἐξαδέλφων.

Ἐπίδειξη ἐμφάνισης τῆς συγγενικῆς σχέσης¹.

Τύπος σχέσης	1η σειρά	2η	3η	4η	5η	6η	Μέσος ὄρος
Γονεῖς - τέκνα	89,6	100	82,7	72,4	89,6	100	89
Παποῦδες - ἐγγόνια	55,2	58,6	62	51,7	55,2	58,6	56,9
Προπαποῦδες-δισεγγόνια	3,4	0	3,4	10,3	3,4	0	3,4
Ἄδελφια	79,3	82,7	72,4	62	79,3	82,7	76,4
Ἐξαδέλφια	10,34	13,8	9,4	7,8	10,3	13,8	10,9
Θεῖοι - ἀνήψια	62	62	72,4	68,9	62	62	64,9
Πεθεροί-γαμπροί, νύφες	41,4	58,6	44,8	31	41,4	58,6	45,9
Κουνιάδοι, κουνιάδες	31	41,3	24	20,7	31	41,4	31,5

Ὅπως τό βλέπουμε ὁ συγγενικός κύκλος ἔτσι πού τόν ζεῖ πραγματικά ὁ σημερινός Ἕλληνας τείνει νά περιορίζεται στόν πιό μικρό οἰκογενειακό πυρήνα πού ἀποτελεῖται ἀπό τούς γονεῖς καί τά παιδιά τους, δηλαδή στήν πιό ἄμεση ἐξ αἵματος συγγένεια, πού ἐπί πλέον ἐπικυρώνεται ἀπό μιά κοινή στέγη.

Θά μπορούσε ἡ σχέση "θεῖοι-ἀνήψια" νά προκαλέσει αὐταπάτη ὡς πρός μιά πλατύτερη ἔκταση τῆς ἐξ αἵματος συγγένειας, ἂν ἡ πρόδηλη ἀπομάκρυνση τῶν ἐξαδέλφων δέν ἐρχόταν νά ὑποσκάψει κάθε της σύμπληξη, ὅπως θά δοῦμε πιό πέρα.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν καλή ὑγεία τῆς ἐξ ἐπιγαμίας συγγένειας πού παρατηρεῖται, δέν εἶναι παρά μόνο τό ὑποχρεωτικό πόρισμα τῆς ἐξασθένησης τῆς ἐξ αἵματος συγγένειας. Κι αὐτό θά τό δοῦμε στή συνέχεια.

Ἄλλά τό κεντρικό γεγονός παραμένει ἀδιαφιλονίκητα ἡ ἀπομάκρυνση τῶν ἐξαδέλφων.

1. Ἐπίδειξη ἀπό τή μελέτη 1200 νεκρολογικῶν ἀγγελτηριῶν τῆς περιόδου: Δεκέμβριος 1979 - Ἰούλιος 1980.

2ο) Οί αιτίες τής εξασθένησης τής έξ αίματος συγγένειας.

Γιά ὅποιον γνωρίζει τήν προνομιούχα θέση πού καταλαμβάνουν τά εξαδέλφια στήν παραδοσιακή ἑλληνική¹ καί γενικότερα μεσογειακή συγγένεια, δέν μπορεί νά μήν εἶναι χαρακτηριστική αὐτή ἡ σμίκρυνσή τους.

Ὅμως γιά νά κατανοήσουμε τήν σημασία αὐτοῦ τοῦ παραμερισμοῦ τῶν ἐξαδέλφων θά πρέπει νά ἐντοπίσουμε τήν αἰτία ἢ τίς αἰτίες του.

Ὅσον μᾶς ἀφορᾷ, βλέπουμε τρεῖς πρωταρχικές αἰτίες, σέ ἀλληλοεπίδραση ὅπως συμβαίνει συχνά σέ τέτοιες περιπτώσεις.

Ἡ πρώτη εἶναι, θά λέγαμε, καθαρά βιολογική: εἶναι ἡ πτώση τής γεννητικότητας στήν Ἑλλάδα ἐδῶ καί περισσότερο ἀπό μισό αἰῶνα. Ἡ δεύτερη εἶναι ἡ ἀστυφιλία καί ἡ ἀστικοποίηση. Ἡ τρίτη, τελικά, εἶναι ἡ γενίκευση καί ἡ στερέωση τής πυρηνικῆς οἰκογένειας.

α) Ἡ πτώση τής γεννητικότητας.

Μπορεῖ νά ξαφνιαστεῖ κανεῖς μέ τό ὅτι καταφεύγουμε στήν πτώση τής γεννητικότητας σάν μιᾶ ἀπό τίς πρωταρχικές αἰτίες τοῦ παραμερισμοῦ τῶν ἐξαδέλφων. Ἄς ἀκολουθηθεῖ ὅμως ὁ συλλογισμός μας: Τά ξαδέλφια εἶναι τά παιδιά ἢ τά ἐγγόνια καί δισέγγονια ἀδελφῶν κάτι πού ἐξ ἄλλου διαφάνεται θαυμάσια ἀπό τήν ἑλληνική λέξη πού τοῦς ὀρίζει: "ἐξαδέλφια" σημαίνει κατά γραμμή "ἀπό ἀδέλφια" μέ τό μεριστικό μόριο "ἐκ" καί τό οὐσιαστικό "ἀδέλφια".

Ἐπομένως γιά νά ὑπάρχουν ἐξαδέλφια πρέπει πρῶτα νά ὑπάρχουν ἀδέλφια. Καί ὅσο περισσότερα ἀδέλφια θά ὑπάρχουν τόσο μεγαλύτερη θά εἶναι ἡ πιθανότητα νά ὑπάρχουν πολλά ξαδέλφια. Ἄρα ἀπό τό 1920 τουλάχιστον κάθε ἑλληνικό ζευγάρι ἔχει, κατά μέσο ὄρο, μόνο δύο παιδιά. Σέ κάθε πυρηνική οἰκογένεια δέν ὑπάρχουν λοιπόν κατά μέσο ὄρο, παρά μόνο δύο ἀδέλφια ἢ ἀκριβέστερα ἕνας ἀδελφός καί μιᾶ ἀδελφή ἀφοῦ ἡ φύση εἶναι ἔτσι καμωμένη ὥστε νά γεννιοῦνται ἀμετάβλητα 100 θηλυκά παιδιά γιά 105 ἀρσενικά (Sex ratio). Οἱ συνέπειες αὐτοῦ τοῦ γεγονότος εἶναι καταφανεῖς. Στήν πιό αἰσιόδοξη ὑπόθεση δηλαδή ἂν θεωρήσουμε ὅτι τό καθένα ἀπ'αὐτά τά ἀδέλφια θά

1. Βλ. J.K.Campbell: "Honour, family and Patronage"
Clarendon Press. Oxford 1964 pp.99-106.

παντρευτεῖ καί θά ἔχει δύο παιδιά πού μέ τή σειρά τους, θά παντρευτοῦν ὅλα καί θά ἔχουν ἐπίσης δύο παιδιά τό καθένα, θά εἶχαμε τό ἀκόλουθο σχῆμα: δύο ἀδελφια, ἢ πιό σωστά ἕνας ἀδελφός καί μιὰ ἀδελφή, θά ἔδιναν τέσσερα ξαδέλφια στόν πρῶτο βαθμό, ὀκτώ ξαδέλφια στό δεύτερο καί δέκα ἔξι ξαδέλφια στόν τρίτο βαθμό. Ἄρα ὅταν ξέρουμε ὅτι μόνο ξαδέλφια τοῦ πρώτου βαθμοῦ θά διατηρήσουν μεταξύ τους συνεχεῖς σχέσεις, περίπου κατά ἴσο τρόπο σέ πατρική καί σέ μητρική γραμμή, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι δέν θά ὑπάρχουν σέ κάθε γενιά παρά μόνο ἔξι ξαδέλφια ἐνδιαφερόμενα.

Ὅπως βλέπουμε στήν πιό αἰσιόδοξη θεωρητική περίπτωση ἕνας Ἕλληνας δέν ἔχει νά προσδοκεῖ πιθανές συγγενικές σχέσεις παρά μόνο ἐκ μέρους τεσσάρων ἐξαδέλφων στόν πρῶτο βαθμό, κάτι πού εἶναι πολύ λίγο.

Δέν ὑπάρχει λοιπόν ἀμφιβολία ὅτι ὁ παραμερισμός τῶν ἐξαδέλφων εἶναι πρῶτα βιολογικός καί ὅτι ὀφείλεται στή γενική μείωση τῆς γεννητικότητας. Εἶναι περίεργο νά βλέπουμε πῶς τό τέλος τοῦ ἰδεώδους τῆς πολυτεκνίας ἔχει συντελέσει στήν ἀντικειμενική ἐξασθένηση τῆς γενεᾶς.

β) Ἡ ἀστυφιλία καί ἡ ἀστικοποίηση.

Δέν θά ἦταν τόσο σοβαρή ἡ ἀριθμητική μείωση τῶν ἐξαδέλφων ἂν ἀντισταθμιζόταν ἀπό συχνές ἐπαφές καί ἐντονότερες σχέσεις μεταξύ τους ὅπως θά συνέβαινε στήν περίπτωση ὅπου τά ξαδέλφια αὐτά θά ζοῦσαν στό ἴδιο χωριό ἢ στήν ἴδια περιοχή.

Ἄρα ἡ ἀστυφιλία καί ἡ ἀστικοποίηση εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα νά διασπείρουν τά ξαδέλφια καί ἐπομένως νά γίνουν πιό σπάνιες οἱ ἐπαφές μεταξύ τους καί πιό χαλαρές οἱ σχέσεις τους. Ἀκόμα καί στήν περίπτωση ὅπου τά ξαδέλφια αὐτά ζοῦν στήν ἴδια μεγάλη πόλη, ἢ ἀπόσταση, συχνά ἐντυπωσιακή μεταξύ τῶν ἀντιστοίχων τόπων διαμονῆς καί ἐργασίας τους πού ἐπιδεινώνεται ἀπό δυσχερεῖς ἀστικές συγκοινωνίες, τούς ἀποθαρρύνει νά βλέπονται. Παρακινοῦνται ἐξ ἄλλου νά βλέπονται ὅλο καί λιγότερο ἐξ αἰτίας τῆς ὅλο καί μεγαλύτερης ποικιλίας τῶν σχετικῶν ἀσχολιῶν καί μεριμνῶν τους.

Ὅλα αὐτά ὅμως, δέν πρέπει νά μᾶς κάνουν νά ξεχάσουμε ὅτι ἡ ἀπομάκρυνση μεταξύ ξαδέλφων εἶναι, πρίν ἀπ' ὅλα, μιὰ ἀπομάκρυνση ἀνάμεσα σέ ἀδελφια. Εἶδαμε παραπάνω πῶς τά νοικοκυριά ὅπου συγκατοικοῦσαν ἐνήλικα ἀδελφια καί πού ἦταν ἤδη ἀριθμητικά ἀσήμαντα, ἔτειναν νά ἐξαφανιστοῦν.

Ἐπί πλέον ἀδελφοί καί ἀδελφές ὑφίστανται, ὅπως ὅλος ὁ κόσμος, τή διασπορά τῆς ἀστυφιλίας καί τῆς ἀστικοποίησης καί συναντιοῦνται ὅλο καί σπανιότερα, ἰδιαίτερα ὅταν ἔχουν παντρευτεῖ. Οἱ ἐπισκέψεις πού ἀνταλλάσσουν μεταξύ τους οἰκογενειακά γίνονται τότε τόσο λίγες ὅσο καί τυπικές.

Πῶς λοιπόν νά μᾶς ἐκπλήσσει τό ὅτι δέν ὑπάρχουν πιά μεταξύ τῶν παιδιῶν τους, δηλαδή μεταξύ ἐξαδέλφων, οἰκειότητα, συναδελφσύνη καί ἀγάπη πού γεννιοῦνται μόνο ἀπό μιά μακρά συνήθεια;

Ἔτσι λοιπόν ἡ τοπική ἀπομάκρυνση μεταξύ ξαδέλφων εἶναι ἐπίσης μιά συναισθηματική ἀπομάκρυνση ἀπό τά παιδικά ἤδη χρόνια τους λόγω τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν ἀδελφῶν.

γ) Ἡ στερέωση τοῦ πυρηνικοῦ νοικοκυριοῦ.

Τέλος, ἡ τελευταία αἰτία αὐτοῦ τοῦ παραμερισμοῦ τῶν ἐξαδέλφων καί στήν ὁποία ὀλοκληρώνονται ὅλες οἱ ἀναφερόμενες αἰτίες καί κάμψες ἄλλες εἶναι ἡ γενίκευση καί ἡ ἐδραίωση τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας.

Ἡ στερέωση τοῦ πυρηνικοῦ νοικοκυριοῦ τῆς ὁποίας εἶδαμε τήν δομική πορεία εἶχε σάν πρῶτο ἀποτέλεσμα νά ἀποστερήσει τούς γονεῖς καί πεθερούς τοῦ νέου ζευγαριοῦ ἀπό τήν πατριαρχική τους ἐξουσία.

Αὐτός ὁ παραμερισμός τῶν γονέων καί πεθερῶν δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπό τόν παραμερισμό δύο ἀντίζηλων γενεῶν, (lignages), ἐκείνης τῆς γυναικας καί ἐκείνης τοῦ ἄντρα της.

Στήν πραγματικότητα τέτοιο φαινόμενο δέν ἔχει τίποτα τό ἐκπληκτικό. Ἀντίθετα συμφωνεῖ τέλεια μέ τήν δίπλευρη φύση τοῦ ἑλληνικοῦ συγγενικοῦ συστήματος. Ἀναφέραμε στήν εἰσαγωγή τήν ἀποφασιστική ἐνέργεια αὐτῆς τῆς διπλευρικότητας τῆς συγγένειας ὡς πρός τήν ἐξασθένιση τῆς γενεᾶς καί τή στερέωση τῆς ἐξ ἐπιγαμίας συγγένειας καί ἐπομένως τοῦ νοικοκυριοῦ.

Ἐπενθυμίζεται ὅτι τό νοικοκυριό εἶναι ὁ τόπος ἀνταγωνιστικῆς συνάντησης μεταξύ δύο γενεῶν, τῆς πατριαρχικῆς καί τῆς μητριαρχικῆς. Ἡ μία προϋπόθεση γιά νά διατηρηθεῖ τό νοικοκυριό εἶναι ἡ συμβιβαστική συνύπαρξη ἀνάμεσα στίς δύο ἀντίπαλες γενεές. Ἄρα τέτοιος συμβιβασμός, ὅταν συμβαίνει, ἰσοδυναμεῖ, στήν πραγματικότητα, μέ τήν ἐξουδετέρωση καί, ἐπομένως, τόν θάνατο καί τῶν δύο γενεῶν. Διότι καί ἡ ἱστορία τῶν μεσογειακῶν γενεῶν τό μαρτυρεῖ, κι αὐτό μάλιστα, ἀκόμα καί στήν περίπτωση δίπλευρης

συγγένειας, δέν υπάρχει ποτέ θέση για δύο γενεές¹. Είναι πάντα είτε ή μητριαρχική γενεά είτε ή πατριαρχική αλλά μόνο μία από τις δύο, πού επικρατεί στις παραδοσιακές συγγενικές κοινότητες.

Γι' αυτό όσο ή γενεά, όποια καί νά είναι, υπάρχει σάν αρχή καί πραγματικότητα τής οικογενειακής οργάνωσης δέν μπορεί παρά νά αντιταχθεί στην ύπαρξη του νοικοκυριού καί νά έμποδίσει τήν πλήρη ανάπτυξη του. Στην πραγματικότητα μιá συνύπαρξη δύο γενεών καί έπομένως ή έξουδετέρωσή τους δέν παρατηρείται, όπως στην έλληνική περίπτωση, παρά μόνο σάν αποτέλεσμα τής οικονομικής ανάγκης, δηλαδή άφου έχει διαλυθεί ό κτηματικός κλήρος του γένους (gens).

Τότε διατηρείται για λίγο καιρό άκόμα μόνο τό πνεύμα του γένους πού κι αυτό σιγά-σιγά εξασθενίζει.

Ή άποδιοργάνωση του γένους ολοκληρώθηκε στην Έλλάδα έδω καί περισσότερο από δύο χιλιάδες χρόνια, τό πνεύμα του γένους όμως επέζησε ως τις μέρες μας στό συγγενικό σύστημα διά μέσου τής έξ αίματος συγγένειας.

"Αρα τίποτα δέν ένσαρκώνει καλύτερα από τά ξαδέλφια, αυτά τά τέκνα καί έγγόνια άδελφών, τήν ιδέα μιās βιολογικής συγγένειας τής όποίας οι ρίζες χάνονται στά βάθη των αιώνων.

"Ας σημειώσουμε ότι ό ρόλος των εξαδέλφων είναι έξ ίσου σημαντικός καί στην περίπτωση πού κυριαρχεί ή μητριαρχική γενεά² διότι είναι πάντα τό ίδιο πνεύμα τής γενεάς πού ύπερτερεί. Είναι, διά μέσου των εξαδέλφων, ή ίδια, πράγματι, αντίληψη μιās κάθετης συγγένειας, δηλαδή έξ αίματος, πού ύπερασπίζεται sé αντίθεση μέ τήν όριζόντια συγγένεια, δηλαδή έξ επιγαμίας, πού αναπτύσσεται διά μέσου του νοικοκυριού.

Πώς τότε νά μās έκπλήξει τό ότι ή στερέωση του νοικοκυριού συμπιπτει μέ τήν άπομάκρυνση των εξαδέλφων;

-
1. Βλ. Pauline Schmitt: "Athēna Apatouria et la ceinture". Annales no 6 Nov. Dec. 1977 pp.1059-1073. Harry L. Levy: "Inheritance and dowry in classical Athens" in Mediterranean Countrymen. Edited by Julian Pitt Rivers Mouton & Co. Paris-La Haye 1963 pp.137-143.
 2. Βλ. Germaine Tillion: "Les deux versants de la parenté berbère" Actes du 1er Congrès d'étude des cultures méditerranéennes d'influence arabo berbères. Malte 3-4/6-4 1972 SNED ALGER 1973. ibid. "Le Harem et les cousins" op.cit.

IV. Ἡ σταθεροποίηση τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας.

Προσπαθήσαμε νά ἐκτιμήσουμε πολύπλευρα τήν γενίκευση καί τήν στερέωση τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας στήν Ἑλλάδα σέ μιὰ ἀδιάκοπη πορεία ἐδῶ καί πάνω ἀπό ἕναν αἰῶνα. Εἶδαμε ἐπίσης ὅτι τό ἑλληνικό δίπλευρο συγγενικό σύστημα, ἐξουδετερώνοντας τήν γενεά καί τό ἰδεῶδες τῆς πολυτεκνίας, προδιέθετε τήν ἑλληνική οἰκογένεια γιά μιὰ τέτοια μεταβολή μόλις θά παρουσιάζονταν εὐνοϊκές συνθήκες. Καί πράγματι μόλις οἱ συνθήκες παρουσιάστηκαν, ἡ μεταβολή τῆς οἰκογένειας ἔγινε.

Πρῶτα-πρῶτα ἡ μείωση τῆς γεννητικότητας ἔχει δώσει τό πρῶτο σοβαρό χτύπημα στήν ἐξ αἵματος συγγένεια πού βασίζεται στή γέννηση, μετά ἡ ἀστυφιλία, διασκορπίζοντας ἀδελφία καί ξαδέλφια, ἐξασθένησε τήν ἀλληλεγγύη τῆς γενεᾶς καί τέλος, ἡ ἀνάπτυξη τῆς μισθωτῆς σχέσης ἐργασίας ἀποστέρησε τούς γονεῖς καί πεθερούς ἀπό τήν πατριαρχική τους ἐξουσία.

Τό πυρηνικό νοικοκυριό ἀποτελούμενο ἀπό τό ζευγάρι μόνο καί τά παιδιά του θριαμβεύει. Αὐτός ὁ θρίαμβος τοῦ νοικοκυριοῦ εἶναι ἐπίσης ἐκεῖνος τοῦ γάμου καί ἐπομένως τῆς ἐξ ἐπιγαμίας συγγένειας. Ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι στήν παραδοσιακή κοινωνία ὁ γάμος ἦταν μιὰ ἐκτιμητέα κοινωνική πράξη, δέν εἶναι ὥστ' ὅσο λιγότερο ἀληθές ὅτι παρέμενε ἕνα ἰδανικό δύσκολο πρόσιτο. Ἔτσι ἀπό τό 1860 ὡς τό 1922 τό ποσοστό γάμων μόλις φτάνει τά 6⁰/οο.

Οἱ αἰτίες αὐτῆς τῆς κατάστασης μᾶς εἶναι γνωστές, τίς ἀναφέραμε παραπάνω: ἔπρεπε νά ἐτοιμαστεῖ ἡ προίκα τῆς νύφης, νά παραχωρηθεῖ τό μερίδιο κληρονομιάς του στό γαμπρό, νά βρεθεῖ ἡ καλή οἰκογένεια κτλ...

Στήν πραγματικότητα ὅλοι αὐτοί οἱ ὕλικοι καί ἠθικοί λόγοι, δύσκολα κρύβουν τήν ἀντιμετώπιση στό θέμα τοῦ γάμου τῶν δύο ἀνταγωνιστριῶν γενεῶν, ἐκείνης τοῦ ἄντρα καί ἐκείνης τῆς γυναίκας.

Βέβαια ἡ σύγκρουση γίνεται στό πεδίο τοῦ φιλότιμου καί τοῦ γοήτρου, ἀλλά τό ἀποτέλεσμα δέν ἔπαυε νά εἶναι ἕνα ἐμπόδιο στήν ἀνάπτυξη τῆς ἐξ ἐπιγαμίας συγγένειας. Ἡ E.Friedl¹ δίκαια ἔχει διατυπώσει ὅτι ἡ ὕπαρξη τῆς προίκας ἐμπόδιζε τήν ἑλληνίδα σύζυγο νά ἐνταχθεῖ στήν οἰκογένεια τοῦ ἄνδρα της. Μά ἦταν ἀκριβῶς αὐτός ὁ ρόλος τῆς προίκας: πέρα ἀπό τόν προϋποθετικό οἰκονομικό της ρόλο, νά δηλώνει μέ τήν παρουσία της ὅτι, σ' αὐτή

1. E.Friedl: Vassilika... op.cit.

τή μάχη πού ήταν ό γάμος, δέν ήττήθηκε ή γενεά τής γυναίκας.

Όσο καιρό τό νοικοκυριό παρέμενε άντανάκλαση τών σχέσεων μεταξύ τών έξ έπιγαμίας συγγενών, ό γάμος δέν γινόταν εύκολα.

Μόνο όταν ό γάμος καθιερώθηκε μέ τήν έκφραση τής βούλησης τών ίδιων τών ένδιαφερομένων παρατηρήθηκε άνάπτυξή του.

Άν ή στερέωση τοῦ νοικοκυριοῦ είχε σάν άποτέλεσμα τήν έξασθένιση τής έξ αίματος συγγένειας ίσχυροποίησε άντίθετα τήν έξ έπιγαμίας συγγένεια. Οί Έλληνες, όντως, παντρεύονται σήμερα συχνότερα άπό ποτέ.

Έτσι είδαμε προηγούμενα ότι τό ποσοστό γάμων λίμναζε γύρωστά 6⁰/οα άπό τό 1860 ως τό 1922 καί δύσκολα άγγιξε τά 7⁰/οο άπό τό 1923 ως τά 1934. Μειώθηκε ξανά στά δύσκολα χρόνια τοῦ πολέμου καί τής άθλιότητας άπό τό 1935 έως τό 1949 όπου έφθασε τό πολύ χαμηλό επίπεδο τών 5⁰/οο.

Άντίθετα, άπό τό 1951 θά άνέβει στό άνεπανάληπτο ως τότε επίπεδο τών 8⁰/οο καί είναι σ'αυτό τό επίπεδο πού θά παραμείνει έφεξής ως τίς μέρες μας (τό 1978).

Έχει σημασία νά τονισθεῖ ότι ή περίοδος 1950-1970 είναι εκείνη όπου ό γάμος γνώρισε τήν μεγαλύτερή του άνάπτυξη μέ ποσοστά πού ξεπερνούν τά 9⁰/οο όπως τό 1963. Άρα ύπενθυμίζεται ότι είναι στή διάρκεια αὐτῶν τών δύο δεκαετιῶν 1950-1970 πού τό βιοτικό επίπεδο τής έλληνικῆς οίκογένειας βελτιώθηκε.

Γιά μιá άκόμη φορά επικυρώνεται ή θετική επίδραση πού άσκοῦν οί εύνοϊκές ύλικές συνθήκες στήν άνάπτυξη τοῦ μονο-πυρηνικοῦ νοικοκυριοῦ. Είναι βέβαια άλήθεια πώς ή άνάπτυξη τοῦ γάμου δέν συνεπάγεται άπό μόνη της τήν καλή ύγεία τών νοικοκυριῶν πού έτσι σχηματίστηκαν. θά πρέπει γι'αυτό νά ξερούμε άκόμα καί τή μοίρα τοῦ καθενός άπό αὐτοῦς τούς γάμους, καί νά εκτιμήσουμε τήν σταθερότητα καί τή διάρκειά τους.

Δύο φαινόμενα μποροῦν νά είναι στήν άρχή τής διακοπῆς μιᾶς συζυγικῆς ένωσης: τό ένα είναι φυσικό καί είναι ό θάνατος ενός άπό τούς συζύγους, τό άλλο είναι κοινωνικό καί είναι τό διαζύγιο. Είναι φυσικά τό τελευταῖο αὐτό πού μᾶς ένδιαφέρει.

Ή μικρή συχνότητα τών διαζυγίων στήν Έλλάδα έπιβεβαιώνει γιά μιá άκόμη φορά τήν μεγάλη σταθερότητα τής έλληνικῆς οίκογένειας.

Ἐάν καί σέ συνεχή αὐξηση τὰ ποσοστά διαζυγίων, παραμένουν, πράγματι πολύ χαμηλά. Ἀπό 0,25⁰/οο πού ἦταν τό 1921, φθάνουν 0,3⁰/οο τό 1951, 0,37⁰/οο τό 1962, 0,4⁰/οο τό 1971 καί τέλος, 0,46⁰/οο τό 1978.

Γιά νά σχηματίζουμε μιάν ἰδέα γιά τό τί ἀντιπροσωπεύουν αὐτά τό ποσοστά σέ διεθνές επίπεδο, ἄς θυμίσουμε ὅτι ἐνῶ τό 1973 τό ποσοστό διαζυγίων βρισκόταν στήν Ἑλλάδα στό επίπεδο τοῦ 0,45⁰/οο, ἐφθανε τό 4,35⁰/οο στίς Η.Π.Α., 2,78⁰/οο στήν Ε.Σ.Σ.Δ. καί 2,43⁰/οο στήν Οὐγγαρία. Ἦταν ἐπίσης 2,70⁰/οο στή Δανία τό 1971.

Γιά νά ἀντιληφθοῦμε ἀκόμα καλύτερα ταυτόχρονα τήν ἤδη χαμηλή αὐξηση τῶν διαζυγίων στήν Ἑλλάδα καί τήν ἤδη μικρή συχνότητά τους μπορούμε νά σχηματίσουμε πιό τελειοποιημένους δείκτες διαζυγίων. Γιά νά σχηματίσουμε ἕνα δείκτη διαζυγίων (quotient de divorcialité) ἀνάγουμε τόν ἀριθμό τῶν διαζυγίων ἐνός δεδομένου ἔτους στόν σταθμισμένο μέσο ἀριθμό (moyenne pondérée) τῶν γάμων ἀπ'ὅπου προέρχονται.

Οἱ συντελεστές στάθμισης (coefficient de pondération) εἶναι τότε οἱ συχνότητες ἐμφάνισης τῶν γάμων διαφορετικῆς διάρκειας στά διαζύγια ἐνός χρόνου. Μπορεῖ ἀκόμα νά σχηματιστεῖ ἕνας λιγότερο τελειοποιημένος δείκτης διαζυγίων ἀνάγοντας ἀπλά τὰ διαζύγια μιᾶς χρονιᾶς ἀπό τοὺς γάμους ὅλων τῶν διαρκειῶν, στοὺς γάμους τῆς χρονιᾶς.

Δίνουμε πάρα κάτω τήν ἐξέλιξη τοῦ ἐνός καί τοῦ ἄλλου δείκτη διαζυγίων ἀνά 100 γάμους ἀπό τό 1921 μέχρι τό 1977 στήν Ἑλλάδα*.

Ἔτη		1921 ¹	1935 ²	1964 ³	1970 ⁴	1977 ⁵
Διαζύγια ἐπί 1000 κατοίκων	⁰ /οο	0,25	0,2	0,38	0,39	0,48
Γάμοι ἐπί 1000 κατοίκων	⁰ /οο	6,1	6,7	8,94	7,67	8,22
Διαζύγια ἐπί 100 γάμων διαφόρων διαρκειῶν	⁰ /ο	4,3	—	4,51	4,77	5,9
Διαζύγια ἐπί 100 γάμων ὅλων τῶν διαρκειῶν	⁰ /ο	4,09	3	4,25	5	5,83

*πηγές: 1. Γ.Σ.Υ.Ε. Στατιστική τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ κατά τό ἔτος 1921. Ἀθήνα 1924 σελ.ΚΘ',λ'. 2. Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική Ἐπετηρὺς τῆς Ἑλλάδος 1936 πύν.12 σελ.327. 3. Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική Ἐπετηρὺς τῆς Ἑλλάδος 1969 πύν.VI. 3. σελ.107. 4,5. Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστική Ἐπετηρὺς τῆς Ἑλλάδος, ἔτη 1975 καί 1979.

Βλέπουμε ότι όπως και να τους υπολογίσουμε οι δείκτες διαζυγίων στην Ελλάδα παραμένουν πολύ χαμηλοί. Πάντα για να τους προβάλλουμε σε ένα διεθνές πλαίσιο βιομηχανικών χωρών δίνουμε τις συχνότητες διαζυγίων ανά εκατό γάμους των ακόλουθων κρατών: τό 1970¹ Γαλλία = 12,9%, Δανία = 25,1%, Ε.Σ.Σ.Δ. = 26,1% και Η.Π.Α = 40,9%.

Μπορεί φυσικά να νομισθεῖ ότι αυτή η μικρή συχνότητα του διαζυγίου στην Ελλάδα δεν σημαίνει διόλου την καλή υγεία της οίκογένειας, και ότι είναι μόνο η έκφραση των νομικών εμποδίων που φρενάρουν τό διαζύγιο στή χώρα.

Δέν τό πιστεύουμε ώστόσο διότι μόνο μιά ελάχιστη μειοψηφία των αιτήσεων διαζυγίου δέν πραγματοποιείται. Έτσι τό 1921 όπου όμως ή στάση των δικαστών απέναντι στό διαζύγιο ήταν κάθε άλλο παρά άνεκτική, οί άπορριπτόμενες αιτήσεις εκπροσωπούσαν μόλις 5% των δικαζόμενων διαζυγίων. Στ' αλήθεια οί πραγματικές άποτυχίες των γάμων επικυρώνονται πάντα, άρκεῖ νά τό θέλουν οί σύζυγοι, μέ ένα διαζύγιο.

Ός πρός τό διαζύγιο μέ άμοιβαία συναίνεση πού δέν άναγνωρίζεται άκόμα στην Ελλάδα είναι γνωστό πώς συνήθως δέν έχει σαν άποτέλεσμα μίαν ούσιαστική αύξηση της συχνότητας διαζυγίων. Τό συναινετικό διαζύγιο πού είναι μιά από τίς έπίκαιρες διεκδικήσεις του έλληνικού γυναικείου κινήματος έχει προπαντός θετικές ήθικές και ψυχολογικές επιδράσεις στα ένδιαφερόμενα πρόσωπα, μετά την έκδοσή του όμως.

Αυτό κυρίως στην περίπτωση όπου οί παλιοί σύζυγοι είναι άναγκασμένοι νά διατηρήσουν σχέσεις μεταξύ τους, έξ αίτίας της ύπαρξης παιδιών. Έξ άλλου ή τάση πρός την άνάπτυξη του διαζυγίου πού παρατηρείται ιδιαίτερα στή δεκαετία του 1970, δέν σημαίνει καθόλου μίαν άμφισβήτηση του θεσμού της οίκογένειας εκ μέρους των ένδιαφερομένων. Αντίθετα ακολουθώντας την ιστορική εξέλιξη των αίτιων του διαζυγίου από τό 1921 μέχρι τό 1978 αντιλαμβανόμαστε μιά μεγαλύτερη ώριμότητα των αιτούντων διαζυγίου.

1. Commissariat Général du Plan Français: Ouvrage du "Groupe Prospective de la Famille" avec pour Titre "La famille". Librairie Hachette Paris 1975 p.74.

Ἡ εξέλιξη τῶν αἰτίων διαζυγίου ἀπὸ τὸ 1921 ὡς τὸ 1978 ἀνά 100 διαζύγια.

Αἰτίες διαζυγίου	1921 ¹	1970 ²	1978 ³
Μοιχεία { τοῦ ἀνδρα	5	0,3	0,1
{ τῆς γυναίκα	24	1,5	0,7
Κακόβουλη ἐγκατάλειψη	31	20,9	11,4
Κλονισμὸς τῆς ἐγγάμου σχέσης	27	66,8	86,8
Ἀπόπειρα δολοφονίας τοῦ συζύγου	6	—	—
Ἄλλες νόμιμες αἰτίες	—	0,8	0,85
Μὴ δηλωμένες αἰτίες	7	9,6	0
	100	100	100

Τὸ προεξέχον γεγονός εἶναι τὸ πέρασμα ἀπὸ ὅ,τι ἀποκαλεῖται διαζύγιο-κύρωση (divorce-sanction) στὸ διαζύγιο-ἀποτυχία (divorce-faillite)⁴.

Τὸ διαζύγιο ἐννοούμενο σάν κύρωση ἐνὸς πταίσματος ὑπάρχει κυρίως στὶς κοινωνίες ὅπου ὑπερτερεῖ ἡ βούληση νὰ προστατευτεῖ ἡ οἰκογένεια κατὰ αὐταρχικὸ τρόπο. Δέν πρόκειται, ἐξυπακούεται, γιὰ κοινωνίες ὅπου ἡ οἰκογένεια εἶναι ὡστόσο πῶς σταθερή.

Τὸ διαζύγιο-κύρωση χαρακτηρίζει ἰδιαίτερα τίς παραδοσιακὲς ἀγροτικὲς κοινωνίες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῶν χωρῶν τῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Τὸ διαζύγιο ἐπικυρώνει ἐκεῖ ἓνα σφάλμα, σχεδὸν πάντα τῆς γυναίκα. Αὐτὸ τὸ σφάλμα μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ προσβολὴ στὸ φιλότιμο τῆς οἰκογένειας ὅπως ἡ μοιχεία ἢ ἀπλούστατα ἢ στειρότητα τῆς γυναίκα.

Εἶναι ἄραγε ἀνάγκη νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἡ ἀντίληψη τοῦ διαζυγίου-κύρωση εἶναι τὸ ἀναπόφευκτο πόρισμα τῆς ὑποδούλωσης τῆς γυναίκα;

Αὐτὸ τὸ διαζύγιο συνεπάγεται ἐπίσης τὴν ἀνάμιξη ξένων, πρὸς τὸ πυ-

1,2,3. Πηγές: 1. Γενικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος. "Οἱ κινήσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος". Ἀθῆναι 1922.

2,3. Ε.Σ.Υ.Ε. Στατιστικὴ Ἐπετηρὶδα τῆς Ἑλλάδος 1975, 1979.

4. βλ. Marc Ancel: "Le divorce à l'étranger" la documentation française. Collection Ministère de la justice. Centre Français du droit comparé Paris 1975.

ρηνικό νοικοκυριό, στοιχείων, όπως είναι οι συγγενείς του άντρα ή άπλά ή κοινωνική πίεση που άσκει μιά αριθμητικά μειωμένη κοινότητα όπως είναι τό χωριό, ή συνοικία κτλ. Ή πρώτη θέση που κάτεχε, μαζί με τήν εγκατάλειψη τής συζυγικής έστίας, ή μοιχεία ανάμεσα στις αίτίες διαζυγίου στην παραδοσιακή έλληνική κοινωνία υπογραμμίζει τόν ευθραστο καί τρωτό χαρακτήρα τής τότε πυρηνικής οικογένειας. Διότι δέν ήταν μόνο σέ σχετικούς αριθμούς που ή μοιχεία ήταν, σάν αίτία διαζυγίου, συχνότερη τό 1921 άπ' ό,τι τό 1978, αλλά άκόμα καί σέ άπόλυτους αριθμούς. "Έτσι εκδόθηκαν, τό 1921, 410 διαζύγια λόγω μοιχείας, δέν υπάρχουν τό 1978 παρά μόνο 37 διαζύγια που όφείλονται στην ίδια αίτία.

"Αν καί σέ καθαρή μείωση σ'όλόκληρη τήν χώρα τό διαζύγιο-κύρωση εξακολουθεϊ νά χαρακτηρίζει άκόμα τίς άγροτικές καί ήμισιαστικές περιοχές, τίς πιό συντηρητικές σέ θέματα οικογένειας, στή θράκη, τήν Ήπειρο καί τή Θεσσαλία.

"Όσο παραδοξολογικό καί νά φαίνεται ή επέκταση του διαζυγίου-άποτυχία είναι ως πρός αυτήν τό άποτέλεσμα τής ένίσχυσης του πυρηνικού νοικοκυριού. Στην άρχή του διαζυγίου-άποτυχία βρίσκεται ή διαπίστωση άπό τούς δύο συζύγους ότι τό νοικοκυριό τους δέν ανταποκρίνεται στις έλπίδες που ό ένας καί ό άλλος είχαν σ'αυτό. Ή κρίση τής οικογένειας γίνεται λιγότερο ή συνισταμένη τής κοινωνικής άποτυχίας του ένός καί του άλλου συζύγου όπως είναι ή στειρότητα, ή άπώλεια του φιλότιμου, κτλ., καί περισσότερο ή έκφραση ύπαρξιακών προβλημάτων δύο ατόμων, τής γυναίκας καί του άντρα, που για πρώτη φορά αντιμετωπίζονται χωρίς τήν επέμβαση, τουλάχιστον φανερά, τρίτου προσώπου, είτε συγγενούς είναι είτε κοινωνίας.

Ή σύγκρουση παίρνει περισσότερο ψυχολογικές διαστάσεις έξ αίτίας τής συνύπαρξης δύο προσωπικοτήτων τών οποίων ή κάθε μία έχει τίς δικές της άπαιτήσεις.

Γιά νά συμβεϊ αυτό τό πέραςμα άπό μιάν οικογένεια έξωστρεφή πιό άνήσυχη για τήν κοινωνική της ύπόσταση, φιλότιμο, γόητρο κτλ..., σέ μιάν οικογένεια έσωστρεφή όπου οι διαπροσωπικές σχέσεις είναι άκόμα πιό μεγεθυμένες καί άφοροϋν μόνο έναν περιορισμένο αριθμό ατόμων, έπρεπε ό ρόλος καί ή λειτουργία τής οικογένειας στην κοινωνία νά αλλάξουν φύση.

"Έπρεπε νά περάσουμε άπό μιά κοινωνία όπου ή οικογένεια διατηρούσε σημαντικές οικονομικές καί κοινωνικές λειτουργίες, σέ μιά κοινωνία όπου

δέν κρατᾶ ἀπό τίς οικονομικές της λειτουργίες παρά μόνο ἐκείνη τῆς κατα-
νάληξης καί ἀπό τίς κοινωνικές, ἐκείνη τῆς συναισθηματικῆς ἀλληλεγγύης,
τῆς ἀναψυχῆς καί τῆς βιολογικῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ γένους ἀφοῦ ἀκόμα καί ἡ
κοινωνικοποίηση τοῦ παιδιοῦ τείνει ὄλο καί περισσότερο νά τῆς ξεφύγει
πρός ὄφελος τοῦ Σχολείου (δηλ. τοῦ Κράτους).

Ἄρα αὐτή ἡ ἀλλαγὴ λειτουργιῶν τῆς οἰκογένειας εἶναι ἐπίσης μιὰ ἀλ-
λαγὴ στῆ μορφή καί στῆ δομὴ της. Εἶναι τό πέρασμα, πού εἶδαμε γιά τὴν
Ἑλλάδα, ἀπὸ μιὰν οἰκογένεια ψευδο-συζυγική, ἀφοῦ γονεῖς καί πεθεροὶ εἶ-
χαν τὸν πρῶτο ρόλο, σὲ μιὰν οἰκογένεια πραγματικὰ συζυγική, πού εἶναι ἡ
καθιέρωση τῆς βούλησης τοῦ ζευγαριοῦ μόνο.

Γι' αὐτό ἡ ἀπόφαση διάλυσης τοῦ νοικοκυριοῦ ἀνήκει ὄλο καί περισσό-
τερο μόνο στοὺς σύζυγους ὅπως τοὺς ἀνήκει ὄλο καί συχνότερα ἡ ἀπόφαση νά
τό φτιάξουν.

Δέν εἶναι ἐπομένως ἐκπληκτικό, ὅτι ἡ αἰτία τοῦ διαζυγίου εἶναι ὄλο
καί περισσότερο ὁ κλονισμὸς τῶν σχέσεων μεταξὺ δύο ἀτόμων, πού δέν βρῆκαν
στό νοικοκυριό τους τὴν εὐτυχία καί τὴν ὀλοκλήρωση πού ἀνέμεναν. Ἡ σε-
ξουαλικότητα ἐξ ἄλλου παίρνει, σ' αὐτό τό θέμα, μιὰ ὑπέρμετρη σημασία πού
μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μόνο ἀπὸ τὴν τραχύτητα καί τὴν ταχύτητα τοῦ περάσματος
ἀπὸ μιὰ κοινωνικὴ στάση ὑπερβολικὰ καταπιεστικὴ στὸν τομέα αὐτό, σὲ μιὰν
ἄλλη καταπληκτικὰ ἀνεκτικὴ κι αὐτό σὲ ἓνα διάστημα συντομότερο ἀπὸ μιὰ
γενεά (δηλαδὴ 25 χρονῶν).

Ἡ παθολογία τῶν ζευγαριῶν εἶναι ὡς πρὸς αὐτό ἀποκαλυπτικὴ γιά τίς
ταραχές πού δέν παρέλειψε νά δημιουργήσει αὐτό τό φαινόμενο.

Ἔτσι ἀνάμεσα στοὺς παντρεμένους πάσχοντες τοῦ Πειραματικοῦ Κέντρου
προ-γαμιαίων καί μεταγαμιαίων ἐξετάσεων οἱ αἰτίες ἐπίσκεψης διαμοιράζον-
ται ὡς ἐξῆς¹: ➡

1. Πηγὴ: Alexandre Stavropoulos: "Bilan analytique et clinique du Centre
expérimental de Consultations pré-maritales et conjugales de la
Société Hellénique d'Eugénisme d'Athènes".
Université Catholique de Louvain 1970 p.90 tableau 14a. ➡

Αιτίες επίσκεψης	Παντρεμένα άτομα			Όλων τών οικογενειακών καταστάσεων		
	άνδρες	γυναίκες	συνολικά	άνδρες	γυναίκες	συνολικά
Γενικές πληροφορίες, πληροφορίες περί του γάμου	2,8	2,4	2,6	4,7	6,8	5,7
Συζυγικά προβλήματα και προβλήματα μνηστείας	2,8	7,3	5,2	2,4	14,8	4,8
Υγεία και Ιατρική βοήθεια (γυναικολογική).	27,8	56	42,9	25,2	54,4	37,4
Ψυχο-σεξουαλικά προβλήματα	65,3	31,7	47,4	66,1	31	50,4
Ψυχιατρικά ψυχολογικά προβλήματα	1,4	2,4	2	1,6	1,9	1,7

Βλέπουμε μέχρι ποιού σημείου τά ψυχο-σεξουαλικά προβλήματα παίρνουν μεγάλη σημασία, ιδιαίτερα στους άντρες.

Σ'αυτό τίποτα δέν είναι εκπληκτικό αν θυμηθούμε ότι η "σεξουαλική επανάσταση" διαφιλονικεί ουσιαστικά τόν παραδοσιακό κυρίαρχο ρόλο του άντρα, σ'αυτόν τόν τομέα και ανατρέπει τίς φαλλοκρατικές του πεποιθήσεις. Η σεξουαλική απελευθέρωση παρακινεί σέ έναν νέο καθορισμό τής έννοιας του ανδρισμού.

Στήν παραδοσιακή αγροτική κοινωνία ή αντρικότητα ενός ατόμου στηριζότανε σέ δύο άπλές αρχές: 1ο) τήν ικανότητά του νά διακορεύει τή γυναίκα του. 2ο) τήν ικανότητά του νά τήν γονιμοποιεί.

Νά όμως πού μέ τήν σεξουαλική επανάσταση επιβάλλεται ή ως τότε καταπιεσμένη σεξουαλικότητα τής γυναίκας πού διεκδικεί τό δικαίωμα νά απολαμβάνει τό κορμί της. Έκτοτε ή ανδρικότητα ενός προσώπου δέν αποδεικνύεται πλέον από τή δύναμη γονιμοποίησης πού διαθέτει, αλλά από τήν ικανότητά του νά προσφέρει στή γυναίκα σεξουαλική ήδονή. Κι αυτό δέν είναι πιά τόσο άπλό. Είναι άξιοσημείωτο ότι οί περιπτώσεις άδυναμίας είναι ή κύρια αίτία αυτών τών ψυχο-σεξουαλικών ταραχών και εκπροσωπούν τά 88% τών περιπτώσεων.

Δέν είναι λιγότερο αξιοσημείωτο ότι η πρόωρη έκσπερμάτωση πού δέν θεωρείται στην παραδοσιακή όψη σάν περίπτωση αδυναμίας, εκπροσωπεί τά 20,5% τών αναφερομένων περιπτώσεων ανικανότητας. Είναι άραγε ανάγκη νά υπογραμμίσουμε ότι η έννοια νά καθυστερηθεῖ τό περισσότερο δυνατόν ή έκσπερμάτωση είναι δεμένη μέ τή μέριμνα τοῦ άντρα νά ικανοποιήσει σεξουαλικά τή σύντροφό του;

Πολλοί είναι οί νέοι πού άρνοῦνται νά παντρευτοῦν πρίν ξεπεράσουν τά ψυχο-σεξουαλικά τους προβλήματα καί ὅλο καί περισσότερα είναι τά ζευγάρια πού διαλύονται έπειδή δέν τό κατάφεραν.

Ώστόσο τό διαζύγιο-άποτυχία αντί νά σημαίνει στην Έλλάδα μιá άμφισβήτηση τῆς οίκογένειας υπογραμμίζει μάλλον μιá μεγαλύτερη άπαίτηση τών ζευγαριών άπέναντι σ'αυτόν τόν θεσμό. Μιá μεγαλύτερη άπαίτηση κυρίως τών γυναικῶν, διότι είναι άναμφισβήτητο ότι τό πέρασμα στό διαζύγιο-άποτυχία όφείλεται στή βελτίωση τοῦ καθεστώτος τῆς γυναίκα στό νοικοκυριό.

Τό διαζύγιο-κύρωση ήταν τίς περισσότερες φορές ένα διαζύγιο-τιμωρία μόνο τῆς γυναίκα, τό διαζύγιο-άποτυχία από τήν ἴδια τή φύση του δέν ένοχοποιεῖ ένα μόνο πρόσωπο αλλά δύο: τή γυναίκα καί τόν άντρα.

ύπαίτιος διαζυγίου	Θεσσαλία ² 1970	Σύνολο Έλλάδας ¹		
		1970	1974	1978
ὁ άνδρας	17,7	18,8	18,6	13,3
ἡ γυναίκα	40,8	21,2	20	15,1
τό ζευγάρι	41,5	60	60,9	71,6

Βλέπουμε πώς ακόμα καί τά ἴδια τά δικαστήρια ύποχρεώθηκαν νά λάβουν ύπ'όψη αὐτή τήν άλλαγή στίς σχέσεις μεταξύ συζύγων.

Άν καί έξακολουθοῦν νά ένοχοποιοῦν τή γυναίκα περισσότερο από τόν

Πηγή: 1. 'Εθνική Στατιστική Υπηρεσία τῆς Έλλάδος: Στατιστική Έπετηρίδα τῆς Έλλάδος, έτος 1975, έτος 1979.

2. Δημητρίου Χανιώτου: "Κοινωνικά καί υγειονομικά προβλήματα τῆς Θεσσαλίας". Άρχεῖα Υγεινῆς Ιανουάριο-Ιούλιος 1973. Τόμος 23ος τεύχη 1 καί 2 σελ. 37-111.

άντρα ιδιαίτερα στίς πατροπαράδοτες περιοχές όπως ή Θεσσαλία, ωστόσο ένοχοποιούν όλο καί περισσότερο τό ζευγάρι.

Δέν υπάρχει άμφιβολία ότι ή εξέλιξη από τό διαζύγιο-κύρωση στό διαζύγιο-άποτυχία είναι δεμένη μέ τήν άναρρίχηση του συζυγικού μονοπυρηνικού νοικοκυριού.

Γι' αυτό νομίζουμε ότι ή σημερινή ανάπτυξη του διαζυγίου συνδέεται όχι μέ μία κρίση της ελληνικής οικογένειας αλλά μέ τήν αναδόμηση της, άναδόμηση ή όποία όπως είδαμε ήταν μία γενίκευση καί μία στερέωση του πυρηνικού νοικοκυριού.

Δέν είναι άσφαλώς άδιάφορο νά παρατηρήσουμε ότι αυτή ή αναδόμηση κάνει ιδιαίτερα κακό στά πλό ηλικιωμένα ζευγάρια.

Πράγματι τό 36,7% των ζευγαριών πού χώρισαν τό 1970 είχαν πάνω από 10 χρόνια κοινής συμβίωσης καί τό 27,9% είχαν μεταξύ 5 καί 10 χρόνων συζυγικής ζωής.

Όλα φαίνεται νά συμβαίνουν ως εξής:

Τό ότι είναι προπάντων οί μεσήλικες πού καταφεύγουν στό διαζύγιο αυτό σημαίνει μάλλον τήν άνικανότητά τους νά προσαρμοστούν στό καινούργιο τους περιβάλλον. Έχοντας παντρευτεί σέ ένα πιό παραδοσιακό πλαίσιο αυτό τούς φαίνεται πνιγηρό σύμφωνα μέ τό νέο σύστημα αξιών πού επιβάλλουν οί σύγχρονες σύνθηκες ζωής. Αντίθετα οί νέοι πού βρίσκονται στό δικό τους στοιχειό αντιμετωπίζουν καλύτερα τήν κατάσταση καί μένουν σχετικά πιό σταθεροί.

Όστόσο πρέπει νά ειπωθεί ότι παρατηρείται πρόσφατα στά έτη 1970 μία αύξηση του διαζυγίου στους νέους, πού όμως συμβαίνει στά πρώτα χρόνια του γάμου, κάτι πού κατά τή γνώμη μας επικυρώνει όσα είπαμε περί μεγαλύτερης άπαίτησης των νέων ως πρός τό γάμο.

Τέλος τά νέα νοικοκυριά άμφισβητούν τόσο λίγο τήν οικογένεια στήν Ελλάδα πού μία έρευνα πού έγινε τό 1972¹ απέδειξε ότι ενώ μόνο τά 60,6%

1. βλ. "Έρευνα Έθνικού Κέντρου Κοινωνικών Έρευνών υπό τόν γενικό τίτλο "οί νεαρές οικογένειες" Μαΐου 1971 καί Μαρτίου 1972. Κλειώς Πρεσβέλου καί 'Αφροδίτης Τεπέρογλου "Κοινωνιολογική ανάλυση του φαινομένου της έπρώσεως στον ελληνικό χώρο". Έπιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών. Έκδοση του Ε.Κ.Κ.Ε. τεύχος 28 Γ' τετράμηνο 1976 σελ. 282-284.

τῶν παντρεμένων γυναικῶν ἀπορρίπτουν μιὰ φιλελευθεροποίηση τοῦ διαζυγίου, ἀντίθετα τὰ 79,2% ἀπ'αὐτές διατυπώνουν ὅτι ἡ θέση τῆς γυναίκα εἶναι ἀποκλειστικά στό σπίτι.

Μ Ε Ρ Ο Σ Τ Ρ Ι Τ Ο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΑΠΟ ΤΗ ΦΥΛΗ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ, Η ΔΥΣΚΟΛΗ ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ΣΥΖΥΓΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΛΓΕΡΙΑ.

"Όταν ή πρώτη γενική απογραφή του πληθυσμού και του οικισμού της 'Ανεξάρτητης 'Αλγερίας διαπίστωσε, τό 1966, τήν γενίκευση, κατά 90% σ' όλόκληρη τή χώρα, του συζυγικού νοικοκυριού, βρισκόμασταν στό τέρμα μιās μακρās πορείας: εκείνης πού είδε τήν παραδοσιακή οικόγένεια νά χάνει τό κοινοτικό προστατευτικό της κουκούλι.

Είναι αλήθεια πώς οί στατιστικές κατηγορίες όπως είναι " τό νοικοκυριό " προσαρμόζονται λιγότερο ή περισσότερο στην πολύπλοκη κοινωνική πραγματικότητα πού αποτελεί ή οικόγένεια. 'Ελάχιστα προσαρμόζονται όταν αυτή απέχει πολύ άπ'όσα μπορούν νά έπινουσύν ή νά φαντάζονται οί κοινωνίες πού τίς έπλασαν.

Γι'αυτό δέν είναι τυχαίο πού οί έρευνες και οί διάφορες απογραφές περί τής άλγερινής οικόγένειας, δέν μάς μαθαίνουν σχεδόν τίποτα γι'αυτήν πριν τό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Μήν έχοντας καθοριστεί σέ σχέση μέ τήν άλγερινή πραγματικότητα αυτές οί στατιστικές κατηγορίες, "νοικοκυριό, έστία, στέγη ή σκηνή" παρέμειναν άναποτελεσματικές. Για νά ύώσουν άποτέλεσμα έπρεπε ή πραγματικότητα νά συναρμοστεί μ'αυτές, άφού δέν καταδέχτηκαν ποτέ νά τό κάνουν οί ίδιες. Μέ άλλα λόγια έπρεπε νά περιμένουμε τόν όρο "συζυγική οικόγένεια " νά καλύψει κάπως καλύτερα τήν άλγερινή καθημερινότητα . "Έπρεπε τό νοικοκυριό νά άνταποκρίνεται περισσότερο στην πραγματική οικόγένεια και άντίστροφα.

Αυτό θά έπιτευχθεϊ μόνο από τό 1948-1951, όποτε όχι μόνο οί άπογραφές γίνονται πιο άκριβεις, αλλά θά έχουμε έπίσης μιá πρώτη σημαντική έρευνα πάνω στά άλγερινά νοικοκυριά.

Ός τότε ή άλγερινή πραγματικότητα δύσκολα καθρεπτιζόταν μέ τίς στατιστικές κατηγορίες. Δέν συμμορφωνόταν μέ τούς αριθμούς και τήν ποσοτικο-

ποίηση όπως και η κοινωνία που της χρειάστηκε καιρό για να αφομοιώσει τις αξίες τις βασιζόμενες στο πνεύμα του οικονομικού ορθολογισμού. (1)

Για να γίνει αντιληπτή αυτή η πραγματικότητα, άλλες κατηγορίες ήταν επιθυμητές, παράλογες ίσως για τον στατιστικολόγο, έκφραζαν ωστόσο την έρωτωμένη κοινωνία. Αυτές οι κατηγορίες λεγόταν γένος "αδρούμ", τμήμα φυλής: "φέρκα", συνοικία: "ζένκα, χούμα" αυλή "χάρα, μράχ" ή άκωμα ευρύτερες όπως είναι η φυλή "άρς, θάκβιλτ" τό χωριό και η πόλη. "θαντάρθ, μεντίνα".

Ένα κοινό σημείο σ'όλες αυτές τις ονομασίες, είναι ότι καθορίζανε κοινότητες που όλες, αλλά η κάθε μία με τό δικό της τρόπο, αποτελούσαν έναν τρόπο ύπαρξεως της οικογένειας.

Συνιστούσαν τόν κοινωνικό χώρο της οικογένειας.

Μέχρι τήν άφιξη τών Γάλλων τό 1830 ή 'Αλγερία ήταν μιά χώρα κοινοτήτων, μιά χώρα σχεδόν χωρίς Κράτος, τόσο αυτό ήταν μακρυνό και ξένο(Τουρκικό) για τήν συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού.

Η οικογένεια έντασσόταν σε διάφορα κοινοτικά σύνολα ευδιάκριτα από τό μέγεθος και τή δομή τους. Αναγνωρίζονταν grosso modo δύο τύποι κοινοτήτων.

1ον) Οι πραγματικές και μη έξ αίματος κοινότητες: ήταν από τις ευρύτερες στις μικρότερες: ή φυλή, τό τμήμα φυλής, τό γένος και τέλος, ή οικογενειακή κοινότητα (communaute familiale) ή σύνθετη οικογένεια (joint family).

2ο) Οι έκ γειτονίας κοινότητες στηριγμένες στην έδαφικότητα, είναι τά χωριά και οι συνοικίες τών παραδοσιακών πόλεων.

1ον Η φυλή

Τί είναι μιά φυλή στην 'Αλγερία και πιο γενικά στό Μάγρεμπ;

"Αν ακούγαμε τά μέλη της θά ήταν μιά "μεγάλη οικογένεια" ή "οικογένεια τών οικογενειών". "Όλα τά μέλη μιās φυλής αποδίδουν λοιπόν μεταξύ τους μιάν έξ αίματος συγγένεια. Μήπως τό να είναι κανείς μέλος μιās φυλής

1) βλ. Pierre Bourdieu: "The attitude of the Algerian peasant toward time" in "Mediterranean Countrymen" Edited by Julian Pitt. Rivers Mouton and Co. Paris-La Haye 1963 pp. 55-72

δέν λέγεται παιδί του τάδε "Αθ..., ουλέντ..." όπως ακριβώς σε μιά οικογένεια;

Όστόσο με την παρατήρηση αντιλαμβανόμαστε σύντομα ότι τέτοιο πράγμα δεν ισχύει.⁽¹⁾ Οι γενεαλογικές ανασυστάσεις και τα ιστορικά χρονικά των διάφορων τμημάτων, που αποτελούν μιά φυλή, αποκαλύπτουν ότι τις περισσότερες φορές αυτές δεν έχουν στην πλειοψηφία τους κανέναν έξ αίματος δεσμό μεταξύ τους, αν και, με τον καιρό, μερικά γένη ή άλλες ομάδες χάρις στην φυλετική ένδογαμία κατέληξαν να διεγείρουν ανάμεσά τους μιά πραγματική έξ αίματος συγγένεια. Αντίθετα ή υποθετική συγγένεια με τον μυθικό πρόγονο είναι, με την εξαίρεση μερικῶν γενεῶν, συχνά μειονοψηφικῶν, καθαρά άπατηλή. Έπομένως τό θεμέλιο τῆς φυλῆς δέν εἶναι ή συγγένεια.

Στήν Άλγερία τουλάχιστον παρατηρεῖται ότι πιό πραγματικοί εἶναι οἱ ὕεσοί υἱοθεσίας, ὑποτέλειας μιᾶς πιό αδύναμης ομάδας σε μιά ἄλλη ισχυρότερη. Τό τελευταῖο αὐτό γνώρισμα χαρακτηρίζει ἰδιαίτερα τίς φυλές τῆς Σαχάρα, ὅπου διαπιστώνεται μιά σαφής ἱεραρχία μεταξύ κυριαρχούσων ομάδων, ἀποκλειστικά πολεμιστῶν κτηνοτρόφων καί φόρου ὑποτελῶν ομάδων, πληβείων ἄν ὄχι δούλων, λίγο πολύ μόνιμα ἐγκαταστημένων πού συνυᾶζουν τήν περιστασιακή καλλιέργεια ὀμητριακῶν καί τούς φοινικῶντες. Εἶναι ὁ τύπος σχέσεων πού παρατηρεῖται ἀκόμα στίς μεγάλες ομάδες: Chaamba, νότιο ἀνατολικά τῆς Άλγερίας γύρω στήν ὄαση τῆς Ouargla, Reguibat στά νότια δυτικά σύνορα τῆς χώρας, στή Δυτική Σαχάρα ἢ ἀκόμα στούς Touareg στήν ἀλγερικῆ Κεντρική Σαχάρα καί πέρα. Ἡ περίπτωση τῶν Touareg εἶναι κάπως ἐκκεντρική (ἀφοῦ προέχει ἀπό τό ἀλγερινό ἀλλά καί μαγρεπινό πλαίσιο) καί σχηματική. Όστόσο ὅπως κάθε σχῆμα ὑπογραμμίζει χονδροειδῶς τά οὐσιώδη χαρακτηριστικά τοῦ συστήματος. Στούς Touareg παρατηρεῖται μιά αὐστηρή ἱεραρχία μεταξύ ομάδων πού ἀποτελοῦν, ἢ κάθε μία, κλειστή "κάστα": πολεμιστές, κληρικοί, ὑποκείμενοι (φόρου ὑποτελεῖς), δούλοι καί σιδηρουργοί.

Οἱ σχέσεις στενῆς ἐξάρτησης πού δεσμεύουν μεταξύ τους αὐτές τίς κάστες ὄν φθάνουν ὡστόσο μέχρι τήν ἔνταξή τους σε ἕνα ἴδιο σύνολο. Ὁ ἀμοιβαῖος τους ἀποκλεισμός ἐγγυᾶται ἀντίθετα τήν διατήρηση τῆς ἱεραρχίας.

Εἶναι ἀντίθετα ἢ τάση πρὸς τήν ἐξομολώση με τήν ἴδια φυλή καί ἡ υἱοθέτηση ἑνός κοινού ὀνόματος πού εἶναι ὁ κανόνας στή μαγρεπινή Άλγερία.

1) Βλ. Jacques Berque: "Qu'est ce qu'une tribu Nord Africaine" in L'éventail de l'histoire vivante. Hommage a L. febvre Paris Colin 1953 I 261-271.

Τό σύστημα είναι επίσης πιό ισοπολιτικό διότι δέν γνωρίζει τίς εξειδικεύσεις μεταξύ ομάδων ή τμημάτων φυλής πολεμιστών και μή πολεμιστών, κτηνοτρόφων και γεωργών. Είναι τά ίδια γένη πού είναι ταυτόχρονα πολεμιστές, ποιμένες και γεωργοί. Ώστόσο σέ μιά ίδια φυλή δέν λείπει ή ιεραρχία. Ώρισμένες ομάδες επιβάλλονται σέ άλλα μέ τή ύναμη και τό γόητρο τους πού μπορούν νά άντλοϋν, είτε από μιάν υποτιθέμενα πραγματική συγγένεια μέ τήν ιδρύτρια γενεά, (σέ μερικές φυλές μιά γενεά μόνο έχει τό δικαίωμα νά φέρει τό όνομα τής φυλής) είτε από τήν πολεμική ή θρησκευτική τους δύναμη.

Έπί πλέον, τά γένη ή τμήματα φυλής πού υίοθετούνται ή εντάσσονται είναι συχνά πολιτικά έκπτωτες ομάδες. Ώ ιστορική πορεία αϋτής τής παρακμής τους είναι τόσο πολύπλοκη όσο και άγνωστη. Άνήκει συνήθως όμως στίς θελκτικές πολεμικές περιπέτειες τών φυλών πού είναι συχνά μιά διαδοχή επιδρομών "γέζου" μέ στρατιωτικές νίκες και ήττες όχι άναγκαστικά μοιραίες. Καμμιά φορά συμβαίνει ώστόσο νά έγγραφεται στήν έθνική ιστορία του Μάγρεμπ όπου οί μεγάλες φυλετικές όμοσπονδίες έπαιξαν έναν έξοχο ρόλο. Ώ παρακμή μιάς φυλής συνέβαινε νά είναι επίσης άπλούστατα οικονομική όπως ακριβώς ήταν και ή εϋημερία της.

Μερικές φυλές τών όποιων τό έδαφος είναι ένας σταθμός στους μεγάλους έμπορικούς δρόμους, πού, από πάντα, συνέδεαν τήν Μαύρη Άφρική μέ τήν Μεσογειακή, μπορούσαν νά βρεθοϋν από τή μιά μέρα στήν άλλη ξεπερασμένες, όταν μιά όποιαδήποτε κρίση απέκλειε αϋτόν τό δρόμο από τό έδαφος τους.⁽¹⁾

Τά συντρίμια (γένη, τμήματα) τών έκπτωτων φυλών συγκεντρώνονται συχνά γύρω από ένα μόνο άλλο τμήμα, γένος ή άκόμα και γενεά περιφήμη για τήν πολιτική, πολεμική ή θρησκευτική της δόξα, μέ στόχο τήν προστασία ή άπλούστατα, σέ αναζήτηση γόητρου και κοινωνικής θέσης ή αξιώματος.

Όλοι βολεύονται σ'αϋτήν τήν συνθήκη, τό υίοθετημένο γένος όπως και τό υίοθετών. Τό ένα όπως και τό άλλο άποκτā χάρις σ'αϋτόν τόν σύνδεσμο μιά δύναμη και ένα αξίωμα πού δέν θά έλπριζε άλλοιως.

Μέ τόν καιρό όλοι καταλήγουν νά πιστεύουν ότι είναι ξαδέλφια αν όχι αδέλφια, και στό κάτω-κάτω μήπως δέν είναι αϋτό τό αΐσθημα του ότι ανήκουν

1) Βλ. Trabut et Mathieu: "Les Hauts plateaux oranais" Alger 1891.

Paul Pascon: "Le commerce de la Maison d'Illigh" Annales No 3 et 4. Mai-Aout 1980. Armand Colin pp. 701-729.

στην ίδια μεγάλη οικογένεια πού είναι τό ούσιώδες, περισσότερο από τήν πραγματικότητα αὐτῆς τῆς κοινῆς καταγωγῆς;

"Ἄλλωστε αὐτό τό σχῆμα τῆς υἰοθεσίας μιᾶς ομάδας ἀπό μιά φυλή δέν ἐπαναλαμβάνει ἄραγε ἐκεῖνο τῆς υἰοθεσίας ἑνός ἀτόμου ἀπό μίαν οἰκογένεια, συνήθεια γνωστή στούς βέρβερους ὑπό τό ὄνομα "εμεζέλ" στό Μέσο Ἄτλαντα, στή Σερσέλ καί κατά τή γνώμη τοῦ Marcy στή Μικρή Καβυλία. (1)

"Ὅχι λιγότερο συχνός εἶναι ὁ σχηματισμός μιᾶς φυλῆς γύρω ἀπό ἕνα "ἅγιο"(2) πρόσωπο τό "μ'ράμπετ". Τό σενάριο εἶναι γνωστό. Εἶναι στερεότυπο. Μιά μέρα οἱ κάτοικοι μιᾶς περιοχῆς βλέπουν νά ἔρχεται ἕνα κουρελιασμένο ἄτομο. Ἀπό τή λαλιά του καί τήν ἀλλόκοτη συμπεριφορά του ἀποκαλύπτεται ὅτι εἶναι ἕνας "φωτισμένος" καί θεωρεῖται "ἅγιος". Τότε σιγά-σιγά μαζεύονται γύρω του ὅλες οἱ ὑποβιβασμένες ομάδες, γένη, οἰκογένειες καί γενεές, πού ἀναζητοῦν δόξα, γόητρον, δύναμη ἢ προστασία καί ὅλες μαζί συνθέτουν μίαν ἰσχυρή καί σεβαστή φυλή. "Ὅλες οἱ φυλές τοῦ Μάγρεμτ πού φέρουνε τό ὄνομα Αθ σίδι..., Ουλεντ σίντι..., σχηματίστηκαν λίγο πολύ κατ'αὐτόν τόν τρόπο.*

Ἡ φυλή εἶναι ἐπομένως μιά πολιτική σύναψη, ἀποτέλεσμα τῆς σύγκλισης συμφερόντων διάφορων ομάδων σέ διάφορα ἐπίπεδα: α) οἰκονομικά: προστασία καί φύλαξη τῶν κοπαδιῶν καί ἀσφάλεια τῶν βοσκότοπων, ἐπιτήρηση τῶν πηγαδιῶν καί ὀργάνωση τῶν ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν, β) κοινωνικά: καταστολή τῆς ἐγκληματικότητος καί ἰσορροπία τῶν δυνάμεων μεταξύ γενῶν.

α) Ἡ προστασία καί ἡ φύλαξη τῶν κοπαδιῶν καί τῶν βοσκότοπων:

Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ φυλή ἔχει ἀκόμα μεγαλύτερη δύναμη, ἀριθμητική καί πολεμική, καί συνοχή ὅταν ἀφορᾷ στούς κτηνοτρόφους νομάδες. Μολονότι ἡ ἰδιοκτησία τοῦ κοπαδιοῦ εἶναι τοῦ γένους, οἰκογενειακή ἢ ἀκόμα ἀτομική, εἶναι καταφανές ὅτι ἕνα γένος μόνο του, ὅσο ἰσχυρό καί νά εἶναι, δέν μπορεῖ νά ἐξασφαλίζει τήν προστασία τῆς ἐναντίον ἐνδεχομένων ἐπιδρομῶν τῶν ἄλλων φυλῶν ἢ ἰσχυρότερων ομάδων. Δέν μπορεῖ ἐπίσης ἀπομονωμένα νά

1) Βλ. G.H. Bousquet: "Les Berbères "P.U.F. Paris 1957. pp. 106-107.

2) Βλ. E. Gellner: "Saints of the Atlas" Weindenfeld and Nicolson London 1969.

Abdallah Hammoudi. "Sainteté, pouvoir et Société: Tamgrout au XVIIe et XVIIIe siècle". Annales n° 3-4 Mai-Aout 1980. pp. 642-662
" " " " "

* Τό μόριο σίδι ἢ σίντι σημαίνει κύριος, δεσπότης, καί ἀναφέρεται στόν ἅγιο μυθικό ἰδρυτή καί ἐπομένως προστάτη τῆς φυλῆς.

φιλονικεί με μίαν άλλη φυλή τό δικαίωμα βοσκής "ασάμπα". Έκτός αν δέχεται τόν κίνδυνο τής καταστροφής του, ένα γένος ή μιά γενεά είναι υποχρεωμένο για νά επιζηήσει νά ένταχθεῖ σ'ένα ευρύτερο σύνολο πού είναι ή φυλή. Συμβαίνει μάλιστα τό νά ανήκει κανείς σέ μιά φυλή νά μήν είναι αρκετό για νά πετύχει αυτόν τόν σκοπό. Ό C. Bataillon(1) αναφέρει τήν περίπτωση όρισμένων τμημάτων τής φυλής Σαάμπα πού αντί νά μαρκάρουν τά κοπάδια τους μέ τό σημάδι τών διάφορων γενεών τους, χρησιμοποιούν τόν θυρεό τών προστατών τους, τών Ουλέντ Σίντι Σέιχ. Ακόμα πιο χαρακτηριστικό είναι τό γεγονός ότι μόνο οί φυλές τών μεγάλων νομάδων, τών όποιων τό έμβασό μετακίνησης είναι άπέραντο καί πού γιαυτό προσκρούουν αναγκαστικά τά έδάφη έχθρικών φυλών, διατηρούν άπόλυτα τά κοπάδια τους σέ κοινή ιδιοκτησία καί τά μαρκάρουν μέ τό μόνο έμβλημα τής φυλετικής όμοσπονδίας τους. Είναι ή περίπτωση τών Ρεγκιμπέτ. Γιαυτό δέν είναι τυχαίο πού ή ευρύτητα καί ή συνοχή τής φυλής έλλατώνονται βαθμιαία όταν περνάμε από πληθυσμούς μεγάλων νομάδων, άποκλειστικά κτηνοτρόφων, σέ πληθυσμούς νομάδων κτηνοτρόφων πού καλλιεργούν περιστασιακά δημητριακά ή άκόμα άπασχολούνται μέ τή δενδροκομία. Είναι ή περίπτωση τών Χαμιάν στίς άλγερινές στέπες, στό Ουέντ Ναμούς, τών Νεμέντσα του Αουράς, νότιο άνατολικά τής Αλγερίας, τών Σάιντ Ατμπα στήν περιοχή τής όασης Ουάργλα, τών Ουλέντ Νάιλ στό Ατλанта τής Σαχάρας μεταξύ τών όάσεων τής Μπίσκρα καί Λαγουάτ, στό Ουέντ Τζέντι, τών Ουλέντ Σίντι Σέιχ μεταξύ Μπρεζίνα καί Έλ Αμπιός (Νότια Όρανία) τών όποιων ένα τμήμα καλλιεργεί δημητριακά στό Ουέντ Ζεργκούν. Η φυλετική συνοχή έξασθενεί άκόμα περισσότερο στους πληθυσμούς πού συνδυάζουν μέ ίδιο τρόπο τήν κτηνοτροφία καί τή γεωργία, για νά γίνει άσήμαντη καί σχεδόν συμβολική στους πληθυσμούς τών γεωργών, όπου είναι ή κτηνοτροφία πού γίνεται περιστασιακή. Είναι οί δύο τελευταίοι αυτοί τύποι πληθυσμού, πού υπήρξαν πάντα οί συχνότεροι στήν Αλγερία. Είναι προφανές ότι αυτή ή μετάβαση από κτηνοτρόφους σέ γεωργούς είναι έπίσης έκείνη από νομάδες σέ έγκαταστημένους, περνώντας άπ'όλες τίς βαθμίδες του νομαδισμού στόν ήμινομαδισμό. Αυτή ή μετάβαση είναι άκόμα, στήν Αλγερία, γεωγραφικά προσανατολισμένη από τό Νότιο στό Βορρά, δηλαδή από τίς στεγνές ζώνες τής Σαχάρα, στίς εύκρατες ζώνες του μεσογειακού παραθαλάσσιου (Τελλ.) περνώντας από τίς ήμίστεγνες ζώνες τών ύψηλών πεδιάδων τής

1) Claude Bataillon. "La Tribu" in Nomades et nomadisme au Sahara. UNESCO Paris-Munich 1963 pp. 25-36

Όρανίας, του Τιττερί (κεντρική Άλγερία) και της Κωνσταντινίας.

Η δύναμη και η συνοχή της φυλής αντανακλούνται λοιπόν στο μέγεθος της που ελαττώνεται βαθμιαία μαζί τους. Έτσι ενώ οι μεγάλες φυλές κτηνοτρόφων της Σαχάρας, που συγκεντρωμένες σε στερεές όμοσπονδίες, αριθμούσαν μέχρι 12.000 άτομα, όπως οι Ρεμγιμπέτ⁽¹⁾, τον αριθμό των 3000 προσώπων που περιλάμβανε τό 1870, κατά μέσο όρο, μία άλγερινή φυλή (όχι της Σαχάρας) μαρτυρεί για την αδυναμία του φυλετικού θεσμού στους Άλγερινούς, που είναι ένας λαός που συνδυάζει γεωργία και κτηνοτροφία από την αρχαιότητα⁽²⁾, ένας λαός ήμινομάς ή ήμιεγκαταστημένος. Η φυλετική όμοσπονδία δεν έχει, ούτε αυτή, μεγάλη συνοχή στην Άλγερία και δεν είναι οραστική παρά μόνο σε περίοδο επικείμενου κινδύνου.

Δέν μπορεί τότε να μὴν αναφέρουμε την άποψη των Κοβαλενσκι και Μαρξ (3), που θεωρούν ότι ο φυλετικός θεσμός είχε, από καιρό, εξαλειφθεί στη Βόρεια Άφρική, όταν τον επανέφεραν οι Άραβες. Στους Βέρβερους ή μόνη σύνοχη ευρύτερη ομάδα παρέμενε τό γένος.

Όστόσο παραμένει τό γεγονός ότι ο φυλετικός θεσμός είναι μία προσαρμογή στο περιβάλλον και στον τρόπο ζωής. Είναι μία πολιτική ανάγκη, ένα έμβρυακό Κράτος.

Η βαθμιαία ελάττωση της φυλετικής συνοχής που αναφέραμε, είναι έπίσης εκείνη που παρατηρείται πολιτικά όσο πλησιάζουμε προς τό βορρά, δηλαδή στις περιοχές που ελέγχονται από τό κεντρικό Τουρκικό Κράτος και τις φυλές "Μαχζεν"* που ήταν στην ύπηρεσία του.

Αυτή ή δυαδικότητα Νότου Βορρά, είναι φυσικά σχηματική και έτσι δείχνει μόνο τά γενικά χαρακτηριστικά. Υπάρχουν σημαντικές μεταβολές από Δύση προς Άνατολή αλλά και ρήγματα στην ίδια περιοχή όπως είναι τά βου-

- 1) J. Bisson: "Nomadisation chez les Reguibat-Le Gouacem" in Recherche sur la zone aride. UNESCO. 1963 N.S. 62/III Imp. Oldembourg. Graphische. Betriebe. GMB H. Munich. p. 51 και C. Bataillon op. cit.p.27.
 - 2) βλ. Ηροδότου Ιστοριών. Δ. IV 168-192. The History of Herodotus Translated by George Rawlinson Manuel Kcmro ff ed. Tudor Publishing Company. New York 1956. pp. 256-263.
 - 3) M. Κοβαλενσκι: "Le systēme foncier communautaire, causes, déroulement et conséquences de sa décomposition," Moscou 1872.
K. Marx "Le systēme foncier en Algérie au moment de la conquête française" in "Sur les sociétés précapitalistes" C.E.R.M. Editions Sociales Paris 1973. pp. 382-400.
- * "Μαχζέν" σημαίνει "άποθήκη" και κατ'έκταση "Κράτος".

νά καί οἱ δάσεις.

Ἐάν καί βρίσκονται στό Νότο οἱ δάσεις, κατοικοῦνται ἀπό γεωργούς ἀνάμεσα στους ὁποίους τά γένη καί ἡ σύνθετη οἰκογένεια (joint family) παραμένουν ὁ κανόνας. Αὐτό ὅμως δέν ἐμποδίζει καθόλου τίς σχέσεις ἐξάρτησης καί πελατείας (clientelisme) πού τούς συνδέουν μέ τούς νομάδες τῆς Σαχάρας. Ἐξ ἄλλου μολονότι βρίσκονται στό Βορρά οἱ καβύλοι ὄρεινοί διέφευγαν ἐντελῶς ἀπό τόν ἔλεγχο τοῦ κεντρικοῦ Κράτους.

Ἐν περιλήψει μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἡ φυλή εἶναι κατά κάποιον τρόπο ὁ κοινωνικός χῶρος τοῦ νομάδος, ἕνας χῶρος μεταφερτός, σάν τῆ σκηνή, καί ἀντίστοιχος στήν ἐδαφικότητα τῶν ἐκ γειτονίας κοινοτήτων τοῦ μόνιμα ἐγκατεστημένου.

Ἡ ἐπέμβαση τῆς φυλῆς στή ζωή τῆς οἰκογένειας δέν εἶναι ἐπομένως ποτέ ἄμεση. Ἐκτυλίσσεται κλιμακωτά διά μέσου τοῦ τμήματος φυλῆς πού τό ἴδιο ἀνατρέχει στό γένος. Μέ ἄλλα λόγια κάθε ομάδα δέν μπορεῖ νά παρεμβαίνει παρά μόνο σ' ἐκείνη πού τῆς εἶναι ἀμέσως κατώτερη, τό τμήμα φυλῆς στό γένος, τό γένος στή σύνθετη οἰκογένεια καί αὐτή στό συζυγικό νοικοκυριό.

Γιά νά σχηματίσουμε μιάν ἰδέα γιά τά ἀντίστοιχα μεγέθη αὐτῶν τῶν διάφορων ομάδων ἄς ποῦμε ὅτι:

- Ἡ φυλή μπορεῖ νά περιλαμβάνει ἀπό δύο μέχρι τέσσερα τμήματα φυλῆς.
- Τό τμήμα νά περιέχει ἀπό ὅεκα ὡς τριάντα σύνθετες οἰκογένειες.
- Καί, τέλος, μιá σύνθετη οἰκογένεια νά ἔχει ἀπό τρία μέχρι μιá δεκάδα συζυγικά νοικοκυριά, ὁπότε γίνεται ἕνα πραγματικό γένος.

Ἡ G.H. Bousquet δίνει μεγαλύτερα μεγέθη ἀλλά τά στατιστικά ὑεδομένα⁽¹⁾ καί ἡ πρόσφατη παρατήρηση τῶν μεγάλων νομάδων προτρέπουν σέ περισσότερη ἐπιφύλαξη. Ὅπως ὁπως τό προαναφέραμε, τά ποσοτικά (τοῦ μεγέθους) καί τά ποιοτικά (τῆς δομῆς) ὅρια τοῦ καθενός ἀπ' αὐτά τά συγκροτήματα εἶναι ὄχι μόνο μεταβλητά, ἀλλά καί δέν συμπίπτουν. Ἡ μετάβαση ἀπό μιá μικρή ομάδα σέ μιάν ἄλλη εὐρύτερη γίνεται ἀνεπαίσθητα, χωρίς νά ἐκτελοῦνται ἀναγκαστικά δομικές ἀλλαγές.

β) Οἱ ἐκ γειτονίας κοινότητες:

Διακρίνονται δύο εἴδη ἐκ γειτονίας κοινοτήτων:

- Οἱ κοινότητες τῶν χωριῶν, πού στήν Ἀλγερία εἰκονογραφοῦνται καλά ἀπό τήν καβυλική πόλη "Θέντερθ".

1) G.H. Bousquet : "Les Berbères" P.U.F. Paris 1957 pp. 106-107.
βλ. J. Bisson op. cit. p. 52.

- Οί συνοικιακές κοινότητες τῶν παραδοσιακῶν πόλεων.

Οἱ κοινότητες τῶν χωριῶν εἶναι μιά συγκέντρωση οἰκισμῶν τῶν ὁποίων ὁ καθένας στεγάζει ἓνα γένος "θάχαρυβθ". Συχνά τέθηκε τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στή "θέντερθ", καβυλική πόλη, καί τή φυλή "Ἄρς"(1). Ὑπάρχει ἀραγε ἀντιστοιχία μεταξύ τῆς ἐδαφικότητας τῆς μιᾶς καί τόν κοινωνικό χῶρο τῆς ἄλλης; Μὲ ἄλλα λόγια, τὰ διάφορα γένη πού συνιστοῦν ἓνα καβυλικό χωριό ἔχουν μεταξύ τους μιά βιολογική συγγενική σχέση κρυσταλλωμένη στό φυλετικό σύνολο "Ἄρς" ἢ ἡ συγκέντρωσή τους εἶναι μόνο περιστασιακή, ἱστορική; Στὴν πραγματικότητα, λίγο μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἡ ἀπάντηση. Αὐτό πού παραμένει οὐσιαστικό, εἶναι, ὅτι τὸ καβυλικό χωριό ἀσκεῖ, σέ ἓναν λαὸ ἐγκαταστημένων γεωργῶν, τίς ἴδιες λειτουργίες πού ἐξασφαλίζει ἡ φυλή στοὺς νομάδες κτηνοτρόφους, δηλαδή τὴν οἰκονομική ἀλληλεγγύη, τὴν πολιτική ὀργάνωση καί τὴν ἰσορροπία μεταξύ τῶν γενῶν.

Οἱ συνοικιακές κοινότητες τῶν παραδοσιακῶν πόλεων:

Πρόκειται προπαντός γιὰ τίς συνοικίες τῶν παραδοσιακῶν πόλεων ὅπως εἶναι ἡ Τιλιμσέν, ἡ Νεδρόμα, τὸ Μοσταγάνεμ, ἡ Κωνσταντίνη, ἡ Βεγέϊθ καί τὸ Ἀλγέρι, ἢ ἐπίσης οἱ ὁάσεις τῆς Σαχάρας πού ἐξασφαλίζουν στὴν οἰκογένεια ἓνα περιβάλλον πού διαφυλάσσει τὴν ἰδιαίτερη ζωὴ τῆς. Σ'αὐτές τίς πόλεις οἱ δρόμοι εἶναι σέ δαίδαλους, καί ἐκεῖ ὅπου κατοικοῦν οἰκογένειες καταλήγουν πάντα σέ ἀδιέξοδα. Σ'αὐτά τὰ ἀδιέξοδα μπαίνουν ἀπὸ μιά πύλη ἑνὸς περιφράγματος πού, ἀπὸ μακριά, μεταπίθει τόν ξένο, ὅπως στό πλησιάζμα ἑνὸς ὄρεινοῦ χωριοῦ ἢ ἑνὸς κύκλου σκηνῶν στὰ ἐδάφη μιᾶς φυλῆς. Μιά μεγάλη ἀλληλεγγύη παρατηρεῖται μεταξύ τῶν διαφόρων οἰκογενειῶν μιᾶς ἴδιας αὐλῆς, "χάρα" ἢ ἑνὸς ἴδιου δρόμου "χούμα" ἢ "ζένκα", κυρίως διὰ μέσου τῶν γυναικῶν πού ἀνταλλάσσουν ὑπηρεσίες, δανεισμούς μαγειρικῶν ἢ οἰκιακῶν σκευῶν, ἐπισκέψεις καί ὀργάνωση τῶν οἰκογενειακῶν γιορτῶν κ.λ.π.

1) Emile Masqueray "La formation des cités chez les populations sédentaires de l'Algérie (Kabyles du Djurdjura, Chaouïa de l'Aurès, Bēni-Mezab)". Paris Leroux 1886.

Robert Montagne: "Les Berbères et le Makhzen dans le sud du Maroc". 1930

Marcel Larnaud: "Le groupement de la population Berbère dans la Kabylie du Djurdjura." Cinquantenaire de la faculté d'Alger. Société Historique Algérienne 1932. pp 269-293.

J. Stambouli: "Structure urbaine en Grande Kabylie" ALGERIA n° 50 1957.

Όχι μόνο τό περίφραγμα "μράχ" επιτρέπει μιὰ μεγάλη ἐλευθερία κινήσεως στίς γυναῖκες, πού σ'αυτόν τόν χῶρο δέν ζοῦν κλεισμένες, ἀλλά ἐξασφαλίζει ἐπίσης τήν κοινωνικοποίηση τοῦ παιδιοῦ.

Ὁ ἀστός πού μεγάλωσε σ'αυτό τό περιβάλλον, παραμένει δεμένος μέ τήν συνοικία του, ὅσο ὁ νομάς μέ τό γένος ἢ τή φυλή του.⁽¹⁾ Ὡς πρός τά παιδιὰ τῆς ἡλικίας του, θά ἀποτελοῦν ὀλόκληρή του τή ζωή, τούς καλύτερους ἄν ὄχι τούς μοναδικούς φίλους. Εἶναι αὐτά τά παιδιὰ τῆς συνοικίας "ουλεντ ἐλ χούμα" πού θά τοῦ συμπαρασταθοῦν στίς μεγάλες στιγμές τῆς ζωῆς του, περιτομή, γάμος, καί πού θά τόν τιμήσουν στόν θάνατό του.

Εἶναι λοιπόν ὅλες αὐτές οἱ κοινότητες πού ἀποτελοῦσαν τόν κοινωνικό χῶρο, τό προστατευτικό κουκούλι τῆς παραδοσιακῆς οἰκογένειας, πού θά τιναχθοῦν κάτω ἀπό τά χτυπήματα τοῦ ἀποικιοκρατισμοῦ καί τοῦ καπιταλισμοῦ στήν Ἀλγερία.

I. Ἡ ἀποδιοργάνωση τῆς κοινοτικῆς κοινωνίας.

Ὅταν ὁ κύριος Lestiboudois παρουσίασε τόν ἀπολογισμό του γιά τήν κατάσταση τοῦ ἀποικισμοῦ, τό 1853, διατύπωσε σαφέστατα τούς στόχους τοῦ ἀποικιακοῦ Κράτους:

"Τό Κράτος ἔχει σάν ἀποστολή νά ἐξασφαλίζει τίς ἀπαραίτητες συνθηκες τῆς ἀποικιακῆς εὐημερίας, ... αὐτές εἶναι:

1ον) Ἡ ἀσφάλεια.

2ον) Ἡ ἔκταση τῆς γῆς.

3ον) "Ἐνα ἐλεύθερο πολίτευμα, δηλαδή ἡ ἐλεύθερη δρᾶση τῶν ἀτόμων καί ἡ ἐλεύθερη διάθεση τῶν περιουσιῶν.

4ον) Τά μέσα συγκοινωνίας.

5ον) Μιά ἀγορά, ὅπου οἱ ἀποικιοὶ θά μπορέσουν κατά ἀσφαλῆ τρόπο νά διοχετεύουν τά προϊόντα τους".

Ἴδού, λοιπόν, ἕνα ὀλόκληρο πρόγραμμα ... ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ.

Βέβαια, ὁ ἀποικισμός ἦταν ἀκόμα στίς ἀπαρχές του, συγκεντρώνοντας σέ ἔκταση 365.000 ἐκτάρια, κι ὅμως ἔδωσε ἤδη σοβαρά χτυπήματα στή φυλετική ὀργάνωση, ἀποστερώντάς την ἀπό τούς βοσκότοπους της, πού ἐντάχθηκαν στά κτήματα τοῦ ἀποικιακοῦ Κράτους.

1) βλ. Jacques Berque: "Le Maghreb entre deux guerres" Ed. du Seuil Paris 1962. pp. 191-199.

Τή στιγμή τῆς κατάκτησης τῆς Ἀλγερίας τό 1830 ἡ γῆ καταμεριζόταν ὡς ἐξῆς: (1)

- 1.500.000 ἑκτάρια κρατικῆς ἰδιοκτησίας, πού καπαρώθηκαν ἀπό τό Τουρκικό Μπέιλικ στίς φυλές πού ἀρχικά τά χρησιμοποιοῦσαν γιά βοσκή. Τό Μπέιλικ τά ἔβαζε νά καλλιεργηθοῦν γιά δικό του λογαριασμό ἢ τά νοίκιαζε σέ ἀντάλλαγμα στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν.

- 3.000.000 ἑκτάρια ἀκαλλιεργητῆς γῆς πού λεγόταν "Μπλέντ Ἐλ Ἰσλάμ", σέ κοινή ἰδιοκτησία ἐλεγχόμενα ἀπό τό τουρκικό Κράτος, πού ὅμως χρησιμοποιοῦσαν γιά νομή οἱ φυλές.

- 3.000.000 ἑκτάρια γῆς σέ οἰκογενειακή ἰδιοκτησία "μέλκ" τῶν ὀποίων τό μισό ἦταν ἤδη ὑπ'αὐτό τό καθεστῶς στούς Βέρβερους⁽²⁾ τῆ ρωμαϊκῆ ἐποχῆ, τό δέ ὑπόλοιπο μισό, στήν τουρκική ἐποχή.

- 5.000.000 ἑκτάρια γῆς πού οἱ φυλές διατηροῦσαν σέ ἀδιαίρετη κάρπωση.

- καί τέλος 3.000.000 ἑκτάρια στίς ὁάσεις τῆς Σαχάρας τῶν ὀπίων ἕνα μέρος ἦταν οἰκογενειακή ἀδιαίρετη ἰδιοκτησία καί τό ἄλλο ἀτομική ἰδιοκτησία.

Τό 1919 μπορούσε κανεῖς νά ὑπολογίσει τή σοβαρότητα τοῦ χτυπήματος πού δέχτηκαν οἱ φυλές, ἀπογράφοντας μόνο 2.766.934 ἑκτάρια ἀδιαίρετης φυλετικῆς γῆς "Ἄρς" ἀπό τά 9.226.968 ἑκτάρια πού ἔμειναν στούς Ἀλγερινούς. Τά ἰδιωτικά κτήματα συγκεντρώνουν τότε 646.034 ἑκτάρια, τῶν ὀπίων 223.066 ἑκτάρια εἶναι παλιές φυλετικές ἰδιοκτησίες πού ἰδιωτικοποιήθηκαν. Πρίν ἀπ'αὐτά ἔγινε ἡ συμπίεση τῶν φυλῶν ἀπό τό 1851 ὡς τό 1861, πού ἔπληξε 16 φυλές σέ 343.387 ἑκτάρια τῶν ὀπίων 61.363 ἑκτάρια ἔμειναν στό Κράτος. Ἐπειτα ἀκολούθησε τό senatus consulte τοῦ 1870 πού ἀγγίξε 372 φυλές καί τελικά ἀπό τό 1887 ὡς τό 1899 ἐντάχθηκαν στήν κρατική περιουσία 957.000 ἑκτάρια πού ἀρπάχθηκαν ἀπό 224 φυλές. Ὡστόσο οἱ φυλές ἄντεξαν καλά, παρά τό ἄρπαγμα τῆς γῆς καί τίς ἀποστερήσεις τῶν βοσκοτόπων, λόγῳ ὀῆθεν ἀκαλλιεργείας καί πού εἶχαν καταστρεπτικές συνέπειες στήν κτηνοτροφία.

1) Καί τί στατιστικά στοιχεία πού μάζεψε ὁ βουλευτής Warnier καί ὅπως τά ἔδωσε στή γαλλική ἐθνική Συνέλευση τοῦ 1873. Βλ. K.Marx "Le système foncier en Algérie au moment de la conquête française" in "Sur les Sociétés Pré. capitalistes" C.E.R.M. Éd.Sociales. Paris 1973.pp.390-391.

2) Βλ. Richard W.Bulliet: "Botr et Beranès. Hypothèses sur l'Histoire des Berbères" in Annales No 1 Janvier février 1981. pp.104-116.

Ἡ ἐλάττωσις τῶν φυλετικῶν κοπαδιῶν ἐγένετο ὡς ἐξῆς*: Ἀνήκαν στίς φυλές:

- τό 1865: 8.000.000 πρόβατα καί 1.000.000 βοοειδή.
- τό 1885: 7.700.000 πρόβατα καί 1.071.000 βοοειδή.
- τό 1900: 6.300.000 πρόβατα καί 846.000 βοοειδή.

Οἱ φυλές ὅμως δέν ἄντεξαν τήν βίαιη εἰσαγωγή τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας⁽¹⁾, ὅπως τήν ἐπέβαλε ὁ νόμος Warnier τοῦ 1973 στίς οἰκογένειες πού μέχρι τότε ζούσαν ἐξ ἀδαιρέτου. Ὁ νόμος αὐτός σκόπευε νά ἐπιτρέψει τήν κινητοποίηση τῆς γῆς πρός ὄφελος τῶν ἀποίκων. Ἔτσι καί ἐγένετο. Οἱ ἀποικοὶ πού ὡς τότε συγκροῦνταν μέ τήν ἀδαιρέτη ἰδιοκτησία, στίς ἀπόπειρες τους νά ἀγοράσουν τό παραμικρό κομμάτι φυλετικῆς γῆς θά μπορέσουν ἐφεξῆς νά τό κάνουν. Τά πιά δόλια νομικά τεχνάσματα χρησιμοποιήθηκαν γι' αὐτόν τό σκοπό, ἀπό τά ὅποια τό πιά περίφημο ἦταν ἡ λεγόμενη "μέθοδος τῆς νομιμοποίησης".

Οἱ οἰκογένειες, πού, μέσα σέ μιά φυλή, δέν γνώριζαν ἄλλο σύστημα ἀπό τήν ἐξ ἀδαιρέτου κάρπωση τῆς γῆς ἐγέναντο ξαφνικά ἀπό νομικό θαῦμα συνιδιοκτῆτριες. Ἐπομένως, ἡ παραμικρή συναλλαγή ἀκινήτων πού προκάλεσε κάποιος κερδοσκόπος, ἐπέφερε ἀναγκαστικά μιά δίκη πού ἔθετε τό πρόβλημα τοῦ κληρονομικοῦ καθεστώτος. Ἐπρεπε λοιπόν νά καθοριστοῦν οἱ ἀντίστοιχοι κληρονομοὶ ὅλων ἐκείνων πού κατεῖχαν γῆ ἐξ ἀδαιρέτου. Αὐτό ἦταν τό μῆλο ἔριδος στούς κόλπους τῆς φυλῆς, περισσότερο ἐπιβλαβές γιά τήν ἐνότητα καί τήν συνοχή τῆς ἀπό τήν ἴδια τήν ἀπώλεια τῆς γῆς. Ἐβλεπε κανεῖς οἰκογένειες, συχνά συγγενεῖς, νά συγκροῦνται ἀπό δικαστήριον σέ δικαστήριον, νά ἐπενδύουν ὀλόκληρη τήν περιουσία τους σέ ἀτέλειωτες ὑίκες, ὑπέρμετρα ἐξογκωμένες (ἀφοροῦσαν μηδαμινά μερίδια). Ἡ ἴδια ἡ ἀντιδικία μετροῦσε περισσότερο ἀπό τό ἀντικείμενό της. Τό φιλότιμο ἐπέβαλε σέ μιά οἰκογένεια νά μήν χάνει δίκη, καί αὐτό δημιουργοῦσε κληρονομικές ἔχθρες".

"Ὅλες οἱ δίκες παραμένουν πιθανές (...). Σέ ὀρισμένες φυλές, λένε οἱ οἰκοκτῆτες, δέν ὑπάρχει κομμάτι γῆς πού νά μήν ἐγένετο ἀντικείμενο μιάς δίκης, οὔτε οἰκογένεια πού νά μήν ἔχει μιά "χοντρή" (ὑπόθεση) στό βάθος τῆς καλύβας της. Ὑπάρχουν μέρη, μάς πληροφοροῦν ἀκόμα, ὅπου οἱ ἰθαγενεῖς

1) βλ. Augustin Bernard et N. Lacroix. "L'évolution du nomadisme en Algérie". Jourdain. Alger, Challamel Paris 1906. p. 301-302.

* Πηγή: Charles Robert AGERON. "Histoire de l'Algérie Contemporaine" P.U.F. Paris 1977. p. 56.

πληρώνουν, σέ δικαστικά έξοδα συνολικά ποσά μεγαλύτερα από τό σύνολο τῶν φόρων τους, "άσούρ" καί "ζεκάτ". (...). Τά πράγματα εἶναι σέ τέτοιο σημεῖο πού μερικοί ἰσχυρίστηκαν ὅτι τά κτήματα πού ἀγοράζονται εὐκολότερα, παρ' ὅλες τίς διοικητικές ἀργοπορίες καί τή διαδικασία τοῦ νόμου τοῦ 1897, εἶναι τά ἀνάπαλλοιριωτα κτήματα δηλαδή "άρς" (1).

Ἐπί πλέον στόν καθαρισμό τῶν παραχωρημένων μεριδίων οἱ γάλλοι εἰρηνοδίκες ἀνατρέχουν, διά μέσου τῶν "κάδι"*, στό μουσουλμανικό κληρονομικό νόμο, ὁ ὁποῖος, βασισμένος στήν ἀνασύσταση τοῦ γενεαλογικοῦ δέντρου, κατέληγε στήν ἔσχατη κατάτμηση τῆς γῆς κληροδοτῶντας σχεδόν ὅλα τά άτομα. Αὐτός ὁ μουσουλμανικός νόμος ἀπορρίφθηκε ἀπό τίς ἀλγερινές φυλές ἀκριβῶς ἐπειδὴ δέν ἔλαβε ὑπ' ὄψη μιά θεμελιώδη προϋπόθεση: τή διαφύλαξη τῆς ἀκεραιότητος τῆς γῆς πρὸς ὄφελος τῆς ομάδας. Ἐφ' ὅσον ὁ μουσουλμανικός νόμος εἶναι πολύ ἀτομιστικός, οἱ φυλές προτιμοῦσαν ἀπό πάντα τόν ἀγραφο νόμο τοῦ ἔθιμου. Ἔτσι πρὶν τό 1873 ὅταν συνέβαινε ἕνα μοίρασμα, ἤταν πάντα ἡ φυλετική συνέλευση "τζεμά" πού τόν πραγματοποιοῦσε, φροντίζοντας, πρὶν ἀπ' ὅλα, νά διαφυλάξει βιώσιμα μερίδια.

Οἱ γάλλοι εἰρηνοδίκες ὅμως, ἀγνοώντας τέτοιες μέριμνες κατέληγαν νά ἀποδίνουν παράλογους κλήρους. Ἔτσι κατὰ τόν Rouyenne(2):

"Ὁ εἰρηνοδίκης τῆς Menerville σημείωσε ὅτι, στό διοικητικό του διαμέρισμα, ἐπίτροποι ἐρευνητές πού ἐφαρμόζουν αὐστηρά τόν κληρονομικό νόμο ἔφθασαν στό σημεῖο νά ἀποδίνουν τά ἀκόλουθα μερίδια μέ βάση τίτλους ἰδιοκτησίας:

9/10.000 ἐπί ἀδιέραιτο ἀκίνητο τῶν 3,3 στρεμμάτων

158/100.000 ἀπό τεμάχιο τῶν 14,9 στρεμμάτων

4/1.000 ἐπί 2,5 στρέμματα

Θά μπορούσα προσέθετε ὁ κρατικός λειτουργός νά ἀναφέρω, ἐπ' ἀπειρον, ἄλλα παραδείγματα βγαλμένα, ὅπως ὁ προηγούμενος, ἀπό τίτλους πού ὑπεβλήθησαν στό δικαστήριο."

Οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς κατάτμησης τῆς κτηματικῆς περιουσίας στήν

1) Louis Vignon: "Un programme de politique coloniale. Les questions indigènes."

2) Rouyenne: "Étude sur l'indivision arabe" in Bulletin de la Réunion d'Études Algériennes No mars-juillet. 1913.

* Κάδι: παραδοσιακός δικαστής.

κοινοτική οικόγένεια είναι καταφανείς. Μην μπορώντας νά επιζήσουν πάνω σέ τόσο στενά μερίδια πολλές οικόγένειες βρέθηκαν υποχρεωμένες νά τά πουλήσουν. Θεωρεΐται ὅτι χρειάζονται ἀπό 5 ὡς 10 ἑκτάρια γιά νά ζήσει μιὰ οικόγένεια τῶν πέντε μέ ἕξι μελῶν (πέντε ἑκτάρια σέ ἀρϋευόμενη γῆ, πολύ περισσότερο σέ ξερή καλλιέργεια).

Ἔτσι πουλήθηκαν, ἀπό τό 1880 μέχρι τό 1913, 200.000 ἑκτάρια γῆς ἀπό 45.000 οικόγενειάρχες στούς τρεῖς νομούς τοῦ Ἀλγεριοῦ, τοῦ Ὀράν καί τῆς Κωνσταντίνης⁽¹⁾. Οἱ ἀπό δῶ καί πέρα χωρίς γῆ ἀγρότες ἀναγκάστηκαν νά προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους στούς ἀποίκους, πρῶτα, σάν ἐπίμορτοι "χαμές" ἔπειτα ὄλο καί συχνότερα σάν ἐργάτες γῆς (ouvriers agricoles). Ἡ διαφοροποίηση αὐτή σέ κοινωνικές τάξεις θά εἶναι ἕνα καινούργιο χτύπημα ἐναντίον τῆς κοινοτικῆς ἀλληλεγγύης στόν ἀγροτικό κόσμο. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἰδιοκτῆτες, τῶν ὀποίων ἡ πλειοψηφία κατέχει λιγότερο τῶν 10 ἑκταρίων, δέν μπόρεσαν νά διατηρηθοῦν πολύ καιρό. Κακά ἐφοδιασμένοι ἀπό ἐργαλεῖα, παραδομένοι στίς τοκογλυφικές πράξεις καί στούς νόμους τῆς ἀγορᾶς πού ἀγνοοῦσαν καί πού τοὺς ἦταν δυσμενεῖς, δέν ἄργησαν κι αὐτοῖ νά μετατραποῦν σέ μεσιτάρχους στά ἴδια τά κτήματά τους γιά λογαριασμό τῶν ἀποίκων ἢ τῶν μεγάλων ἀλγερινῶν κτηματιῶν.

Ἡ προλεταριοποίηση τῶν ἀλγερινῶν ἀγροτικῶν μαζῶν ἀπό τό 1900 ὡς τό 1930.

Σχέση μέ τή γῆ	1900 (1)		1914 (2)		1930 (3)	
Ἴδιοκτῆτες	1.768.085	54,7	1.775.603	48,6	1.338.000	52,06
Κολλῆγοι	107.499	3,3	107.637	3,5	55.000	2,14
Μεσιτάρχοι	998.935	30,9	1.147.476	31,4	713.000	27,74
Ἐργάτες γῆς	356.128	11,02	598.743	16,4	462.000	17,5
Σ ὑ ν ο λ ο	3.230.647	100	3.605.459	100	2.570.000	100

Οἱ ἴδιοι οἱ ἀλγερινοὶ ἰδιοκτῆτες δέν ἦταν καί σέ τόσο ζηλευτή κατάσταση. Τό 1930 ἡ μέση ἔκταση πού κατεῖχε ὁ καθένας τους ἦταν ἴση μέ 5,50

1) Πηγές: (1), (2). A BEN NAOUM. Les lois foncières et leurs effets en Algérie in Revue Algérienne VOL. X. No 1 Mars 1973. pp. 17, καί Raymond ARON: "Les origines de la guerre d'Algérie"

3) Jean Marie FLRETTI: "La crise mondiale et le monde rural traditionnel" in Revue Algérienne vol. XI No 4. Dec. 1974. p. 53.

έκτάρια, δηλαδή τό μισό τοῦ ζωτικοῦ ἐλάχιστου ὄριου ἀνά οἰκογένεια⁽¹⁾. Τό 1940 σ'ὀλόκληρη τήν Ἀλγερία ἀπό 532.000 ἰδιοκτηῆτες, 391.000, δηλαδή 73,5% ἔχουν λιγότερο τῶν 10 ἐκταρίων. Ὁ μέσος ὄρος ἦταν τότε 4,7 ἐκτάρια.

Ἡ κατανομή τῶν ἀλγερικῶν ἀγροτικῶν ἰδιοκτησιῶν ἀνάλογα μέ τήν ἔκταση τους στά ἔτη 1930 καί 1950.

1 9 3 0 (2)		1 9 5 0 (3)	
Μέση ἔκταση	Ποσοστό ἰδιοκτησιῶν	Μέση ἔκταση	Ποσοστό ἰδιοκτησιῶν
4 ἐκτάρια	70	3,14 ἐκτάρια	69,5
18,8 "	23	19 "	26,5
43,1 "	6	66 "	2,62
198 "	1,13	200 "	1,34

Ὅμως ἡ εἰσαγωγή τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στά ἐδάφη, ὅπου ἡ κοινή ἰδιοκτησία εἶχε διαπιστωθεῖ πρός ὄφελος μιᾶς φυλῆς ἢ ἐνός τμήματος φυλῆς δέν ἦταν ἡ μόνη προσβολή στήν κοινοτική ὀργάνωση.

Ἡ διοικητική μεταρρύθμιση πού προέβλεπε τό Senatus Consulte τοῦ 1863 ἀνατίναξε πολιτικά τή φυλή τῆς ὁποίας διασκόρπισε τά συντρίμμια σέ νέα ξετερόκλητα συγκροτήματα πού ὀνομάστηκαν "Ντουάρ". Αὐτή ἡ λέξη καθόριζε παραδοσιακά τήν ἐγκατάσταση τῶν σκηνῶν τῶν νομάδων σέ κυκλικό σχῆμα. Τό καινούργιο αὐτό "Ντουάρ" ἦταν ὅμως στήν πραγματικότητα ἡ νέα στοιχειώδης διοικητική μονάδα τοῦ ἀποικιακοῦ Κράτους.

Καταργήθηκαν ἐπίσης στή Καβυλία τό 1874 οἱ συνελεύσεις χωριοῦ "θεζμέϊθ" καί ἐπεκτάθηκε ἡ γαλλική δικαιοδοσία σ'ὀλόκληρη τήν Ἀλγερία τό 1889. Τέλος καί ἔτσι ὀλοκληρώθηκαν τά πάντα, μετά τόν ἐπίτροπο πού ὀροθέτησε τά κτήματα, ἀκολούθησε ὁ ληξίπαρχος. Λογική συνέχεια τῶν πραγμάτων ἐφ' ὅσον ἐπιβλήθηκε ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία ἦταν φυσικό νά παραδοθοῦν ὀνομαστικοί τίτλοι ἰδιοκτησίας. Ἐτσι τό 1882 κάθε οἰκογένεια ἀναγκάστηκε νά βρεῖ δικό της πατρωνυμικό ὄνομα. Ἐπειδὴ δέν ἦταν εὐκόλη ὑπόθεση, ὅπως δέν ἦ-

- 1) Πηγές: 1) Jacques Berque: "Le Maghreb entre deux guerres". Ed. du Seuil Paris. 1962. p. 249.
2) Charles-Robert. Ageron. "Histoire de l'Algérie contemporaine" P.U.F. Paris 1977. p. 59.
3) Statistiques Générales de l'Algérie. Statistiques Agricoles 1950.

ταν άπλό ζήτημα καί ή έγκατάσταση ενός κτηματολόγου, στίς οίκογένειες πού, είτε λόγω έλλειψης φαντασίας είτε λόγω άμνησίας, δίσταζαν, χαρίστηκαν πατρώνυμα γελοία ή καθαρά άσεμνα. Άφοϋ καταστράφηκαν ή οικονομική της βάση καί οί πολιτικές της δομές, μέ τήν είσαγωγή του πατρωνυμικού όνόματος, όλοκληρώθηκε συμβολικά ό θάνατος τής φυλής, καί καταγράφηκε ή ληξιαρχική πράξη γέννησης τής σύγχρονης άλγερινής οίκογένειας.

Είναι ένδιαφέρον νά σημειωθεί ότι τό πατρωνυμικό όνομα έπεκτάθηκε τό πιδό συχνά σ'όλόκληρο τό γένος, σάν νά διατηρούνταν αυτό ως τό τελευταίο έμπόδιο στήν κοινοτική άποσύνθεση.

Οί ίδιες οί άστικές κοινότητες προσβάλλονται. Ή συνοικία πού διαφύλαγε τήν ιδιαίτερη ζωή τών άστικών οίκογενειών παραβιάζεται από τό άνοιγμα πλατειών δρόμων. Στήν Κωνσταντίνη ή εύρωπαϊκή συνοικία έγκαταστάθηκε στήν καρδιά τής παληάς πόλης, τής όποίας κατεδαφίστηκαν όλόκληρες συνοικίες. Τά πράγματα δέν ήταν καί πολύ διαφορετικά στή Μοσταγάνεμ ή στή Τιλιμσέν όπου τό άνοιγμα μαγαζιών καί άλλων έμπορικών κέντρων(*) στούς δρόμους διαμονής υπεχρέωσε τίς παληές άστικές οίκογένειες νά φύγουν.

"Ο είσηγητής Bernadette τής έπιτροπής έρευνας περί τής έξόδου τής Τιλιμσέν τοϋ 1911 ύπογραμμίζει:

"Σέ καμμιά άλγερινή πόλη, δέν φροντίστηκε, όπως στήν Τύνιδα, νά γίνει σεβαστή ή άραβική συνοικία. Στή Τιλιμσέν όπως καί στό Άλγέρι, τήν ξεκοίλιασαν μέ φαρδύά άνοιγματα, έκεί χτίστηκαν σπίτια μέ πολλά πατώματα πού υπερβαίνουν τίς έσωτερικές αϋλές καί τίς ταράτσες. Ή καθημερινή ζωή, έγινε πιδό όδυνηρή στούς Μουσουλμάνους πού υπερβολικά πολλοί Εύρωπαϊοι, κυρίως ξένοι δέν μεταχειρίζονται μέ τήν εύλάβεια πού τούς πρέπει".

(*) Μερικές φορές ύποπτα. Χαρακτηριστικό είναι ότι σχεδόν τό σύνολο τών πορνείων καί άλλων συνοικιών άκολασίας έγκαταστάθηκαν στό κέντρο τής άλγερινής Πόλης.

βλ. Saadia et Lakhdar: L'Aliénation et la résistance de la famille algérienne. La Cité. Lausanne 1961. pp. 121,124,125.

II. Ἡ δύσκολη ἀνάδυση τῆς συζυγικῆς οἰκογένειας στήν Ἀλγερία.

Ἀριθμός μελῶν ἀνά νοικοκυριοῦ	1948-51 ⁽¹⁾	1960 ⁽²⁾	1966 ⁽³⁾	1977 ⁽⁴⁾
Ἄτομα ἄνω τῶν 14 ἐτῶν.	3,79	3,08	3,09	3,46
Ἄτομα κάτω τῶν 14 ἐτῶν	2,86	2,57	2,86	3,18
Σ ὕ ν ο λ ο	6,66	5,65	5,95	6,65

Ἄν ἐξετάσουμε τήν ἐξέλιξη τοῦ μεγέθους τῆς ἀλγερινῆς οἰκογένειας ἀπό τό 1948 μέχρι τό 1977 δέν μπορεῖ νά παραλείψουμε τά ἐξῆς φαινόμενα:

Πρῶτα-πρῶτα, ἀπό ἀποκλειστικά μορφική ἄποψη, τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας σημειώνει δύο καθαρά ἀντίστροφες τάσεις: μία τάση πρὸς τή μείωση πού παρατηρεῖται ἀπό τό 1951 ὡς τό 1960, καί μιάν ἄλλη τάση πρὸς τήν αὐξηση ἀπό τό 1966 μέχρι τό 1977.

Τά πράγματα ὅμως εἶναι λιγότερο ἀπλά, ἀπ'ὅτι φαίνεται.

Οἱ δύο τάσεις αὐτές συλλαμβανόμενες, αὐτὴ τῆ φορά, ἀπό ἄποψη δομῆς δέν καλύπτουν τίς ἴδιες περιόδους. Ἡ ἀποδιοργάνωση τῆς οἰκογένειας πού διασταυρώνεται μέ τή μείωση τοῦ μεγέθους της παρατηρεῖται σέ μιὰ μακρύτερη περίοδο, σ'ἐκείνη πού ἐκτείνεται ἀπό τό 1948 μέχρι τό 1966. Ἡ ἀναλογία ἀριθμὸς νοικοκυριῶν/ἀριθμὸ ζευγαριῶν μέ τήν ὁποία μετράμε τήν ἐξάπλωση τῆς συζυγικῆς οἰκογένειας στήν Ἀλγερία, περνᾷ ἀπὸ τό 86% τό 1948 - 51 σέ 92% τό 1966. Θά ἀναφερθοῦμε πιὸ πέρα στή σημασία πού πρέπει νά ἀποδοθεῖ στὸν ὄρο αὐτό τῆς "συζυγικῆς οἰκογένειας" στήν περίπτωση τῆς Ἀλγερίας.

- 1) Statistiques Générales de l'Algérie: "La consommation des familles d'Algérie" Alger. Juillet 1960.
- 2) A. Darbel, J. P. Rivet, C. Seibel, P. Bourdieu: "Travail et Travailleurs en Algérie". Mouton and Co. Paris-La Haye 1963.
- 3) Secrétariat d'Etat au Plan: Direction des Statistiques et de la comptabilité nationale. "Recensement général de la Population et de l'Habitat 1966.
- 4) Direction des statistiques et de la comptabilité nationale: "Recensement général de la Population et de l'Habitat 12 février 1977 série B volume I.

Ἐνάντιον εἶναι μιὰ πορεία ἀναδόμησης καὶ ἀνασύστασης τῆς εὐρείας οἰκογένειας, πού φαίνεται νά μᾶς ὑποδείχνει ἡ ἐξασθένιση τῆς συζυγικῆς οἰκογένειας πού περνᾷ ἀπὸ τὰ 92,5% τὸ 1966 σὲ 91% τὸ 1977 ἐνῶ ταυτόχρονα αὐξάνεται τὸ μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ, πού ἀπὸ 5,91 ἄτομα περνᾷ σὲ 6,65. Θὰ δοῦμε ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ στασιμότητας τοῦ σημερινοῦ νοικοκυριοῦ, ὑπαγορευμένης ἀπὸ συγκεκριμένες ὑλικές συνθήκες, καὶ ὄχι τόσο περὶ μιᾶς ὁποιασδήποτε πολιτιστικῆς τάσης, σὰν μιὰν ἐπιστροφή στὴν παράδοση. Στὴν διάρκεια τῆς ἀνάλυσης θὰ φανεῖ πὼς ὑπάρχει προπαντός, μιὰ δύσκολη ἀνάδυσή τῆς συζυγικῆς οἰκογένειας. Ὡς πρὸς τὸ μέγεθος, καθ' ἑαυτὸ, τοῦ νοικοκυριοῦ, ἡ αὐξηση του εἶναι πιὸ ἐντυπωσιακὴ ἀπὸ τὸ 1960 παρά τὴν ἀποδιοργάνωση τῆς οἰκογένειας. Εἶναι ἄραγε ἀνάγκη νά ποῦμε ὅτι ἡ δημογραφικὴ ἔκρηξη πού εἶναι πολὺ πιὸ παλιὰ παίζει ἐδῶ πρωταρχικὸ ρόλο;

Αὐτὲς οἱ δύο κινήσεις: ἡ (ἀκόμα καὶ μπλοκαρισμένη) ἀποδόμηση τῆς εὐρείας οἰκογένειας καὶ ἡ αὐξηση (οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴ γεννητικὴτητα) τοῦ μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ ἀρκοῦν νά συνοψίσουν τὸ ἱστορικὸ πείραμα πού διέρχεται ἡ ἀλγερινὴ οἰκογένεια κυρίως μετὰ τὸ δεῦτερο παγκόσμιον πόλεμον.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ρῆγμα πού ἀποτελοῦν στὸ γραμμικὸ σχῆμα αὐτὸ τὰ δεδομένα τοῦ 1960, ἃς ἀναφέρουμε μερικές ἐξακριβώσεις.

Τὸ 1960, τὴν περίοδο τῆς προκείμενης ἔρευνας, ἡ Ἀλγερία ἦταν σὲ πλήρη ἐθνικὸ ἀπελευθερωτικὸ πόλεμον. Γι' αὐτὸ τὸν λόγον τὰ ἀποτελέσματα παρουσιάζουν ὀρισμένες "ἀνωμαλίες". Πρῶτα ἡ συζυγικὴ οἰκογένεια φαίνεται νά ἔχει ὑποχωρήσει σὲ σχέση μὲ ὅ,τι ἦταν τὸ 1948-51, ἀφοῦ ἡ ἀναλογία: νοικοκυριά/ζευγάρια, περνᾷ στὰ 79%, ἐνῶ ἦταν στὰ 86% τὸ 1948-51. Στὴν πραγματικὴτητα πρόκειται ἐδῶ γιὰ μιὰ ἐξαιρετικὴ κατάσταση πού ὀφείλεται στὸν πόλεμον. Κατὰ τὴ διάρκεια ἐκείνης τῆς περιόδου μεγάλαις κινήσεις πληθυσμοῦ ἐγέναν. Ἐκτός ἀπὸ τίς βεβιασμένες μετακινήσεις(*) καὶ συγκεντρώσεις πληθυσμοῦ πού ἐπέτελεσε ὁ γαλλικὸς στρατός, ἰδιαιτέρως στὴ Καβυλία,

(*) Οἱ ὑπηρεσίες τῆς Γενικῆς Στατιστικῆς ἐκτιμοῦσαν σὲ 2.157.000 τὸν μετατοπισμένον καὶ συγκεντρωμένον πληθυσμόν τὸ 1960. Ἡ Ἐπιτροπεία "Commissariat aux actions d'urgence" τὸν ὑπόλογισεν σὲ 1.890.000 ἄτομα τὴν 1η Γενάρη 1961 καὶ σὲ 1.958.000 τὴν 1η Ἀπρίλη 1961.

Ὁ Michel Cornaton ἐκτιμᾷ τοὺς ἀνθρώπους πού ὑποχρεώθηκαν νά ἐγκαταλείψουν τὰ σπίτια τους σὲ ἓνα ἑκατομμύριον χωρὶς τοὺς συγκεντρωμένους. Βλ. τοῦ ἴδιου: "Les regroupements de la décolonisation en Algérie".

Les Éditions Ouvrières. Paris 1967.

Dominiqne Maison: "La Population de l'Algérie" in Population No 6 Nov. Dec. 1973. INED. PUF. Paris.

στό Άουράς καί στό νομό του Άλγεριού, οί πληθυσμοί έφευγαν από τίς πιό επικίνδυνες ζώνες μάχης καί κατέφευγαν σέ πιό ασφαλείς περιοχές. Ή οίκογενειακή άλληλεγγύη λειτουργούσε πλήρως έτσι ώστε νά βλέπει κανείς αρκετές οίκογένειες, ήδη έγκατεστημένες σέ πιό ήσυχά μέρη, νά υποδέχονται τούς πρόσφυγες συγγενείς τους. Ήπί πλέον, έξ αίτίας τής έσχατης φτώχειας, ό κόσμος μαζευόταν όσο δυνατόν περισσότερο γιά νά έπιβιώσει.

Στήν ίδια αίτία όφείλεται μιá άλλη άνωμαλία πού σημαδεύει τήν ίδια έρευνα του 1960. Πράγματι αυτή μάς δίνει-φαινόμενο άνεπανάληπτο άκόμα, καί πού θά διαρκέσει, έξ άλλου, μόνο τόν καιρό του πολέμου- ένα μέγεθος του νοικοκυριού εύρύτερο στήν πόλη μέ 6,16 μέλη άπ'ό,τι στήν ύπαιθρο. Άρα οί πόλεις ήταν άκριβώς οί ασφαλέστεροι τόποι καταφυγής άν καί σέ διάφορα επίπεδα.

Έχοντας κάνει τίς παρατηρήσεις αυτές, άς προσπαθήσουμε νά δούμε τώρα ποιό είναι οί παράγοντες πού προσδιορίζουν τήν μεταβλητότητα του μεγέθους καί τής δομής τής άλγερινής οίκογένειας.

1ον) Οί μεταβλητές πού προσδιορίζουν τό μέγεθος καί τή δομή τής άλγερινής οίκογένειας.

A. Ή περιφερειακή μεταβολή:

Μπορούσε κανείς νά διαπιστώνει άκόμα τό 1966 μιá μεγάλη περιφερειακή μεταβολή ως πρός τό μέγεθος τής άλγερινής οίκογένειας. Μεταβολή πού στό κάτω-κάτω είναι φυσική σέ μιá χώρα πού έμεινε χρόνια αυτόρκης καί πού παραμένει άκόμα βαθιά άγροτική. Μιá χώρα όπου κάθε περιοχή καί κάθε κοινότητα διατηρούσε καί καλλιεργούσε τήν δική της προσωπικότητα, βαθιά πρωτότυπη. Όστόσο, σέ μιá χώρα πού τόσο άναταράχθηκε αυτή ή περιφερειακή μεταβολή όέν πρέπει νά τοποθετηθεί στό μόνο λογαριασμό τών έπιβιώσεων.

Ό άποικιοκρατισμός καί ό καπιταλισμός δημιούργησαν οί ίδιοι άλλες περιφερειακές διαφοροποιήσεις άνάλογα μέ τίς μορφές, τούς τρόπους καί τόν βαθμό διεΐσδυσης του ενός καί του άλλου σέ κάθε περιοχή.

Άν σημειώσουμε όλους τούς νομούς "Wilaya", μέ βάση τήν διοικητική όροθέτηση πού ίσχύει μέχρι τό 1974, όπου τό μέγεθος τής οίκογένειας υπερβαίνει τόν έθνικό μέσο όρο, πού είναι 5,9 μέλη στήν άπογραφή του 1966, θά βρίσκουμε τούς νομούς: του Σετίφ μέ 6,86 μέλη, τής Κωνσταντίνης μέ 6,61,

του Άουράς μέ 6,42, τής Μεντέα μέ 6,34, τής Άναμπά μέ 6,13, τής Τιαρέτ μέ 6,09 καί τέλος τής Μοσταγάνεμ μέ 6,09 επίσης. Έξαιρούμε έδω τό Άλγέρι διότι ή περίπτωσή του εΐναι εκείνη ή είδική τών μεγάλων άστικών μητροπόλεων πού πραγματεύεται πιο πέρα.

Ίδού λοιπόν επί έπτά άναφερομένων νομών, τέσσερεις πού βρίσκονται καθαρά άνατολικά τής χώρας, εΐναι τών: Σετίφ, Κωνσταντίνης, Άουράς Άναμπά, ένας στό κέντρο, τής Μεντέα, καί δύο στη δύση: τής Τιαρέτ καί τής Μοσταγάνεμ.

Ή άνατολή κυριαρχεί λοιπόν, καί αυτό άκόμα περισσότερο όταν παρατηρούμε (βλ. χάρτη 1) ότι οί τέσσερεις νομοί τής άνατολής, εκείνος του κέντρου καί οί δύο τής δύσης άποτελοϋν μία περιφερειακή συνέχεια.

Κανένας νομός δέν μεσολαβεΐ μεταξύ τους πού νά έχει ένα μέγεθος τής οικογένειας κατώτερο του έθνικοϋ μέσου όρου. Έτσι μπορούμε νά ποϋμε ότι κατά κάποιον τρόπο οί νομοί τής Τιαρέτ καί τής Μοσταγάνεμ δέν εΐναι παρά μόνο ή δυτική άκρη αυτού του εύρύχωρου περιφερειακού συνόλου του όποιου τό κέντρο βαρύτητας βρίσκεται στην άνατολή. Δέν θά εΐναι δύσκολο, από τήν άλλη μεριά, νά αποδείξουμε ότι ή μικρή οικογένεια έπικρατεί μάλλον στη δύση. Οί νομοί στους όποιους τό μέγεθος του νοικοκυριου εΐναι κάτω του έθνικοϋ μέσου όρου εΐναι: τής Τιλιμσέν μέ 5,49, τής Σάιντα μέ 5,89, του Όράν μέ 5,48, τής Έλ Άσνάμ μέ 5,67 καί τής θίζι-Ούζου μέ 5,82. Άπ' αυτούς τούς πέντε νομούς μόνο εκείνος τής θίζι-Ούζου δέν βρίσκεται στη δύση καί τοποθετείται μάλλον άνατολικά τής χώρας.

Συνοπτικά θά διακρίνουμε δύο περιφερειακά σύνολα:

1ον) Έκείνο τής άνατολής, σύν τής Τιαρέτ καί τής Μοσταγάνεμ όπου τό μέγεθος τής οικογένειας ξεπερνά τον έθνικό μέσο όρο.

2ον) Έκείνο τής δύσης, σύν τό νομό τής θίζι-Ούζου, όπου αντίθετα τό μέγεθος του νοικοκυριου εΐναι κάτω του έθνικοϋ μέσου όρου. Σέ τί λοιπόν όφείλεται αυτή ή περιφερειακή δυαδικότητα ως πρός τούς οικογενειακούς τύπους;

Έφ' όσον προϋποθέσαμε μιάν αίτιολογική σχέση μεταξύ διεΐσδυσης του καπιταλισμου καί άποδιοργάνωσης τών παραδοσιακών κοινοτικών δομών καί τής εύρεΐας οικογένειας, θά πρέπει τουλάχιστον νά αποδείξουμε ότι όντως στη δυτική Άλγερΐα δηλαδή στην Όρανΐα (νομός του Όράν) ό καπιταλισμός προ-

χώρησε περισσότερο στην καταστροφή των παραδοσιακών κοινωνικών πλαισίων απ'ότι στην άνατολή και στο κέντρο της χώρας.

Άρα είναι άκριβώς αυτό που φαίνεται από την μελέτη όρισμένων δε-δομένων. Άς εξετάσουμε πρώτα την κτηματική βάση της οποίας ό κατατεμα-χισμός επέφερε την άποσύνθεση της κοινοτικής οίκογένειας.

Γίνεται φανερό ότι ό κατατεμαχισμός της γής είναι πιό προχωρημέ-νος στους δυτικούς νομούς απ'ό,τι σέ κανέναν άλλο νομό. Έτσι από ένα σύνολο των 192.249 έκταρίων που πουλήθηκαν από 45.677 οίκογένειες μετα-ξύ του 1880 και του 1913, 79.225 έκτάρια δηλαδή τό 41% πουλήθηκαν στην Όρανία, έναντι 62.763 έκτάρια δηλαδή τό 32,6% στο νομό του Άλγεριού και μόνο 50.260 έκτάρια δηλαδή τό 26,14% στην Κωνσταντινία (νομός της Κωνσταντινης).

Σάν φυσική συνέπεια αυτής της κατάστασης έχουμε μιάν αύξανόμενη προλεταριοποίηση στους νομούς της δύσης όπως τό δείχνει και ό παρακάτω πίνακας.

Ή κατανομή του άγροτικού πληθυσμού ανάλογα μέ τή σχέση του μέ τή γή στις τέσσερεις περιοχές των: Όράν, Άλγέρι, Κωνσταντινή και Νότιο.(1)

Σχέση μέ τή γή	Όράν	Άλγέρι	Κωνσταντινή	Νότιο
Ίδιοκτήτες	28,57	57,76	54,0	52,2
Μεσιακάροι	35,0	23,74	25,85	31,57
Κολλήγοι	1,94	1,02	3,07	2,02
Έργατες γής	34,09	17,35	14,85	13,7
Σ ύ ν ο λ ο	100	100	100	100

Ή Όρανία είναι τό διαμέρισμα που συγκεντρώνει την χαμηλότερη άναλογία των ιδιοκτητών και τή ύψηλότερη αναλογία των μεσιακάρων "χαμές" όπως και των έργατων γής (ouvriers agricoles). Άρα όταν ξέρομε ότι είναι σ'αυτές τίς ύό τελευταίες κατηγορίες που ό διαμελισμός της οίκο-γένειας είναι πιό συχνός, δέν είναι άνάγκη νά ύπογραμμίζουμε την επί-δραση αυτού του γεγονότος στη διαμόρφωση του κυρίαρχου τύπου οίκογένειας

1) Direction de l'agriculture " Feuille de renseignement et statistiques agricoles de 1930.

στην περιοχή. Κι'αυτό ακόμα περισσότερο όταν, έξ αιτίας της ανάπτυξης της εκμηχάνισης στη γεωργία, μετά τό 1948 ένα σημαντικό μέρος τών έργατῶν γῆς θά βρεθεῖ ἄνεργο.

"Ὅσον ἀφορᾷ τήν Καβυλία (νομός τῆς θίζι-Ούζου), πού κατατάσσεται στό δυτικό σύνολο τῆς μικρῆς οἰκογένειας, ἡ κατάτμηση τῆς γῆς ἦταν σ'αυτήν ὀλοκληρωμένο γεγονός, πρίν ἀκόμα τήν ἀφιξη τῶν Γάλλων, πού ὅμως τό ἐπιδείνωσαν μέ τίς δημεύσεις πού ἀκολούθησαν τήν ἐξέγερση τοῦ 1871. Τό 1940 ἐνῶ ὁ μέσος κλῆρος ἀνά ἀλγερινό ἰδιοκτήτη ἦταν τῶν 47 στρεμμάτων, μόλις ἔφτανε στήν Καβυλία τά 3,6 στρέμματα. Ἡ Καβύλια οἰκογένεια γνωρίζει ἀπό παλιά τήν πρόσκαιρη μετανάστευση τῶν ἀντρῶν της, πού σάν γυρολόγοι ἢ ὑπηρέτες στά δημόσια ἀτμόλουτρα, συντελοῦσαν ὅσο μπορούσαν στό οἰκονομικό στήριγμα τῆς οἰκογένειας. Ὑπῆρξαν ἐπίσης ἀπό τοῦς πρώτους πού προσλήφθηκαν σάν ἐργάτες γῆς ἢ φορτοεκφορτωτές πλοίων. Ἔτσι ἀπό τό 1880 κιόλας, γάλλος παρατηρητής ἔγραψε γι'αυτούς:

"Τίποτα δέν εἶναι πιό περίεργο ἀπό τό νά βλέπει κανείς, τήν ἐποχή τῆς σοδειᾶς τοῦ σανοῦ καί τῶν δημητριακῶν, τίς συμμορίες μισόγυμων Καβύλων πού κατεβαίνουν ἀπό τά βουνά τους στίς πεδιάδες ἢ ἔρχονται νά ἐπισωρευτοῦν στό κατάστρωμα, τῶν πλοίων μας, στό Δέλλις, Μπουζί, Ζιζελλί, γιά νά πᾶνε νά δουλέψουν μακριά. Ἐκεῖνη τή στιγμή τά καβύλια χωριά δέν στεγάζουν παρά μόνο τοῦς γέροντες, τίς γυναῖκες καί τά παιδιά, ὅλοι οἱ ρωμαλέοι ἄντρες ἔχουν φύγει γιά τρεῖς ἢ τέσσερεις μῆνες".(1)

Τέλος οἱ Καβύλοι ἔμειναν ἐπί χρόνια ὁ πρῶτος καί κύριος πληθυσμός πού ἐκπατριζόταν στή Γαλλία κι'αυτό ἀπό ἤδη τό 1912.

"Ἄν τώρα ἐξετάσουμε τή σημασία τοῦ πληθυσμοῦ πού ζεῖ ἀπό τή γεωργία καί τήν κατανομή του ἀνάλογα μέ τίς περιοχές τῆς Ἀλγερίας τό 1966, ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι εἶναι μικρότερη τοῦ ἐθνικοῦ μέσου ὄρου στά δυτικά διαμερίσματα καί σ'ἐκεῖνο τῆς θίζι-Ούζου (Μεγάλη Καβυλία). (Βλ. ἀκόλουθο πίνακα)⁽²⁾.

1) Ernest Mercier: "L'Algérie en 1880" Challamel Ainé. Paris 1880 pp. 175-176.

2) Πηγῆ: R.G.P.H. 1966.

Δυτικά διαμερίσματα+Θίζι-Ούζου			Ανατολικά διαμερίσματα+Τιάρετ και Μοσταγάνεμ		
Ν ο μ ο ί	Ποσοστό αγροτικού πληθυσ.	Μέγεθος του νοικοκυριού	Ν ο μ ο ί	Ποσοστό αγροτικού πληθυσ.	Μέγεθος του νοικοκυριού
Όραν	43,2	5,48	Μεντέα	77,83	6,34
Τιλιμσέν	53,25	5,49	Άουράς	69,2	6,42
Έλ Άσανάμ	42,3	5,7	Άνάμπα	61,7	6,13
Σάιντα	75,64	5,89	Κωνσταντίνη	57,2	6,61
Θίζι-Ούζου	47,1	5,82	Σετίφ	58	6,86
Άλγερία	53,9	5,91	Τιάρετ	69,7	6,09
			Μοσταγάνεμ	71,6	6,09

Κατά γενικό κανόνα στην άνατολή όπως και στη δύση ή εύρεια οίκογένεια και ό σημαντικός άγροτικός πληθυσμός τείνουν νά συμπίπτουν έκτός άπό μία άξιοσημείωτη έξαιρέση πού άποτελεϊ ό νομός τής Σάιντα πού έχει σημαντικό άγροτικό πληθυσμό αλλά και μία σχετική όλιγομελή οίκογένεια.*

Άντίθετα στην άνατολή δέν ίσχύει καμιά έξαιρέση, τό εύρύ νοικοκυριό και ό αύξημένος άγροτικός πληθυσμός διασταυρώνονται άπολύτως.

Έπικυρώνεται ότι εϊναι τά διαμερίσματα του άνατολικού και του κεντρικού συνόλου (σύν τήν Τιάρετ και τή Μοσταγάνεμ) πού εϊναι ταυτόχρονα τά πιο άγροτικά και έκείνα όπου έπικρατεϊ περισσότερο όμοιόμορφα ή εύρεια οίκογένεια. Άντίθετα ή μικρή οίκογένεια πού ύπερτερεϊ στη δύση καλύπτει τόν χώρο όπου τό ποσοστό του άγροτικού πληθυσμού εϊναι κατώτερο του έθνικου μέσου όρου. Η έξαιρέση πού άποτελεϊ ή περίπτωση τής Σάιντα σ'αυτό τό σχήμα εϊναι άξιοπαράτηρη, διότι ύπογραμμίζει ότι ό άγροτικός χαρακτήρας ένός νοικοκυριού δέν συνεπάγεται άναγκαστικά ένα εύρύ μέγεθος αυτού.*

* Τά μεγέθη των νοικοκυριών πού άναφέρονται έδω άφορούν μόνο τους έγκαταστημένους πληθυσμούς, άρα στό νομό τής Σάιντα τό πλευστο του άγροτικού πληθυσμού άποτελεϊται από νομάδες πού άπασχολούνται σχεδόν άπολειστικά μέ τήν κτηνοτροφία.

βλ. Ministère de l'agriculture et de la réforme agraire "La steppe algérienne" Revue No 14. 1971-1972.

Άλλοι παράγοντες απ'έκείνους πού υποτίθενται σάν πολιτιστικοί (συντηρητικότητα, έπιβιώσεις κτλ...) έπεμβαίνουν στη διαμόρφωση τών εύρειών άγροτικών οίκογενειών.

Δέν είναι άσφαλώς ή πρώτη φορά πού διαπιστώνονται σημαντικές διαφορές σ'ένα ίδιο άγροτικό πληθυσμό ως πρός τό μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ. Στην πραγματικότητα όλα έξαρτώνται από τή φύση (τό είδος) τών άγροτικών εργασιών πού άσκει ή οίκογένεια καί συνεπώς από τήν όργάνωση τής πορείας εργασίας (procès de travail) πού συνεπάγεται. Η δομή καί συχνά τό ίδιο τό μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ προσδιορίζονται από τήν πολλαπλότητα ή τή διάρκεια τών εργασιών πού πρέπει νά εκτελοῦνται στην άγροτική καλλιέργεια. Συχνά παρατηρήθηκε μιá αντίστοιχία ανάμεσα στην έντατική γεωργία καί τήν μικρή οίκογένεια, από μιá μεριά, καί στην έκτατική γεωργία καί τό εύρύ νοικοκυριό, από τήν άλλη.⁽¹⁾

Η έντατική καλλιέργεια, δενδροκομία καί μικρή οίκιακή κτηνοτροφία, άπαιτεί συνεχείς καί έπιμελείς φροντίδες κατά τήν διάρκεια όλόκληρης τής χρονιάς, αλλά χρειάζεται σχετικά λίγα χέρια. Τόν μή κατεπείγοντα χαρακτήρα τών εργασιών πού μερικά πρόσωπα μπορούν νά εκτελοῦν σ'ένα περιορισμένο χώρο κάνει περιττή αν όχι έπιβλαβή τή συγκέντρωση πολλών ένηλικών κάτω από τήν ίδια στέγη.

Τέτοια περίπτωση συναντιέται στην Άλγερία για παράδειγμα: 1ον) στην καβύλια οίκογένεια πού άφοσιώνεται στην έντατική καλλιέργεια τής έλιās καί τής συκιās όπως καί τών λαχανικών, 2ον) στην οίκογένεια τών δάσεων, νότιο-άνατολικά τής χώρας, στη Μπισκρά, στο Λαγουάτ, στο Μ'Ζάμπ καί στη Ουάργλα, πού άπασχολείται επίσης μέ τή δενδροκομία, ούσιαστικά τών χουρμαδιών, καί συντηρεί επί πλέον λαχονόκηπους. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις Όάσεις, όπως καί στα διαμερίσματα τής δύσης καί τής θίζι-Ούζου (Μεγάλη Καβυλία), ή σημασία τοῦ άγροτικοῦ πληθυσμοῦ είναι πιό μειωμένη μέ 48,5% απ'ότι σ'όλόκληρη τήν Άλγερία μέ 54%, καί τό νοικοκυριό επίσης πιό μικρό μέ 5,75 μέλη έναντι 5,9 σ'όλόκληρη τή χώρα.

Τέλος, δέν είναι λιγότερο χαρακτηριστικό ότι ή οίκογένεια τών δά-

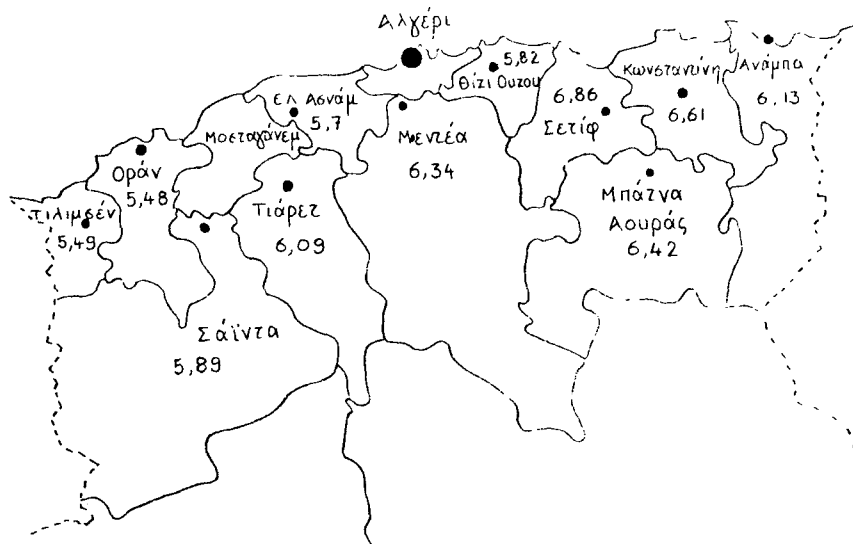
1) βλ. Robert Mc Netting: "Household organization and intensive agriculture. The Kofyar case". in African Journal of the International African Institute Vol. XXXV 1965. pp. 422-429.

σεων, όπως και η καβύλια οικογένεια, στέλνει από πάντα τό πλεόνασμα τών εργατικῶν της χειρῶν νά ἀσχολοῦνται ἄλλοῦ. Ἀντίθετα ἡ ἑκτατική γεωργία ἀπαιτεῖ πολὺ περισσότερα χέρια, διότι ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐργασίες πού πρέπει νά ἐκτελεστοῦν γρήγορα σέ μιὰ ἀχανή ἔκταση ὅπως, στήν Ἀλγερία, στίς ἄνω στεππικές πεδιάδες τῶν νομῶν τῶν Τιαρέτ, Μεντέα (Τιττερί), καί Κωσταντίνης πού εἶναι ὁ κατ'ἐξοχήν χώρος τῆς ἑκτατικῆς γεωργίας, πού συνδέει τήν καλλιέργεια δημητριακῶν σέ διετή ἀγροπάυση καί τήν κτηνοτροφία, οὐσιαστικά στίς ἀκαλλιέργητες ἐκτάσεις, ἕνα χρόνο στά δύο.^(*) Τά μεγάλα ἐποχιακά ἔργα δέν ἀντέχουν καθυστερήσεις. Τό ὄργωμα, ἡ σπορά, ὁ θερισμός καί τό ἀλώνισμα ἐκτελοῦνται γρήγορα ἀπό ἕναν μέγιστο ἀριθμὸ προσώπων. Ἐπίσης ἡ ἐπιτήρηση τῶν κοπαδιῶν σέ ἀπέραντες ἐκτάσεις δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ ἀπὸ μιὰ μικρὴ ὁμάδα. Ὁ οἰκισμὸς ἀκόμα καί ὅταν δέν εἶναι νομαδικός εἶναι διασκορπισμένος.

Γι'αὐτό τά σπάνια σπίτια πού συναντιοῦνται σ'αὐτές τίς μεγάλες στεππικές πεδιάδες εἶναι πραγματικές κυψέλες κι'αὐτό τόσο γιὰ τοὺς προαναφερομένους λόγους οἰκονομικῆς συνεργασίας ὅσο καί γιὰ σκοποὺς ἀσφάλειας.

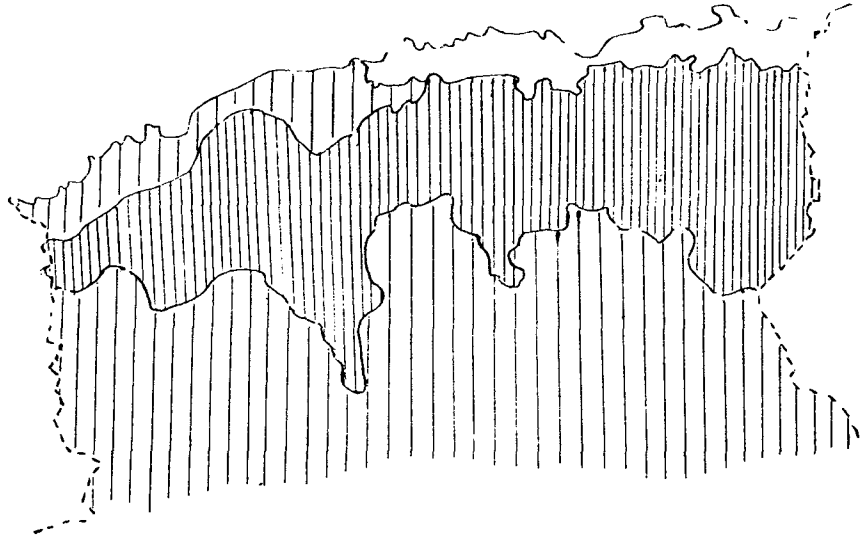
Στό χάρτη 3 βλέπουμε ὅτι ὁ χώρος τοῦ ἑκτατικοῦ συνδυασμοῦ καλλιέργειας δημητριακῶν καί κτηνοτροφίας, ἀντιστοιχεῖ ὄντως μ'ἐκεῖνον τῆς εὐρείας οἰκογένειας.

(*) Βλ. χάρτη 2.

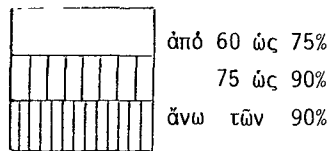
Χάρτης 1

Περιφερειακή μεταβολή του μεγέθους του νοικοκυριού
στην Άλγερια τό 1966

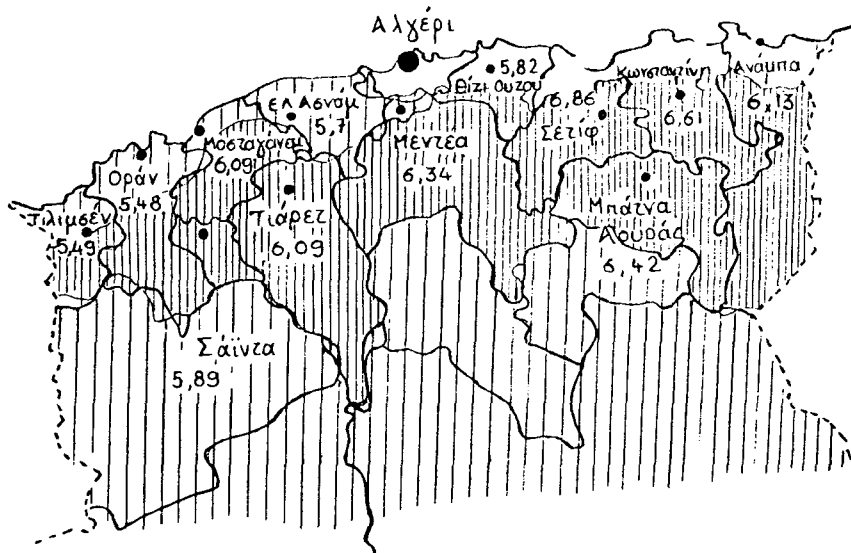

Χάρτης 2

Ποσοστά τῶν ἐκτάσεων τῶν παραδοσιακῶν κτημάτων πού ἀφιερώνονται στήν ἐκτα-
τική καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν καί στήν κτηνοτροφία στήν Ἀλγερία τό
1966.

κατά τό γεωγράφο Hildeberg Isnard in "Le Maghreb" P.U.F. 1966 p. 180

Χάρτης 3

Τό μέγεθος του νοικοκυριού και ή σημασία της έκτατικής γεωργίας πού συνδέει την καλλιέργεια δημητριακών και την κτηνοτροφία στην Άλγερία τό 1966.

β. Η μεταβολή του μεγέθους του αλγερινού νοικοκυριού ανάλογα με την κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία (Κ.Ε.Κ.) του οικογενειάρχη τὰ 1951, 1960, καί 1977.

Κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία	1951 (1)	1960 (2)	1977 (3)
*Εμποροι	6,9	6,62	} 7,7
Βιοτέχνες	6,37	6,70	
*Ανεξάρτητοι αγρότες	—	6,20	7,6
*Υπάλληλοι	6,30	6,42	6,9
*Εργάτες γής	6,04	5,20	7,0
Μέσα στελέχη	5,98	5,68	7,0
*Ανεργοί	—	6,53	6,6
Προσωπικό υπηρεσίας	—	4,50	5,7
Χειρώνακτες	4,26	5,75	4,6
Σύνολο Άλγερίας	6,66	5,65	6,65

Παρατηρείται μιά σταθερότητα στη μεταβολή του μεγέθους της αλγερινής οικογένειας μεταξύ των 1951 καί 1977 ανάλογα με την κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία (ΚΕΚ) του οικογενειάρχη. Τό ευρύτερο μέγεθος του νοικοκυριού συναντιέται πάντα στις οικογένειες των οποίων ο άρχηγός άσκει μιά παραδοσιακή δραστηριότητα, δηλαδή, έμπορος, βιοτέχνης ή άκόμα ανεξάρτητος αγρότης. Αυτό μάς παρακινεί νά νομίζουμε ότι στη βάση αυτού του φαινομένου θά υπάρχει κάποιος πολιτιστικός συντηρητισμός πού τείνει νά εύνοει τή διατήρηση των πατριαρχικών γνωρισμάτων στην οικογένεια. Χωρίς νά άρνούμαστε τήν αλήθεια μιās τέτοιας άποψης, θά δούμε πώς αυτή είναι μάλλον περισσότερο προσδιορισμένη από προσδιοριστική.

*Ας υπενθυμίσουμε πρώτα μιά προφανή αλήθεια. Έξυπακούεται ότι τά έπαγγέλματα του έμπόρου, του βιοτέχνη ή του αγρότη είναι πιό έπιδεκτικά νά

- Πηγές: 1) Statistiques Générales de l'Algérie: "La Consommation des familles d'Algérie". Alger. Juillet 1960.
 2) A. Durbel, J.P. Rivet, C. Seibel, P. Bourdieu. "Travail et travailleurs en Algérie" Mouton & co. Paris-La Haye 1963.
 3) R.G.P.H. 1977.

διεγείρουν μιά συνεργασία, ίσως και νά απαιτοῦν τήν ἀλληλοβοήθεια μεταξύ τῶν μελῶν μιᾶς ἴδιας οἰκογένειας καί ἐπομένως νά εὐνοοῦν τήν διαμονή πολλῶν ἐνηλίκων προσώπων κάτω ἀπό τήν ἴδια στέγη.

Στήν Ἀλγερία ἡ μεταβλητότητα τοῦ μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ ἐξαρτᾶται προπαντός ἀπό τόν ἀριθμό ἐνηλίκων μελῶν του, ἐφ' ὅσον ἡ γεννητικότητα παραμένει, ὅπως θά τό δοῦμε, ἐλάχιστα διαφοροποιημένη.

Ἕνας ἔμπορος ἔχει ἀνάγκη ἀπό πολλά πρόσωπα: ἐκεῖνο πού θά κρατήσῃ τό μαγαζί, ἐκεῖνο πού θά ἀναλάβῃ τόν τακτικό ἐφοδιασμό του σέ ἐμπορεύματα ἢ θά πηγαίνει στίς ἐβδομαδιαῖες ἀγορές. Ὁ βιοτέχνης ἐπίσης βοηθᾶται ἀπό κάποιον πού τόν ἀπαλλάσσει ἀπό τό νά διακόπτῃ τήν δουλειά του κάθε φορά πού πρέπει νά ὑποδεχτεῖ τήν πελατεία. Ἀκόμα ἀντιμετωπίζει τό πρόβλημα τῆς προμήθειας του σέ πρῶτες ὕλες, στούς ὄρους πού τόν συμφέρουν, χωρίς ὥστόσο νά ἀναγκαστεῖ νά ἀφήσῃ γιά πολύ καιρό τή δουλειά του. Στήν Ἀλγερία τυχαίνει αὐτή ἡ οἰκονομική συνεργασία νά ἐξασφαλίζεται τίς περισσότερες φορές ἀπό συγγενεῖς, ἀδελφούς γιούς, θείους, πού τό βρίσκουν πιό ἐπικερδές νά διαμένουν μαζί.

Στήν ἀντίθετη πλευρά, στίς δραστηριότητες καί στά ἐπαγγέλματα πού μποροῦν νά θεωρηθοῦν στήν Ἀλγερία σάν γεννήματα τοῦ καπιταλισμοῦ ὅπως εἶναι οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι, οἱ ἐργάτες, τά διοικητικά στελέχη, οἱ χειρῶνακτες ἢ ἀκόμα καί ὁ ἐργάτης γῆς πού ζεῖ στήν πόλη (Salariaire agricole urbain), ὅν ὑπάρχει οὔτε ἀνάγκη, μά οὔτε κἄν συμφέρον, νά μένουν μαζί πολλά πρόσωπα, ἀφοῦ οἱ μισθοί εἶναι ἐξατομικευμένοι.

Εἶναι ἐπομένως φυσικό νά μήν ἐνθαρρύνεται ἡ συγκατοίκηση μεταξύ συγγενῶν σ' αὐτά τά ἐπαγγέλματα.

Ὅσο ὅποια καί νά εἶναι ἡ ἀποτελεσματικότητα αὐτῶν τῶν αἰτιολογιῶν πού ἀναφέρονται στήν ὀργάνωση τῆς πορείας ἐργασίας (proces de travail), θά δοῦμε πώς αὐτές φαίνονται περισσότερο ἢ λιγότερο προσδιοριστικές, ἀνάλογα μέ ἄλλους παράγοντες μέ τούς ὁποίους ἀρθρώνονται ὅπως εἶναι: τό εἰσόδημα ὁ τρόπος κατανάλωσης, ἡ ζώνη κατοικίας καί ἄλλοι κοινωνικοί παράγοντες, πού θά ἀποκαλυφθοῦν στή διάρκεια τῆς ἀνάλυσης.

Γ) Ἡ μεταβολή ἀνάλογα μέ τό εἰσόδημα.

Στήν Ἀλγερία τό μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ κυμαίνεται κυρίως ἀνάλογα

μέ τον αριθμό άνηλικών ατόμων πού περιέχει, έφ'όσον ή γεννητικότητα είναι ελάχιστα διαφοροποιημένη από μιά κοινωνική ομάδα στην άλλη. Είναι ώστόσο καταφανές, ότι αν οί ένήλικοι πού συγκατοικούν στό ίδιο σπίτι έχουν όλοι τους παιδιά, αυτό θά έχει θετικές συνέπειες στό συνολικό αριθμό τών παιδιών.

Ή αναλογία τών ζωντανών γεννήσεων στό συνολικό αριθμό έτών πραγματικής συζυγικής ζωής όλων τών γυναικών σέ κάθε κοινωνικο-έπαγγελματική κατηγορία τό 1968. (1)

Κ. Ε. Κ.	έτήσιες γεννήσεις ανά γυναίκα	Κ. Ε. Κ.	έτήσιες γεννήσεις ανά γυναίκα
Συνολικά	0,442	Μέσα στελέχη	0,402
Άνεργοι	0,435	Μόνιμοι χειρώνακτες	0,480
Άγρότες	0,429	Μή μόνιμοι χειρώνακτες	0,405
Μόνιμοι έργάτες γής	0,412	Ειδικευμένοι έργάτες	0,505
Μή μόν. έργάτες γής	0,427	Ύπάλληλοι	0,433
Μεσιακάροι	0,377	Άνώτερα στελέχη και	
Έμποροι και βιοτέχ.	0,453	έλεύθερα έπαγγέλματα	0,455

Τό μέγεθος του νοικοκυριού διαφοροποιείται λοιπόν από τον αριθμό τών ένηλικών πού υποδέχεται μιά οικογένεια. Ταιριάζει λογικά νά υποθέσουμε ότι μεταβάλλεται ανάλογα μέ τίς ύλικές δυνατότητες ύποδοχής πού διαθέτει μιά οικογένεια, και πρώτα και ούσιαστικά τή στέγη και τή διατροφή. Έφ'όσον και ή μία και ή άλλη προσδιορίζονται από τό εισόδημα, από κεϊ πρέπει νά αρχίσει κάθε διερεύνηση.

1) Πηγή: Association Algérienne pour la Recherche Démographique et Sociale: "Enquête socio-démographique 1968." Alger 1972. Vol. 7. Jacques Vallin. Population No 4-5 Juillet-Octobre. INED.PUF Paris 1973.

Δ) Ἡ μεταβολή τοῦ μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ ἀνάλογα μέ τήν κοινωνικο-ἐπαγγελματική κατηγορία καί τό εἰσόδημα ἀπό τό 1951 ὡς τό 1977.

Κ. Ε. Κ.	1 9 5 1 (1)		1 9 6 0 (2)		1 9 7 7 (3)	
	Εἰσόδημα (1)	Μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ	Εἰσόδημα (2)	Μέγ. τοῦ νοικοκυρ.	Εἰσόδημα (3)	Μέγ. τοῦ νοικοκ.
* Ἐμποροί	59.554	6,9	325	6,62		
Βιοτέχνες	74.427	6,37	360	6,70	} 1498	
* Ἀγρότες			190	6,20		7,6
* Ὑπάλληλοι	60.863	6,30	426	6,42		6,9
* Ἐργάτες γῆς	29.804	6,04	169	5,20		7,0
* Ἐργάτες		5,98	288	5,68	1015	7,0
Μέσα στελέχη			790	6,53		6,6
* Ἀνεργοί			149	4,50		5,7
Προσωπ. ὑπηρεσίας			347	5,75		4,6
Χειρώνακες		4,26			736	6,9

(1) Φράγκα τοῦ 1951, (2) Φράγκα τοῦ 1960, (3) Δινάρια τοῦ 1977.

Αὐτό πού παρατηρεῖται εἶναι ὅτι grosso modo ἡ σχέση μεταξύ εἰσοδήματος καί μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ παραμένει στενή ἀπό τό 1951 μέχρι τό 1977. Σημειώνεται πράγματι μιὰ οὐσιώδης αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ ἀτόμων πού ὑποδέχεται ἡ οἰκογένεια, ὅσο ἀνεβαίνει τό εἰσόδημά της. Ὡστόσο αὐτό δέν ἰσχύει, παρά μόνο σέ γενικές γραμμές. Μιά πιό προσεκτική ματιά θά βρεῖ σύντομα ὀρισμένες ἰδιοτροπίες. Ἡ σχέση εἰσοδήματος καί μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ ἀδυνατεῖ νά μᾶς ἐξηγήσει γιατί π.χ, τό μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ ἐργάτη γῆς δέν εἶναι σέ καμμιά ἀναλογία μέ τά χρηματικά του μέσα, κι' αὐτό τόσο τό 1951 ὅσο καί τό 1960 καί ἰδιαίτερα τό 1977, ὅπου ὑπερβαίνει ἐκείνη τοῦ ὑπάλληλου καί τοῦ μεσαίου στελέχους.

Ἡ ἴδια παρατήρηση ἐπιβάλλεται γιά τούς ἐμπόρους, βιοτέχνες καί ἀγρότες, τῶν ὁποίων ἡ εὐρύτητα τῆς οἰκογένειας ἀντιτίθεται μέ τή μετριότητα τοῦ εἰσοδήματος, ἰδιαίτερα ὅταν αὐτό συγκρίνεται μ' ἐκεῖνο τῶν μεσαίων στε-

Πηγές: 1) Statistiques Générales de l'Algérie: "La Consommation des familles d'Algérie". Alger Juillet 1960.

2) A. Darbel, J.P. Rivet. C. Seibel, P. Bourdieu. "Travail et travailleurs en Algérie". Mouton & co. Paris-La Haye 1963.

3) R.G.P.H. 1977.

λεχών, τών υπαλλήλων αλλά και του προσωπικού υπηρεσίας, τών οποίων ή οικογένεια δέν μεγαλώνει ώστόσο.

Δέν μπορεί τότε παρά νά υποπτευόμαστε τήν ύπαρξη άλλων παραγόντων έκτός του εισοδήματος στόν προσδιορισμό του μεγέθους του νοικοκυριού. "Αν όλες οί Κ.Ε.Κ. παραμένουν ευαίσθητες στίς χρηματικές διακυμάνσεις, δέν είναι προφανώς, ευαίσθητες στόν ίδιο βαθμό. Γρήγορα προαισθανόμαστε κάποια συσχέτιση ανάμεσα στά παραδοσιακά επαγγέλματα, έμπόρους, βιοτέχνες, αγρότες * και σ'αυτήν τήν άδιαφορία, άν όχι περιφρόνηση, γιά τίς οικονομικές περιστάσεις. Μήπως έχουμε έδω μιά εκδήλωση ήθικης συντηρητικότητας, μέ άπόρριψη του οικονομικού ύπολογισμού, από μιά πλευρά, και άξιοποίηση τής έξ αίματος άλληλεγγύης, από τήν άλλη;

"Αντίθετα οί οικογένειες πού άπασχολούνται σέ δραστηριότητες καπιταλιστικού τύπου, θά ύπακούουν περισσότερο στίς οικονομικές απαιτήσεις πού ύπαγορεύουν, ότι δέν μπορούν νά ύποδεχτούν επιπλέον άτομα, παρά μόνο όσα τούς επιτρέπει νά συντηρούν λογικά και φρόνιμα τό εισόδημά τους. Θά δούμε τώρα ότι άν αυτή ή ήθολογική και ιδεολογική άποψη παίζει έναν σίγουρο ρόλο, ξεπερνά ώστόσο τίς ΚΕΚ και τά εισοδήματα, και φαίνεται νά λειτουργεί πιό άποτελεσματικά ανάλογα μέ τήν ζώνη κατοικίας.

"Η μεταβολή του μεγέθους του νοικοκυριού ανάλογα μέ τήν Κ.Ε.Κ. και τήν ζώνη κατοικίας 1951.(1)

Ζώνη \ Κ.Ε.Κ.	Χειρώνακτες	Έργάτες γής	Έργάτες	Υπάλληλοι	Βιοτέχνες	Έμποροι
Άστική	4	5,65	5,82	6,31	6,55	6,59
Άγροτική	4,71	6,13	6,28	6,28	5,95	7,56
Σ ύ ν ο λ ο	4,26	6,04	5,98	6,30	6,37	6,9

"Αν στό ίδιο κλάσμα εισοδήματος διαπιστώσαμε μιάν αίσθητή μεταβολή του μεγέθους του νοικοκυριού, πιό καθαρή άκόμα είναι εκείνη πού παρατηρείται στήν ίδια Κ.Ε.Κ. ανάλογα μέ τή ζώνη κατοικίας.

(*) Ο εργάτης γής δέν είναι άσφαλώς ένα παραδοσιακό επάγγελμα έχει όμως μέ τά άλλα άρκετά κοινά σημεΐα, βλ. παρακάτω.

(1) Πηγή: Statistiques. Générales de l'Algérie. "La Consommation des familles d'Algérie" Alger. 1960.

Ἡ πιό σημαντικές διαφορές στήν ἴδια Κ.Ε.Κ, ὅταν περνᾶμε ἀπό μιᾶ ζώνη κατοικίας στήν ἄλλη, συναντιοῦνται στούς ἐμπόρους μέ 0,97, στούς χειρώνακτες μέ 0,71 καί στούς βιοτέχνες μέ 0,6. Ἡ μικρότερη διαφορά διακρίνει ἀντίθετα τήν κατηγορία τῶν ὑπαλλήλων μέ 0,03.

Σ'ὅλες τίς Κ.Ε.Κ. τό πιό πολυμελές νοικοκυριό ἀνήκει στήν ἀγροτική ζώνη (καί αὐτό συμφωνεῖ ἄλλωστε μέ τό κυρίαρχο σχῆμα σ'ὀλόκληρη τή χώρα ὅπου παρατηρεῖτο, τό 1951, νοικοκυριά τῶν 6,86 μελῶν στήν ἀγροτική ζώνη καί τῶν 5,8 μελῶν στήν ἀστική ζώνη) μέ τήν ἐξαίρεση τῶν βιοτεχνῶν. Ἐδῶ ὅμως εἶναι προφανῶς ὁ παράγων "εἰσόδημα" πού ἐπεμβαίνει. Ὁ βιοτέχνης τῆς πόλης διαθέτει 88.687 ΦΡ. μηνιαίως, δηλαδή κάτι τό διπλάσιο ἀπό τόν ἀγροτικό ὁμόλογό του, τοῦ ὁποῦ τό μηνιαῖο εἰσόδημα εἶναι μόνο 41.405 ΦΡ.

Στήν πραγματικότητα ὁ βιοτέχνης τῆς πόλης ξεχωρίζει ριζικά ἀπό τίς παραδόσεις του, τόν πολιτισμό του καί μιάν ἀληθινή γνώση τοῦ ἐπαγγελματός του, ἐνῶ ὁ βιοτέχνης σέ ἀγροτική ζώνη δέν εἶναι συχνά παρά μόνο ἕνας ξεπεσμένος γεωργός πού ἔμαθε κατά ἐμπειρικό τρόπο μερικές ἀρχές τῆς τέχνης. Συνήθως δέν ἐκτελεῖ παρά μόνο μικρές δουλειές ἐπισκευῆς καί σπάνια κατασκευάζει ὁ ἴδιος τά ἐμπορεύματά του.

Στήν βιοτεχνία εἶναι ὁ ἀστός πού εἶναι "παραδοσιακός".

Ἡ ἀλληλοεπίδραση μεταξύ ΚΕΚ, εἰσοδήματος καί ζώνης κατοικίας, θά φανεῖ καλύτερα ὅταν ἐφαρμόσουμε τήν ἐξῆς μέθοδο:

"Ἀς βάλουμε κατά σειρά, ἀπό τό χαμηλότερο στό ὑψηλότερο, τά εἰσοδήματα καί ὅς τοποθετήσουμε ἀπέναντι σέ κάθε εἰσόδημα τό μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ, τήν Κ.Ε.Κ καί τή ζώνη κατοικίας πού τοῦ ἀντιστοιχοῦν. (βλ. ἀκόλουθο πίνακα)⁽¹⁾.

1) Πηγή: Statistiques Générales de l'Algérie. "La Consommation des familles d'Algérie". ALGER 1960.

Είσοδημα*	Μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ	Κ. Ε. Κ.	Ζώνη κατοικίας
15.223	4	(Ἄνωτερα στελέχη (οὐσιαστικά ἄνεργοι κληρικοί)	Ἄγροτική
27.729	6,13	Ἐργάτες γῆς	Ἄγροτική
33.129	4,71	Χειρώνακτες	Ἄγροτική
33.298	4	Χειρώνακτες	Ἀστική
39.965	5,65	Ἐργάτες γῆς	Ἀστική
41.405	5,95	Βιοτέχνες	Ἀγροτική
44.305	6,28	Ἐργάτες	Ἀγροτική
49.846	7,56	Ἐμποροὶ	Ἀγροτική
56.540	6,28	Ἐπάλληλοι	Ἀγροτική
61.824	6,31	Ἐπάλληλοι	Ἀστική
64.134	6,59	Ἐμποροὶ	Ἀστική
70.453	5,82	Ἐργάτες	Ἀστική
88.687	6,55	Βιοτέχνες	Ἀστική

Ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι τὸ μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ ἀκολουθεῖ σὲ γενικές γραμμές τὴν αὔξηση τοῦ εἰσοδήματος σὲ ὀκτώ ἀνά δέκα τρεῖς περιπτώσεις. Ἀπὸ τίς τέσσερις περιπτώσεις πού παρεκκλίνουν ἀπ' αὐτὴν τὴν γραμμική αὔξηση εἶναι χαρακτηριστικὸ νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ δύο Κ.Ε.Κ. πού σημειώνουν πτώση εἶναι οἱ ἔργατες τῶν πόλεων καὶ οἱ χειρώνακτες, δηλαδή ἐπαγγέλματα χαρακτηριστικά τοῦ καπιταλιστικοῦ τομέα καὶ πού ἐπὶ πλέον βρίσκονται σὲ μὴ παραδοσιακή, στὴν Ἀλγερία, ζώνη κατοικίας.

Ἀντίθετα οἱ δύο Κ.Ε.Κ. πού σημειώνουν ἀπότομες αὐξήσεις σ' αὐτὸ τὸ γραμμικὸ σχῆμα, διακρίνονται ἀπὸ τὸν παραδοσιακὸν τους χαρακτήρα, δηλαδή τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς (ὁ ἔργατης γῆς εἶναι περισσότερο γεωργὸς ἀπὸ ἔργατης) ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴν τους κατοικία.

Δὲν ἔχουμε ἄραγε ἐδῶ τίς ἰδανικές συσχετίσεις;

Σὲ παραδοσιακὸ ἐπάγγελμα καὶ ἀγροτικὴ κατοικία ἀντιστοιχεῖ μιά πολυάριθμη καὶ πατριαρχικὴ οἰκογένεια. Ἀντίθετα σὲ σύγχρονο ἐπάγγελμα καὶ ἀστικὴ κατοικία ἀντιστοιχεῖ ἓνα νοικοκυριὸ σύγχρονου τύπου, δηλαδή μικροῦ μεγέθους καὶ συζυγικῆς δομῆς.

* Δράγμα τοῦ 1951.

Άρα τέτοιες συσχετίσεις είναι συχνά άπατηλές.

Πρώτα-πρώτα, διότι αν πρόκειται περί συντηρητισμού, στη μιά περίπτωση, και περί έκσυγχρονισμού, στην άλλη, αυτό θά έπρεπε νά έκδηλωθεϊ και σέ άλλα επίπεδα πού ταιριάζουν περισσότερο σ'αυτήν τήν περίπτωση, όπως π.χ., σέ στάσεις και συμπεριφορές διαφοροποιημένες άπέναντι στη γεννητικότητα. Άπό τήν άσήμαντη διαφορά στις έτήσιες γεννήσεις, μεταξύ γυναικών διαφόρων κοινωνικο-επαγγελματικών κατηγοριών, είδαμε ότι τέτοιο πράγμα δέν συμβαίνει.

Έπειτα αν όντως είδαμε, ότι τό μέγεθος τής οίκογένειας τείνει νά αύξάνεται μέ τό εισόδημα, άντιληφθήκαμε έπίσης ότι τέτοια περίπτωση δέν ισχύει στην ύπαιθρο, άφού συναντιούνται εκεί ταυτόχρονα τά ευρύτερα νοικοκυριά και τά χαμηλότερα εισοδήματα. Αυτό μάς τό δείχνει καλύτερα ό ακόλουθος πίνακας: (1)

Ζώνη κατοικίας	Μέγεθος του νοικοκυριού	Εισόδημα*
Μεγάλα άστικά κέντρα	5,77	556,57
Άλλα άστικά κέντρα	5,82	566,70
Άγροτικοί δήμοι	6,86	461,77

Έτσι λοιπόν τό έπιχείρημα πού συνδέει τά μεγάλα νοικοκυριά μέ τά ύψηλά εισοδήματα δέν μπορεί νά ισχύσει παρά μόνο σέ ειδικές περιπτώσεις και δέν άντέχει στην άνάλυση όταν γενικεύεται.

Μένει ό παράγων "ζώνη κατοικίας" πού μπορεί νά έπιβεβαιώνει τήν συσχέτιση άγροτική ζώνη κατοικίας και παραδοσιακή οίκογένεια κτλ...

Δέν θά ήταν όμως καλύτερα, άντί νά εισάγουμε αυτόν τόν άπόκρυφο παράγοντα του "συντηρητισμού" του άγροτικού κόσμου, νά εξετάσουμε άπλά τίς πραγματικές συσχετίσεις, τίς πιό πρόδηλες:

άγροτική κατοικία + χαμηλό εισόδημα = ευρύ νοικοκυριό

άστική κατοικία + ύψηλό εισόδημα = μικρό νοικοκυριό

Αυτές οί δύο προτάσεις, είναι σέ φανερή αντίθεση μέ τό πλεϊστο των

1) Πηγή: Statistiques Générales de l'Algérie. "La Consommation des familles d'Algérie" Alger 1960.

* φράγμα του 1951.

είδικων περιπτώσεων πού μελετήσαμε προηγουμένως. Είναι ανεπίδεκτες υπεράσπισης, έχουν ωστόσο μιὰ ἐξήγηση. Ὄταν διαπιστώσαμε ὅτι τὸ μέγεθος τῆς οἰκογένειας ἀκολουθοῦσε σέ πάμπολλες περιπτώσεις τὴν αὔξηση τοῦ εἰσοδήματος παραλείψαμε νὰ δοῦμε τὸ οὐσιῶδες, δηλαδή ὅτι αὐτὴ ἡ αὔξηση τοῦ εἰσοδήματος παρέμενε πολὺ σχετικὴ ἀφοῦ κυμαίνονταν σέ στενὰ ὅρια μεταξύ 400.000 ΦΡ καὶ 600.000 ΦΡ. κάτι πού ἀποτελεῖ πολὺ χαμηλὸ εἰσόδημα.

Τοῦτο δὲν ἀκυρώνει λοιπὸν τὴν πρώτη μας πρόταση: "σέ χαμηλὸ εἰσόδημα ἀντιστοιχεῖ μιὰ εὐρεία οἰκογένεια", διότι πράγματι ἂν καὶ περιλαμβάνει ἀπὸ 6 μέχρι 7 μέλη τὸ νοικοκυριὸ παραμένει εὐρὺ σ'αὐτὴν τὴν κατηγορία εἰσοδήματος.

Ὡς πρὸς τὴ δευτέρη μας πρόταση "σέ ὑψηλὸ εἰσόδημα ἀντιστοιχεῖ μιὰ μικρὴ οἰκογένεια" πρέπει ἐπίσης νὰ τὴν μετριάσουμε διότι, ὅπως βλέπουμε, οὔτε τὸ εἰσόδημα εἶναι πραγματικὰ ὑψηλὸ, οὔτε ἡ οἰκογένεια πραγματικὰ μικρή.

Γενικότερα, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἀλγερινὴ οἰκογένεια χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓνα μεγάλο μέγεθος καὶ ἓνα μικρὸ εἰσόδημα. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ "συντηρητισμοῦ" πού θὰ μπορούσε νὰ ἰσχύσει γιὰ τὴν ἀλγερινὴ οἰκογένεια ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου μεγέθους τῆς κρύβει μιὰ πιὸ θλιβερὴ ἀλήθεια, ἐκείνη τῆς φτώχειας τῆς.

Τὸ ἀλγερινὸ νοικοκυριὸ δὲν εἶναι φτωχὸ ἐπειδὴ εἶναι εὐρὺ, ἀντίθετα εἶναι εὐρὺ διότι εἶναι φτωχὸ. Εἶναι πράγματι ἡ φτώχεια πού παρακινεῖ τὰ μέλη μιᾶς ἴδιας οἰκογένειας νὰ συγκατοικοῦν ἢ ἀκριβέστερα, τοὺς ἐμποδίζει νὰ ἀποχωρίζονται. Περισσότερο ἀπὸ μιὰ γενναία ἢ ἀφιλοκερδῆ πράξη ἀλληλεγγύης, πρόκειται ἐδῶ μᾶλλον περὶ ἑνὸς συμβολαίου συνεταιρισμοῦ γιὰ τὴν ἐπιβίωσή. Δίκαια ἔχει σημειώσει ὁ Bourdieu⁽¹⁾ ὅτι ἓνα ἐνήλικο πρόσωπο παρά πάνω, εἶναι περισσότερο ἓνα συμπληρωματικὸ εἰσόδημα, ὅσο ἐλάχιστο καὶ ἂν εἶναι, παρά ἓνα ἐπὶ πλέον στόμα ἐφ'ὅσον εἶναι γεγονὸς ὅτι ἕξι ἄτομα μαζί δὲν ξοδεύουν ἕξι φορές ὅ,τι ξοδεύει ἓνα μόνο πρόσωπο. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, τὸ 1951, σέ μιὰ ἀγροτικὴ οἰκογένεια δὲν εἶναι μόνο ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς πού μέ 6,86 ἄτομα εἶναι μεγαλύτερος ἀπ' ὅ,τι σέ μιὰ ἀστικὴ οἰκογένεια μέ 5,8 ἄτομα, ἀλλὰ ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐνεργῶν μελῶν τῆς μέ 1,5 ἔναντι 1,3 στὴν πόλη.

1) βλ. P. Bourdieu, A. Darbel, J.P. Rivet, C. Seibel: Travail et travailleurs en Algérie. Mouton and Co. Paris-La Haye 1963.

Τό ὅτι ἡ ἀγροτική ζώνη ἐπιτρέπει καλύτερα μιὰ τέτοια συνεργασία ὀφείλεται λιγότερο σέ συνήθειες ἀλληλεγγύης (πού θά ἦταν ἐκεῖ πιό ἔντονες λόγω συντηρητισμοῦ), καί περισσότερο στό κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον πού προσφέρει στήν οἰκογένεια.

Πέρα ἀπό τό ὅτι οἱ παραδοσιακές δραστηριότητες εὐνοοῦν περισσότερο τήν οἰκογενειακή συνεργασία, ὁ τρόπος κατανάλωσης πού διατηρεῖται λόγω ἀνέχειας στήν ὑπαιθρο προέτρεπε περισσότερο στίς οἰκογενειακές συγκεντρώσεις.

Ἔτσι, ὅσον ἀφορᾷ τήν κατανάλωση τροφίμων, τό ἀγροτικό νοικοκυριό μπορούσε νά προμηθευτεῖ τά βασικά ἀγαθά: δημητριακά, σκληρό σιτάρι καί κριθάρι, λιπαρές ὕλες, κυρίως ἐλαιόλαδο, καί γαλατερά, γιαούρτι καί ἰδιαιτέρα τυρόγαλα, μέ πολύ συμφέρουσες τιμές καί τοῦτο μέχρι τό 1972. Ὁ ἐφοδιασμός γινότανε χρόνια σέ ὀρισμένες κατηγορίες χωρίς τήν χρήση νομισματος, σχεδόν σέ ἕνα σύστημα ἀνταλλάγματος (Troc). Οἱ ἔμποροι καί βιοτέχνες ἔδιναν καφέ, τσάι, ζάχαρη, γυναικεῖα ὑφάσματα, σαποῦνι, ἀγροτικά ἐργαλεῖα, κτλ... καί ἔπαιρναν σιτάρι, κριθάρι ἐλαιόλαδο καί ἄλλα ἀγροτικά προϊόντα.

Ἐπίσης τήν ἐποχή τῆς σοδειᾶς μιὰ οἰκογένεια μπορούσε νά ἀγοράζει ἄμεσα ἀπό τόν παραγωγό τήν ποσότητα δημητριακῶν πού θεωροῦσε ἀναγκαῖα γιά τήν ἐτήσια κατανάλωση της. Ὅρισμένες δουλειές ἐπεξεργασίας τοῦ σιταριοῦ ἢ κριθαριοῦ πού ἀποκτήθηκε ἔτσι, ὅπως τό πλύσιμο, τό κοσκίνισμα, ἡ διαλογή, γίνονταν ἀπό τίς γυναῖκες. Μόνο ἡ ἄλεση πραγματοποιοῦταν στό μυλωνά τοῦ χωριοῦ ἢ τῆς κωμόπολης. Μετά τήν ἐπιστροφή τους ἀπό τό μῦλο ἀφοῦ μεταπολήθηκαν τά δημητριακά αὐτά πάλι κρυσσαρίζονταν διαφορετικά ἀνάλογα μέ τόν τελικό τους προορισμό. Ἔτσι ἐξασφαλιζόταν ἡ προπαρασκευή τῆς γαλέττας καί τοῦ "κουσκούς"(*) γιά ἕναν ὀλόκληρο χρόνο ἂν ὄχι περισσότερο.

Ἐπίσης ἀγόραζαν χοντρικά ὀρισμένα ξερά φρούτα καί ὄσπρια καί ἄλλα λαχανικά πού ἦταν δυνατόν νά ἐναποθηκευτοῦν ὅπως τά κρεμμύδια, οἱ πιπεριές, τά σῦκα, οἱ χουρμάδες, οἱ ντομάτες καί εὐκαιρικά τό κρέας πού ἀλάτιζαν καί ἀποξήρηναν.

Ἄρα ὅλ'αὐτά δέν ἦταν δυνατόν παρά μόνο στίς ἀγροτικές περιοχές καί συνέφεραν ἀκόμα περισσότερο ὅταν ἡ οἰκογένεια ἦταν πολυμελής.

(*) Ἐθνικό βασικό φαγητό σ'ὀλόκληρη τή Βόρεια Ἀφρική, φτιαγμένο μέ κόκκους σιμιγδαλιοῦ βρασμένους στόν ἀτμό καί ζουμί ἀπό λαχανικά καί κρέας.

Στήν πόλη ἐφ' ὅσον δέν ὑπάρχουν αὐτά τὰ πλεονεκτήματα, ἡ ἀστική οἰκογένεια ἀναγκάζεται νά ἀγοράζει τό ψωμί της κατά μονάδα ἀπό τό φούρναρη καί τό ἴδιο ἰσχύει γιά ὅλα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ πού ἀγοράζει λιανικά. Τό συμφέρον πού ὑπάρχει στή συγκατοίκηση μειώνεται ἐπομένως κι αὐτό ἀκόμα περισσότερο ἀφοῦ οἱ μισθωτές δραστηριότητες δέν διεγείρουν τήν ἀλληλοβοήθεια. Ἔτσι πρέπει νά ἐξηγεῖται γιατί ἡ ἀστική προλεταριακή οἰκογένεια, τοῦ ἐργάτη, τοῦ χειρῶνακτα ἢ τοῦ ἐργάτη γῆς, συχνά περιορίζεται στό συζυγικό νοικοκυριό διευρυνόμενο στους γονεῖς τοῦ οἰκογενειάρχη ὅταν εἶναι ζωντανοί.

Οἱ πρόσφατες ἐξελίξεις τῆς ἀλγερινῆς οἰκογένειας ἐπιβεβαιώνουν αὐτή τή σχέση μεταξύ τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας καί τῆς συγκατοίκησης ἐνεργῶν ἀτόμων ἀπό μιά πλευρά καί αὐτῶν τῶν δύο φαινομένων καί τοῦ κοινωνικο-οικονομικοῦ περιβάλλοντος ἀπό τήν ἄλλη.

Στήν ἀπογραφή τοῦ 1977 παρατηρεῖτο ἓνα μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ πιδ σημαντικό στά μεγάλα ἀστικά κέντρα ἀπ' ὅ,τι στήν ἀγροτική ζώνη. Αὐτό τό φαινόμενο ἦταν ἀνεπανάληπτο ἄν ἐξαιρέσουμε τό "διάλειμμα" τοῦ πολέμου. Παράλληλα σημειωνόταν μιά τάση πρὸς τήν ἐξάλειψη τῆς δυαδικότητας ἀνάμεσα στό μέγεθος τῶν νοικοκυριῶν τῶν ὁποίων ὁ ἀρχηγός ἀσκεῖ παραδοσιακές δραστηριότητες καί στό μέγεθος ἐκείνων τῶν ὁποίων ὁ ἀρχηγός ἀσκεῖ ἓνα καπιταλιστικό ἐπάγγελμα. Ἔτσι εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τό νοικοκυριό τοῦ ἀγρότη, τοῦ βιοτέχνη ἢ τοῦ ἐμπόρου, συγκεντρώνει ἀπό 7,6 μέ 7,7 μέλη, δηλαδή κάτι πού ἐλάχιστα ξεπερνᾷ τό νοικοκυριό τοῦ ἐργάτη πού περιλαμβάνει 7,5 μέλη.

Ἄρα δέν εἶναι χωρίς σημασία νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι αὐτή ἡ ἀνατροπή τῆς ὑπεροχῆς τῆς ὑπαίθρου στήν πόλη ὡς πρὸς τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας καί ἡ τάση πρὸς τήν ἰσοπέδωση μεταξύ παραδοσιακῶν ΚΕΚ καί καπιταλιστικῶν ΚΕΚ συμπίπτει, ὄχι τυχαῖα, μέ τό πέρασμα ἀπό τήν ὑπαίθρο στήν πόλη, τοῦ μεγαλύτερου ἀριθμοῦ τῶν ἐνεργῶν ἀτόμων ἀνά νοικοκυριό.

Ἔτη	Ἀγροτική ζώνη		Μεγάλα ἀστικά κέντρα	
	Μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ	Ἐνεργά άτομα ἀνά νοικοκυρ.	Μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ	Ἐνεργά άτομα ἀνά νοικοκυρ.
1951(1)	6,86	1,5	5,77	1,3
1977(2)	6,66	0,89	6,75	1,3

Πηγές: 1) Statistiques Générales de l'Algérie. "La Consommation des familles d'Algérie". Alger 1960.

2) R.G.P.H. 1977.

Όσο για την υπόλοιπη αστική ζώνη το μέγεθος της οικογένειας σ'αυτήν ήταν 5,82 άτομα το 1951 και 6,64 (συνολική αστική ζώνη) το 1977 κάτι που πλησιάζει στη τελευταία περίπτωση την αγροτική ζώνη. Έδω όμως τάσονται άλλοι, διότι απλώς επεκτάθηκε (στην καταγραφή) ή συνολική αστική ζώνη σε περιοχές που ταξινομήθηκαν προηγουμένως σαν αγροτικές.

Πότε περάσαμε από ένα πιο πολυάριθμο νοικοκυριό στην αγροτική ζώνη σε ένα πιο πολυάριθμο νοικοκυριό στα μεγάλα αστικά κέντρα;

Σίγουρα μειά το 1966, διότι εκείνο το έτος άκόμα καταγράφηκε ένα πάντα πιο σημαντικό μέγεθος του νοικοκυριού στην αγροτική ζώνη, μέ έναν μέσο όρο 6,2 μελών από ό,τι στα μεγάλα αστικά κέντρα μέ 5,9 άτομα.

Πιστεύουμε πώς μπορούμε νά συνδέσουμε αυτήν την μετάβαση μέ την άνατροπή του παραδοσιακού κοινωνικο-οικονομικού περιβάλλοντος, που προέκυψε από την κρατικοποίηση της γεωργίας, ιδιαίτερα μετά το 1972 που ξεκίνησε ή έπιχείρηση της λεγόμενης "αγροτικής επανάστασης".

Έτσι την 8η Νοεμβρίου 1971 δημοσιεύτηκαν ό καταστατικός χάρτης και ή διάταξη που αναφέρουν την "αγροτική επανάσταση". Θά πρέπει νά μιλάμε πιο σωστά για κρατικοποίηση του αγροτικού τομέα, αφού κατά τίς ίδιες τίς έκφράσεις του άρθρου 10 της διάταξης που αναφέρει την "αγροτική επανάσταση", "τό Κράτος καθορίζει και εφαρμόζει μία πολιτική που οργανώνει την παραγωγή, την έμπορικοποίηση, τον έξοπλισμό και την αξιοποίηση του αγροτικού τομέα" και, στο άρθρο 7 της ίδιας διάταξης, "έξασφαλίζει την έγκαθίδρυση των άπαραίτητων οργανώσεων για τον έφοδιασμό των αγροτών, για την έναποθήκευση, την διοχέτευση και την μεταποίηση των προϊόντων".

Την 12η Ιουνίου 1972 ξεκινά ή έκστρατεία της αγροτικής επανάστασης. Πραγματοποιήθηκε πρώτα σε δύο φάσεις:

Ή πρώτη φάση ήταν ή άπογραφή των κρατικών, δημοτικών και "χαμπούς"* κτημάτων.

Άπό τά όκτώ έκατομμύρια έκτάρια γής που άπογράφηκαν, μόνο τρία έκατομμύρια που χρησίμευαν για αγροτική καλλιέργεια, εντάχθηκαν στην Έθνική Περιουσία της Αγροτικής Έπανάστασης (ΕΠΑΕ). Τά άλλα πέντε έκατομμύρια έκτάρια άποτελοούνται από δάση και στέππα, που χρησιμοποιούνται για

* Ή Περιουσία "χαμπούς" είναι αυτή που τυπικά ανήκει στο Τζαμί και σε άλλα θρησκευτικά έδρύματα όμως στην ούσία είναι μέρος της κρατικής περιουσίας και την έμεταλλεύεται τό ύπουργείο θρησκευτικών υποθέσεων.

τήν κτηνοτροφία. Από τὰ τρία ἑκατομμύρια ἑκτάρια γῆς τῆς ΕΠΑΕ, 731.000 ἑκτάρια ἀποδόθηκαν σέ 48.000 δίχως γῆ ἀγρότες, παλιούς μεσιακάρους ἢ ἔργατες γῆς πού ἔπρεπε ὑποχρεωτικά νά σχηματίζουν εἴτε συνεταιρισμούς εἴτε προ-συνεταιριστικά συγκροτήματα.

Ὡς πρὸς τὴ δεύτερη φάση πού ἄρχισε ἕνα χρόνο ἀργότερα, τὴν 17ῃ Ἰουνίου 1973, τῆς ὄριζαν σάν σκοπὸ τὴν ἐθνικοποίηση τῶν παραμελοῦμενων κτημάτων, καὶ τὸν περιορισμὸ τῆς μεγάλης κτηματικῆς ἰδιοκτησίας. Ἀπὸ τίς 1.132.680 ἰδιοκτησίες πού καταγράφηκαν καὶ ἀπὸ τίς ὅποιες 730.876 ἦταν ἀτομικές καὶ 601.774 ἐξ ἀδιαιρέτου, ἐθνικοποιήθηκαν 223.703 ἑκτάρια πού δόθηκαν κατὰ τὸ ἥμισυ σέ 90.000 ἀκτήμονες.*

Τὴν 31η Μαΐου 1977, 1.119.054 ἑκτάρια χρήσιμης ἀγροτικῆς γῆς διανεμήθηκαν σέ 84.050 ἀκτήμονες, ἀπ' αὐτὰ 2.584 ἑκτάρια παραχωρήθηκαν σάν ἀτομικοὶ κλήροι. Ὅλοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νά συγκεντρωθοῦν σέ συνεταιρισμούς ἢ σέ πρό-συνεταιριστικά συγκροτήματα.

Καταγράφηκαν τὸ ἴδιο ἔτος 926 συγκροτήματα Ἀξιοποίησης τῆς Γῆς (ΣΑΓ), 4.352 Συναιτερισμοὶ Παραγωγῆς τῆς Ἀγροτικῆς Ἐπανάστασης (ΣΠΑΕ), 581 Ἀγροτικοὶ Συνεταιρισμοὶ Κοινῆς Ἐκμετάλλευσης (ΑΣΚΕ) καὶ 659 Ἀγροτικοὶ Συνεταιρισμοὶ Ὑπηρεσίας τοῦ Δήμου (ΑΣΥΔ).

Ἀπὸ τὰ ἐπίσημα κείμενα προκύπτει ὅτι:

Τὰ ΣΑΓ εἶναι συγκροτήματα ἀξιοποίησης κτημάτων πού ὅν εἶναι ἀκόμα παραγωγικά. Εἶναι πρό-συνεταιριστικά συγκροτήματα πού ἂν καὶ ὑέχονται τοὺς μικρο-ἰδιοκτῆτες ἀγρότες, ἀποτελοῦνται οὐσιαστικά ἀπὸ ἀποκατασταθέντες ἀκτήμονες. Εἶναι ἐὸ Κράτος πού τοὺς παρέχει τὰ μέσα ἀξιοποίησης καὶ πού ἀνταμείβει τοὺς συνεταιριστές.

Οἱ ΣΠΑΕ, ἢ συνεταιρισμοὶ παραγωγῆς τῆς ἀγροτικῆς ἐπανάστασης ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀποκατασταθέντες ἀκτήμονες. Εἶναι ὁ πιὸ διαδεδομένος τύπος ἀπὸ ἄποψη ἀριθμοῦ μὲ 4.352 μονάδες τὸ 1977 καὶ τὸ πιὸ σημαντικό ὡς πρὸς τὸ μέγεθος, ἀφοῦ κάθε ΣΠΑΕ ἔπρεπε νά περιλαμβάνει ἰσχυρότερον πέντε μέλη ἀπὸ ἀκτήμονες. Τὰ μερίδια πού ἀποδόθηκαν δὲν εἶναι ἀτομικά καὶ πρέπει νά καλλιεργηθοῦν σέ κοινὸ καὶ ἡ ἐργασία νά ὀργανωθεῖ συλλογικά.

* βλ. EL. Moudjahid. τῆς περιόδου 15 Ἰουνίου-15 Ὀκτωβρίου 1973. καὶ Charles-Robert Ageron. Histoire de l'Algérie Contemporaine P.U.F. 1977. p. 125.

Ἡ ποσότητα τῆς δουλειᾶς πού προσφέρεται ἀπό τόν καθένα εἶναι τό κριτήριο τῆς κατανομῆς τοῦ προϊόντος μεταξύ τῶν συνεταιριστῶν.

Οἱ ΑΣΚΕ ἢ ἀγροτικοὶ συνεταιρισμοὶ κοινῆς ἐκμετάλλευσης εἶναι ἡ δομὴ πού προτείνεται ὄχι μόνο στοὺς ἀκτῆμονες ἀλλὰ ἐπίσης στοὺς μεσαίους καὶ μικροὺς ἰδιοκτῆτες γῆς. Οἱ τελευταῖοι μποροῦν εἴτε νά σχηματίζουσι ὁμοιογενεῖς συνεταιρισμοὺς, δηλαδὴ ἀποτελούμενους ἀποκλειστικά ἀπὸ ἰδιοκτῆτες, εἴτε νά συνεταιριστοῦν μὲ ἀκτῆμονες ὅποτε θά πρέπει νά εἶναι μειοψηφία καὶ ὁ ἀριθμὸς τους νά μὴν ὑπερβαίνει τό τρίτο τοῦ συνόλου τῶν συνεταιριστῶν μελῶν.

Ἐντίθετα μὲ τοὺς ΣΠΑΕ, οἱ κλῆροι εἶναι ἐδῶ ἀτομικοὶ, ὅπως ἀτομικὴ εἶναι καὶ ἡ κτῆση τοῦ κοπαδιοῦ. Μόνο τὰ ἄλλα μέσα παραγωγῆς, ἀγροτικὸ ἐργαλεῖα, σπόροι, λιπάσματα κτλ. εἶναι κοινά. Ἡ ἐργασία ὅμως ὀργανώνεται συλλογικά, ὅπως συλλογικά γίνονται: ἡ υἱοθέτηση ἑνός σχεδιασμοῦ καλλιέργειας καὶ τό ξαναμοίρασμα τῶν τεμαχίων σέ κάθε καινούργια σπορά. Τό ἐλάχιστο συγκρότημα σέ τέτοιους συνεταιρισμοὺς πρέπει νά περιλαμβάνει τρία μέλη. Κάθε συνεταιριστὴς παίρνει ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος ἀνάλογα μὲ τὴν προσφορά του σέ γῆ, ζωντανὰ καὶ δουλειά. Αὐτὴ ἡ μορφή συνεταιρισμοῦ φαίνεται νά εἶναι ἐκείνη πού πέτυχε τό λιγότερο, ἀφοῦ ἐνῶ μετρήθηκαν 815 ΑΣΚΕ στίς ἀρχές τῆς δεύτερης φάσης τὴν 31η Δεκεμβρίου 1974, ἔμειναν μόνο 581 μονάδες τὴν 31η Μαΐου 1977. Οἱ ΑΣΥΔ: ἀγροτικοὶ συνεταιρισμοὶ ὑπηρεσίας τοῦ δήμου. Ὁ ρόλος τους εἶναι νά πλαισιώνουν ὀλόκληρο τὸν ἀγροτικὸ τομέα, εἴτε κρατικὸς εἶναι αὐτός (ἐδῶ περιλαμβάνονται τόσο ὁ λεγόμενος σοσιαλιστικὸς τομέας ὅσο καὶ ὁ "αὐτοδιαχειριζόμενος") εἴτε τῶν συνεταιρισμῶν ὄλων τῶν εἰδῶν σέ ὅ,τι ἀφορᾷ:

α) τὸν ἐφοδιασμό σέ μέσα παραγωγῆς ὄλων τῶν εἰδῶν ἀπὸ τὰ ἀγροτικὰ μηχανικὰ σκεύη, ἐλκυστήρες, θεριζοαλωνιστικὲς μηχανές, μέχρι τοὺς σπόρους καὶ τὰ λιπάσματα.

β) τὴν ἐμπορικοποίηση, τὴν μεταφορὰ ὅπως καὶ ὅλες τίς ἐργασίες πού προηγοῦνται τῆς πώλησης, ὅπως ἡ ἐναποθήκευση, ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἡ συσκευασία τῶν προϊόντων.

Ἄλλοι τύποι συγροτημάτων πού προβλέφθηκαν ἀρχικὰ εἶναι τὰ συγκροτήματα Ἐλληλοβοήθειας, πού σκοπὸ εἶχαν νά συνδέουσι τοὺς ἀκτῆμονες πού πῆσαν ἀτομικὰ μερίδια καὶ τοὺς μικρο-ἰδιοκτῆτες ἀγρότες γιὰ νά "ἐξασφαλίζουν μιά καλύτερη ὀργάνωση τῆς δουλειᾶς, νά βελτιώνουσι τὴν χρῆση τῶν μέ-

ων παραγωγής, νά ένθαρρύνουν τόν εκσυγχρονισμό τους καί νά προβιβάζουν έτσι τήν συνεργασία μεταξύ τών μελών τους σέ όλους τούς τομείς" (άρθρο 8).

Φαίνεται ότι αὐτή ἡ μορφή συγκροτημάτων, ἔμεινε χωρίς μέλλον. Ὁ ἀναδασμός πού ἔγινε δέν ἦταν, καθ' ἑαυτός, πολύ σημαντικός. Πράγματι ἀπό τά 567.050 ἑκτάρια χρήσιμης γῆς, ἐκ τών ὁποίων 361.450 ἑκτάρια εἶναι βοσκότοποι, μόνο 223.703 ἐθνικοποιήθηκαν, δηλαδή ἀπαλλοτριώθηκαν (ἐφ' ὅσον τό πλεῖστο τών κτημάτων πού μοιράστηκαν ἦταν ἤδη κρατική περιουσία) Ὡστόσο ἡ ἀγροτική ἐπανάσταση εἶχε σοβαρότατες ἐπιπτώσεις στήν παραδοσιακή ἰσορροπία τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας καί συνεπῶς στήν οἰκογενειακή ὀργάνωση. Δέν ὑπολογίστηκαν ἀκόμα ὅλες τίς συνέπειες αὐτοῦ τοῦ φαινομένου.

Πρῶτα οἱ συνέπειες στούς πρωταρχικά καί ἄμεσα ἐνδιαφερόμενους, δηλαδή στούς ἀγρότες γενικά καί στούς ἀποκατασταθέντες ἀκτήμονες ἰδιαίτερα. Στούς ἰδιοκτῆτες ἀγρότες, οἱ φήμες καί ὁ φόβος τῶν ἀπολλοτριώσεων τῆς δεύτερης φάσης* διέγειραν ἕνα κίνημα κατάτμησης τῶν κτημάτων πού ὀφείλεται πιθανότατα σέ διασπάσεις ἐξ ἀδαιρέτου ἰδιοκτησιῶν. Ἔτσι παρατηρεῖται μιὰ ἀνάπτυξη τῶν μικρῶν κτημάτων πολύ καιρό πρὶν τήν ἔναρξη τῆς δεύτερης φάσης* τῆς ἀγροτικῆς ἐπανάστασης στή Βόρεια Ἀλγερία.

(1) Ποσοτό τῶν κτηματικῶν ἰδιοκτησιῶν ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τους τά 1951 καί 1973.

Ἔτη	Λιγότερο ἀπό 1 ἑκτάριο	1 ὡς 10 ἑκτ.	10-50ἑκ.	50-100ἑκ.	100ἑκ καί +	Σύνολο
1950-51	8,84	56,7	29,9	3,0	1,54	100
1972-73	21,63	57,35	19,14	1,38	0,48	100

(1) Πηγή: H. Ait Amara: Impact de la production des salaires et des revenus sur l'emploi agricole" in Revue Algérienne. VOL: XV No 1 Mars 1978 p. 45.

* Ἡ δεύτερη φάση ἦταν ὁ περιορισμός τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας.

Τό 1968 άκόμα τά κτήματα τών όποίων ή έκταση ήταν κάτω τών 50 έκταρίων έκπροσωπούσαν τά 97% τών ιδιοκτησιών, τό 1973 όμως έφτασαν τά 98%(1)

Έξ άλλου, άν οί δίχως γή άγρότες, παλιοί μεσιακάροι ή μισθωτοί άγρότες, επιούκίμασαν σίγουρα τήν άρχή νά τούς άποδοθοϋν μερίδια γής, θά ήθελαν ώστόσο νά τά διαθέτουν όπως τούς άρεσε, νά διαλέγουν οί ίδιοι τίς καλλιέργειες, νά όργανώνουν τήν δουλειά τους και νά μπορούν νά διοχετεύουν ελεύθερα τά προϊόντα τους στις τιμές πού θά είχαν οί ίδιοι παραχωρήσει άν όχι καθορίσει.

Άρα όλ'αυτά δέν ήταν δυνατά, διότι έν όνόματι τής οικονομικής λογικής και τής άποτελεσματικότητας στη διαχείριση, και όχι τόσο λόγω τών ίσχυριζόμενων σοσιαλιστικών στόχων, τό Κράτος άπλώνει τήν κατάσχεσή του σ'όλόκληρο τόν άγροτικό τομέα μέσω του όργανωτικού περιβάλλοντος πού έγκαθιστά, κατακρατώντας, όλες τίς λειτουργίες στην άρχή και στο τέλος τής πορείας παραγωγής. Αυτά χωρίς νά ύπολογίσουμε επί πλέον τίς επιχειρήσεις πού έλέγχει άμεσα κρατώντας 3.069.960 έκτάρια τής καλύτερης γής, πού έκπροσωποϋν τά 40,7% από τά 7.542.180 έκτάρια πού άφιερώνονται στην καλλιέργεια δημητριακών, άμπελιών, στη δενδροκομία και στα έμμονα λιβάδια.

Τό Κράτος έλέγχει άντικειμενικά τήν πορεία παραγωγής και έπομένως όργανώνει τήν πορεία έργασίας κατακρατώντας όλα τά κυκλώματα έφοδιασμού, μεταποίησης, διανομής και έμπορικοποίησης, και οί άγρότες περιορίζονται στον ρόλο τών έκτελεστών.

Οί κρατικοί όργανισμοί κυριαρχοϋν στερεά στους συνεταιριστικούς τομείς και άκόμα πιδ πέρα πάνω στον ιδιωτικό τομέα στον όποιο επιβάλλουν τήν οικονομική τους λογική.

Στην πραγματικότητα αυτή ή "άγροτική επανάσταση" πού όδηνεΐται από ψηλά έχει καταλήξει νά έκτείνει περισσότερο μιá μεταμφιεσμένη μορφή μισθωτής έργασίας πού ήδη ίσχυε στον λεγόμενο αυτοδιαχειριζόμενο τομέα, όπου κατ'άρχήν είναι οί εργάτες πού άποφασίζου, αλλά στην πραγματικότητα είναι ό διοικητής τής επιτροπής διαχείρισης έγκατεστημένος από τό Κράτος, πού έκτιμά και τούς άποδίνει τό μέρος τους από τά κέρδη.

(1) βλ. N. Hakiki: "Participation et développement coopératif dans l'agriculture algérienne." in Revue Algérienne VOL. XVI No 3 Septembre 1979 p. 548.

καύ Statistiques Agricoles No spéciaux. Janvier 1967 No 2 juin 1968. No 5.

Ὁ ἴδιος ὁ πρόεδρος Boumedienne δήλωνε ὡς πρὸς αὐτό: (1)

"Ἄν... μεγάλες ἐπιχειρήσεις ὀδηγήθηκαν στὴν αὐτοδιαχείριση, ἡ ἐκμετάλλευση τῶν οἰκονομικῶν μονάδων πού ἔτσι δημιουργήθηκαν ἔγινε, λόγω τῆς ἀδράνειας τῆς ἐξουσίας, μὲ μεγάλη ἀκαταστασία.

Ἡ μείωση τῆς παραγωγῆς καί οἱ προσβολές κατὰ τῆς ἐθνικῆς περιουσίας πού ἀκολούθησαν, εἶχαν καταστρεπτικές συνέπειες τόσο στὴν ἀπόδοση τῆς οἰκονομίας ὅσο καί στὰ οἰκονομικά τοῦ Κράτους. Πρέπει ἄραγε τότε νά ἐνοχοποιήσουμε τοὺς ἴδιους τοὺς ἐργάτες σάν φορεῖς τῆς ἀνάπτυξης ἢ τὴν ἴδια τὴν αὐτοδιαχείριση σάν μέθοδο ἀνάπτυξης; Ὁχι, τὸ σύστημα ὅπως ἐφαρμόστηκε δέν ἦταν παρὰ μόνο μιὰ γελοιογραφία τῆς αὐτοδιαχείρισης καί ἡ συμμετοχή τῶν ἐργατῶν δέν ξεπέρασε τὸ ἐπίπεδο τῶν ὑποσχέσεων.

Δέν εἶναι ἐπομένως ἐκπληκτικό πού οἱ ἐργάτες ἔμειναν τελικὰ ἀπλοὶ μισθωτοί".

Θά ἀρκούσε νά ἀντικαταστήσουμε τίς λέξεις "αὐτοδιαχειριζόμενος τομέας" μὲ τίς λέξεις "συνεταιριστικός τομέας" γιὰ νά ἀποδώσουμε σ'αὐτὴν τὴν ἀποψη ὅλη τῆς τὴν ἐπικαιρότητα διότι πράγματι σάν μισθωτοὶ βρέθηκαν οἱ ἀποκατασταθέντες ἀκτήμονες στοὺς συνεταιρισμούς. "Ἔτσι ὀρισμένοι ἀπ'αὐτοὺς ἔβλεπαν τὸ προϊόν τῆς δουλειᾶς τους νά τοὺς ξεφεύγει ὀλότελα:

"Γιὰ ὀρισμένα προϊόντα ἡ καθαρὴ τιμὴ πού πληρωνόταν στὰ κτήματα (ὑπὸ αὐτοδιαχείριση) δέν κάλυπτε οὔτε τὸ κόστος-παραγωγῆς. Σ'αὐτὰ προστίθενται βαριές προκαταβολές ἀπὸ τὸ κρατικὸ κύκλωμα ἐμπορικοποίησης, ἀνεπάρκεια τῆς καθαρῆς μέσης τιμῆς πού πληρωνόταν στοὺς αὐτοδιαχειριστές, οἱ ἐξαγωγές στίς ὁποῖες ἐξαναγκάζονταν τὰ κτήματα δέν τοὺς ἦταν πάντα χρηματικά πιὸ ἐπωφελεῖς ἀπ'ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ἀγορά(...). Οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς κατάστασης πού ὑπέστησαν οἱ παραγωγοὶ τῆς αὐτοδιαχείρισης εἶναι-ἐφ'ὅσον ἡ ἀγροτικὴ ἐργασία ὅπως ἀνταμείβεται δέν μπορεῖ νά τοὺς ἐλκύει-ἡ ἀστυφιλία, (...), ἡ φυγὴ ἀπὸ τὸ κρατικὸ κύκλωμα ἐμπορικοποίησης καί ἡ προσφυγὴ στὸ ἰδιωτικὸ κύκλωμα ἐμπορικοποίησης πού ἂν καί τοὺς ἐκμεταλλεύεται τὸ κάνει, κατὰ τὴ γνώμη τους, μὲ πιὸ "βολικό" τρόπο ἀπ'ὅ,τι στὸν κρατικὸ τομέα. Στὸν ἰδιωτικὸ τομέα ἡ πώληση εἶναι βέβαιη (ἀκλόνητη) οἱ ἐπιχειρήσεις συγκομιδῆς, μαζέματος καί μεταφορᾶς εἶναι σὲ βάρος τοῦ ἰδιωτικοῦ". (2)

(1) Houari Boumedienne: "Ὁμιλία τῆς 1ης Νοεμβρίου 1965" βλ. τὴν ἐφημερίδα "El Moudjahid" τῆς 2-11-1965.

(2) A. Bouzidi: "Productivité du travail dans l'agriculture" in Revue Algérienne VOL. XIV No 4 Décembre 1977.

Γι' αυτό, "Από τό 1966 οί μόνιμοι εργάτες τοῦ αὐτοδιαχειριζόμενου τομέα ἐγκαταλείπουν τήν δουλειά τους μέ ἕναν ρυθμό τῶν 10% περίπου κάθε χρόνο γιά μιάν ἀπασχόληση ἔξω ἀπό τήν γεωργία." (1)

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτό ἀφορᾶ πάλι τήν αὐτοδιαχείριση ὅμως ἐφ' ὅσον οἱ ἴδιες αἰτίες προκαλοῦν παρόμοιες συνέπειες, οἱ ἐπίσημες δημοσιεύσεις, οἱ μόνες πού ἐπιτρέπονται στήν Ἀλγερία, δίνουν ὅσον ἀφορᾶ τοὺς ἀποκαταστάθεντες ἀκτῆμονες, ποσοστά παραιτήσεως, πού κοντεύουν τά 10% μόνο γιά τό πρῶτο ἔτος.

Ὡς πρὸς τοὺς μικρο-ιδιοκτῆτες ἀγρότες δέν γνωρίζουμε νά ὑπάρχουν πολλοί πού ἐντάχθηκαν στή μία ἢ στήν ἄλλη μορφή συγκροτημάτων πού σχεδιάστηκαν γι' αὐτούς ἀπό τό Κράτος. Καί ὅμως δέν εἶναι πού δέν τοὺς ἐνθάρρυνε. "Ἐτσι γιά νά ἀποφευχθοῦν ὁ κατατεμαχισμός καί ὁ διασκορπισμός τῶν κτημάτων πού θά προέκυπταν ἐνδεχομένως ἀπό τόν περιορισμό τῆς ἰδιοκτησίας, ὁ καταστατικός χάρτης τῆς "ἀγροτικῆς ἐπανάστασης προβλέπει ὅτι:

"Ἀντί νά καταπολεμηθεῖ (ἢ ἐξ ἀδικαιρέτου ἰδιοκτησία) θά ἐνθαρρυνθεῖ ἀντίθετα νά ὀργανωθεῖ σέ οἰκογενειακές συνεταιριστικές μονάδες, ὅπου τά δικαιώματα κάθε καλλιεργητῆ συνεταιριστῆ θά ἀναγνωρισθοῦν".

Κάτι πού ἐπιβεβαίωσε ὁ πρόεδρος Boumedienne στήν ὀμιλία του στό πρῶτο συνέδριο τῆς Ἐθνικῆς Ἐνωσης τῶν Ἀλγερινῶν Ἀγροτῶν τήν 26 Φεβρουαρίου 1974:

"Δέν θέλουμε νά ἀναγκάζουμε κανέναν νά συνεταιριστεῖ, ἡ ἐπανάστασή μας δέν εἶναι ἐξαναγκασμός (...). Ὁ καθένας μπορεῖ νά διαλέξει τοὺς συντρόφους του στόν συνεταιρισμό. "Ἄς πάρει τόν θεῖο του, τόν ἐξάδελφό του, τόν ἀδελφό ἢ τόν φίλο του, ἂν θέλει, ὅμως ἄς τήν (γῆ) δουλεύει!".

Ἀπ' αὐτά προκύπτει ὅτι ἂν ἡ ἀγροτική ἐπανάσταση σκοπεύει, ὅπως τό διακηρύσσει τό πρῶτο ἄρθρο τῆς σχετικῆς διάταξης νά "μετασχηματίζει ριζικά τίς συνθήκες ζωῆς καί ἐργασίας στήν ὑπαιθρο" δέν εἶναι προφανῶς γιά νά ἐγκαθιδρύσει νέες κοινωνικές σχέσεις, "σοσιαλιστικοῦ" τύπου γιά παράδειγμα.

Στήν πραγματικότητα τό Κράτος προσπαθεῖ νά ἐκμεταλλευτεῖ, ἀνασταίνοντάς το, τό παλιό κοινοτικό σύστημα στάσεων καί συμπεριφορᾶς, στό ὅποιο οἱ συγγενικές σχέσεις λειτουργοῦσαν σάν σχέσεις παραγωγῆς.

(3) H. Aït Amara. op. cit. p. 56.

“Όλο τὸ πρόβλημα ἐδῶ εἶναι φυσικά κατὰ πόσο τέτοια προσπάθεια δέν εἶναι ἀπατηλή, ἐφ’ ὅσον ἡ οἰκονομική λειτουργία τῆς δουλειᾶς εἶναι σήμε-
ρα καθαρὰ ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴν κοινωνική της λειτουργία. Ἐξάλλου ἡ ἐξ αἵ-
ματος οἰκονομική ἀλληλεγγύη προϋποθέτει ἕνα ἦθος βασισμένο στὴν ἀσυμμε-
τρία, στίς ἀρχές καὶ στὴ πράξη, μεταξύ τῶν μέσων ποῦ χρησιμοποιήθηκαν
καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων ποῦ ἐπετεύχθηκαν. Ἄρα αὐτὸ εἶναι ἀσυμβίβαστο μέ-
τὸ κοινωνικο-οικονομικὸ περιβάλλον τῆς σημερινῆς ἀλγερινῆς οἰκογένειας,
ποῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν μισθωτὴ ἐργασία, τὴν νομισματικοποίηση καὶ
τὸν οἰκονομικὸ ὀρθολογισμό, πρᾶγμα τοῦ ὁποῖου τὸ Κράτος ἀποτελεῖ ἀκρι-
βῶς τὸν πρῶτο προπαγανδιστὴ.

Γι’ αὐτὸ δέν εἶναι τυχαῖο ποῦ δέν βρίσκεται πουθενά ἔχνος τῶν Ἄ-
γροτικῶν Συγκροτημάτων ἐξ ἀδικαιρέτου ἰδιοκτητῶν ποῦ προέβλεψε τὸ Κράτος.
Στὴν πραγματικότητα αὐτὸ ποῦ ἀπορρίπτουν οἱ ἀγρότες δέν εἶναι τόσο ἡ
συλλογικὴ ἐργασία ἢ ἡ συνεργασία, φαινόμενα γνωστὰ στὴν παραδοσιακὴ κοι-
νωνία, ὅσο ἡ ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ κάθε κέντρο ἀποφάσεως στοὺς συνεται-
ρισμοὺς πρὸς ὄφελος τῶν γραφειοκρατῶν τοῦ ὑπουργείου προγραμματισμοῦ. θὰ
ἤθελαν ἐπίσης νὰ μπορέσουν νὰ βγάξουν τὸ μέγιστο δυνατὸν κέρδος ἀπὸ τὴ
δουλειὰ τους, νὰ κερδοσκοποῦν, ὅπως ἄλλωστε εἶναι κανόνας σ’ ὅλους τοὺς
ἄλλους τομεῖς ὀραστηριότητας στὴν Ἄλγερία.*

Ἔτσι τὸ κρατικὸ μονοπώλιο ποῦ ἐγκαθιδρύθηκε στὸ ἐμπόριο τῶν δη-
μητριακῶν θὰ ἀγγίξει τὸ σύνολο τῆς ἀγροτιᾶς καὶ θὰ ὀλοκληρώσει τὴν ἤδη
προχωρημένη ἀπογοήτευση τῶν χωριανῶν ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ ἐργασία. Ἔτσι γιὰ
τὴν περίοδο 1975-76 ἀπὸ μιὰ σοδειὰ 18 ἑκατομμυρίων στατῆρων σιταριοῦ, 11
ἑκατομμύρια στατῆρες πούληθηκαν ἀπὸ τὸν Ἄλγερινὸ Ὄργανισμό Ὄσπριων
καὶ Δημητριακῶν (ΑΟΟΔ). Ὅσο γιὰ τὸ ὑπόλοιπο εἶτε αὐτοκαταναλώθηκε, εἶ-
τε διοχετεύθηκε στὴν παράλληλη (μαύρη) ἀγορά, ἀποφεύγοντας τοὺς συνεται-
ρισμοὺς δημητριακῶν ὑπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ ΑΟΟΔ, τοὺς μόνους ἀρμόδιους
νὰ παραλαμβάνουν τὴν παραγωγή.⁽¹⁾

Σ’ αὐτὸ προστίθεται, τὸ ὅτι ἡ μηχανοποίηση ποῦ τὸ Κράτος γενικεύει
στὴν γεωργία (εἶναι μάλιστα ἕνας ἀπὸ τοὺς τελικοὺς σκοποὺς ποῦ ἀποδίνο-
νται στὴν συγκέντρωση τῶν μικρῶν ἰδιοκτησιῶν) καταντᾶ ἀχρηστὴ τὴν δια-
τήρηση τῆς εὐρείας οἰκογένειας στὴν ὑπαιθρο καὶ ἰδιαίτερα στίς ζῶνες ἐ-

* Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις τῶν ἀγροτῶν στίς ἐρωτήσεις τῶν δη-
μοσιογράφων τῆς τηλεόρασης ποῦ προσπάθησαν νὰ τοὺς κἀνουν νὰ ποῦν τὸ
ἀντίθετο.

(1) βλ. Α. Bouzidi. op. cit. p. 529.

κρατικής γεωργίας που προαναφέραμε. Πράγματι υπολογίζεται ότι μιὰ θεριζο-αλωνιστική μηχανή εκτελεί τή δουλειά 70 με 80 ατόμων.⁽¹⁾ Έξ ἄλλου στάχω-ριά τῆς ἀγροτικής ἐπανάστασης που χτίστηκαν (προβλέφθηκαν χίλια καί ὑπῆρ-χαν 117 τῆν 31η Μαΐου 1977, λίγο πολύ τελειωμένα), οἱ κατοικίες σχεδιά-στηκαν γιά μόνο τήν συζυγική οἰκογένεια.

Λογικό καθ'ἑαυτό φαινόμενο ἀφοῦ οἱ κλῆροι που μοιράστηκαν δέν προο-ρίζονταν γιά τήν οἰκογένεια ἀλλά γιά μόνο τόν ἀρχηγό τοῦ νοικοκυριοῦ. Δη-λαδῆ στόν προσδιορισμό τῆς ἔκτασης γῆς που ἀποδίδεται, δέν λήφθηκε καθό-λου ὑπ'ὄψη ἡ εὐρύτητα τοῦ προκειμένου νοικοκυριοῦ καί συνεπῶς τοῦ ἀριθ-μοῦ ἐνηλίκων ἐνεργῶν μελῶν του. Τά μερίδια ὑπολογίστηκαν μέ βάση καθαρά τεχνικά κριτήρια, ὅπως ἡ ποιότητα τῆς γῆς καί ὁ τρόπος καλλιέργειάς της. Ἡ ἔκτασή τους κυμαίνονταν ἀπό δύο ὡς δέκα τέσσερα ἑκτάρια.

Τήν ἐποχή τῶν μεγάλων ἔργων, θερισμός, χορτοκοπή κτλ, τό Κράτος προ-τιμᾶ νά προσλαμβάνει ἐργάτες γῆς ξένους στούς συνεταιρισμούς ἀντί νά συμ-μετέχουν τά ἄλλα ἐνεργά μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν ἀποκατασταθέντων ἀκτημό-νων, χωρίς νά μιλάμε γιά τίς γυναῖκες.

Τό ἴδιο θά συμβεῖ μέ τούς ἀποκατασταθέντες βοσκούς στήν τρίτη φάση τῆς ἀγροτικῆς ἐπανάστασης, ἐκεῖνη που θά ἀγγίξει τόν ποιμενικό κόσμο. Ξε-κίνησε τήν 17η Ἰουνίου 1975 καί ἀφορᾶ 83.000 νοκοκυριά νομάδων κτηνο-τρόφων μέ τά 12 ἑκατομμύρια πρόβατά τους πάνω σέ 15 ἑκατομμύρια ἑκτάρια βοσκότοπων.

Σκοπεύει οὐσιαστικά στήν ἀναδιευθέτηση τῆς ποιμενικῆς οἰκονομίας μέ μιὰ καλύτερη κατανομή τῶν κοπαδιῶν στούς βοσκότοπους, ὥστε νά ἀποφευχθεῖ ἡ ἐξάντληση, ἀπό τήν ὑπερκατανάλωση καί τό καταπάτημα, τῶν τόπων που γει-τονεύουν μέ τίς πηγές.

Ἡ πίεση τοῦ κοπαδιοῦ, που ἐπιτρέπει πάνω σέ μιὰ βοσκή, περιορίζε-ται σέ ἓνα πρόβατο ἀνά τέσσερα ἑκτάρια στεππικῆς γῆς.

Προσδιορισμένες ἐκτάσεις, συνήθως τό μισό τῶν βοσκότοπων σέ κάθε ζώ-νη, περιφράσσονται γιά νά εἶναι δυνατή ἡ ἀναζωογόνησή τους. Ἡ καλλιέρ-γεια δημητριακῶν ἀπαγορεύεται στίς περιοχές που ἀπειλοῦνται ἰδιαίτερα ἀπό

(1) βλ. AARDES: "Etude sur le secteur privé agricole" Alger 1973 p. 82
Etude sur la mise en valeur de la region de Zeriba
SATEC. 1972.

H. Aït Amara: op. cit.

ἐρημοποίηση, ὅπως εἶναι οἱ ἄνω στεππικές πεδιάδες τῆς νότιας Ὀρανίας, τοῦ Τιττερί καί τοῦ Χόδνα. Ἡ τρίτη φάση τῆς ἀγροτικῆς ἐπανάστασης σκοπεύει ἐπίσης σέ ἕνα πιά αὐστηρό κανονισμό τῶν μετακινήσεων τῶν κοπαδιῶν πρός τούς θερινούς ("ασαμπα") καί χειμερινούς ("αζαμπα") βοσκότοπους, καί μακροπρόθεσμα στήν κατάργησή τους.

Τέλος παρακινουῦνται οἱ μικροί κτηνοτρόφοι νά βάλουν ἀπό κοινοῦ τά ὑλικά μέσα καί τίς ὑπηρεσίες γενικῆς χρησιμότητας, ὅπως εἶναι τά πηγάδια καί τά βυτιοφόρα αὐτοκίνητα γιά νά ποτίζουν τά κοπάδια μακριά ἀπό τίς πηγές.

Ὅσο γιά τούς ἀποκατασταθέντες βοσκούς πού παρέλαβαν κλήρους ἀπό 100 προβατίνες καί 5 κριάρια ὁ καθένας, προτρέπονται νά συγκεντρωθοῦν σέ ΣΠΑΕ⁽¹⁾ πλαισιωμένους ἀπό τούς ΑΣΥΔ⁽²⁾ πού τούς ἐφοδιάζουν καί διοχετεύουν τά προϊόντα τους.

Ὅλ' αὐτά τά μέτρα, ἐννοεῖται, σκοπεύουν σέ μιάν ἐντατικοποίηση τῆς κτηνοτροφίας καί τελικά στήν μόνιμη ἐγκατάσταση τῶν νομάδων ὅπως ἄλλωστε τό διακηρύσσουν καί τά ἐπίσημα κείμενα:

"Τό Κράτος εὐνοεῖ τήν δημιουργία τῶν συνθηκῶν τῆς ἐγκατάστασής τους κυρίως ἀπό τήν οἰκοδόμησι ποιμενικῶν χωριῶν, τή δημιουργία διοικητικῶν, οἰκονομικῶν, πολιτιστικῶν καί κοινωνικῶν κέντρων".

"Ἔτσι λοιπόν, ὅλα συνδράμουν σ' αὐτήν τήν ἀναδιάρθρωση τῆς κτηνοτροφικῆς οἰκονομίας μέ σκοπό νά μειωθοῦν στό ἐλάχιστο τά ἐργατικά χέρια: ὁ σφαιρικός περιορισμός τοῦ μεγέθους τοῦ κοπαδιοῦ, ἡ μείωση τῶν ἐκτάσεων βοσκῆς, ὅπως, τέλος, καί ἡ χρησιμοποίηση μηχανικῶν μέσων (βυτιοφόρα αὐτοκίνητα, διανομή κατ' οἶκον τῆς νομῆς ὅταν δέν παράγεται ἐπί τόπου) καί τεχνικῶν μέσων (ὑδραυλικά ἔργα, ἀπαγόρευση καθορισμένων ἐμβαδῶν μέ αὐστραλιακοῦς φράκτες).

Ἐπί πλέον ὅπως ἔγινε καί γιά τά κτήματα, τό κοπάδι ἀποδίδεται σέ ἕνα μόνο πρόσωπο, στόν οἰκογενειάρχη, χωρίς νά λογαριάζονται τό μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ του καί ὁ ἀριθμός τῶν ἐνεργῶν μελῶν πού περιλαμβάνει.

Ἄρα ἀφοῦ ἡ ἐπιτήρηση ἑνός κοπαδιοῦ ἐκατό κεφαλιῶν ἐξασφαλίζεται ἀνετα ἀπό ἕναν μόνο βοσκό, ὁ διαμελισμός τῶν εὐρείων νοικοκυριῶν ἀκολουθεῖ ἀναγκαστικά ὅπως πολύ σωστά τό ὑπογραμμίζει Μ. Βουκχοβζα.

(1) Συνεταιρισμοῦ Παραγωγῆς τῆς Ἀγροτικῆς Ἐπανάστασης.

(2) Ἀγροτικοῦ Συνεταιρισμοῦ Ὑπηρεσίας τοῦ Δήμου.

"Εξ άλλου ή καλύτερη αξιοποίηση τής δύναμης εργασίας προϋποθέτει τήν χορήγηση του κοπαδιού στο σύνολο τών ενεργών μελών του νοικοκυριού και όχι μόνο στους αρχηγούς τών νοικοκυριών. Αυτός ο τρόπος χορήγησης όφειλεται σε πολλές αιτίες, πρώτα τό περιβάλλον τών νομάδων διαφέρει άπ'αυτό τών μόνιμα εγκαταστημένων από άποψη οικιακής όργάνωσης. Έτσι τά κοπάδια που κατέχονται έξ άδαιρέτου από έκ πλαγίου συγγενείς που ζούν μαζί εκπροσωπούν από τά 35% ως 40% τών κοπαδιών του νομού τής Σάιντα. Έπίσης ό μέσος αριθμός ενεργών μελών σ'αυτά τά νοικοκυριά είναι δύο. Έφ' όσον τό εισόδημα τών νοικοκυριών τών κτηνοτρόφων είναι τό σύνολο διαφόρων εισοδημάτων που προέρχονται από τίς δραστηριότητες τών άπασχολούμενων μελών του νοικοκυριού, ή παροχή τών προβάτων μόνο στους οικογενειαρχες επιταχύνει τήν άποσύνθεση του οικογενειακού κύτταρου".⁽¹⁾

"Όμως οί άγρότες δέν είναι οί μόνοι που επηρεάζονται από τήν άγροτική επανάσταση. Τό σύνολο τών οικογενειών τών άγροτικών περιοχών θά ύποστει έμμεσα τά αντίκτυπα της.

Η παλιά άλληλεγγύη διαλύεται. Όρισμένα επαγγέλματα εξαφανίζονται ή προσανατολίζονται προς άλλες ειδικότητες. Έτσι οί σιδηρουργοί που κατασκεύαζαν και επισκεύαζαν τά σκεύη όργώματος και άλλα άγροτικά εργαλεία, δέν έχουν πιά πελατεία, και είναι συνεπώς ύποχρεωμένοι είτε νά κλείσουν είτε νά άναπροσαρμοστούν. Οί μυλωνάδες που ήταν πολυάριθμοι σε κάθε χωριό έκλεισαν όλοι τους, άφοϋ κανείς δέν έρχεται πιά νά άλέθει σ'αυτούς τό κριθάρι και τό σιτάρι που δέν βρίσκονται πλέον σε κόκκους. Τά δημητριακά δέν πουλιοϋνται πιά παρά μόνο ήδη άλεσμένα από τους βιομηχανικούς άλευρόμυλους τής κρατικής εταιρείας S.N. SEMPAC* που άλλωστε δυσκολεθονται νά μεταποιοϋν όλες τίς ποσότητες που παραλαμβάνουν.

Οί κατασκευαστές όρισμένων οικιακών σκευών όπως είναι οί κοσκινάδες που έφτιαχναν κρησάρες και λανάρες κλείνουν ό ένας μετά τόν άλλο.

Άκόμα και οί έμποροι επηρεάζονται. Τά εβδομαδιαία μεγάλα παζάρια τών ύψηλών πεδιάδων καλλιέργειας δημητριακών και κτηνοτροφίας παρακμάζουν ή εξαφανίζονται όλότελα.

Όρισμένοι έμποροι και βιοτέχνες όπως οί ράφτες, οί τσαγγάρηδες, οί βαρελοποιοί, δέν δουλεύαν, όλη τήν εβδομάδα, παρά μόνο γι'αυτά τά παζάρια.

* Έθνική Έταιρεία Συμυγάλιου και Ζυμαρικών.

(1) M'Hamed.Boukhobza: "Les conditions d'un développement de la production pastorale en milieu steppique". in Revue Algérienne. VOL.XIV No 1 Mars 1977. pp. 127-128

Οί συνέπειες στίς οίκιακές δραστηριότητες εἶναι ἰδιαίτερα φανερές στίς μεγάλες οἰκογένειες. Δέν παρατηροῦνται πιά σ'αὐτές ἐκεῖνα τά μικρά ἐποχικά ἔργα πού ζωντάνευαν τίς αὐλές τῶν σπιτιῶν ὅπως τό πλύσιμο, ἡ ἀποξήρανση, ἡ διαλογή καί τό κοσκίνισμα τοῦ σιταριοῦ καί οἱ ἐργασίες τοῦ μαλλιοῦ κτλ.

Αὐτό ἔχει σίγουρα ξαλαφρώσει τήν ἤδη σκληρή δουλειά τῶν γυναικῶν, ὅμως ταυτόχρονα αὐτές ἀνακαλύπτουν τήν ἀνία καί τοὺς γίνεται ἀκόμα πιό ἀνυπόφορο τό κλείσιμό τους στό σπίτι. "Ὅλο καί λιγότερες εἶναι ἐπίσης οἱ οἰκογένειες πού φτιάχνουν τήν γαλέττα καί τό "κουσκούς"⁽¹⁾ τους στό σπίτι. Εἶδαμε ἄλλωστε ἐξ αἰτίας αὐτοῦ νά αὐξάνεται, ἀπό τή μιά μέρα στήν ἄλλη, τόσο ραγδαία ἡ ζήτηση ψωμιοῦ τῶν ἀρτοποιείων, πού αὐτά κλείνουν ἀπό τίς δώδεκα κιόλας μὴν ἔχοντας τίποτα πιά νά προσφέρουν.

Ἐδῶ πάλι τό Κράτος ἐπεμβαίνει καί οἱ μεγάλες μονάδες βιομηχανικῆς ἀρτοποιίας εἶναι ἡ μόνη λύση πού ἐπινόησε. Μπορεῖ κανεῖς νά σκεφτεῖ ὅτι, κάνοντας ἔτσι, τό ἀλγερινό Κράτος προπαγανδίζει τόν νεωτερισμό. Εἶναι ἀναμφισβήτητα ἀλήθεια ἂν θεωρεῖται ὅτι ὁ νεωτερισμός σημαίνει τήν γενίκευση τῶν κἀπιταλιστικῶν τρόπων παραγωγῆς, ἐργασίας καί κατανάλωσης μέ τοὺς ὁποίους τό Κράτος ἀποτελεῖ τήν καταστροφή τῶν τελευταίων λειτουργιῶν πού ἔμειναν στήν εὐρεία οἰκογένεια.

Ἐπιβάλλει ἕναν ἀστικό τρόπο κατανάλωσης πού δέν λογαριάζει καθόλου τίς ἀπαιτήσεις τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας τῶν εὐρείων οἰκογενειῶν. Αὐτές, μὴ μπορώντας πλέον νά προμηθευτοῦν ὅπως παλιά τήν χοντρική ἀγορά μέ τά βασικά προϊόντα κατανάλωσης (δημητριακά, λάδι, ζάχαρη, λίπη, ὄσπρια καί ἄλλα λαχανικά πού μποροῦν νά ἐναποθηκευτοῦν) ἀντέχουν τότε πολύ δύσκολα τήν φτώχεια τους.

Ἐφ'ὅσον τά πάντα ἀγοράζονται λιανικά καί μερικές φορές μέ τό σταγονόμετρο (λόγω τῶν συχνῶν ἐλλείψεων πού σημειώνονται στήν ἀγορά ἐξ αἰτίας τῆς γραφειοκρατικῆς λειτουργίας τοῦ κρατικοῦ δίκτυου διανομῆς) δέν ὑπάρχει πλέον τό ἴδιο συμφέρον γιά τίς διάφορες συζυγικές ἐστίες νά παραμένουν κάτω ἀπό τήν ἴδια στέγη.

Ἐφ'ὅσον ἡ δυσκολία τῆς ζωῆς δέν ἐλαφρύνεται πιά στήν ὑπαιθρό ἀπό τά παλιά δίκτυα ἀλληλεγγύης καί συνεργασίας, γίνεται ἐπομένως ἐπιθυμητή

(1) Κουσκούς: Ἐθνικό βασικό φαγητό σ'ὀλόκληρη τή Βόρεια Ἀφρική, φτιαγμένο μέ κόκκους σιμιγδαλιοῦ βρασμένους στόν ἀτμό καί ζουμί ἀπό λαχανικά καί κρέας.

ή ζωή στην πόλη όπου τουλάχιστον υπάρχει πάντα η δυνατότητα να επιζήσει κανείς από τεχνάσματα. Έτσι το ποσοστό των ενεργών ατόμων από 18 ως 59 ετών, είναι 47,7% στα μεγάλα αστικά κέντρα, 45,5% στην συνολική αστική ζώνη και μόνο 41,5% στην αγροτική ζώνη το 1977.

Έτσι λοιπόν η αγροτική επανάσταση της οποίας ένας από τους δηλωμένους στόχους ήταν να σταματήσει την αστυφιλία έχει αντίθετα συντελέσει στην επιτάχυνσή της. Έπειδή έχει φέρει στο τέρας της την είσπραξη καπιταλιστικών βιομηχανικών μορφών παραγωγής, εργασίας και κατανάλωσης στη γεωργία, η αγροτική επανάσταση κατέργησε τις τελευταίες δομικές επιβιώσεις της παραδοσιακής κοινωνίας, και ολοκλήρωσε την υποβάθμιση της αγροτικής εργασίας γενικεύοντας μία μεταμφιεσμένη μορφή μισθωτής εργασίας.

2ον) Η δύσκολη ανάδυση της αλγερινής συζυγικής οικόγενειας.

Η τάση που επικρατεί σήμερα, όσο ποτέ πριν στην Αλγερία, είναι η εγκαθίδρυση συζυγικών οικογενειών. Όσο για να ιδρύσει κανείς ένα ανεξάρτητο νοικοκυριό πρέπει να έχει τα υλικά μέσα, δηλαδή πριν απ' όλα ένα τακτικό εισόδημα και μία κατοικία. Είναι χαρακτηριστικό ότι έφεξης ο άρχηγός του νοικοκυριού δεν είναι πλέον αναγκαστικά το πιο ηλικιωμένο πρόσωπο, αλλά εκείνο που έχει ένα επάγγελμα. Έτσι τα 76,6% των αρχηγών νοικοκυριού στις αστικές περιοχές είναι άτομα που έχουν επάγγελμα. Αν και μικρότερη στην ύπαιθρο αυτή η αναλογία, παραμένει σχετικά υψηλή στα 68,3%. Αυτή η μετατροπή, στην οικόγενεια, της παραδοσιακής δομής έξουσίας που στηριζόταν στην ηλικία (πρός όφελος μιας καινούργιας ιεραρχίας που βασίζεται στην απόκτηση ενός εισοδήματος) είναι αρκετά παλιά, και ο Bourdieu την σημείωσε ήδη το 1961¹. Δεν υπάρχει όμως αμφιβολία ότι το φαινόμενο οξύνθηκε ακόμα περισσότερο από τότε.

Όσο παρά την τάση αυτή των νέων ζευγαριών να εγκαθιδρύουν το δικό τους νοικοκυριό, πολύ λίγοι το καταφέρνουν. Έτσι μεταξύ του 1966 και του 1977, ενώ 639.314 σφαθερά νέα ζευγάρια σχηματίστηκαν, μόνο 318.351 καινούργια νοικοκυριά έχουν αντίθετα ιδρυθεί, δηλαδή μόλις τα 49,8% των νέων ζευγαριών δημιούργησαν μιάν έστια ανεξάρτητη από εκείνη των γονιών ή των πεθερών τους. Τα υπόλοιπα, δηλαδή το άλλο μισό, 50,2% εντάχθηκαν σε ήδη υπάρχοντα νοικοκυριά.

(1) Βλ. P.Bourdieu κ.α. "Travail et travailleurs en Algérie" op.cit.

Ίδιού ή δύσκολη ανάδυση τής συζυγικής οικόγενειας στην Άλγερία.Εί-
ναι πού οί νέοι δύσκολα βρίσκουν δουλειά.

Γιά νά σχηματίσουμε μιάν ιδέα περί τής κατάστασης τής άπασχόλησης
στην Άλγερία πρέπει νά ξέρουμε ότι τό 1977 σέ έναν άρσενικό πληθυσμό, σέ
ήλικία νά έργαστεϊ, από 18 ως 64 έτών, ίσο μέ 3.385.427 άτομα, καταγρά-
φτηκαν μόνο 2.198.738 άπασχολούμενοι, δηλαδή ένα ποσοστό τών 65%.

Οί άνεργοι άνέρχονται σέ 1.186.689 άτομα, δηλαδή τό 35% τοῦ ἴδιου
πληθυσμοῦ. Σημειώνεταιί ότι οί γυναίκες δέν λογαριάζονται ποτέ στίς επίση-
μες εκτιμήσεις τοῦ αριθμοῦ τών άνέργων, διότι άλλοιώς οί αριθμοί αυτοί θά
έπιδεινώνονταν. Γιά τήν ἴδια τάξη ήλικίας σέ 3.681.889 γυναίκες, από 18
ως 64 έτών, μόνο 138.234 εργάζονται, δηλαδή κάτι πού άποτελεϊ ένα ποσοστό
τοῦ ενεργοῦ πληθυσμοῦ ίσο μέ 3,75%. Ἀκόμα πρέπει νά εἰπωθεϊ, ότι από αυ-
τές τίς εργαζόμενες 42.153 εἶναι νοικοκυρές πού κατά μέρος μόνο εργάζο-
νται. Εἶναι αλήθεια ότι οί μόνιμες νοικοκυρές ύπολογίζονται σέ 3.613.406.
Ἵπωςδήποτε εἶναι πάντα από τόν άντρα πού εξαρτάται στην Άλγερία ή από-
φαση νά παντρευτεϊ καί έπομένως νά ιδρύσει, άν τό έπιθυμεϊ, ένα ανεξάρτη-
το νοικοκυριό. Οί επίσημοι αριθμοί αναγνωρίζουν για τό 1977, 545.468 πρό-
σωπα πού ζητοῦν εργασία, τών οποίων τά 64,5% εἶναι ήλικίας 18 ως 29 έτών,
δηλαδή τόσοι έν δυνάμει άρχηγοί νοικοκυριών πού δέν μπορούν νά ολοκληρω-
θοῦν. Ἀλλά έξυπακούεταιί ότι οί νέοι δέν εἶναι οί μόνοι πού χτυπᾶ ή άνερ-
γία. Δέν πρέπει νά μάς άπατοῦν οί αριθμοί. Πολλοί άπ'αυτούς πού δηλώνουν
άπασχολούμενοι άσκοῦν στην πραγματικότητα μικρά καί πρόσκαιρα επαγγέλματα
πού δέν τούς έπιτρέπουν οὔτε νά συντηροῦν τόν ἴδιο τόν έαυτό τους. Γι'αυ-
τό καί πάλι μόνο ή οικόγενειακή αλληλεγγύη έπιτρέπει νά υπερνικηθεϊ ή φτώ-
χεια. Πράγματι φαίνεταιί ότι τό πεπρωμένο τής άλγερινής οικόγενειας εἶναι
νά ταλαντεύεταιί μεταξύ τών δυνάμεων άποσύνθεσης (πού εἶναι ή γενίκευση τών
καπιταλιστικῶν μορφῶν παραγωγής, έκμετάλλευσης, εργασίας καί κατανάλωσης)
καί τών δυνάμεων συγκέντρωσης, πού ούσιαστικά εἶναι ή φτώχεια καί ή έξ αϊ-
ματος αλληλεγγύη, καί αυτό από τό 1870.

Κατά γενικό τρόπο τό βιοτικό επίπεδο τής άλγερινής οικόγενειας πα-
ραμένει πολύ χαμηλό. Δέν διαθέτουμε έρευνες για τήν κατανάλωση τών οίκογε-
νειών πού νά καλύπτουν όλόκληρη τήν Άλγερία μετά τήν Άπελευθέρωση. Ὡ-
στόσο ό προϋπολογισμός κατανάλωσης τών νοικοκυριών τοῦ Μεγάλου Ἀλγεριοῦ,
άν καί μή άντιπροσωπευτικό, πολύ άπέχει άπ'αυτό, τής μέσης άλγερινής οί-

κογένειας (τό βιοτικό επίπεδο των αστικών οικογενειών και ιδιαίτερα στις μεγαλουπόλεις είναι πάντα υψηλότερο από τον εθνικό μέσο όρο) μās επιτρέπει νά εκτιμήσουμε τήν άνεχεια της.

Ἡ κατανάλωση τών νοικοκυριών τοῦ Μεγάλου Ἀλγεριοῦ, τά ἔτη 1967, 1971, 1977.

Ἀγαθά καί ὑπηρεσίες	1967 (1)	1971 (2)	1977 (3)
Διατροφή	41,6	45,6	53,8
Βάρη κατοικίας	16,5	13,5	8,6
Ντύσιμο	14,3	14,8	14,8
Ἐπιπλα	—	6,8	6,6
Ἑγιεινή καί υγεία	9,5	2,5	1,7
Μεταφορά	6,8	7,3	5,7
Ψυχαγωγία καί μόρφωση	5,3	4,3	3,4
Διάφορα	4,9	5,5	3,4

Ἡ λίγη ἐλαστικότητα πού ἐπιτρέπει αὐτός ὁ προϋπολογισμός στήν ἐκλογή τών δαπανῶν κατανάλωσης ὑπογραμμίζει τήν λιτότητα του. Τό μεγάλο μέρος, πάνω ἀπό 40%, πού ἀφιερώνεται στή διατροφή εἶναι δείκτης μιās δομῆς κατανάλωσης πού κρίνεται σάν παραδοσιακή. Στήν πραγματικότητα ὅμως ὁ ἐν εἶναι παρά ἡ ἔκφραση τῆς φτώχειας, ἀφοῦ τό βλέπουμε νά αὐξάνεται ἐνῶ φθείρεται ἐξ ἄλλου τό βιοτικό επίπεδο. Μιά φθορά πού γίνεται αἰσθητή ἀπό τήν μείωση τών δαπανῶν κατοίκησης, ὑγιεινῆς καί υγείας ὅπως καί τῆς ψυχαγωγίας καί μόρφωσης. Καί ὅμως παρά τήν μεγάλη μερίδα πού προορίζεται στήν διατροφή, τό τραπέζι τῆς ἀλγερινῆς οἰκονόμειας παραμένει πολύ λιτό, ὅπως καί φαίνεται παρακάτω:

(1) καί (2) M. Benissad: " L'inflation algérienne: symptômes et causes" in Revue Algérienne VOL. XV No 1 Mars 1978. p. 14

(3) Direction des statistiques et de la Comptabilité Nationale. Secrétariat d'Etat au Plan: "L'Algérie en quelques chiffres" ALGER 1978. p. 21.

Ήμερήσια κατανάλωση τροφίμων σε γραμμάρια ανά άτομο στην Άλγερία από 1961 ως 1974.

Τρόφιμα	1961-63	1966	1969-71	1972-74	άπαραίτητη μερίδα *
Δημητριακά	323	365	326	363*	284
Πατάτες και άλλα άμυλώδη	73	39	42	58	224
Κρέατα	38	25	28	29	112
Αυγά	3	3	2	2	40
Γάλα και γαλατερά	58	58	63	60	594
Λάδι και λίπη	20	18	21	24	63
Ζάχαρη	52	47	47	50	43
Φρούτα και όσπρια	204	204	211	206	375

Πηγές: Food and Agricultural Organisation: The state of food and agriculture. 1969. Rome annex table 2f,3f,4f,5f,6f,7f,8f,9f. Report on the world social situation U.N.O. New York 1970 table 2 p. 176. Recueil des

* statistiques sociales 1977. ONU New York 1980 tableau III 16. όριο του US. National Research Council.

"Όπως διαπιστώνεται τό συσσίτιο για κάθε τροφή με την εξαίρεση τών δημητριακών, είναι, κατά πολύ, κατώτερο του απαιτούμενου επιπέδου.

"Όταν δέν υπάρχει καθαρή όπισθοχώρηση για μερικά προϊόντα, όπως τά κρέατα και τά αυγά, έχουμε συχνότερα στασιμότητα και στην καλύτερη περίπτωση μιά σπάνια και ελάχιστη πρόοδο.

Οί Άλγερινοί δέν είναι μόνο κακοθρεμένοι, παραμένουν ύποθρεμένοι.

Ήμερήσια μερίδα ανά κάτοικο σε θερμίδες, πρωτεΐνες, λιπαρές ύλες και ύδρογονάνθρακες και έκτίμηση τών φυσιολογικών αναγκών σε θερμίδες και πρωτεΐνες(1) για την Άλγερία.

Διαθέσιμες ποσότητες	1961-63	1969-71	1972-74	Άνάγκες*
Θερμίδες	1925	1882	2065	2400
Πρωτεΐνες	51,9	49,6	54,9	55,8
Λιπαρές ύλες	36	36	38	
Ύδρογονάνθρακες	348	340	375	

*σημείωμα: Οί φυσιολογικές ανάγκες σε θερμίδες και πρωτεΐνες ύπολογίζονται

(1) Πηγή: ONU: Recueil des statistiques sociales 1977 New York 1980. tableau II. 9. p. 246.

Μετά τό τραπέζι εἶναι ἡ στέγη πού ἀναμφίβολα δίνει τό καλύτερο μέτρο γιά τίς συνθηκῆς διαβίωσης τῆς οἰκογένειας. Τό ζήτημα αὐτό παίρνει ἀκόμα μεγαλύτερη σημασία γιά μᾶς πού ἔχουμε σάν σκοπό νά ἀναδείξουμε τίς ὑλικές δυσκολίες, πού ἀντιστέκονται στήν ἀνάδουση τοῦ ἀλγερινοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ. Τό νά ἰδρῦσει κανεῖς μιάν ἀνεξάρτητη οἰκογένεια προϋποθέτει, πράγματι, πέραν τῆς ἰκανότητας του νά τήν τρέφει, ἔστω καί μέ δυσκολία, τήν δυνατότητα, ἴσως πρωταρχική σ'αὐτήν τήν περίπτωση, νά τήν στεγάζει ἀνεξάρτητα.

"Αρα τό πρόβλημα τῆς κατοικίας εἶναι μιὰ πραγματική πληγή γιά τήν ἀλγερινή οἰκογένεια. Εἶδαμε ὅτι ἀπό τό 1966 ὡς τό 1977 περισσότερο ἀπό τό μισό τῶν νέων ζευγαριῶν ἀντί νά ἐγκατασταθοῦν σάν ἀνεξάρτητα συζυγικά νοικοκυριά ἀναγκάστηκαν νά φιλοξενηθοῦν ἀπό τούς γονεῖς καί πεθερούς τους. Αὐτό ἔχει σάν συνέπεια νά περάσουμε ἀπό 1,06 ζευγάρια ἀνά νοικοκυριό τό 1966 σέ 1,15 ζευγάρια κατὰ μέσο ὄρο τό 1977.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πώς θά ἦταν δύσκολο νά κάνουν ἀλλιῶς, ὅταν ξέ-
 ροιμοῦμε ὅτι ἀπό τό 1966 μέχρι τό 1977, 639.314 νέα σταθερά ζευγάρια σχη-
 ματίστηκαν ἐνῶ μόνο 413.808 κατοικίες χτίστηκαν, πού φυσικά ὅλες δέν πῆ-
 γαν στά νέα ζευγάρια. Ὑπενθυμίζεται ὅτι μόνο 318.351 ζευγάρια ἐγκα-
 θίδρυσαν μιὰ ξεχωριστή ἐστία. Ὅμως ἡ ὑποδοχή τῶν νέων ζευγαριῶν δέν
 εἶναι ἡ μόνη πού ἀποδεικνύεται προβληματική γιά τήν ἀνάδουση τῆς συζυγι-
 κῆς οἰκογένειας. Ἀκόμα ὅταν συμβαίνει νά ἐμφανίζεται στίς μετρήσεις σάν
 συζυγική, δηλαδή μονοπυρηνική, ἡ ἀλγερινή οἰκογένεια στεγάζει συχνά ἄλ-
 λους συγγενεῖς, λιγότερο ἢ περισσότερο στενοῦς.

Αὐτοί, πρόγονοι, ἀπόγονοι καί ἐκ πλαγίου συγγενεῖς, εἶναι συχνά
 εἴτε ἀνύπαντροι εἴτε, ἰδιαίτερα, χῆροι καί διαζευγμένοι. Εἶναι συνηθῶς
 ἕνας ἀπό τούς ἐπιζῶντες γονεῖς τοῦ ζευγαριοῦ, κυρίως ἡ μητέρα τοῦ ἀντρα
 καί τά ἀνύπαντρα, σέ χρεῖα ἢ διαζευγμένα ἀδελφια του, εἴτε ἀκόμα οἱ θεῖ-
 ες του (καί σπανιότερα οἱ θεῖοι του) πού τό φιλότιμο, καμμιά φορά, ἀλλά
 συχνά, ἀπλόυστατα, ἢ ἀλληλεγγύη, ἢ πιδ φυσική σ'αὐτή τήν κοινωνία, ἐπι-
 βάλλει νά φιλοξενοῦνται.

γιά κάθε χώρα μέ βάση πολλές παραμέτρους, ἀνάμεσα στίς ὁποῦες εἶναι οὐ-
 σιαστικά τό κλίμα καί τό φυσικό περιβάλλον, σύμφωνα μέ τήν μέθοδο πού ἀ-
 ναφέρεται σύντομα στήν ἐκθεση "Besoins énergetiques et besoins en pro-
 teines, rapport d'un comité spécial mixte d'experts." F.A.O./O.MS Rome
 1973.

Ἐν καί σχετικὰ παλιά, μιὰ ἔρευνα πού ἐγίνε τό 1961, μάς δίνει μι-
αν ἰδέα περί τῶν προτεραιοτήτων ὑποδοχῆς στήν ἀλγερινή οἰκογένεια, ἀνάλο-
γα μέ τό βαθμό συγγένειας σέ σχέση μέ τόν ἀρχηγό νοικοκυριοῦ. Πρόκειται
γιά πρόσωπα ἄνω τῶν δέκα τεσσάρων ἐτῶν, πού φυσικά συνοδεύονται, ὅταν ὑ-
πάρχει περίπτωση, ἀπό τά παιδιά τους.

Ἡ δομή τῆς ἀλγερινῆς οἰκογένειας μέ βάση τό βαθμό συγγένειας πού δένει
τά μέλη ἄνω τῶν 14 ἐτῶν μέ τόν ἀρχηγό νοικοκυριοῦ. Κατανομή σέ 100 περι-
πτώσεις τό 1961. (1)

Σχέση	%	Σχέση	%	Σχέση	%	Σχέση	%
Ἄνδρας	29,8	Νύφες	3,02	Ἄνεψιοί	0,52	Ἐγγονοί	0,18
Γυναίκα	29,2	Ἄδελφοί	2,3	Ἄνεψιές	0,35	Γαμπροί	0,16
Γιοί	13,6	Πατέρας	1,64	Κουνιάδοι	0,21	Ἐγγονές	0,10
Κόρες	7,9	Ἄδελφές	1,53	Θεῖες	0,21	Θεῖοι	0,04
Μητέρα	4,6	Κουνιάδες	0,81	Γιαγιά	0,20	Παππούς	0,032
						ἄλλοι	0,19

Ἡ ἀλγερινή οἰκογένεια ἐπιβεβαιώνει τόν πατροπλευρικό της χαρακτή-
ρα μή δεχόμενη τοὺς ἐξ ἐπιγαμίας συγγενεῖς, παρά μόνο τό θηλυκό στοιχεῖο,
δηλαδή τό πιό ἐπιδεκτικό νά ὑποταχτεῖ. Ἐπί πλέον αὐτό ἀποτελεῖται ἀπό τίς
γυναῖκες τίς πιό ἄμεσα δεμένες μέ τά ἀρσενικά παιδιά τοῦ σπιτιοῦ, ὅπως εἶ-
ναι ἡ νύφη, πού ἔρχεται σέ τέταρτη θέση μετά τοὺς γιουούς, τῶν ὁποίων ὁ ἔ-
νας εἶναι ὁ σύζυγός της, τίς ἀκόμα ἀνύπαντρες κόρες καί τή μητέρα τοῦ οἰ-
κογενειάρχη.

Λιγότερο συχνή εἶναι ἡ ὑποδοχή μιᾶς κουνιάδας, διότι λιγότερο συ-
χνή εἶναι ἡ συγκατοίκηση μεταξύ παντρεμένων ἀδελφῶν, ἐδῶ σέ 8η θέση μέ
0,81% τῶν περιπτώσεων.

Ἡ ἀνοχή ἑνός γαμπροῦ κάτω ἀπό τήν ἴδια στέγη εἶναι σπανιότατη, ἀ-
κόμα καί σ' αὐτήν τήν ἐξαιρετική περίοδο τοῦ πολέμου. Ὅσο γιά τήν ὑπέρ-ἀ-

(1) Πηγές: Service de la Statistique Générale de l'Algérie. AARDES. "Etude
de l'emploi et de la formation professionnelle. 1961.

A. Darbel, J.P. Rivet, C. Séibel, P. Bourdieu. "Travail et Travailleurs
en Algérie". Mouton. Paris. La Haye 1963. pp. 19-20.

ντιπροσώπευση τῶν γυναικῶν στήν ἀλγερινή οἰκογένεια, δέν ὀφείλεται μόνο σέ βιολογικές αἰτίες, ὅπως ἡ ὑψηλότερη θνησιμότητα τῶν ἀνδρῶν, καί ἡ μακροβιότητα τῶν γυναικῶν γιά παράδειγμα. Εἶναι οὐσιαστικά ἓνα κοινωνικό φαινόμενο. Πρῶτα ἡ μετανάστευση ἀφορᾷ σχεδόν ἀποκλειστικά τοὺς ἀνδρες. Ἐπειτα οἱ προστατευόμενες γυναῖκες εἶναι πρωταρχικά χῆρες, διαζευγμένες, ἀνύπαντρες ἢ ἀκόμα γυναῖκες μεταναστῶν εἴτε τελικά γυναῖκες πού δέν διαθέτουν ἄλλο ἀρσενικό στήριγμα ἀπό τόν πατέρα, τοὺς ἀδελφούς ἢ τοὺς θεῖους τους. Σπάνια τυχαίνει νά βοηθιέται παντρεμένη γυναῖκα τῆς ὁποίας ὁ σύζυγος εἶναι παρῶν, ἀκόμα καί νά ἦταν ἡ κόρη ἢ ἀδελφή τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ νοικοκυριοῦ, ἐκτός στήν ἔσχατη περίπτωση ἀναπηρίας τοῦ ἀντρα της ἢ τήν ἀπόλυτη ἀνέχειά του. Σ' αὐτή τήν τελευταία περίπτωση μπορεῖ νά φιλοξενηθοῦν καί οἱ δύο μέ ἀντάλλαγμα νά δουλεύουν γιά τόν ἀρχηγό τοῦ νοικοκυριοῦ.

Τέλος, ἀκόμα καί ὅταν φαίνεται μονοπυρηνικό τὸ ἀλγερινό νοικοκυριοῦ εἶναι σπάνια συζυγικό μέ τή στενή ἔννοια τοῦ ὄρου, ἐφ' ὅσον ὅταν εἶναι ζωντανοί οἱ γονεῖς φιλοξενοῦνται συστηματικά.

Δέκα ἐφτά χρόνια μετὰ ἡ ἀλγερινή οἰκογένεια ὑποδέχεται πάντα κατὰ τόν ἴδιο τρόπο τοὺς στενοὺς καί μακρυνούς συγγενεῖς.

Ἡ κατανομή τῶν ἀτόμων ἄνω τῶν 14 ἐτῶν ἀνά νοικοκυριό ἀνάλογα μέ τὸ φύλο καί τήν οἰκογενειακή τους κατάσταση. Ἐξέλιξη ἀπὸ τὸ 1966 ὡς τὸ 1977⁽¹⁾⁽²⁾

Φύλο	Ἀνύπαντροι		Χῆροι, διαζευγμένοι		Παντρεμένοι		Σύνολο	
	1966	1977	1966	1977	1966	1977	1966	1977
Ἄρρενες	0,44	0,61	0,04	0,04	1,06	1,01	1,54	1,67
Θήλειες	0,18	0,39	0,32	0,27	1,08	1,12	1,58	1,78
Σύνολο	0,62	1	0,37	0,31	2,15	2,14	2,14	3,46

Ἄν ἀπὸ τὸ 1966 ὡς τὸ 1977, ὁ ἀριθμὸς τῶν φιλοξενούμενων χῆρων, χωρισμένων καί διαζευγμένων γυναικῶν ἔχει σχετικὰ μειωθεῖ, (τὸ 1966, δηλαδή τέσσερα χρόνια μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ πολέμου, οἱ χῆρες ἦταν ἰδιαίτερα πολυάριθμες) ὁ ἀριθμὸς τῶν παντρεμένων γυναικῶν ἔχει ἀντίθετα ἀυξηθεῖ στήν οἰκογένεια. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἐπίσης ἡ αὔξηση τῶν ἀνύπαντρων, ἰδιαίτερα στίς γυναῖκες. Θά δοῦμε ὅτι συσχετίζεται μέ μιὰ μείωση τῶν γάμων, τῆς ὁποίας οἱ αἰτίες εἶναι πολλαπλές ἀλλὰ ὅπου οἱ δυ-

Πηγές: (1) R.G.P.H. 1966

(2) R.G.P.H. 1977

σκολίες κατοίκησης παίζουν έναν σημαντικό ρόλο.

Αυτό, διότι η στεγαστική κρίση είναι πιο γενική και άφορα εξ ίσου τήν ύπαιθρο όπως και τις πόλεις. "Αν και λόγω της άστυφιλίας, τὰ μεγάλα αστικά κέντρα τήν αισθάνονται ιδιαίτερα, η αγροτική ζώνη παραμένει πάντα σέ μιὰ κατά πολύ δυσμενέστερη κατάσταση ως πρός αυτό.

Πρώτα υπάρχει τό γεγονός, ότι στήν "Αλγερία τό νοικοκυριό πού καθ' εαυτό είναι ήδη έκτεταμένο, δέν διαθέτει πάντα τήν δική του κατοικία. Σμ-βαίνει νά τήν μοιράζεται μ' ένα άλλο νοικοκυριό.

"Ετη	Κατοικίες	Νοικοκυριά	Ποσοστό νοικοκυριών πού μοιράζονται κατοικία	Νοικοκυριά ανά κατοικία
<u>1966 (1)</u>				
Αγροτική ζώνη	1.161.256	1.371.200	15,31	1,18
Αστική ζώνη	633.648	663.030	4,43	1,04
Σ ύ ν ο λ ο	1.794.904	2.034.230	11,76	1,13
<u>1977 (2)</u>				
Αγροτική ζώνη	1.297.314	1.394.623	7	1,07
Αστική ζώνη	911.398	954.894	4,56	1,04
Μεγάλα αστικά κέντρα	324.105	339.332	4,49	1,04
Σ ύ ν ο λ ο	2.208.712	2.349.518	6	1,06

"Η στατιστική μείωση πού φαίνεται από τό 1966 ως τό 1977 στήν κατηγορία τών νοικοκυριών πού υποχρεώνονται νά μοιραστούν τήν κατοικία τους, μπορεί νά μᾶς ὀδηγεῖ νά πιστέψουμε ότι αντίθετα μέ τίς προηγούμενες μας διατυπώσεις υπάρχει μᾶλλον πρόοδος, καί ὅτι περισσότερες κατοικίες είναι διαθέσιμες. Αυτό θά ἀκύρωνε ριζικά τήν ἄποψη μας ὅτι ἡ αὐξανόμενη ἔλλειψη κατοικιών ἐμποδίζει τήν χειραφέτηση τῆς συζυγικῆς οἰκογένειας.

"Όμως αὐτή ἡ αὐξηση στήν προσφορά κατοικιών είναι στήν πραγματικότητα ἀπατηλή, διότι ὀφείλεται ἀπλά σέ μιὰ σημαντική σχετική μείωση τών

Πηγές: (1) R.G.P.H. 1966.
(2) R.G.P.H. 1977.

νοικοκυριών. Έφ' όσον τά ύπάρχοντα νοικοκυριά διογκώνονται περισσότερο άποροφώντας καινούργια ζευγάρια, αυτό έκδηλώνεται, φυσικά, στατιστικά σέ μία πολύ χαμηλή αύξηση τοϋ συνολικού άριθμοϋ νοικοκυριών. Ένα έκτεταμένο νοικοκυριό πού περιλαμβάνει τρεΐς συζυγικές οίκογένειες, ύπολογίζεται πάντα σάν μία μονάδα, δηλαδή όπως άκριβώς ένα μονοπυρηνικό νοικοκυριό.

Θά έκτιμούσαμε πιό σωστά τήν επιδείνωση τής κρίσης τής κατοικίας μεταξύ τοϋ 1966 καί τοϋ 1977, ύπολογίζοντας τήν εξέλιξη τοϋ άριθμοϋ τών ζευγαριών πού μοιράζονται τήν ίδια κατοικία.⁽¹⁾

Έτη	Κατοικίες	Ζευγάρια	Ζευγάρια μέ δική τους κατοικία	Ζευγάρια πού μοιράζονται μία κατοικία	Ζευγάρια ανά κατοικία
1966	1.794.904	2.161.200	83%	17%	1,20
1977	2.208.712	2.718.981	81,3%	18,7%	1,23

Παρακολουθοϋμε στήν πραγματικότητα άντί για μία καλύτερη προσφορά κατοικιών μάλλον μιάν άλλαγή κοινωνικο-πολιτιστικής στάσης στόν τρόπο κατοίκησης. Τά νέα ζευγάρια προτιμούν νά μένουν μέ τούς γονεΐς τους άντί νά μοιραστοϋν μία κατοικία μέ μία ξένη οίκογένεια, όπως συνέβαινε παλιά.

Άκριβέστερα είναι οί νέες μορφές κατοικίας πού δέν επιτρέπουν πλέον αυτή τήν συνύπαρξη πολλών νοικοκυριών.

Στά σπίτια παραδοσιακής άρχιτεκτονικής, μία έσωτερική αύλή επέτρεπε συνήθως τήν κοινή χρησιμοποίηση τών άνέσεων τής κατοικίας χωρίς πολλές στενοχώριες καί έπεισόδια ανάμεσα στους συγκατοίκους. Σ' αυτήν τήν αύλή βρίσκονταν οί τουαλέτες, τό τρεχούμενο νερό για πολλάπλές χρήσεις (λουτρό, μπουγάδα καί άλλες οίκιακές έργασίες), καί άκόμα μερικές φορές ένας φουρνός πού επέτρεπε τό μαγείρεμα τό καλοκαίρι. Η συγκατοίκηση ήταν άκόμα πιό ύποφερτή, άν όχι άνετη, έφ' όσον οί συγκατοίκοι ήταν συχνά συγγενείς, στενοί ή μακρυνοί, είτε άνθρωποι πού γνωρίζονταν από καιρό, καί καμιά φορά μάάλιστα από τά παιδικά τους χρόνια όταν γεννιόντουσαν στό ίδιο χωριό ή καταγόταν από τήν ίδια φυλή.

Άρα μέ τήν άστυφιλία καί όλες τίς κινήσεις τοϋ πληθυσμοϋ πού συνέβηκαν μετά τό 1948, γίνεται όλο καί πιό δύσκολο νά έχει κανείς σάν συγκατοικό έναν συγγενή ή ένα φίλο. Βλέπουμε όλο καί συχνότερα νά μεταμορφώνονται παλιά σπίτια, μέ τήν οίκοδόμηση ενός τοίχου στή μέση τής παλιάς έ-

(1) Πηγές: RGPB 1966, RGPB 1977.

σώτερικῆς αὐλῆς, πρᾶγμα πού τά ἀσχημίζει καί τά χωρίζει. Εἶναι ἔτσι πού συχνά ἀπό μία μόνο παραδοσιακή κατοικία φτιάχνονται δύο, ἴσως καί περισσότερο "σύγχρονες" ὑπο-ἀναπτυγμένες κατοικίες.

Τέτοιες περιπτώσεις συναντιοῦνται ὄχι μόνο στίς παλιές ἀστικές συνοικίες ὅπως στήν "Κάσπα" τοῦ Ἀλγεριοῦ ἢ στίς ἄλλες τῆς Κωνσταντίνης, Τιλιμσέν κτλ, ἀλλά ἐπίσης στά παλιά χωριά ἀποίκησης ὅπου χτίστηκαν ὁλόκληρες συνοικίες κατὰ τό τοπικό πρότυπο.

"Ὅπου εἶναι δυνατόν, ἀκόμα καί οἱ σύγχρονες κατοικίες δέν γλυτώνουν ἀπό τέτοιου εἴδους παραμορφώσεις. Ὅτι αὐτό τό φαινόμενο ἀφείλεται σέ μιὰ βεβιασμένη ἀστικοποίηση εἶναι κάτι πού φαίνεται πολύ καθαρά, ἀπό τό γεγονός ὅτι, τό 1966 ὅπως καί τό 1977, πάντα στήν ἀγροτική ζώνη βλέπουμε νά μοιράζεται περισσότερο ἢ ἴδια κατοικία.

Ὡστόσο τό ποσοστό συγκατοίκησης ἦταν ἀσύγκριτα ὑψηλότερο τό 1966 μέ 15,3% ἀπ'ὄ,τι τό 1977 μέ 7% τῶν νοικοκυριῶν, παρατηρεῖται δηλαδή μιὰ μείωση μεγαλύτερη ἀπό τό μισό. Αὐτό δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά ἐπικυρώνει τήν γενίκευση, πού διαπιστώσαμε ἐξἄλλου, τοῦ ἀστικοῦ τρόπου ζωῆς στόν ἀγροτικό κόσμο.

Τό 1977 καί ἐφεξῆς στήν πόλη, ὅπως καί στήν ὑπαιθρο (ἀλλά ὄχι πάντα περισσότερο στήν πρώτη ἀπ'ὄ,τι στή δεύτερη), ἡ τάση εἶναι μιὰ ἴδια κατοικία νά στεγάζει μόνο ἓνα νοικοκυριό πού ὅμως διογκώνεται ὑπέρμετρα. Ὡστόσο τό νά ποῦμε ὅτι μιὰ ἀλγερινή κατοικία περιλαμβάνει κατὰ μέσο ὄρο 1,06 νοικοκυριά τό 1977, ξέροντας ὅτι κάθε νοικοκυριό περιέχει τό ἴδιο 1,15 παντρεμένα ζευγάρια κατὰ μέσο ὄρο, δέν μᾶς μαθαίνει καί πολλά. Φυσικά μᾶς δίνει μιάν ἀρκετά σωστή ἰδέα γιά τή δομή τῆς οἰκονόμειας ὅμως αὐτό παραμένει ἀνίκανο νά μᾶς ἀποδώσει τήν ἀνθρώπινη ἐπισώρευση πού προκύπτει.

Ἐφ'ὅσον μιὰ μέση κατοικία στήν Ἀλγερία περιλαμβάνει 2,2 δωμάτια τό 1966, καί 2,05 δωμάτια τό 1977, ἔχουμε ἓνα ποσοστό κατοχῆς ἀνά δωμάτιο, πού ὑπερβαίνει ἀκόμα καί τό ἀνυπόφορο. (1)

(1) Πηγές: R.G.P.H. 1966, R.G.P.H. 1977.

Ζώνη (1) κατοικίας	Ἀριθμός ἀτόμων ἀνά κατοικία		Ἀριθμός ἀτόμων ἀνά δωμάτ.	
	1966	1977	1966	1977
Συνολική ἀστική	5,89	6,96	2,46	3,29
Μεγαλουπόλεις		7,08		3,34
Ἀγροτική	7,15	7,15	3,40	3,54
Σύνολο	6,70	7,07	3,05	3,44

Ἡ δύσκολη, ἂν ὄχι ἀδύνατη, στέγαση δέν εἶναι μόνο ἕνα καταφανές καί ἄμεσο ὑλικό ἐμπόδιο στήν ἀνάπτυξη τοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ, συνοδεύεται ἐπιπλέον ἀπό κοινωνικο-πολιτιστικές ἐπιδράσεις, πού ἐνεργοῦν σέ βάθος πρὸς τήν ἴδια κατεύθυνση.

Ἡ συγκέντρωση ἑφτά προσώπων ἀπό τρεῖς γενιές σέ ἓνα τόσο, στενό χῶρο, ὅσοι εἶναι δύο δωμάτια καθιστᾷ ἀδύνατη κάθε προσωπική ζωὴ γιὰ τὸ νέο ζευγάρι ἐξ αἰτίας τοῦ στενοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου πού εὐνοεῖται. Πρέπει νά ξέρομε ὅτι σέ μιὰ τέτοια κοινωνία κάθε στάση ἢ ἐκδήλωση τρυφερότητας ἢ μερικές φορές καί τοῦ πιό στοιχειώδους ἀνθρωπισμοῦ ἀπό τὸ νέο σύζυγο στή γυναίκα του κρίνεται πολὺ αὐστηρά. Ἐρμηνεύεται σάν μιὰ ὑποταγή τοῦ ἄντρα στὰ "μάγια" πού τοῦ κάνει ἡ γυναίκα του. Οἱ κουνιάδες καί ἡ πεθερὰ ἀναλαμβάνουν τότε νά ἐπιπλήξουν τήν "μάγισσα" καί νά τήν "ζαναβάλουν" στή θέση της" ἐνῶ ὁ νέος "ἀφελής" ἐμπαίζεται γιὰ τήν "ἀνοησία", τήν ἀδυναμία ἀλλά καί τήν ἔλλειψη ἀνδροπρέπειας του.

Ἡ κοροϊδία εἶναι κατὰ κανόνα ἓνας ἀπό τοὺς πιό χρησιμοποιούμενους τρόπους κοινωνικοῦ ἐλέγχου στήν ἀλγερινή κοινωνία. Ἀποδεικνύεται πάγιας ἀποτελεσματικότητας στή κατάπιξη κάθε ἐκτροπῆς. Ὁ ἄνδρας προσβλημένος στήν ὑπερφήλεια του ἢ σ' ὅ,τι πιστεύει νά εἶναι τὸ φιλότιμό του "ἐν νίφ" ἀλλάζει μονομιᾶς. Υἱοθετεῖ τότε μιὰ δύστροπη στάση καί κακομεταχειρίζεται ἐπιθετικὰ τὴν γυναίκα του, προλαβαίνοντας μάλιστα μερικές φορές καί τίς ἐπιθυμίες τῆς γριᾶς μητέρας ἢ τῶν ἀδελφῶν του πρὸς μεγάλη χαρὰ τοῦ σπιτικοῦ.

Αὐτὴ ἡ ἀδύνατη ἐπικοινωνία μέσα στὸ νέο ζευγάρι ἐμποδίζει τήν χειραφέτησή του ἀπὸ τήν κηδεμονία τῶν γονιῶν ἢ πεθερῶν. Καταπνίγοντας τίς προσωπικότητες τῶν δύο συντρόφων, τοὺς κάνει αἰώνιους ἀνήλικους.

(-) Ἱηγές: RGH 1966, RPH 197.

Μή μπορώντας νά συνεννοηθεῖ, τό νέο νοικοκυριό δέν συνειδητοποιεῖ οὔτε τά συμφέροντά του, οὔτε ἐκεῖνα τῶν ἴδιων τῶν παιδιῶν του, τῶν ὁποίων ἡ ἐκπαίδευση καί ἡ τύχη ἀφήνονται στίς γεροντικές φροντίδες τῶν παποῦδων, μέ ἐπιβλαβεῖς συνέπειες ἰδιαίτερα στή διαπαιδαγώγηση τῶν κοριτσιῶν.

Ἐφ' ὅσον τό νέο ζευγάρι δέν πραγματοποιήσε οὔτε τήν αὐτονομία του, δέν ἐπινοεῖ ἐπομένως κανένα σχέδιο πού μπορεῖ νά βελτιώσει τήν κατάστασή του. Ὑπάρχουν μάλιστα περιπτώσεις, ὅπου παρουσιάστηκε στό νέο ζευγάρι ἡ σπάνια εὐκαιρία μιᾶς καλύτερης κατοικίας, πού τοῦ ἐπιτρέπει μιᾶ σχετική ἢ ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία καί πού ὅμως ὁ νέος σύζυγος ὑποχρεώθηκε νά μή ἐκμεταλλευτεῖ λόγω τῶν πολύμορφων καί πανούργων πιέσεων τῶν γονέων του.

Θά δοῦμε πιό κάτω λεπτομερῶς αὐτά τά φαινόμενα κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς καί τίς συνέπειές τους ὡς πρός τήν κατάσταση τῆς γυναίκας καί τήν χειραφέτηση τῆς συζυγικῆς οἰκογένειας.

Ἡ σύμμιξη στήν κατοίκηση ἐξοντώνει ὅλα τά ὀφέλη πού προσφέρει στήν ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικότητας ἢ ἀνωμμία τῶν μεγάλων πόλεων.

Ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἔλλειψη στέγης καί γενικότερα ἡ φτώχεια ἀντιστέκονται στή χειραφέτηση τοῦ ἀλγερινοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ, οἱ ἴδιες οἱ συνθήκες διαβίωσης τῆς ἐκτεταμένης οἰκογένειας, σ' αὐτές τίς στενές, χωρίς ἀνέσεις καί συχνά ἀνθυγιεινές κατοικίες, ἀναπτύσσουν ἀντίθετα στά μέλη της μιᾶ ἔντονη θέληση ἀπόδρασης, πού ἐξευτελίζει σέ δεύτερο ἐπίπεδο κάθε ἄλλη κοινωνική ὑπόληψη, προπαντός στά νέα ἀνδρόγυνα.

Εἶναι πού πράγματι οἱ κατοικίες στήν Ἀλγερία εἶναι ἰδιαίτερα κακά ἐξοπλισμένες σέ βασικές ἀνέσεις.

Στατιστικοί δείκτες τῶν συνθηκῶν κατοίκησης στήν Ἀλγερία. Ποσοστά τῶν κατοικιῶν πού διαθέτουν τρεχούμενο νερό, τουαλέτες καί ἠλεκτρικό ρεῦμα τό 1966 καί 1977.

Ζώνη κατοικίας	Τρεχούμενο νερό		Τουαλέτες		Ἡλεκτρικό ρεῦμα	
	1966(1)	1977(2)	1966(1)	1977(2)	1966(1)	1977(2)
Ἀγροτική	15,2	20,7	25,1	29		25,1
Συνολ. ἀστική	79,6	81,5	93,1	89,7	72,5	83,5
Μεγαλουπόλεις		94,2		93,9		93,3
Σύνολο	37,9	45,8	49,1	54,1	30,6	49,2

Πηγές: (1) O.N.U. "Recueil des Statistiques de l'Habitat. 1972-1974" New York 1976 tableau 12 p. 215.

(2) R.G.P.H. 1977.

“Αν σημειώθηκε αισθητή πρόοδος κατά τή δεκαετία 1966-1977, παραμένει γεγονός ότι τό μισό περίπου τών κατοικιών στεροϋνται στοιχειωδών ανέσεων ὅπως τό τρεχούμενο νερό, οί τουαλέτες καί τό ηλεκτρικό ρεϋμα.

Καί ἀκόμα αὐτοί οί ἀριθμοί δέν μᾶς λένε τίποτα γιά τήν ποιότητα τών ὑπαρχόντων ἐξοπλισμῶν. Δέν μᾶς λένε τίποτα γιά τό νερό πού πρέπει νά ἀναζητεῖται ἔξω ἀπό τό σπίτι, κάτω ἀπό τίς ὀριμότητες τοῦ χειμῶνα ἢ τοῦ καλοκαιριοῦ διότι ἀνάμεσα στίς κατοικίες πού θεωροῦνται ἐφοδιασμένες μέ νερό εἶναι σχεδόν τό μισό, 40,1% τό 1966, πού δέν ἔχουν βρύση παρά μόνο ἔξω σέ ἀκτίνα 100 μέτρων.

Δέν εἴμαστε καλύτερα πληροφορημένοι γιά τήν κατάσταση τών τουαλέτων πού συνήθως εἶναι ἀξιοθρήνητες, σέ ἀηδιαστικά κτίρια πού καταρρέουν ἀπό τό βάρος τοῦ χρόνου καί τῆς ὑπερκατοίκησης. Οἱ ὑπηρεσίες συντήρησης εἶναι τόσο ἀκριβές, λόγω τῆς σπανιότητάς τους, πού ὁ μέσος ἐνοικιαστής δέν τολμᾷ νά τίς χρησιμοποιεῖ.

Καί τί νά ποῦμε ἀκόμα γιά τίς πρόσκαιρες ηλεκτρικές ἐγκαταστάσεις πού ἀγνοοῦν τούς πιό στοιχειώδεις κανόνες ἀσφάλειας, μέ κινητά ηλεκτρικά καλώδια καί σύρματα ἐγκαταλειμένα στό ἔλεος τών κακοκαιριῶν;

Γι' αὐτό οἱ οἰκογένειες πού ἔχουν τήν τύχη ἢ τό προνόμιο νά ἀποκτήσουν μιᾶ κατοικία πού εἶναι λιγότερο στενόχωρη, λιγότερο ἀνθυγιεινή καί λιγότερο πρόσκαιρη, καμαρώνουν ὅπως γιά ἕνα ἀρσενικό νεογέννητο. Ὅμως εἶναι μειοψηφία οἱ νοικοκυρές πού ἔχουν τέτοια εὐτυχία καί τίποτα δέν δείχνει ὅτι τά πράγματα θά ἀλλάξουν σύντομα. Τούναντίον!

Ἔτσι γιά παράδειγμα μόνο γιά νά διατηρηθεῖ τό ἐπίπεδο τοῦ 1966 ὡς πρός τή διαθεσιμότητα τών κατοικιών τό 1977, θά ἔπρεπε νά εἶχαν χτιστεῖ ἐν τῷ μεταξύ 535.499 μονάδες, ἐνῶ κατά τήν ἴδια περίοδο μόνο 413.808 καινούργιες κατοικίες χτίστηκαν.

Γιά νά ἐκτιμήσουμε αὐτές τίς ἀνάγκες σέ κατοικίες ἀπαραίτητες γιά τόν πληθυσμό τών νοικοκυριῶν τοῦ 1977, μόνο γιά νά διατηρηθεῖ τό status quo τοῦ 1966, χρησιμοποιήσαμε τόν παρακάτω τύπο:

$$K_{77} = \frac{1}{N_{u66}} \left(\frac{\Pi \cdot v_{77}}{M_{\mu 66}} \right) = \frac{1}{1,13} \left(\frac{15.624.294}{5,9} \right) = 2.330.403$$

ὅπου:

Πν77 = πληθυσμός τών νοικοκυριών τοῦ 1977.

Nu66 = ἀριθμός νοικοκυριών ἀνά κατοικία τό 1966.

Mμ66 = μέσο μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ τό 1966.

K77 = κατοικίες ἀπαραίτητες γιά τόν πληθυσμό τών νοικοκυριών τοῦ 1977.

Ἐπομένως μόνο γιά νά διατηρηθοῦν οἱ ἴδιες συνθήκες στέγασης μέ τό 1966 θά ἔπρεπε νά διαθέτουμε τό 1977, γιά ἕναν πληθυσμό τών νοικοκυριών ἴσο μέ 15.624.294 ἄτομα, 2.330.403 κατοικίες, ἐνῶ δέν ἔχουμε παρά μόνο 2.208.712. Αὐτά γιά τίς κατοικίες ὅλων τών κατηγοριῶν πού στήν πλειοψηφία τους δέν ἔχουν τό βασικό ἐξοπλισμό.*

Ὄταν ἐξ ἄλλου ἐξετάζουμε τίς λεγόμενες κλασσικές κατοικίες, δηλαδή ἐκεῖνες πού διαθέτουν τίς οὐσιώδεις ἀνέσεις, οἱ ρυθμοί οἰκοδόμησης εἶναι ἀκόμα πιό ἀργοί. Ἐτσι ὁ ἀριθμός κατοικιῶν αὐτοῦ τοῦ τύπου πού χτίστηκαν τό 1970 εἶναι ἴσος μέ 12.105 μονάδες κάτι πού ἀντιστοιχεῖ σέ ἕνα ποσοστό τῶν 0,8 σέ χίλιους κατοίκους, ἐνῶ οἱ ἀνάγκες γιά τήν ἀρχή μόνο τῆς περιόδου 1970-1973 ἦταν 85.000 μονάδες. (1)

* Διότι οἰκοδομήθηκαν ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς κατοίκους.

(1) Ο.Ν.Υ. "Recueil des statistiques Sociales 1977". Tableau III 22 p. 74.

Μ Ε Ρ Ο Σ Τ Ρ Ι Τ Ο

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΗΝ ΑΛΓΕΡΙΑ. ΤΟΜΕΣ ΚΙ ΕΠΙΒΙΩΣΕΙΣ.

Παρά τὰ ἐμπόδια πού συναντᾶ ἀκόμα, ἡ χειραφέτηση τοῦ ἀλγερινοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ, ἔχει ὡστόσο καταφέρει νά βελτιώσει κατά σημαντικότατο τρόπο τή μοίρα καί τήν κατάσταση τῆς γυναίκα στήν ἐστία της. Πέρα ἀπό τή θέση τοῦ ὑπόδουλου καί τοῦ ταπεινωμένου πλάσματος, πού ὑπέφερε στό σπίτι τῶν πεθερῶν της, ἡ σύζυγος ζοῦσε μέ τό μόνιμο φόβο τῆς διάζευξης. (μέ ἀποπομπή τῆς γυναίκα).

Γνωστό εἶναι, ὅτι ὁ ἰσλαμικός νόμος διευκολύνει ὡς πρός αὐτό, τή διαδικασία στόν ἄντρα, ὁ ὁποῖος ἀρκεῖ νά ἐπαναλάβει τρεῖς φορές στή γυναίκα του, μπροστά σέ δύο μάρτυρες, τή φράση "σέ ἐλευθερώνω" γιά νά κλείσει ἡ ὑπόθεση. Μιά κοινωνία ὅμως, συμμορφώνεται περισσότερο ἢ λιγότερο μέ τίς κανονικές διατάξεις καί ἀπαγορεύσεις, ἀνάλογα μέ τό ἄν αὐτές βρίσκονται ἢ ὄχι σέ ἄρμονία μέ τὰ ἥθη της.

Πρέπει νά εἰπωθεῖ ὅτι στήν ἀλγερινή παραδοσιακή κοινωνία, ἐδῶ καί ἕναν αἰῶνα, ὁ ἄντρας ἔκανε ὑπέρμετρη χρήση αὐτῆς τῆς μεγάλης δυνατοῦτητας διάζευξης πού τοῦ δόθηκε. "Ἐτσι ὥστε, ἡ συχνότητα τῶν διαζυγίων ἔφτανε σέ πραγματικά ἐντυπωσιακά ἐπίπεδα. Γιά παράδειγμα, στά ἔτη 1876-1878 τό μέσο ἐτήσιο ποσοστό διαζυγίων ἦταν 8,07 ἀνά χιλίους κατοίκους!

Σάν ἐνδεικτικό σημεῖο ὑπενθυμίζεται, ὅτι τό ποσοστό διαζυγίων τῶν Η.Π.Α., πού θεωρεῖται σάν ἕνα ἀπό τὰ ὑψηλότερα τῶν δυτικῶν βιομηχανοποιημένων κοινωνιῶν, ἦταν 4,35⁰/οο τό 1973, καί ἡ ἀναλογία διαζυγίων, στήν ἴδια χώρα καί τό ἴδιο ἔτος, ἦταν 39,9%.

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αὐτή ἡ ἄνεση πού εἶχαν οἱ Ἀλγερινοί νά ἀπορρίψουν τήν γυναίκα τους, κατέστη δυνατή μόνο ἐξ αἰτίας τῆς ἔσχατης εὐκολίας πού εἶχαν νά τήν ἀποκτήσουν. Ἡ ἐξαγορά τῆς νύφης πού γινόταν γι' αὐτό τόν σκοπό, ἦταν χλευαστική καί καθαρά συμβολική. "Ἐτσι ὁ κόσμος παντρευόταν καί ξανσπαντρευόταν μέ μεγάλη ἀνευθυνότητα.

Τό ἐτήσιο ποσοστό γάμων ἦταν 17,83⁰/οο στά ἴδια ἔτη 1876-1878. Μπορεῖ νά ἀναρωτιέται κανεῖς, κατά πόσο αὐτή ἡ ἀλληλοδιαδοχή τῶν γάμων καί

διαζυγίων δέν είναι, κατά βάθος, παρά μόνο ένας ρυθμιστικός μηχανισμός των γαμηλίων ενώσεων, σε μία κοινωνία, όπου οι μελλοντικοί δέν γνώριζαν, ό ένας τόν άλλο μέχρι τή νύχτα του γάμου. Αυτή ή διαδοχική πολυγαμία έδινε τή δυνατότητα στον άντρα να διαλέξει τή σύζυγό του χωρίς να διαταραχθεί τό σύστημα, κι αυτό, σαν ανταμοιβή για τόν διαχωρισμό των φύλων στο χώρο. 'Ακόμα και αν κατά μέρος αλήθευε αυτή ή υπόθεση, δέν θά κατόρθωνε παρά μόνο να υπογραμμίζει τή μηδαμινότητα της γυναίκας απ'αυτήν τήν άποψη, αφού αυτή ή άποζημίωση για τήν έλλειψη έλεύθερης έκλογής του συζύγου, δέν τήν άφορα. Χειρότερα μάλιστα αυτή ή άποζημίωση γίνεται εις βάρος της, αφού ή διαζευγμένη γυναίκα, έχοντας χάσει τήν παρθενιά της, δέν ξαναπαντρεύεται εύκολα. θά δοϋμε πάρα κάτω ότι ό αριθμός των γυναικών που παραμένουν διαζευγμένες είναι, κατά πολύ, ανώτερος από εκείνον των άντρων της ίδιας κατηγορίας, ακόμα και σήμερα. Χειρότερα ακόμα, οι διαζευγμένες γυναίκες που έχουν τήν άμφίβολη τύχη να ξαναπαντρευτούν, νυμφεύονται μέ άντρες, κατά πολύ, πιο ηλικιωμένους, έφ'όσον οι οικογένειες δέν δέχονται για τό νέο τους άνδρα, ακόμα και σε περίπτωση τριτογαμίας του, παρά μόνο μία νεανική "παρθένα σάρκα".

Στήν πραγματικότητα αν ποτέ υπάρχει επιλογή αυτή ανήκει περισσότερο στους γονείς του, παρά στον ίδιο τό γαμπρό, κι αυτό τόσο στην άπόφαση να παντρευτεί όσο και σ'έκείνη να χωρίζει.

Μπορεί ακόμα να αναρωτιόμαστε, κατά πόσο αυτή ή αστάθεια των γαμηλίων ενώσεων, έδω και έναν αιώνα, δέν είναι ψευδώς πατροπαράδοτη, και αν δέν οφείλεται αντίθετα στην άποδόμηση που ύφίστατο τότε, ήδη από τουλάχιστον σαράντα χρόνια ή άλγερινή κοινωνία.

Χωρίς να δίνουμε κατηγορηματικές άπαντήσεις, έφ'όσον στερούμαστε ως προς τό θέμα αυτό, στατιστικά στοιχεία πριν από τό 1830, μπορούμε ώστόσο να υποστηρίξουμε, ότι αυτή ή συχνότητα του διαζυγίου ήταν όντως ένας παραδοσιακός χαρακτήρας της άλγερινής κοινωνίας.

Διότι άλλως θά έπρεπε να αναμένουμε ότι ή αστάθεια των γάμων θά ήταν έντονότερη στις περιοχές της χώρας που προσβλήθηκαν νωρίτερα και περισσότερο, από τόν άποικιοκρατισμό. "Αρα, είναι άκριβώς τό αντίθετο, αυτό που προκύπτει απ'τίς πληροφορίες που διαθέτουμε: (βλ.άκόλουθο πίνακα)¹.

1. Πηγή: Jean-Noël Biraben: "Essai d'estimation des naissances de la population algérienne depuis 1891". in Population no4 Juillet-Aout 1969. INED-P.U.F. Paris. ➡

Διαμερίσματα	Πληθυσμός	Ετήσιος μέσος όρος για τὰ ἔτη 1876-1877-1878		
		Γεννήσεις στους 1000 κατοίκους	Διαζύγια στους 1000 κατοίκους	Διαζύγια ἐπὶ 100 γάμων
Ἄλγερι	198.729	17,26	6,67	38,67
Ὀράν	182.904	14,73	5,94	40,33
Κωνσταντίνη	718.805	18,77	8,99	47,91
Σύνολο	1.100.438	17,83	8,07	45,25

Εἶναι πράγματι τὸ διαμέρισμα ποῦ διαταράχθηκε ἀπὸ τοὺς κοινωνικο-οικονομικούς μετασχηματισμούς τοῦ ἀποικισμοῦ, ἀργότερα καὶ λιγότερο συστηματικά, εἶναι αὐτὸ τῆς Κωνσταντίνης ποῦ σημειώνει τὴ μεγαλύτερη συχνότητα γάμων, τὰ περισσότερα διαζύγια καὶ τὴν ὑψηλότερη ἀναλογία διαζυγίων.

Ἡ ἀ πορεία σταθεροποίησης τῶν γαμηλίων ἐνώσεων διαγράφεται ἄλλωστε πολὺ καθαρά, ἐνῶ καταστρέφονται οἱ παλιές κοινοτικές κοινωνικές δομές καὶ ἐδραϊώνεται σιγά-σιγά τὸ πυρηνικὸ νοικοκυριό.

Ἡ ἐξέλιξη τῶν γάμων καὶ τῶν διαζυγίων στὴν Ἀλγερία ἀπὸ τὸ 1876 ὡς τὸ 1963¹.

Ἔτη	Γάμοι στοὺς 1000 κατοίκους.	Διαζύγια στοὺς 1000 κατοίκους	Διαζύγια ἐπὶ 100 γάμων	Ἔτη	Γάμοι στοὺς 1000 κατοίκους	Διαζύγια στοὺς 1000 κατοίκους	Διαζύγια ἐπὶ 100 γάμων
1876-77-78	17,8	8,0	45,2	1949	7,5	0,99	13,3
1897	8,6	3,2	37,3	1950	39,9	1,4	3,5
1900	8,7	3,0	35,3	1951	19,7	1,65	8,4
1905	8,2	3,3	40,6	1955	10,2	1,65	16,2
1910	7,7	2,2	28,8	1957	7,4	0,8	10,8
1920	4,7	1,8	39,2	1958	8,3	0,94	11,3
1930	4,4	1,3	28,8	1959	9,5	0,9	9,5
1940	4,6	1,1	24,2	1960	9,1	0,64	7,0
1948	4,7	0,8	18	1963	8,8	0,5	5,7

1. Πηγές: William J. Goode: "World Revolution and family patterns". The Free Press New York. Collier Mac Millan Limited London p.160. U.S. Bureau of the Census Washington DC. 1909 p.451. Annuaire Statistique de l'ALGERIE. N.S. Vol. 8 Service de Statistique Générale ALGER 1955 p.40. O.N.U. Annuaire Démographique 1976 New York tableau 23 page 440. Jean-Noël Biraben in Population no4 1969 op.cit.

Τρία φαινόμενα τουλάχιστον έχουν κατά τή γνώμη μας συντελέσει σ'αυτήν τήν σταθεροποίηση τοῦ ζευγαριού. Τό πρῶτο πού ἀναλύσαμε, εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ, τό δεύτερο εἶναι ἡ πληθυσμιακή ἔκρηξη καί τέλος τό τρίτο εἶναι ἡ προσδευτική διείσδυση τῆς δυτικῆς κοσμοθεωρίας, διά μέσου τῆς ἐκπαίδευσης, τῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης καί προπαγάνδας καί τῆς ἀστικοποίησης.

Πῶς καί πόσο ἡ δημογραφική ἔκρηξη ἔχει συντελέσει στήν σταθεροποίηση τῶν γαμηλίων ἐνώσεων;

Ἡ ἀπάντηση μπορεῖ νά μήν εἶναι καταφανής, δέν παύει ὡστόσο νά εἶναι ἀπλή. Σέ μιὰ πατριαρχική κοινωνία ὅπως εἶναι ἡ ἀλγερινή παραδοσιακή κοινωνία, σήμερα ὅπως καί χθές, ἡ γυναίκα δέν ἔχει λόγο ὕπαρξης, παρά μόνο σάν μητέρα ὅσο τό δυνατόν πολυάριθμων ἀρσενικῶν ἀπογόνων.

Ὁ ρόλος, τό καθεστῶς καί ἐπομένως ἡ παραμονή της στήν οἰκογένεια τοῦ συζύγου της ἐξαρτιόταν κατά κάποιο τρόπο ἀπ'αυτήν τήν μόνη προϋπόθεση νά ἐκπληρώνει ὅσο καλύτερα γίνεται αὐτήν τήν ἀποστολή τῆς μητρότητας. "Ἄρα ἂν σήμερα συμμορφώνεται θαυμάσια σ'αυτόν τό ρόλο, ὑπερβαίνοντας μάλιστα καί τίς πιό τρελλές προσδοκίες ὡς πρός αὐτό, τό ἴδιο δέν ἴσχυε στό παρελθόν ὅπου πολλά ἐμπόδια ἀντιστέκονταν στό σκοπό της." Ἐτσι ἡ στειρότητα τῶν γάμων, αὐτόματη αἰτία ὀιαζυγίου, ἦταν, ἂν καί δέν μετρήθηκε ἀκριβῶς, πολύ συχνή. Ὄπως δὴποτε πιό συχνή ἀπ'ὅ,τι εἶναι σήμερα, ὅπου ἀκόμα τό 1970 μιὰ ἔρευνα ἀποκάλυψε ὅτι τά 6% τῶν ἀλγερινῶν ζευγαριῶν ἦταν στεῖροι ἔναντι 3% μόνο τῶν νορβηγικῶν ζευγαριῶν ἐδῶ καί ἕναν αἰῶνα, δηλαδή τό 1880¹.

Μιά ἀπό τίς πρῶτες αἰτίες τῆς ἀρχικῆς στειρότητας τῶν γυναικῶν στήν Ἀλγερία ἦταν ὁ πρῶτος γάμος τους. Μόλις ἔφθαναν τά δέκα τους χρόνια, καί μερικές φορές νωρίτερα ἀκόμα, τά κορίτσια ἄρχιζαν νά παντρεύονται, καί πρίν γίνουν 18 ἐτῶν ἦταν σχεδόν στό σύνολό τους, τά 80% ἀκόμα τό 1948, ἀποκαταστημένα. Ἐκεῖνο τό ἔτος, ἡ μέση ἡλικία στό γάμο τῶν γυναικῶν ἦταν 17 χρονῶν. Ἄρα εἶναι γνωστό ὅτι ὁ πρόωρος γάμος αὐξάνει τοὺς κινδύνους ἀποβολῶν, προκαλώντας συχνά μιάν ὀριστική στειρότητα.

Ὅμως ἡ στειρότητα τῶν γυναικῶν δέν ἦταν ἡ μόνη αἰτία, διότι καί

1. Βλ. Gourari Negadi et Jacques Vallin: "La fécondité des Algériennes Niveau et tendances" Population no3 Mai-Juin 1974 INED-P.U.F. Paris.

στους άντρες συμβαίνει να είναι στεῖροι στίς ἴδιες ἀναλογίες. Οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ μπορούσαν πράγματι νὰ εἶναι στεῖροι, ἐξ αἰτίας τῆς κακῆς διατροφῆς καὶ τῶν ἀσχημῶν συνθηκῶν ὑγιεινῆς. Ὁ ὑποσιτισμὸς καὶ ἡ κακὴ διατροφή, αὐξάνουν τίς περιπτώσεις ἀρσενικῆς στειρότητας λόγω ἔλλειψης τῆς βιταμίνης Ε.

Τὰ ἀφροδίσια νοσήματα πού ἦταν τότε συχνά στήν Ἀλγερία ἀποτελοῦσαν ἕναν ἄλλο περιοριστικό παράγοντα τῆς γονιμότητας.

Ἀλλά ἂν συμβαίνει στους ἄνδρες νὰ εἶναι στεῖροι στήν ἴδια ἀναλογία μέ τίς γυναῖκες, ἡ πατριαρχική κοινωνία τούς κρίνει ἄλλιῶς καὶ ἐνοχοποιεῖ μόνο τίς τελευταῖες. Αὐτὴ ἡ κοινωνία πού παρομοιάζει ἀνδροπρέπεια καὶ ἀρσενική γονιμότητα δύσκολα συλλαμβάνει, ὅτι ἕνας ἄνδρας τοῦ ὁποῦ ἡ πρώτη ἀρετὴ ἐπιβεβαιώθηκε τῆ νύχτα τοῦ γάμου μπορεῖ νὰ ἀποστερεῖται ἀπὸ τῆ δεύτερη.

Ἀκόμα καὶ σήμερα παρατηροῦνται περιπτώσεις ὅπου "ἄρρενες" ἔχουν διαζευχθεῖ μέχρι πέντε γυναῖκες, λόγω στειρότητας χωρὶς μάλιστα κἂν νὰ ἔχουν ἀναρωτηθεῖ οὔτε μιὰ στιγμή γιὰ τῆ δική τους γονιμότητα.

Ὡστόσο ἀκόμα καὶ γόνιμη ἡ γυναῖκα δὲν ἐβλεπε νὰ τελειώνουν τὰ βάσανά της. Διότι δὲν τῆς ἦταν ἀρκετό νὰ κάνει παιδιά ἔπρεπε ἀκόμα αὐτὰ νὰ ἐπιζήσουν. Ἡ ἴδια κύρωση μ' ἐκεῖνη τῆς ἄτοκου γυναίκας περίμενε αὐτὴν τῆς ὁποίας τὰ παιδιά ἔπεφταν θύματα μολυσματικῶν καὶ παρασιτικῶν ἀσθενειῶν, ἐντερίτιδων ἢ ἄλλων διαρροϊκῶν ἀσθενειῶν. Ἡ τιμωρία ἦταν ἰδιαίτερα ἀμείλικτη γιὰ τῆ γυναῖκα, τῆς ὁποίας τὰ παιδιά πέθαιναν λόγω κληρονομικῶν ἀνωμαλιῶν, πού ἦταν ἀκόμα περισσότερες ἐφ' ὅσον συχνότεροι ἦταν καὶ οἱ γάμοι μεταξύ ἐξ αἵματος συγγενῶν.

Ἀκόμα καὶ σήμερα ἡ παιδικὴ θνησιμότητα παραμένει ὑψηλὴ μέ ποσοστά τῆς τάξης τῶν 150⁰/οο μέ 200⁰/οο.

Ὅλες αὐτές οἱ μάστιγες ἦταν φυσικά πιὸ συχνές ἐπειδὴ περισσότερες ἦταν καὶ οἱ αἰτίες πού τίς διέγειραν.

Ὅπως καὶ σὲ κάμποσες ἄλλες μεσογειακές χῶρες ὑπὸ ὀθωμανικὴ κυριαρχία, οἱ ἐστίες ἐλονοσίας καὶ ἄλλων παρασιτικῶν νοσημάτων, χολέρας, τύφου κτλ., ἦταν πολλές στήν Ἀλγερία. Ἐτσι στήν πεδιάδα τῆς Μιτίζα (περιοχὴ τοῦ Ἀλγεριοῦ), ἡ λίμνη Ἀλούλα ἀποτελοῦσε μιὰ πασίγνωστη ἐστία λοιμοῦ.

Τό ίδιο ίσχυε στήν πεδιάδα τῆς Ἀνάμπα (Βορειανατολικά τῆς χώρας), ὅπου ἡ λίμνη Φετζάρα ἀποδεκάτιζε περιοδικά τούς πληθυσμούς. Ἐν καί το 1880 τό μεγαλύτερο μέρος αὐτῶν τῶν λιμνῶν καί ἐλῶν εἶχε ἀποξηρανθεῖ (ἀπό τούς ἐποίκους πού ἀπόκτησαν ἔτσι γόνιμα ἐδάφη τά ὅποια στή συνέχεια ἀφαίρεσαν ἀπό τίς φυλές πού τά χρησιμοποιοῦσαν σάν θερινούς βοσκότοπους) πολλές ἐπιφάνειες στάσιμου νεροῦ παρέμειναν καί ἀπειλοῦσαν τούς ἀλγερινούς πληθυσμούς τῆς ὑπαίθρου. Ἐτσι ἐπιδημίες ἐλονοσίας ἐκδηλώνονταν ἀκόμα τό 1928 καί τό 1939.

Ἐν τούτοις, ἡ μαζική εἰσαγωγή τοῦ εὐκάλυπτου "glabulus" πού διαθέτει μιὰ ἐντυπωσιακή δύναμη ἀπορρόφησης τῶν νερῶν, ἀποδείχτηκε πολύ ἀποτελεσματική γιά τήν καταπολέμηση τῆς ἐλονοσίας.

Πιό γενικά ἡ εἰσαγωγή τῆς δυτικῆς ἱατρικῆς καί ἡ βελτίωση τῶν ὑγειονομικῶν συνθηκῶν, θά καταπνίξουν τόν τύφο, τή χολέρα καί τά ἀφροδίσια νοσήματα. Ἐπομένως θά περιορίσουν τή θνησιμότητα καί θά αὐξήσουν τή γονιμότητα τῶν γάμων.

Διότι πράγματι ἂν ἡ πληθυσμιακή ἔκρηξη πού ξεκινᾷ μετά τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, ὀφείλεται προπαντός σέ μιὰ πτώση τῆς θνησιμότητας, δέν πρέπει ὥστόσο νά παραμεληθεῖ ἡ αὐξηση τῆς γεννητικότητας πού παρατηρεῖται ἰδιαίτερα ἀπό τήν περίοδο 1926-1930.

Φαίνεται πολύ πιθανόν, ὅτι ἡ μείωση τῆς στείρωσης καί τῆς περί γεννητικῆς καί βρεφικῆς θνησιμότητας, ἔχοντας σταθεροποιήσει τίς γαμήλιες ἐνώσεις, εἶχε σάν συνέπεια τήν αὐξηση τῆς γονιμότητας.

Παρατηρεῖται παρακάτω ἡ αὐξηση τῶν γεννήσεων καί ἡ μείωση τῆς θνησιμότητας στόν ἀλγερινό πληθυσμό ἀπό τό 1891 μέχρι τό 1955¹.

Ἔτη	1891 1905	1906 1920	1921 1925	1926 1930	1931 1950	1951 1955
Γεννήσεις ⁰ /100	37	35,2	37,2	42,3	42,7	47,4
Θάνατοι ⁰ /100	—	27,9	28,2	26,3	25,2	22,4

1. Πηγές: Jean-Noël Biraben op.cit. Tableau IV pp.722-725. Ὅσο γιά τή θνησιμότητα συμπεραίνεται ἀπό τή διαφορά μεταξύ τῆς γεννητικότητας ὅπως τήν ἐκτίμησε ὁ Biraben καί τήν φυσική αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ ὅπως προκύπτει ἀπό τά δεδομένα πού μᾶς παρέχουν οἱ Abdelaziz Bouisri et François Pradel de Lamaze in Population no Spécial Maghreb. Mars 1971. INED P.U.F. Paris Tableau I page 26. Dominique Maisson: "La Population de L'Algérie" in Population no6 Tableau I p.1080. Novembre-Décembre 1973. INED P.U.F. Paris.

Από δω και πέρα το αλγερινό δημογραφικό καθεστώς θα χαρακτηρίζεται κατά την έκφραση του M.Reinhard¹, από μία μεσαιωνική γεννητικότητα με ένα ποσοστό των 50⁰/οο τό 1966 και μία θνησιμότητα του είκοστού αιώνα με 16,9⁰/οο τά 1969-1970.

Έτσι λοιπόν το παλαιό πατριαρχικό ιδανικό πραγματοποιείται σήμερα όσο ποτέ πριν, και η γυναίκα προσκολλάται καλύτερα από ποτέ στον ρόλο της μητέρας που της όρισε η κοινωνία. Η θέση της στην οικογένεια βελτιώνεται αισθητά καθόσον γεννά. Άκόμα και αν την μισούν οι πεθεροί της, δεν μπορούν τόσο εύκολα όσο στο παρελθόν νά την διώξουν.

Δέν είναι άσφαλώς τυχαίο ότι η θεαματική μείωση του δείκτη διαζυγίων που διαπιστώσαμε, συμπίπτει με τή βελτίωση της γονιμότητας των γυναικών. Πράγματι σήμερα μία Άλγερινή που φθάνει στο τέλος της γόνιμης ζωής της (έμμηνόπαυση), θά έχει δώσει στο σύζυγό της, κατά μέσο όρο, 8,5 απογόνους, αν όέν γνώρισε διακοπή της γαμήλιας της σχέσης.

Ό μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα κατά την ηλικία της μητέρας τό 1970².

ηλικία της οικογε- νειακή κα- τάσταση	15 ως	20	25	30	35	40	45
	19 ετών	'24	29	34	39	44	49
Γυναίκες που δεν είχαν διακοπή της συζυγικής σχέσης	0,6	2,1	4,1	5,6	7,1	8	8,5
Όλες οι γυναίκες	0,6	2,0	3,8	5,2	6,3	7,2	7,5

1. Βλ. Marcel Reinhard, André Armengaud et Jacques Dupaquier: "Histoire Générale de la Population Mondiale". Editions Montchrestien Paris 1968
2. Πηγές: Gourari Negadi, Jaques Vallin op.cit Tableau VIII p.500. AARDES "Enquête Socio Démographique". Secrétariat d'Etat au Plan ALGER 1972, 7 Volumes. R.A.D.P. Direction des Statistiques et de la Comptabilité Nationale E.N.S.P. "Présentation Générale de L'Enquête Démographique" ALGER Février 1971 121p. R.A.D.P. D.S.C.N, E.N.S.P. "Présentation Générale de L'Enquête Fécondité" ALGER Juin 1971 111p. R.A.D.P, D.S.C.N. E.N.S.P. "Programme d'Exploitation de L'Enquête Démographique" ALGER Mai 1970 159p. Septembre 1972. R.A.D.P. D.S.C.N. ENSP. "Programme d'Exploitation de L'Enquête fécondité" ALGER Juillet 1971 141p. Sept, 1972.

Μ'αυτά τὰ κατορθώματα ἐντάσσεται προοδευτικά στο γένος τοῦ ἄντρα της. Αὐτή ἡ πορεία ἐνταξης γίνεται κατά δύο τρόπους:

Στόν κύκλο τῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ, πολλές εἶναι οἱ ἱεροτελεστίες διάβασης, (rites de passage) ὅπως εἶναι ἡ πρώτη καθιστική στάση, τό πρώτο κούρεμα, ἡ περιτομή κτλ., πού ἀποτελοῦν ἀφορμή γιά ἀνταλλαγές ἐπισκέψεων μεταξύ συγγενῶν καί συμπεθέρων.

Στή διάρκεια αὐτῶν τῶν ἐπισκέψεων ἡ νέα μητέρα ὑφαίνει ἐπιδέξιους δεσμούς φιλίας καί ἀλληλεγγύης μέ τό γυναικεῖο στοιχεῖο τοῦ γένους τοῦ ἄνδρα της διά μέσου δώρων, κοσμημάτων καί σκευῶν καλλωπισμοῦ, ἡ ἀπλούστατα μέ δείγματα συμπάθειας ἢ εἰδικές περιποιήσεις.

Εἶναι αὐτό τό δίκτυο ἀλληλεγγύης πού ἐνισχύει προοδευτικά τή θέση της στήν οἰκογένεια τοῦ συζύγου της, καί πού τῆς εἶναι πολύτιμη βοήθεια στήν περίπτωση κρίσης τοῦ νοικοκυριοῦ της. Ἐξάλλου ὅσο μεγαλώνουν τά παιδιά, ἔχοντας μείνει πολύ δεμένα μέ τή μάνα τους, παίρνουν ὅλο καί συχνότερα τό μέρος της ἐναντίον τῶν ἴδιων τῶν δικῶν τους ὁμόγονων συγγενῶν σέ κάθε ἐπεισόδιο τῆς καθημερινῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς. Αὐτά τὰ ἐπεισόδια εἶναι ἀνώουνα μόνο κατά τὰ φαινόμενα.

Ἡ συμπαράσταση τῶν παιδιῶν, ἰδιαίτερα τῶν ἀρσενικῶν, στή μητέρα τους δέν εἶναι ποτέ ἀσήμαντη σέ μιά πατριαρχική κοινωνία. Αὐτή ἡ εὐεργετική ἐπιρροή τῆς παρουσίας τῶν παιδιῶν στήν κατάσταση τῆς γυναίκας, ἐπιτείνεται ἀκόμα περισσότερο ὅταν τό νοικοκυριό εἶναι συζυγικό ἢ ἀκριβέστερα μονοπυρηνικό.

Ἡ ἀπουσία τῶν ἐκ πλαγίου ἐνηλίκων συγγενῶν ἀπό τό σπίτι τοῦ ἄνδρα ξαναδίνει στά παιδιά τή θέση τους, ἔστω καί δημογραφικά, ἀφοῦ ἡ παρουσία τους δέν μειώνεται πιά ἀπό τήν ὕπαρξη πολυάριθμων ἐνηλίκων.

Ἡ νέα μητέρα ἐπωφελεῖται ἀπό τό γεγονός καί διατηρεῖ τότε προνομιοῦχες σχέσεις μέ τά παιδιά της, τῶν ὁποίων ἡ προσοχή δέν διαμοιράζεται μέ τούς ἀρρενογενεῖς συγγενεῖς τους.

Ὡστόσο ἂν ἡ μεσολάβηση τῶν παιδιῶν πού κατέστη πραγματική ἀπό τή δημογραφική ἔκρηξη, συντέλεσε ἀναμφισβήτητα στή στερέωση τῆς θέσης τῆς γυναίκας στήν ἐστία της, ἡ ἴδια ἡ ἀνάγκη στήν ὁποία βρίσκεται ἡ σύζυγος νά ἀνατρέξει σ'αὐτήν τήν ὑπεκφυγή γιά νά ἐπιβληθεῖ, ὑπογραμμίζει τήν προσωπικότητα τῆς κατάστασής της σάν γυναίκα ἀποκλειστικά.

Βέβαια, ή βελτίωση τής γονιμότητάς της τής ξανάδωσε αξία. Αυτό όμως, μόνο στό πλαίσιο του παραδοσιακού συστήματος αξιών, έφ' όσον τής επέτρεψε νά συμμορφωθεί μέ τό αξίωμα καί τό ρόλο τής μητέρας.

"Αν ή κατάσταση τής γυναίκας βελτιώθηκε κάπως, αυτό ίσχύει μόνο σέ σχέση μέ τό παρελθόν, διότι ύποφέρει πάντα από τούς ίδιους έξαναγκασμούς καί τήν ίδια ύποδούλωση μολονότι σέ μικρότερο βαθμό.

"Αν καί βρίσκεται σέ μείωση, ή μονόπλευρη διάζευξη παραμένει πάντα πολύ συχνή.

Άναλογίες τών παντρεμένων καί διαζευγμένων γυναικών σέ όρισμένες ηλικίες¹

Ήλικία	1 9 6 6			1 9 7 7		
	Παντρε- μένες %	Διαζευ- μένες %	Διαζευ- μένες Παντρε- μένες	Παντρε- μένες%	Διαζευ- μένες%	Διαζευ- μένες Παντρε- μένες
15 ώς 19 ετών	44	2,11	4,79	22,5	0,9	4
20-24	82,7	4,44	5,36	64,9	3,4	5,23
25-29	87,9	3,3	3,75	85,84	3,9	4,54
15 ώς 75 ετών καί άνω	68	2,86	4,20	62,3	2,7	4,33

"Αν καί δέν πρόκειται περί πραγματικών δεικτών διαζυγίων, (ό αριθμός τών διαζυγίων είναι έδω καθαρά ύποτιμημένος, έφ' όσον δέν ύπολογίστηκαν οί διαζευγμένες γυναίκες, πού έν τω μεταξύ ξαναπαντρεύτηκαν), οί αριθμοί αυτοί δέν παύουν ώστόσο νά είναι ένδεικτικοί.

Σάν ένδεικτικό σημείο ύπενθυμίζεται, ότι μέ 1,23% διαζευγμένες σέ 64,2% παντρεμένες γυναίκες άνω τών 15 ετών, ή ίδια άναλογία για τήν Έλ-λάδα ήταν 1,9% τό 1971.

Πρέπει επί πλέον νά ύπογραμμιστεί ότι, στήν Άλγερία, οί διαζευγμέ-

1. Πηγές: Secrétariat d'Etat au Plan D.S.C.N. "Recensement Général de la Population et de l'Habitat" ALGER.
R.G.P.H. 1966 et R.G.P.H 1977.

νες γυναίκες έχουν ασύγκριτα περισσότερες δυσκολίες να ξαναπαντρευτούν απ'ό,τι οι Έλληνίδες της ίδιας κατηγορίας.

Αν η μονόπλευρη διάζευξη παραμένει συχνή στην Αλγερία, είναι προφανώς επειδή διατηρήθηκε, σχεδόν στην άκεραιότητά του, ο παραδοσιακός τρόπος γάμου.

Ο γάμος είναι ακόμα ουσιαστικά ή υπόθεση των γονέων που τον συνάπτουν, προστρέχοντας στις μεσίτριες. Οι μελλοντοφθοί δεν γνωρίζονται μεταξύ τους, τις περισσότερες φορές.

Τό 1968, μιά έρευνα διαπίστωσε, ότι μόνο τά 1,5% των παντρεμένων γυναικών είχαν διαλέξει οί ίδιες τόν σύζυγό τους, αν κι αυτός ήταν συχνά ένας εξάδελφος. Μιά συντριπτική πλειοψηφία, 69%, είδαν τόν γάμο τους να άποφασίζεται αποκλειστικά από τούς γονείς. Όσο για τίς υπόλοιπες, δηλαδή τά 29%, τίς πάντρεψαν επίσης οί γονείς αλλά και μέ τή δική τους "συναίνεση".

Τά κορίτσια παντρεύονται επί πλέον πολύ νέα. Τό 1966, ή μέση ηλικία των γυναικών στό γάμο ήταν 18 ετών, όμως ή προαναφερόμενη έρευνα άνακάλυψε ότι τά 16% των άλγερινών γυναικών παντρεύτηκαν μεταξύ 8 και 14 ετών, τά 42% μεταξύ 15 και 17 ετών και τά 21% μεταξύ 18 και 19 χρόνων.

Ο πρόωρος γάμος, όπως και ό τακτοποιημένος από τούς γονείς γάμος, δεν είναι παρά μόνο ένδειξεις που άποκαλύπτουν τήν έμμονή μιās κοσμοθεωρίας, στην όποία ή γαμήλια ένωση έχει σαν μοναδικό σκοπό να δίνει άρσενικούς άπογόνους στην άρρενογονική γενεά.

Έτσι και ή ευτυχία ή μάλλον ή όλοκλήρωση της γυναίκας και του άντρα; δεν έγκειται τόσο στο να κάνουν ένα γάμο από έρωτα για να "χαρούν τή ζωή τους" αλλά, άπλά, στο να "δίνουν τή ζωή".

Τό ρήγμα σ'αυτήν τήν αντίληψη, έμφανίζεται μέ τό διαχωρισμό της σεξουαλικής πράξης άνάμεσα στην τεκνοποιητική λειτουργία της και τή λειτουργία ήδονής.

Αυτός ό διαχωρισμός ύπονοείται όταν εφαρμόζεται ό έλεγχος των γεννήσεων. Γι'αυτό είναι σωστό να άναρωτιόμαστε κατά πόσο μιιά όποιαδήποτε επέμβαση στην γεννητικότητα έμφανίζεται στην Αλγερία.

Είναι άραγε άνάγκη να ύπενθυμίσουμε ότι στην περίπτωση που κάποια

ρύθμιση των γεννήσεων υπάρχει, αυτή πρέπει να περιορίζεται αναγκαστικά σ' ένα ολιγάριθμο στρώμα του πληθυσμού, αφού είδαμε ότι δεν επηρεάζει αισθητά τη μέση γονιμότητα των γυναικών, πού είναι πολύ λίγο διαφοροποιημένη σ' ολόκληρη τη χώρα.

Όστόσο όσο περιορισμένες και αν είναι, αν διαγράφονται καινούργιες συμπεριφορές και στάσεις ως προς την γεννητικότητα πρέπει να τις φανερώσουμε και να εκτιμήσουμε τη σημασία τους.

Αν εξετάσουμε τον μέσο αριθμό παιδιών πού γέννησε κάθε γυναίκα από τό γάμο της μέχρι την έμμηνόπαυση στα 49 της χρόνια, διαπιστώνουμε τόσο ελαφρές διαφορές, σε σχέση με τό εθνικό μέσο όρο, από μιά Κ.Ε.Κ* στην άλλη, από μιά ζώνη κατοικίας στην άλλη κτλ., πού αναρωτιόμαστε κατά πόσο δεν είναι απλούστατα περιστασιακές.

Έτσι ανάμεσα στις γυναίκες πού στα 49 τους χρόνια έχουν αποκτήσει λιγότερα παιδιά από τό εθνικό μέσο όρο των 7,5 παιδιά, βρίσκουμε:

- α) τη γυναίκα πού κατοικεί στην αστική ζώνη με 7,2 παιδιά,
- β) εκείνη πού κατοικεί σε μιά μεγαλούπολη με 6,8 παιδιά,
- γ) την εργαζόμενη αστή με 6,6 παιδιά
- δ) τη σύζυγο του ανώτερου υπαλλήλου με 5,8 παιδιά και, τέλος,
- ε) εκείνη πού διαθέτει τις σύγχρονες εύκολιες του νοικοκυριού με 7,4 παιδιά.

Διαπιστώνεται ότι ούτε τό βιοτικό επίπεδο, ούτε ή ζώνη κατοικίας είναι προσδιοριστικοί παράγοντες σε μιά εφαρμογή ρύθμισης των γεννήσεων, και ή διαφορά πού παρατηρείται σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο, είναι τόσο ισχνή πού πρέπει να θεωρηθεῖ ότι όφείλεται σε έναν αριθμητικά περιορισμένο πληθυσμό, πού παρουσιάζει άλλα χαρακτηριστικά, σάν τη γυναικεία μισθωτή εργασία ή τό γάμο μ' έναν ανώτερο υπάλληλο, για παράδειγμα.

Αρα στην περίπτωση της Αλγερίας ή γυναικεία μισθωτή εργασία και ό γάμος μ' έναν ανώτερο υπάλληλο, έχουν σάν κοινό σημείο να περνάνε και οι δύο από τη μόρφωση.

* Κ.Ε.Κ. = Κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία

Ἡ κατανομή τοῦ ἀπασχολούμενου πληθυσμοῦ ἀνάλογα μέ τό ἐπάγγελμα καί τό φύλο στήν Ἀλγερία τό 1977¹.

Φύλο Ἐπάγγελμα	Φύλο		Φύλο Ἐπάγγελμα	Φύλο	
	ἄνδρες	γυναῖκες		ἄνδρες	γυναῖκες
ἐλεύθερα καί ἐ- πιστημονικά ἐ- παγγέλματα	127.848	42.153	ἐργάτες τοῦ ἀ- γροτικοῦ τομέα	643.162	7.196
	72,2%	24,8%		99%	1%
ἀνώτερα διοικη- τικά στελέχη	11.582	766	ἐργάτες τοῦ βιο- μηχανικοῦ τομέα καί βιοτέχνες	602.621	13.905
	93,8%	6,2%		97,7%	2,3%
Διοικητικό προ- σωπικό	200.408	30.315	Μή ἀγροτικοί χειρῶνακτες	255.734	0
	87%	13%		100%	0%
Διευθυντές καί ἰδιοκτῆτες δια- χειριστές	118.027	920	Ἄλλα ἐπαγγέλ- ματα	11.457	1.354
	99,2%	0,8%		89,4%	10,6%
ἔμποροι καί ἐ- μπορικοί πρά- κτορες	34.011	870	Μή δηλωμένα καί κακοδηλωμένα ἐ- παγγέλματα	40.916	2.557
	97,5%	2,5%		94,1%	5,9%
Προσωπικό ὑπη- ρεσία	152.972	38.197	Σ ύ ν ο λ ο	2198.738	138234
	80%	20%		94%	6%

Ἀπ'αὐτόν τόν πίνακα φαίνεται καθαρά, ὅτι εἶναι διά μέσου τῶν ἐπαγγελμάτων πού ἀπαιτοῦν τουλάχιστον λίγη μόρφωση, πού ἡ γυναίκα εἰσχωρεῖ στόν κόσμο τῆς μισθωτῆς ἐργασίας.

Ἀνύπαρκτες στούς παραδοσιακοῦς τομεῖς δραστηριότητας, ὅπως στό ἐμπόριο καί στή βιοτεχνία ἢ ἀκόμα στόν βιομηχανικό τομέα σάν ἐργάτριες, οἱ γυναῖκες ἀντιπροσωπεύουν μέχρι τό 25% τῶν ἀτόμων πού προσλαμβάνονται στά ἐλεύθερα καί στά ἐπιστημονικά ἐπαγγέλματα. Μολονότι αὐτές οἱ κοινωνικο-ἐπαγγελματικές κατηγορίες, ὅπως τίς δίνει ἡ ἀπογραφή τοῦ 1977 εἶναι ἀπό πολλές ἀπόψεις ἀσαφεῖς, δέν παύουν ὡστόσο νά ὑπογραμμίζουν μιά πραγματικότητα τῶν γενικῶν τάσεων.

Ἄν ἐπισυνάψουμε στούς ἀριθμούς γυναικῶν τίς δραστηριότητες ὅπου ἀπαιτεῖται μόρφωση, δηλαδή τά ἐπιστημονικά καί ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα, τῶν

1. Πηγή. D.S.C.N. R.G.P.H. ALGER. 1977.

άνώτερων διοικητικών στελεχών και του διοικητικού προσωπικού, αντιλαμβανόμαστε ότι εκπροσωπούν τά 53%, του συνόλου των ένεργων γυναικών.

Ἡ γυναικεία μισθωτή εργασία εἶναι λοιπόν πράγματι στήν Ἄλγερία, προπαντός μιὰ δουλειά τῶν μορφωμένων γυναικῶν. Εἶναι ἐπίσης μιὰ δουλειά τῶν ἀστῶν γυναικῶν, ἀφοῦ τά 83,3% τῶν ένεργῶν γυναικῶν κατοικοῦν σέ ἀστική περιοχή. Τίποτα τό ἐκπληκτικό σ'αυτό, δεδομένου ὅτι τό πλεῖστο τῶν δραστηριοτήτων πού ἐνδιαφέρουν τίς γυναῖκες, ὅπως οἱ δουλειές πού προσφέρουν ὁ τριτογενής τομέας καί ὁ σύγχρονος τομέας τῶν ἐπιστημονικῶν καί ἐλεύθερων ἐπαγγελμάτων, συγκεντρώνεται στίς πόλεις.

Οἱ ἀστές ἀντιπροσωπεύουν τά 88,8% τῶν γυναικῶν πού ἀσχολοῦνται στά ἐπιστημονικά καί ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα, ἀνήκουν στό διοικητικό προσωπικό ἢ εἶναι ἀνώτερα διοικητικά στελέχη.

Στήν πραγματικότητα ὅλες οἱ ἰδιότητες πού προσδιορίζουν παρεκκλίνοσες στάσεις καί συμπεριφορές ὡς πρὸς τά παραδοσιακά πρότυπα τῆς πολυτεκνίας συγκλίνουν συχνά στά ἴδια ἄτομα καί ένεργοῦν ἀπό κοινού.

Ἔτσι εἶναι οἱ ἴδιες γυναῖκες πού εἶναι πολύ μορφωμένες πού θά εἶναι ταυτόχρονα οἱ περισσότερο ἐπιδεκτικές νά ἐργάζονται, νά κατοικοῦν σέ μιὰ πόλη (κατά προτίμηση μεγαλούπολη), νά παντρευτοῦν ἕναν ἀνώτερο ὑπάλληλο καί, τέλος, νά διαθέτουν τίς σύγχρονες εὐκολίες τοῦ νοικοκυριοῦ.

Πρόκειται ἐδῶ γιά γυναῖκες πού ἀπό τή μόρφωσή τους υἱοθέτησαν βαθύτερα τίς δυτικές ἰδέες τῆς προόδου, τοῦ οἰκονομικοῦ ὀρθολογισμοῦ, τῆς εὐτυχίας τοῦ ζευγαριοῦ καί τῆς χειραφέτησης τῆς γυναίκας, καί ἀπό τό εἰσόδημα τους ἐκεῖνες πού ἐντάσσονται περισσότερο στήν κοινωνία τῆς κατανάλωσης καί τῆς ψυχαγωγίας. Δέν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαῖο πού αὐτές οἱ γυναῖκες ἔχουν λιγότερα παιδιά ἀπό τόν ἐθνικό μέσο ὄρο, παρ'ὄτι ἔχουν πιό συχνές σεξουαλικές σχέσεις¹.

Αὐτή ἡ συνάντηση μέ τή δυτική ἰδεολογία, ἔγινε πρῶτα κατά τρόπο παραδειγματικό στό μεταναστεύσαντα στή Γαλλία ἀλγερινό πληθυσμό. Αὐτός ὁ πληθυσμός πράγματι ἐφαρμόζει μιὰ ρύθμιση τῶν γεννήσεων σέ διαστάσεις ἀδιανόητες ἀκόμα στήν Ἄλγερία.

1. Βλ. AARDES. "Enquête Socio-Démographique" op.cit.

Ο παρακάτω πίνακας δείχνει στη στήλη Α, την επίδραση της μόρφωσης και της ιδεολογίας, στην εφαρμογή αντισυλληπτικών μεθόδων από το πληθυσμό των αλγερινών μεταναστών στο Παρίσι το 1966-1969, και, στη στήλη Β την επίρροή της μόρφωσης στην γεννητικότητα των αλγερινών γυναικών στην ΆλγερΙΑ το 1968¹.

Α/ Άλγερινός πληθυσμός του Παρισιού			Β/ Άλγερινός πληθυσμός στην ΆλγερΙΑ	
Πολιτιστικά Χαρακτηριστικά	Εφαρμόζουν την αντισύλληψη " Άνδρες	Γυναίκες	Μορφωτικό επίπεδο	Αριθμός παι- διών ανά γυ- ναίκα ηλικίας 30-34 ετών.
Μιλάνε και γρά- φουν τά Γαλλικά	41	48	Χωρίς μόρφωση	5,7
Δέν ξέρουν Γαλ- λικά	13	21	Στοιχειώδης μόρφωση	4,7
Στοιχειώδης μόρφωση	39	37	μέση και άνωτερη μόρφωση	3,5
Χωρίς μόρφωση	22	29	Τηρούν τους θρησκευτικούς τύπους	5,6
Δέν τηρούν τους θρησκευ- τικούς τύπους	48	52	Σύνολο	

Εφ'όσον πρόκειται για την εξέλιξη της αλγερινής οικογένειας, επιμέ-
νουμε ιδιαίτερα στη μόρφωση, που κατά τη γνώμη μας αποτελεί τον ουσιαστι-
κό παράγοντα διαφοροποίησης, σε μιάν ίδια κοινωνική κατηγορία, ως πρός
τίς στάσεις και συμπεριφορές απέναντι στην γεννητικότητα και στο καθεστώς
και τον ρόλο της γυναίκας.

1. Πηγές: Α) André Michel: "Sur l'usage des méthodes contraceptives dans
la population algérienne à Paris" in Population no1.
Janvier-février 1971 INED - P.U.F. p.149.

Β) Jacques Vallin: "La fécondité de l'Algérie" in Population no4 et 5
Juillet-Octobre 1973. INED-P.U.F. Tableau XI p.833.
AARDES, Enquête Fécondité 1972 ALGER.

Αυτή η τομή έντοπίζεται πρώτα στη στάση τών γονέων, πού αποφασίζοντας νά στείλουν τήν κόρη τους στό σχολείο καί ιδιαίτερα νά τήν αφήσουν νά συνεχίσει καί μετά τήν έφηβική της ηλικία, έξαναγκάζουν τόν έαυτό τους νά τήν βλέπουν νά μετακινείται, άναγκαστικά χωρίς πέπλο, σ' ένα χῶρο πού ως τότε ήταν αποκλειστικά άρσενικός.

Διότι δέν πρέπει νά νομίζεται ὅτι, υίοθετώντας αυτήν τή νέα συμπεριφορά, ὁ πατέρας τό κάνει πρόθυμα ἢ ὅτι αὐτό ἀποτελεῖ ἐκ μέρους του μιá ὁποιαδήποτε ένδειξη προοδευτικότητας. Ἐντίθετα, ἄν δέχεται νά σπουδάσει ἢ κόρη του, εἶναι ἐπειδή έξαναγκάζεται ἀπό τίς τάσεις εξέλιξης τῆς περιβάλλουσας κοινωνίας. Ἡ μόρφωση τών κοριτσιῶν εἶναι σήμερα μιá δομική καί λειτουργική ανάγκη, πού προέρχεται ἀπό τή μόρφωση τών άγοριῶν.

Οἱ γονεῖς αντιλαμβάνονται ὅλο καί συχνότερα τή δυσκολία πού ὑπάρχει νά παντρέψουν τήν κόρη τους, ὅταν αὐτή δέν εἶναι μορφωμένη.

Οἱ ὑποψήφιοι γαμπροί ὅλο καί περισσότερο μορφωμένοι, ἔχουν, πράγματι τήν τάση νά ἀπαιτοῦν ἀπό τούς γονεῖς τους μιá μορφωμένη γυναίκα, αὐτό εἶτε γιά λόγους κοινωνικοῦ γοήτρου, εἶτε ἀπό πραγματική προοδευτικότητα καί ἐπιθυμία νά συναντήσουν στη σύζυγό τους μιá σύντροφο, μέ τήν ὁποία θά μπορέσουν νά ἐπικοινωνήσουν.

Εἶναι ἄλλωστε γι' αὐτόν τό λόγο πού καταγράφεται μεταξύ τοῦ 1966 καί τοῦ 1977 μιá ἀξιοπαρατήρητη αὔξηση τῆς ἐκπαίδευσης τών κοριτσιῶν.

Ποσοστά τοῦ μαθητευόμενου πληθυσμοῦ σέ κάθε φύλο καί ανάλογα μέ τήν ηλικία στήν Ἄλγερία τό 1966 καί τό 1977¹.

Ἡλικία	Θ ἢ λ ε ι ς		Ἄ ρ ρ ε ν ε ς		Αὔξηση 1966-1977	
	1966	1977	1966	1977	Ἰήλεις	Ἄρρνες
6 ὡς 14 ἐτῶν	37,6	55,5	57,8	75	147,6	129,8
15 ὡς 24 ἐτῶν	5,9	10,2	20,6	25,3	172,9	122,8

Ἐν καί τό ποσοστό τών κοριτσιῶν πού σπουδάζουν παραμένει, κατά πολύ, χαμηλότερο ἐκείνου τών άγοριῶν τῆς ἴδιας ηλικίας, δέν παύει ὡστόσο ἡ σχε-

1. Πηγή: R.G.P.H. 1966, 1977 ALGER op.cit.

τική αύξηση της μαθήτευσης των κοριτσιών, να είναι σε κάθε περίπτωση ταχύτερη, απ' ό,τι η μαθήτευση των αγοριών, κι αυτό επιτείνεται ακόμα περισσότερο στα κορίτσια που υπερβαίνουν τα 14 χρόνια ηλικίας.

Τούτο δηλώνει σαφώς τη θέληση ανάκτησης, εκ μέρους των κοριτσιών, της καθυστέρησής τους στη μόρφωση.

Είναι αξιοπερίεργο, πώς τό παραδοσιακό σύστημα γαμήλιων συμμαχιών παγιδεύεται στην ίδια τη φάκα του.

Γιά μιá ακόμη φορά, μιá συμπεριφορά που υπαγορεύεται από ένα παραδοσιακό ήθος, καταλήγει στην άρνηση όποιουδήποτε τύπου, που όφείλεται σ' αυτό, μέσα στο καθεστώς και τό ρόλο της γυναίκας στην κοινωνία.

Γιά νά αποφύγουν τήν υποτίμηση της κόρης τους έξ αιτίας της μόρφωσης των έν δυνάμει μνηστήρων της, αλλά πάντα στό πλαίσιο μιās παραδοσιακής αντίληψης του γάμου, οί γονεΐς ανατρέχουν στη μόρφωσή της γιά νά της ξαναδώσουν αξία και νά αποκαταστήσουν, κατά κάποιο τρόπο, τήν ανατρεπόμενη ισορροπία των όρων της γαμήλιας ανταλλαγής.

Δέν μπορεί νά μήν υπενθυμίσουμε επ' εύκαιρία τό πασίγνωστο "τό πυχίο σου είναι ή προίκα σου" των σημερινών Ελληνίδων μανάδων στις κόρες τους.

Η μόρφωση των κοριτσιών έχει μιá καταφανή και άμεση επίδραση στις μορφές και στους τρόπους του παραδοσιακού γάμου που εκδηλώνεται πρώτα στην αύξηση της μέσης ηλικίας των γυναικών στό γάμο. Έτσι αυτή περνά από 18 ετών και 4 μηνών τό 1966 σε 20 ετών και 11 μηνών τό 1977.

Αν ή αύξηση της μέσης ηλικίας στό γάμο μπορεί νά έχει άλλες αιτίες, όπως οί οικονομικές δυσχέρειες ή οί δυσκολίες προσαρμογής στους πολύ γοργούς δομικούς μετασχηματισμούς της κοινωνίας, αυτή που παρατηρείται μεταξύ του 1966 και του 1977 είναι πολύ θεαματική στις σχολικές ηλικίες, γιά νά μήν όφείλεται ούσιαστικά στην ανάπτυξη του σχολείου θηλέων.

Ποσοστά των παντρεμένων (και διαζευγμένων και χήρων) γυναικών σε όρισμένες ηλικίες, στα 1954, 1966 και 1977. (Βλ. ακόλουθο πίνακα)¹.

1. Πηγές: Statistiques Générales de l'Algérie Recensement de 1964. Direction des Statistiques et de la Comptabilité Nationale. Recensement Général de la Population et de l'Habitat (R.G.P.H.) de 1966, R.G.P.H. 1977. ➡

Ήλικία	1 9 5 4	1 9 6 6	1 9 7 7
10 ως 14 ετών	0,8	0,76	0,2
15 - 19	37,9	46,5	23,6
20 - 24	79	89	69

Ή επίδραση τής μαθήτευσης στή μέση ήλικία στό γάμο, εΐναι πρῶτα-πρῶτα καθαρά μηχανική. Ήφ'ὄσον τά κορίτσια πού σπουδάζουν ἐξαιροῦνται αὐτόματα ἀπό τό γάμο, ὅσο περισσότερο συνεχίζεται ἡ μαθήτευσή τους τόσο ἀργότερα θά παντρευτοῦν. Ήτσι ἡ μέση ήλικία στόν πρῶτο γάμο ὑπολογίστηκε στά 17 ἔτη καί 9 μήνες γιά τίς ἀγράμματες γυναῖκες, στά 20 ἔτη καί 8 μήνες γιά ἐκεῖνες πού παρακολούθησαν προκαταρκτικές σπουδές καί, τέλος, στά 22 ἔτη γιά τίς γυναῖκες πού ἔχουν ἓνα μέσο ἢ ἀνώτερο ἐπίπεδο μόρφωσης, τό 1970.

Όμως ἄν αὐτή ἡ δημογραφική ἔκφραση τής ἀρχῆς τῶν συγκοινωνούντων δοχείων μεταξύ τής ἐκπαίδευσης καί τής γαμηλιότητος, εΐναι ἡ πιό συγκεκριμένη ὄψη τοῦ φαινομένου, βαθύτερος καί μακροπρόθεσμα πιό συνεπής εΐναι ὁ ρόλος τής μόρφωσης τῶν γυναικῶν στήν κρίση τοῦ παραδοσιακοῦ συστήματος γαμήλιων συμμαχιῶν.

Διότι, ἄν σέ μιά πρώτη φάση, ἡ πρόθεση τῶν γονέων εΐναι νά σπουδᾶσουν τήν κόρη τους μόνο γιά νά τήν παντρέψουν καλύτερα, ὑπό τίς πιό συντηρητικές μορφές καί κανόνες, ἡ μόρφωση τῶν κοριτσιῶν δημιουργεῖ τή δική της δυναμική.

Εΐναι ἀλήθεια ὅτι σήμερα οἱ γονεῖς ἐκφράζουν ἀρκετά καθαρά τήν πρόθεση τους κλείνοντας στό σπίτι τήν κόρη τους, μόλις ἀποκτήσει ὁποιοδήποτε δίπλωμα. Αὐτό μπορεῖ νά εΐναι, ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, ἐκεῖνο πού καθιερώνει προκαταρκτικές, μεσαῖες ἢ ἀκόμα ἀνώτερες σπουδές. Κατά κανόνα αὐτό τό ἐπίπεδο, εΐναι στό μέτρο τής φιλοδοξίας πού τρέφουν γιά τήν κόρη τους (ἢ γιά τόν ἑαυτο τους) καί τοῦ γαμπροῦ πού τῆς προορίζουν.

Ήν ἡ μόρφωση τῆς κόρης λαμβάνεται συχνά ἀπό τήν οἰκογένεια ὅπως καί ὁ πλοῦτος, σάν ἓνα μέσο ἐπαύξεσης τῆς τιμῆς καί τοῦ κοινωνικοῦ γοήτρου της, ἡ αἰσχοκέρδεια δέν ἀποκλείεται ὡστόσο ἀπό τοῦς ὑπολογισμούς ὀρισμένων γονέων, πού βλέπουν στήν μόρφωση τοῦ παιδιοῦ τους ἓνα μέσο νά πετύχουν σέ ἀντάλλαγμα μιά καλή ἐξαγορά τῆς νύφης.

Όμως εφ'όσον τίς περισσότερες φορές ό έν δύναμει σύζυγος (καμιά φορά μάλιστα προορισμένος από παιδι, άν κι αυτό πραγματοποιείται όλο και σπανιότερα μετά) είναι ένας γνωστός εξαδέλφος ή στενότερος συγγενής, του όποιου ή σχολική πορεία παρακολουθείται έτος κατ'έτος, αναπτύσσεται μία άμιλλα μεταξύ οικογενειών και τελικά μεταξύ άγοριών και κοριτσιών.

Αυτό οδηγεί τή μόρφωση τών κοριτσιών στην Άλγερία νά ακολουθεϊ πάντα, άν και μέ κάποια παρέκκλιση, ποσοτικά και ποιοτικά (έπίπεδο εκπαίδευσης), εκείνη τών άγοριών.

Ή άμιλλα μεταξύ άγοριών και κοριτσιών έντείνεται από ένα φαινόμενο μίμησης μεταξύ συγγενικών, φιλικών και γειτονικών οικογενειών ώς πρός τή μόρφωση τών κοριτσιών. Χρόνια άλλωστε ή μόρφωση τών κοριτσιών θά ακολουθήσει πιστά, μέ τήν ίδια παρέκκλιση, εκείνη τών άγοριών.

Ή κατανομή του μαθητευόμενου πληθυσμού ανάλογα μέ τό φύλο τά έτη: 1875-76, 1913, 1966 και 1977¹.

Φύλο	1875 - 1876 ¹		1913 ²		1966 ³		1977 ⁴	
		%		%		%		%
Κορίτσια	103	6,7	2.000	5	538.643	37,9	1179539	41,4
Άγόρια	1.426	93,3	38.000	95	882.573	62,1	1672785	58,6
Σύνολο	1.529	100	40.000	100	1421216	100	2852324	100

Άν ή μαθήτευση τών άγοριών συνεχίζει νά είναι ό κινητήρας πού έλκύει εκείνη τών κοριτσιών, ή επιτάχυνση τής τελευταίας από τό 1954 και ή φανερή τάση της νά πληρεϊ τά χάσμα πού τή χωρίζει από τήν πρώτη, αποδειχνει άρκετά καλά ότι ή μόρφωση τών κοριτσιών έχει δημιουργήσει τή δική της δυναμική.

1. Πηγές: 1. O.Niel: "Géographie de l'Algérie" Librairies L.Legendre et R.Cauvy. Bone. 1876 pp.25,26.

2. Gouvernement Général de l'Algérie, Statistiques Générales de l'Algérie Statistiques Scolaires ALGER 1914.

3,4. Secrétariat d'Etat au Plan. D.S.C.N. Recensement Général de la Population et de l'Habitat (R.G.P.H) 1966, R.G.P.H. 1977 ALGER.

Δέν είναι έξ άλλου τόσο ή μόρφωση*, καθ'έαυτή, τών κοριτσιών πού άποτελεεί ένα προσδιοριστικό παράγοντα άλλαγής, όσο οί κοινωνικές της συνέπειες, όπως είναι ή έξοδος τής κοπέλλας από τό σπίτι καί ή μετακίνηση της σ'ένα χώρο πού τής ήταν ως τότε άπαγορευμένος, ή έπαφή μέ άλλα κορίτσια στό σχολείο καί μερικές φορές μέ άγόρια σέ όρισμένα μικτά λύκεια καί ιδιαίτερα στό πανεπιστήμιο καί, τέλος, ή άναστολή τής διδασκαλίας τών οικιακών έργων καί τής πρώιμης προετοιμασίας τοῦ κοριτσιού στό καθεστώς καί στό ρόλο τής συζύγου καί μητέρας.

Ἡ έφηβος πού έξακολουθεῖ νά πηγαίνει σχολείο, δηλαδή νά βγαίνει, δέν μεταμορφώνεται μόνο ή ίδια αλλά μεταμορφώνει επίσης τό ένήλικο γυναικείο στοιχείο τοῦ σπιτιού, άδελφές, μητέρα, θείες κτλ... πού έξ αίτίας τής γενιάς στήν όποία άνήκουν, δέν μπόρεσαν νά πάνε σχολείο.

Οί πολυάριθμες πληροφορίες πού φέρνει από τά έξω στό σπίτι ή μικρή μαθήτρια, σχολιάζονται περιπαθώς όλόκληρη τή μέρα, άν όχι περισσότερο, καί σιγά-σιγά διεγείρουν στίς γυναίκες διαφορετικές στάσεις καί συμπεριφορές πού παρεκκλίνουν αίσθητά από τούς παραδοσιακούς κανόνες. "Έτσι οί γυναίκες άκόμα καί άγράμματα, υίοθετοῦν στάσεις κατά πολύ, πιό προοδευτικές άπ'ό,τι οί άνδρες σ'όλους τούς τομείς πού άφοροῦν τήν κατάστασή τους, σάν νά συνειδητοποιοῦσαν ότι έχουν τά πάντα νά κερδίσουν στήν άλλαγή." Έτσι ή κοινωνικο-δημογραφική έρευνα τοῦ 1968 άποκαλύπτει ότι ή συντριπτική πλειοψηφία τών μητέρων επιθυμοῦν νά μορφωθεῖ ή κόρη τους. Πέρα άπ'αυτό, καί μακροπρόθεσμα πιό συνεπής, ή ίδια έρευνα μάς μαθαίνει, ότι, μορφωμένες ή μή, είναι ή ίδια συντριπτική πλειοψηφία τών παντρεμένων γυναικῶν πού θέλουν νά εφαρμόζουν τήν άντισύλληψη.

Οί στάσεις άπέναντι στήν άντισύλληψη σέ 100 παντρεμένα άτομα ανάλογα μέ τό φύλο καί τή ζώνη κατοικίας στήν Ἄλγερία τό 1968¹

Θέλουν νά εφαρμόζουν τήν άντισύλληψη	Γ υ ν α ῖ κ ε ς		Ἄ ν δ ρ ε ς	
	Ἄγροτική ζώνη	Ἀστική ζώνη	Ἄγροτική ζώνη	Ἀστική ζώνη
Ν Α Ι	52	65	38	55
Ο Χ Ι	47	34	61	43

* Σημείωση: Τό Σχολείο στήν Ἄλγερία ιδιαίτερα άπό τό 1966 είναι συντηρητικό άν όχι καθαρά άντιδραστικό στό ιδεολογικό του περιεχόμενο πού συνοψίζεται μέ τό τρίπτυχο: Ἰσλάμ, Πατριαρχική Οίκογένεια καί τό Κράτος-Έθνος.

1. Πηγές: (Βλ. άκόλουθη σελίδα).

Πολύ φυσικά καί ὅπως τό προαναφέραμε, οἱ νεωτεριστικές στάσεις ἐντείνονται μέ τή μόρφωση καί τήν ἀστικοποίηση. Ἔτσι:

Ποσοστά ἀτόμων πού ἀποδέχονται τήν ἀρχή ἑνός περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων ἀνάλογα μέ τό φύλο, τή ζώνη κατοικίας καί τό μορφωτικό ἐπίπεδο¹.

Φύλο	Ζώνη κατοικίας	Χωρίς μόρφωση	στοιχειώδης ἐκπαίδευσης	A' Κύκλος μέσης ἐκπαίδευσης	B' Κ.Μ.Ε. καί ἀνώτατης ἐκπαίδευσης
Γυναῖκες	Ἀστική	47	44	60,5	89
	Ἀγροτική	36	43	32	—
Ἄνδρες	Ἀστική	38	45,5	74,5	93
	Ἀγροτική	29	27,5	62,5	—

Αὐτή ἡ μή διφορούμενη στάση ὑπέρ τῆς ἀντισύλληψης, εἶναι μιὰ πραγματική ἐπανάσταση σέ μιάν ὑπέρμετρα ντροπαλή κοινωνία, ὅπου κάθε τι πού ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἔχει σχέση μέ τή σεξουαλικότητα καταπιέζεται βίαια.

Ἐκφράζοντας καθαρά τήν ἐπιθυμία τους γιά μιὰ ρύθμιση τῆς γονιμότητάς τους, ἄνδρες καί γυναῖκες παραδέχονται ἔμμεσα, ὅτι ἡ σεξουαλική πράξη μπορεῖ νά ἀποχωριστεῖ ἀπό τήν τεκνοποιητική της λειτουργία καί νά ἔχει σάν τελικό σκοπό τήν ἐρωτική ἡδονή.

Ὡστόσο ὅταν θυμόμαστε ὅτι εἶναι μιὰ ἐλάχιστη μειοψηφία τῶν ἀλγερινῶν ζευγαριῶν, πού ἀσκοῦν ἕναν ἔλεγχο τῶν γεννήσεών τους, δέν μπορεῖ νά μὴν σημειώσουμε αὐτό τό χάσμα πού ὑπάρχει μεταξύ τῆς δηλωμένης πρόθεσης καί τῆς πραγματοποίησης της. Ἐκτός ἀπ'αὐτό πού εἶναι γεγονός στήν Κοινωνιολογία, ὅτι δηλαδή οἱ ἀνακαινιστικές στάσεις προηγούνται πάντα τῶν ἀντίστοιχων συνεπῶν συμπεριφορῶν (λόγω τῶν ὑποκειμενικῶν καί ἀντικειμενικῶν ἀντιστάσεων πού συνδέονται μέ τούς μηχανισμούς κοινωνικοῦ ἐλέγχου), στήν περίπτωση τῆς Ἀλγερίας, ὑπάρχουν πιά βασικές αἰτίες.

1 Πηγές: Malik et France Von Allmen Joray: "Résultats de l'Enquête Socio-Démographique algérienne de 1970" in Population no Spécial Maghreb Mars 1971 I.N.E.D.- P.U.F. Paris AARDES. "Enquête Socio-Démographique" ALGER 1972.

Πρώτα-πρώτα ο αναλφαβητισμός γενικευόμενος στά 70% τών άνδρών, ηλικίας από 18 ως 59 ετών, και ιδιαίτερα στά 83% τών γυναικών τής ίδιας ηλικίας άκόμα τό 1977, καταντά δύσκολη κάθε άποτελεσματική άντισυλληπτική πράξη. Όμως ο αναλφαβητισμός, δέν είναι ο μόνος ύπαίτιος, άφοϋ δέν σημειώνεται στό πλείστο τών μορφωμένων προσώπων πού επιθυμοϋν νά περιορίζουν τή γεννητικότητα τους, καμμία συνεπής έφαρμογή αύτης τής θέλησης τους.

Είναι πού ή άγνοια στά θέματα σεξουαλικότητας και άντισυλληπτικών μεθόδων διαμοιράζεται κατά σχεδόν ίσον τρόπο άνάμεσα στά άμόρφωτα και μορφωμένα ζευγάρια. Είναι, πράγματι, περισσότερο από τά τέσσερα πέμπτα τών ζευγαριών, πού άγνοοϋν άκόμα και τήν ύπαρξη τών μή γόνιμων περιόδων στή γυναίκα, και οϋτε είναι έν γνώσει όρισμένων τόσο στοιχειωδών και πανάρχαιων μεθόδων, όσο είναι ή διακεκομμένη συνουσία.

Θά ήταν φυσικά εύκολο νά συγκαλυφθεϊ αύτή ή έλλειψη έννημέρωσης, άκόμα και στους άναλφάβητους, μέ μιάν εύάρμοστη χρησιμοποίηση τών όπτικο-ακουστικών μέσων πού έχουν μιá τεράστια έπιρροή σ'αυτόν τόν λαό, πού κατά παράδοση έχει προφορική λογοτεχνία. Όμως ή πολιτική ήγεσία πού δεσπόζει από τό 1962 και πού έχει τό μονοπώλιο όλων τών μέσων μαζικής έννημέρωσης, εκπαίδευσης και προπαγάνδας (ραδιοφώνου και τηλεόρασης, έφημερίδων και κάθε δημοσιεύματος, από τήν τοιχοκόλληση μέχρι τό βιβλίο) έχει άποφασιστικά ταχθεϊ έναντίον κάθε πολιτικής πού σκοπεύει σέ μιá ρύθμιση τών γεννήσεων¹.

Όστόσο ύπάρχουν Κέντρα Προστασίας τής Μητρότητας και τοϋ Παιδιοϋ, πού προσφέρουν σ'όσους τό επιθυμοϋν τήν πληροφορία και τά άπαραίτητα μέσα για ένα άντισυλληπτικό πρόγραμμα. Άλλά αυτά τά κέντρα (Κ.Π.Μ.Π.) είναι τόσο ντροπαλά κρυμμένα, πού πρέπει πραγματικά νά τά ξέρει κανείς για νά τά βρεϊ.

1. Βλ. τήν επίσημη θέση τής άλγερινής άντιπροσωπείας στό Παγκόσμιο Συνέδριο επί τοϋ Πληθυσμοϋ στό Βουκουρέστι, τόν Αϋγουστο τοϋ 1974, όπως και τίς πολυάριθμες όμιλίες και συνεντεύξεις τοϋ προέδρου Boumedienne για τό θέμα. Έτσι σέ μιá όμιλία του, τήν 19ην 'Ιουνίου τοϋ 1969 στήν Άνάμπα, δήλωσε: "Ός προς αυτό πού άποκαλεϊται "καλπάζουσα δημογραφία" (...) δέν εΐμαστε όπαδοί τών ψευδών λύσεων, όπως είναι ο περιορισμός τών γεννήσεων" ("El Houmdjahid" τής 20 'Ιουνίου 1969). Βλ. επίσης τή συνέντευξη τής 1ης 'Ιουνίου τοϋ 1970 στό γαλλικό περιοδικό "Nouvel Observateur".

Ἐδῶ καί δύο χρόνια ὅμως καί γιά λόγους καθαρά οἰκονομικούς, δεδομένου ὅτι ἡ ὑπανάπτυξη ἐμμένει στήν Ἀλγερία, παρατηρεῖται στό κυβερνητικό τύπο μιᾶ ἀλλαγῆ στάσης ὡς πρός τό θέμα, ὅπως τό μαρτυρεῖ ἕνα ἄρθρο τῆς "El Moudjahid" τῶν 31 Αὐγούστου καί 1η Σεπτεμβρίου 1979, ὅπου γράφεται:

"Ὁ ἔλεγχος τῶν γεννήσεων (...) ἀποτελεῖ σ' ἐμᾶς ὅπως καί ἄλλοῦ ἕνα πραγματικό πρόβλημα (...). Πόσα νέα ζευγάρια πού ἀφήνονται στήν ἀπόλυτη ἄγνοια τῶν δυνατοτήτων χρησιμοποίησης διαθέσιμων καί νόμιμων ἀντισυλληπτικῶν μεθόδων, βλέπουν τήν οἰκογένειά τους νά αὐξάνεται πολύ γρήγορα γεννῶντας συχνά "κατά τύχη" παιδιᾶ τά ὅποια ξέρουν κάλλιστα ὅτι δέν μποροῦν νά ἀναθρέψουν.

(...) Στήν Ἀλγερία, κέντρα ρύθμισης τῶν γεννήσεων ἐγκαθιδρύθηκαν σέ κάθε ὑγειονομική ζώνη. Τά ἀντισυλληπτικά χάπια καί οἱ στείροποιητικές συσκευές, ἔκαναν μιᾶ δειλή ἐμφάνιση. Τά ζευγάρια πού τό ἐπιθυμοῦν ἔχουν τή δυνατότητα νά ἀπευθυνθοῦν στά κέντρα (Κ.Π.Μ.Π.) τοῦ τόπου διαμονῆς τους, εἴτε γιά νά ἀραιώσουν τίς γεννήσεις, εἴτε γιά νά τίς σταματήσουν μετά τό τέταρτο παιδί. Τά ἀποτελέσματα ὅμως παραμένουν καθαρά ἐντεῦθεν τῶν ἐλπίδων, ἴσως ἐπειδή τά ζευγάρια δέν εἶναι ἀρκετά, γιά νά μήν ποῦμε καθόλου, ἐνημερωμένα, ἰδιαίτερα στήν ὑπαιθρο".

"Ὅπως καί νά εἶναι δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι τό πέρασμα ἀπό μιάν ὑφισταμένη γονιμότητα σέ μιᾶ γονιμότητα ἐλεγχόμενη, προϋποθέτει μιᾶ ριζική ἀλλαγῆ τῆς ἀντίληψης γιά τή θέση καί τό ρόλο τῆς γυναίκας στήν κοινωνία. Ἀλλαγῆ τῆς εἰκόνας πού ὁ ἄντρας ἔχει γιά τή γυναίκα, ἀλλά ἰδιαίτερα ἀλλαγῆ τῆς εἰκόνας πού ἡ ἴδια ἡ γυναίκα ἔχει γιά τόν ἑαυτό της.

Ἀπ' αὐτήν τήν ἄποψη τό πιό αἰσθητό φαινόμενο εἶναι τό χάσμα πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς γενιές, περισσότερο στίς γυναῖκες ἀπ' ὅ,τι στούς ἄνδρες, ἐξ αἰτίας τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ καί τοῦ κλεισίματος στό σπίτι.

Αὐτό τό χάσμα μεταξύ τῶν γενεῶν, τείνει ὡστόσο νά μετριάζεται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τήν εἰσαγωγή ἐνός καινούργιου στοιχείου μετάδοσης τῶν πληροφοριῶν καί τῆς γνώσης: τό ραδιόφωνο καί τή τηλεόραση.

Ἡ τηλεόραση ἰδιαίτερα, πού χάρις στίς παραστατικές δυνατότητες τῆς εἰκόνας, καταργεῖ κατά μέρος τό ἐμπόδιο πού ἀποτελεῖ ἡ χρησιμοποίησις ἀπό τά μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης καί προπαγάνδας, ξένων γλωσσῶν ἀκατανόητων γιά

τό πλεῖστο τοῦ λαοῦ, ὅπως εἶναι τὰ κλασσικά ἀραβικά καί, σέ μικρότερο βαθμό, τὰ γαλλικά.

Ἡ τηλεόραση εἶναι ἀντικείμενο ἑνός πραγματικά ὑπερβολικοῦ θαυμασμοῦ κύρια στίς κλεισμένες γυναῖκες, γιά τίς ὁποῖες ἀποτελεῖ ἕνα καταπληκτικό ἀνοιχτό παράθυρο στόν ἔξω κόσμο.

Ἀσφαλῶς ὅλες οἱ ἀλγερινές οἰκογένειες δέν διαθέτουν τηλεόραση. Ἐνα μόνο νοικοκυριό στά πέντε διέθετε ἕναν δείκτη τηλεόρασης τό 1976. Τό ραδιόφωνο παραμένει στατιστικά πιό δημοκρατικά διαδεδομένο, μέ περισσότερο ἀπό ἕναν ὀέκτη ἀνά νοικοκυριό γιά τό ἴδιο ἔτος 1976.

Ὡστόσο ἡ ὕψιστη ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τήν ἀστραπιαία τῆς ἐξάπλωση σέ ἕνα διάστημα πέντε ἐτῶν, ἀφοῦ τό 1970 ἀπογράφηκε μόνο ἕνας δέκτης ἀνά εἴκοσι νοικοκυριά. Ἡ ἐξάπλωση τῆς τηλεόρασης εἶναι μάλιστα ταχύτερη ἀπ' ἐκείνη τοῦ ραδιοφώνου κατά τήν ἴδια αὐτήν περίοδο 1970-1976¹.

Δέκτης	Διαθεσιμότητες σέ χιλιάδες μονάδες			Ἀναλογία γιά 1000 κατοίκους		
	1970	1975	1976	1970	1975	1976
Τηλεόρασης	121	500	525	8,4	30	30
Ραδιοφώνου	870	3000	3000	61	179	173

Ἐξ ἄλλου μέσω τῆς οἰκογενειακῆς ἢ ἐκ γειτονείας ἀλληλεγγύης, συμβαίνει στίς γυναῖκες πού δέν ἔχουν τηλεόραση στό σπίτι τους νά πηγαίνουν περιοδικά νά δοῦν, ἢ μία σέ μία συγγενή, ἢ ἄλλη σέ μία φίλη κτλ... Ἐπί πλέον τὰ προγράμματα σχολιάζονται ἀφθονα καμμιά φορά μέρες ὀλόκληρες.

Ἡ πιό ἐπαναστατική ἐπιρροή πού ἀσκεῖ ἡ τηλεόραση στίς νοοτροπίες, δέν ὀφείλεται στήν ἐπίσημη προπαγάνδα, πού στόν τομέα τῶν ἠθῶν παραμένει ἰδιαίτερα συντηρητική, ἂν ὄχι ἀδίστακτα ὀπισθοδρομική. Ἀλλά ἔμμεσα καί ἐν ἀγνοία τῆς, ὀφείλεται στίς ἀμερικανικές, γαλλικές, ἰνδικές ἀκόμα καί αἰ-

1. Πηγή: O.N.U. Annuaire Statistique 1978 Tableau 215 p.950 New York.

γυπτιακές ταινές-σέριαλ, όλες Χολλυγουντιανού τύπου, πού προβάλλουν σε διάφορα επίπεδα μιάν εικόνα τής γυναίκας καί τής οίκογένειας κατά τά ευρωπαϊκά καί δυτικά πρότυπα. Οί κλεισμένες άλγερινές γυναίκες, βλέπουν σ' αυτές τίς ταινές μιá "χειραφετημένη" γυναίκα, πού βγαίνει όποτε τής άρέσει, μόνη, χωρίς πέπλο, πηγαίνει νά έργαστει ή νά γλεντήσει, έρωτεύεται ή άπαντá μέ άναιδές ύφος σ'έναν έκπτωτο σύζυγο. Βλέπουν νά άποθεώνονται ό ρομαντικός έρωτας, τό συζυγικό νοικοκυριό καί ή άναζήτησή τους για εύτυχία. "Αν καί άπό τό 1967, ή επίσημη λογοκρισία κόβει συστηματικά σκηνές τόσο άθώς, όσο είναι τό άγνό φίλημα τών ήρώων, ό σεξουαλικός ύπαινιγμός είναι πανταχοῦ παρών στίς στάσεις καί στά βλέμματα τών ήθοποιών, στό "τολμηρό" ντύσιμο τών γυναικών κτλ... Αυτό δέν περνά άπαρατήρητο σε μιá κοινωνία, όπου ή σεξουαλικότητα, όντας καταπιεσμένη, ύπονοεΐται παντού.

Μ Ε Ρ Ο Σ Τ Ε Τ Α Ρ Τ Ο

ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ, ΣΤΗΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΛΓΕΡΙΑ.

Από τότε πού ο F.Fanon¹, ψυχίατρος στο έπαγγελμα, έχει διατυπώσει, πρώτος απ'όσα γνωρίζουμε, τή θέση αυτή, υπάρχει γενικά όμοφωρία, για μία άρνητική αντίδραση άμυνας τής άλγερινής οικογένειας, στους μετασχηματισμούς πού τήν άπειλούσαν. Έπειδή προσβλήθηκε βίαία από τόν άποικιοκρατισμό, ή οικογένεια θά είχε άναδιπλωθεϊ στον έαυτό της, καλλιεργώντας, ό,τι ένίσχυε τήν προσωπικότητά της, άκόμα και άν ήταν αυτό όπισθοδρομικό. Έξ ου τό πέπλο και τό κλείσιμο τής γυναίκας, ή θρησκευτικότητα και ή ήθική συντηρητικότητα τής οικογένειας. Όστόσο δέν ήταν ή πρώτη φορά πού, στην κοινωνιολογία τής οικογένειας, ύποστηρίχθηκε παρόμοια ύπόθεση.

Ανάλογη συμπεριφορά φαίνεται νά είχε παρατηρηθεϊ στη γερμανική οικογένεια στις μεταπολεμικές δυσκολίες².

Αυτή τή σχεδόν ζωική αντίδραση άναδίπλωσης,πραγματικό"σύμπλεγμα του σκαντζόχοιρου", και οι "Έλληνες τήν απέδιδαν στον έαυτό τους, κατά τή διάρκεια τής τουρκικής κατοχής.

Στους δυτικούς περιηγητές πού τούς μέμφονταν για τό πέπλο και τό κλείσιμο τών γυναικών τους, άπαντοῦσαν ότι ήταν από τή μέριμνα νά τίς άπαλλάξουν από τίς προσβολές τών Τούρκων.

Αν και όρισμένοι ταξιδιωτές άμφισβητοῦσαν τήν ειλικρίνεια τέτοιου έπιχειρήματος, πρέπει νά δικαιώσουμε τούς "Έλληνες, ύπενθυμίζοντας ότι συνάρμοσαν γρήγορα τίς πράξεις τους μέ τίς καλές τους προθέσεις, μόλις τούς δόθηκε ή εύκαιρία. Πράγματι μόλις άπόκτησαν τήν Άνεξαρτησία τους τό 1830, φρόντισαν νά άπορρίψουν όλα τά χαρακτηριστικά του άνατολικού τρόπου ζωής και νά θέλουν τούς έαυτούς τους άποφασιστικά Εύρωπαίους και

1. Frantz Fanon: "Sociologie d'une Révolution (l'An V de la Révolution Algérienne)" François Maspéro 1959.

2. Helmut Schelsky: "La famille en Allemagne" in Sociologie Comparée de la famille Contemporaine. Actes des Colloques internationaux du CNRS. Editions du CNRS Paris 1955 p.p.73-90.

σύγχρονους. Τοῦτο φάνηκε πρῶτα ἀπό τὰ ἐξωτερικά σημεῖα, τὰ πιό συμβολικά φορτωμένα, ὅπως εἶναι ἡ ἐνδυμασία πού οἱ γυναῖκες ἦταν οἱ πρῶτες πού τήν ἄλλαξαν. Ἔτσι ὥστε κάποιος μποροῦσε ἀπό κιόλας ἐκεῖνη τή ἐποχή νά γράψει:¹

"Ἦδη τό ντύσιμο ἀρχίζει νά ὑφίσταται σ'αὐτούς μερικές ἀλλαγές." Ἔτσι οἱ γυναῖκες τῆς ἀνώτερης τάξης ἀντικαθιστοῦν μέ μία παρισιάνικη ἐνδυμασία ἀμφίβολου γούστου τήν χαριτωμένη φορεσιά τοῦ τόπου. Τό πέπλο, γοητευτική μόδα τῶν ἀρχαίων καιρῶν, ἐξαφανίζεται σιγά-σιγά, ὅμως ἡ ζώνη πού τόσο ἐξυμνήθηκε ἀπό τούς ἀρχαίους ποιητές φοριέται ἀκόμα καθολικά".

Φυσικά θά βρεθοῦν, χρόνια ἀκόμα στό λαό, ἄνθρωποι γιά νά κακολογοῦν τούς "ὑπερβολικά" δυτικοποιημένους συμπατριῶτες τους, ἀποκαλώντας τους "κουτόφραγκους", ὅμως ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε μάλλον μέ μία χωριάτικη "ἀνδροπρεπή" ἀντίδραση σέ στάσεις καί συμπεριφορές πού κρίνονται σάν "θηλυπρεπεῖς". Θηλυπρεπή ἦταν τότε, γιά τό πλεῖστο τῶν Ἑλλήνων, τὰ στενά ρούχα τῶν Εὐρωπαίων καί οἱ φροντίδες σωματικῆς καλλονῆς τους.

Ἄν εἶναι, ὅπως συχνά συμβαίνει, ἡ ἀνώτερη τάξη πού ξεκινᾶ τήν πορεία δυτικοποίησης, ἡ βούληση ἐκσυγχρονισμοῦ ὅμως συνδέεται μέ τόν ἐθνικιστικό ἐθνικισμό. Εἶναι ἄραγε ἀνάγκη νά ὑπενθυμίσουμε, ὅτι ὁ ἐλληνικός ἐθνικισμός διαμορφώθηκε ἐναντίον ἐνός ἀνατολικοῦ καί μουσουλμανικοῦ κατόχου, σέ μία συνταύτιση μέ τήν χριστιανική κοινότητα πού εἶναι οὐσιαστικά εὐρωπαϊκή; Ἔτσι ὥστε, ἀντίθετα μέ τόν Ἀλγερινό, ὁ Ἑλληνας ὅν ἐῖχε καθόλου τήν ἐντύπωση, ὅτι δυτικοποιούμενος καί ἐκσυγχρονιζόμενος ἔχανε τήν ψυχή του, ἀντίθετα μάλιστα ὅτι τήν ἐβρισκε. Αὐτό τουλάχιστον στήν πρώτη ἐπαναστατική φάση τοῦ ἐθνικισμοῦ.

Φθάνοντας στό σημεῖο νά συγχέει ἐπαρχιωτισμό καί ἀνατολικό τρόπο ζωῆς, ὁ Ἑλληνας θά περιφρονῆσει τόν ἕνα πιστεύοντας ὅτι καταφρονεῖ τόν ἄλλο.

Ὅστόσο ὅν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἰδεολογική αὐτή διάθεση ἔχει εὐνοήσει κάμποσες ἀλλαγές.

Ἡ καλύτερη εἰκονογράφηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος εἶναι ἴσως ἡ στάση

1. Lucien Davesiēs de Pontēs: "Notes sur la Grèce"
Michel Levy Frères Libraires Editeurs Paris 1864 p.p.105,106.

αυτῆς τῆς ἑλληνίδας μητέρας πού τό 1880¹, ἀναγκάστηκε νά δικαιολογηθεῖ σ' ἕναν ἄγνωστο νέο πού τήν νουθετοῦσε γιά τό φερετζέ πού φοροῦσε ἡ κόρη της, ἐξηγώντας ντροπαλά, ὅτι ἦταν ἐξ αἰτίας τοῦ ἡλίου. Δέν εἶναι αὔριο πού θά δοῦμε μιάν ἀλγερινή μητέρα νά δίνει παρόμοια πρακτική δικαιολογία γιά μιάν ἠθική συμπεριφορά, ἂν ὑποθέσουμε μάλιστα ὅτι θά καταδεχόταν νά ἀπαντήσει σέ ἀδιάκριτες ἐρωτήσεις ἐνός ἄγνωστου καί αὐθάδη ἀνδρα.

Ὁ ἑλληνικός ἐθνικισμός εἶδε στήν συνταύτιση του μέ τόν δυτικό κόσμο, μέ τίς ἀξίες καί τά ἦθη του, ἕνα μέσο χειραφέτησης ἀπό τήν μισούμενη καί ὑποτιμώμενη ἀνατολική δουλεία. Ἀπό μιὰ διαφορετική ὀπτική γωνία καί ἀναστρέφοντας τούς ὅρους τῆς πρότασης, ὁ ἀλγερινός ἐθνικισμός θά ἀπορρίψει τόν δυτικό τρόπο ζωῆς πού γι' αὐτόν ἐνσαρκώνει τήν προσβολή καί τή καταπίεση μιᾶς ταυτότητας, πού διακηρύττει σάν ἀποκλειστικά ἰσλαμική καί ἀνατολική.

Ἐπειδή ἡ οἰκογένεια καί τό σπίτι ἀποτελοῦν ὅ,τι πιό ἐνδότερο καί ἐνδόμυχο ὑπάρχει στή μεσογειακή κοινωνία, εἴτε ἑλληνική εἶναι, εἴτε ἀλγερινή, πρὸς αὐτήν τήν οἰκογένεια, λοιπόν, γίνεται ἡ ἀμυντική ἀναδίπλωση.

Ἐφ' ὅσον ἐπίσης στή μεσογειακή ὀργάνωση τοῦ χώρου ὁ κόσμος τοῦ σπιτιοῦ εἶναι ὁ κατ' ἐξοχήν θηλυκός χώρος, μέ τίς σεξουαλικές καί ἐνδόμυχες φορτίσεις του, εἶναι ἡ γυναίκα πού θά βαστάξει τίς βαρύτερες συνέπειες αὐτῆς τῆς στρατηγικῆς ὑποχώρισης τῆς οἰκογένειας. Εἶναι στήν κατάσταση πού δημιουργεῖται στή γυναίκα, ὅπου ἐκδηλώνεται καλύτερα ἡ νοσηρή συμπεριφορά τῆς οἰκογένειας. Ὅπως κάθε νοσηρή συμπεριφορά, αὐτή δέν θά κάνει παρά μόνο νά παροξύνει τίς παλινδρομικές τάσεις τοῦ πάσχοντα, δηλαδή ἐδῶ τῆς οἰκογένειας.

Ἡ γυναίκα ἦταν ἤδη κρυμμένη, καλυμμένη μέ πέπλο καί κλεισμένη. Θά κλειστεῖ καί θά κρυφτεῖ ἀκόμα περισσότερο διότι οἱ κατακτητές εἶναι ἀκόμα περισσότερο ξένοι.

Οἱ Τοῦρκοι γιά τήν Ἑλλάδα, καί οἱ Γάλλοι γιά τήν Ἀλγερία, δέν εἶναι ξένοι μόνο σέ μιὰ κοινότητα χωριοῦ ἢ φυλῆς, εἶναι ξένοι σ' ὀλόκληρο τό ἔθνος, ἀπό τό ὁποῖο διαφέρουν ὄχι μόνο ἀπό τήν κοινότητα στήν ὁποία ἀνήκουν, ἀλλά καί ἀπό τή γλώσσα, τή θρησκεία καί, γιά ὀρισμένους, ἀπό τή ρά-

1. Agnes Smith: "Glimpses of Greek life and Scenery". Hurst and Blackett London 1884.

τσα τους. Είναι γεγονός ότι η αλγερινή κοινότητα αντιστάθηκε σ' όλες τις αφομοιωτικές προσπάθειες.

"Έτσι τό Senatus Consulto τής 14 'Ιουλίου 1865 πού επέτρεπε τήν πολιτογράφηση στους 'Αλγερινούς, δέν θά έχει κανένα αποτέλεσμα, κύρια έπειδή προϋπόθετε τήν έφαρμογή τοῦ γαλλικοῦ νομικοῦ καθεστώτος στήν αλγερινή οίκογένεια.

Οί μηχανισμοί συντήρησης τής οίκογένειας θά λειτουργήσουν πλήρως, καί ἡ ένδογαμία, γιά παράδειγμα, θά όξυνθεϊ.

'Ιδού τί έγραφε, φανερά άπογοητευμένος κάποιος M.Sergent στήν έφημερίδα "L'Enénement" τό 1880:¹

· "Ο μικτός γάμος, βασική προϋπόθεση γιά τή συγχώνευση τών φυλών, δέν πραγματοποιεϊται στήν 'Αλγερία (...). Τέλος πάντων εϊναι φανερό ότι άν οί 'Ιθαγενεϊς εϊχαν κάποιες τάσεις νά αφομοιώνονται, άν οί προσπάθειες πού έγιναν σ'αυτόν τόν τομέα έδιναν κάποια αποτελέσματα, θά βλέπαμε τόν αριθμό αίτήσεων γιά πολιτογράφηση πού τό διάταγμα τής 16 Αυγούστου έκανε τόσο εύκολη καί ελάχιστα δαπανηρή, νά πολλαπλασιάζεται καί νά αύξάνεται γρήγορα κάθε χρόνο. Κάτι τέτοιο δέν γίνεται: ό αριθμός τών μουσουλμάνων 'Ιθαγενών πού πολιτογραφήθηκαν έφτασε τά δέκα έφτά τό 1876".

Πιό συγκεκριμένα από τό 1865 μέχρι τό 1875 μόνο 371 'Αλγερινοί πολιτογράφηταν Γάλλοι².

'Ωστόσο άν ἡ άρνηση τής έξομοίωσης εϊναι φυσική αντίδραση σέ έναν πληθυσμό πού έχει σάν μέριμνα τή διαφύλαξη τής πολιτιστικῆς του ταυτότητας, αύτή προσδιορίζει όμως άλλες στάσεις καί συμπεριφορές, πού θά έχουν βαρειές συνέπειες γιά τό μέλλον τής οίκογένειας. 'Απ'αυτές τίς στάσεις καί συμπεριφορές, ἦταν ἡ δυσπιστία άπέναντι στό Γαλλικό Σχολείο ιδιαίτερα, όσον άφορᾷ τά κορίτσια.

Εϊδαμε ότι ἡ μόρφωση, τόσο στους "Έλληνες όσο καί στους 'Αλγερινούς, εϊναι ένας από τούς πιό προσδιοριστικούς παράγοντες ως πρός τόν έκσυγχρο-

1. άναφερόμενο από τόν Ernest Mercier in "L'Algérie en 1880".
Chailamel Ainé. Paris 1880 p.p. 161, 162.

2. Charles-Robert Ageron: "Histoire de l'Algérie Contemporaine"
P.U.F. Paris 1977 p.32.

νισμό της οικογένειας. Πρώτα έμμεσα, διότι είναι και στίς δύο περιπτώσεις ένα από τα πρωταρχικά μέσα κοινωνικής ανόδου κύρια για τη γυναίκα, στην οποία ανοίγει το χώρο της εργασίας. Έπειτα η μόρφωση επιβάλλει άμεσα ένα πιο σύγχρονο ήθος, τόσο στον άνδρα όσο και στη γυναίκα, σέ ο,τι αφορά τον αντίστοιχο ρόλο και καθεστώς του καθενός στο νοικοκυριό, χάρις στην ιδεολογική μεταμόρφωση που διεγείρει σ'αυτούς.

Άρα είναι γεγονός ότι οι Έλληνες και οι Άλγερινοί θά έχουν, για χρόνια, πολύ διαφορετικές στάσεις ως προς τό θέμα. Πολύ πιο δύσπιστη, άν όχι έχθρική, στους τελευταίους, ιδιαίτερα άπέναντι στη μόρφωση των θηλέων.

Έτσι ενώ τά κορίτσια έκπροσωπούσαν ήδη τό 1870 τά 16% του συνόλου του μαθητευόμενου πληθυσμού στην Ελλάδα, δέν αντιπροσώπευαν, άς τό υπενθυμίσομε, στην Άλγερία, παρά μόνο τά 6,7% για τό σχολικό έτος 1875-1876 και λιγότερο άκόμα τό 1913 μέ μόλις 5% του συνόλου των μαθητών. Άκόμα και τό 1966 αυτή ή άναλογία δέν φθάνει μέ τό 36% στην Άλγερία, στο επίπεδο που βρισκόταν, ήδη από τά 1927-1928, ή Ελλάδα μέ τό 40%. Πιο γενικά από άποψη μόρφωσης του λαού, ή Άλγερία των 1966 και 1977, πρέπει μάλλον νά συγκριθεϊ μέ την Ελλάδα των έτων 1907-1920, μέ ένα καθαρό πλεονέκτημα άλλωστε, για την τελευταία.

Φύλο	Ποσοστά αναλφάβητων στον πληθυσμό άνω των 10 έτων*			
	Έ λ λ ά δ α ¹		Ά λ γ ε ρ ί α ²	
	1907	1920	1966	1977
Άρρενες	40,4	34	63	47
Θηλείς	80,5	61	86	73
Σύνολο	60,5	50	75	60

Όστόσο, όποια και άν είναι ή άποτελεσματικότητα αυτής της ιδεολογικής διάθεσης των δύο κοινωνιών, άπέναντι στίς δομικές μεταβολές που υφίστανται, ταιριάζει νά άναρωτιόμαστε, κατά πόσο ή ίδια αυτή ή διάθεση δέν προσδιορίζεται από ένα άνισο επίπεδο συμμόρφωσης των δύο κοινωνιών μέ τό βιομηχανικό καπιταλιστικό πρότυπο. Αυτό τό επίπεδο συμμόρφωσης, θά

*. Πηγές: 1. Ε.Σ.Υ.Ε. Δημογραφικά ροπαύ και μελλοντικά προεκτάσεις του πληθυσμού της Ελλάδος. Άθηναι 1966 πίν.2 σελ.13.

2. R.G.P.H. 1966, R.G.P.H 1977 ALGER.

ήταν επομένως πολύ πιο προχωρημένο στην Ελλάδα, όπου η οικογένεια, από παλιά πυρηνική, ήταν πιο έτοιμη να ένταχθει στην βιομηχανική καπιταλιστική κοινωνία.

Τή στιγμή που οι δύο κοινωνίες μπαίνουν επίσημα τό 1830 στην εποχή των καπιταλιστικών μεταβολών, ή ελληνική εκούσια, ή αλγερινή άκούσια, δέν μπορεί νά συγκριθεῖ ή πρώτη όπου κατά τά λόγια του Marx διατηρήθηκαν τά πιο σημαντικά ἴχνη, μετά τήν Ἰνδία, τῆς ἀρχαίας μορφῆς τῆς κοινωνικῆς κτηματικῆς ἰδιοκτησίας, μέ τή δεύτερη, όπου ἀπό τήν ἀρχαιότητα ή γῆ διαμελίστηκε, σέ σημεῖο που νά μή μπορεί νά θρέψει οὔτε ἕνα συζυγικό νοικοκυριό.

Ἐπί πλέον ό ἐκσυγχρονισμός δέν ἀπορρίφθηκε τόσο ἀπό τούς Ἀλγερινούς, ὅσο ό ἴδιος τούς ἀπέρριψε.

Ἡ ἀποικιακός καπιταλισμός ἀναπτύχθηκε στην Ἀλγερία περιθωριοποιώντας τούς αὐτόχθονες, στούς ὁποίους δέν ἔδινε οὔτε δουλειά, οὔτε κανένα ἄλλο μέσο οἰκονομικῆς ἢ κοινωνικῆς ὀλοκλήρωσης.

Ἡ ἴδια ή ἔλλειψη ἐκπαίδευσης, δέν ὀφειλόταν μόνο στή δυσπιστία τῶν Ἀλγερινῶν. Ἡ ἴδια ή λογική τῆς οἰκονομικῆς ἐπιβίωσης, στην ὁποία στριμώχθηκαν οι Ἀλγερινοί, καταντοῦσε ἀδύνατη καί χλευαστική κάθε μόρφωση. Ποιός δέν θυμάται αὐτό τό στερεότυπο του μαθητῆ, που ἀποσύρεται ἀπό τό σχολεῖο πρίν πάρει τό Ἐνδεικτικό Προκαταρκτικῶν Σπουδῶν* γιά νά φυλάξει γίδες καί πρόβατα ή νά τηρεῖ τό μαγαζί;

Καί ὅταν μετά τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, ή ζήτηση γιά μόρφωση θά γίνει κατεπείγουσα ἐκ μέρους τῶν Ἀλγερινῶν, πῶς νά μήν ἀναφανεῖ ή ἀδιαφορία τῆς ἀποικιακῆς διοίκησης, ἄν ὄχι ή ἐχθρότητα της, ὡς πρὸς αὐτό τό θέμα;

Ἡ ἀπόρριψη τῶν Ἀλγερινῶν ἀπό τόν ἀποικιοκρατισμό, ἐγγράφεται ἄλλωστε συμβολικά στόν γεωγραφικό χῶρο, μέ τήν ὀπισθοχώρηση πρὸς τίς ἐσωτερικές ὑψηλές πεδιάδες καί τά βουνά, τῶν πληθυσμῶν που ὕποχρεώθηκαν νά φυτοζωοῦν σέ μιὰ παράδοση τῆς ἀθλιότητος.

Ἡ πόλη, ἀποτέλεσμα καί πηγή τῶν πιο ριζικῶν μεταβολῶν, ὡς πρὸς τή δομή καί τόν πολιτισμό τῆς οἰκογένειας, ήταν ἐλάχιστα γνωστή στούς Ἀλ-

* Certificat d'Etudes Primaires.

γερινούς. Χρόνια, ή αστικοποίηση δέν άφοροϋσε παρά μόνο τούς Εϋρωπαϊούς.

Ή κατανομή του άλγερινουϋ πληθυσμουϋ άνάλογα μέ τή ζώνη κατοικίας.

Ή εξέλιξη από τό 1856 ως τό 1977.¹

Έτη	Ύπαιθρος	Πόλεις	Σ ύ ν ο λ ο	
1856	94,7	5,3	2.307.349	100
1874	93,3	6,5	2.302.015	100
1886	93	7	3.264.879	100
1906	92,4	7,6	4.447.149	100
1931	89	11	5.548.236	100
1936	88,4	11,6	6.201.000	100
1948	85	15	7.611.777	100
1954	81	19	8.449.332	100
1966	61,2	38,8	12.102.000	100
1977	59,4	40,8	16.948.000	100

ΕΊναι μόνο μετά τό 1954 πού ό άλγερινός πληθυσμός θά γνωρίσει ένα στατιστικό επίπεδο αστικοποίησης, άνάλογο μ'έκεϊνο τής Έλλάδας του 1879.

Ή εξέλιξη του έλληνικουϋ πληθυσμουϋ άνάλογα μέ τή ζώνη κατοικίας από τό 1879 ως τό 1951².

Έτη	Χωριά	Μεσαίες πόλεις	Μεγάλες πόλεις	Σύνολο	
1879	72,5	9,8	17,7	1.679.000	100
1889	70,1	8,7	21,2	1.853.300	100
1907	66,9	9,2	23,9	2.631.900	100
1920	63,7	9,7	26,6	2.829.100	100
1928	54,4	14,5	31,1	6.204.700	100
1940	52,4	14,8	32,8	7.344.900	100
1951	47,5	14,8	37,7	7.632.800	100

1.,2. Πηγές: Gouvernement Général de l'Algérie. Statistiques Générales de l'Algérie. Résultats des Recensements de 1856 à 1954. ALGER R.A.D.P Secrétariat d'Etat au plan. DSCN.RGPH.,1966,1977 ALGER. Έθνική Στατιστική Ύπηρεσία τής Έλλάδος. Δημογραφικά ροπαί και μελλοντικά προεκτάσεις του πληθυσμουϋ τής Έλλάδος. 1960-1985 Άθηναι 1966.

Χαρακτηριστικό φαινόμενο της περιθωριοποίησης των Άλγερινών από την άποικιοκρατική πρόοδο, είναι η πολύ χαμηλή γεωγραφική κινητικότητα του ίθαγενοῦς πληθυσμοῦ, παρά την κατά πολύ πλιό σημαντική ἀπ' τήν Ἑλλάδα, ἀνάπτυξη τοῦ σιδηροδρομικοῦ καί ὀδικοῦ δικτύου. Τό 1880, 540 χιλιόμετρα σιδηροδρόμου λειτουργοῦσαν ἤδη στήν Ἄλγερία, ἔναντι μόνο 70 χιλιομέτρων στήν Ἑλλάδα. Ὡστόσο ἀκόμα καί τό 1948, ἡ ἀπογραφή ἀνακαλύπτει ὅτι σέ 14 διοικητικές διαιρέσεις (arrondissements) ἀπό τίς 20 πού συγκεντρώνουν τά 5% τοῦ ἄλγερινοῦ πληθυσμοῦ, τά 95% τῶν κατοίκων γεννήθηκαν στόν τόπο διαμονῆς τους. Στίς ὑπόλοιπες διοικητικές διαιρέσεις, ἡ ἀναλογία εἶναι μικρότερη, ἀλλά ὑπερβαίνει πάντα τά 70% ἀκόμα καί στό Ἄλγερι, τό Ὀράν καί τήν Ἰπλίντα. Ὅσο γιά τήν Ἑλλάδα, ἡ πρόωμη ἀστικοποίησή της, εἶναι φυσικά τό ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀρκετά παλιᾶς ἀποδιοργάνωσης τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας.

Ἦδη τό 1870, ὁ πληθυσμός πού ἀπασχολεῖται σέ ἀγροτικές δραστηριότητες ἀντιπροσώπευε μόνο τά 61% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐπαγγελματιῶν πού καταγράφηκαν, δηλαδή μόλις λίγο περισσότερο ἀπ' ὅ,τι στήν Ἄλγερία τοῦ 1966 μέ 54%.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν γυναικεία μισθωτή ἐργασία ἡ ἀνισορροπία εἶναι ἀκόμα πλιό καθαρή, καί ἡ σύγκριση εἶναι πάντα εἰς βάρος τῆς Ἄλγερίας.

Ἐνῶ τό 1977 ὁ γυναικεῖος πληθυσμός πού ἀσκεῖ μιάν ἐπαγγελματική δραστηριότητα, δέν ἐκπροσωπεῖ πάντα παρά μόνο τά 5,9% τοῦ συνολικοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἄλγερίας, παρατηρήθηκε πολύ νωρίς ἡ εἴσοδος τῆς Ἑλληνίδας στόν κόσμο τῆς ἐργασίας.

Μολονότι ὡς πρός τό θέμα αὐτό οἱ ἀπογραφές θά παραμείνουν χρόνια ἐλαττωματικές, ὡστόσο τά μερικά δεδομένα πού διαθέτουμε, δέν παύουν νά εἶναι χαρακτηριστικά. Ἔτσι τό 1870 ἤδη, οἱ ἐργαζόμενες γυναῖκες ἀποτελοῦσαν τά 20,2% τοῦ συνολικοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ πού καταγράφηκε.

Στόν τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν, ἡ ἀναλογία τῶν γυναικῶν ἔφθανε τά 38,2% τοῦ συνολικοῦ προσωπικοῦ. Οἱ γυναῖκες ἀποτελοῦσαν ἐπίσης σχεδόν, τό τέταρτο τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ σώματος μέ 23%.

Ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὀρισμένα ἐπαγγέλματα παραμένουν εἰδικευμένα κατά φύλο -ἔτσι, γιά παράδειγμα, στά τεχνουργεῖα χαλιῶν, τά ἐργατικά χέρια ἦταν οὐσιαστικά γυναικεῖα μέ 97% τοῦ συνόλου, τό 1928 ἐνῶ οἱ γυναῖκες

άπουσίαζαν έντελῶς ἀπὸ τὰ μεταστάλια τῶν ὀρυχείων ἢ τὰ λατομεῖα- ὡστόσο μὲ ἀρκετὴ ἔκπληξη συναντᾶμε ἐργάτριες σὲ σημαντικούς ἀριθμούς στὰ μεταλλουργεῖα καί στίς μεταλλευτικές δουλειές ἐπιφάνειας, ὅπου ἀριθμοῦσαν 18% τοῦ συνόλου τῶν ἐργαζομένων τὸ 1925.

Ἡ κατανομή τοῦ γυναικείου ἐργαζόμενου πληθυσμοῦ, ἀνάλογα μὲ τὸ βιομηχανικό κλάδο στὴν Ἑλλάδα τὸ 1928¹.

Βιομηχανικός κλάδος	Ἐργάτριες		Σύνολο ἐργατῶν	
Εἶδη διατροφῆς	1.407	3,73	37.653	100
Χημικά προϊόντα	268	11,6	2.304	100
Οἰκοδομῆς	405	0,7	58.932	100
Φωτισμός, θέρμανση, ὑδραυλικά	53	0,8	6.553	100
Μεταλλουργία	434	0,1	45.099	100
Ξύλου	1.421	2,6	54.985	100
Δέρματος	1.252	2	63.921	100
Ἵφασμάτων	72.240	71,3	101.661	100
Χαρτοποιεῖα	1.305	16	8.178	100
Καπνοῦ	20.375	42	48.585	100
Ἄλλες βιομηχανίες	352	18	1.955	100
Σύνολο	99.712	23,2	429.831	100

Αὐτὴ ἡ πρῶμη προλεταριοποίηση τῆς Ἑλληνίδας, πρέπει νὰ ἀποδίδεται στὸ πλαίσιο τῆς ἀνάπτυξης ἑνὸς ἀγρίου καπιταλισμοῦ στὴ χώρα. Τότε οἱ ἐπιχειρήσεις προσλάμβαναν ἀκόμα πλεὸν πρόθυμα τίς γυναῖκες, δεδομένου ὅτι ὑπαμειβόντουσαν. Ὁ ἄλλος λόγος ἦταν, ὅτι γενικότερα οἱ γυναῖκες ἦταν ἐξ αἰτίας τῆς κοινωνικῆς τους θέσης ὑποχείριες στοὺς ἐπιχειρηματίες (βλ. παρακάτω).

Ἐξ ἄλλου αὐτὴ ἡ γυναικεῖα ἐργασία, ἦταν ἐν μέρει παιδικὴ ἐργασία. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα ἀπὸ 7.011 ἐργάτριες τῶν ταπητουργείων τὸ 1928, 1725, δηλαδὴ τὸ τέταρτο τοῦ συνόλου, ἦταν ἡλικίας κάτω τῶν 18 ἐτῶν. Ἡ τόσο πολὺτιμη λεπτότητα τῶν παιδικῶν χεριῶν στὴν ταπητουργία δὲν εἶναι ἡ μόνη

1. Πηγή: Γενικὴ Στατιστικὴ Ἰπηρεσία τῆς Ἑλλάδος: Στατιστικὴ Ἐπετηρὶδα τοῦ 1930 πίνακας IV σέλ. 182.

ἐξήγηση τοῦ φαινομένου. Σέ κάμποσες ἄλλες βιομηχανίες, ἡ ἀναλογία τῶν κοριτσιῶν πού δέν ὑπερέβαιναν τά 18 χρόνια, εἶναι ἀμέτρητα μεγαλύτερη.

Ἔτσι σέ 39.087 ἐργάτριες διαφόρων βιομηχανιῶν τό 1930, τό μισό, δηλαδή 45,5%, εἶναι ἡλικίας κάτω τῶν 18 ἐτῶν. Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι ἡ παιδική ὀουλειά εἶναι σχετικά λιγότερο ἀναπτυγμένη στό ἀρσενικό φύλο, ἀφοῦ γιά τό ἴδιο ἔτος καί στίς ἴδιες βιομηχανίες μόνο τά 22% τῶν 142.425 ἐργατῶν εἶναι ἡλικίας κάτω τῶν 18 ἐτῶν.

Αὕτη ἡ νεανική γυναικεία ἐργασία, ἂν εἶναι ἀλήθεια πῶς συμφέρει τούς βιομήχανους, ἔχει ὡστόσο καί ἄλλες κοινωνικές αἰτίες, τῶν ὁποίων ἡ πιό χαρακτηριστική, σέ ὅ,τι μᾶς ἐνδιαφέρει, ἦταν ἡ μέριμνα τῶν φτωχῶν κοριτσιῶν νά συγκροτήσουν μιά προίκα μέ τό λιτό μισθό τους, γιά νά μπορέσουν νά παντρευτοῦν. Ὁ J. Balswick¹ ἔχει δίκαια ὑπογραμμίσει τό ρόλο τοῦ συστήματος προικοδότησης, στήν συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου στήν κυπριακή οἰκογένεια.

Ἐνθαρρύνοντας ἐδῶ τή μισθωτή ἐργασία ἐκεῖ τήν πρωταρχική συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου, ὁ ἐλληνικός θεσμός τῆς προίκας ἔχει, στ' ἀλήθεια, κάμποσες συγγένειες μέ τόν καπιταλισμό.

Ἄν σέ ἀπόλυτους ἀριθμούς, ὁ γυναικεῖος ἐργαζόμενος πληθυσμός παρέμενε πολύ μέτριος, ὅπως ἄλλωστε μέτριο ἦταν καί τό ἐπίπεδο ἐκβιομηχάνισης τῆς τότε Ἑλλάδας, δέν παύει ὡστόσο, σέ σχετικούς ἀριθμούς, νά εἶναι χαρακτηριστικό ἑνός κοινωνικοῦ καθεστώτος, πού φαίνεται νά ἀνέχεται, ἂν δέν ἐνθαρρύνει, τήν γυναικεία μισθωτή ἐργασία.

Μάταια θά ἀναζητοῦσε κανεῖς, παρόμοια διάθεση τῆς ἀλγερινῆς κοινωνίας, ἀκόμα καί τό 1977.

Καί ἂν σκεφθοῦμε τή σημασία τῆς μή οἰκιακῆς γυναικείας ἐργασίας στήν ἐξέλιξη καί τόν ἐκσυγχρονισμό τῆς οἰκογένειας, καταλαβαίνουμε καλύτερα, ὅτι ἡ ἐλληνική περίπτωση εἶναι ἡ πιό ἀμείλικτη διάψευση στούς οἰκονομιστικούς ἰσχυρισμούς, κατά τούς ὁποίους τό ὑψηλό βιοτικό ἐπίπεδο καί ἡ νεωτεριστικότητα ἐξισοῦνται.

1. Jack Balswick: "The Greek Cypriot family in a changing Society". Department of Social Welfare Services. Ministry of Labour and Social Insurance. Cyprus 1973.

Μήπως ο έλεγχος τών γεννήσεων, κατ'έξοχήν διακοπή με τό παραδοσιακό σύστημα στάσεων καί συμπεριφορών, ὅεν ξεκίνησε στήν ἑλληνική οἰκογένεια ἐνῶ αὐτή βρισκόταν σέ πλήρη οἰκονομική ἔνδεια;

Στήν πραγματικότητα τό ὑψηλό ὕλικό βιοτικό ἐπίπεδο δέν διεγείρει νωτεριστικές στάσεις καί συμπεριφορές, παρά μόνο ἐπειδή συχνά συνοδεύεται ἀπό ἄλλους προσδιοριστικούς παράγοντες, ἰδεολογικά πιό συνεπεῖς, ὅπως εἶναι ἡ μόρφωση καί τό ἀνοιγμα στόν κόσμο.

Ἐντίθετα ὅταν ἡ ὕλική ἀνεση δέν συνοδεύεται ἀπό μιά πολιτιστική ἀνάπτυξη, ὅπως στήν περίπτωση τῆς ἀλγερινῆς ἀστικής οἰκογένειας, τό μόνο πού καταφέρνει εἶναι νά εὐνοεῖ τίς πιό συντηρητικές συμπεριφορές, καταλήγοντας, γιά παράδειγμα, νά φέρει τό ἐπίπεδο τῆς γεννητικότητας σέ κορυφές ὅπου ποτέ δέν ἔφτασε στήν παραδοσιακή κοινωνία.

Λίγο μᾶς ἐνδιαφέρει, ἂν σέ μιά πρώτη φάση ἡ γυναικεία ἐργασία στήν Ἑλλάδα προκλήθηκε ἐν μέρει ἀπό καθαρά πατροπαράδοτους ὑπολογισμούς, ὅπως ἡ μέριμνα τών φτωχῶν δεσποινίδων νά αὐτοπροικοδοτηθοῦν γιά νά βροῦν γαμπρό. Ἡ κοινωνική σημασία αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ὑπερβαίνει τίς προθέσεις τών αὐτουργῶν της. Τό γεγονός μόνο ὅτι μιά κοινωνία συνηθίζει νά βλέπει νά μετακινοῦνται οἱ γυναῖκες σ'ἕνα χῶρο πού, κατά παράδοση, τοῦς ἀπαγορευόταν, ὅπως εἶναι ὁ δρόμος ἢ τό ἐργοστάσιο, εἶναι καθ'ἑαυτό, μιά σημαντική ἀλλαγὴ πού περιέχει ἐγγενῶς ἄλλες πιό ἐπαναστατικές.

Στό ἐπίπεδο τών ἰδεολογικῶν σημασιῶν, ἡ εἰκόνα τῆς γυναίκας - ἐργάτριας εἶναι πολύ πιό ἀνατρεπτική ἀπό ἐκείνη τῆς ἀστῆς μέ τή δυτική ἐνδυματική ἐμφάνιση καί τρόπους, διότι ἡ πρώτη θραύει μιά λειτουργική ἀντίληψη τῆς γυναίκας σάν ἀποκλειστικά μητέρα καί νοικοκυράς, ἐνῶ ἡ δευτέρῃ δέν θραύει τίποτα καί ἐντάσσεται θαυμάσια στήν παραδοσιακή ἀντίληψη τῆς γυναίκας, σάν φιλόρεσκο καί φαντασιόπληκτο πλάσμα.

Αὐτό ἄλλωστε ἰσχύει τόσο πολύ, πού οἱ ἀλγερινοὶ μικροαστοὶ ντύνουν εὐχαρίστως τίς γυναῖκες, τίς κόρες ἢ τίς ἀδελφές τους κατά τόν εὐρωπαϊκό τρόπο, ὅμως φροντίζουν καλά-καλά νά μήν τοῦς ἐπιτρέπουν νά βγοῦνε νά δουλέψουν. Φθάσαμε ὡς πρός αὐτό σ'ἕνα ἀποκορύφωμα χλευασμοῦ, στή δεκαετία τοῦ 1960, ὅταν ἀλγερινές γυναῖκες φοροῦσαν τήν κοντή φούστα ἀλλά... κάτω ἀπό τό πέπλο.

Ἡ ἑλληνική κοινωνία δέν γνώρισε μόνο πολύ νωρίς τή γυναικεία ἐργα-

σία, κατ'έξοχήν παράγοντα τῆς χειραφέτησης τῆς γυναίκας, διαπεράστηκε ἐπίσης πολύ νωρίς ἀπό ἕνα ἰδεολογικό ρεῦμα πού διεκδικοῦσε αὐτή τή χειραφέτηση:

"Ὅλη μας τή ζωή τή μεταβάλαμε σέ ἕνα ἐργαστήριο καλλονῆς. Τά χρυσά μας μαλλιά εἶναι ψεύτικα, τὰ ὠραῖα μας μάγουλα εἶναι βαμμένα. Θέλετε τρυφερότητα, ἀγάπη, ἀφοσίωση. Ἀπό μικρά παιδιὰ μᾶς δίδαξαν τήν τέχνη νά σᾶς πουλοῦμε αἰσθήματα. Τό 15 χρονῶν κοριτσάκι ξέρει ὅτι κάποιον πρέπει νά μαγεύει μέ τήν ὀμορφιά του, νά τόν γελάσει μέ ψεύτικες ματιές γιά νά τόν κάνη σύζυγο. Ἐκεῖνος, ἂν εἶναι βλάκας θά τά πιστέψει ὅλα αὐτά καί θά γίνεῖ σκλάβος ἐκείνης πού αἰώνια θά τόν κοροῦδεύη. Ἄν εἶναι πρακτικός, θά περιφρονῆσῃ τήν ὑποκρισία καί θά προτιμήσῃ μιὰ καλή προίκα πού θά πληρώσῃ πάλι μέ τήν εὐτυχία του. Εἶναι καιρός νά καταλάβουμε ὅτι μᾶς ταπεινώνουν οἱ ψευτιές καί μᾶς ἐκμηδενίζει ἡ κερδοσκοπική σκλαβιά (...) Τί θέλουμε ἐμεῖς οἱ γυναῖκες; Θέλουμε νά γίνουμε ἀνεξάρτητες καί ὑπεύθυνες"¹.

Αὐτό τό κείμενο μέ τό τόσο ἐπίκαιρο ὕφος, χωρίς αὐταρέσκεια πού ὅμως δέν στερεῖται χιούμορ, καί πού δέν θά ἀπαρνόταν ἡ πύο μαχητική σημερινή φεμινιστική ὀργάνωση, δημοσιεύτηκε τήν 11η Ἰουνίου 1910 στήν σοσιαλιστική ἐφημερίδα "Ὁ Ἐργάτης". Θά ἀντιλεχθεῖ, ὅτι αὐτά εἶναι λόγια μιᾶς πρωτοπορίας ἀναγκαστικά μειωψηφούσας; Ἀσφαλῶς, ὅμως ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξη αὐτῆς τῆς πρωτοπορίας τόσο νωρίς στόν εἰκοστό αἰῶνα, δέν παρέλειψε νά φέρει τούς καρπούς της.

Μάτια θά εὐχόταν κανεῖς ἕνα ἀνάλογο κίνημα στήν Ἀλγερία, ἀκόμα καί τοῦ 1980.

Ὡστόσο στήν ἴδια τήν Ἑλλάδα, ἕνα μεῖζον ἐμπόδιο, θά περιορίσει τίς προοδευτικές ἐπιδράσεις τῆς μόρφωσης, τῆς ἀστικοποίησης καί τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στήν οἰκογένεια: εἶναι ἡ χρόνια φτώχεια τοῦ λαοῦ, πού ἀναφέραμε προηγουμένως καί πού θά διατηρηθεῖ μέχρι τήν ἄμεση μεταπολεμική περίοδο.

Ἡ ἀδυναμία τοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ νά εἶναι οἰκονομικά αὐτάρκες, τό κατανάγκασε νά περιπλέκεται σ'ἕνα πολύπλοκο σύστημα ὑποχρεώσεων καί καθηκόντων μέ τούς συγγενεῖς καί τό κοινωνικό του περιβάλλον, γείτονες

1. "Ὁ Ἐργάτης" φύλλο σοσιαλιστικό. Χρόνος Α' ἀριθμός 2. 11η Ἰουνίου 1910.

στή συνοικία, σύντροφοι στή δουλειά, συγχωριανοί κτλ.¹

Ἡ ἀναγκαία ἀλληλοβοήθεια πού ἔτσι διεγείρεται, θεσπίζει σέ ἀντάλλαγμα ἕναν κοινωνικό ἔλεγχο ἄρκετά στενό καί ἀποτελεσματικό μεταξύ τῶν διαφόρων πρωταγωνιστῶν, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τά ἥθη καί τήν ἠθική.

Μολονότι ὄν ὀιαθέτομε γιά τήν Ἑλλάδα παρόμοια στοιχεῖα πληροφορίας πού ὀιαθέτομε γιά τήν Ἀλγερία, ὡς πρός τήν μεταξύ οἰκογενειῶν ἀλληλοβοήθεια, μποροῦμε ὡστόσο ἀναδρομικά νά προσπαθήσουμε νά ἀποδώσουμε στήν περίπτωση τῆς Ἑλλάδας, πρίν τό 1950, ἀνάλογους μηχανισμούς.

Ἡ ἴδια ἢ μισθωτή ἐργασία, τῆς ὀποίας ἐκτιμήσαμε τίς χειραφετικές ἀρετές γιά τήν πυρηνική οἰκογένεια καί τή γυναίκα, χάρις στήν οἰκονομική πρῶτα αὐτονομία πού τοῦς ἐπιτρέπει καί, στήν περίπτωση τῆς γυναίκα, χάρις στόν ἔξω κόσμο πού τῆς γνωρίζει ἐπί πλέον, δέν θά καταφέρει γιά πολύ, παρά μόνο νά συντηρήσει τήν φτώχεια στήν Ἑλλάδα.

Ἔτσι, γιά παράδειγμα, ὁ μισθός τῶν 92,6 δραχμῶν ἡμερησίως ἑνός ἐργάτη τῶν καπνοβιομηχανιῶν τό 1928², δύσκολα μποροῦσε νά τοῦ ἐπιτρέψει νά ἀγνοεῖ τήν οἰκογενειακή ἀλληλοβοήθεια, ὅταν ξέρομε τίς τιμές κατανάλησης τῶν βασικῶν ἀγαθῶν γιά τό ἴδιο ἔτος .

1. Βλ. Margaret E.Kenna: "The idiom of the family" in Mediterranean family Structures. Edited by J.G.Peristiany Cambridge University Press 1976 p.p.347-362.

Emile Y.Kolodny: "La population des îles de la Grèce" EDISUD. CNRS. Aix en Provence 1974 Tome I p.100-101, 121-123.

Ernestine Friedl: "Kinship, class and selective migration" in Mediterranean family Structures op.cit. p.p.361-387.

2. Πηγή. Γενική Στατιστική Ἰπηρεσία τῆς Ἑλλάδος: Στατιστική Ἐπετηρῶδα τοῦ 1930:

Ἐργασία καί μισθοῦ τῶν ἐργατῶν τῶν καπνοβιομηχανιῶν τό 1928. Πύνακας 24 σελ. 195.

Οι τιμές κατανάλωσης για κάθε κιλό βασικού αγαθού τό 1928 στην Ελλάδα.¹

Άγαθά	Τιμές σε δρχ.	Άγαθά	Τιμές σε δρχ.
Ψωμί 1ης ποιότητας	7,58	Τυρί, φέτα	29,86
" 2ης ποιότητας	6,23	Ρετσίνα	8,92
Μακαρόνια	13,43	Καφές	60,08
Λάδι	30,64	Ζάχαρι	17,40
Φασόλια	11,99	Ρίζι	12,02
Πατάτες	4,32	Αύγα	3,54
Βοδινό κρέας	21,82	Έλιές	19,79
Κρέας αρνιοῦ	29,99	Κάρβουνο	2,39
Ψάρια κατώτερης ποιότητας	19,94	Ξύλο	0,76
Βακαλάος	14,66	Πετρέλαιο	14,48
Γάλα	8,31	Οινόπνευμα	16,61
Βούτυρο	74,99	Σαποῦνι	16,49

Τά σημάδια μιᾶς παραδοσιακῆς οἰκιακῆς² οἰκονομίας, πού ἀνατρέχει στήν χονδρική ἀγορά τῶν βασικῶν ἀγαθῶν, μέ ἀποθήκευση καί ἀνταλλαγές παροχῶν, ἦταν πολύ φανερά ἀκόμα καί πρόσφατα, γιά νά μήν ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν μιᾶ πολύ συχνή πραγματικότητα ἰδιαίτερα στούς νεοαστικοποιημένους ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Ἔτσι ἡ ἔρευνα οἰκογενειακῶν προϋπολογισμῶν τοῦ 1957-1958 μάς μαθαίνει, ὅτι τά 15,41% τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν πού καταναλώθηκαν ἀπό τίς οἰκογένειες, δέν πληρώθηκαν. Τό μέρος τῶν μή πληρωμένων ἀγαθῶν εἶναι τόσο μεγαλύτερο, ὅσο χαμηλότερο εἶναι τό εἰσόδημα τοῦ νοικοκυριοῦ. Ἔτσι ἀνέρχεται σέ 30,5% σέ ἀξία γιά τά πιό λιτά εἰσοδήματα τῶν λιγότερο τῶν 249 δρχ., ἐνῶ παραμένει μόνο 13,5% γιά τό μέσο εἰσόδημα τῶν 1349 δραχμῶν.

Αὐτό ἐπιβεβαιώνει, κατά τή γνώμη μας, τό γεγονός ὅτι τά φτωχά νοικοκυριά προστρέχουν περισσότερο σέ μιᾶ παράλληλη οἰκονομία κοινωνικῶν παροχῶν (*prestations sociales*).

1. Πηγή: Γενική Στατιστική Ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδος. Στατιστική Ἐπετηρίδα τοῦ 1930: Τιμές κατανάλωσης τῶν βασικῶν ἀγαθῶν. Πύν. VI, σελ. 17

2. Emile Kolodny op.cit. pp.89, 100-101, 121-123.

Όρισμένες παρατηρήσεις, μᾶς κάνουν νά πιστεύουμε ότι αὐτή ὀργανώ-
νεται συχνά μεταξύ πόλης καί ύπαίθρου: ἀποκτώντας οἱ ἀστικές οἰκογένειες,
χοντρικά, ἀγροτικά προϊόντα, λάδι, λίπη, γαλακτερά κτλ., σέ ἀντάλλαγμα
ἄλλων ὑπηρεσιῶν.

Ἄν ὁ μισθός τοῦ ἄνδρα τοῦ ἐπέτρεπε ἤδη δύσκολα νά συντηρήσει τό
νοικοκυριό τους, ἐκεῖνος τῆς γυναίκα τῆς τό ἐπέτρεπε λιγότερο ἀκόμα.

Μέ τόν εὐτελή της μισθό τῶν 36,5 δραχμῶν ἡμερησίως, δηλαδή μόλις
λίγο περισσότερο τοῦ τρίτου τοῦ ἀρσενικοῦ μισθοῦ τῶν 92,6 δραχμῶν, ἡ ἐρ-
γάτρια δύσκολα μπορούσε νά ἐλπίζει νά χειραφετηθεῖ οἰκονομικά καί νά γί-
νει ἀρχηγός νοικοκυριοῦ. Ἡ τόσο πρῶιμη μισθωτή ἐργασία τῶν Ἑλληνίδων
φαίνεται, λοιπόν, μᾶλλον νά ὑπαγορεύτηκε ἀπό δύο ἐξαναγκασμούς πού περι-
ορίζουν σέ ἀντίκτυπο τήν ἀναπλαστική της δύναμη.

1ο) Ὁ ἕνας καθαρά οἰκονομικός ἐξαναγκασμός: νά συντελέσει ἡ γυναί-
κα στή βελτίωση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ νοικοκυριοῦ μέ ἕνα συμπληρωμα-
τικό εισόδημα, ὅσο ἐλαφρό καί ἄν εἶναι.

2ο) Ἕνας ἄλλος λόγος περισσότερο κοινωνικός, πού ἤδη ἀναφέραμε: νά
συγκροτήσει τό φτωχό κορίτσι μιά προίκα γιά νά βρεῖ καλό γαμπρό. Βάζουμε
στοίχημα, ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος τῶν ἐργατριῶν ἡλικίας κάτω τῶν 18 ἐτῶν,
πού ἀντιπροσώπευαν τό 1928 μέχρι τό μισό τοῦ συνολικοῦ γυναικείου ἐνερ-
γοῦ πληθυσμοῦ, ἐργάζονταν μέ τό¹ μοναδικό αὐτό σκοπό.

Ἔτσι ἡ γυναικεία ἐργασία στήν Ἑλλάδα θά παραμένει ἐπί χρόνια, πιό
σημαντική κοινωνικά παρά οἰκονομικά.

Ἐφ'ὅσον ἡ γυναίκα ἀμειβόταν ἄσχημα δέν μπορούσε νά εἶναι κύρια τοῦ
ἑαυτοῦ της. Ὅμως μέ τήν ἐξοδὸ της ἀπό τό οἰκιακό ἔδαφος, δημιουργοῦσε ἕνα
ἄλλο περιβάλλον, μιάν ἄλλη κοινωνική ἀτμόσφαιρα, ἕνα κλίμα πιό ἀνεκτικό
ἀπέναντί της, πού ἔκαναν συνεπῶς δυνατές ὅλες τίς μεταβολές στό καθεστῶς
καί τό ρόλο της.

1. Βλ. Ioanna Lambiri: Social change in a greek country town. Th impact
of factory work on the position of women. Center of Planning and
Economic Research. Athens 1965.

Ἰωάννα Λαμπίρη - Δημάκη: Ἡ προίκα στήν σύγχρονη ἑλληνική κοινωνία.
Νέα Οἰκονομία. Τόμ Κ (20) 1966 σελ. 883-888.

Είναι αντίθετα ή απουσία της αλγερινής γυναίκας από το μη οικιακό χώρο, που εικονογραφεί πιο τραγικά τη κατάσταση του υπόδουλου πλάσματος, όπου βρίσκεται.

Η βιαστική άστικοποίηση δεν κατάφερε αντίθετα παρά μόνο να επιδεινώσει το κλείσιμο και τον αποκλεισμό της από τον μη οικιακό χώρο.

Στην οικειοποίηση του χώρου της παραδοσιακής αγροτικής κοινωνίας, ο γυναικείος χώρος δεν περιοριζόταν στο σπίτι, αλλά επέκτεινόταν σ' όλα τα μέρη, όπου οι γυναίκες ασκούσαν τις δραστηριότητές τους: κρήνες, δάση, χωράφια, ελαιώνες, κήποι κτλ. Η μόνη προϋπόθεση ως προς αυτό ήταν να μην διασταυρωθούν ποτέ οι άνδρες και οι γυναίκες.

Εφ' όσον αυτό ήταν δυνατόν, η γυναίκα δεν ήταν ούτε κλεισμένη, ούτε φορούσε πέπλο.

Με την άστικοποίηση όμως, αυτή η προϋπόθεση της διάκρισης των θηλυκών και αρσενικών χώρων, δεν εκπληρώνεται πλέον. Η πόλη ανήκει αποκλειστικά στον άνδρα, με την εξαίρεση του στενού έμβραδου του σπιτιού. Ο άστικός χώρος είναι ολόκληρα "αρσενικός", διότι "αρσενικές" είναι και οι δραστηριότητες που εξασκούνται σ' αυτόν.

Η άνασμπέση της γυναίκας στο στενό χώρο του σπιτιού δεν είναι παρά μόνο το αποτέλεσμα της αποστέρησής της από κάθε άλλη μη οικιακή δουλειά. Οι ίδιες οι οικιακές δουλειές μαράθηκαν και ζάρωσαν, στο σημείο που να εκτελούνται βολικά ανάμεσα σε τέσσερεις τοίχους.

Η γυναίκα δεν βγαίνει πια πολλά χιλιόμετρα μακριά για να άντλει τό νερό, που έφεξη βρίσκει στη βρύση της, ούτε πηγαίνει στο δάσος για να τροφοδοτήσει με ξύλα την έστια της, δεδομένου ότι τό καμινέτο της είναι μέ άέριο, κτλ.

Αυτός ο άνισος καταμερισμός του κοινωνικού χώρου, που στην ουσία είναι ένας άνισος καταμερισμός της ίδιας της ζωής, δεν είναι έπομένως τόσο μιá αντίδραση αναδίπλωσης της αλγερινής οικογένειας άπέναντι σ' ένα έχρικό ή προσβλητικό περιβάλλον, όσο μιá άπάντηση σέ μιá καινούργια κατάσταση.

Τό κλείσιμο και τό πέπλο της γυναίκας δεν είναι τίποτε άλλο παρά μόνο μιá μορφή προσαρμογής μιás κοινότητας που διατηρεϊ τό παραδοσιακό της σύστημα άξιων και την κοσμοθεωρία της, σ' ένα καινούργιο κοινωνικό χώρο.

Ἡ ἀλγερινή οἰκογένεια συνεχίζει νά ζεῖ τόν κόσμο τοῦ σήμερα μέ τά μάτια τοῦ χθές.

Ἄλλά ἴσως νά μήν ἔχει ἄλλη ἐπιλογή ἀφοῦ ἄν, ἀπό μιά μεριά, οἱ τρόποι καί τά μέσα ἔνταξής της στήν παραδοσιακή κοινωνία, ὅπως ἡ ἀδιαίρετη ἰδιοκτησία, ἡ οἰκονομική συνεργασία καί ἡ κοινοτική ἀλληλεγγύη, ἔχουν οὐσιαστικά ἀνατιναχθεῖ, ἀπό τήν ἄλλη, οἱ ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιά τήν ἔνταξή της στήν καπιταλιστική βιομηχανική κοινωνία, ὅπως ἡ μισθωτή ἐργασία, ἡ κοινωνική ἀσφάλεια καί προστασία, δέν πραγματοποιήθηκαν.

Ἡ εὐρύτητα τῆς ἀνεργίας, ἡ ἐμμονή τῆς φτώχειας καί ἡ ἀβεβαιότητα τοῦ μέλλοντος, παροτρύνουν τήν ἀλγερινή οἰκογένεια νά θέσει σέ λειτουργία τίς μόνες ἀντιδράσεις πού γνωρίζει: τή συγκέντρωση καί τήν ἀλληλοβοήθεια, πού ἀποτελοῦν, ἐδῶ καί χιλιετίες, πάγιες τεχνικές ἐπιβίωσης, καί τῶν ὁποίων ὁ κοινωνικός ἔλεγχος δέν εἶναι, στό κάτω-κάτω, παρά μόνο ἓνα ἐπακόλουθο. Ἐχοντας ὑπερνικήσει, στή δεκαετία τοῦ 1950, τοὺς ἐξαναγκασμοὺς τῆς φτώχειας καί τῆς οἰκονομικῆς περιθωριοποίησης, πού διέγειραν σ'αὐτήν τίς ἴδιες ἀντιδράσεις ἐπιβίωσης (ἀλληλοβοήθεια καί κοινωνικός ἔλεγχος σάν ἐπακόλουθο), ἡ ἑλληνική οἰκογένεια αὐτονομούμενη οἰκονομικά στό κοινωνικό της περιβάλλον, κατόρθωσε ἀποφασιστικά καί μέ αὐτοπεποίθηση νά εἰσέλθει σέ ριζικούς ἠθικούς καί ἠθολογικούς μετασχηματισμοὺς, ὅπως ἡ ἀμφισβήτηση τῶν σεξουαλικῶν ταμπού καί ὁ ἐπανακαθορισμὸς τῶν ἀντίστοιχων καθεστῶτων καί ρόλων τοῦ ἀνδρα καί τῆς γυναίκα.

Δέν εἴμαστε, βέβαια, παρά μόνο στήν ἀρχή αὐτῆς τῆς ἐπανάστασης. Ἄνάμεσα στίς διεκδικήσεις, πού πρόσφατα ἀκόμα ἐκφράστηκαν ἀπό τά ἑλληνικά γυναικεῖα κινήματα γιά μιά μεταρρύθμιση τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου, βρίσκονται τά ἑξῆς σημεῖα:¹

α) ἡ ἰσότητα δικαιωμάτων καί καθηκόντων μεταξὺ ἀνδρα καί γυναίκα, σ'ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς καί ἰδιαίτερα στίς νομικές σχέσεις μέ τά παιδιά τους.

β) ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν περιουσιῶν πού ἀποκτήθηκαν ἀπό τό ζευγάρι κατὰ τή διάρκεια τοῦ γάμου (Πρὸς τό παρόν ὁ ἀνδρας καί ἡ γυναίκα ζοῦσαν ὑπὸ τό καθεστῶς χωριστῆς περιουσίας).

1. Βλ. τίς πρόσφατες διαδηλώσεις τῶν γυναικείων ὀργανώσεων τῆς 6ης Νοεμβρίου 1980 σέ ἀνταπόκριση στήν ἐκκλιση τῆς Σ.Ε.Γ.Ε.Σ (Συντονιστικὴ ἐπιτροπὴ Γυναικείων Ἐκπροσώπων Σωματείων) καί τίς ἐφημερίδες τῆς 7-11-80.

γ) ή καθιέρωση του πολιτικού γάμου.

δ) ή καθιέρωση του συναινετικού διαζυγίου.

ε) το ίδιο κατώτατο όριο των 18 χρόνων ηλικίας στο γάμο για τη γυναίκα και τον άνδρα (είναι προς το παρόν 14 ετών για τη γυναίκα).

η) ή απόλυτη ισότητα δικαιωμάτων μεταξύ εξώγαμων και νόμιμων παιδιών.

Τό πλεῖστο αὐτῶν τῶν μέτρων, ὅταν θά ληφθοῦν, δέν θά κάνει, στήν πραγματικότητα, παρά μόνο νά κατακυρώσει νομικά, τετελεσμένα στήν κοινωνία, γεγονότα. Ἐντίθετα ὅμως, ἡ διεκδίκηση τῆς ἀποκατάστασης τῶν ἐξώγαμων παιδιῶν, ἄν καί παραμένει πρόωρη στό ἐλληνικό πλαίσιο, δέν παύει ὡστόσο νά ὑπογραμμίζει τήν ἔκταση τῶν συνεπειῶν τῆς σεξουαλικῆς ἐπανάστασης.

Ἡ ἰσότητα καθεστῶτος μεταξύ ἐξώγαμων καί νόμιμων παιδιῶν, δέν συνεπάγεται τήν ἀμφισβήτηση τῆς μόνης πατριαρχικῆς οἰκογένειας, ἀλλά ἐκείνη τῶν κάθε οἰκογενειακοῦ θεσμοῦ, εἴτε μητριαρχικός εἶναι εἴτε μητροπατριαρχικός, διότι αὐτό πού ἀμφισβητεῖται ἐδῶ εἶναι τό ἴδιο τό θεμέλιο κάθε οἰκογένειας, δηλαδή ὁ γάμος.

Δέν φθάσαμε ἀκόμα ἐκεῖ, καί κανένα διάταγμα δέν ἔχει ποτέ προσδιορίσει τήν κοινωνική ἐξέλιξη.

Πολλές ἄλλες τολμηρές διεκδικήσεις ἐκφράζονται στήν Ἑλλάδα, ὅμως πάντα ἀπό μιά μειοψηφοῦσα πρωτοπορία. Οἱ πιά χαρακτηριστικές αὐτῆς τῆς νοοτροπίας, εἶναι οἱ προτάσεις ὀρισμένων πανεπιστημιακῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς Γαζῆ, οἱ ὁποῖες χωρίς νά λογαριάζουν τήν πραγματική ἐλληνική οἰκογένεια, θέλουν νά δημιουργοῦν μιάν ἰδανική φουτουριστική οἰκογένεια, ἀνύπαρκτη ἀκόμα καί στίς πιά βιομηχανοποιημένες δυτικές κοινωνίες. Μιάν "οἰκογένεια", ἡ ὁποία δέν θά καθιέρωνε πλέον οὔτε μιά κοινή στέγη, ἀφοῦ μιά ἀπό τίς προτάσεις αὐτῆς τῆς ἐπιτροπῆς πού ἀνέλαβε νά μελετήσῃ τή μεταρρύθμιση τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου, ἦταν νά ἔχουν ὁ ἄνδρας καί ἡ γυναίκα χωριστά σπίτια, καί τά παιδιά νά ζήσουν μέ ὅποιον ἀπό τοὺς γονεῖς θέλουν.

Τελικά τό νομοσχέδιο πού πιθανότατα θά ἐγκριθεῖ ἀπό τή βουλή κρά-

τησε, ανάμεσα στα άλλα, τις εξής μεταρρυθμίσεις:¹

α) τήν κατάργηση του διευθύνοντα ρόλου του άνδρα στην οικογένεια.

β) τα οικογενειακά καθήκοντα και βάρη έναπόκεινται κατά ίσον τρόπο στον άνδρα όπως και στην γυναίκα.

γ) τήν κατάργηση της προίκας και όλων των άρθρων που αναφέρονται σ' αυτήν, στο οικογενειακό δίκαιο.

δ) τή βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των συζύγων, και μεταξύ αυτών και των παιδιών τους ως προς το νομικό περιουσιακό καθεστώς.

Καί τέλος, και ίσως το πιο συμβολικό ανάμεσα σ' όλα τα μέτρα, το οικογενειακό όνομα, το επώνυμο, δεν θα είναι πιά αυτόματα εκείνο του άνδρα, αλλά εκείνο που μέ κοινή συμφωνία το ζευγάρι θα έχει αποφασίσει να υιοθετήσει.

1. Βλ. τις αθηναϊκές εφημερίδες των 26-28 Μαΐου 1981.

Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α Τ Α

Ι. Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ.

Ἡ ἑλληνική οἰκογένεια γνώρισε ἐναλλασσόμενες φάσεις αὔξεσης καί μείωσης τοῦ μεγέθους της σέ διάστημα μερικών δεκαετιῶν ἐνῶ ἀπό τή φύση της παράμεινε βαθιά ἀγροτική.

Διάφορα στοιχεῖα ἀποδεικνύουν ἕνα ἱστορικά παλιό ρίζωμα καί μιὰ γεωγραφική ἐξάπλωση τοῦ μικροῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ μέ ἕνα ἢ καί τούς δύο ἐπιζῶντες γονεῖς τοῦ συζύγου καί εὐκαιριακά τῆς συζύγου. Τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας σπάνια ξεπερνοῦσε τό κατώφλι τῶν πέντε μελῶν.

Ἡ μεγάλη θνησιμότητα πού ὀφειλόταν στή στέρση τροφίμων καί στήν κακή ὑγειονομική κατάσταση τοῦ πληθυσμοῦ, ἦταν μέχρι τό 1910 ὁ κύριος περιοριστικός παράγοντας τοῦ μεγέθους τῆς οἰκογένειας.

Ἡ αὐξημένη γεννητικότητα μαρτυροῦσε γιά τήν ἔλλειψη κάθε αὐτόβου-λης ρύθμισης τῆς γονιμότητας στόν ἑλληνικό λαό. Ἐπιβεβαιώνει ἀντίθετα ὅτι ἂν καί ἕνας περιορισμός τῶν γεννήσεων διαγραφόταν πρὶν ἀκόμα τό 1910 ἐπιβλήθηκε μᾶλλον ἀπό τίς σκληρότατες οἰκονομικές συνθήκες πού ἐπικρα-τοῦσαν.

Ἔτσι παρατηρεῖτο πράγματι μιὰ ἔξαρση τῶν γεννήσεων κάθε φορά πού βελτιώνονταν οἱ συνθήκες διαβίωσης τοῦ λαοῦ.

Οἱ οἰκονομικές δυσχέρειες ἐνεργοῦσαν ἄμεσα καί ἔμμεσα στή μείωση τῆς γεννητικότητας.

α) Ἄμεσα: γιατί ὁ ὑποσιτισμός καί οἱ ἄσχημες ὑγειονομικές συνθή-κες αὐξάνανε τίς περιπτώσεις στειρότητας τῶν ζευγαριῶν καθώς καί τήν πε-ριγεννητική θνησιμότητα.

β) Ἐμμεσα: διότι στήν παραδοσιακή ἑλληνική κοινωνία γιά νά γίνει γάμος ἔπρεπε οἱ γονεῖς τῆς νέφης νά προικοδοτήσουν τήν κόρη τους καί ἐ-κεῖνοι τοῦ γαμπροῦ νά τοῦ ἀποδώσουν τό κληρονομικό του μερίδιο συνήθως ἕνα κτῆμα γῆς. Αὐτά φυσικά ἦταν δύσκολα κατορθωτά ὅταν μιὰ οἰκογένεια στεροῦνταν τά ἀναγκαῖα.

Ἀκολουθοῦσε μιὰ μείωση τῶν γάμων καί μιὰ αὔξηση τῆς μέσης ἡλικίας στό γάμο μέ ἀποτέλεσμα ἕναν σημαντικό περιορισμό τῶν γεννήσεων.

Μεταξύ του 1890 και του 1920 συνέβη όμως μία ριζοσπαστική αλλαγή στη δημογραφική συμπεριφορά των Ελλήνων.

Η έμμονή της οικονομικής αθλιότητας και των ασθενειών ανάγκασε τον Έλληνα να περιορίζει ο ίδιος το μέγεθος της οικογένειάς του για να βελτιώσει τη ζωή του. Σ'αυτή τη συνειδητοποίηση συντέλεσαν και οι δομικές μεταβολές που σημάδεψαν εν τώ μεταξύ την ελληνική κοινωνία.

Συγκεκριμένα: τήν ανάπτυξη του συγκοινωνιακού δικτύου συνόδεψαν:

- α) μία πρώτη προσπάθεια έκβιομηχάνισης της χώρας.
- β) η επέκταση στην ύπαιθρο της αγοραίας οικονομίας.
- γ) η ανάπτυξη της μισθωτής εργασίας.
- δ) η αποδιοργάνωση των αυταρκών αγροτικών κοινοτήτων και η άστυφιλία.
- ε) η σημαντική μείωση του αναλφαβητισμού.

Στόν ιδεολογικό τομέα το πνεῦμα του οικονομικού ύπολογισμού και συνδυασμού αντικαθιστά το παραδοσιακό αγροτικό σύστημα αξιών που στηριζόταν στο ασύμμετρο και στη μή συσχέτιση ανάμεσα στα μέσα που επένδυε και τα αποτελέσματα που πετύχαινε. Έφεξης οι γεννήσεις δέν θα είναι πιά τυχαίες αλλά προγραμματισμένες σύμφωνα με το πνεῦμα του οικονομικού όρθολογισμού.

Αυτή η νέα δημογραφική συμπεριφορά παρατηρήθηκε πρώτα στις πιό αστικοποιημένες περιοχές της Ελλάδας δηλαδή στα νότια και κεντρικά της διαμερίσματα.

Στις βόρειες επαρχίες με έντονο αγροτικό χαρακτήρα θα διατηρηθούν για λίγο ακόμα οι παραδοσιακές δημογραφικές συμπεριφορές με αύξημένη γαμηλιότητα και γεννητικότητα.

Από τό 1935 όμως γενικεύεται σ'ολόκληρη τή χώρα ή ρύθμιση των γεννήσεων που έδωσε στην ελληνική οικογένεια τή σημερινή της όψη.

Άξιοσημείωτο είναι ότι ο περιορισμός των γεννήσεων έγινε παράλληλα με τή μείωση της θνησιμότητας.

ΙΙ. Η ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΜΕΓΕΘΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ.

Ἡ μεταβλητότητα πού χαρακτηρίζει τό μέγεθος τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας ἀνάμεσα στό γεωγραφικό καί κοινωνικό χῶρο ἐξαλείφεται προοδευτικά καθώς ἡ χώρα ἐντάσσεται στήν καπιταλιστική βιομηχανική κοινωνία.

Τά πολυμελῆ νοικοκυριά ἐξαφανίζονται πρὸς ὄφελος τῶν οἰκογενειῶν περιορισμένου μεγέθους. Ὁ μέσος ἀριθμός ἀνά νοικοκυριό περνᾷ ἀπό 4,4, τό 1928 σέ 3,8 τό 1957-58 καί 3,4 τό 1974.

Ἐξετάζοντας τούς παράγοντες πού διαμορφώνουν τό μέγεθος τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας διακρίναμε τό βιοτικό της ἐπίπεδο, τό μορφωτικό ἐπίπεδο τῆς γυναίκας καί τή γυναικεία ἐργασία.

Ἡ σχέση μεταξύ μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ καί βιοτικοῦ ἐπιπέδου δέν εἶναι ἀπλή. Διαπιστώσαμε πρῶτα ὅτι σέ γενικές γραμμές τό μέγεθος τῆς οἰκογένειας αὐξάνεται μέ τό εἰσόδημά της. Ὡστόσο ἐμφανίστηκε μιᾶ λιγότερο ἀπλή σχέση ἀνάμεσα στό μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ καί τό εἰσόδημα ὅταν ὑπολογίσαμε τόν ἀριθμό τῶν παιδιῶν. Ὁ ἀριθμός τῶν παιδιῶν ἀκολουθοῦσε, τόσο τά 1957-58 καί τό 1974, μιᾶ ἀνιούσα καμπύλη μέχρι τό ὄριο τοῦ ἑθνικοῦ οἰκογενειακοῦ μέσου εἰσοδήματος καί μετά παρέκκλινε ἀργά ἀλλά σταθερά.

Ἐξηγήσαμε τό φαινόμενο ἀποδεικνύοντας ὅτι μέχρι τό κατώφλι τοῦ μέσου εἰσοδήματος οἱ ἑλληνικές οἰκογένειες ἀσκοῦν ἕναν ἔλεγχο τῶν γεννήσεων πού εἶναι μιᾶ ρύθμιση τῶν γεννήσεων σέ συσχέτιση μέ τό εἰσόδημα τοῦ νοικοκυριοῦ.

Αὐτή ἡ συμπεριφορά ἀποκαλύπτει μιάν εὐνοϊκή στάση ἀπέναντι στίς γεννήσεις ἀφοῦ αὐτές περιορίζονται μόνο λόγω οἰκονομικῶν ἐξαναγκασμῶν.

Ἀντίθετα μιᾶ μειοψηφία, μόλις ἕνα πέμπτο τῶν νοικοκυριῶν τό 1974, ἔχοντας ὑπερβεῖ τό ὄριο τοῦ μέσου εἰσοδήματος ἀρχισε ὄχι πιά νά προγραμματίζει τίς γεννήσεις της ἀνάλογα μέ τά οἰκονομικά της μέσα ἀλλά καθαρά νά τίς περιορίζει. Αὐτές οἱ οἰκογένειες εἶναι ἐκεῖνες πού χάρις στό εἰσόδημά τους ἔχουν εὐρύτερη εἰσοδο στήν κοινωνία κατανάλωσης καί ψυχαγωγίας.

Εἶδαμε ὅτι πράγματι ἡ κοινωνία κατανάλωσης καί ψυχαγωγίας ἀποθαρρύνει τήν πολυμελῆ οἰκογένεια στήν Ἑλλάδα. Εὐνοεῖ ἀντίθετα τήν μικρότε-

ρη οικόγένεια δηλαδή εκείνη τῶν τριῶν μελῶν. Ἔτσι ἡ ἀνά ἄτομο κατανάλωση ὄλων τῶν ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας εἶναι, κατὰ πολὺ, ἀνώτερη ποσοτικά καί ποιοτικά στὰ μικρά ἀπ' ὅ,τι στὰ μεγάλα νοικοκυριά.

Οἱ οἰκογένειες πού περιορίζουν καί ὄχι ρυθμίζουν τίς γεννήσεις τους εἶναι ἐπίσης ἐκεῖνες πού διὰ μέσου τῆς μόρφωσης ἀφομοίωσαν βαθύτερα τίς ἰδεολογικές συνέπειες τῆς κοινωνίας κατανάλωσης καί ψυχαγωγίας. Οἱ ἰδεολογικές αὐτές συνέπειες εἶναι: α) ἡ ἀρχή τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας πού ἀντιτάσσεται στήν οἰκογενειακή. β) ἡ ἄρνηση νά φορτώνεται τό ἄτομο μέ παιδιά γιά νά μπορέσει νά "ζήσει τή ζωή του" κτλ.

Πέρα ἀπ' αὐτές τίς ἰδεολογικές ἐπιπτώσεις, ἡ μόρφωση ἔχει μιὰ ἄλλη ἔμμεση ἐπίδραση στή μείωση τῆς γεννητικότητας διὰ μέσου τῆς γυναικείας ἐργασίας.

Στήν Ἑλλάδα πράγματι ὅσο περισσότερο μιὰ γυναίκα εἶναι μορφωμένη τόσο μεγαλύτερη πιθανότητα ἔχει νά μπεῖ σέ μιὰ ἐπαγγελματική δραστηριότητα καί ὅσο πιά πολὺ ἐργάζεται τόσο λιγότερα παιδιά κάνει.

Ἡ κύρια αἰτία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου βρίσκεται στό γεγονός ὅτι ἡ γυναίκα πού ἐργάζεται δέν μπορεῖ ἀντικειμενικά νά ἀφιερῶσει ἀρκετό χρόνο στά παιδιά καί στήν οἰκογένειά της. Ἡ ἐργαζόμενη Ἑλληνίδα παρέχει στίς οἰκιακές δουλειές καί στήν οἰκογένεια τά 70% μόνο τοῦ χρόνου πού τούς ἀφιερώνει ἡ μέση Ἑλληνίδα. Ὡστόσο τό ὅτι ἡ ἐργαζόμενη ἀφιερώνει λιγότερο χρόνο στήν οἰκογένεια καί στά παιδιά δέν τῆς ἐπιβάλλεται ἀποκλειστικά ἀπό τίς ὑποχρεώσεις τῆς ἐπαγγελματικῆς τῆς ζωῆς. Εἶναι ἐπίσης τό ἀποτέλεσμα μιᾶς αὐτόβουλης ἰδεολογικῆς ἀπόφασης: νά ἀφιερῶσει δηλαδή περισσότερο χρόνο στόν ἑαυτό της.

ΙΙΙ. Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΗΣ ΔΟΜΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ.

Ἐδῶ καί περισσότερο ἀπό ἕναν αἰῶνα ἐπικρατεῖ στήν Ἑλλάδα ἡ πυρηνική οἰκογένεια. Μέχρι τό 1870 ἡ ἐλληνική κοινωνία χαρακτηρίζεται ἀπό μιὰ μεγάλη κινητικότητα τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν πού ὀφειλόταν συνάμα στήν ἐσχατη φτώχεια τῆς ἀγροτιᾶς καί στήν ἀνασφάλεια στήν ὑπαιθρο. Αὐτό εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀποσύνθεση τῶν ἐκτεταμένων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού ἄλλωστε δέν ἦταν καί πολλά.

Τό πλεῖστο αὐτῶν τῶν πολυπυρηνικῶν οἰκογενειῶν συγκεντρωνόταν στίς ἀγροτικές περιοχές καί κυρίως στίς βόρειες ἐπαρχίες τῆς χώρας.

Μέ τήν ἀστυφιλία πού ξεκίνησε κατά ἀποφασιστικό τρόπο μετά τό 1880 αὐτές οἱ οἰκογένειες ἐξακολούθησαν νά ἀποσυντίθενται.

Ὡστόσο στό διάστημα πού ἐκτείνεται ἀπό τό 1880 μέχρι τό 1970 παρατηρεῖται ἕνα φαινόμενο ἐπιβράδυνσης καί τελικά ἐξάντλησης τῆς πορείας ἀποδόμησης τῆς οἰκογένειας. Μετά ἀπό μιά μακρά περίοδο διάλυσης τοῦ ὅ,τι ἔμεινε ἀπό τήν παραδοσιακή εὐρεία οἰκογένεια ἄρχισε σάν ἀντίκτυπο μιά πορεία σταθεροποίησης πού στήν οὐσία εἶναι μιά ἀναδόμηση τῆς οἰκογένειας καί ἡ προσαρμογή της στή νέα βιομηχανική κοινωνία.

Ἡ πυρηνική οἰκογένεια μέ τήν πιό στενή ἔννοια τοῦ ὄρου παραμένει ἡ κυρίαρχη μορφή. Παρατηρεῖται ὡστόσο μέ τήν ἄνοδο τοῦ βιοτικού ἐπιπέδου τῶν Ἑλλήνων μεταξύ τῶν ἐτῶν 1957 καί 1974 ἕνα ἄνοιγμα τῆς οἰκογένειας στούς γονεῖς τοῦ συζύγου καί εὐκαιριακά τῆς συζύγου.

Αὐτή ἡ φιλοξενία τοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ εἶναι ἀφ' ἑνός φυσικά μιά ἐκδήλωση τῆς οἰκογενειακῆς ἀλληλεγγύης πού ὑλοποιεῖται ὅλο καί περισσότερο ὅσο ἀνεβαίνει τό βιοτικό ἐπίπεδο τῆς οἰκογένειας. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἀνταποκρίνεται σέ μιά κοινωνική ἀνάγκη πού προκύπτει ἀπό τήν μεταμόρφωση τῶν δραστηριοτήτων καί τοῦ τρόπου ζωῆς τῆς συζύγου. Αὐτή ἀπουσιάζοντας ὅλο καί συχνότερα ἀπό τό σπίτι, εἶτε διότι ἐργάζεται εἴτε ἀπλούστατα, ἀλλά ἰδιαίτερα, ἐπειδή εἶναι ἡ γυναίκα πού τώρα ψωνίζει, ἡ παρουσία μιᾶς γιαγιᾶς τήν ἀπαλλάσσει ἀπό τό βάρος τῆς φύλαξης παιδιῶν μικρῆς ἡλικίας.

Μολονότι ἡ ὑπόδοχή τῶν γονέων ἢ πεθερῶν στό συζυγικό νοικοκυριό εἶναι, στήν Ἑλλάδα, ἕνα παλιό ἔθιμο, δέν πρέπει νά νομισθεῖ ὅτι ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς ἐλληνικῆς οἰκογένειας κατευθύνεται πρὸς μιά ὁποιαδήποτε πατροπαράδοτη δομή.

Παρατηρεῖται πράγματι ἕνας ἐκσυγχρονισμός τῆς οἰκογένειας δηλαδή μιά στερέωση τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ ἀποτελούμενου ἀπό τό νέο ζευγάρι καί τά παιδιά του.

Ἡ ἐνίσχυση τοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ ἐκδηλώνεται σέ τρία σημεῖα:

α) στή σημαντική μείωση τῶν νοικοκυριῶν τῶν ὁπίων ὁ ἀρχηγός συγκατοικεῖ μέ τήν πεθερά του.

β) στην τάση να εξαφανίζονται τα νοικοκυριά που περιλαμβάνουν εκτός από το παντρεμένο ζευγάρι, την ενήλικη αδελφή και ιδιαίτερα τόν αδελφό παντρεμένο ή μή του άρχηγού νοικοκυριού.

γ) στη μείωση της μέσης ηλικίας του Έλληνα άρχηγού νοικοκυριού.

Ή συνήθεια που υπήρχε ένας άρρενας οικογενειάρχης να συγκατοικεί με την πεθερά του συνδέεται με το σύστημα προικοδότησης (μέ προίκα-κατοικία και γυναικο-νεοτοπική διαμονή, υιοθέτηση ενός σώγαμπρου κτλ.).

Ή άργη εξαφάνιση του έθιμου της προίκας προκάλεσε όμως την προσδευτική απόσβεση αυτής της γυναικο-νεοτοπικής γαμήλιας διαμονής.

Ή άχρηστία του έθιμου της προίκας είναι μιá άλλη όψη του δομικού έκσυγχρονισμού της έλληνικής οικογένειας άφοϋ ύπονοεί ότι ή γαμήλια ένωσή έχει αλλάξει φύση. Ό γάμος δέν είναι πιά ένα συμπεθεριό, μιá συμμαχία μεταξύ δύο οικογενειών αλλά ή προσωπική ύπόθεση δύο ατόμων, της νύφης και του γαμπρού, που αποφάσισαν να ζούνε μαζί.

Ή εξαφάνιση της προίκας όφείλεται επίσης στην ανάπτυξη της μισθωτής έργασίας. Χάρης σ'ένα τακτικό μισθό ό νέος οικογενειάρχης μπορεί να νικιάσει ένα διαμέρισμα, γεγονός που καθιστά άν όχι περιττή, τουλάχιστον όχι τόσο ζωτική την χορήγηση της προίκας κατοικίας.

Ή ανάπτυξη της μισθωτής έργασίας είναι ή αίτία να μειώνεται και ό ρόλος των γονέων του συζύγου. Ό μισθωτός νέος οικογενειάρχης δέν εξαπατάται πιά οικονομικά από τούς γονείς του.

Οί γονείς που φιλοξενούνται από τό νέο ζευγάρι δέν έχουν πιά κανένα προνόμιο ή έξουσία και διατηρούν μόνο τόν τίτλο του πατέρα ή της μητέρας του νέου οικογενειάρχη. Αυτή ή άνατροπή της δομής έξουσίας της οικογένειας επικυρώνεται από τή μείωση της μέσης ηλικίας του Έλληνα άρχηγού νοικοκυριού όταν άστικοποιείται ή οικογένεια. Άξιοσημείωτο είναι ότι αυτή ή μείωση της μέσης ηλικίας του οικογενειάρχη γίνεται παρά την τάση προς τό γήραςμα του συνολικού πληθυσμού λόγω μείωσης της γεννητικότητας.

Διαπιστώσαμε λοιπόν μιá στερέωση του συζυγικού νοικοκυριού μέ μιá συνακόλουθη ένίσχυση της νεο-αντρικής του φύσης. Τό προεξέχον γεγονός είναι ότι ό αριθμός των όριστικά μονο-πυρηνικών νοικοκυριών, δηλαδή των άποτελούμενων άποκλειστικά από τό νέο ζευγάρι και τά παιδιά του παραμένει στατιστικά πλειοψηφικός.

1ο) Ἡ ἐξασθένηση τῆς ἐξ αἵματος συγγένειας.

Ἐξετάζοντας τόν εὐρύ συγγενικό κύκλο, ἔτσι ὅπως τόν ζεῖ πραγματικά ὁ σημερινός Ἕλληνας, διαπιστώσαμε ὅτι τείνει νά περιορίζεται στήν πιό ἄμεση ἐξ αἵματος καί ἐξ ἐπιγαμίας συγγένεια δηλαδή στίς σχέσεις: γονεῖς/τέκνα, πεθεροί/γαμπροί καί μεταξύ ἀδελφῶν.

Τό κυρίαρχο φαινόμενο εἶναι ὅμως ἐδῶ ἡ ἐξασθένηση τῆς ἐξ αἵματος συγγένειας πού ἐκδηλώνεται μέ τήν ἀπομάκρυνση τῶν ἐξαδέλφων.

Διακρίνονται τουλάχιστον τρεῖς βασικές αἰτίες τοῦ παραμερισμοῦ αὐτοῦ τῶν ἐξαδέλφων στήν σύγχρονη ἑλληνική συγγένεια:

- α) ἡ μείωση τῆς γεννητικότητας.
- β) ἡ ἀστυφιλία καί ἡ ἀστικοποίηση.
- γ) ἡ στερέωση τοῦ πυρηνικοῦ νοικοκυριοῦ.

α) Ἡ μείωση τῆς γεννητικότητας πού παρατηρεῖται ἐδῶ καί μισό αἰῶνα τουλάχιστον στήν Ἑλλάδα εἶναι ἡ πρωταρχική αἰτία τοῦ παραμερισμοῦ τῶν ἐξαδέλφων. Πράγματι ἐφ' ὅσον τά ξαδέλφια εἶναι, ὅπως τό δηλώνει καί ἡ λέξη, τά τέκνα, ἐγγόνια καί δισέγγονα ἀδελφῶν, λιγότερα ἀδελφια ὑπάρχουν, μικρότερη ἐπομένως εἶναι καί ἡ πιθανότητα νά ὑπάρξουν πολλά ξαδέλφια. Ὁ παραμερισμός τῶν ἐξαδέλφων εἶναι λοιπόν πρῶτα βιολογικός δηλαδή ὀφείλεται στή μείωση τῆς γεννητικότητας.

β) Φυσικά ἡ ἀριθμητική μείωση τῶν ἐξαδέλφων δέν θά εἶχε τόσο σοβαρές ἐπιπτώσεις ἄν ἀναπληρωνόταν ἀπό συχνές ἐπαφές καί ἐντονότερες σχέσεις μεταξύ τους. Ἡ ἀστυφιλία καί ἡ ἀστικοποίηση διασπέρνοντας ὅμως στό χῶρο τά ἐξαδέλφια καθιστοῦν δύσκολες καί σπανιότερες τέτοιες ἐπαφές. Ἡ ἀπομάκρυνση μεταξύ ξαδέλφων εἶναι πρῶν ἀπ' ὅλα μιά ἀπομάκρυνση ἀνάμεσα στά ἀδελφια πού ὑφίστανται κι αὐτά τή διασπορά τῆς ἀστυφιλίας. Ἔτσι ἡ τοπική ἀπομάκρυνση μεταξύ ξαδέλφων εἶναι ἐπίσης μιά συναισθηματική ἀπομάκρυνση ἀπό τά παιδικά ἤδη χρόνια λόγω τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν ἀδελφῶν.

γ) Ἡ στερέωση τοῦ πυρηνικοῦ νοικοκυριοῦ. Ἡ πιό σημαντική αἰτία τοῦ παραμερισμοῦ τῶν ἐξαδέλφων στήν ὁποία ὀλοκληρώνονται καί οἱ δύο προαναφερόμενες αἰτίες εἶναι ἡ γενίκευση καί ἡ ἐδραίωση τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας. Ἡ δίπλευρη φύση τοῦ ἑλληνικοῦ συγγενικοῦ συστήματος συντέλεσε

ήδη σημαντικά στην έξασθένιση της γενεᾶς καί τῆς ἐξ αἵματος συγγένειας.

Τό νοικοκυριό πού ἦταν ὁ τόπος σύγκρουσης δύο ἀντίζηλων γενεῶν, τῆς πατριαρχικῆς καί τῆς μητριαρχικῆς γίνεται τόπος συμβιβασμοῦ καί συνύπαρξης καί τελικά ἐξουδετέρωσής τους. Ἡ στερῆση τοῦ πυρηνικοῦ νοικοκυριοῦ προκάλεσε τόν παραμερισμό τῶν γονέων καί πεθερῶν τοῦ ζεύγους, δηλαδή τήν έξασθένιση τῶν ἀντίστοιχων γενεῶν τοῦ ἄντρα καί τῆς γυναίκας.

Παράλληλα μέ τήν έξασθένιση τῆς ἐξ αἵματος συγγένειας παρατηρεῖται ἡ ἐνίσχυση τῆς ἐξ ἐπιγαμίας συγγένειας πού ἀναπτύσσεται μέσω τοῦ νοικοκυριοῦ. Τά ἐξαδέλφια, αὐτά τά τέκνα καί ἐγγόνια ἀδελφῶν πού ἐνσαρκώνουν τήν ἔννοια τῆς ἐξ αἵματος συγγένειας ἀπομακρύνονται ἐπομένως μαζί της.

2ο) Ἡ σταθεροποίηση τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας.

“Ὅσο ἔμεινε ἰσχυρή, ἡ ἐξ αἵματος συγγένεια ἀντιτασσόταν στήν ὕπαρξη τοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ καί ἐμπόδιζε τήν ἀνάπτυξή του.” Ὅσο καιρό ἔμεινε ὁ γάμος συμπεθεριό καί συμμαχία μεταξύ δύο οἰκογενειῶν δέν γινόταν εὐκόλα.

Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ὁ γάμος καθιερώνει τή βούληση τῶν ἴδιων τῶν μελλονύμφων παρατηρεῖται ἡ ἀνάπτυξή του.

Σήμερα πράγματι οἱ Ἕλληνες παντρεύονται συχνότερα ἀπό ποτέ. Ἔτσι π.χ. ἐνῶ ἡ γαμηλιότητα λίμναζε γύρω στά 6⁰/οο ἀπό τό 1860 ὡς τό 1922, ἀνέβηκε ἀπό τό 1951 στό ἐπίπεδο τῶν 8⁰/οο στό ὁποῖο τήν βρίσκουμε καί τό 1978.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ διαζυγίου πού σημειώνεται παράλληλα δέν συγκρίνεται μ' ἐκείνη τοῦ γάμου καί τό διαζύγιο παραμένει σέ πολύ χαμηλά ἐπίπεδα. Ἡ μελέτη τῆς ἐξέλιξης τῶν λόγων διαζυγίου ἀποδείχνει μάλιστα μιάν ὠρίμανση τῶν ζευγαριῶν πού ὅπως παντρεύονται, ἔτσι καί χωρίζουν πιό ὑπεύθυνα.

Ὁ γάμος καί ἡ οἰκογένεια στήν Ἑλλάδα παραμένουν σταθερά καί ἡ ἐλαφρῆ αὐξηση τῶν διαζυγίων εἶναι μάλλον ἐνδειξη ὅτι τά ζευγάρια ἔγιναν πιό ἀπαιτητικά ἔναντι τῶν θεσμῶν αὐτῶν.

ΙV. ΑΠΟ ΤΗ ΦΥΛΗ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ, Η ΑΠΟΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΕΤΗΣ ΑΛΓΕΡΙΝΗΣ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Ἡ πρώτη γενική ἀπογραφή τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀνεξάρτητης Ἀλγερίας διαπιστώνοντας τὸ 1966 τὴ γενίκευση σ' ὅλη τὴ χώρα τοῦ πυρηνικοῦ νοικοκυριοῦ κατέργαψε τὴν ἀποδιοργάνωση τῆς σύνθετης ἀλγερινῆς οἰκογένειας.

Μέχρι τὴν ἄφιξη τῶν Γάλλων τὸ 1830 ἡ οἰκογένεια ἐντασσόταν σὲ διάφορα κοινοτικά σύνολα ἀπὸ τὰ ὁποῖα διακρίνονται δύο τύποι:

1ο) Οἱ πραγματικές καὶ μὴ ἐξ αἵματος κοινότητες: ἀπὸ τίς εὐρύτερες ὡς τίς μικρότερες ἦταν ἡ φυλή, τὸ τμήμα φυλῆς, τὸ γένος καὶ τέλος ἡ οἰκογενειακὴ κοινότητα ἢ σύνθετη οἰκογένεια.

2ο) Οἱ ἐκ γειτονιᾶς κοινότητες πού βασιζόνταν στὴν ἐδαφικότητα: εἶναι τὰ χωριά καὶ οἱ συνοικίες τῶν παραδοσιακῶν πόλεων.

1ο) Ἡ φυλή στὴν Ἀλγερία ἦταν μιὰ πολιτικὴ σύναψη, ἀποτέλεσμα τῆς σύγκλισης συμφερόντων διαφόρων ὁμάδων σὲ διάφορα ἐπίπεδα:

α) οἰκονομικά: φύλαξη τῶν κοπαδιῶν καὶ ἀσφάλεια τῶν βοσκότοπων, ἐπιτήρηση τῶν πηγαδιῶν καὶ ὀργάνωση τῶν ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν.

β) κοινωνικά: καταστολὴ τῆς ἐγκληματικότητας καὶ ἰσορροπία τῶν δυνάμεων μεταξύ τῶν γενῶν .

Ἡ φυλή λειτουργοῦσε λοιπὸν σάν ἓνα ἐμβρυακὸ Κράτος.

Ἀποτελοῦταν ἀπὸ δύο μεχρι τέσσερα τμήματα φυλῆς ἐνῶ τὸ τμήμα φυλῆς περιλάμβανε ἀπὸ δέκα ὡς τριάντα σύνθετες οἰκογένειες. Ὅσο γιὰ τὴ σύνθετη οἰκογένεια μποροῦσε νὰ περιέχει ἀπὸ τρία μέχρι δέκα συζυγικά νοικοκυριά.

Μολονότι ἡ φυλή δὲν εἶναι ἓνα ἐξ αἵματος συγκρότημα τὰ μέλη τῶν διαφόρων ὁμάδων πού τὴν ἀποτελοῦν ἔχουν τὸ αἶσθημα ὅτι ἀνήκουν στὴν ἴδια μεγάλη οἰκογένεια.

2ο) Ὑπῆρχαν ἐπίσης δύο εἴδη κοινοτήτων πού στηρίζονταν στὴν ἐδαφικότητα:

α) οἱ κοινότητες τῶν χωριῶν καὶ β) οἱ συνοικιακές κοινότητες τῶν πόλεων.

α) Οἱ κοινότητες τῶν χωριῶν ἦταν μιὰ συγκέντρωση οἰκισμῶν πού στέγαζαν ὁ καθένας ἓνα γένος. Ἐξασφάλιζαν στοὺς ἐγκατεστημένους γεωργούς τίς ἱ-

διες λειτουργίες πού εκπλήρωνε ή φυλή στους ήμι-νομάδεις κτηνοτρόφους: δηλαδή τήν οικονομική συνεργασία, τήν κοινωνική αλληλεγγύη καί τήν ισορροπία δυνάμεων μεταξύ τών γενών.

β) Οί συνοικιακές κοινότητες στίς παραδοσιακές πόλεις πρόσφεραν στήν αστική οικόγένεια ένα περιβάλλον πού διαφύλασσε τήν ιδιαίτερη ζωή της καί εξασφάλιζε τήν κοινωνικοποίηση τών παιδιών.

Μιά μεγάλη οικονομική καί κοινωνική αλληλεγγύη παρατηρείτο μεταξύ τών οικογενειών μιās ίδιας συνοικίας πού αντάλλαζαν υπηρεσίες καί όργανωναν τίς οικογενειακές γιορτές.

Τό κοινοτικό όμως αυτό προστατευτικό κουκούλι τής άλγερινής οικόγένειας θά τιναχθεῖ κάτω από τά χτυπήματα τοῦ άποικιοκρατισμοῦ καί τοῦ καπιταλισμοῦ. Μέχρι τήν άφιξη τών Γάλλων τό 1830 ή κτηματική περιουσία στήν Άγλερία καταμεριζόταν σέ άδιαίρετη φυλετική καί οικογενειακή ιδιοκτησία.

Ή άτομική ιδιοκτησία ήταν περιθωριακή καί περιοριζόταν στίς άστικοποιημένες περιοχές. Ή νόμος Warnier τοῦ 1973 πού σκόπευε στήν καταστροφή τών κοινοτικῶν δομῶν επέβαλε όμως τήν άτομική ιδιοκτησία στίς οικόγένειες πού ζοῦσαν ως τότε ἐξ άδιαιρέτου.

Άκολούθησε μιιά κατάτμηση τοῦ κλήρου τής σύνθετης οικόγένειας.

Ήφεξής οί άπόκληροι άγρότες ύποχρεώνονται νά εργαστοῦν στά παλιά τους κτήματα, πρῶτα ως επίμορτοι ἔπειτα ὅλο καί συχνότερα σάν ἔργατες γῆς γιά λογαριασμό τών ἀποίκων.

Άπό τότε δέν ἔπαψε ή προλεταριοποίηση τών άλγερινῶν μαζῶν καί μαζί μ'αὐτήν ἐξακολουθεῖ ὁ διαμελισμός τής παραδοσιακῆς κοινοτικῆς οικόγένειας.

ΙV. ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΥΝ ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΚΑΙ ΤΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΑΛΓΕΡΙΝΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Τό μέγεθος καί ή δομή τής άλγερινής οίκογένειας μεταβάλλονται ανάλογα μέ τή γεωγραφική περιοχή, τή σχέση τοῦ πληθυσμοῦ μέ τή γή, τήν κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία καί τό εἰσόδημα.

α) Ἡ περιφερειακή μεταβολή:

Ἀκόμα τό 1966 παρατηρεῖτο μιá μεγάλη περιφερειακή μεταβολή στό μέγεθος καί στή δομή τής άλγερινής οίκογένειας. Αὐτή ή περιφερειακή μεταβολή όφειλόταν πρῶτα στήν αὐτάρκη άγροτική οίκονομία πού διέκρινε κάθε κοινότητα σέ κάθε περιοχή τής χώρας. Ὅστόσο ό καπιταλισμός καί ό άποικιοκρατισμός δημιούργησαν τίς δικές τους περιφερειακές μεταβολές ανάλογα μέ τό βαθμό διείσδυσής τους σέ κάθε περιοχή καί τό βαθμό άνατροπής τῶν παραδοσιακῶν κοινοτικῶν δομῶν πού προκάλεσαν σ'αὐτήν.

Ἔτσι στή Δυτική Ἀλγερία όπου ό καπιταλισμός προχώρησε περισσότερο στήν καταστροφή τῶν κοινοτικῶν οίκονομικῶν δομῶν ό διαμελισμός τής σύνθετης οίκογένειας εἶναι πιό ολοκληρωμένος άπ'ό,τι στήν άνατολική χώρα όπου διατηρεῖται σέ μεγαλύτερο βαθμό ή κτηματική βάση τής οίκογενειακής κοινότητας. Κατά κανόνα τό μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ εἶναι μικρότερο στά δυτικά άπ'ό,τι στά άνατολικά διαμερίσματα τοῦ κράτους.

Ἡ μελέτη τής σχέσης τοῦ πληθυσμοῦ μέ τή γή άποκαλύπτει ότι ή Δυτική Ἀλγερία εἶναι ή περιοχή πού συγκεντρώνει τή χαμηλότερη άναλογία τῶν ιδιοκτητῶν καί τήν πιό αύξημένη άναλογία τῶν μεσιακαρων καί έργατῶν γής.

Ὅστόσο σέ μιá ἴδια περιοχή τό μέγεθος καί ή δομή τοῦ νοικοκυριοῦ διαφοροποιοῦνται ανάλογα μέ τήν πολλαπλότητα καί τή διάρκεια τῶν άγροτικῶν εργασιῶν πού άσκεῖ ή οίκογένεια καί έπομένως άπό τήν όργάνωση τής πορείας εργασίας πού συνεπάγεται.

Παρατηρεῖται συνήθως μιá άντιστοιχία μεταξύ έκτατικής καλλιέργειας καί εύρείας οίκογένειας άφ'ένός καί μεταξύ έντατικής γεωργίας καί μικροῦ νοικοκυριοῦ άφ'έτέρου.

Οί συνεχεῖς καί έπιμελεῖς φροντίδες σ'ένα περιορισμένο χῶρο πού άπαιτεῖ ή έντατική καλλιέργεια (δενδροκομία καί οίκιακή κτηνοτροφία) χρειάζονται λίγα αλλά ειδικευμένα χέρια. Ἀντίθετα ή έκτατική γεωργία πού

αποτελείται από δουλειές που εκτελούνται γρήγορα σε μία άχανή έκταση, (όργωμα, σπορά, θερισμός, άλώνισμα) άπαιτεί περισσότερα και σχετικά άνειδίκευτα χέρια.

1ο) Ἡ μεταβολή τοῦ μεγέθους τοῦ άλγερινοῦ νοικοκυριοῦ ανάλογα μέ τήν Κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία τοῦ οικογενειάρχη. (Κ.Ε.Κ.).

Διαπιστώσαμε ότι τό εύρύτερο νοικοκυριό συναντιέται πάντα στις οικογένειες τών όποιων ό άρχηγός άσκεϊ ένα παραδοσιακό επάγγελμα δηλαδή άνεξάρτητος άγρότης, βιοτέχνης ή έμπορος. Αυτό όμως δεν όφείλεται σε έναν όποιοδήποτε πολιτιστικό συντηρητισμό αυτών τών κατηγοριών.

Ἐποδεικνύεται άπλώς ότι αυτά τά επαγγέλματα διεγείρουν μίαν οικονομική συνεργασία μεταξύ τών μελών τής οικογένειας και έπομένως εύνοούν τή διαμονή πολλών ένήλικων άτομων κάτω από τήν ίδια στέγη.

Ἐντίθετα μικρά και συζυγικά είναι τά νοικοκυριά τών όποιων ό άρχηγός άσκεϊ μιά δραστηριότητα ή ένα επάγγελμα που στήν Ἐλγερία είναι γέννημα τοῦ καπιταλισμοῦ όπως είναι οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι εργάτες, οι εργάτες γής και τά διοικητικά στελέχη. Σ' αυτές τις κατηγορίες δεν υπάρχει φυσικά ούτε άνάγκη, μά ούτε καν συμφέρον για σύγκατοίκηση πολλών συγγενών άφοῦ ό καθένας εργάζεται χωριστά και οι μισθοί είναι έξατομικευμένοι.

2ο) Ἡ μεταβολή τοῦ μεγέθους τοῦ άλγερινοῦ νοικοκυριοῦ ανάλογα μέ τήν κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία και τό εισόδημα.

Τό μέγεθος τοῦ νοικοκυριοῦ κυμαίνεται κυρίως ανάλογα μέ τόν αριθμό ένήλικων που υποδέχεται μιά οικογένεια διότι ή γεννητικότητα είναι έλάχιστα διαφοροποιημένη από τό ένα κοινωνικό στρώμα στό άλλο.

Ἡ αύξηση τοῦ μεγέθους τοῦ νοικοκυριοῦ που σημειώνεται μέ τήν άνοδο τοῦ εισοδήματός του φαίνεται νά επικυρώνει τήν υπόθεση ότι ή οικονομική άνεση τής οικογένειας τής επιτρέπει τήν υποδοχή περισσότερων συγγενών στούς κόλπους της.

Γρήγορα άντιληφθήκαμε όμως ότι άκριβώς τό αντίθετο ισχύει στήν περίπτωση τής Ἐλγερίας. Πράγματι τό οικογενειακό εισόδημα τών έκτεταμένων νοικοκυριών είναι ύψηλό μόνο όταν έξετάζεται συνολικά δηλαδή άσχετα από τόν αριθμό τών μελών που συντηρεϊ. Ἐνά άτομο όμως τά έκτεταμένα νοικοκυ-

ριά έχουν τό χαμηλότερο εισόδημα. Τά ευρύτερα νοικοκυριά είναι επομένως τά φτωχότερα. Είναι ή φτώχεια πού υποχρεώνει τούς συγγενείς νά διαμένουν μαζί γιά λόγους αλληλεγγύης καί οικονομικής συνεργασίας. Ένα επί πλέον ἐνήλικο πρόσωπο είναι προπαντός ένα επί πλέον ἐνεργό μέλος δηλαδή ένα συμπληρωματικό εισόδημα. Πράγματι τά ἐκτεταμένα νοικοκυριά είναι αὐτά πού περιλαμβάνουν τόν μεγαλύτερο ἀριθμό ἐνεργῶν μελῶν. Είναι ἐξ ἄλλου γεγονός ὅτι ἕξι ἄτομα μαζί δέν ξεδεύουν ἕξι φορές ὅσα ξεδεύει ένα μόνο ἄτομο.

Ἐπίσης ὁ τρόπος κατανάλωσης πού διατηρεῖτο, λόγω ἀνέχειας, ιδιαίτερα στήν ὑπαιθρο ἐνθάρρυνε τίς συγγενικές συγκεντρώσεις. Ἡ οἰκιακή οἰκονομία (μέ χοντρική προμήθεια ἀπό τόν παραγωγό καί κατ'οἶκον ἐπεξεργασία βασικῶν ἀγαθῶν κατανάλωσης) ἐπέτρεπε στήν εὐρεία οἰκογένεια νά ἐπιβιώσει παρά τό χαμηλό της εισόδημα.

Ἡ ἀλγερινή οἰκογένεια δέν είναι φτωχή ἐπειδή είναι ἐκτεταμένη, ἀντίθετα είναι ἐκτεταμένη διότι είναι φτωχή.

Αὐτή ἡ οἰκιακή οἰκονομία καί αὐτός ὁ τρόπος κατανάλωσης ἦταν ὅμως δυνατά μόνο ὅσο διατηρεῖτο ένα κατάλληλο κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον.

Αὐτό τό παραδοσιακό περιβάλλον ἀνατράπηκε μέ τήν κρατικοποίηση μεγάλων τμημάτων τῆς γεωργίας, κυρίως μετά τό 1972.

Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Κράτους γενίκευση τῶν καπιταλιστικῶν τρόπων παραγωγῆς, ἐργασίας καί κατανάλωσης στήν ὑπαιθρο ἀποτελεῖώνει τήν καταστροφή τῶν τελευταίων οἰκονομικῶν λειτουργιῶν τῆς εὐρείας οἰκογένειας καί ἐπιταχύνει τό διαμελισμό της.

Τό Κράτος ἐπιβάλλει ένα ἀστικό τρόπο κατανάλωσης πού ἀγνοεῖ τίς ἀπαιτήσεις τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας τῶν ἐκτεταμένων νοικοκυριῶν. Αὐτά μήν μπορῶντας ὅπως ἄλλοτε νά προμηθευτοῦν στή χοντρική ἀγορά ἐφ'ὅσον τά πάντα ἀγοράζονται λιανικά καί φυσικά ἀκριβότερα, δέν τούς συμφέρει ἐπομένως ἡ συγκατοίκηση πολλῶν συζυγικῶν οἰκογενειῶν.

V. Η ΔΥΣΚΟΛΗ ΑΝΑΔΥΞΗ ΤΗΣ ΑΛΓΕΡΙΝΗΣ ΣΥΖΥΓΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ.

Από τό 1948 μέχρι τό 1977 τό μέγεθος τής οίκονένειας σημειώνει δύο καθαρά αντίστροφες τάσεις: μιά μείωση πού παρατηρείται από τό 1951 μέχρι τό 1960 καί μιά αύξηση μεταξύ τών 1966 καί 1977.

Πέρα από τήν έπιφανειακή αυτή εξέλιξη του μεγέθους τής οίκονένειας, διαγράφεται ή αποδιοργάνωσή της σέ μιά μακρύτερη περίοδο από τό 1948 μέχρι τό 1966. Είναι τό χρονικό διάστημα κατά τό όποιο γενικεύεται σ' όλη τή χώρα ή συζυγική οίκονένεια. Από τό 1966 ως τό 1977 όμως εμφανίζεται μιά πορεία ανασύστασης καί αναδόμησης τής εύρείας οίκονένειας μαζί μέ μιάν αύξηση του μεγέθους της. Στην ούσία αυτή ή φαινομενική ανασύσταση τής έκτεταμένης οίκονένειας δέν είναι παρά μιά στασιμότητα του σημερινού νοικοκυριού πού ύπαγορεύουν οί δύσκολες οίκονομικές συνθήκες. Διότι ή τάση πού επικρατεί σήμερα όσο ποτέ πριν στην Άλγερία είναι ή εγκαθίδρυση συζυγικών οίκονενείων. Όστόσο για τήν ίδρυση ενός ανεξάρτητου νοικοκυριού χρειάζονται οίκονομικά μέσα δηλαδή τουλάχιστον ένα τακτικό εισόδημα καί μιά στέγη. Χαρακτηριστικό είναι, ότι σήμερα ό οίκονενειάρχης δέν είναι πιά τό πιό ήλικιωμένο πρόσωπο αλλά έκείνο πού διαθέτει ένα έ-πάγγελμα.

Έτσι παρά τήν τάση τών νιόπαντρων νά δημιουργήσουν τό δικό τους νοικοκυριό ελάχιστοι τό καταφέρουν διότι λίγοι είναι οί νέοι πού βρίσκουν δουλειά.

Τά περισσότερα νέα ζευγάρια εντάσσονται σέ ήδη υπάρχοντα νοικοκυριά, φιλοξενούμενα από τούς γονείς ή τούς πεθερούς τους.

Έδώ βρίσκεται ή αίτία τής αύξησης του μεγέθους του άλγερινού νοικοκυριού πού παρατηρείται μεταξύ τών 1966 καί 1977.

Άκόμα καί όταν είναι οίκονομικά σέ θέση νά συντηρήσουν ένα ανεξάρτητο συζυγικό νοικοκυριό οί νέοι δέν τό πραγματοποιούν διότι δύσκολα βρίσκουνε στέγη. Η έλλειψη κατοικιών είναι μιά πραγματική πληγή για τήν άλγερινή οίκονένεια. Τό μέσο άλγερινό νοικοκυριό πού είναι ήδη έκτεταμένο δέν διαθέτει πάντα τή δική του κατοικία καί τή μοιράζεται συνήθως μέ μιά άλλη οίκονένεια.

Αυτή ή στεγαστική κρίση επιδεινώθηκε μεταξύ τών 1966 καί 1977, τόσο έξ αίτίας τής ραγδαίας αύξησης του πληθυσμού όσο καί λόγω τής απόλυτα

χαμηλής προσφοράς τῶν κατοικιῶν.

Ἡ ἀνεργεία τῶν νέων καί ἡ στεγαστική κρίση ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τή μείωση τῶν γάμων καί τήν αὔξηση τῆς μέσης ἡλικίας στό γάμο. Καθιστοῦν ἐπίσης προβληματική τήν ἀνάδυσση τῆς συζυγικῆς οἰκογένειας στήν Ἀλγερία. Ἡ δύσκολη ἄν ὄχι ἀδύνατη στέγασση δέν ἀποτελεῖ μόνο ἕνα ἄμεσο καί ἀντικειμενικό ἐμπόδιο στή χειραφέτηση καί τήν ἀνάπτυξη τοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ, ἔχει καί ἄλλες κοινωνικο-πολιτιστικές ἐπιπτώσεις πού ἐνεργοῦν στήν ἴδια κατεύθυνση.

Ἡ ἀλγερινή οἰκογένεια στεγάζει συχνά, ἐκτός ἀπό τό ζεῦγος καί τά παιδιά του, ἄλλους στενοῦς ἢ μακρυνούς συγγενεῖς. Εἶναι, κατά κανόνα, ἕνας ἀπό τούς ἐπιζῶντες γονεῖς τοῦ ζευγαριοῦ, κυρίως ἡ μητέρα τοῦ ἄντρα, καί τά ἀνύπαντρα, σέ χηρεία ἢ διαζευγμένα ἀδελφία του, εἴτε ἀκόμα οἱ θεῖες του.

Ἡ συγκέντρωση ἐφτά προσώπων ἀπό τρεῖς γενιές σέ δύο δωμάτια καθιστᾷ ἀδύνατη κάθε ἰδιαιτέρη ζωή γιά τό νέο ζευγάρι λόγω τοῦ στενοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου πού εὐνοεῖται ἔτσι. Ἡ ἀδύνατη ἐπικοινωνία μεταξύ τῶν νιόπαντρων ἐμποδίζει τή χειραφέτησή τους ἀπό τήν κηδεμονία τῶν γονέων καί πεθερῶν. Καταπνίγοντας τίς προσωπικότητές τους, τούς κατανατᾷ αἰώνιους ἀνήλικους. Ἔτσι καθυστερεῖται ἡ συνειδητοποίηση, ἀπό τό νέο ζευγάρι, τῶν συμφερόντων του καί τῶν παιδιῶν του. Ἔτσι διευκολύνεται ἐπίσης ἡ ἀναπαραγωγή τῆς πατριαρχικῆς ἰδεολογίας στήν οἰκογένεια.

Ἀκόμα καί στίς μεγάλες πόλεις ἡ σύμμιξη στήν κατοίκηση ἐξουδετερώνει ὅλα τά ὄφελῃ πού προσφέρει στήν ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικότητας ἢ ἀνωθυμίας τῶν ἀστικῶν κέντρων.

VI. ΤΟΜΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΒΙΩΣΕΙΣ ΣΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΚΑΙ ΣΤΟ ΡΟΛΟ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΗΝ ΑΛΓΕΡΙΑ.

Ὡστόσο παρά τά ἐμπόδια καί μπλοκαρίσματα πού ἀντιμετωπίζει ἡ ἀνάδυσση τοῦ ἀλγερινοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ συντέλεσε ἀποφασιστικά στή βελτίωση τοῦ καθεστώτος τῆς γυναίκα στήν οἰκογένεια.

Ἡ ἐδραίωση τῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας συνοδεύτηκε ἀπό μιᾷ ἀξιοσημείωτη σταθεροποίηση τῶν γάμων κι αὐτό πρὸς ὄφελος τῆς γυναίκα.

Ἡ μονόπλευρη διάζευξη (μέ ἀποπομπή τῆς γυναίκα) πού συχνά ὀφειλόταν στίς ἐπεμβάσεις τῶν ἐξ αἵματος συγγενῶν τοῦ ἄντρα στίς ὑποθέσεις τοῦ ζεύγους μειώθηκε ἐντυπωσιακά ἂν καί παραμένει σέ ὑψηλά ἐπίπεδα.

Ἡ μείωση τῶν διαζυγίων καί ἡ σταθεροποίηση τῶν γάμων εἶναι ἰδιαίτερα αἰσθητή στίς δυτικές περιοχές τῆς χώρας ὅπου ἡ ἀποδιοργάνωση τῶν παραδοσιακῶν κοινοτήτων εἶναι πιά προχωρημένη καί ὅπου δομικά εἶναι πιά δολοκληρωμένη ἡ συζυγική οἰκογένεια. Ἡ σταθεροποίηση τῶν γάμων εἶναι ὅμως καί ἀποτέλεσμα τῆς μείωσης τῆς περιγεννητικῆς καί νεανικῆς θνησιμότητας καί τῆς συνακόλουθης αὔξησης τῆς γονιμότητας. Ἡ θέση τῆς γυναίκα βελτιώνεται αἰσθητά στήν οἰκογένεια καθόσον γεννᾶ, δηλαδή συμμορφώνεται μέ τόν ρόλο τῆς μητέρας πού τῆς ὄρισε ἡ κοινωνία. Μητέρα πολυάριθμων ἀπογόνων -κάθε παντρεμένη γυναίκα ἔχει κατά μέσο ὄρο ὀκτώ παιδιά- ἡ γυναίκα ἐντάσσεται προοδευτικά στό γένος τοῦ ἄντρα τῆς.

Ὡστόσο ἡ βελτίωση αὐτή τῆς θέσης τῆς γυναίκα παραμένει περιορισμένη καί γίνεται αἰσθητή μόνο σέ σύγκριση μέ τό παρελθόν.

Ἡ γυναίκα ἐξακολουθεῖ νά ὑποφέρει ἀπό τοὺς ἴδιους ἐξαναγκασμούς καί ταπεινώσεις ἂν καί σέ μικρότερο βαθμό.

Ὁ γάμος εἶναι ἀκόμα σέ μεγάλο βαθμό ἀγοραπωλησία καί παραμένει ἀποκλειστικά ὑπόθεση τῶν γονέων πού τόν συνάπτουν ἀνατρέχοντας στίς μεσίτριες. Τά κορίτσια παντρεύονται πολύ νέα καί συνήθως χωρίς τή συναίνεσή τους. Ἡ διατήρηση τοῦ πρόωρου καί τακτοποιημένου γάμου ἀποκαλύπτει τήν ἐμμονή μιᾶς πατριαρχικῆς ἀντίληψης στήν ὁποία ὁ γάμος ἔχει ὡς μοναδικό σκοπό νά χαρίζει ἀρσενικούς ἀπογόνους στήν ἀρρενογονική γενεά.

Αὐτή ἡ κατάσταση ἐξακολουθεῖ νά ἐπιβαρύνει τή γυναίκα ἀφοῦ ἡ ρύθμιση τῶν γεννήσεων πού ἐμφανίζεται εἶναι περιθωριακή καί περιορίζεται στά λίγα μορφωμένα ζευγάρια.

Ἡ μόρφωση τῶν γυναικῶν ἀποτελεῖ τό πρῶτο ρῆγμα στήν πατριαρχική κοσμοθεωρία καί τήν πρώτη παρέκκλιση στό παραδοσιακό σύστημα στάσεων καί συμπεριφορῶν. Ἡ πρώτη τομή ἐντοπίζεται ὅταν ἡ μαθήτρια ἐξακολουθεῖ νά πηγαίνει σχολεῖο μετά τήν ἐφηβεία τῆς· κάτι πού ἀναστέλλει τήν προετοιμασία τοῦ κοριτσιοῦ γιά τόν ρόλο τῆς συζύγου καί μητέρας. Ἐπειτα μιά μακρόχρονη σχολική ἐκπαίδευση αὐξάνει τήν πρός γάμον ἡλικία τῆς καί τήν προτρέπει νά παντρεύεται πιά ὑπεύθυνα. Τέλος καί εἶναι τό πιά σημαντικό:

είναι μέσω της μόρφωσης που η γυναίκα εισχωρεί στον κόσμο της μισθωτής εργασίας.

Ανύπαρκτες στους παραδοσιακούς τομείς δραστηριότητες όπως στο εμπόριο, στη βιοτεχνία ή ακόμα στο βιομηχανικό τομέα, οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν μέχρι το ένα τέταρτο των εργαζομένων στα ελεύθερα και επισημονικά επαγγέλματα.

Πράγματι στην Άλγερια η γυναικεία μισθωτή εργασία είναι προπαντός μια υπόθεση των μορφωμένων γυναικών.

VII. ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΝΤΑΞΗΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΛΓΕΡΙΑ.

Συχνά υποστηρίχθηκε ότι ο παραδοσιακός χαρακτήρας της οικογένειας, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Άλγερια, όφειλόταν σε μια πολιτιστική στάση απόρριψης του εκσυγχρονισμού που φέρνει ή καπιταλιστική βιομηχανική κοινωνία.

Μιά από τις όψεις της μεσογειακής οικογένειας που θεωρείται παραδοσιακή είναι η αλληλεγγύη και η αλληλοβοήθεια που σημαδεύουν τις σχέσεις μεταξύ των μελών του ευρύτερου συγγενικού κύκλου.

Είδαμε ότι στην Άλγερια και στην Ελλάδα αυτή η συγγενική αλληλεγγύη υπαγορευόταν περισσότερο από την οικονομική ανάγκη και λιγότερο από ιδεολογικές αιτίες. Η έσχατη φτώχεια που γνώρισε η ελληνική και που γνωρίζει ακόμα η αλγερινή οικογένεια ήταν ή είναι ακόμα η βασική αιτία της περιθωριοποίησής τους έναντι της καπιταλιστικής οικονομίας και κοινωνίας.

Η ανεπάρκεια του χρηματικού τους εισοδήματος δεν τους επέτρεπε ή επιτρέπει να απολαμβάνουν τα όφελη της καταναλωτικής κοινωνίας όπου τα πάντα αγοράζονται σε μετρητά.

Γιὰ να επιβιώσουν ή μια και η άλλη οικογένεια προσέτρεχαν ή προστρέχουν σε μια παράλληλη οικονομία που στηρίζεται στην χονδρική αγορά φτηνών βασικών αγαθών κατανάλωσης έναντι διαφόρων υπηρεσιών και κοινωνικών παροχών.

Μολονότι ήταν τυπικά πυρηνική ή ελληνική οικογένεια διατηρούσε γι'

αυτόν τόν σκοπό ένα δίκτυο συγγενικῶν, ἀλλά καί ἐκ γειτονιᾶς, σχέσεων πού ἀναπλήρωνε τήν ἔλλειψη ἑνός συστήματος κοινωνικῆς πρόνοιας καί ἀσφάλειας, ἀποφεύγοντας ἔτσι μιάν ἐπικίνδυνη ἀπομόνωση.

Ὅσο γιά τήν ἀλγερινή οἰκογένεια διατήρησε γιά τούς ἴδιους λόγους τήν παραδοσιακή δομή τοῦ ἐκτεταμένου νοικοκυριοῦ καί διέσωσε μέχρι πολύ πρόσφατα ἕνα τρόπο κατανάλωσης βασισμένο στήν οἰκιακή οἰκονομία.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτή ἡ συγγενική ἀλληλεγγύη ἔχει σάν ἀποτέλεσμα μιάν ἐξάρτηση τοῦ ζεύγους καί τῆς συζυγικῆς οἰκογένειας ἀπό τήν εὐρεία συγγενική ομάδα. Τό δίκτυο ἀλληλεγγύης καί ἀλληλοβοήθειας ἦταν παράλληλα ἕνας μηχανισμός κοινωνικοῦ ἐλέγχου τοῦ ἐκτεταμένου συγγενικοῦ κύκλου πάνω στό νέο ζευγάρι. Αὐτό ἐξασφάλιζε φυσικά τήν ἀναπαραγωγή τῆς παραδοσιακῆς οἰκογενειακῆς ἰδεολογίας.

Ἡ παραδοσιακή αὐτή ἰδεολογία ἦταν καί στίς δύο περιπτώσεις, πατριαρχική καί εἶχε σάν κύρια σημεῖα:

- α) τή διακρίση μεταξύ ἄντρα καί γυναίκας σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τούς ἀντίστοιχους ρόλους καί θέσεις τους στήν κοινωνία.
- β) τήν κατωτερότητα τῆς γυναίκας καί τήν ὑποταγή της στόν ἄντρα σ' ὅλα τά ἐπίπεδα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.
- γ) τό διπλό κριτήριο μέτρησης τῆς σεξουαλικῆς ἠθικῆς πού εὐνοεῖ τόν ἄντρα καί ταπεινώνει τή γυναίκα.
- δ) τήν ἀντίληψη ὅτι ἡ γυναίκα ἔχει ὡς μόνο λόγο ὑπαρξης νά εἶναι μητέρα πολυαρίθμων ἀπογόνων.

Αὐτή ἡ οἰκογενειακή ἰδεολογία προσβάλλεται ἄμεσα μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης καί τή μόρφωση τῶν γυναικῶν τόσο στήν Ἑλλάδα ὅσο καί στήν Ἀλγερία. Προσβάλλεται ὅμως καί ἔμμεσα ὅταν ἀντιμέτωπη μέ τήν σκληρή πραγματικότητα ἀποδεικνύεται ἐντελῶς ἄπρακτη.

Ἔτσι οἱ Ἕλληνες ἄρχισαν νά ρυθμίζουν τίς γεννήσεις τους, παρά τό ἔντογο ἀκόμα σ' αὐτούς ἰδεῶδες τῆς πολυτεκνίας, λόγω τῶν οικονομικῶν ἐξαναγκασμῶν. Συμβαίνει μάλιστα ἡ παραδοσιακή ἠθική νά ὀδηγεῖ σέ συμπεριφορές πού καταλήγουν στήν ἀνατροπή της.

Ἔτσι, π.χ. οἱ φτωχές Ἑλληνίδες προσλήφθηκαν ὡς ἐργάτριες στά ἐργοστάσια γιά νά αὐτοπροικοδοτηθοῦν καί νά μπορέσουν νά παντρευτοῦν.

"Αρα μέ τή μόρφωση ή γυναικεία έργασία εΐναι στήν Έλλάδα όπως καί στήν Άλγερία ένας άπό τούς πιό προσδιοριστικούς παράγοντες στόν έκσυγχρονισμό τής οΐκογένειας καί στή χειραφέτηση τής γυναίκα καί τοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ. Έξ άλλου στήν Άλγερία οΐ γονεΐς στέλνουν τήν κόρη τους στό σχολείο μέ τήν έλπίδα νά τής βροῦνε καλύτερο γαμπρό καί νά πετύχουν καλύτερη έξαγορά τής νύφης. Όπως καί στήν Έλλάδα ή μόρφωση εΐναι στήν Άλγερία τό κατ'έξοχήν μέσο κοινωνικοῦ προβιβασμοῦ καί χειραφέτησης τής γυναίκα καί στήν όποία άνοίγει τόν κόσμο τής έργασίας.

Χρόνια ή έλληνική όπως σήμερα ή άλγερινή οΐκογένεια ταλαντευόταν μεταξύ τών δυνάμεων άποσύνθεσης (πού εΐναι ή γενίκευση τής άγοραΐας οΐκονομίας, τής μισθωτΐς έργασίας καί ή άστικοποίηση) καί τών δυνάμεων συγκέντρωσης πού εΐναι ή φτώχεια καί ή άναγκαΐα οΐκονομική συνεργασία καί ή κοινωνική άλληλεγγύη.

Ή ένταξη τής έλληνικΐς οΐκογένειας στήν καπιταλιστική βιομηχανική κοινωνία άρχισε πραγματικά μέ τήν αύξηση τοῦ εΐσοδήματος της καί τήν έντυπωσιακή βελτίωση τοῦ βιοτικοῦ της έπιπέδου πού σημειώθηκε μεταξύ τών έτων 1955 καί 1975. Έφεξΐς καί έπειδή εΐναι σέ θέση νά έξασφαλΐζει τήν οΐκονομική του άυτονομία έναντι τής ευρύτερης συγγενικΐς ομάδας, τό συζυγικό νοικοκυριό ξεκινά στήν Έλλάδα τήν πραγματική χειραφέτησή του.

Ή χειραφέτηση αύτή τοῦ πυρηνικοῦ νοικοκυριοῦ εΐναι έπίσης καί προπαντός τό άποτέλεσμα τής γενίκευσης τής μισθωτΐς έργασίας.

Χάρη σ'ένα τακτικό εΐσόδημα ό νέος Έλληνας δέν έχει πιά άνάγκη άπό τή βοήθεια τών γονέων του για νά δημιουργήσει καί συντηρήσει ένα νοικοκυριό. Γι'αυτό όλο καί περισσότεροι Έλληνες οΐκογενειάρχες εΐναι νέοι μισθωτοΐ έργαζόμενοι.

Έξ άλλου άφοῦ ό μελλονύμφος μπορεΐ νά νοικιάσει ένα διαμέρισμα δέν τοῦ εΐναι άπαραΐτητη ή προΐκα-κατοικία τών πεθερῶν του.

Ή χειραφέτηση τοῦ συζυγικοῦ νοικοκυριοῦ εΐναι φυσικά πιό προχωρημένα στίς άστικές περιοχές έπειδή σ'αυτές ή μισθωτή έργασία εΐναι πιό γενικευμένη καί ή έννοικίαση σπιτιοῦ ευκολότερη.

Ή ΐδια εξέλιξη διαγράφεται για τήν άλγερινή οΐκογένεια άν καί καθυστερεΐται άπό τήν άνεργία τών νέων καί τή στεγαστική κρίση.

Υποκείμενες στις ίδιες δυνάμεις μεταμόρφωσης, ή ελληνική και ή αλγερινή οικογένεια, αν και δεν αντιδρούν ταυτόσημα, γνώρισαν ωστόσο ανάλογα προβλήματα ένταξης και φαινόμενα περιθωριοποίησης απέναντι στην καπιταλιστική κοινωνία.

Έχοντας ξεκινήσει από διαφορετικές τυπικές δομές τη στιγμή της επίσημης τους εισόδου στην καπιταλιστική εποχή το 1830, και ή μία και ή άλλη γνωρίζουν, σαν αποτέλεσμα της εξέλιξής τους, είτε τη στερέωση, είτε την προβληματική ανάδυση του πυρηνικού νοικοκυριού μέ, και στίς δύο περιπτώσεις, σαν επακόλουθο, μιάν αναμφισβήτητη βελτίωση της κατάστασης της γυναίκας.

Μπορεί να νομισθεῖ, ότι πρόκειται ἐδῶ για μιάν εἰμαρμένη δεμένη μέ την ανάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ οἰκογένεια, ὅποια καί νά εἶναι ἡ προγενέστερή της δομή, πρέπει αναγκαστικά νά "πυρηνικοποιηθεῖ", για νά προσαρμοστεῖ στό καινούργιο της ἀστικό καί βιομηχανικό περιβάλλον. Εἶναι ἡ θέση πού ὑποστηρίζεται ἀπό τό πλεῖστο τῶν κοινωνιολόγων σήμερα.

Ὡστόσο, ὅπως πολύ σωστά τό παρατηρεῖ ὁ W.J.Goode¹, παραλείπονται ὡς πρὸς τό θέμα αὐτό, ὀρισμένα βασικά ἐρωτήματα, ἀπό τά ὅποια θά ἀναφέρουμε δύο:

1ο) Τό ταίριασμα αὐτοῦ τοῦ ιδεώδους τύπου συζυγικῆς οἰκογένειας μέ τήν βιομηχανική κοινωνία, εἶναι ἄραγε, ἔστω καί θεωρητικά, τέλειο, ἀπόλυτο;

2ο) Ὑπάρχει ἄραγε μιὰ ἐμπειρική ἄρμονία μεταξύ τῆς βιομηχανοποίησης καί ἑνός ὁποιοῦδήποτε σημερινοῦ οἰκογενειακοῦ συστήματος;

Τό νά ἀπαντήσουμε καταφατικά ἢ ἀρνητικά σ'αὐτές τίς δύο ἐρωτήσεις δέν θά ἦταν σάν νά ὑποθέταμε ὀλοκληρωμένη τήν εξέλιξη τῆς καπιταλιστικῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας;

Ἄλλά κάτι τέτοιο δέν ἔγινε πουθενά. Οὔτε φυσικά στήν Ἑλλάδα, οὔτε λιγότερο ἀκόμα στήν Ἀλγερία.

1. William J.Goode: "World Revolution and family patterns" The free Press. New York, and Collier Mac Millan Limited London 1965 pp.10,11

Ἐξ ἄλλου, τὸ νὰ θέσουμε τὸ πρόβλημα μ'αὐτοὺς τοὺς ὄρους, δὲν θὰ ἦταν σὰν νὰ εἶχαμε μιὰ στατική ἀντίληψη τοῦ φαινομένου τῆς προσαρμογῆς τῶν οἰκογενειακῶν δομῶν στίς περιβάλλουσες σὲ σύνολό τους κοινωνικές δομές; Μιὰ στατική ἀντίληψη, στήν ὁποία ὅλο τὸ πρόβλημα θὰ ἦταν νὰ ἐξετάσουμε, κατὰ πόσο τέλεια συναρμόζονται οἱ μορφές τῆς οἰκογένειας μ'ἐκεῖνες τοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας;

Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη εἶναι παράλογη διότι ὑπονοεῖ, ὅτι ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ κοινωνία γνωρίζουν ἢ κάθε μία, μιὰ χωριστὴ ἀνάπτυξη καὶ ὅτι ἡ συνάντησή τους εἶναι μόνο περιστασιακὴ.

Οἱ σχέσεις μεταξύ οἰκογένειας καὶ κοινωνίας, δὲν εἶναι στατικές σχέσεις μορφῶν ποὺ συναρθρώνονται, ἀλλὰ μιὰ δυναμικὴ καὶ διαρκὴς ἀνταλλαγὴ κοινωνικά ἀναγκαίων λειτουργιῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ABOUT EDMOND

"La Grèce contemporaine". Librairie. L.Hachette et Cie. Paris 1860

ALBAUGH L.G.

"Crete : a case study of under developed area". Princeton University Press. 1953.

ΑΛΕΞΑΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Π.

"Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη". ΜΝΗΜΩΝ τόμος 5. 'Αθήνα 1975.

"Τά γένη καί ή οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης". Διδακτορική Διατριβή. 'Αθήνα 1980.

ALIVISATOS B.

"La réforme agraire en Grèce". Paris 1932.

ALLEN S. PETER

"Aspida: a depopulated maniat community". in Regional Variation in Modern Greece and Cyprus". ed. by Muriel Dimen and Ernestine Friedl. New York 1976 p.p. 181-191.

ANDROMEDAS JOHN

"Greek kinship terms in everyday use". American Anthropologist vol. 59. 1957

ANTONIADES - BIBIKOU - HELENE

"Villages désertés en Grèce, un bilan provisoire" Paris S.E.V.P.E.N. éd. de la VI Section de L'E.P.H.É. 1965

ASHENBRENNER STANLEY

"Folk model. V.S. actual practice: the distribution of spiritual kin in a Greek village" in Anthropological Quarterly. Vol.48 no2 April 1976.

"Karpofora: Reluctant farmers on a fertile land". In Regional Variation in Modern Greece and Cyprus. ed.by Muriel Dimen and Ernestine Friedl. New York 1976 p.p.212 - 217.

ΑΘΗΝΑΪΚΟΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ: Τεχνική Έκθεσις V.

"Διερεύνησις μεταβλητῶν ὑπεισερχομένων εἰς τὴν ψυχοδυναμικὴν τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας". Ὑπὸ Γεωργίου Βασιλείου. Ψυχιάτρου Ἀθῆναι 1966.

ATHENIAN INSTITUTE OF ANTHROPOS, Vassiliou George.

"Aspects of parent-adolescent transaction in the greek family".

BALSWICK JACK

"The Greek Cypriot family in a changing society". Dept. of Social Welfare Services. Ministry of Labour and Social Insurance. Cyprus 1973.

BARTHOLDY J.L.S

"Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804". Paris 1807.

BEAUBIER J.

"High life span on the island of Paros Greece". University Microfilms International Ann Arbor Michigan U.S.A. 1974 pp. 63-75.

BIALOR PERRY A.

"Mavrikon and its region". in Regional variation in Modern Greece and Cyprus. ed.by Muriel Dimen and Ernestine Friedl. New York 1976 p.p. 232-235.

"Intervillages tensions leading to conflict and the resolution and avoidance of conflict in a greek farming community". in Mediterranean Sociological Conference. National Social Research Centre Athens 1963.

BOULAY (DU) JULIET.

"Lies, mockery and family integrity". in Mediterranean family Structures ed.by J.G. Peristiany. Cambridge University Press. 1976 p.p. 389-406.

"Portrait of a Greek Mountain Village". Clarendon Press Oxford 1974 p.p. 15-99, 121-200.

CAFTANZOGLU ROXANE

"Kalymnos: contribution à la connaissance d'une société". Mémoire de Maîtrise en Ethnologie (Géographie humaine). Paris V. 1978.

CAMPBELL J.K.

"The kindred in a Greek mountain Community". in Mediterranean Countrymen. ed.by Julian Pitt-Rivers. Mouton and Co. Paris. La Haye 1963 p.p. 73-96.

"Honour, family and patronage" Oxford, Clarendon:Press 1964.

"Modern Greece" London Ernest Benn,1969.

"The honour of the Greeks" in Time Litterary Supplement Nov.14 1975 p.p. 1355.

CAPETANAKIS SOPHIE

"Parenté et organisation sociale à Elymbos de Karpathos". Thèse doctorat 3ème Cycle. Paris 1979 E.H.E.S.S.

CLARKE

"Travels in various countries of Europe, Asia and Africa"
London 1816.

DAVIS J.

"People of the mediterranean, an Essay in comparative social anthropology" London Routledge 1977.

DAWSON DAMER G.L.

"Diary of a tour in Greece, Turkey, Egypt and the Holy Land"
Henry Colburn London 1842 Tome I.

ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β.

"Σύστημα Ἀστικού Δικαίου, Οἰκογενειακόν Δίκαιον".
Τευ. Α' Γ.Η.ΚΑΛΛΕΡΓΗ Ἀθήναι 1935.

DIMEN MURIEL AND FRIEDL ERNESTINE

"Regional variations in Modern Greece and Cyprus. Toward a perspective of the ethnography of Greece". New York Academy of Sciences 1976.

DUMEZIL G.

"Marriages indo-européens". Payot. Paris 1979.

EVELPIDI C.

"Les Etats Balkaniques". Rousseau & Cie Paris 1930

EVELPIDIS C.

"L'exode rural en Grèce". in Mediterranean Sociological Conference
July 1963. National Social Research Centre Athens 1963.

FANSHAVE TOZER HENRY

"The islands of the Aegean". Clarendon Press. Oxford 1890.

FORSTER EDWARD

"A shorter history of Modern Greece. 1821-1956".
London Methnen & Co. 1960.

FRIEDL ERNESTINE.

"Dowry and inheritance in Modern Greece". Transactions of the New
York Academy of Sciences. Serie II Vol.22, 49-54. 1959 b.

"Some aspects of dowry and inheritance in Beotia". in Mediterra -
nean Countrymen. ed. by Julian Pitt-Rivers. Mouton and Co. Paris
La Haye 1963 p.p. 113-135.

"Kinship, class and selective migration". in Mediterranean Family
Structures 1976. E.by J.G.Peristiany. Cambridge University Press

"Vassilika: a village in modern Greece". New York Holt Rinehart
1962 .

"The role of Kinship in the transmission of national culture to
rural villages in Mainland Greece". The American Anthropologist.
61. No 1. February 1959.

GAVRIALIDES NICOLAS

"The cultural ecology of olive growing". in Regional variation in
Modern Greece and Cyprus. Ed.by Muriel Dimen and Ernestine Friedl
New York 1976 p.p. 267-272.

GEARING FRED

"Preliminary notes on ritual in a village Greece". in Mediterra-
nean Sociological Conference. National Social Research Centre
Athens 1961.

GUTENSWAGER GERALD AND MARY

"Έρευνα χρήσης χρόνου". Έπιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών άρ.33-34
Μάιος-Δεκέμβριος 1978 σελ.35-40 Ε.Κ.Κ.Ε. Άθήνα

HERZFELD MICHAEL

"Social tension and inheritance by lot in three greek villages".
Anthropological Quarterly. Vol.53 No2 April 1980.

HOFFMAN SUSANNAH M.

"The ethnography of the islands: Thera". in Regional variation in
Modern Greece and Cyprus. ed.by Muriel Dimen and Ernestine Eriedl
New York 1976 p.p. 330-340.

HOLLAND HENRY

"Travels in the Ionians Isles, Albania, Thessaly, Macedonia & c,
during the years 1812 - 1813". Longman Hurst, Rees Orme and Brown
London 1815.

KAVADIAS GEORGE

"Pasteurs nomades méditerranéens, les Sarakatsanes de Grèce".
Paris Gauthier 1965.

KAYSER BERNARD

"Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος". Έθνικό Κέντρο Κοινωνικών Έρευ-
νών Αθήναι 1968.

"Les migrations intérieures en Grèce". in Mediterranean Sociologi-
cal Conference. National Social Research Centre. Athens July 1963

KENNA E. MARGARET

"The idiom of the family". in Mediterranean family Structures ed.
by J.G.Peristiany. Cambridge University Press.1979 pp.347-362.

"Houses, fields and graves, property and ritual obligations on a
Greek island". Ethnology Vol. XV. 1976 p.p. 21-34.

KOLODNY EMILE

"La population des îles de la Grèce". publié avec le concours du
C.N.R.S. Aix en Provence. E.D.I.S.U.D. 1974.

KOMNINOS D. MARIA

"Field report on preliminary research in patronage in Aetolia-Aka-
rnanian and Cavalla". Xerox Copy of mimeograph.

ΚΟΥΡΕΤΑΣ Δ. ΚΑΙ ΠΑΠΑΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ Ε.

"Ψυχοπαθολογία του διὰ συνοικεσίου γάμου ἐν Ἑλλάδι". Ἐπιστημονική

Ἐπετηρίς τῆς Σχολῆς τῶν Νομικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Θεσσαλονίκης. Τομ.14 1968. ἀρ.366 σελ.527-537.

LAMBIRI IOANNA

"Social change in a Greek Country Town. The impact of factory work on the position of women". Center of Planning and Economic Research. Athens 1965.

ΛΑΜΠΙΡΗ-ΔΗΜΑΚΗ ΙΩΑΝΝΑ

"Ἡ προϊκα στήν σύγχρονη ἑλληνική κοινωνία". Νέα Οἰκονομία Τομ Κ' (20) 1966 p.p. 883-888.

LEAKE

"Travels in Northern Greece". London 1835.

LEE DOROTHEE

"Greece in cultural patterns and technical change". ed.by Margaret Mead. New York 1952.

LEVY L. HARRY

"Inheritance and dowry in classical Athens". in Mediterranean Countrymen. ed.by Julian Pitt-Rivers. Mouton and Co. Paris - La Haye. 1963 p.p. 137-143.

"Property distribution by lot in present-day Greece". Transaction of the American Philological Association". 87 42-46 1956.

MAHAFFY J.P.

"Rambles and Studies in Greece". Macmillan and Co. London 1876.

MARTIN PERCY F.R.G.S.

"Greece of the twentieth century". T.Fisher Unwin. London 1913.

MAURER (VON) GEROG. LUDW.

"Ὁ Ἑλληνικός λαός". μετάφραση Ὀλγας Ρομπάκη. Ἐκδ. Ἐφρων Τολίδη Ἀθήνα 1976.

MEDITERRANEAN SOCIOLOGICAL CONFERENCE ATHENS 1963.

Theme: "Mediterranean rural communities & social change". Athens Social Research Centre 393 p. E.by J.B.Peristiany.

MENDRAS HENRI

"Six villages d'Épire, problèmes de développement Socio-économique",
Paris U.N.E.S.C.O. 1961, 91 pages.

ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

"Οικογενειακόν Δίκαιον" (κατά τās παραδόσεις τοῦ καθηγητοῦ). Αφοί
Σάκκουλα. Ἀθήναι 1975

MODRZEWSKI JOSEPH

"La Structure juridique du mariage grec". in Actes du IV colloque
Intle du droit grec et hellénistique. (Egine 3-7-9. 1979). Τμήμα
δεύτερο. Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τῆς Παντείου Α.Σ.Π.Ε. Ἀθήνα
1981 p.p. 37-71.

ΜΠΑΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

"Οικογενειακόν Δίκαιον", Τζάκα-Δελαγραμμάτικα. Ἀθήναι 1956.

ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

"Οικογενειακό δίκαιο καί κοινωνική ἀλλαγῆ". Ἐπιθεώρησις Κοινωνικῶν
Ἐρευνῶν. ἀρ. 25. 1975.

ΠΑΤΡΩΝΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

"Κισσάριον Λαβάρων Διδυμοτείχου 1966". Κέντρο Ἐρεῦνης Ἑλληνικῆς
Λογογραφίας Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν χ.φ. 3234

PECHOUX PIERRE-YVES

"Les paysans de la rive orientale du bas Nestos (Thrace grecque)".
Centre NL. de Rech en Sc. Sociales Athènes 1969.

PERISTIANY J.B.

"Introduction to a cyprus highland village" in Mediterranean Soci-
ological Conference. National Social Research Centre ATHENS 1963.

"Mediterranean family Structures". Cambridge. C.U.P. in associa-
tion with the Social Research Centre Cyprus 1976.

PHILIPPIDES DEMETRIOS A.

"The vernacular design of Elymbos. A rural spatial system in Gree-
ce". Doctoral Thesis. Architecture. University of Michigan 1973.

PIAULT COLETTE

"Famille et économie à Ano Ravenia (Epire) Rapport d'activité".
in Greek Review of Social Research No24 1975. Athens p.p.306-310

PITT-RIVERS JULIAN

"Mediterranean Countrymen. Essays in the Social anthropology of
the mediterranean". Mouton Paris 1963.

PITSIOU HELEN N.

"Modern Greek family, a systems approach". Iowa State University,
Ph.D. 1973.

PONTES (DE) LUCIEN DAVESIES

"Notes sur la Grèce". Michel Levy Frères. Paris 1864

POTAMIANOU ANNA AND C.S.ROTHSHILD

"Trends of discipline in the greek family". in Human Relation. Vol
24. 1971 No5 p.p. 387-395.

POUQUEVILLE F.C.H.L.

"Voyage de la Grèce". Ed. Firmin Didot. Paris 1826-27.

ΠΡΕΣΒΕΛΟΥ ΚΛΕΙΩ ΚΑΙ ΤΕΠΕΡΟΓΛΟΥ ΑΦΡΟΔΙΤΗ

"Κοινωνιολογική ανάλυση του φαινομένου της εκτρώσεως στον ελληνικό
χώρο". "Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών." Έκδοση του Ε.Κ.Κ.Ε. τεύ-
χος 28. 3ο τετράμηνο 1976.

PRESVELOU KLEO

"Status of rural women, especially agricultural workers". UNESCO.
Comission on the status of women. Janvier 1974 62 p.

ROSS. LUDWIG

"Souvenirs et Communications de Grèce". Berlin 1863

RUSSEL BERNARD H.

"Kalymnos". in Regional variation in Modern Greece and Cyprus. ed.
by Muriel Dimen and Ernestine Friedl. New York 1976 pp.295-297.

SAFILIOS-ROTHSHILD CONSTANTINA

"A comparision of Power structure and material satisfaction in ur-
ban greek and french family". in Marriage and family. Vol.19,No2
May 1967 pp. 345-352.

SAFILIOS-ROTHSCHILD CONSTANTINA

"The family in Athens". in Regional variation in Modern Greece and Cyprus. ed.by Muriel Dimen and Ernestine Friedl. New York 1976 pp. 410-418.

"Deviance and mental illness in the Greek family". Repr.from family Process. V.7 no1 March 1968 (pp.100-117).

"Good and bad" Girls in modern Greek movies:"Journal of Marriage and the family". Vol. XXX No3 August 1968.

"Honour" crimes in contemporary Greece". The british journal of Sociology Vol. No2 June 1969.

"Quelques aspects de modernisation Sociale aux U.S.A. et en Grèce" Rev. Sociologie et Sociétés Vol.I no1 Mai 1969.

SAFILIOS-ROTHSCHILD AND POTAMIANOU A.

"Trends of discipline in the Greek family". in Human Relations VOL 24 No5 1971 (pp. 387).

SAFILIOS-ROTHSCHILD C.

"Family and fertility in urban Greece". Paper to the International Union for the Scientific study of population. General Conference London 1959.

"Morality, courtship and love in Greek folklore". Repr.from Southern folklore Quarterly Vol. XXIX no4 1965.

"Sociological factors affecting fertility in urban Greece: a preliminary report". Journal of marriage and family Vol.XXXI no3. August 1969.

"Attitudes of Greek Spouses toward marital infidelity". 20 p. mimeo (Chapter from Gerhard Neubeck Ed. Extramarital relations. N.J. Prentice Hall. 1969.

"Family Sociology or wives' family Sociology? A cross cultural examination of decision making". Repr. Journal of marriage and family Vol. XXXI No2 May 1969.

ΣΑΦΙΛΙΟΥ-ROTHSCHILD ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΣ

"Η διάρθρωσις τῆς οἰκογενειακῆς ἐξουσίας καί αἱ ἐκ τοῦ γάμου ἱκανοποιήσεις". Ἐπιθεώρησις Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν τεύ. 13 Ἰουλίου-Σεπτεμβρίου 1972. σελ. 90-100.

SALOUTOS THEODORE

"They remember America: The story of the repatriated Greek-Americans". Berkeley, California. 1956.

SANDERS IRWIN T.

"Rainbow in the rock, the people of rural Greece". Cambridge, Mass Harward Univ.Press. 1962.

ΣΑΠΝΑ ΜΙΑΤ.

"Ἀρχεῖον τῶν οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν ἐπιστημῶν" τόμος 3 τεύχος Β'Γ' Ἀπρίλιος-Σεπτέβριος 1923.

SERELEA GARIPHALEA

"Reconstitution des caractéristiques démographiques de la population féminine en Grèce pendant la seconde moitié du 19eme siècle" Thèse Université Catholique de Louvain 1977.

ΣΕΡΕΛΕΑ ΓΑΡΥΦΑΛΛΙΑ

"Οἱ τάσεις τῆς γονιμότητος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ κατά τήν περίοδο 1956-1976". Ἐπιθεώρησις Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν τεύ.36-37 Μάιος-Δεκέμβ. 1979. σελ. 248-261.

SERELEA GARIPHALEA

"Regards sur la nuptialité et la fécondité en Grèce pendant la seconde moitié du XIXeme Siècle."Ἐπιθεώρησις κοιν.ἐρευνῶν No32 1978

SCHMITT PAULINE

"Athéna Apatouria et la ceinture". Annales no6 Nov-Dec. 1977.

SCOTT MARGARET A.

"Economic transition and the family in Mykonos". Ἐπιθεώρησις κοινωνικῶν ἐρευνῶν" τεύχος 17 Ἰουλ-Σεπτ. 1973.

SHEELAGH KANELLI

"Earth and Water: a marriage into Greece (autobiography)". London, Hoddes & Stoughton 1965 192 p.

SIVIGNON MICHEL

"Les pasteurs du Pinde Septentrional". Centre de Rech en Sc.Sociales d'Athènes Centre d'études et de recherche sur la géographie de l'Europe. Lyon.

SLADE ADOLPHUS

"La Turquie, la Grèce et Malte". H.Fournier Paris 1838.

SMITH AGNES

"Glimpses of greek life and scenery". Hurstand and Blackett. London 1884.

SPINELLIS GALLIOPI D. VASSILIOU BASSO, VASSILIOU GEORGE

"Milieu development and male female roles in Contemporary Greece". The Athenian Institute of Anthropolos. Com No6.

STAVRIANOS L.S.

"The Balkans since 1453". Rinehart New york 1958.

STAVROPOULOS ALEXANDRE

"Bilan analytique et clinique du centre expérimental de consultations pré-maritales et conjugales de la Société Hellénique d'Eugénisme d'Athènes". Université Catholique de Louvain 1970.

"L'image idéale de l'homme chez la jeune Grecque à l'âge où approche le mariage". Université Catholique de Louvain. Institut des Sciences familiales et Sexologiques 1967

SYMEONIDOU-ALATOPOULOU HARIS

"Female Labour Force participation in Greece". 'Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών. Τεύχος 38 'Ιανουαρίου-'Απριλίου 1980 σελ.104-120.

"Η εξέλιξη του θεσμού της προίκας στην Ελλάδα 1956-1974". 'Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών. Τεύ.36-37 Μάιος-Δεκέμβ.1979 σελ.323-340

"An account of factors affecting fertility in Greece 1930-1975". 'Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών τεύ.35 'Ιανουαρ.-'Απριλίου 1979 σελ. 90-110.

SVORONOS NICOLAS C.

"Histoire de la Grèce Moderne". Paris P.U.F. 1964.

TAVLARIDOU A.

"Community and family attitudes toward the handicapped". First Mediterranean Congress for Rehabilitation 1959. Athens Center for Mental Health and Research 1959.

THIERSCH FREDERIC

"De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration". Leipzig F.A. Brockhaus 1833. Έλληνική μετάφραση Α.Σπήλου
"Η Ελλάδα του Καποδίστρια". Έκδ. Άφων Τολίδη Άθήναι 1972.

ΤΟΥΣΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ

"Οικογενειακόν Δίκαιον" Τζάκα-Δελαγραμμάτικα. Άθήναι 1950.

ΤΣΟΠΟΤΟΥ Δ.Κ.

"Γῆ καί γεωργοί τῆς Θεσσαλίας κατά τήν Τουρκοκρατίαν". Έκδοση
Έπικαιρότητα Άθήναι 1974.

ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ C.

"Dépendance et reproduction, le rôle des appareils scolaires en Grèce". Thèse Paris I Panthéon Sorbonne 1975.

TUCKERMAN CHARLES K.

"The Greeks of today". G.P.Putnam's Sons. New York 1878.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Γενική Διεύθυνσις Δημοσίας Διοικήσεως. Γραφεῖον Κωδικοποιήσεως
προστασίας οίκογένειας "Συλλογή νομοθεσίας". Άθήναι 1976
626 σελ. πολυγρ.

VALAORAS VASSILIOS G.

"Control of family size in Greece". in Population Studies. Vol.
XVIII no3 March 1965.

"A construction of the demographic history of Modern Greece".
Milbank Memorial Fund Quarterly. April. 1960 Vol.XXXVIII No2.

VASSILIOU GEORGE

"Aspects of parent adolescent-transaction in the greek family".
Athens. Athenian Institute of Anthropos.

VASSILIOU GEORGE AND VASSO

"The implicative meaning of the greek concept of "Philotimo" Journal of Cross Cultural Psychology Vol. No3 Sept. 1973 p.337.

VERMELEN CORNELIS JACOB JOHANNES

"Families in urban Greece". a thesis presented to the faculty of the graduate school of Cornell University for the degree of doctor of philosophy 1970 220 p.mim.

WALCOTT P.

"Greek peasants, ancient and modern. A comparison of Social and moral values". Manchester University Press. 1970.

ΧΑΝΙΩΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

"Κοινωνικά και υγειονομικά προβλήματα της Θεσσαλίας". Αρχεΐα Υγιεινής. Ιανουάριος-Ιούνιος 1973. Τόμος 23ος τεύχη 1 και 2.

ZIANIKAS CHARALAMBOS

"Evolution démographique de la Grèce contemporaine". Université de Dijon.

II. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΛΓΕΡΙΝΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.

A.A.R.D.E.S.

"Enquête socio-démographique 1968". Alger 1972 Vol. 7.

"Etude sur le secteur privé agricole". Alger 1973.

AGERON CHARLES-ROBERT

"Les Algériens musulmans et la France". 1968 Paris P.U.F.

"Histoire de l'Algérie Contemporaine". P.U.F. Paris 1977.

AIT AMARA H.

"Impact de la production des salaires et des revenus sur l'emploi agricole". Revue Algérienne Vol. XV NoI Mars 1978.

BARBE R.

"Les Classes Sociales en Algérie". Economie et Politique. No6I et 62. Sept.- Oct. 1959.

BELLEFONDS (DE) Y.LINANT

"Traité de droit musulman comparé". Mouton and Co. Paris-La Haye 1965 Vol. II.

"A propos d'un livre récent du recteur d'Al Azhar". Revue Orient No 9.

BENACHENHOU ABDELLATIF

"Formation du sous-développement en Algérie". Imprimerie Commerciale. Alger 1978.

BEN NAOUM A.

"Les lois foncières et leurs effets en Algérie". Revue Algérienne Vol. X No I. Mars 1973.

BERNARD AUGUSTIN ET LACROIX N.

"L'évolution du nomadisme en Algérie". Jourdain Alger, Challamel. Paris 1906.

BERQUE JACQUES

"Qu'est ce qu'une tribu Nord Africaine". in l'éventail de l'histoire vivante. Hommage à L.Febvre. Paris Colin 1953. I. 261-271.

BERQUE JACQUES

"Structures sociales du Haut Atlas". P.U.F. Paris 1955.

"Le Maghreb entre deux guerres". Le Seuil Paris 1970.

BIRABEN JEAN-NOEL

"Essai d'estimation des naissances de la population algérienne depuis 1891". Population No 4. Juillet-Aout. 1969 INED-PUF.Paris

BIROT P, DRESCH J.

"La Méditerranée et le Moyen Orient". Tome I . La Méditerranée Occidentale P.U.F. Paris 1956.

BISSON J.

"Nomadisation chez les Reguibat-Legouacem". in Recherche sur la zone aride. UNESCO. Oldembourg. GMB. Munich. 1963.

BORRMANS MAURICE

"La famille et le droit positif maghrébin". Revue Algérienne Vol. XI No 3 Sept. 1974.

BOUISRI.A, DE LAMAZE F.P.

"Population No Spécial Maghreb". Mars 1971. INED-PUF Paris.

BOURDIEU PIERRE

"The attitude of the algerian peasant toward time". in Mediterranean Countrymen. Ed. by Julian Pitt Rivers Mouton and Co. Paris-La Haye. 1963 pp. 55-72.

"Sociologie de l'Algérie". P.U.F. 1974.

"Esquisse d'une théorie de la pratique précédée de trois études d'ethnologie kabyle". Geneva-Paris 1972.

"The sentiment of honour in Kabyle society". in Honour and shame: the values of Mediterranean Society. Ed. by J.G. Peristiany. The University of Chicago. Press. 1966.

"The kabyle house or the world reversed". in Algeria 1960. Essays by P.Bourdieu. Cambridge University Press. 1979.

BOURDIEU PIERRE, SAYAD A.

"Le déracinement. La crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie". Ed. de Minuit. Paris 1964.

BOURDIEU P, DARBEL A, RIVET J-P, SEIBEL C.

"Travail et travailleurs en Algérie". Mouton and Co. Paris-La Haye
1963.

BOUSQUET G.H.

"Les Berbères". P.U.F. Collection."Que sais-je?" Paris 1957.

BOUZIDI A.

"Productivité du travail dans l'agriculture". Revue Algérienne Vol.
XIV. No 4. Dec. 1977.

BULLIET RICHARD W.

"Botr et Beranes. Hypothèses sur l'Histoire des Berbères".
in Annales. No I. Janvier-Février 1981 p.p. 104-116.

CAUNEILLE (CDT) A.

"Les Chaamba (leur nomadisme) Evolution de la tribu durant l'admi-
nistration française". C.R.A.M. - C.N.R.S. 1968.

CHARNEY J.P.

"La vie musulmane en Algérie d'après la jurisprudence de la pre-
mière moitié du XXe siècle". P.U.F. Bibliothèque de Sociologie
Contemporaine. Paris 1965.

CORNATON M.

"Les Centres de Regroupement en Algérie. Sociologie des regroupe-
ments de population rurale". Thèse de doctorat de 3ème Cycle.
Faculté des lettres et Sciences Humaines. Lyon 1966. Ronéotypée.

DEPRES JEAN

"Mariage mixte, islam et nation". Revue Algérienne. Vol. XII no1
Mars 1975.

DESVAGES H.

"L'enseignement des Musulmans en Algérie sous le rectorat de Jean-
maire: le rôle de l'école. (1888-1914)." Le Mouvement Social Janv-
Mars 1970.

EL FASSI ALLAL

"Pour la protection de la famille musulmane. Le hauts fonctionnai-
res et le mariage mixte". Revue Algérienne Mars 1975 Vol.XII NoI.

FANON FRANTZ

"Sociologie d'une Révolution". F.Maspéro. Paris 2e ed. 1975.

FAVRET JEANNE

"Le traditionalisme par excès de modernité". Archives Européennes de Sociologie No 8 1967.

GALISSOT R.

"Les Classes Sociales en Algérie". L'Homme et la Société. No 14. Oct.-Nov.-Dec. 1969.

"L'Algérie précoloniale". Cahiers du C.E.R.M (60) 1968.

"Sur le féodalisme". Ouvrage du C.E.R.M. Ed. Sociales 1974.

GELLNER E.

"Saints of the Islam. The role and organization of berber zawya". Duckworth. London.

GELLNER E. AND MICAUD C.

"Arabs and Berbers, from Tribe to Nation in North Africa". Duckworth London 1972.

GSELL

"Hérodote". Alger 1916.

HAKIKI N.

"Participation et développement coopératif dans l'agriculture algérienne". Revue Algérienne Vol. XVI no3 Sépt. 1979.

HAMMOUDI ABDALLAH

"Sainteté, pouvoir et société: Tamgrout au XVIIème et XVIIIème siècle". Annales No 3-4. Mai-Aout. 1980 pp. 642-662.

HANOTEAUX ET LETOURNEUX

"La Kabylie et les contumes Kabyles". Challamel Paris 1872-1873.

HERODOTUS

"The History of Herodotus". Translated by George Rawlinson. Tudor Publishing Company. New York 1956 pp. 256-263. Ἡροδότου Ἱστοριῶν Δ. IV 168-192.

IONESCU G. GELLNER E.

"Populism". London. Weidenfeld and Nicolsen 1969.

ISNARD HILDEBERG

"Le Maghreb" . P.U.F. Paris 1966.

JAULIN R, BONAL C, BERNARD P.

"Les problèmes de l'autogestion dans les grandes fermes algériennes en 1963". Autogestion No 2. Avril. 1967.

JULIEN CHARLES-ANDRE

"Histoire de l'Afrique du Nord". Payot 1931.

"L'Afrique du Nord en marche. Nationalismes Musulmans et Souveraineté française". Julliard 3e ed. Paris 1972.

KOVALEVSKI M.

"Le système foncier communautaire, causes déroulement et conséquence de sa décomposition". Moscou 1872.

LACOSTE Y, NOUSHI A, PRENANT A.

"L'Algérie, passé et présent". Ed. Sociales Paris 1960.

LAKS MONIQUE

"Autogestion ouvrière et pouvoir politique en Algérie"
E.D.I. Paris 1970.

LARNAUDE MARCEL

"Le groupement de la population berbère dans la kabylie du Djurdjura". Cinquenaire de la faculté d'Alger. Société Historique Algérienne. 1932 pp.269-293.

"Les habitations et leur groupement en relation avec le genre de vie des indigènes du Tell algérien". Bulletin de l'Association de Géographie Française 1944.

LAUNEY M.

"Paysans algériens". Le Seuil Paris 1963.

LAWLESS RICHARD I.

"L'évolution de l'habitat et des paysages agraires du Maghreb". Annales de Géographie No 446. Juillet-Aout. 1972.

LAZAREV G.

"Autogestion agricole en Algérie. Institutions et développements agricoles au Maghreb". P.U.F. Tiers Monde. Etudes Paris 1965

LHOTE HENRI

"Les Touaregs du Hoggar". 1944.

MAISON DOMINIQUE

"La population de l'Algérie". Population No 6. Nov-Dec. 1973 INED
P.U.F. Paris.

MARX KARL

"Le système foncier en Algérie au moment de la conquête française!"
in "Sur les Sociétés précapitalistes". C.E.R.M. Ed. Sociales.
Paris 1973. pp. 382-400.

MASQUERAY E.

"La formation des cités chez les populations sédentaires de l'Algérie
(Kabyles du Djurdjura, Chaouias de l'Aurès, Beni Mezab)"-
Leroux. Paris 1886.

MAUNIER R.

"La construction collective des maisons en Kabylie". 1926

MERCIER ERNEST

"L'Algérie en 1880". Challamel Paris 1880.

"La condition de la femme musulmane dans l'Afrique septentrionale"
Jourdan. Alger. 1895.

MERCIER MARCEL

"La Civilisation urbaine au M'Zab". Pfister. Alger 1922.

MICHEL ANDRE

"Sur l'usage des méthodes contraceptives dans la population algé-
rienne à Paris". Population No I. Janv-Fev. INED-PUF. Paris.

MILLIOT L.

"Les institutions kabyles". Geuthner Paris 1932.

"La femme musulmane du Maghreb". Rousset. Paris 1905.

"Introduction à l'étude du Droit Musulman". Paris 1953.

MINCES JULIETTE

"Autogestion et luttes de Classes en Algérie". Les Temps Modernes
No 229. Juin 1965.

MINER H.M. AND DE VOS G.

"Oasis and Casbah: Algerian culture and personality in change".
Ann Arbor University of Michigan. Anthropological Papers no 15
1960.

MINISTERE DES AFFAIRES RELIGIEUSES

"La femme et la loi islamique". Revue. EL Quods No 3,4,5,6,7. 1977

MINISTERE DE L'AGRICULTURE ET DE LA REFORME AGRAIRE

"La steppe algérienne". Revue No 14. 1971-72.

MONTAGNE R.

"Les Berbères et le Makhzen". Paris 1930.

"The Berbers. Their social and political organization". Introd and
trad. by David Seddon. Frank Cass. London 1973.

MOORE C.H., BROWN L.C.

"State and Society in independant North Africa". The Middle East
Institute. Washington. 1966.

MRABET FADELA

"La femme algérienne". Maspéro . Paris 1965.

"Les Algériennes". Maspéro Paris 1967

MURDOCK GEORGE PETER

"Africa, its peoples and their culture history". Mc Graw-Hill Book
Company Inc. New York 1959.

NEGADI G, VALLIN J.

"La fecondité des Algériennes. Niveau et tendances". Population
No 3. Mai-Juin 1974. I.N.E.D.-P.U.F. Paris.

NIEL O.

"Géographie de l'Algérie". L.Legendre-R.Cauvy. Bone 1876.

NOUSHI A.

"Enquête sur le niveau de vie des populations rurales constanti-
noises de la conquête jusqu'en 1919". P.U.F. Paris 1961.

OUFRIHA - BOUZINA F.Z.

"La place de la femme dans l'activité économique en Algérie". Re-
vue Algérienne No 1. Vol. XVIII. Mars 1978 pp. 97-116.

PASCON PAUL

"Le commerce de la maison d'Illich". Annales No 3 et 4 Mai-Aout. 1980. Armand Colin. pp. 701-729.

PERETTI JEAN MARIE

"La crise mondiale et le monde rural traditionnel". Revue Algérienne Vol. XI No 4. Déc. 1974.

PERRON.

"Précis de jurisprudence musulmane et principes de législation civile et religieuse selon le rite malékite par Khalil ibn Ishaq". Trad de l'arabe. Alger 1848-1854 4 vol.

POUYANNE

"Etude sur l'indivision arabe". in Bulletin de la Réunion d'Etudes Algériennes. No Mars-Juillet 1913.

POUYANNE

"La propriété foncière en Algérie". Alger 1900.

RAULIN ANNE

"Les femmes devant l'émigration masculine l'exemple Kabyle". in Espaces et Sociétés No 10-II. Oct. 1973 Fev. 1974 pp. 127-138.

RENAN

"La société berbère". in Revue des Deux Mondes 1er Sept. 1873

RODINSON MAXIME

"Islam et Capitalisme". Le Seuil Paris 1966.

ROUSSIER

"Le mariage du mineur de statut musulman". Revue Algérienne No 3. 1959.

SAADIA ET LAKHDAR

"L'aliénation et la résistance de la famille algérienne". La Cité Lausanne 1961.

SABATIER C.

"Essai sur la femme kabyle". Revue d'Anthropologie 1882.

"Essai sur l'origine, les évolutions successives et l'état social actuel des sédentaires". Revue d'Anthropologie 1882.

SABATIER C.

"Essai sur l'ethnologie de l'Afrique du Nord". Revue d'Anthropologie 1882.

SALAH BEY MED

"La filiation naturelle dans le projet de code de la famille algérien". Revue Algérienne. Vol. XI No3 Sept. 1974.

SARI DJILALI

"Les villes précoloniales de l'Algérie occidentale, Nedroma, Mazouna, Kalāa". S.N.E.D. Alger. 1970.

SERVIER JEAN

"Les portes de l'année, l'Algérie dans la tradition méditerranéenne". R. Laffont. Paris 1962.

SECRETARIAT SOCIAL D'ALGER

"Dossier sur le problème de la femme algérienne". S.N.E.D. Alger 1963-64.

"Les nouvelles familles". S.N.E.D. Alger 1966-67.

"Le monde des femmes". S.N.E.D. Alger 1967.

"Dossier sur les adolescents de 14 à 18 ans". S.N.E.D. Alger 1966-67.

"Le Monde des jeunes Algérois". S.N.E.D. Alger 1967.

"Le Monde des femmes et son entrée dans la Cité". Info. Rapide. S.N.E.D. Alger. 1967.

"De l'Explosion à la Révolution? Etudes socio-démographiques de l'Algérie". S.N.E.D. Alger . 1968.

"L'action familiale". S.N.E.D. Alger. 1963-64.

STAMBOULI J.

"Structure urbaine en Grande Kabylie". ALGERIA No 50. 1957.

STAMBOULI FREDJ

"Sous-emploi et espace urbain: Les bidonvilles du Maghreb". Espaces et Sociétés No 6-7. Juillet-Octobre 1972 pp.165-177.

SURDON G.

"Institutions et coutumes des Berbères du Maghreb. Leçon de droit coutumier Berbère". Tanger-Fes. 1936.

TILLION GERMAINE

"Le Harem et les cousins". Ed. du Seuil Paris 1966.

"Les deux versants de la parenté berbère". in "Actes du Ier Congrès d'Etudes des Cultures méditerranéennes d'influence arabo-berbère". Malte 3-6 Avril 1972. SNED. Alger 1973

TRABUT ET MATHIEU

"Les hauts plateaux oranais". Alger 1891.

TURIN Y.

"Affrontements culturels dans l'Algérie coloniale". C.N.R.S. et F.Maspéro Paris 1971.

VALLIN JACQUES

"La fécondité de l'Algérie". Population No 4-5. Juillet-Octobre 1973. INED-P.U.F.

VIGNON LOUIS

"Un programme de politique coloniale. Les questions indigènes". Pion-Nourrit et Cie. Paris 1919. '

VON ALLMEN JORAY M.F.

"Résultats de l'enquête socio-démographique algérienne de 1970". Population No Spécial Maghreb Mars 1971. P.U.F.-INED. Paris.

WEISS F.

"Doctrine et action syndicale en Algérie". Ed. CUJAS. Paris 1970.

WESTERMARCK E.

"The history of Human Marriage". The Allerton Book Company. New York. 1922.

WILKINS ANTHONY.

"Among the Berbers of Algeria". New York 1975.

ZEHRAOUI A.

"Les travailleurs algériens en France. Etude sociologique de quelques aspects de la vie familiale". Maspéro: Paris 1971.

ZERDOUMI NAFISSA

"Enfants d'hier. L'éducation de l'enfant en milieu traditionnel algérien". F. Maspéro. Paris 1970.

III. ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΕΡΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.

ANCEL MARC.

"Le divorce à l'étranger". La Documentation Française. Collection Ministère de la Justice. Centre français du Droit Comparé. Paris 1975.

ARIES PHILIPPE

"La prévention des naissances dans la famille. Ses origines dans les temps modernes". Cahier de l'I.N.E.D. No 35. Paris 1969.

BEJIN ANDRE

• "Crépuscule des psychanalystes, matin des sexologues". Communications. No 35. 1982. E.H.E.S.-Le Seuil pp. 159-177.

"Le Pouvoir des sexologues et la démocratie sexuelle". communications. No 35. 1982. pp. 178-192.

BRITISH ASSOCIATION

"Notes and Queries on Anthropology 1874".

BURGESS E.W., WALLIN P.

"Engagement and Marriage". Bippincott. Philadelphia 1953.

BURGUIERE ANDRE

"Le mariage tardif et l'esprit d'entreprise". Annales No 4-5 Juillet-Octobre 1972.

C.N.R.S.

"Compte rendu des colloques du CNRS sur la famille". Editions du C.N.R.S. Paris Avril 1955.

COMMISSARIAT GENERAL DU PLAN. GROUPE "PROSPECTIVE DE LA FAMILLE"

"La famille". L. Hachette. Paris 1975.

CRAWLEY E.

"The mystic rose". Meridian Books New York. 1960.

DUMAZEDIER JOFFRE

"Vers une civilisation du loisir? ". Ed. du Seuil Paris 1962.

DURKHEIM EMILE

"La famille conjugale". Revue Philosophique Janvier-Juin 1921.

ENCYCLOPEDIA OF SOCIAL SCIENCES

The macmillan Company and the Free Press 1968.

ENGELS FREDERIC

"L'origine de la famille de la propriété privée et de l'état"
Alfred Costes Paris 1948.

EVANS-PRITCHARD E.E.

"Kinship and marriage among the Nuer". Oxford Clarendon Press 1951

FREUD SIGMUND

"Malaise dans la Civilisation". P.U.F. Paris 1971.

GAUDEMET JEAN

"Les communautés familiales". Ed. Marcel Rivière et Cie Paris 1963.

GERNET LOUIS

"Mariage de Tyrans". in L'Eventail de l'Histoire vivante. Hommage
à Lucien Febvre. Colin 1954.

GIRARD ALAIN

"Aspects statistiques du problème familial". in Sociologie compa-
rée de la famille contemporaine. Colloques Internationaux du
C.N.R.S. Paris 1955.

GOODE WILLIAM J.

"World Revolution and family patterns". The Free Press. New York
Collier Mac Millan. London. 1965

GREENFIELD SIDNEY M.

"Land tenure and transmisson in Rural Barbados". Anthropological
Quarterly. XXXIII October 1961 p.p. 165-176.

"Industialization and the family in sociological theory". in B.
Farber's. Kinship and family organization. John Wiley and Sons.
New York. 1966. pp. 408-417.

HERSKOVITS M.J.

"Economic Anthropology". New York Norton. 1940.

HIMES NORMAN E.

"Medical history of contraception". The Williams and Wilkins
Baltimore. 1936.

JOHNSON ERWIN H.

"The stem family and its extensions in Modern Japan". Paper presented at the Annual Meeting of the American Anthropological Association. Minneapolis Minnesota 1960.

KIRK FOLSOM J.

"Family and democratic society". John Wiley and Sons. New York 1944.

KIRKPATRICK C.

"The family as process and institution". The Ronald Press Company New York 1955.

LAUTMAN FRANÇOISE

"Différences ou changement dans l'organisation familiale?". Annales No 4-5. Juillet-Octobre. 1972. pp. 1190-1196.

LEROI - GOURHAN A.

"Le geste et la parole". Ed. Albin Michel Paris 1965.

LEVI - STRAUSS CLAUDE

"Anthropologie structurale". PLON. Paris 1958.

"Les structures élémentaires de la parenté". P.U.F. Paris 1949.

LEVY MARION J., FALLERS LLOYD A.

"The family some comparative considerations". in Kinship and family Organization. Bernard Farber John Wiley and Sons. New York 1966.

LOWIE R.H.

"Traité de sociologie primitive". Payot Paris.

LYND ROBERT S. AND HELEN M.

"Middletown". Harcourt. Brace. New York 1929.

"Middletown in transition. A study in cultural conflicts". Harcourt Brace New York 1937.

MALINOWSKI B.

"Argonauts of the Western Pacific". London 1922.

MARCUSE HERBERT

"Eros et Civilisation". éd. de Minuit. Paris 1963.

MARX KARL

"Τό Κεφάλαιο". Τόμος Ι κεφ. 13 μέχρι 23.

"Οί μηχανές καί ή μεγάλη βιομηχανία". Έκδόσεις Χρόνος. Άθήνα 1974. σελ. 62 καί 97-108.

MAUSS MARCEL

"Essai sur le Don". in Sociologie et Anthropologie P.U.F. Paris 1968.

MORGAN L.H.

"Systems of consanguinity and affinity in the human family". 1871

"Ancient Society". 1877.

MURDOCK G.P.

"Social Structure". The Macmillan 1949. New York.

NAVILLE PIERRE

"La vie du travail et ses problèmes". Cahiers de la fondation Nationale des Sciences Politiques. Paris 1951.

NETTING MC. ROBERT.

"Household organization and intensive agriculture. The Kofyar case". African Journal of the International African Institute VOL. XXXV. 1965 pp. 422-429.

NOONAN JOHN T.

"Contraception a history of its treatment by the catholic theologians and canonists". The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge Massachussets 1966.

OGBURN WILLIAM F.

"American society in Wartime". The University of Chicago Press 1943.

"The social effects of aviation". Houghton Mifflin. 1946.

"Technology and the standard of living in the United States". In the American Journal of Sociology. 60 January 1955.

OGBURN W.F. AND NIMKOFF M.F.

"Sociology". Houghton Mifflin Co. Boston. 1950.

OGBURN W.F. AND NIMKOFF M.F.

"Technology and Changing family". Houghton Mifflin. 1955. New York

PARSONS T., BALES R.

"Family socialization and interaction process". Glencoe III. Free Press. 1955.

PLANT JAMES S.

"Present problems in Marriage Counseling". Mental Hygiene XXIII 1939.

RADCLIFFE BROWN A.R.

"The study of kinship systems". Journal of the Royal Anthropol. Institute. VOL. 71 1941.

RADCLIFFE - BROWN A.R., FORDE D.

"Introduction in african systems of kinship and marriage". London Oxford University Press. 1950.

REINHARD. M., ARMENGAUD, DUPAQUIER

"Histoire générale de la population mondiale". Ed. Montchrestien. Paris 1968.

SCHELKY HELMUT

"The german family and opposed development tendencies in industrial society". in B. Farber's. Kinship and Family Organization John Willey and Sons. New York 1966.

"La famille en Allemagne". in Sociologie Comparée de la famille contemporaine Actes des Colloques Internationaux du C.N.R.S. Ed. du C.N.R.S. Paris 1955.

SHORTER EDWARD

"Sentiment et vie conjugale. Différence de classe et sentiment depuis 1750". Annales. No 4. Juillet-Aout 1974 pp.1034-1057.

STONES A., HIMES NORMAN E.

"Planned parenthood". The Viking Press. New York 1951.

WEBER MAX.

"The methodology of social sciences". Glencoe. The Free Press 1949.

"The protestant ethic and the spirit of capitalism". Scribner and Sons. 1956.

WESTERMARCK E.

"The history of human marriage". The Allerton Book Company. New York. 1922.

WINTERNITZ

"On a comparative study of Indo European Customs". in Transactions of the International Folk Lore. Congress. 1891.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
=====

ΟΙ ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Καθορίστηκε η διαδικασία τελέσεως του πολιτικού γάμου

ΜΕ ΕΓΚΥΚΛΙΟ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΟΜΑΡΧΕΣ

Καθορίστηκε με εγκύκλιο, που απέστειλε το υπουργείο Εσωτερικών προς όλους του δημάρχους και κοινοτάρχες της χώρας, ο τρόπος τελέσεως του πολιτικού γάμου, καθώς και τα δικαιολογητικά που απαιτούνται. Όπως ορίζει και ο νόμος, ο γάμος τελείται είτε με σύγχρονη δήλωση των μελλονύμφων, παρουσία δύο μαρτύρων, ότι συμφωνούν σ' αυτό, προς τον δήμαρχο ή κοινοτάρχη, είτε με ιερολογία από ιερέα της ουντολικής ορθόδοξης Εκκλησίας.

Πριν από την τελέση του γάμου είτε θρησκευτικού είτε πολιτικού, ο καθένας από τους μελλονύμφους απευθύνει αίτηση προς τον δήμαρχο ή πρόεδρο κοινότητας του τόπου που κατοικεί, με την οποία ζητεί να του χορηγηθεί άδεια γάμου. Σε περίπτωση κατά την οποία ο δήμαρχος και ο κοινοτάρχης αρνείται την χορήγηση άδειας, αποφαινεται αυτεπάκλητα το αρμόδιο Μονομελές Πρωτοδικείο μετά από σχετική αίτηση του ενδιαφερομένου. Επίσης, πριν από την τελέση του γάμου γίνεται η γνωστοποίηση του γάμου, οπότε ο δήμαρχος ή ο κοινοτάρχης αναρτά την ίδια ημέρα που χορηγεί την άδεια, σε ειδικά προορισμένη για τον σκοπό αυτό πινακίδα, αγγελία, με την οποία γνωστοποιεί τον γάμο. Αν ο γάμος δεν γίνει μέσα σε έξη μήνες από την γνωστοποίηση, τότε αυτή επανασλαμβάνεται. Η παραπάνω διαδικασία γίνεται όταν στην πόλη που κατοικούν τα άτομα που θα παντρευτούν, δεν υπάρχει ημερήσιος τύπος. Σε αντίθετη περίπτωση η γνωστοποίηση δημοσιεύεται σ' αυτόν.

Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο αριθμός των αιτήσεων και διαφόρων άλλων εγγράφων, που

υποβάλλουν οι ενδιαφερόμενοι φθάνει τους πέντε. Ειδικότερα, το πρώτο έγγραφο είναι μία αίτηση προς τον δήμαρχο ή πρόεδρο κοινότητας, με την οποία ζητείται από τους ενδιαφερομένους να τους χορηγηθεί η σχετική άδεια γάμου και να γνωστοποιηθεί η δημοτική και κοινοτική αρχή, τον γάμο τους. Στην αίτηση αυτή συμπληρώνονται τα στοιχεία ταυτότητας και μαζί με αυτήν υποβάλλονται

ΤΟΥ Γ. ΤΑΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

τα δικαιολογητικά που προβλέπονται στο άρθρο 1, παρ. 3 του ΠΔ 931/1982. Το δεύτερο έγγραφο είναι η άδεια γάμου που χορηγείται από τον δήμαρχο ή τον πρόεδρο της κοινότητας. Το τρίτο έγγραφο είναι η άδεια γάμου που χορηγείται από το δήμαρχο ή τον υποβάλλουν οι ενδιαφερόμενοι προς τον δήμαρχο ή τον κοινοτάρχη ή τον ιερέα και με το οποίο καθορίζεται πώς θέλουν να τελέσουν τον γάμο τους οι ενδιαφερόμενοι (πολιτικό ή θρησκευτικό). Το πέμπτο έγγραφο αφορά την τελέση του πολιτικού γάμου και είναι δήλωση που αφορά τον δήμαρχο ή τον κοινοτάρχη και θα την συντάξει μετά το τέλος του γάμου.

Μαζί με την αίτηση για τη χορήγηση άδειας γάμου, υποβάλλονται υποχρεωτικά και: Απόσπασμα ληξιαρχικής πράξης γεννήσεως του αιτούντος. Αν όμως αποδειχθεί ότι δεν υπάρχει συντεταγμένη για οποιοδήποτε λόγο ληξιαρχική πράξη γεννήσεως, αντί γι' αυτήν υποβάλλεται πιστοποιητικό εγγραφής στο δημοτικό βιβλίο του οικείου δήμου ή κοινότητας, από το οποίο θα προκύπτει

→
καί η ημερομηνία καί τό έτος γενήσεως του αιτούντος. Όταν ο αιτών είναι ανήλικος, απαιτείται δήλωση του προσώπου που έχει την επιμέλεια του, ότι συναινεί στο γάμο. Καί τέλος, υπεύθυνη δήλωση του Ν. 105)69 ότι δεν συντρέχει στο πρόσωπο του αιτούντος ή στις σχέσεις του με τό άτομο που πρόκειται να παντρευθεί κανένα από τά κωλύματα των άρθρων 1354, 1356, 1357, 1359, 1360, 1362 καί 1355 του Α.Κ. με τά οποία καθορίζεται πότε καί μεταξύ ποιών απαγορεύεται ο γάμος

Στήν περίπτωση, κατά την οποία ο ένας από τους μελλούμενους είναι αλλοδαπός, αντί της υπεύθυνης δηλώσεως, απαιτείται βεβαίωση από την προξενική αρχή ή άλλη αρμόδια αρχή περί του ότι δεν υπάρχει κώλυμα να τελέ-

ση γάμο. Τέλος όταν η γνωστοποίηση γίνεται από τις εφημερίδες αντίτυπο, της ημερήσιας εφημερίδας του τόπου κατοικίας του αιτούντος, στην οποία έγινε γνωστοποίηση.

Η άδεια γάμου δίνεται υποχρεωτικά αφού ερευνηθεί αν συντρέχουν οι νόμιμες προϋποθέσεις για τό γάμο καί αν έγινε η γνωστοποίηση. Γι' αυτό ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας, οφείλουν να περιμένουν μία εβδομάδα από την ημέρα της υποβολής της αιτήσεως για την άδεια γάμου. Τό διάστημα αυτό απαιτείται για τό ενδεχόμενο να υποβληθεί από τρίτους καταγγελία για έλλειψη στο πρόσωπο αυτού που ζητεί την άδεια κάποιας απαραίτητης προϋπαθέσεως ή για την ύπαρξη ενός από τά κωλύματα του γάμου.

Επέρχονται ριζικές αλλαγές στο Οικο- γενειακό Δίκαιο

ΤΟΥ

ΝΙΚΟΥ ΓΕΡΑΚΑΡΗ

**ΚΑΘΙΕΡΩΝΕΤΑΙ
ΤΟ ΣΥΝΑΙΝΕΤΙΚΟ
ΔΙΑΖΥΓΙΟ,
ΡΥΘΜΙΖΟΝΤΑΙ
ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ
ΕΠΩΝΥΜΟΥ
ΣΥΖΥΓΟΥ ΚΑΙ
ΠΑΙΔΙΩΝ,
ΤΡΟΠΟΠΟΙΕΙΤΑΙ
ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ,
ΘΕΣΠΙΖΕΤΑΙ
ΠΛΗΡΗΣ
ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ
ΤΩΝ ΕΞΩΓΑΜΩΝ
ΠΑΙΔΙΩΝ**

Νέο Δίκαιο του διαζυγίου θεσμοποιείται με το νομοσχέδιο που θα παραδώσει αύριο το πρωί στον υπουργό Δικαιοσύνης κ. Γ. - Α. Μαγκόκη η Ειδική Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή που το κατάρτισε ύστερα από επίμονη εξάμηνη επεξεργασία. Με το νομοσχέδιο αυτό —που θεωρείται αμφίβολο αν θα το εγκρίνει στο σύνολό του η κυβέρνηση— επέρχεται ριζική αλλαγή όχι μόνο στον θεσμό του διαζυγίου, αλλά σε ολόκληρο το φάσμα του Οικογενειακού Δικαίου, όπως μάς τόνισαν χαρακτηριστικά χθές βράδυ βασικά μέλη της επιτροπής. Ειδικότερα: α) Μετά διαστάση ενός, μόνο, χρόνου οι σύζυγοι μπορούν να ζητήσουν διαζύγιο, ανεξαρτήτως υπαιτιότητας. Στη χειρότερη περίπτωση θα χρειαστεί να περάσουν τρία χρόνια, οπότε ο γάμος θα θεωρείται, πλέον, εντελώς νεκρός, έστω κι αν υπάρχουν διακοπές της διαστάσεως. β) Καθιερώνεται το συναινετικό διαζύγιο, με δύο περιορισμούς. γ) Αλλάζει το σύστημα της διατροφής, ανάλογα με τη διάρκεια του γάμου, την υπαιτιότητα για το διαζύγιο κλπ. Οι αρχές θα υποχρεώνονται να δίνουν στοιχεία για τα εισοδήματα των συζύγων. δ) Επέρχεται βαθιά τροπή στα θέματα συγγένειας. ε) Θεσπίζεται πλήρης εξομείωση των εξωγάμων με τα γνήσια παιδιά. στ) Ρυθμίζονται τα θέματα επωνύμου της συζύγου και των παιδιών. ζ) Αλλάζουν τα όρια ενηλικιώσεως για τη δικαιοπρακτική ικανότητα και για το γάμο. η) Αποδίδεται αυτοδικαίως και ανδρομικά η ακίνητη περιουσία που είχε δοθεί ως προίκα. θ) Σε περίπτωση θανάτου ή λύσεως του γάμου θα δίδεται στο σύζυγο που έχει πάρει τα λιγότερα από την επαύξηση της περιουσίας, το ένα τρίτο αυτών που αποκτήθηκαν κατά τη διάρκεια του γάμου.

→

Η τρίτη και τελευταία Επιτροπή που ανέλαβε να το εκσυγχρονίσει λίγο πριν από την εκπνοή της συνταγματικής προθεσμίας, επέφερε ριζικές, πραγματικά, μεταβολές, όχι μόνο στις ισχύουσες διατάξεις του Αστικού Κώδικα, αλλά και στα σχέδια που είχαν συντάξει στην πενταετία 1976 — 1981 δύο άλλες ειδικές νομοπαρασκευαστικές επιτροπές: Υπό την προεδρία του καθηγητή κ. Ανδρέα Γαζή η πρώτη και υπό την προεδρία του καθηγητή κ. Γ. Μιχαηλίδη - Νουάρου η δεύτερη.

Η τρίτη επιτροπή, που θα ταρξώσει αύριο το πρωί το κ. μενο του νομοσχεδίου στον υπουργό Δικαιοσύνης κ. Γ. - Α. Μαγκάκη, έχει πρόεδρο τον καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Αριστόβουλο Μάνωση και μέλη τους: 1) Αλίκη Γιωστούλου - Μαργακοπούλου, καθηγήτρια της Παιδείας Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών, 2) Ιωάννη Δεληγιάννη, καθηγητή της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης, 3) Γεώργιο Κασιμάτη, καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, 4) Γεώργιο Κουμάντο, καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, 5) Γεώργιο Παπαδημητρίου, καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θράκης, 6) Νικόλαο Παπαντωνίου, καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, 7) Μιχαήλ Σταθόπουλο, καθηγητή της Νομικής Σχολής του

Πανεπιστημίου Αθηνών, 8) Χρυσάνθη Αντωνίου - Λάτση, δικηγόρο, 9) Βιλελμίνη Γεωργιλιά, δικηγόρο, 10) Αλεξάνδρα Δεμερούκα - Χρονά, δικηγόρο, 11) Ειρήνη Δορκοφίκη - Λάρδα, δικηγόρο, 12) Γιούλα Κιλάρη - Οικονομίδου, δικηγόρο, 13) Καίτη Κωσταδάρα - Παπαρρήγα, δικηγόρο και 14) Σοφία Σπηλιωτοπούλου - Κουκούλη, δικηγόρο. Γραμματέας της Επιτροπής ορίστηκε ο κ. Ιωάννης Αποστόλου, διευθυντής του υπουργείου Δικαιοσύνης.

Στις βασικότερες νέες διατάξεις του νομοσχεδίου ορίζονται — σύμφωνα με πληροφορίες που συγκέντρώσαμε από μέλη της επιτροπής — τα ακόλουθα:

— Αποδίδεται με την κατάργηση της προέκτας αυτοδικμαίας — αναστομικά — στη σύζυγο ή στον σύζυγο, ευθύς με τη δημοσίευση του νέου νόμου, όλη η ακίνητη περιουσία που του είχε δοθεί, κατά κυριότητα, κατά την τέλεση του γάμου.

Αξίζει να σημειωθεί, όπως μάς τόνισαν τρία μέλη της επιτροπής, ότι για να θεσπιστεί αυτή η διάταξη είχαν δοθεί πολλές εμάχες και στις συνεδριάσεις της επιτροπής Μιχαηλίδη - Νουάρου.

Είναι γνωστό ότι υπήρξαν πολλές τέτοιες περιπτώσεις που δεν λείπουν ακόμη και σήμερα, ιδιαίτερα στα χωριά. Και φυσικά, αν είναι απατεώνας ο σύζυγος, μπορεί να πουλήσει τα ακίνητα και να εξαφανίσει ή να σπαταλήσει τα χρήματα που θα του αποφέρουν.

→

Τό θέμα τής προικοδοτήσεως

Με την κατάργηση του θεσμού τής προίκας δημιουργείται ένα πολύ μεγάλο πρόβλημα σε πολλά ασφαλιστικά ταμεία, όπως το Ταμείο Νομικών, το Μετοχικό Ταμείο Στρατού, ο ΕΔΟΕΑΠ και πολλά άλλα. Συγκεκριμένα, ευθύς με την ψήφιση του νομοσχεδίου, θα πρέπει να σταματήσουν αυτομάτως οι παροχές των Ταμείων — που προέρχονται μόνο από τις ειδικές κρατήσεις των μελών τους — για την προικοδότηση των κοριτσιών των εργαζομένων. Κατά τη χθεσινή όμως, ολοήμερη σχεδόν συνεδρίαση τής Επιτροπής, ύστερα από την διατύπωση ποικίλων απόψεων, αποφασίστηκε να διατηρηθεί ο θεσμός με δύο διαφοροποιήσεις, μία τυπική και μία ουσιαστική:

α) Ν' αλλάξει η προικοδότηση όνομα και το ίδιο ποσό να δίδεται σαν δόθεια για επαγγελματική αποκατάσταση.

β) Νά μη δίδεται μόνο στα κορίτσια, αλλά και στ' αγόρια, γιατί το αντίθετο θα ήταν αντισυνταγματικό.

ΘΑ ΠΑΙΡΝΕΙ ΤΟ ΕΝΑ ΤΡΙΤΟ

Επανατακτική, χωρίς ίχνος υπερβολής, είναι και η διάταξη, με την οποία ορίζονται τα ακόλουθα:

Σε οποιαδήποτε περίπτωση λύσεως (ακόμη και με θάνατο του ενός των συζύγων) ή ακυρώσεως του γάμου, θα γεννάται αυτομάτως αξίωση του συζύγου ή τής συζύγου εναντίον του άλλου, για συμμετοχή στην επαύξηση τής περιουσίας που απέκτησε στη διάρκεια του γάμου από επαχθή αίτια». Συγκεκριμένα, θα υπολογίζεται ποιά είναι τα περιουσιακά στοιχεία που απέκτησε ο ένας και ποιά τα περιουσιακά στοιχεία που απέκτησε ο άλλος από την εργασία του στη διάρκεια τής εγγαμής συμβιώσεως τους. Και θα εναρμονισθεί σύγκριση των στοιχείων αυτών, ώστε να βρεθεί η διαφορά. Εκείνος που θα έχει αποκτήσει τα λιγότερα θα παίρνει το 1/3 τής επαυξημένης περιουσίας. Εξαιρέση θα υπάρχει μόνο στην περίπτωση στην

οποία ο ένας των συζύγων δεν αντέχει στην επαύξηση τής περιουσίας, κατά κανένα τρόπο. Καθιερώνεται δηλαδή η εκκοκτημοσύνη των αποκτημάτων.

—Ιδιαίτερα πρέπει να σημειωθεί ότι θα αποδίδεται αδοπάνως, ατελώς, χωρίς κανένα, δηλαδή, φόρο η διασωθείσα ακίνητη περιουσία στη σύζυγο, όπως προαναφέρθηκε αυτοδικαίως και αναδρομικά, με ειδική πρόβλεψη που περιέρχεται στο νομοσχέδιο. Προφανώς, το ίδιο θα ισχύει και στις περιπτώσεις αποδόσεως του 1/3 τής επαυξημένης περιουσίας.

—Με το νέο νομοσχέδιο, επέρχονται βασικές τροποποιήσεις όχι μόνο στο Οικογενειακό Δίκαιο, αλλά και σε άλλες διατάξεις του Αστικού Κώδικα και σε άλλα τμήματα τής κειμένης νομοθεσίας (εισαγωγικός νόμος του Αστικού Κώδικα, του Ποινικού Κώδικα, του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας και του Εμπορικού Νόμου).

Ευτελώς νέα, αληθινά ορισματοστική, είναι η λύση που δίνει η επιτροπή στο φλέγον κοινωνικό πρόβλημα του κακώς αποκαλούμενου «αυτομάτου διζυγίου». Θεσμοποιείται, κυριολεκτικά, ένα νέο δίκαιο του διζυγίου. Συγκεκριμένα:

1. Εισάγεται ο θεσμός του αντικειμενικού κλονισμού του γάμου.

2. Εισάγεται, οριστικά, ο θεσμός του συναινετικού διζυγίου.

3. Προστατεύεται πλήρως ο άπορος τῆς συζύγου, ανάλογα, φυσικά, με την οικονομική του κατάσταση, ανεξάρτητα από την ευθύνη του στη δημιουργία τής διαστάσεως.

Αναλυτικά:

—Καταργείται, έμμεσα, η απαρίθμηση των ειδικών λόγων διζυγίου και καθιερώνεται ο αντικειμενικός κλονισμός του γάμου ως λόγος διζυγίου. Βασική διαφορά από την παλιά διάταξη του Αστικού Κώδικα, είναι ότι με

τὴν καινούργια δὲν ἀπαιτεῖται τὸ στοιχείο τῆς υπαίτιότητος τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς δύο συζύγους γιὰ νὰ δοθῆι στὸν ἄλλον τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσει διαζύγιο. Παραμερίζεται, δηλαδὴ τὸ στοιχείο τῆς υπαίτιότητος, ἀλλὰ ἀναπληρώνεται, ὡς ἓνα βαθμὸ ἀπὸ ἓνα καινούργιο στοιχείο: Δηλαδή, γιὰ νὰ ζητήσει διαζύγιο ἓνας σύζυγος, θὰ πρέπει ὁ λόγος τοῦ αντικειμενικοῦ κλονισμοῦ τοῦ γάμου του νὰ ἀναφέρεται εἴτε ἀποκλειστικὰ στὸ πρόσωπο τοῦ ἄλλου συζύγου, εἴτε καὶ στοὺς δύο, ανεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἂν εἶναι υπαίτιος ἢ ἀυπαίτιος. Πρόκειται, ὅπως φαίνεται καθαρὰ γιὰ σοδαῶδὸ περιορισμὸ, ποῦ ἔχει ὅμως περιορισμένη χρονικὴ διάρκεια. Ἡ πλειοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς δέγθηκε ὅτι ὑστερα ἀπὸ διάσταση ἐνὸς χρόνου, οἱ σύζυγοι μποροῦν νὰ ζητήσουν διαζύγιο, ἔστω καὶ ἂν ἐκεῖνος ποῦ θὰ τὸ ζητήσει εἶναι ὁ υπαίτιος γιὰ τὸν αντικειμενικὸ κλονισμὸ τῆς συμβιώσεως. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δημιουργεῖται ἓνα ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ διαζυγίου μετὰ τὴν αγωγή τοῦ συζύγου ποῦ ἦταν αἴτιος τοῦ κλονισμοῦ.

Ἀντιθέτως αποφασιστικὴ θῆ εἶναι ἡ διευκρίνιση γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ διαζυγίου, ὅταν ἡ διάσταση τῆς ἐγγαμῆς συμβιώσεως θὰ ἔχει διάρκειαν τρία χρόνια.

ΕΝΤΕΛΩΣ ΝΕΚΡΟΣ

Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁ γάμος θὰ θεωρεῖται πῆλον ἐντελῶς νεκρὸς. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καθιερώνεται, ἀμείχτητο τεκμήριον ἰσχυροῦ κλονισμοῦ:

Ὁ ἐλάγων δὲν χρειάζεται πιά νὰ ἀποδείξει — ὑστερα ἀπὸ διάσταση τριῶν χρόνων — τὴν ὑπαρξὴ ἰσχυροῦ κλονισμοῦ πράγμα σχετικὸ, ποῦ δὲν εἶναι σὲ πολλὰς περιπτώσεις εὐκόλο νὰ ἀποδειχθῆι. Ἔτσι, εἶναι ἀρκετὴ ἡ ἀπόδειξη τοῦ αντικειμενικοῦ ἐξωτερικοῦ γεγονότος τῆς διαστάσεως τῶν τριῶν χρόνων, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ ἰσχυρὸς κλονισμὸς τοῦ γάμου τεκμαίρεται.

Στὴν ἴδια διάταξιν προβλέπεται μάλιστα ὅτι μικρὲς διακοπὲς τῆς ἐγγαμῆς διαστάσεως δὲν ἐμποδίζουν τὴν συμπλήρωσιν τῆς τριετίας. Ἄρα δὲν ἐμποδίζουν τὴ δημιουργίαν τοῦ ἀμείχτητου τεκμηρίου. Σκοπὸς τῆς διατάξεως αὐτῆς εἶναι νὰ μὴν ἐμποδίζονται τυχόν προσπάθειες τῶν συζύγων γιὰ ἀποκατάστασιν τῶν σχέσεών τους. Πρέπει νὰ σημειωθῆι στὸ σημεῖο αὐτὸ, ὅτι τὸ θέμα τῆς καθιερώσεως τοῦ ἀμείχτητου τεκμηρίου προκάλεσε πολλὰς συζητήσεις στὴν ἐπιτροπὴ καὶ ὅτι ὑπῆρχαν ἀντιθέτες ἀπόψεις, ἀλλὰ τελικὰ επικράτησε ἡ πλειοψηφία.

Ἡ γνωστὴ κρήτρα σκληρότητα δὲν περιελήφθη στὸ νομοσχέδιο, γιὰτὶ κρίθηκε ὅτι στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα μὲ αὐτὴ τὴ κρήτρα θὰ ὀδηγήσει ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἀρθροῦ 281 τοῦ Αστικοῦ Κώδικα ἀπὸ τὰ δικαστήρια.

ΤΟ ΣΥΝΑΙΝΕΤΙΚΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

Θεσπίζεται ὁριστικὰ τὸ συναινετικὸ διαζύγιον. Πρόκειται γιὰ μιὰ σημαντικὴ πραγματικὰ καινοτομία γιὰ τὴ θέσπιση τῆς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ υπάσξῃ οἰκονομικὴ ἀντίρρηση. Ὁ γάμος εἶναι ἀδύνατον νὰ διατηρηθῆι καὶ πρέπει νὰ λυεῖται ἀμέσως, ὅταν αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῶν δύο συζύγων, ἀφοῦ ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ εἶναι ἰσχυρότερη ἀπὸ κάθε ἀντίθετο κανὼνα δικαίου καὶ εἶναι ἄρα ἀρκετὴ γιὰ τὴν καταστροφήν τοῦ κανὼνα αὐτοῦ.

Μὲ τίς ἴδιες, ὅμως, διατάξεις, ἐπιβάλλονται δύο σημαντικοὶ περιορισμοὶ στὸ συναινετικὸ διαζύγιον:

Μὲ τὸν πρώτον υποχρεοῦνται οἱ σύζυγοι νὰ δηλώσουν στὸ δικαστήριον τὴν ἀπόρρησιν τους δύο φορές, μὲ ἀπόστασιν τουλάχιστον 6 μηνῶν — καὶ ὁτὴ χειρότερη περίπτωσιν 2 χρόνων — αὐτοπροσώπως ἢ μὲ εἰδικὸ πληρεξούσιο χωριστὸ γιὰ κάθε δικασμὸν. Σκοπὸς τοῦ περιορισμοῦ αὐτοῦ εἶναι ἡ δοκιμασία τῆς σταθερότητος τῶν συζύγων στὴν ἀπόφασίν τους γιὰ τὴ διάλυσιν τοῦ γάμου.

Ο δεύτερος περιορισμός επιβάλλεται μόνο όταν υπάρχουν παιδιά. Με αυτόν επιβάλλεται στους συζύγους να έχουν συμφωνήσει για το θέμα της επιμέλειας των παιδιών τους και της επικοινωνίας τους με αυτά. Η συμφωνία αυτή είναι δυνατόν να μην δεσμεύει το δικαστήριο και να ισχύει μόνο μέχρι να διαταχθεί από αυτό διαφορετική ρύθμιση. Δείχνει, πάντως, ότι η συμφωνία των συζύγων για το διαζύγιο δεν συνοδεύεται από αδιαφορία για την τύχη των παιδιών τους.

ΑΛΛΑΓΗ ΣΤΙΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΤΡΟΦΗ

Αλλαγή επέρχεται και στο ισχύον σύστημα της διατροφής μετά το διαζύγιο. Με τη νέα ρύθμιση η διατροφή αποσυνδέεται από το θέμα της υπαιτιότητας. Συγκεκριμένα, προϋποθέτει γενικά την ανικανότητα του ενός συζύγου να εξασφαλίσει μόνος του τη διατροφή, έστω και ξεδεύοντας το κεφάλαιο της περιουσίας του.

Αλλά εκτός απ' αυτή τη γενική προϋπόθεση, το δικαίωμα της διατροφής παρέχεται μόνο αν συμπάσχει και κάποια άλλη από τις προϋποθέσεις, που αναφέρονται στη διάταξη αυτή, και αφορά την ηλικία του δικαιούμενου, διατροφής, την αδυναμία του να βρει εργασία, την υγεία του, την ανάληψη απ' αυτόν της επιμέλειας των παιδιών, την ανάγκη του για επαγγελματική εκπαίδευση ή οποιαδήποτε άλλη περίπτωση κατά την οποία σοβαροί λόγοι επηρεάζουν ή επέβαλαν την καταβολή διατροφής από τον ένα πρώην σύζυγο στον άλλο. Έτσι το δικαίωμα για διατροφή θεσπίζεται μόνο όταν δικαιολογείται από κοινωνικούς λόγους, για να μη μένει αβοήθητος ο πρώην σύζυγος όταν έχει ανάγκη, ούτε να ζει παύσιμα την υπόλοιπη ζωή του σε βάρος του άλλου συζύγου.

Με άλλη διάταξη ρυθμίζεται ο περιορισμός ή και ο αποκλεισμός

του δικαιώματος διατροφής. Στη διάταξη αυτή διατυπώνεται, αρχικά, μία γενική ρήτρα, που επιτρέπει στον δικαστή να εκτιμήσει τις ιδιομορφίες της κάθε ειδικής περίπτωσης. Ακολούθως αναφέρονται ενδεικτικά, τρεις λόγοι που μπορούν να δικαιολογήσουν τον αποκλεισμό ή τον περιορισμό της (ή του) συζύγου από το δικαίωμα διατροφής:

α) Η μικρή χρονική διάρκεια του γάμου.

β) Η υπαιτιότητα για το διαζύγιο.

γ) Η θεληματική πρόκληση της απορίας.

Η υπαιτιότητα για το διαζύγιο είναι ο σημαντικότερος από τους τρεις λόγους. Η θέσπιση της κρίθηκε επιβεβλημένη για να μην μπορεί ο υπαίτιος του κλονισμού του γάμου να εισπράττει και διατροφή αφού πάσει το διαζύγιο.

Με τις ίδιες διατάξεις ρυθμίζονται και θέματα παύσεως διατροφής από άλλα περιστατικά, όπως ο μέγος γάμος ή ο θάνατος του δικαιούχου. Ειδικότερα, προβλέπεται παύση του δικαιώματος διατροφής και αν ο δικαιούχος, χωρίς να ξαναπαίτρευτεί, συζεί μόνιμα, με κάποιον άλλον, σε ελεύθερη ένωση. Σκοπός της ρυθμίσεως αυτής είναι η αποτροπή των καταστρατηγήσεων του νόμου.

ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΠΑΡΟΧΗΣ ΠΑΝΡΟΦΩΡΙΩΝ ΓΙΑ ΤΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ

Για την εξασφάλιση της υλοποίησης του δικαιώματος διατροφής, όταν αυτό παρέχεται από το νόμο, καθιερώνονται ειδικά μέτρα επειδή έχει διαπιστωθεί η μεγάλη δυσκολία για δικαιο καθορισμό του ύψους διατροφής. Η δυσκολία αυτή προέρχεται από την αδυναμία του δικαιούχου να συγκεντρώσει στοιχεία και αποδεικτικά μέσα για τα εισοδήματα του συζύγου που είναι υποχρεωμένος να παρέχει τη διατροφή. Αλλά και του δικαιούχου τα εισοδήματα πρέπει να είναι γνωστά στο σύζυγο από τον οποίο θα παίρνει τη διατροφή, ώστε να μπορεί να κριθεί αν είναι πραγματικά άπορος.

Γιά να εξαφανιστούν ή έστω να μετριαστούν οι αναμφισβήτητες αυτές δυσκολίες θεσπίζεται η υποχρέωση παροχής πληροφοριών για τα ειςοδήματα του ενός συζύγου στον άλλο.

Την υποχρέωση αυτή δεν θα έχουν μόνο οι χωρισμένοι σύζυγοι, αλλά και οι αγνές ή τα πρόσωπα που έχουν στη διάθεσή τους έγκυρα στοιχεία για το θέμα αυτό.

ΒΑΘΙΑ ΤΟΜΗ ΣΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ

Βαθιά είναι η τομή που επέρχεται στα θέματα της συγγένειας και γενικότερα σε διάφορα άλλα σημαντικά κεφάλαια του Οικογενειακού Δικαίου, τα οποία εκουχ χρονίζονται πλήρως.

Συγκεκριμένα, καταργούνται ολόκληρα τα κεφάλαια 8ο, 9ο, 10ο, 11ο και 12ο του τέταρτου βιβλίου του αστικού κώδικα, που αφορούν:

α) Τη συγγένεια, β) τη γησιότητα του τέκνου, γ) τη διατροφή εκ του νόμου, δ) τις σχέσεις γονέων και τέκνων, ε) την πατρική εξουσία, στ) τα εξώγαμα τέκνα.

ΠΑΛΗΡΗΣ ΕΞΟΜΟΙΩΣΗ ΤΩΝ ΕΞΩΓΑΜΩΝ

Τα παιδιά που γεννιούνται χωρίς οι γονείς τους να έχουν τελέσει γάμο μεταξύ τους, εξομοιώνονται πλήρως με τα παιδιά των παντρεμένων ζευγαριών. Έτσι, διαγράφεται η διάταξη του αστικού κώδικα που ορίζει ότι το εξώγαμο τέκνο, εφ' όσον δεν ορίζεται διαφορετικά στο νόμο) δεν θεωρείται εξ αίματος συγγενής προς τον εξ αναγνωρίσεως πατέρα αυτού. Επίσης:

—Προστίθεται παράγραφος με την οποία καθιερώνεται η ισοτιμία των δύο τρόπων ιδρύσεως της εξ αίματος συγγένειας του παιδιού με τον πατέρα του και τους συγγενείς του τελευταίου.

—Υπογραμμίζεται η πλήρης εξομοίωση, σε περίπτωση επιγενομένου γάμου των γονέων του τέκνου που γεννήθηκε χωρίς γάμο, με τη θέση που δίνεται στις σχετικές διατάξεις, αμέσως μετά

τις διατάξεις που ρυθμίζουν τα σχετικά με τη συναγωγή της πατρότητας από το γάμο της μητέρας με τον πατέρα και σε οργανική σύνθεση με αυτές.

—Διευκολύνεται η δικαστική αναγνώριση της πατρότητας, ιδιαίτερα με την κατάργηση της ενστάσεως απαραδέκτου του άρθρου 1543 του Αστικού Κώδικα και με την καθιέρωση της μεθόδου της συγκριτικής εξετάσεως του αίματος.

—Καταργείται η παλιά ορολογία «γνήσια - εξώγαμα».

ΤΕΚΜΗΡΙΟ ΠΑΤΡΟΤΗΤΑΣ

Καθιερώνεται νέο, ενιαίο, τεκμήριο πατρότητας του συζύγου της μητέρας, με ενιαίο τρόπο ανατροπής του, πάντοτε με αγωγή και δικαστική απόφαση, συνιστάμενο στη συναγωγή αυτή της πατρότητας από τη γέννηση — και όχι απαραίτητα από τη σύλληψη — του τέκνου κατά τη διάρκεια του γάμου της μητέρας του ή το πολύ μέσα σε 300 ημέρες από τη λύση ή την ακύρωση του γάμου. Εξάλλου, καταργείται ο αμείητος χαρακτήρας του ισχύοντος άρθρου 1470 του Αστικού Κώδικα ότι ο μέγιστος χρόνος διάρκειας της εγκυμοσύνης είναι οι 300 ημέρες.

Με τη νέα διάταξη παρέχεται, στην περίπτωση γέννησης τέκνου μετά την 300ή ημέρα από τη λύση ή την ακύρωση του γάμου της μητέρας του η δυνατότητα στον επικαλούμενο τη σύλληψη του τέκνου κατά τη διάρκεια του γάμου — άρα την πατρότητα του συζύγου της μητέρας — να αποδεικνύει αυτό το γεγονός. Έτσι θα μπορεί να θεμελιώνει την καταγωγή του παιδιού από τον σύζυγο της μητέρας.

Άλλη καινοτομία είναι η διάταξη που καθιερώνει, σε περίπτωση συγκρούσεως δύο τεκμηρίων πατρότητας, λόγω δύο διαφορετικών γάμων της μητέρας, τεκμήριο κατά προτεραιότητα υπέρ

της πατρότητας του δεύτερου συζύγου της μητέρας. Με όλη διάταξη καθορίζονται οι προϋποθέσεις, υπό τις οποίες είναι δυνατή δικαστική ανατροπή του τεμμηρίου πατρότητας του συζύγου της μητέρας. Συγκεκριμένα, ορίζονται τὰ τῆς αποδείξεως ὅτι ἡ μητέρα δὲν συνέλαβε πράγματι ἀπὸ τὸν σύζυγόν της ἢ ὅτι ἦταν φανερά οδυνητὴ ἡ σύλληψη ἀπὸ αὐτὸν κατὰ τὸ κρίσιμο διάστημα, ἰδίως λόγω ἀνικανότητος ἢ ἀποεμφίμας τοῦ συζύγου.

Σύμφωνα με τὶς πληροφορίες μας, γιὰ τὴ θέσπιση τῆς διατάξεως αὐτῆς ἔγινε ἐμάχη, σὲ μιά ἀπὸ τὶς συνεδριάσεις τῆς δεκαπενταμελοῦς ἐπιτροπῆς καὶ ἡ ἀπόφαση πάρθηκε με διαφορά μίας ἢ δύο ψήφων. Ἔτσι καταργήθηκε οποιαδήποτε διάκριση ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ βάρους τῆς ἀποδείξεως, μεταξύ τῆς περιπτώσεως, ὅπου καὶ ἡ σύλληψη ἔγινε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ γάμου καὶ ἐκείνης ὅπου ἡ σύλληψη ἔγινε πρὶν ἀπὸ τὴν τέλεση τοῦ γάμου.

Ἀκόμη περιορίζονται τὰ πρόσωπα πού δικαιούνται τὴν πατρότητα τοῦ τέκνου ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πατέρα. Τὸ δικαίωμα αὐτὸ ἔχουν μόνο ὁ σύζυγός της μητέρας, ὁ πατέρας τοῦ ἢ ἡ μητέρα τοῦ συζύγου, καθὼς καὶ ἡ μητέρα τοῦ τέκνου. Ἐπίσης, χορηγείται δικαίωμα ἀναγνώσεως τῆς πατρότητας καὶ στὸ ἴδιο τὸ τέκνο, χωρὶς τοὺς περιορισμούς, πού θέσπιζαν τὰ σχέδια τῆς συτακτικῆς καὶ τῆς ἀναθεωρητικῆς ἐπιτροπῆς. Τὸ δικαίωμα αὐτὸ δὲν χορηγείται ὅμως στὸς κληρονόμους τοῦ παιδιοῦ.

ΤΟ ΕΠΩΝΥΜΟ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

Ἰσχυρότατες ἦταν οἱ διαφωνίες, κατὰ τὶς συνεδριάσεις τῆς ἐπιτροπῆς, γιὰ τὸ θέμα τοῦ ἐπωνύμου τῶν παιδιῶν. Τελικὰ, αποφασίστηκε νὰ εἶναι ἐλεύθεροι οἱ γονεῖς νὰ προσδιορίζουν τὸ ἐπώνυμο τῶν παιδιῶν τους, με κοινὴ ἀμετάκλητη δήλωσή τους πρὶν ἀπὸ τὸ γάμο. Ἔτσι δὲν θὰ προστίθεται ἐ-

νας ἀκόμη λόγος ἐνδεχομένης δυσσυχονίας, στὶς συζυγικὲς σχέσεις. Ἡ δήλωση αὐτὴ θὰ γίνεται στὸν παπὰ ἢ τὸν δήμαρχο ἢ τὸν κοινοτάρχην, ἐνώπιον τοῦ οἴσιου γίνεται ὁ γάμος, εἴτε σὲ συμβολαιογράφο.

Με μεγάλη πλειοψηφία ἀπορρίφθηκε ἡ πρόταση νὰ μποροῦν οἱ γονεῖς νὰ ἐπιλέγουν διαφορετικὸ ἐπώνυμο γιὰ τὸ κάθε παιδί τους. Κρίθηκε ὅτι τὸ ἐπώνυμο πρέπει νὰ εἶναι κοινὸ γιὰ ὅλα τὰ παιδιά. Μποροῦν, πάντως, οἱ γονεῖς νὰ ἐπιλέγουν ὡς ἐπώνυμο τῶν τέκνων τους, εἴτε τὸ ἐπώνυμο ἐνὸς ἀπὸ αὐτοὺς, εἴτε συνδυασμὸ τῶν δύο ἐπωνύμων, πού δὲν θὰ μπορεῖ ὅμως, σὲ καμιά περίπτωση νὰ περιλαμβάνει περισσότερα ἀπὸ δύο ονόματα.

Ἄν οἱ γονεῖς δὲν ἔχουν ἐπιλέξει, με κοινὴ δήλωσή τους, τὸ ἐπώνυμο τῶν τέκνων τους, αὐτὰ θὰ ἔχουν γιὰ ἐπώνυμο τὸν συνδυασμὸ τῶν ἐπωνύμων τῶν γονέων τους. Θὰ προηγείται τὸ ἐπώνυμο τοῦ γονέα, τὸ φύλο τοῦ οἴσιου ἔχει τὸ τέκνο. Ἄν, ὅμως, τὸ ἐπώνυμο τοῦ ἐνὸς ἢ καὶ τῶν δύο γονέων ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ονόματα, θὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν σχηματισμὸ τοῦ συθέτου ἐπωνύμου τοῦ τέκνου, τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ.

Γιὰ τὰ ἀνήλικα τέκνα δὲν θὰ μπορεῖ νὰ ἐπέρχεται μεταβολὴ τοῦ ἐπωνύμου τους με τὴ βούληση ἄλλων προσώπων, ὅτε καὶ τῶν ἰδίων τῶν γονέων τους.

ΤΟ ΕΠΩΝΥΜΟ ΤΗΣ ΣΥΖΥΓΟΥ

Ἡ γυναίκα πού ἐξοκολουθεῖ νὰ ἔχει τὸ ἐπώνυμο τοῦ συζύγου της καὶ μετὰ τὴν ἰσχὺ τοῦ νέου νόμου, θὰ περιοριστεῖ μετὰ τὸ διαζύγιο στὸ οἰκογενειακὸ τῆς ἐπώνυμο. Δικαιούται ὅμως νὰ χρησιμοποιεῖ καὶ μετὰ τὸ διαζύγιο τὸ ἐπώνυμο τοῦ πρώην συζύγου της ἐφ' ὅσον ἀπέκτησε με αὐτὸ ἐπαγγελματικὴ ἢ καλλιτεχνικὴ φήμη. Προϋπόθεση γι' αὐτὸ εἶναι ἐπίσης νὰ μὴ βλάπτονται σοβαρὰ συμφέροντα τοῦ συζύγου ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἐπωνύμου του.

Στὶς περιπτώσεις παιδιῶν πού προέρχονται ἀπὸ γάμους οἱ ο-

→
ποιοί θα έχουν τελεσθεί από την έναρξη της ισχύος του νέου νόμου, οι σύζυγοι μπορούν να προσδιορίσουν μέσα σε ένα χρόνο, το επώνυμο των παιδιών τους.

Το επώνυμο παιδιών που γεννήθηκαν από γονείς οι οποίοι δεν είχαν παντρευτεί μεταξύ τους, μπορεί να προσδιοριστεί μέσα σ' ένα χρόνο από την έναρξη της ισχύος του νέου νόμου — κατά τα προβλεπόμενα στο νομοσχέδιο — διαφορετικά το τέκνο θα διατηρήσει το επώνυμο που είχε υπό το προηγούμενο Δίκαιο.

ΤΟ ΟΡΙΟ ΕΝΗΛΙΚΙΣΣΕΩΣ

Εφεξής θα είναι απόλυτα κανός για οποιαδήποτε δικαιοπραξία, όπως συμπληρώνει το 18 έτος της ηλικίας. Όπως είναι γνωστό το όριο αυτό είναι σήμερα το 21ο έτος. Μετά από αυτό αποφασίστηκε η κατάργηση του θεσμού της χειροφασίας των ανηλικών.

Με άλλες διατάξεις:

— Καθιερώνεται, το 18ο έτος ως κατώτατο όριο ηλικίας για την τελεση γάμου και για τα δύο φύλα. Σήμερα για τις γυναίκες κατώτατο όριο είναι το 14ο έτος. Στις περιπτώσεις συνάψεως ακύρων γάμων θα υπάρχει η συγγνώμη ηλικίας για τις ιδιαίτερες περιπτώσεις στις οποίες η τελεση γάμου επιτρέπεται και σε μικρότερη ηλικία. Στις ίδιες αυτές περιπτώσεις δεν θα χρειάζεται η συναίνεση τών προσώπων που έχουν την επιμέλεια τών μελλόνυμφων. Απλώς θα καλούνται τα πρόσωπα αυτά να ακουστούν μαζί με τους μελλόνυμφους, στο δικαστήριο.

— Καταργείται το άρθρο 1359 του Α.Κ. που αναφέρεται στο κώλυμα γάμου λόγω εξώνυμης συγγένειας. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι θα είναι δυνατός εφεξής ο γάμος μεταξύ κτού εξωγάμου τέκνου ή τών κατιόντων συγγενών του και τού εξ αναγνωρίσεως πατρός ή τών εξ αίματος συγγενών αυτού.